

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

X. BIND. 1884—85.

UDGIVET

AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT I STIFTSBOGTRYKKERIET.

INDHOLD.

	<i>Side.</i>
1. Smaastykker. Meddelte af O. Nielsen.....	1.
2. Fra Viborgske Arkiver. II. Af A. Heise.	19.
3. Inscriptioner paa Epitaphier og Gravstene i Budolphi Kirke i Aalborg. Meddelte af A. H. Nielsen.	55.
4. Julefesten paa Landet i det nordlige Vendsyssel for 50 Aar siden. Af A. Peter Gaardboe.	75.
5. Dr. Ancher Anchersen, Provinsialmedikus i Ribe. Af J. Kinch.	85.
6. Sildefiskeriet ved Nibe. Ved Klavs Gjerding.	95.
7. Fra jyske Præstegaarde. Ved Vilhelm Bang.	97.
8. Personalhistoriske Optegnelser. Af Charles Sørensen.	115.
9. Beskrivelse over Sal og Gullev Sogne. Ved J. Christensen.	128.
10. Mariesteds (Sæbys) byret af 1525 og Holstebro's byret af 1552. Ved V. A. Secher.	168.
11. Oldtidsminder i den vestlige Dæl af Rinds og Gislum Herreder. Ved W. Dreyer, pract. Læge i Gjedsted.	184.
12. Noget om Hovedgaarden Hejselt. Af afd. Lærer Lavst Røjkjær.	265.
13. Skovene i Torslev Sogn i 17de Aarhundrede. Af samme.	273.
14. Videbrev fra Fly Sogn. Meddelt af J. Kinch.	277.
15. Om Adelvejen mellem Randers og Viborg. Ved E. T. Kristensen.	294.
16. En Bøsseskytte forpligter sig til at leve ærlig, kristelig og vel. Meddelt af D. H. Wulff.	301.
17. Tillæg til Bd. 9 S. 111. Af samme.	302.
18. Regnskab for 1883.	303.
19. Bemærkning til S. 139—143.	304.
20. Hertug Hans den yngre og hans Slægt. Af C. C. Lorenzen, Præst i Aalborg.	305.
21. Om Kong Hans, Skjærup—Veile. Ved H. E. Friis, Apotheker i Veile.	353.
22. To Dokumenter vedkommende Tyreholdet i Stendrup By i det 16de Aarhundrede. Meddelte af Forpagter, cand. jur. Thygesen, Lykkesgaard.	362.
23. To gamle Dokumenter af 1477 og 1522 vedkommende Visborggård. Meddelte af J. Kinch.	365.
24. Anmeldelser af udkomne Bøger. Af J. Kinch.	383.
25. Regnskab for 1884.	386.
26. Liste over Selskabets Medlemmer 1885.	388.
27. Register til X. Bind. Ved D. H. Wulff.	396.

Smaaestykker.

Meddelte af O. Nielsen.

Indberetninger til P. Resen 1687.

I. Thorstrup og Horne Sogne, Øster Horne Herred.

Af Indberetningerne til Resen er kun ganske enkelte bevarede, så det altid kan have nogen Interesse at se, hvorledes Forarbejderne var til hans for en stor Del tabte Atlas Danicæ, der kun er til i kortfattede Uddrag.

Efter Hr. Justitsraads veledle Doctor Peder Resens begiering hafuer jeg underskrefne antegnet huis notabel kunde eragtes udi mine sogne Torstrup oc Horn oc saa viett jeg af gamle brefue oc gamle folckes beretning effter nøye udforskning hafuer kundet erfare.

I. *Præsternis nafne her i sognene a tempore reformationis hidindtil baade naar de ere kaldede oc siden døde.*

1. Hr. *Christen Nielsen* befunden at hafue været her baade anno 1532 oc 1542, som vaar det aar hand døde, saa hand siunis at hafue været catholico reformatus.

2. Hr. *Niels Glambeck*, en edelmand, er vocerit til embedet anno 1542, men naar hand døde, viides egentlig icke; hand hafuer været et megtigt stor menniske af statur, huis lige icke skal findes i vore tider, efftersom beenene af hans legome er mere end halfanden gang større, tychere oc lengere end den allerførestes, som nu kand lefue, huilchet med hans beene, hofuet etc., som jeg d. 20 octobris anno 1680 ved en sær occasion fant oc paa en sær sted i Torstrup kirche hafuer ladet henligge, endnu klarlig er at beviise.

3. Hr. *Lauge Rafn* viides ey til visse, naar hand er kaldet, men døde d. 22 augusti anno 1579; hand vaar fød i Welling i Smidstrup sogn i Holmends herridt her udi stigtetd.

4. Hr. *Christen Christensen Husby*, kaldet in septembri anno 1579, døde d. 6 maii anno 1601, vaar præst her til sognene paa 22 aar.

5. Hr. *Christen Michelsen*, fød i Qvong præstegaard, huor hand vaar sin faders capellan i 8 aar, blef saa derfra hid kaldet in junio anno 1601, døde ved fastelafns tider anno 1633, vaar præst her til sognene 32 aar.

6. Hr. *Mads Hansen Trane*, fød i Finderup i Fyn, vaar først præst til S. Nicolai kirche i Varde, blef siden vocerit derfra hid til disse tvende meenigheder dom. 3^{tia} post pascha anno 1633, døde d. 11 augusti anno 1645. Vaar præst her 12 aar.

7. Hr. *Lambert Pouelsen*, fød i Øse præstegaard, kaldet in octobri anno 1645 oc indsat i embedet d. 1 novembri samme aar, døde d. 14 junii anno 1672 udi sit embedis 27 aar.

8. Hr. *Gregers Ifuersen*, fød i Skierne præstegaard, kaldet d. 3 septembri anno 1665, forskrefne Hr. Lambert Pouelsen til en medhielpere i embedet, huilchen hand oc som sognepræst siden succederede, døde d. 27 martii anno 1675.

9. Hr. *Christen Mortensen Friis*, fød i Ribe, vocerit d. 6 aprilis anno 1675, ordinerit d. 7 maii dernest effter oc i embedet introducerit d. 13 dito samme aar. Lefuer endnu effter Guds naadige vilie, saalenge det hannem behager.

Disse forskrefne præsters nafne hafuer jeg underskrefne d. 13 novembri 1675 i Torstrup kirche paa den nørre side af veggens i altergullet ladet antegne, dog ey med saa mange omstendigheder, som det foreskrefuit findis.

II. *Inscriptioner, som læses i Torstrup kirche.*

A. Paa epitaphier. Epitaphia findes ingen af i Torstrup kirche, men bag paa altertaflet findis følgende:

Lod erlig oc velbyrdige mand Claus Strangesen til Nørholm giøre oc gifue denne tafle til Torstrup kirche, med saa skiel, at min hostru oc børn oc min salig liig maatte blifue begrafuet i denne graf i Torstrup kirche, som vi hafuer ladet giøre, oc blef taflen indsat i kirchen den 20 dag i januarius 1589.

Nu ligger her begrafuet erlig oc velb. jomfru Ide Claus-

daatters liig, som døde den (!) aar 1586, som vaar i hendis fjerde aar.

Her ligger oc begrafuet jomfru Maren Clausdaatters liig, som døde den 21 dag september i det aar 1586, som lefuede udi 8 dage.

Gud gifue dennem begge en glædelig oc ærefuld opstandelse.
Anno domini 1588.

B. Paa liigsteene:

Her under hviiler i Herren hæderlig oc vellærd mand Hr. Lambert Povelsen, forðum sogne præst til Torstrup oc Horn kircher, som salig hensof d. 14 junii anno 1672 udi sin ælders 63 aar, med sin kære hustru dend hæderlig, dydig oc gudfrychtig qvinde Inger Jensdaatter, som døde i Herren d. 4 januarii anno 1660 udi hendes ælders 36 aar. Esa. 26. v. 20. Gach mit folch, kom i dine kamre oc luch din dør effter dig. Skiul dig som et lidet øyeblich, indtil en vrede gaar ofuer. End hviiler sig udi Gud salig Hr. Lambert Pouelsens anden tro felge udi echte den hæderlig, dyderig oc gudfrychtige qvinde Anna Geertsdaatter, barnfød i Odense, som sal. hensof i Herren d. 13 junii anno 1664 udi hendes ælders 34 aar, med tvende deris børn, Ifuer oc Geert Lambertsen, saavelsom sal. Inger Jensdaatters 3 døttre, sal. Karen, Anne oc Maren, oc Pouel Lambertsen. De forvente samtlig en effter denne rolige søfn en glædelig oc ærefuld opstandelse. Job 14. v. 5. Hafuer hand bestemte dage, da er hans maaneders tal hos dig, der hafuer sat hans maal, oc hand skal iche ofuergaa det.

C. Paa liigkister i adelige begrafuelser:

Her hviiler i Herren høyædle oc velbaarne mand salig Christian Wind til Nørholm, fød i Kiøbenhafn d. 30 januarii anno 1630 af Christelige forældre. Hans fader vaar den høyædle oc velbaarne mand sal. Hr. Ifuer Wind til Nørholm, hans moder vaar den høyædle oc velbaarne frue sal. Fru Helviig Schenckel; Och boede den sal. mand paa Nørholm i Jylland oc døde sammesteds d. 21 februarii anno 1677. Gud gifue hannem med alle troende christne en glædelig oc ærefuld opstandelse paa Jesu Christi aabenbarelsis dag.

Her under hviiler dend høyædle oc velbaarne frue fru Mette Krabbe, sal. Christian Winds til Nørholm, huilchen vaar barnfød paa Laholms slot anno 1635, d. 1 januarii af høy oc vel fornemme forældre, som vaar den høy-

ædle oc velbaarne herre oc strenge ridder sal. Hr. Ifuer Krabbe til Jordberg, Kong. May. geheimeraad oc statholder i Norge, och sal. Fru Karen Marsviin, som vaar sal. Hr. Otto Marsviin til Dybech hans kiere daatter, oc effterat hun meget christeligen oc med største bekømring sit lif her i verden fremført hafde oc lefuet udi 46 aar 7 maaneder 3 uger 1 dag, tog hun fra denne mødsomme verdens jammerdal til Guds ævige riges herlighed oc glæde en meget gudelig oc velbereed afscheed oc sagnetlig hensof i Herren d. 22 augusti anno 1681. Dend ævige aldmechtige Gud oc Herre, som alle tro christne siæle bevarer, hand gifue hende paa den yderste dag en glædelig oc ærefuld opstandelse. Jeg befaler min aand i din haand, du frelser mig, Herre, du trofaste Gud. Psalm. 31.

D. Paa klochen i taarnet. Denne kloche lod fru Anne Skram af Nørholm støbe anno 1599. Neden om klochen:

Uth dem fiur bin ich geflaten. M. Melchior Lucas klochengeter tho Husum hett mi gegaten.

III. *Kilde, som er brugt af siuge oc lemlestede.*

Udi Torstrup enge ligger her til præstegaarden en eng kaldis Præstkrog, udi huis sønder ende endnu sees en kilde, som af gamle folch berettis at være kaldet St. Giertruds kilde. Ved samme kilde skal mange siuge oc vanføre mennisker hafue bekommet deris helbred igien. Den siges at skal hafue mist sin kraft derudaf, at en uforstandig mand skal hafue toet en skabbed hest derudaf, si credere fas est.

Vesten for denne kilde paa en bache berettis Torstrup kirche i forrige dage at hafue ligget oc da at være kaldet Torstrup capel. Grundvollen deraf sees paa steden den dag i dag er.

Ellers sees i forskrefne Torstrup enge sønden for Tastrup by her i Torstrup sogn en høy med grafue runt omkring, om huilchet af ældgamle folch, som har hørt det af deris forældre, der berettis, at derpaa skal hafue staaet en herregaard, som kaltis oc som steden endnu deraf kaldis Knubholm. Mand kand endnu der paa steden see grundvolden af bygningen oc huor kieldereren hafuer været. Men som derpaa steden skal hafue været farlig at boe, helst om høsten, da flodvand tit ofverskyller oc tildecher alle enge, er gaarden blefuen forflyt nordoust hen her i Torstrup sogn, oc derefter kaldet Nørholm, som dend endnu kaldes.

Horn kirche

berettis af eldgamle folch, som har hørt det af deris forældre, at den her i egnen skal hafue været den vesterste kirche imod hafuet oc skal hafue sit nafn af en ref i hafuet liige ud for kirchen beliggendes, som endnu kaldes Refshorn. Samme kirche er en smuch kirche inden udi med en smuch altertafle oc predichestoel, hafuer oc 3de store hvelninger foruden den i taarnet, hvilche hvelninger en bonde der i sognet paa sin egen bekostning hafver ladet opbygge, och til et tegn at det af en bonde er bekostet er der i den øster ende af den middelste hvelning en ploug afmalet. Och i vester enden af den nederste hvelning staar dette efterskrefne med gamle latinske bogstaffuer skrefuen:

Completa est fabrica ista
An° dom. M. D. L vii.

Paa den nørre siide i altergullet findes et lidet træepitaphium med denne inscription:

I. H. S.
1583

M. K. F.
Adelige

S. F. S. J. F.
Vaaben.

Hør ligger begrafuen erlig oc velbyrdig salig fru Sophi Juul, Mogens Krag's til Aggerkrog, som hensof i Herren den 20 dag december anno 1583.

Hendes begrafuelse er i altergullet med muur, men findes nu intet derudi.

Udi kirchegaards muren paa den sønder side allernæst til den østerste stette sidder en stor graa kampsteen, som paa udsiiden ganske er udhugget med rune bogstafuer, hvilche iche jeg eller nogen i egnen kand læse.

Viidere findes iche i nogen af begge mine sogne, men at det, som annoterit er, saaledis er i sandhed, testerer jeg

Christen Friis egh.
P. loci et præp.

Langebeks Excerpter Nr. 55.

2. Eritse, Tavlov og Bredstrup Sogne, Elbo Herred.

Eretzøe soegen.

1. Stryges nogle steen ved stranden af blaa leer, som forbruges til skierweg, skorsteen och anden muurwerck under taget, som forføres och forbruges paa nogle miel veys omkring.

2. Findis paa Eretzøe march 3 høie, som kaldis Steenis høi, Ulfue høi och Røed steen, paa huilche findis opført nogle store steen, huor paa siges af gamble mænd, at hedningerne haffue opført deris guder brøndopfer.

3. Vdi same soegen haffuer veret et schlott, som kaldtis Høneborg och er nu schleuffit, huorfor gaarden endnu kaldis Høneborg Ladegaard. Viedere ved ieg intet.

Jochum Reimer.

Udi *Tawle sogn* findis intet rart at antægnes, her voxer korn og græs, Gud skee loff, som paa een anden temmelig god egn.

Tawle sogn den 17 junij anno 1687.

Lavrids Pedersen.

Ved *Bredstrup* bye har staaet den svenske leyer udi krigens tid, da hand gick an paa Fridericium og den bestormede, og findis endnu endeel aff deris opkaste skandser og volde her paa marcken.

Udi samme tid er nedbrudt Kongsted kirke, som laae paa næste marck derhoes. Intet meere er mig vitterligt her at skriffve om paa dette sted, hvileket testeris af

Thius Stephansen Meier.

Bredstrup d. 17 junij anno 1687.

Langebeks Excerpter Nr. 59.

Jakob Ulfeldt til Karstoft i Krigen 1658—59.

På *Hovedgården Nørre Karstoft* i *Skarild Sogn* i *Hamrum Herred* bode under *Svenskekrigen* *Jakob Ulfeldt*, der nedenfor beskriver sine *Lidelser*. Ifølge *Danske Atlas V. 755* ligger han begravet i *Skarild Kirke*.

Til allerunderdanigst erklæring efter Hans kgl. Majestæts nådigste skriftlige befaling dateret *Kbnhavn den 4 sept. 1660*

på huis jeg udi denne fejdetid haver udgivet til de svenske, allierede eller H. kgl. Majestæts eget folk, da har jeg udi denne tid ikke kunnet udgive noget til nogen af dem alle, eftersom jeg, som bor her på en almindelig strog, hvor alle partier, i hvor de skulde hen udi landet, på det næste skulde forbi, og jeg derforuden af mange skarns folk var hos fjenderne og andre udspist og ingen synderlig til kvarter er bleven assigneret, og derfor været både de svenskes, kejserliges, Brandenborgeres og Polakkers daglige rov og bytte, hvilke alle har plyndret og frarøvet mig (foruden hvis de modvilligervis dagligen for mig fattige mand har ruineret) alt mit bo og boskab, heste og hopper, kretter og fæ, stort og småt, korn og kærne, og intet efterladt uden en bar øde gård, ja således at jeg fattige mand på somme tider længer end 6 eller 8 uger har måt ligge, med gunst at skrive, udi det bare halm alene så godt som nøgen og sulten, indtil at godtfolk forbarmede sig over mig og sendte mig noget at ligge på igen, hvilket dog ikke længe varede, førend andre tog det med bort, og har jeg end ikke kunnet blive forskånet for landsens egne indbyggere, bønder og andre, som både med ryttere, besynderlig de svenske og selv uden ryttere dog forklædte udi rytterhabit mig plyndrede nat og dag lige ved vore fjender, og ikke levnede mig blot allerringeste, da eftersom jeg udi al denne tid for armods skyld og stor usikkerheds har så godt som ingen folk kunnet holde her på gården og de få, der kunde stjæle sig til imellem plyndringerne lidet at forblive ved gården, har dog alle øjeblik, når partierne kom, måt løbe deres kås at forstikke sig udi moser og kiær, så at ingen mennesker kunde blive tilstede uden jeg selv alene, som lå syg og kunde ingensteds komme, og derfor ofte måtte lide både slag og alt hvad de vilde gøre ved mig, da kan jeg ikke egenlig vide al min skade eller alt hvad jeg har mist, eftersom mig er frarøvet alt det jeg har ejet og har derfor måt lide og endnu må lide største armod og elendighed, besynderlig efterdi næsten halvparten af mit gods er herforuden ganske øde og mesten nedbrudt af onde mennesker og de andre så forarmede, at jeg ingen hjælp hos dem kan bekomme, så Gud véd min armod og elendighed, hvorfor og ingen af alle, være sig svenske, kejserlige, Brandenborgere eller Polækker, efterat de har set min elendighed, har videre anmodet

mig om nogen kontribution for min person, mens hver taget, mens her var noget at tage. Af Hans kgl. Majestæts eget folk véd jeg mig for min person ingen skade at være tilføjet eller om noget anmodet, videre end hvis uret mine fattige overblevne bønder af rytterne og officerer er tilføjet, og for kommissarierne klaget, eftersom jeg intet havde selv at leve af, uden af en officer ved navn Jørgen Kås Iversen, hvis hustru med nogle af hans folk drog til en af mine bøndergårde og der imod min vilje med magt tog den boendes svend bort, som var mig nogle bøder skyldig, til at stille ham for på den sidste mønstring til at komplettere hans kompagni med, som der sagdes, og dermed skille mig til min forrige nød ved samme bøder, hvilket jeg fattige mand, som af alle andre tilforn er ruineret, således endnu må forsmerte og med en lang næse efterse, så længe sådan gevalt skal gå for retten.

Dette er således min underdanigste erklæring på samme efterskrevne kgl. missive.

Dateret Karstoft den 20 Okt. 1660.

Jacob Wulfeldt.

m. p.

Skandalehistorier fra Vestjylland 1698.

Nogle af de her omhandlede Begivenheder er fortalte i P. Fløes og min Beskrivelse af Vium Sogn i Saml. til jydsk Hist. og Top. VII. 60—61, men ikke så omstændeligt. Den meddelte Beretning gav Anledning til, at Kongen 11 Juni 1698 beordrede dens Forfatter Mathias Rosenvinge til i Generalfiskalens Sted at undersøge Sagen og give Indberetning til Kancelliet, men denne forefindes ikke.

Eders kgl. Majestæt tør jeg ej efterlade allerunderdanigst at andrage efterfølgende Relation, ligesom den mig fra Jylland er tilskikket at skal være af efterfølgende Beskaffenhed. Udi Øster (o: Nørre) Herred i Ribe Stift skal en Mand ved Navn Knud Henrik Galt på Viumgård for få Uger siden med Hug og Slag således trakteret en Møller udi Vium Mølle, at han derover skal være gået til Sengs og død; og skal han hårdeligen for Præsten Hr. Ture Terkelsen i Hemmed i godt Folks Nærværelse og Påhør både i Begyndelsen og på sit Yderste have klaget over hannem, at han var hans Banemand. Nu

hænder det sig nogle få Dage derefter, da Mølleren var død og begravet, at Knud Henrik Galt kommer til en Gård, kaldes Østergård, hvorudi han kort Tid tilforn skal have købt Halvdelen, og en Ritmester ved Navn Peremoeser skal eje den anden halve Del og den bebo. Og som de altid skal have haft Proces og Strid med hinanden, skal de og være kommen udi Ord tilsammen, hvorefter Galt skal være gået ud og ned udi Laden, hvor hans Folk stod og målte Korn op. Som han der står, kommer en med en Pistol og stikker igennem et Hul på Væggen og skyder Galt, dog således, at han ikke straks døde, men kom på en Vogn og vilde hjem til hans Gård, men som han ikke kunde tåle at age, måtte han lægge sig ind på Vejen og derfra lod sig bære hjem. Han skal derpå straks have ladet kalde Mølleren Enke til sig tilligemed hendes Mands Venner og sig med dennem forligt og derfor givet Enken og hendes Børn sin Andel udi Mølleren kvit og fri deres Livstid, ligeledes skal han og hos Præsten have afgjort dette ved en Diskretion, så at alting nu er dæmpet, og de, som tilforn klagede og sagde at ville tale på Sagen, tier nu stille, hvorefter Galt skal være død nogle Dage derefter. Nu blev foregivet, at det skulde have været Peremoesers Dreng, som havde skudt Galt, hvorover Drengen bliver straks greben og efter foregående Kald og Varsel ført til Tinget og efter egen Bekendelse, at ingen var Medvider med hannem, straks samme Dag dømt til Stejle og Hjul. Derpå skal Galts Svoger Kristoffer Hvas, som bor på Nørholm, taget Fangen til sig at forvares på sin Gård, indtil Dommen til Landstinget kunde vorde indstevnet. Og som Galt blev begravet d. 21 Maj næst afvigte, skal Fangen Natten tilforn være bortrømt. Således er mig for vist bleven refereret og derforuden endnu en anden gruelig Relation fra samme Egn af efterfølgende Beskaffenhed. En Mand i Vester Herred, ved Navn Niels Boldrup, boende på Frøstrupgård, skal have en Søn imod en Snes År gammel, som skal være i Rygte for Sodomi med et Bæst. Nu hænder det sig, at Herredsfogden i Skads Herred, ved Navn Bertel Mathias Terkelsen, bliver beskyldt af bemeldte Mands Datter, at han hende har besøvet, for hvilken Beskyldning han dog in Martio næst afvigte efter aflagt Æd blev frikendt. Samme Herredsfoged skal have Folkenes Bevis og Attester der på Gården

om adskillig skammelig Gærning, men hvor udi det består refereres ikke.

Dette som er meldt jeg ikke har kunnet efterlade E. K. Majestæt allerunderd. at tilkendegive, forblivende stedse

E. K. M. allerunderd. og tro pligtskyldigste
Tjener *M. Rosenvinge.*

Kbnh. 4 Juni 1698.

En gammel Beretning om Vive, Ove og Valsgård Sogne i Hindsted Herred.

Denne Beretning findes i Afskrift af Forfatterens Søn Andreas Wøldike i Langebeks Excerpter Nr. 55 på det Store kgl. Bibliothek og er en af Kilderne til Pontoppidans Danske Atlas, hvor der også V. 28—31 findes udførlige Uddrag deraf.

Historisk Efterretning om Vive, Ove og Valsgård Sogner, beliggende i Hindsted Herred, Ålborghus Amt, Viborg Stift, efter Begæring Anno 1755 meddelt af Sognepræsten og Herredsprovsten Christopher Wøldike Andr. fil.

I Almindelighed kan om disse 3 i Armod og Fattigdom mere og mere tiltagende Vive, Ove og Valsgård Sogner meldes, at de ligger langs ned ad den nordre Side af Mariager Fjord fra øster imod vester udi en Linie af $2\frac{3}{4}$ stive Miles Længde. De fleste Beboere i Sognene er Hove- og Trælbønder, hvilke dyre nok med deres svare Arbejde fortjener den lille Rugkærne, der vokser af disse i Bund og Grund mest sandagtige, få Steder kalkagtige, allevegne skarpe Marker her i Sognene. Vårkornets Sød lykkes sjelden efter Ønske uden i våde Åringer. Husfolkene tager deres meste Føde af Mariagers Fjord, udi hvilken de afklædte vover sig med Glivegarn og fanger små Ål, andre ligger på Fjorden i lange af Bøgetræ udhugne Truer, kaldede Knubskibe, og med et langt Instrument, som af dennem kaldes Algjerstage og består af et Par sammenslagne Stenlægter, hvilke i den nederste Ende er beslagne med et Jærn, som er tildannet, dermed i Solskin og stille Vejrlig på Grunden af Vandet at prikke Ål, en Ål efter den anden, og når på sådan Måde 6 à 8 Snese små og store Ål med Algjeren kan slås en hel Dag, er det

en lykkelig Dag. Endnu andre fanger i tynde fine Garn Flyndre, hvilke ved Midsommerstid spegede med Appetit kan spises, ligner ellers før og efter den Tid meget Sandskrupperne, som sælges i Kjøbenhavn; Sild, Stenbidere, Helt, små Ørreder fiskes med, dog aldeles ikke i Abondance. Om Vintren på Is står Fjorden fuld af Ålestangere, enhver hugger sig igennem Isen et eller flere Huller og med forbemeldte Algjer støder ned og prøver deres Lykke med at slå Ål; 8 à 10 Snese små og store Ål er det højeste, den bedste Ålestanger nogensinde en Dag har stanget.

I Særdeleshed om ethvert af Vive, Ove og Valsgård Sogner at mærke.

Vive er Hovedsognet. Vive Kirke er mådelig både af Bygning, Højde, Vidde og Størrelse, bygget mest af hugne Sten, teglhængt, har et lidet Våbenhus, et ordinær højt Tårn, hvorudi der hænger en skikkelig Klokke, som har følgende Inskription paa den Side, som hænger imod sønden: Sal. Herr. Christen Seefeldt og Frue Leena Rosenkrandtz. Under Navnet de Seefeldters og de Rosenkrandtzers sædvanlige adelige Våben. På den Side, som vender imod norden, findes støbt noget ej ortographice sat Latin således: Gloria in excelsis Deo. me fecit Friederich Holtzmann Hauniae 1706.

Inden i Vive Kirke findes ej flere Gevølbter end i Tårnet og hverken Ligsten, Epitaphia, Sirater eller smukke Ornamenter, undtagen en slet og ret Prædikestol uden Himmel og et Pulpitur til Bønderne, hvilket siges bygget af Hr. Niels Ries, som var den anden Provst i Herredet og den 4de Præst i Kaldet efter Reformationen, imedens Kirkerne tilhørte Kongen.

Vive Kalds Besværligheder har siden Luthers Reformation fordret følgende Antal af Præster¹⁾.

Vive Præstegård ligger straks ved Kirken, dens Taxt er efter ny Matrikel 4 Td. 4 Skp. 1 Fd., lider Mangel på Høbjergning og Tørveskær, Skovskifterne til Præstegården er og

¹⁾ Disse medtages ikke her; men om den 9. Præst Hr. Jens Eskesen Günthelberg (1669—90) siges, at han var af holstensk adelig Extraktion, og at hans Broder, der var Kammerjunker hos Kristian V., var Stamfader til de i Sæetaten stående Günthelberger.

for mangn År siden således forhugne, at end ikke en Stub af noget Træ findes.

Vive By er temmelig stor, skikkelig bygget, Beboerne er Træl- og Høvbønder til den i Sognet beliggende Herregård Dalsgård, undtagen Beboerne af en til Horsens Hospital hørende Gård. En privilegeret Kro findes i Byen og en god Skole etableret af Hr. Major Høegh til Dalsgård.

Vive Mølle ligger i nordost for Byen, har sin liden Forråd Vand af et Væld ved Mæritholt her i Sognet, som udgyder sig i en lille Bæk, der flyder igennem Vive By i Mariagers Fjord.

Vivebro ligger under Dalsgårds Hovedgårds Taxt neden for Vive Skovkrat; straks ved Fjorden har været et smukt Ladested og for 12 à 16 År siden beboet af rige Folk, som drev Handel med Favnebrænde, bebos nu af en Bonde og har liden Handel.

Stevnhoved, et Lyststed ikke langt fra Fjorden, bygget af en Adelsmand Bønt Winther, hvis Efterkommere er gåede i ~~Handel~~. Stedet bebos nu af en gammel gift Philosophie Baccalaureus Matths Wilsberg, som ved Handel med Favnebrænde i forrige Tider har samlet sig nogle 1000 Rdl. Formue og købt en Del Strøgods.

Stevnbæk, et Ladested for det Favnebrænde, som Villestrup Hovedgårds Ejere sælge og udskibe.

Stevn, en Gård, som har 2 Beboere og 3 Gadehuse, som bebos af nogle ønrullerede Søfolk.

Østergård, en liden By, herudi findes et fordum meget important Ladested, Nybro kaldet, som nu er aldeles uden Handel.

Dalsgård, en mådelig bygget Herregård og Herresæde for de adelige Familier Sefeldt, Giedde og Høegh, bebos nu af højædle og velbårne Hr. Tyge Høegh, Major af Infanteriet, som ved Køb af en Del Strøgods har fået Gården etableret til en fri Herregård samt købt Vive Sogns Kongetiende til Gårdens Nytte.

Foruden ovenbemeldte Vivebro ligger under Dalsgårds Hovedgårds Taxt følgende 6 Steder eller Skovhuse: Halkjær, Nør-Skovhuset, Holmedalshuset, Thorkrogen, af de omliggende Høje og kaldes Højgård, Havsbakket og Hadsund, et fordum meget bekendt Ladested, ligger på den nordre Side af Mariagers Fjord lige over for den kgl. Toldbod, hvis Betjente

ej hører enten her til Sognet, Herredet, Amtet eller Stiftet.

Grevlund, en god Gård, har 3 Beboere, den forðum store og vidtløftige Skov hertil er aldeles øde og forhugget.

Mæritholt, et lidet Avlssted, har 1 Beboer.

Katrup eller de røde Huse, har 3 små Beboere og Avls-mænd.

Ove Sogn

er det nærmeste Annexsogn til Vive, skilles derfra ved en Del Bakker og en Å, som løber forbi Herregården Ovegård, hvorover ligger en Bro, som Ovegårds Ejere tilkommer at holde ved lige.

Ove Kirke ligger en god halv Mil fra Vive, udenfor den vestre Ende af Ove By, bygget af hugne Sten, tækket med noget lidet Bly paa den nordre og søndre Side imod Tårnet, Resten med Tegl, ej ellers udvendig så trofast bygget som Vive Kirke, men har en særdeles vellydende stor Klokke, paa hvilken findes med en stor Del Stjerner følgende Inskription, som jeg ligeså orthographice, som den forefindes, herved meddeler:

Anno 1599 then — Dagh udi — Manet lood ærlig ogh velbyrdige Frue Beate Bradhe til Oufve gaarth om støbe denne Kloke ogh gafv den til Oufve Kirke til een ævig Ihu-kommelse. Verbum Domini manet in æternum. Wer Goodt fortrwret hath wol gebwwet.

Indeni Ove Kirke er der Hvælving over Altret og Koret, hverken Epitaphia, åbne Begravelser, smukke Ornamentter eller noget i nogen Måde mærkværdigt findes ellers; Prædike-stolen, som er meget højt sat i Vejret, har dog en Himmel, da Tårnet ikke er skilt ved enten Mur eller Panelværk fra Kirkebygningen. Indeni er Kirken meget kold og fuld af Alliker og deres Urenlighed.

Ove By er temmelig stor, Beboerne brænder Kalk, hvilket, når det er vel brændt, endog holdes bedre end Gullandsk Kalk, men det første fejler ofte, fordi tiltagende Armod forbyder at købe det fornødne Træ til Kalkovnens Ild og fordi der findes i Ove By en privilegeret Kro, der oftere besøges end Kirken og er til mange Bønders Forsømmelse og Ruin.

Kalkbakkernes Beskaffenhed i Ove er denne. Ovenpå dem er der somme Steder 1, andre Steder 1 $\frac{1}{2}$ Alen god Muldjord, hvorfor de og besås og pløjes. Efter stratum terræ følger enten et Stratum Kalk eller et Stratum af Flintesten, hvilke sidste strata, nemlig af Kalk og Flintesten, uafsladeligen med hinanden alternerer, i hvor dybt der end graves og hugges; hverken petrefacta, Insekter eller andre Jordarter og Naturæ curiosa forefindes, men hvid Kalk et Lag og Flintesten et andet; Kalkgravene er indeni meget høje, hugne i Hvælvinger og afsatte i Piller, som de højeste Købstedkirker, og så mange, at man både kedes af Mængden og letteligen i dem kan forvildes. Udi de dybeste observeres Jorden eller Bunden noget fugtigere end udi de andre, som giver Formodning om Væld og Vandårer. Med Incommoditet og Stank købes den Lyst at bese disse Kalkgrave og Bakker.

Ligemåde findes og på Byens Mark en Bakke med god hvid Kride, næsten rent igennem, så dybt man end hugger; et enkelt Stratum af Flintesten støder man an på, men da samme er tyndere end i Kalkbakkerne, koster Kriden ej nær den Umage at hugge ud som Kalket.

Ovegård, en gammel ufri Herregård på Bøndergods, mådelig bygget med en særdeles forfalden Borgegård, skal førend Reformationen have tilhørt de romersk-katholske Biskopper i Viborg, siden bebot og købt af de adelige Familier Lykke og iblandt dem mest af den rige Frands, Sefeldter, Rosenkrands og private Folk, bebos nu af Sgn. Friederic Sørenssøn Munck, forhen adjungeret Toldinspektør, førend Tolden ved Hadsund i Mariagers Fjord blev af Deres kgl. Majestæt bortforpagtet. Til Ovegård skal for 20 à 30 År siden have været så stor Overflødighed af Skov, som næppe lig skal have været til nogen anden Herregård der omkring i Egnen, hvorfor og Sgn. Muncks Kærestes Bedstefader, en Husmand i Østergård By til Vive Sogn navnlig Niels Fuglsang, som, efterat han ved Favnebrændehandel havde fortjent sig 1000 Sletdaler, købte af Fru Lena Rosenkrands Ovegård, skal efter Købet have sagt til sine gode Venner: Det er ingen Konst at købe en Ko, når Halen kan betale Kroppen og Skindet 2 Gauge, hvilken Lykke han også skal have haft, så at han efter få Års Forløb ej alene skal have ejet Gården uden Gæld derpå, men også alle 3 Kirker, Vive, Ove og

Valsgård, hvilke siden 12. Sept. 1675 have fulgt Ovegård og Gods, og desforuden været Ejer af anselige Midler udi rede Penge. Men så formuende en Mand, som bemeldte Niels Fuglsang var bleven ved sådan Lejlighed, så meget roses han tillige af Gavmildhed mod de Fattige, Lemfældighed med sine Bønder og Ydmyghed imod enhver. De opbrudte Skovjorder pløjes nu og besås og lønner Umagen ved Jordens Afgrøde og mange Tønder Korn årligen.

Ovegårds Mølle har tilforn været fæstet bort, vel bebygget, nu er Husene nedbrudte, Møllens Avling lagt til Ovegårds og i Møllehuset holdes en Svend, som formindsker den forrige Søgning, da Svenden ligeså ofte findes i Arbejde på Ovegård som tilstede ved Møllekværnen. Foruden at denne Mølle ej lider Mangel letteligen på Vand, findes ved samme et meget profitabelt Ørredspring, som importerer Ovegårds Ejer noget anseligt om Året.

Ovebro og Ladested, som for 30 à 35 År siden har været bebodt af rige Folk, er nu øde og Husene nedbrudte. Straks herved findes i Fjorden slagen en Del Pæle, hvilket Sted kaldes Skivenhyll, rettere Skibenes Hule, fordi der i forrige Tider om Vintren har ligget Fartøjer fra Kjøbenhavn i Ly og Læ, medens Brændevedshandelen florerede her i Mariagers Fjord.

Baesebøl, en liden Gård, som siges at have tilhørt de romersk-katholske Biskopper i Viborg, endnu førend de kom til at eje Ovegård, bebos nu af 4 Bønder, som lever i måde- lig Tilstand og brænder Kalk ligeså godt som Ove Bymænd deres, hvilket de hugger ud neden under et lidet ungt Buske- krat, som ligger på en Bakke imellem Ovegård og Baesebøl.

Stubberup har 4 Beboere i god Stand, hvilke har det bedste Hartkorn i alle 3 Sogne.

Nagentoft, Lånhuset, som er en Peninsula i Mariagers Fjord, Grønholt og det røde Hus, hvilket og kaldes Færge- stedet, fordi samme ligger lige over for Mariagers Købsted på den nordre Side af Fjorden, er ellers med de 3 andre bemeldte Steder et lidet Skovhus og Avlingssted.

Kjelstrup er en stor By, forsynet med en god Rugmark, Græsgang og Lynghede, men Bøndernes Fattigdom tiltager, fordi Hoveriet ved Ovegårds Indmarker og Skovjorder er dem altfor strengt.

På Kjelstrup Mark, midt imellem Ove og Valsgårds Kirker ungefær, ses endnu Rudera af en Kirke og Kirkegård på en Høj, kaldet af de Fleste Oplev, af nogle Ophøjs Kirkegård. På Kirkegården findes en forfalden Brønd, som om Somren næsten er tør, med meget klart Vand, om hvilken siges, at samme i ældgamle Tider skal have haft Navn af en hellig Kilde, men falder mere og mere efter, som er at beklage, da Vandet for 9 År siden smagte mig rent og højst angennem, noget sødere end Roskilde Vand, og konserverede sig fra sedimento, indtil Flasken for mig i Vintren 1747 kom i Stykker. De få, som i hidsige Sygdomme har ladet hente Vand af denne snart efterfaldne Brønd, har fundet Læskelse, sed magna imaginationis interdum vis est.

Hovtved, en mindre By end Kjelstrup, Beboerne sukker under Trældomsåget ved Ovegårds Hoveri og er højst fattige, da den gode Indmark nu er udpint og forhutlet og ej ved nuværende Økonomi kan blive anderledes, så længe samme vedvarer.

Kåls har 2 Beboere, fittige og stræbsomme gode Folk. Ej at konfundere er dette Sted med et af lige Navn i Valsgård Sogn.

Valsgård Sogn

er det andet Annex Sogn til Vive, mest bestående af små Torper og eneste Steder.

Valsgård Kirke ligger 1½ stive Mil fra Vive Kirke og næsten 2 Mile fra Ove, bygget af hugne Sten, teglhængt, har ikkun et mådeligt Våbenhus, et mådeligt Tårn, hvori hænger en lille Klokke af Lyd til dette store og vidtløftigen adspredte Sogn, ej anderledes end en 3 Lpd.'s Jærngryde, har følgende Inskription: Anno 1636 lod Laurits Nielssøn Borge Mester i Hobroe støbe denne Klok udi Herr Niels Ries Sogne-Præst hans tiid. I. H. K. S Inden i Kirken findes hverken Epitaphia, åbne Begravelser, smukke Ornamentter eller andre Sirater. Prædikestolen er liden og snæver og uden Himmel. Alteret er gammelt og slet.

Valsgård, en liden og mådelig Kirkeby. Neden for Byen imod Østen rinder en Bæk, som ofte om Vintren forårsager Præsten Ulejlighed og Besværlighed at komme derover til

Kirke. Straks ovenfor Rækken i sydost findes 3 store Stene rejste, satte lige ved hinanden i Kvadrat, og en meget stor flad Sten lagt ovenpå de 3. Taterne har i fordum Tid derunder ofte søgt deres Logemente, kaldes af nogle Stenstuen, af andre det store hedenske Alter ved Valsgård Bæk.

Tofte har 4 Beboere, et lidet Buskøkrat findes derved.

Hieds, et skikkelig bygget Hedehus, har 1 Beboer.

Hjerrisdal har 3 Beboere, og derved findes en liden Mølle kaldet Hjerrisdals Mølle.

Rise, den næsten eneste og største By i Sognet, forsynet med en god Rugmark, Lynghede, Skov og Hedetørv. Derved findes en langagtig Høj kaldet Kæmpegraven eller Langben Rises Høj og Grav, som blev dræbt af Vidrik Verlandsen, en af Kæmperne ved Kong Diriks Hof af Bern, vide Peder Syvs Kæmpeviser, centur. 1. ode 4. Samme Høj skal udi sidste Landmåling have tjent Landmålerne til et Sted, hvor de har anstillet fornødne Observationer.

Lille Skovsgård, en meget fornøjelig lille Selvejergård ved Mariagers Fjord, har et særdeles bekvemt Ladested til Favnebrænde-Handel, bebos af en Mand navnlig Christen Christenson Stavsgård, som i mange År har levet af den Formue, han ved Herregårdes Forpagtning har samlet sig.

Søndergårde har 2 Beboere i skikkelig Stand.

Kåls har 2 Beboere, og derved findes en meget liden Mølle kaldet Kåls Mølle.

Frisdal har 2 Beboere, i en meget stor, smuk og jevn Dal; herved vises en Plads i Kvadrat, hvor et ret anseligt Jomfrukloster skal have stået med en stor Haveplads, hvilket for mange År siden, da Polakkerne først, som Bønderne taler, blev set i Landet, blev ruineret. Straks herved på en høj Bakke er bygget et Hus kaldet Frisdalhus, har 1 Beboer, som stedse har fået dette Tilnavn Bakmand en efter den anden.

Nakkedal har 1 Beboer.

Bramslev, en stor Bondegård, forsynet med en god Mark, Græsning, Hede, Lyng og begge Slags Tørv. Udi Bramslev-gårds Hede er bygget et Hedehus, kaldet Bramslev Hedehus, har 1 Beboer.

Staverslund har 2 Beboere og et godt Ladested; udi Marken er bygget 2 Huse, som kaldes Staverslunds Hedehuse.

Skovbo har 3 Beboere.

Røkkendal har 3 Beboere.

Buedals Krogen (mest kaldet Krogen) består af en Del Huse, byggede langs ned ad Mariagers Fjord imod Hobro Købsted.

Ulstrup har 3 Beboere; disse Steder menes at ligge $2\frac{1}{4}$ Mile fra Vive Præstegård, og herfra til Nørskovhuset i Vive Sogn menes at være en Distance af $2\frac{3}{4}$ Mil.

Fra Viborgske Arkiver.

II.

Af A. Heise.

Under ovenstaaende Titel meddelte jeg for en Del Aar siden i Samlingernes 6te Bind S. 222 ff. nogle Smaabidrag fra viborgske Arkiver, støttende sig til Aktstykker, jeg under mine Arkivundersøgelser i Viborg, navnlig til Tiden før 1560, var stødt paa. Da mine viborgske Arkivundersøgelser nu maa anses for endte ved min Forflyttelse fra Jylland til Sjælland, benytter jeg Lejligheden til at meddele nedenstaaende Aktstykker, som jeg har taget Afskrifter af i sin Tid, i det Haab, at de dog maaske maatte indeholde et og andet lille Bidrag, som en eller anden kunde have Brug for.

Nr. 1—5 angaa Øen *Læsø*, om hvis Forhold i Middelalderen jeg har meddelt en Del Oplysninger i det af mig udgivne: *Diplomatarium Vibergense*, dels imellem de der optagne talrige Aktstykker om *Læsø*, dels i Indledningen. *Nr. 1* slutter sig til de i Samlingernes 7de Bind S. 139—43 og S. 184 ff. meddelte Foranstaltninger til de Søfarendes Bedste, nemlig Udlæggelsen af en *Søtønde* ved *Trindelen*. — *Nr. 2* angaar den *Told*, som *Kapitlet* hævdede ved *Nørre Røn* ved *Læsø*; *Nr. 3* er af *Vigtighed* med *Hensyn* til *Fyrreskovenes* og *Sandflugtens Historie* paa *Læsø* og giver tillige et ret levende *Billede* af den *Maade*, hvorpaa *Kapitlet* forhandlede med sine *Arvefæstere* paa *Læsø*. *Nr. 4* er et nyt *Bidrag* om *Sandflugtens Ødelæggelse*, — de tre *Sogne* slaas derfor sammen under én *Præst*. — Om *Skovenes Ødelæggelse*

henvises forøvrigt ogsaa til Deichmann-Brandts Meddelelser herom i Botanisk Tidsskrift.

De følgende Breve angaa mest Stridigheder om Præstegaardene og slutte sig saaledes nærmest dels til flere lignende fra en tidligere Tid, meddelte i Diplomatarium Vibergense, dels til nogle Meddelelser herom af mig i Ny Kirkehistoriske Samlingers 5te Bind. *Nr. 6* angaar saaledes den oprindelige Præstegaard i Sønderbæk (Sønderlyng H., Randers Amt) og sætter os pludselig ind i Forholdene Aar 1565, da Kong Frederik II. paa Grund af de store Udgifter, han havde under Syvaarskrigen, var kommen i stor Pengeød og derfor maatte pantsætte en Del Krongods til Adlen, deriblandt ogsaa Kongetienden af denne Gaard. Naar Panthaveren, *Kristiern Munk*, ikke møder selv, men ved sin Fader *Niels Munk*, ligger det formodentlig deri, at Kristiern Munk i disse Aar var Lensmand paa Akkerhus ved Oslo i Norge. — *Nr. 8*, der angaar Simested og Eveldrup i Rinds Herred, har ogsaa nogen Betydning ved de deri forekommende ældre Vidnesbyrd om Præster og lignende Forhold. — *Nr. 10* gjælder tildels det samme om; men det angaar tillige Striden mellem den bekjendte Hr. *Jørgen Lykke* til Overgaard og Præsterne i Farsø og Vesterbølle angaaende Svingelbjerg Kirke og Præstegaard, en Sag, vi her ikke skulle komme nærmere ind paa, men blot henvise dels til Oplysningerne i Farstrups og Axelsøns Dagbøger, Rosenvinges forskjellige Bemærkninger om denne Sag i Gamle danske Domme III, Indl. S. XIII ff., i Jur. Tidsskrift 17, 317 ff. og i Dsk. Mag. 3 R. III, 173, samt Brevet om Svingelbjerg Kirkes Nedbrydelse i Danske Magazin 3 R. IV, 175. — *Nr. 11* angaar samme *Jørgen Lykke* og hans Forsøg paa at hæve Afgifter af Ravnkilde Præstegaard (Annexgaard). Brevet har især Vigtighed ved det Indblik, det giver i mange ældre Forhold, navnlig i Biskop Jørgen Frises Tid (jfr. Ny kirkehist. Saml. V, 705—6).

Nr. 12 angaar Kapitlets Forstrandsret paa Fur.

Nr. 13 angaar Jordskyldsforholdene i Nibe; om Retten her har truffet det rette, er vistnok efter de ældre Forholds Udvikling tvivlsomt; jfr. om Sagen mine Bemærkninger i Historisk Tidsskrift 5 R. II, 546 ff.

Roskilde, Marts 1883.

1.

1560, 9 Juni. Frederik den 2dens Bud, at der skal udlægges en Tønde ved Trindelen ved Læsø for de Søfarendes Skyld.

Friderich thennd Annden (osv.). Wor gunst tilforne. Wiider, att wij forfarer aff søfarendis mend och fremmede skipper, som theris nering oc biering søge till skibs, att ther skall ligge wthenn for Læsø enn grund, kalldis Trindelinn, paa huilekenn grund the fange stoor skade, thit och ofte kommer om skib, lifff och gotz, oc ther fore gantz vnderdanigst begeerit, att wij samme grund ville lade aff mercke mett en varde, saa att thenn søfarrindis mand, som ther hennder fram att komme, maa thet see, och ther fore tage sig ware. Tha haffue wij ther fore befalllett oss elskel. Hr. Magnus Gyldennstierne, wor mand, raad och stadthollder paa wortt slott Kiøbennhaffnn, mett thet første att skulle lade giøre en god sterk thønne, well foruaritt, mett jernn bebundett, och samme thønne siden lade hedenn føris oc legge paa Trindelinn thennom till beste, som søge till søes. Thij bede wij ether oc wille, atj bestiller thet saa mett noget the fornemste oc forstannidigste bønder paa for^{ne} Læsø, som kunde vaare samme thønne oc thenn lade optage om aarett, nar skibene icke lenger sejlle, oc vinterenn tilstunnder, oc igen till retthe tiide paa foraarett thennd vdlegge, nar skibene tage till att løbe, saa mannd kunde wide sig for samme grund att waris oc ther offuer icke komme om skib oc gotz, saa framt att ther som nogen formedelst etthers forzømmelses skyld kommer wdj skade, atj ther icke wille stannde thennum ther fore thill rette, om paa klagis. Huor effther i kunde wide etther att rette. Beffallendis ether Gud. Skreffuit paa wor gaard Fauerholm thenn 9 dag Junij Aar etc. mdlx. Vnder wort signet. Friderich.

Viborg Stiftsarkiv. Læsø, Pakke 16. Udskrift til Viborg Domkapitel. — Sammesteds flere Kongebreve om samme Sag: Saaledes byder Kongen ved Brev af 9 April 1564 Kapitlet at have flittig Tilsyn med den Tønde, som er udlagt paa Trindelen osv. Atter 5 Marts 1570 byder Kongen Lensmanden paa Aalborg, Erik Podebusk, paa Kongens Bekostning at holde samme Tønde vedlige. — At ogsaa Kapitlet paa sin Side søgte at overholde Kongebudet, men at Læsøboerne ikke altid gjorde deres Skyldighed i den Henseende, viser et Tingsvidne, udstedt paa Læsø Birketing 30 Juli 1568, hvorefter Mester Jens Blok paa Kapitlets Vegne klagede over, at Tønden, da han kom til Landet, endnu laa ufærdig paa Landet. Læsøboerne undskyldte sig med, at Lænken

var dreven til Skagen, og at de ingen kunde faa til at gjøe den færdig, før der var kommet Brev derom fra Kongen, hvorpaa Kanniken forstrakte dem med Penge, indtil han havde forhandlet derom med Lensmanden paa Aalborgus, Jens Kaas.

2.

1573, 12 Juli. Frederik 2 tillader Kapitlet indtil videre at opkræve, som hidtil, den aarlige Told af dem, som fiske ved »Nør Rønn« ved Læsø.

Wij Friderich thennd anden (osv.) gjør alle witterligt, att efftherthij osz elsk. hederlig capitell wdj Wiborg Domkiercke haffuer ladett beretthe for osz, att huesz told, som wdgaffues aff thennom, som fisker wnnder Nør Rønn for Ledzø, wdj fram farnne aaringe haffuer fuld for^{no} capitell tiil stackitt sidenn, somm told er wptagitt paa Skaffuenn, tha paa thett thennom paa hues the haffuer rett tiill icke skulle skee forkortt, haffue wij aff wor synnderlig gunsth oc naade wnndt oc tilladt, oc nu mett thette wortt obnne breff wnnde oc tiillade, att for^{no} capitell i Wiborg maa her effther aarligenn lade wppebere huesz told ther falder wnnder for^{no} Nør Rønn aff thennom, ther fisker, oc thenn haffue, niude, bruge oc beholde tiill saa lennge, wij komer wdj wiider oc wisz beskeed, huor thett haffuer sigh om same fiskerij oc told, oc tha anderledis ther om tilsiggendis worder. Thij forbiude wij (osv.). — Giffuitt paa wortt slott Hald thennd 12 dag Julij, aar etc. mdlxxij. Wnder wortt signett. — Friderich.

Papir; Spor af Segl. Viborg Stiftsarkiv, Læsø, 5. Pakke.
Paategninger: Læst paa Læsø Birketing 99, og 4 Aug. 1609.

3.

1597, 19 Juli. Kanniker og menige Kapitel i Viborg Domkirke til menige Almue paa Læsø.

Wij Canicher oc mening Capitel vdj Wiborig Domkiercke helszenn ether meninge almou oc indbygger, voris thiener oc vndersaat paa Læsø, euindeligen med Gud allmectigste. Kiere Venner, epther [som vij ere] kommit y forfaringh, att sig haffuer tildragit vdj nogen faa aar en stuor vlimpe oc vridlighed paa voris oc Capitels aarlig indkomst aff Læsø, som y ere bosiddendis, oc tilforne vden alle modvillighed oc gien-

sigelsze voris formend oc osz er ytt oc fuldgiord, thisligest att stuore skade skall vere skied paa landen huosz ether met skadelig hug vdj furschoffuen, Canner, Klitgaardz lund oc anden stedz, med skadelig tørregrift, som nogen aff indbyggerne haffuer sig till fordrstit at graffue oc graffue lade vdj Canner oc anden jord, som aff gammell thid oc aarligen aff huer forstander paa landet skall vere forbodet, Capitel till stuor skade, eder sielffuer oc gandske landen till forderffuelsze oc ødeleggelsze, daa paa thet att alting om disse for^{ne} articler matte grundligenn oc vdj sandhet forfaris, oc trette oc venighed, som her aff kand opkomme mellom hederlig Capitel, landzens] øffrighed, oc eder sielffuer, landzens indbygger, Capitels thienes oc vndersaat, kunde affuendis oc nederdømpis, y saa m[aa]de att] gandske landen kunde blyffue ved mact nu her epher som tillforn, oc vi oc voris epherkommer kunde nyde oc bev. . . . Capitels sedvanlig oc aarlig vdgyfft tø oc trette, haffuer vi tilbedet oc aff ferdigett disse medbrøder, hederlig oc høglærd mend Jffuerszen cantor, M. Peder Høgh Jenszen Pederszen, canni[cher vdj] Wiborig domkircke . . . gyffuett fuld mact paa voris oc venlighed med ether om for^{ne} artickler att forhandle. Thi bede vi ether alle samtlig oc en huer se[r]delis . . .] medbrødre, naar di till Leszø ankømmes, thennom vndfanger som ethers herrer oc hoszbund [med] alle lydactighed oc hørsomhed som tro, gudfryctig oc lydactig thienes oc vndersaatt bør att giøre. Oc p[aa] thet at] altingist [mellom] ether oc thennom paa Capitels vegne disz venliger kand forhandlis vden menige almous offuerlob . . . offuerverelsze, aff huilckøt sig kunde tilldrage vlempe oc venighed (thet Gud forbiude), tha haffuer vi for gott anseet oc raadeligen att være, att for^{ne} voris kiere medbrødre blant ether alle vdvelger oc tillsammen kalder aff huer sogen paa landen saa mange gode gudfryctig danne- mend, dennom sielffuer siunis, som elsker Gud, rettfærdighet, sandrectighed oc rolighed, oc thennom forgyffuer nogen artickler, vi thennom antvordet haffuer oc forhaaber att landzens indbygger saa vell som menig Capitel skall vere till gaffn oc gode, oc forsier osz visselig til, att huilcke aff ether der till blyffue betroet oc offuerskrøffne, att y derudj lader eder findis villig oc hørsom som lydactig oc tro tiener oc therpaa gyffuer ethers nyactig oc skryfftelig gjensuar, som y vill vere bekend

for Gud oc høyre øffrighedt. Oc ville vi, att alt, huisz for^{ne} vor kiere medbrødre met eder v^{dj} for^{ne} artickler samtycker oc for gott anseer, skall paa voris oc mienige Capitels vegne blyffue ved sin fuld mact, saa som alt det aff ether igien paa landzens vegne beuilgis oc samtyckis. Oc epther som vi haffuer forfaritt aff voris medbrøder, forstander paa landen, att [y] endrecteligen straxt epther salig oc højlofflig ihukommelszis Konning Frederichs den andens død oc afgang haffuer verit begierendis, att landzens priuilegier oc frihed att kiøbe kuorn her v^{dj} landit vbehindrit til menig mands nødtørt oc behoff paa Leszø motte paa nye confirmeris oc stadfestes, oc y v^{dj} lige maade ther huosz haffuer ladet eder høre, att y godvilligen oc med alle vnderbornhet ville betale alle den bekostning, som samme priuilegiers confirmering oc stadfestelsze opgick oc bleff bekostet, och thet holde Capitel skadesløsz y alle maade, saa haffuer vij nu forgangen vinter voris allernadigste herre oc konning, konning Christian den fierde, vnderdanigst besøgt paa mienige Capitels priuilegiers oc friheders confirmiering oc stadfestelsze, huilket hans konglig Majestat aff synderlig gunst oc naade med hans Majestatis obne breff oc segell haffuer fuldbyrdt oc samtyct. Och ther hosz haffuer hans Majestat nadigste eders priuilegier in specie oc saa stadfestet her epther som y fremfarne kongers thid att skall blyffue ved sin fuldmact. Aff huilken voris allernadigste herris oc konningis confirmierings oc stadfestnings breff vij med for^{ne} voris kiere med brøder ether tillskicker en Copie paa pergament vnder erlig oc velbiurdig lansdomers oc landztingsskriffuers besegling. Kand oc her hosz ether, kiere venner, venligen icke forholde, att Capitel er en ganske stuor summa pending y saa maade opgangen, huilket voris kiere medbrøder eder muntligen ydermere kand berette. Begerer therfor, att y alle samtligen oc en huer serdelis som villig oc thacknemelig thiener oc vndersaat oc som y tillforne haffuer ether tillbudt, lader eder nu befindis villig oc redebon, Capitel igien att komme till hielp aff eders formue oc gode . . . med en landhielp, saadan bekostning, som Capitell paa then thid haffuer giord, at forhielp. Vi vill igien altid lade osz findis for saadan eders villighet oc redeboenhet eders gunstig hosbund oc forsuar. Oc paa thet att ingen skall tuile paa . . . [m]øenige Capitels gode vilge imod ether oc mienige landsens

inbyggere, haffuer vi voris Capitels vanlig signet her v[nder tryct]. Befalendis eder alle met hœstruer, børn oc alt, huisz then almectigste Gud haffuer ether med forlent, v[di] den allerhœyestes . . . Aff Wiburg den 19 Julii Anno 1597.

Stærkt forrevet Original paa Papir med Kapitlets store Sigil paa trykt (afbildet i Diplomatarium Vibergense Tavle I. Nr. 5). Vib. Stiftsark. Læse II.

4.

1600, 6 November. Kjøbenhavn Slot. Kr. 4 gjør vitterligt, »att ephtersom hederlig Capitell vdi wor kjøbsted Wiborg vnderdanigst haffuer laditt giffue tillkiende, hureledis Halsz Sognn paa woris lannd Lesszøe fast megitt vdaff sannd skall were forderffuit oc ødelagtt, saa att Sogneprestenn thersammestødtz icke haffuer, huremed hannd sig vnderholde kann, vnderdanigst begierinndis, att epherschreffne trende sogner, Halz, Byrom oc Westerøe sognner, hereffther mue bliffue betienntte vdaff enn prest, saa hannd kunde haffue sin nodturffig ophold, tha haffue wii . . vndt och bewilliget . . ., att forⁿ Hals, Byrom och Westerøe sognner hereffther vdaff enn prest skulle bethiennis, dog skall Sogne prestenn ther sammestødtz holde enn capellaen, saa Gudtzienniste desz bedre kann bliffue administrerit, och siuge oc krancke mennsker icke skulle bliffue forsømmitt. Dog wille wij ossz forbeholditt haffue, therudinden att forandre oc anderledis att forordne effther leigheden, naar ossz saa gott siunis.

Papir med Kongens egenhændige Underskrift og Segl. Vib. Stiftsarkiv, Domkapitel.

Paategning: Læst paa Læse Birketing 7 Aug. 1601.

5.

1630, 20 April. Viborg. Kapitlet sender »M. Wilhelm Paludanum, vor Medbroder og Notarium udi Kapitlet«, til Læse med Fuldmagt til, siden »Tvistighed sig skulle v[di] forgangne aaringer haffve begiffvett och endnu dagligen begiffver, hvilckett vij en partt aff landmendenes egen angiffvelsze haffver erfaret, och en partt aff andre fornummen,« da »altingest med

rett och billighed att sette till rette och componere, och att skaffe enhver, huesz low och rett kand vdviiuze.«

Papir med Kapitlets Secret (herefter afbildet i Dipl. Vibergense, Tavle 1, Nr. 4). Vib. Stiftsark. Læse II.

Læst paa Læse Birketing 30 April 1630.

6.

1565, 31 Juli. Herredstingsdom angaaende Præstegaarden i Sønderbæk, som Kristen Munk til Gjesinggaard har pantet Præsten fra.

Jens Skøning i Huidingh, fogith tiill Sønnderlønngheritz ting, gjør witterligt aar epther gutz bërdt mdlxv Tisdagen nest eptir Olai regis paa Sønnderlønngheris ting war skickidt erlig och welbørdig mandt Niels Munck tiill Giesenggaardt paa thenn enne och haffde hid y rette steffnidt hederliig mand Her Rasmus Skøning i Beg paa then annden side for thennd tridie parth aff thennd tinde, som ydis aff Lass Fusenngs gaardt i Beg, som Her Rasmus haffuer opbornn, som hannd mennthe, hand haude ickj ret tiill, och i rette lagde hannd ett kon. Mats. vor allir nadigste herris breff, ud giuffuin paa Kiøbennhaffuin slott thenn xij dag maye aar mdlxv, som erlig och wellbørdig Crestenn Munck hauer for hueruidh aff kon. mats. vor allir nadigste herre, lydendis, som her epter følgir: Wy Frederich thenn anndenn (osv.) gjør alle witterliigh och kienndis for oss och wore eptherkomir, koningir wdj Danmarck, os aff ret witherlig giæld skyldig att were os elskelige Crestiern Munck, wor mand och thienir, half anndit hundrit och x gode mæntidde och wforfalschide Jochims daller, som hannd oss tiill wort och rigens behouff lonnth och for streckidt och wor rente mestir oss elskelige Jochim Beck paa wore wegenn offuer annth wordid haffuer, for huileke for^{re} ije och x dallir wy udj panth och for woringh setthir Beg sogenn wdj Sønnderlønngheridt wdj worth lannd Nør jutlanndt lijgendis, med miere, samme kon. Mats. breff formelder.

Tha mætte for^{re} Her Rasmus Skøning och y rette lagde et tings vinde, udgiffuen tiill Sønnderlønng heristing tisdagen nest for kyndermissze, xvij menndt for viij vondid haffde, lydendis, thennom some ath haue wonndid xxx aar, some xx, some miere och some mynndre, huer epther sin alder, ath wdij saa longtid, som thenom mindis, tha hauer ald tinden

werid yt till presten aff then gaardt, Las Fusenng i Sønnderbeg nu vdj boir, till erlig och welbørdig mandt Niels Munck pannthet thend aff kon. Mats., och mennte Her Rasmus, ath hannnd borde ath beholde huis tindde, som hauer werid yth till prestenn aff gamell tidt, och som hannnd hauer op bornn, sziden hannnd fick Sønnder beg sogen. — Tha sat Nielss Munck i rette, om hans søn Crestin Munneck ickj saa wel bør ath haue then tridj parth aff then tind, som ydis aff Las Fusenngs gaardt epter kon. Mats. breff, som aff dj andre mennds i byen. Tha adsporde jeg Jens Skøning Niels Munneck, huad møndighed hand haffuer paa hans søns vegenn ath gaa i rette om same tinde. Tha suarid Niels Munneck och sagde, hannnd haffuer vell hans møndighidt ther till. Tha gaff the thennom ther om paa bode sider i alle rette. Tha epter till tale, gen suar, breffue och bewising, som jeg hørde nu her i dag for meg, tha uider jeg ickj paa thenne tidt att dømme Her Rasmus fraa huis tinde som haur weridt yth aff Las Fusenngs gaardt aff gamell tidt till presten, then stund thet xvij mendz vinde staaar ued sin magt, som hannnd lud lese her i dag, men huad tinde ellir rettighed, som erlig och velbørdig mand Her Otthe Krompen hauer op born paa kon. Mats. vegen aff Sønnderbeg sogen, thet bør ath følle Cresten Munck epter hannus pannthe breffs lydelsze, Till vindesbør (osv.).

Papir med Segl; Vib. Stiftsarkiv, vedk. Herred og Sogn Nr. 5.

Følgende Breve angaa samme Sag:

- 1565, »Narbeg, Mandagenn for Andree Apostoli dag«. En Del Sognemænd i Nørbæk, Sønderbæk og Læsten andrage Kongen om, at Præsten Hr. Rasmus Skøning maa beholde sin rette Præstegaard i Sønderbæk, som Niels Munk til Gisinggaard har pantet af kgl. Majestæt, »for vi kan ikke formaa at holde Sognepræst, siden Renten er hannem pantet fra«, da Sognene ere ringe.
- 1567, Tirsdagen efter Guds Legems Dag, Vidnesbyrd af Sønderlyng Herred (Jens Skøning Foged), at ærlig og velbyrdig Mand Anders Blick til Beg lod adspørge Hr. Rasmus Skøning i Beg, »om han kiendis ved den Ager for Ejendom, som hans Huse paastander vesten Kirken, som Chr. Degn og Povl Skræder udi boede«, hvilket Hr. Rasmus vedkjendte

sig »for Kirkens Gaards Jord, som ved anden hans Prestegaards Jord.«

1575, Tirsdag efter Kyndermisse, Tingsvidne af Sønderlyng Herredsting (Esben Sørensen i Hvidding Foged), at Her Rasmus Skøning i Nørbæk lod oplæse det i Dommen 1565 indførte Tingsvidne om Sønderbæk Præstegaard.

1578, 15 Marts. Landstingsdom, hvorved en 14 Dage tidligere udstedt Landstingsdom om Præstegaarden i Sønderbæk erklæres magtesløs. Palli Juel tiill Strandett, Maltj Jenniszen tiill Hollomgaardt, landzdomer wdj Nøriutland, och Gunde Schriffuer, landsting hører ibidem, gior wittherlig, att aar epter gudsbørd mdlxxvij løffuerdagenn som er thenn 15 dag Martii paa Wiborig landzting var skickitt hederlig mand Her Rassmus Skioning y Nørbeg paa thenn enne, och hægde hidt vdj rette steffnit erlig och welbørdig mand Christenn Munch tiill Giessinggaard paa thenn andenn side for enn dom, hand her tiill landztingitt offuer xvij vindismend forhuerffuitt haffuer, som lyder paa en gaard y Sønderbeg, Niels Nielszen iboer, och thet skulle were enn prestgaardt, och stigtens lenzmandt, ther (?) haffuer indsagdenn ther wdj, ickj tiill same dom skulle were steffnitt och kallitt, och myntte fordj thenn dom ickj endeliig att liude. Saa møtte for^{ne} Chresten Munck met same dom idag xiiij dage wdgan-gitt, vdj huileken same winde er fundett ickj att skulle kome for^{ne} Christen Munnck emodt hans gamble breffue och adkom tiill nogen forhindring, tiill for^{ne} Her Rassmus steff-nitt paa nye etc, som thenn dom widre bemeller, och her berette, att Her Rassmus haffuer forhuerffuitt same winde, och fordj ickj wiste ander met thet att steffne. Medt flere ordtt och talle, thennom ther om emellom war. Tha epter tiltalle, giensuar och sagens leylighedt, saa och epter tj same dom ickj lyuder endelig, bør thenn att uere och bliffue, som thenn wdømpet war, och huem widre paaskader, tha steffne och kalle seg loglig, och tha gaa ther om saa mөгitt, som loug och rett kandt findis. In cuius rej testi-monium (osv.).

Papir med 3 Segl, underskrevet: Gunde Christenszen. Vib. Stifts-ark. Sønderlyng Herred, Nørbæk Sogn Nr. 5.

1578, 12 April, Peder Tøgersen, Superintendent, Oluf Nielsen, Reinholt Pedersen, Niels Seuerensen, Jens Block, Jakob

Jensen Holm, Kanniker udi Viborg, bevidne, at de have set og læst i »en gammel Pergaments skreven Jordebog, som haver været gjort og skrevet udi de gamle Biskopper deres Tid paa hvad Rettighed de haver haft til Præstegaarde udi Viborg Stift«, følgende Ord: »En Gaard i Sønderbeg, . . . Abildgaard ibor, 1½ Mark Gjesteri, Skovsvin.«

7.

1568. Udsættelsesdom af Viborg Landsting i Anledning af, at Erik Lange til Engelstholm fordrede noget af hans Forfædre skjænket Altergods tilbage.

Palli Jull till Strandett, landzdomer vdj Nøriutland, och Gundj Schriffuer, Landztings hører ibidem, giører vitterligt, att aar efther gudzbyrdt mdlxviij løffuerdag post Ketillj confessoris paa Vijborgh landtztingh var skiikiit erlig och velbyrdige mandt Erick Lange till Engelstholm, høffuitzmandt paa Drotningborgh, paa then ene, och hafde hidt vdj rette steffnitt hederlig och høgler[de] mendt canicker vdj Viiborgh paa then anden side for nogitt guotz, the ville thennem tilholle epther en vendelig landztingsdom, som skulle vere aff hans foreldre ind stiftitt och funderiit till iit althar y Vijborg domkircke, och samme althar nu atuere nederlagdt, ock ickj nogen mesze eller thieniste huos thet hollis, och then person, thet vdj handt och heffdt hagde, nu er dødt och affgangen, och mynthe fordj samme gudtz buorde nu epther recessøns lydelsze till neste arffuinge att komme. Saa møtt Her Morthen Huass och berette, thet erlige och velbyrdige mendt Hans Skouffgordt och Iwer¹⁾ Grubbe samme guotz ij forbruningh och forsuar haffuer och skyllt och landgild ther aff att lade opbere, och the ickj er steffnith och kalliit her nu vdj nogen retthe gang att skulle gange, och ickj handt paa theris vegne haffuer nogen møndighet seg vdj dom och rette at begiffue, och satte ther for vdj rette, om for^{no} Hans Skouffgordt och Iwer Grubbe ickj buorde att kallis, förindt ther ginge nogenn dom paa szamme guotz. Met flere ordt och tale thennom ther om emellom var. Tha epther tiltale, giensuar och sagens leylichkeit, saa och efftherdij for^{no} Hans Skouffgordt och Iwer

¹⁾ Ejler Grubbe? Han var nemlig Medlem af Kapitlet.

Grubbe samme guotz y forbruning och forsuar haffde (osv. som ovenfor), tha vide wij inthet ther om att dæme, færintd thet kandt beuiszis thenom, och loglig atuere tilsagdt och steffniit, och siden gaa ther om saa mægit, som lough och rett kandt findis. In cujus rei testimonium infra sigilla nostra presentibus impressa sunt. *

Papir med Spor af et Segl, og to bevarede, men uden at der synes at være trykt Signeter deri. Viborg Stiftsarkiv.

8.

1570, 17 Juli. Dom af Rinds Herredsting, at den Eng paa Kastrup Mark, som hører til Simested Kirke, bør følge Kirken og ikke Præsten i Evelstrup, og at det tilkommer Lensmanden paa Hald at fæste den bort.

Jens Marthenssen y Glerupe, heritz fogett wdj [Rindz heret] gjør witterliigt, att aar ephther gudtz byrdt mdlxx mandagenn nest ephther Sanctj Ketillz dag paa Rindzheretz ting war skickett erlig och welbyrdiige Coruitz Wiffertt tiill Neess, hofffuitzmandt paa Haldt, hans fuldmectiige Lauritz Perzenn, slotz fogett paa Haldtt, paa then enne och haffde y dag hiidt y retthe steffnet hederliig oc erliighe mendtt Her Yb Perszenn, heretz prouest wdj Rindzherett, oc Her Seuerenn Ybszenn y Effueldrupe paa then anden siide for itt stycke endels eng liggendis paa Kastrup kier, thee thenom tiilholde oc brugge emodt for^{ne} hans hosbundtz myndhe, oc berette same engh att were en endels eng oc ligge wdj en anden sogen marcke oc att ligge tiill at were Semestedt kirckes rette eng, som han haffuer beuiist met stiigtens gamble jordbogh, oc ickj att skulle ligge wdj Semestedt sogen eller att høre tiill Effueldrupe prestegaardt, oc mynthe thennom ther for ingen rettighet ther tiill att skulle haffue, oc fremlagdhe ett klauge breff aff Rindzheritzting vnder gudz aar mdxxij, lyudendis, att Pouell Perszenn, som thaa haffuer boedt wdj Kastrupe, haffuer wdj tree ting giiffuit laast oc klauge, at ther brugtis engge indhen Kastrup indsuorne marck emodtt theris mynde, eett klauge breff her aff heretzting vnder gudtz aar mdxxvij, liudendis, att Niels Christenszenn, som tha haffuer boedt wdj Kastrupe, haffuer wdj tree ting eskett Her Willatzes beuissing fore, om hand eller kierchen haffde nogen beuissning paa thette stycke eng, hand bruger wdj Kastrup marck, oc bødhen sigh e modt

hanom vdi alle rette, oc icke Her Villats ville være vdi rette, med flere klauge breffue bodhe aff heritz ting oc landz tingh, her y dag y retthe barss. Item itt vj siønsmendtz breff her aff heritzting wnder gudtz aar mdxxxiiij, lydendis then eng, Her Villatz paatretter, att ligge vdi Kastrup marck oc ickj att være affmerckt, som stug bør att være vdi andre mendtz marck, som same breffue yudermere formelder. Item eett Hans Lauritzen vdi Tæstrupe, fordvm slotz scriffuer paa Haldt, hans obene breff, vdi huilckett hand vitner, att vdi then store Wi-burg stiigtes jordbog, som alle prestegaardes oc kierckernes vissze landgilde oc jordskyldhe er indscreffuit i, findis Semestedt kiercke vdi Rindzheritz att haffue en engh, som ligger wedt Kastrupe ned wedt aæn, som ligher till for^{ne} kiercke, och ickj till prestgaard eller prestens naffn (osv.). Och satte han vdi rette, om same engh epter saadanne ley-lighedt oc epttherthi Her Yb Perszen oc Her Seueren Ybszen selffuer bekiender same engh att ligge oc være Semestedt kierchis rette eng oc egendom, ickj bør att følge Semestedtt kiercke, oc huoff samme eng skall haffue vdi brugh, om then-nom ickj bør then att stede oc fæste oc haffue thet vdi leens-mandens mynde. — Thaa møtthe for^{ne} Her Yb Perszen och for^{ne} Her Seueren Ybszen oc berette, samme engh att skulle haffue wærett lagdt aff gamble tiidt tiill Effueldrup preste-gaardt, som er kirchens saa vell som enggen, oc aff then or-sagh, att ther skulle enggen engh være tiill prestegaarden vdi Effueldrup marck, oc then att skulle haffue wærett bruggett tiill Effueldrup prestegaardt, saa lenge nogenn mandt kunde myndis, oc att Kastrup vdi gamble tiider skulle haffue verett vdi Semestedt sogenn, oc framlagde it sogen vitne, xij mendt votnet haffde, wnder gudtz aar mdxxxiiij, same engh paa Ka-strupe kier att haffe leyett tiill Semestedt kiercke saa lenge, thenom kand lengst mynde eller spøre, oc haffuer wærett brug-gett tiill Semestedt prestegaardt vdi Effueldrup vdi Her Lau-ritz Christenszens tiidt; item itt andett vj siønsmendtz breff vnder gudz aar mdxxxvij, Mogens Seuerenssen y Semestedt met flere hemillett haffde, same eng paa Kastrup kier att være aff merckt tryngt om kringh, som stug bør att være (osv.). Item itt obene forsegleth breff wnder gudtz aar mdlj, Peder Michelsszen y Tollestrupe met flere wdgiufft haffuer, att then eng paa Kastrup kier, som brugis tiill Eveldrup prestegaardt,

then haffuer wærett brugitt tiill Eveldrup prestegordt saa lenge, thennom kunde lengst myndis, oc nogle aff thennom haffue votnet paa halfftridiesinds tiuge_aar oc somme y xl aar, oc aldrig thee haffde hørt eller spurtt lenger, endt then haffde werett brugt tiill Effueldrup prestegaardt, vndtaghet nogen stackett tiidt, før Henrick Ransoo bleff høffuitzmandt paa Haldt, ther bleffue foruerffuit en dom tiill landtzting paa same eng. Item en copie aff Viburg Landzting aff itt tings vitne vnder gudz aar mdxxxvij vj siønsmendt hemblett haffuer, att the vare att then eng paa Kastrup kier oc saa, ther fandis en heffdt fraa backen oc wdt emodt aæn vedt then østre siide, oc en heffdt fraa backen oc vdj aæn vedt then vestre siidhe, oc att for^{ne} eng war formercktt som stugh wdj andden mandtz marck (osv.) Ther tiill suaritt Lauritz Perszenn oc fram eskitt, om Her Yb Perszenn oc Her Seueren Ybszenn haffde nogen breffue eller beuiszninge, met huilcke thee kunde beuisze thenom att haffue hafft same eng wdj rolig heffdt, oc thee thet . . . icke nu kunde beuiisze. Met flere ordtt oc tale thennom ther om emellom løbe. Oc efter sadanne leylichtet, som forskreffuitt stander, satthe Her Seuerin Ybszen y rette, att epterthj Effueldrup prestegaardt er kierckens, oc enggen er kierckens oc skulle haffue wærett lagdt tiill prestegaarden aff gamble tiidt for then orsagh, att ther ickj skulle være eng tiill prestegaarden, oc haffuer værutt bruggett ther-tiill, saa længe nogenn mandt kunde lengst myndis, om presten y prestegaarden ickj bør thaa att være nermere tiill same engh att beholde endt Porss Nielszen eller nogen anden, som aldriighe skulle haffue hafft then wdj handtt eller heffdt, epterdj then skulle haffue værett bruggett tiill Effueldrup prestegaardt y lx aar wlasth oc wkiertt aff leensmanden eller kierche werie, ther nogen mandtt kunde beuiisze.

Thaa epter sadanne leylichedtt, breffue oc beuiisninge, som for er rørtt, saa oc epterdj Her Yb Perszen, Her Seueren Ybszenn oc Porss Nielszenn selfue bestaar oc bekiende, same eng at være Semestedt kirckis retthe eng oc eghendom, thaa bør same eng att følge Semestedt kiercke, oc huoff then ville haffue wdj brugh, thaa thennom then att haffue wdj leensmandens Coruitz Wiffertz mynde oc samtycke paa for^{ne} kierckes vegne epter kon. Maitts. recess. Tiill vitnesbyrdt haffuer ieg mytt insegler her wnder trygth.

Papir med Segl. Vib. Stiftsark., Rinds Herred. — Bag paa: Disse brefue ere mig tilstillede af H. Anders Sørensen i Eveldrup i Stiftskisten at indlegge. Den iiii Martii 1647. Fr. Rosenberg. — Samnests findes vedlagt, foruden et Par af de i Dommen anførte Tingsvidner, en Ansøgning fra Præsten Hr. Søren Ibsen til Kong Frederik 2 om atter at faa Brugen af den omtalte Eng, da den haver været brugt og tilligget til Eveldrup Præstegaard i mange Præstemænds Tid og i nogle Bondemænds Tid, som boede i fornævnte Præstegaard, som var først i Hr. Laurids Kristensens Tid; efter ham var fornævnte Bondemænd, som var Seueren Nielsen og Jep Seuerensen, derefter Hr. »Trwde«, Hr. Villatz, Hr. Jeb Pedersen og nu jeg fattige Mand Og haver fornø Eng ligget til fornø Præstegaard i disse Lensmænds Tid, som var Henrik Blome, Henrik Rantzou, og siden udi salig Kristoffer Stygges og Hr. Otte Krumpens Tid, indtil Hr. Korfits Viffert har det saa forhvervet, at samme Eng er der frakommet og har stedt og fæst en Bonde der, til stor Skade for mig fattige Mand (osv.). — Under 20 Dcbr. 1574 bød derpaa Kongen den nuværende Lensmand paa Hald, Niels Jousen, »at forfare Lejligheden, og dersom det findes, at fornø Eng hører til fornø Præstegaard, og Præstegaarden ellers paa Ejendom er brøsthouden, at du da gjør saadan Forordning, at fornø Eng kommer til Præstegaarden igjen, dog at Præsten giver Bonden hans Stedsmaal igjen, og at samme Eng siden altid bliver til Præstegaarden.« Dat. Skanderborg 20 Dcbr., med Kongens Underskrift og Segl. Smsts.

9.

Vidnesbyrd om Annexgaarden i Ravnstrup til Kornum og Løgsted i Slet Herred.

1573, 26 Nvbr., Torsdag efter Katharinæ Virg. Tingsvidne, udstedt af Erik Laursen i Ternberup (?), Herredsfoged i Slet Herred m. m., at Præsten Niels Simensen i Kornum fik Vidnesbyrd af 24 Mænd, som kunde mindes i 70 Aar og færre Aar, »at den Gaard udi Ravnstrup, Jens Kristensen og Mourits Jespersen ibor, er rette Præstegaard og Kirkegaard, saa længe de kunne længst mindes, og Fader og Farfader have sagt før dennem, at Præsten haver haft den i Haand og Hævd og iboet, og salig Hr. Mourids Korsgaard boede i samme Gaard i Ravnstrup og tog Skyld og Landgilde og al Herligheden af den anden Præstegaard i Kornum By, som fornø Hr. Niels nu selv ibor, og svared ingen anden end Præsten, og er ogsaa det Præstegaard. Desuden vandt fornø 24 Dannemænd, at der salig Hr. Peder, som bor i Kornum Præstegaard, annammed Løgstrup og Kornum Præstegaard efter Hr. Mourids

Korsgaard, da flytted han til den Gaard i Kornum, som for^{ne} Hr. Niels nu ibor, og dog annamer Skyld, Landgilden og al Herligheden af den samme Præstegaard i Ravnstrup, som forb. Hr. Mourits iboede.«

1577, 25 Aug. Sognevidne af 24 Mænd, givet paa Løgsted Kirkegaard paa Forlangende af Sognepræsten Hr. Jens Pedersen, at Gaarden i Ravnstrup har været ret Præstegaard til Løgsted Sogn, og at det har været Præster, som have boet i samme Gaard.

1579, 13 Juni: Henrik Gyldenstjerne til Aagaard, Høvedsmand paa Bahus, under og tillader Hr. Jens Pedersen, Sognepræst til Kornum og Løgsted Sogne, Gaarden i Ravnstrup, som Jens Kortsen og Mourids Jørgensen ibor, at maatte nyde og beholde den rette Skyld og Landgilde med al sin Rettighed og Herlighed, Ægt og Arbejde, som der nu afgaar og af Arilds Tid afgaaet er, som Præsten har bevist for ham med et Stoknævnd af Sletherred. Han befaler derfor Bønderne i Gaarden at være Præsten hørige og lydige (osv.). Datum Aagaard.

(1690 var Præstegaarden i Kornum fri; Annexgaardens Herlighed tilhørte Præsten).

10.

1573, 15 August. Landstingsdom, at Herligheden af Præstegaarden i Svingelbjerg skal tilhøre Ridder Jørgen Lykke til Bunderup og Tienden og Skylden skal tilhøre Præsten i Vesterbølle.

Axell Juell till Willestrup, Palle Juell till Pallisberg, landttdommer vdi Nøriutland, och Gunde Skriffuer, landtzing hører ibidem, gjør vittherlig, att aar ephther gudtz byrd 1573, løffuerdagen nest efter Laurentii, som er then 15 Augusti, paa Viborig landtzing vaar skicket erlig, hederlig och vellerde mand Her Christen Christenszøn i Vesterbølle paa then ene och haffde hid vdi rette stefnit Niels Christenszen, kierche verge till Vesterbølle kierke, paa then anden side, och hannom beskylte, for hand er tilvidendis vorden, at hand skulde villde vforrette och giøre hannem forhindring paa tiende och skylde, som pleier och bør at gange af then gaard vdi Svingelberg, Peder Smed nu paa boendis er, endog Peder Smed och de andere, som for ham i garden bouett haffuer,

stedtze och altid skulle hattue yt dierisz skylde och tiende til sogene presten, och for^{ne} Her Christen, siden hand fick samme sogen, thet haffuer sielf opparit, och satte therfor vdj ald rette, om hand icke thet her effther som tillfor^{ne} borde at beholde till prestbordet. Thisligeste haffde hidsteffnit Peder Smed sin sanden at bekiende, til huem hand samme sin skylde och tiende aarligen haffuer yt, och fremlagde for^{ne} Peder Smedtz obene besegelte breff, samme aar then 17 dag Martii vdgiffuet, vdj huilcken hand bekender sig at haffue bouet i Suingelberg i then gaard, som hand vdj bouer, i 20 samfulde aar och mere, tha haffuer hand aarlig aar giffuet sin skylde och langilde till sogene presten, som er 2 tdr. rug, 2 tdr. biug och et pund smør, och till ingen anden. Indhollder och samme breff, att hand aarlig haffuer giffuett ald tiende, baade korn tiende och kueg tiende, til sogene presten, først Mester Andersz Grønning och nu Her Christen, sogene prest til Vesterbølle kierche, som haffuer aarlig anamit hanz skylde och tiende, siden hand er bleffuen hanz prest, och aldrig hand haffuer giffuet hanz skylde eller tiende til Vesterbølle kiercke, vndtagen et lysz, hand holder aarlig i kiercken ved maet for the 10 stycher jord och en endellz eng, som hand haffuer af Vesterbølle kiercke, ligendis vdj Suingelberg marck. Thernest mødte for^{ne} Peder Smed och vaar sin breff bestandig. Ther hosz framlagde et Madtz Nielszens i Giested, Mogensz Pouelszens, Christen Staarsz och Anders Staarsz obene besegelte breff, at Giertrud Pederszdatter i Giested bestod for thennom, at ved 50 Aar siden vaar hun bouendis i Farsze, och sagde sallig Her Peder, som then tid bouet i Farsze, tha gaff sallig Jens Madtzøn, som then tid bouet i then preste gaard i Suingelberg, for^{ne} Her Peder huert aar ald sin skylde och tinde, saa lenge hand ther bouede. Ther huosz fremlagde [af] hederlig och vellerde mand Mester Anderz Grønning, sogene prest til Farsze kiercke, et obene beszegelt breff, vdj huilcken hand bekiender, at vdj 25 aar, som hand och hanz medtienere, salig Her Peder Tomaszen, som døde vdj Torup, gjorde tieniste til Suingelberg kiercke, effther som højlofflig ihukommelz koning Christian then tridie aff thet naffuen, Danne-marckis konning, hannom same kiercke sin lifsz tid nadigste vnt och med sin nadisz stadfesting samtøcht haffuer, tha haffuer then bunde, som bouet paa kierckegaarden ther i

for^{no} Suingelberg kiercke sogen, stedtze och aldtid vdj for^{no} aar giffuet och yt hannom och for^{no} Her Peder alle tre parter af sin korentinde effter ordinansens liudelsze, och thisligeste ald sin korn skyldte och smør skylldte, och icke kiercken eller nogen paa kierckens vegene beskaffet sig enten med skylden eller tinden af samme gaard vdj de 25 aar i nogen maade. Ther nest fremlagde hederlig mand Her Jens Nielszens, prest i Durup och herritz prouest i Gislumb herrit, obene beszegelet breff, vdj huilleket hand bekiender, at vdj 24 aar och nogele aar ther till, imedensz hand haffuer veret herridtz proust j Gislumb herret, och hand paa sin embedtz vegene haffuer sidet offuer kierckis regenskab i for^{no} herret, tha saa tit, som hand haffuer hørt kierckens regenskab, icke ved hand at vere nogen tid giort regenskab for nogen landgild eller tiende af then preste gaard i Suingelberg, som Peder Smed nu i bouer, til for^{no} Suingelberg kiercke, som the breffue i them sielff videre bemelde. Ther hosz fremlagde ordinansen, som ind holder, at huor en sogene prest haffuer tuende preste gaarde, thaa skal presten bou i then enne och then nyde frj til oldengield til sin egene suin och til ildebrand, om ther er saa møget skou til gaarden, och af then anden gaard skal hand maa opberge och nyde alt fruct och landgieldte. Och satte for^{no} Her Christen j alle rette, om skylden och tinden af for^{no} gaard icke buorde hannem och hansz effter kommer, prester til for^{no} sogen, at følge. Saa møtte Jensz Mortenszen i Østrup, herridtz schriffuer i Gislumb herret, och berette, huorledis erlig och velbyrdig mand och strenge ridder Her Jørgen Lycke til Offuer Bunderup gaar¹⁾, lensz mand til Mariaggersz closter, skulle til hørre herligen²⁾ af samme gaard och thet med andet godtz til laasz ladet forfølge, och vdj breffuet samme gaard at skulde stande skreffuet for en kiercke gaard, och at hand nu skulle vere vdj kongelig Maj. tjeneste forhinderet och icke therfor nu kand vere til stede ther til at suare. Ther til suaret for^{no} Her Christen och bekiende, at for^{no} Jørgen Lycke haffuer herligheden af samme gaard, och hand sig icke ther med villde befatte, men alleniste at talle om skylden och tienden, som stedtze haffuer fuld presten, thesligeste och be-

1) til Offuergaard och Bunderupgaard?

2) herligheden?

rette, at for^{ne} Her Jørgen Lycke icke skulle vedkiende sig samme skylde och tinde at tilhøre, och fremlagde for^{ne} Her Jørgen Løckes hustrusz, erlig och velb. frue Beatte Brae, sende breff, hun hannem til skreffuen haffuer, i blant andet lydendisz, at hun giffuer for^{ne} Her Christen til kiende, at for^{ne} [Hr.] Jørgen siger, at hand er vel tilfredtz, huem bunden yder sin landgilde, enten Her Christen eller kiereken, ti hand vil intet bevare sig med mere [af] samme gaard end herligheden ther af, som hand haffuer kon: Maj. breff paa, som thet breff videre forklarrer. Och satte for^{ne} Her Christen i ald rette, om samme skylde och tinde icke borde hannem at følge. Med flere ord och talle, thennom ther om jmellom var. Tha efter tiltall, gienszuar och sagensz lejlighed, saa och efter thi for^{ne} Her Christen nu beviszer fremfarne prester for hannem for^{ne} skyld och tiende aarligen aar af for^{ne} gaard j Suingelberg, Peder Smed i bouer, at haffue fanget, thisligeste och for^{ne} Peder Smed och sielff at bekiende, hannem sin skyld och tinde til presten och til ingen anden at haffue yt, och at hand for^{ne} Her Christen then och yt haffuer, vdj lige maude efterthi nu beviszis med for^{ne} frue Beattisz sende breff, at for^{ne} Her Jørgen Løcke er til fredtz, huem bunden yder sin landgiel, enten Her Christen eller kiereken, och intet hand vil befatte sig med videre end herligheden af samme gaard, tha vide vy efter saadan leylighed och breffuensz lydelsze icke andet her om at sige, end herligheden af samme gaard bør io for^{ne} Her Jørgen Løcke at følge, och skylden och tienden for^{ne} Her Christen och efterkommer, prester til for^{ne} sogen, at nyde och beholde. Til vitterlighed vorisz zigeneter her neden vnder trøgti.

Kopi i Vib. Stiftsark. Rinds Herred, Vesterbølle Sogn.

11.

1574, 17 Juli. Landstingsdom, at Jørgen Lykkes Vidnesbyrd om Præstegaarden i Ravnkilde i Aars Herred ikke bør komme Sognepræsten til Skade.

Axel Juel til Villestrup, Palle Juul til Pallisbjerg, Landsdommere udi Nørjuddland, O. Skram til Hammergaard, Jørgen Skram til Tjele, Høvedsmand paa Drottningsborg, Iver Munk til Tviis, Jakob Rostrup til Liergraff og Gunde Skriver, Landstingshører, gjøre vitterligt, at Aar efter Guds Byrd 1574

Løverdag post Ketilli confessoris paa Viborg Landsting var skikket ærlig og velbyrdig Mand Niels Jonsen til Torstedlund, Hovedsmand paa Hald, paa den ene, og havde efter stormægtigste højbaarne Første Konning Frederik alles vores naadigste Herres Befaling hid udi Rette stævnet ærlig og velbyrdig Mand og strænge Ridder, Hr. Jørgen Lykke til Overgaard, Lensmand til Mariager, paa den anden Side for nogen Vinder og Breve, han skulde have forhvervet paa Ægt, Arbejde og anden Herlighed af den Præstegaard i Ravnkilde, som Las Brun udi bor. Desligeste havde han og hidstævnet Sevren Persen udi Stor Binderup, Tames Persen ibidem, Jens Lavridsen i Aarup, Mads Sørensen i Over Ravnkilde, Anders Mortensen i Kiemtrup, Kristen Sørensen i Nysom, Jens Knudsen, Per Madsen ibidem, Jens Lavridsen i Vonsild, Tames Nielsen i Sønderup og Søren Gied i Veggergaard for et Vinde, de om saadan Ægt og Arbejde vundet haver og vilde Sognepræsten til Ravnkilde Præstegaard med saadan deres Kundskab Herligheden fravende, endog den udi Bispernes Tid, saa og til for^{n^e} Hr. Jørgen Lykke tilholdt sig samme Gaard, Præsten altid at have haft og hannem efterfulgt. Desligeste havde hidstævnet Kristen Jensen udi Ejdrup, Knud Kristensen ibidem og deres Medbrødre¹⁾ for aabne beseglet Breve, de og om samme Ægt og Arbejde udgivet haver med Uret, som han mente, og dennem mod mange Vidnesbyrd at have vundet. — Derimod havde for^{n^e} Hr. Jørgen Lykke og i Dag efter højbemeldte kgl. Majestæts (øsv.) Befaling hid udi Rette stævnet alle de Vidnesbyrd personligen, som havde vundet mod for^{n^e} Niels Jonsen om Herlighed af samme Præstegaard, og mente dennem uret at have vundet, og berette for^{n^e} Jørgen Lykke, hvorledes højb. kgl. Maj. naadigsten skulde have undt hannem Herligheden af den Gaard i Ravnkilde, Las Brun ibor, og Herligheden af den hos 9 Aar at skulle have haft, og fremlagde Kristen Jensens (med flere Mænds Vidnesbyrd af Ejdrup og Skivum Byer) aaben beseglet Brev, dette Aar udgivet, i hvilket de bekjender, at i de Tider,

¹⁾ Her er udeladt 21 Navne paa Bønder fra Aars og Gislum Herreder. De her omtalte Vidnesbyrd, eller lignende, findes endnu i Afskrift i Stiftsbogen, men Indholdet vil tilstrækkelig fremgaa af det Følgende. Søren Gjed var Herredsfoged i Aars Herred 1574.

Axel Jul, Oluf Munk og Otte Brahe havde Aalborg Slot i Forlening af kgl. Maj., da ægtet og arbejdet Jens Roed, som den Tid boede i Ravnkilde i den Gaard, Las Brun ibor, saa og Las Brun, som nu bor i samme Gærd, til Aalborg Slot og dennem at have været i Arbejd til Aalborg Slot med Niels Roed[s] og Las Bruns Folk og slaget Hø paa Slotsenge, disligeste »skødt med Hyfvelbaarder« paa Volden til for^{nø} Slot, og for^{nø} to Mænds Folk at skulle have været i for^{nø} Arbejd hos dennem, som de Vinder ydermere bemelder. — Saa mødte for^{nø} Kristen Jensen (osv. som ovenfor), og da de hørte deres Brev oplæse, var de det bestandig, undtagen det Las Brun og hans Folk skulde have ægtet og arbejdet; det vidste de intet af, og intet de derom havde vondet. — Og dernæst fremlagde for^{nø} Hr. Jørgen Lykke Jens Sørensen i Hornum hans aabne beseglet Brev, udgivet dette Aar, at han bekjender, at Jens Roed og de Bønder, som boet i Ravnkilde [i den Gaard], som Las Brun ibor, haver ægtet og arbejdet til Hald og Halkjær i de Tider, salig Biskop Jørgen Fris, Henrik Ranzov, Henrik Blome og Kristoffer Stygge havde Hald i Forlening, og Jens Rod at have været hos hannem i Hald Skov, der han var der, og aag 10 Læs Ved, som han var tilsagt om, og Jens Rod at have aget og 10 Læs. Saa var for^{nø} Jens Sørensen her tilstede og var sit Brev bestandig. Fremdeles udi rette lagde Per Lavridsens i Biørnstrup og Kristen Raszis ibidem beseglet Brev, udgivet dette Aar, udi hvilket de give til Kjende, at de Mænd, som haver boet i Ravnkilde Kirkegaard, haver altid ægtet og arbejdet til kgl. Maj. og Kronens Slot og ægt og arbejdet Høslet og andet Arbejde med Niels Rods Dreng, som den Tid boet i for^{nø} Gaard, saa længe dennem kan længst mindis, Per Lavridsøn mindes i 20 Aar, Kristen Raas i 40 Aar; saa var for^{nø} to Mænd og her tilstede og bestod deres Brev og Segl. — Desligeste Kristen Andersen i Støtrup, hans Brev og i Aar udgivet, at hannem mindis i 36 Aar, da ægtet og arbejdet Jens Rod til Halkjær, og for^{nø} Kristen Andersen at have slaget Hø én Gang paa Halkjær Eng, kaldes Høl Eng, og da skulde Jens Rods Dreng og der have slaget Hø for Jens Rod, og Fogeden paa Halkjær at have tagen Heleen fra Drengen, for han ikke kunde gjøre fuldt, og bedet hannem tilsige Jens Rod, at han skulde skaffe en anden, som fuldt kunde gjøre; saa fremkom og Kristen Andersen og bekjende

sit Brev og Segl ret at være. Sammeledes Jens Andersens aabne beseglet Brev udi Siøstrup dette Aar udgivet, at han bekjendte, det han tjente paa Aalborg Slot i 7 Aar, da Axel Jul havde Slottet i Forlening, desligeste da Oluf Munk havde Slottet, og for^{ne} Axel Jul, saa og Oluf Munk tidt at have vist hannem deres Erind baade at pante for Stenæggt, Sandæggt og hvis anden Restants; da skulde han tidt og ofte faaet Vognskifte af Niels Rod, som boet i Ravnkilde Kirkegaard, og at have pantet Niels Rod for hans Stenægter og Sandægter; dog er for^{ne} J. Andersen ikke mødt. Derhos et Anders Kjeldsøn i Hvamstrup hans Brev samme Aar, at han vinder, at Niels Rod . . . haver laant Anders Kjeldsen af hans Fader, som da boede i Fyrkild, at skulle slaa Hø for hannem til Aalborg Slot, som han ogsaa skulde have gjort og slog Hø samme Tid for hannem paa Slotseng, kaldes Rørdal; og han heller ikke mødte her sit Brev at forantvorde. Item fremlagde Mads Sørensen[s] i Skivom og Trogels Jensens Brev, at de haver været med salig Otte Brahes Karle i Ravnkilde hos Las Brun og fanget Vogne af hannem. Saa mødte Trogels Jensen og var sit Brev bekjendt; dog er Mads Sørensen ikke mødt. Item fremlagde Kristen Lavridsens i Hyllebjerg Brev, at han haver været med andre Krontjenere, Kloster-tjenere og Kirketjenere i Aalborg Slots Grave, tjent Murmestre og baaret Sten og Kalk; da haver hannem fulgt Jens Rods Folk og andre Tjenere i Arbejd. Dernæst fremlagde et Tingsvinde af Aars Herredsting, Tisdag n. eft. Sønd. Løtare d. A., at Søren Persen i Stor Binderup og Tames Persen ibidem have vondet, at de hos vare i Binderup i deres Faders Per Gieds Stue¹⁾, der Otte Brahe havde Aalborg Slot i Forlening; da skulde Anne Persdatter, Niels Rods Efterleverske, have stedt og fæst den Gaard i Ravnkilde, Las Brun ibor, af Otte Brahe for 40 Enkinddaler, og deres Fader Per Gied med Søren Persen skulde have lovet for samme Penninge, desligeste og tilsagt Otte Brahe paa Anne Persdatters Vegne at være ham hørig og lydlig paa kgl. Maj. Vegne og yde Hørligheden deraf til Aalborg Slot, saa vidt der plejer af at gange, og Otte Brahe hende at have lovet, at naar Guds Villie tilføjer hender en anden Husbond, da skulde han nyde samme

¹⁾ En Per Gjed kaldes dette Aar Tingskriver ved Aars Herred.

Gaard for samme Stedsmaal og Afgift, dog at han skulde være ham hørig og lydige. Item Søren Persen og Jens Lauridsen i Raarup at have vundet, at siden den Tid, der Anne Persdatter boet i samme Gaard, skulde der to af Otte Brahes Karle være komne og have bedet hende lade dennem faa en Vogn; dennem skulde hun strax have ladet age hen igjen¹⁾. . . . Desligeste vandt Søren Gjød i Veggergaard, at han hos var den Tid, Anne Persdatter stødte og samme Gaard i Binderup af Otte Brahe, og hendis Fader Per Gjød og hendis Broder Søren Persen loved ham 40 Enkinddaler, og de loved, at hun skulde holde Gaarden ved Hævd og Gave²⁾ og yde til Aalborg Slot Herligheden af samme Gaard med Ægt og Arbejd, og ydermere vandt, at siden Las Brun kom til Anne Persdatter til samme Gaard, skulde han have ydt og gjort Otte Brahe til Aalborg Slot hvis Herlighed med Ægt og Arbejde paa kgl. Maj. Vegne som forskrevet staar, naar han blev derom tilsagt. Og derhos fremlagde for^{no} Hr. Jørgen Lykke en Jordebog, udi hvilken findes indskrevet af den Gaard, Las Brun ibor, til Olborig Slot at yde 2 & Gjesteri, Skovsvin og Kopenninge. Udi lige Maade fremlagde en Register, hvorledes Gjermænd Skiønning i Mosbech skulde have ladet fordele Las Brun for Ægt og Arbejd. Item og i Rette lagde en Seddel, som Hr. Jørgen Lykke sagde Niels Skriver at have skrevet: 1558, Item Anne Persdatter udi Ravnkilde til Stedsmaal af en hel Gaard ibidem, som hendes Husbond Niels Rod afdøde, 36 Dlr. — Og derhos satte for^{no} Jørgen Lykke i Rette, om de Vinder, for^{no} Niels Jonsen derimod forhvervet haver, ikke findes uret at være.

Dertil svarede for^{no} Hr. Niels Jonsen, at de Breve, Hr. Jørgen Lykke fremlagt haver, ikke findes til Tinge at være vonden eller Varsel forgiven, og somme af samme Mænd haver fratraaden deres Breve og Segler at forantvorde, medens dennem fra Rettergang entholder, og mente deraf at skulle forfares, dennem ikke ret at have vundet. Disligeste 10 af samme 12 Mænd, til Tinge vundet haver, skulde være Hr. Jørgen Lykkes egne Tjenere, og den anden af samme 12 Mænd at have været delt og Lov forvunden, og derfor efter

¹⁾ Her udelades et Par mindre betydelige Vidnesbyrd om Ægt og Høslagning i Niels Rods og Anne Persdatters Tid. — ²⁾ Have?

Recessen her at skulle være fældet blevne. Dernæst til samme Jordbog svared, at Sognepræsten ikke er begjærendes noget af for^{n^o} 2 & Gjæsteri, Skovsvin eller Kopenge, som Jordbogen paalyder, men vilde gjerne lade Hr. Jørgen det følge. Til for^{n^o} Register svared, at den findes makuleret og uklar og ikke befæstet med Hovedbogen, og desligeste ikke bevises, det Las Brun nogen szeett¹⁾ eller Bøder efter den haver udgivet, og mente deraf kunde forstaaes, den heller ikke ret at skulle være. Til den Seddel, for^{n^o} Hr. Jørgen Lykke sagde Niels Skrivers Haandskrift at skulle være, svared Hr. Niels Jonsen, at for^{n^o} Niels Skriver, som Hr. Jørgen paaskyder at have udgivet, ikke findes den med egen Haand at have underskrevet eller forseglet, ej heller bekjender at være af Jordbogen udgangen, og mente fordi ingen kunde rette sig efter den. Og derhos berette for^{n^o} Hr. Niels Jonsen, at han først forhvervet 24 Mænds Vidne paa samme Herlighed, og for^{n^o} Hr. Jørgen Lykke dem strax hid til Landstinget haver ladet stævne og da ingen Bevisning imod dem at have haft, saa her var da ikke Aarsag til dem at fælde, og derpaa fremlagde en Landstingsdom, som den i sig selv vider derom bemelder²⁾. Dernæst fremlagde et Tingsvidne af Aars Herredsting, 24 Mænd udgivet haver (osv.)³⁾.
Indholder og samme Vinde, Jep Jensen i Aarup at have vondet, at den Tid, han tjente Otte Brahe, kom han vandrendes frem ad Ravnkilde og begjærede en Vogn af Niels Rod paa kgl. Maj. og sin Husbonds Vegne; da svared Niels Rod,

¹⁾ Stedsmaal? Der er senere tilføjet i Afskriften.

²⁾ Landstingsdommen, dat. Lørdag efter Fastelavn 1574, udstedt af Axel Juul, Palle Juel og Gunde Skriver, findes i Stiftsbogen. Dommen lyder: »Efterdi for^{n^o} 24 Mænd ere mødte og have været deres Vinde bestandig og bekræftet det med 12 Mænds Vinde, og efterdi Hr. Jørgen Lykke har ingen Vidnesbyrd derimod, da vide vi ikke mod samme Vinde at sige eller for^{n^o} Vindismænd at fælde, men Hovedsagen for Rigens Kansler at ordeles og der at fuldendes, som den begyndt og indkommen.« (Jørgen Lykke havde søgt Laas paa Herligheden over Præstegaarden).

³⁾ Tingsvidnerne findes endnu og gaa ud paa, at Præsten altid har høvet Skyld og Arbejde af Gaarden; da imidlertid samme Vidnesbyrd findes anførte i den kgl. Rettertingsdom af 12 Juni 1574, Rosenvinge Gl. dake Dømme III., 238—39, anføres her kun Afvigelserne.

at hvis Ægt og Arbejd, der gik af samme Gaard, det gjorde han til Præsten i Smorup og var ingen Arbejd pligtig at gjøre til Aalborg Slot, meden for hans Husbonds og hans Skyld vilde han laane ham en Vogn, og siden kom han igjen til hannem og begjerede Vogn paa sin Husbonds Vegne; da sagde han Nej, han var hannem ingen Vogn pligtig, og da kunde han ingen Vogn fange af hannem. — Derefter fremlagde et ærlig og velbyrdig Mands, Baltser Maltisen til Rebstrup hans aabne beseglet Brev med hans egen Haand underskrevet, hvori han bekjender, at den Tid Axel Jul havde Aalborg Slot i Forlening, da tjente han ham for Klæder og Penge; da viste han ham til Eszinbech Kloster, og kom han til den Præstegaard i Ravnkilde og begjerede en Vogn af Jens Rod paa Axels Vegne; da sagde Jens Rod Nej, han var ikke nogen Ægt eller Agen pligtig til Aalborg Slot, thi han gjorde Sognepræsten til Ravnkilde hvis Ægt og Arbejde af samme Præstegaard skulde gjøres og gives. Derhos et ærlig og velbyrdig Mand Palle Griis til Slet, hans aabne beseglet Brev med hans egen Haand underskrevet, at han var Foged paa Aalborghus i 9 Aar; da haver Las Brun i Ravnkilde Præstegaard ikke nogen Tid ægtet, arbejdet eller gjort nogen Dagsgjerning til Aalborghus enten med Høstedagsgjerning eller udi nogen anden Maade. — Item et ærlig og velbyrdig Lavris Bertelsen til Vesterris aabne beseglede Brev, at han udi 4 Aar tjente Otte Brahe og Erik Podebusk og var Slotsfoged paa Aalborghus, da ikke ægtet eller arbejdet Las Brun til Aalborg Slot enten med Høstedagsgjerning eller udi ander Maade, meden hvis Ægt, Arbejd eller Gjerning, han lader gjøre af samme Præstegaard, det gjorde og gav han Præsten til Ravnkilde Kirke. Dernæst et hæderlig Mands Hr. Kristen Jensens i Sønderup¹⁾ hans Brev, at af Las Bruns Gaard haver Skylden (osv., som tidligere), før Hr. Jørgen Lykke haver sig samme Gaard tilholdt, og haver han kjendt disse Mænd efter hver andre i samme Gaard, Jens Rod, og efter ham hans Søn Niels Rod og efter hannem Las Brun (osv.). . . . Og ydermere berette (Niels Jonsen), hvorledis udi højløvlig salig Kong Frederiks Tid skulle Jørgen Frises Foged

¹⁾ I et Sognevidne af 1555 kaldes Kristiern Jensen »Præst og Kapellan til Ravnkilde Kirke«.

have udsagt den Mand, der boet i Ravnkilde Præstegaard, og tvende andre Mænd, som boet i Præstegaarde, af samme Gaarde, og de da dennem for Hans Maj. skulde have beklaget, og hans Naade da at have igjen undt dennem samme Gaarde at besidde, uden saa skeer, at Præsterne, som samme Kirker tilhørte, ville selv besidde samme Gaarde eller ville sætte andre Præster der i deres Sted, som skulle gjøre Sognefolkene den Tjeneste, dennem bør; da skulle de der maatte indflotte og bo, naar de havde ladet dennem lovlig udvise, som i samme Gaarde bo, og derpaa fremlagde højbem. salig Konning Frederiks Brev, Aar 1529 Fredag efter Exaudi Søndag. Og derhos berette for^{ne} Niels Jonsen, at efterdi Præsterne efter samme konniglig Brev havde Rettighed, i og afsætte samme Gaard, da burde og Hørligheden med Ægt og Agen hannem at følge. — Der næst i Rette lagde et Kristen Jøns i Binderup, Oluf Jensen i Grynderup og Kristen Lavridsen i Haverslev deres aabne beseglet Brev, dette Aar udgivet, at dennem vitterligt at være, at Bispens Foged Povl Troelsen i Oustrup havde vist Jens Rod, Oluf Olufsen og Søren Jensen fra deres Gaarde, for de ville ikke trælle og arbejde til Hald Slot som andre Bispestolens Tjenere og Kirketjenere, og de drog til højbemeldte salig Konning Frederik og beklaget sig og blev saa ved deris Gaarde, og arbejdet og gjorde deraf til Sognepræsterne lige som tilforn. — Udi lige Maade fremlagde hæderlig Mands Hr. Søren Lauridsen i Hornum hans aabne beseglede Brev dette Aar udgivet, at den Tid gammel Konning Kristiern blev uddrevet, kom han i Tjenist paa Hald, og først tjente Biskop Jørgen Fris og saa Henrik Ranzov og siden Henrik Blome; udi dismidlertid og til denne Dag haver den Gaard i Ravnkilde, som L. Brun ibor, været holdt for ret Præstegaard i Ravnkilde Sogn, og aldrig at have hørt, spurgt eller fornummet, at Mændene i samme Gaard have ægtet, arbejdet eller trættet for Bispen eller de andre gode Mænd. Indholder og samme Brev, at Biskop Jørgen Fris fik Ank og Avind til Hr. Mads i Smorup, da Sognepræst til Ravnkilde Kirke, for han med de allerførste her i Riget annammet Guds Ord og Evangelium og ægtegiftet sig, og derfor gav hans Foged Povl Troelsen Befaling at udvise de Mænd i Hr. Madses Præstegaard for Ægt og Arbejde og for de vilde ikke tage Husbondhold af hannem, og saa drog

samme Mænd til højben. salig Konning Frederik og klaget baade [over] Biskop Jørgen og Povl Trogelsen, og kom siden hjem igjen og blev siddende hos Hr. Mads som tilforn. — Dernæst blev for^{ne} Niels Jonsens Vindesbyrd, som Bønderne vondet haver og nu stævnet var, paakaldt, om de var tilstede. Da oprakte de Hænderne og berette dennem alle tilstede at være og ved deres Sjæls Salighed og højeste Ed var endrægteligen deres Vinder bestandig, og satte for^{ne} Hr. Niels Jonsen udi alle Rette, om saadan hans Vidnisbyrd ikke burde ved Magt at blive, og om for^{ne} Hr. Jørgens ikke findes unøjagtig og burde magtesløs at være. — Til for^{ne} 24 Mænds Vinde, at det skulle medføre, at menige Mænd, som da tilstede var, skulde og med for^{ne} 24 Mænd have vundet, svaret for^{ne} Hr. Jørgen Lykke, at der mange flere Mænd den Dag skulde have været til Tinget, og de ikke for^{ne} 24 Mænds Vinde skulde have samtykt, og derpaa fremlagde nogle Mænds Breve og Segl, som de udi dennem selv videre bemelder, imod hvilket for^{ne} Niels Jonsen gav til Kjende, at de Mænd, disse Breve udgivet haver, deres Navn ikke findes i for^{ne} 24 Mænds Vinde og ej heller i de 36 Mænds Vinde eller i de 12 Mænds, disligeste ikke heller i de 8 Mænds Vindisbyrd, og ej heller de Mænd ere mødte, eftersom de stævnet er deris Breve at forantvorde. Med flere Ord og Tale dennem derom imellem var.

Da efter Tiltale, Gjensvar og Sagens Lejlighed, saa og efterdi for^{ne} Hr. Jørgen Lykke tilforn havde hidstævnt for^{ne} 24 Mænds Vindisbyrd, som først med for^{ne} Niels Jonsen vondet haver, og da ingen Breve eller Vidnisbyrd imod dem er os forekommen, saa vi vidste da ikke dem at kunne fælde, og efterdi samme Vidnesbyrd med mange Vidnesbyrd befæstes, udi lige Maade de nu med Herremænds og Præstemænds Breve bekræftes og komme overens med for^{ne} Bønders Kundskab, som er mange flere Vidnesbyrd end for^{ne} Hr. Jørgen Lykkes Vidnesbyrd, han nu fremlagt haver, og for^{ne} Hr. Jørgens Breve, som saa om saadan Ægt og Arbejd vondet er — alene et undertaget — ikke til Ting, meden hjemme gjort at være, og ikke Varsel forgiven, som det sig burde, da vide vi efter saadan Lejlighed ikke andet der om at sige, end saamange Vidnisbyrd, som for^{ne} Niels Jonsen paa kgl. Majts. Vegne udi Rette ligger, som saa med Herremænds og Præstemænds Breve bekræftes, og findes mange flere, end for^{ne} Hr. Jørgen Lykke

haver fremlagt, at følge og ved Magt at være, og for^{no} Vidnesbyrd og Breve, Hr. Jørgen Lykke nu udi Rette lagt haver, derimod unøjagtig og ingen Magt at have at komme for^{no} Niels Jonsen paa kgl. Maj.'s Vegne eller Sognepræsterne til Ravnkilde Sogn til nogen Forhindring eller Skade i nogen Maade. In cujus rei testimonium (osv.).

Afskrift i Viborg Stiftsbog af 1690, Aars Herred.

Følgende Breve angaa samme Sag:

1575, 26 Februar: Landstingsdom [Axel Juul, Palle Juel, Gunde Skriver]. Jørgen Lykke stævner Niels Jonsen og Hr. Kr. Madsen i Smørup for en Dom, de nogen Tid siden skulde have forhvervet her til Landsting paa nogle af Jørgen Lykkes Vidnesbyrd om Ravnkildegaard. — Niels Jonsen fremlagde da en Landstingsdom sidst forgangen Aar Løverdags post Francisⁱ ¹⁾ udgivet, hvorved Niels Jonsens Vidnesbyrd var dømt til at blive ved Magt. — Dommen kom da til at lyde: »Da efter Tiltale (osv.) vidste vi ikke andet derom at sige, end saa mange af for^{no} Vidnesbyrd, som til Herredsting eller Landsting med oprakte Fingre og Helgens Ed haver vondet, og magtesløs dømt [ere], som forskrevet staaar, bør jo efter Recessens Lydelse fældt at være, meden de, som ikke til Tinge efter Recessens Bemelding vondet haver, vidste vi ikke at kunne tildømme den Straf at lide, som Recessen medfører, at skulle straffes paa to Fingre.« [De Vidner, som Niels Jonsen havde indstævnet St. Francisⁱ Dag 1574, vare Jens Knudsen i Nysum, Per Madsen, Adser Sørensen ²⁾, Kr. Sørensen, Tomas Nielsen i Grønderup og Jens Lavridsen i Vonsild, fordi de havde vidnet, at Niels Rod og Las Brun havde ægtet til Aalborghus; Retten havde da dømt Niels Jonsens modsatte Vidnesbyrd ved Magt. Tillige havde han hidstævnet Jens Sørensen i Hornum og Trogels Jensen i Holm, som imidlertid havde været deres Brev bestandig ved Landstinget. Den Gang var fremlagt en Landstingsdom, at »for^{no} Vidnesbyrd« vare blevne fældte, indtil de mødte til Landstinget og stod ved deres Breve.

¹⁾ Franciscus 4 Okt. ell. 3 Debr.

²⁾ Jørgen Lykkes Tjenere i 3 Kirkegaarde, s. 1578, 15 Marts.

1578, 15 Marts. Henvisningsdom fra Landstinget til Kongens Retterting angaaende Ravnkilde Præstegaard.

Palle Juel til Strandet, Malte Jensen til Holmgaard, Landsdommere, og Gunde Skriver, Landstingshører, gjøre vitterligt, at for dem er fremlagt et Kongebud om at undersøge, hvorvidt den Gaard i Ravnkilde, som Hr. Peder Jensen ibor ¹⁾, er Præstegaard eller Kirkegaard, i Anledning af Striden mellem Jørgen Lykke og Niels Jonsen (samt Kr. Madsen). — Jørgen Lykke fremlagde Kongens Skjøddebrev af 16 Apr. 1565, hvorved Kongen blandt andet havde solgt ham Herligheden af 4 Kirkegaarde, de tre i Nysom, Adser Sørensen, Per Madsen og Kr. Sørensen ibor ²⁾, og den fjerde i Ravnkilde (Las Brun), og de give alle fire deres Landgilde til Ravnkilde Kirke, og Kongen forpligter sig at hjemle Jørgen Lykke samme Gods for hver Mands Tiltale. — Af nye Bevisligheder fremlagde Jørgen Lykke et Vidnesbyrd af Rigsmarsk Peder Gyllenstjerne til Tim og Bjørn Andersen til Stenalt, at Niels Skrivers Brev, hvis Rigtighed tidligere var omstridt, i følge hvilket Stedsmaal af Gaarden i Aaret 1558 var givet til Aalborg Hus, var rigtigt, og at Niels Persen, kgl. Maj. Renteskriver, selv havde vedkjendt sig den; lige som Jørgen Lykke ogsaa fremlagde et Vidnesbyrd om samme Stedsmaal af Niels Andersen, Tolder i Aalborg, dat. 24 Juni 1576, som i 1558 var Underskriver hos Otte Brahe. — Dernæst fremlagde Jørgen Lykke Lavhævden af 1501 (»Kirkegaard«).

Niels Jonsen og Kr. Madsen beraabte sig paa Rettertingsdommen af 12 Juni 1574, paa Landstingsdommen af 15 Aug. 1574, hvorved deres Vidnesbyrd vare dømte ved Magt, dernæst paa en Udskrift af Bispedømmets gl. Pergaments Jordebog, bevidnet af Superintendenten Ped. Tøgersen, Kannik Oluf Nielsen m. fl.: »En Gaard, Jens Rod ibor, 2 & Grj og Skovsvin; cætera ad sacerdotem.« — Dernæst Kong Fr. I's Brev. — Endelig:

»Item i Rette lagde et Kr. Lavridsens i Melby, Simen Brun i Ravnkilde, Kr. Kristensen i Nysum med hans Hustru Karen Nielsdatter, og Anna Persdatter udi Fyrkild,

¹⁾ Kristen Madsen har altsaa i Mellemtiden sat en Kapellan i Gaarden.

²⁾ Smlgn. 1575, 26 Febr.

deres aabne beseglet Brev, anden Dag efter Mathiæ Apostoli 1574 udg., at der haver boet en Præst i Ravnkilde udi den Gaard, Las Brun nu ibor, hvilken Præst hed Hr. Peder, og Kr. Lavridsen mindes end én Præst tilforn udi for^{nø} Gaard, som man kaldet lille Hr. Niels, fordi han var liden paa sin Skikkelse, og var Hr. Tames Vildes Kapellan, som den Tid boet i Smorup.« »Og somme af deres Forældre at have sagt, at dennem mindes 3 Præster efter hinanden i samme Gaard.«

Dernæst fremlagde Niels Jonsen en Stævning af 9 Juni 1577, hvorved de indankede Sagen for første alm. Herredag.

Landstingets Dom kom da til at lyde:

»Da efter Tiltale (osv.), saa og efterdi højbem. kgl. Maj. (osv.) haver solgt og skjødet for^{nø} Hr. Jørgen Lykke Herligheden af samme Gaard og hans Maj. haver sig Hovedsagen om samme Skjøde at paadømme til førstkommende Herredag, her i Riget bliver berammet at stande, tiltaget naadigst at ville paadømme, og efterdi her findes Høremænd om Herligheden at have vondet, disligeste højb. kgl. Maj. at have confirmeret og stadfæst Højlovlig Ihukommelse Konning Frederiks Brev, som for os er rørt, og samme Confirmats saa beslutter, at dersom Præsten, samme Gaarde tilhøre, ville dennem selv besidde eller sætte der andre Præster i deres Sted (osv.) og hans Maj. at forbyde hans Maj. Embedsmænd, Fogeder og alle andre dennem her imod for^{nø} Gaarde, som forskrevet staar, at hindre, uforrette eller i nogen Maade Forfang at gjøre, da efter kgl. Maj. vor allernaadigste Herres Skjødebrev, Confirmats, saa og Høremænds Kundskab og Vidnesbyrd turde vi og ikke tilformeldte (?) Dommere der udinden at være, ej heller kan komme til nogen Dom, uden vi noget imod samme kgl. Breve skulle sige, udi hvilket vi bekjende os for ringe at være, og derfor underdanigsten ere begjærendes, det højb. kgl. Maj. med sin elskelige Raad naadigsten ville værdiges til samme Sag at høre, efterdi den er os for svar at paadømme efter de Lejligheder, som forskrevet stander.«

(Vib. Stiftsbog.)

1579, 11 Aug., Tirsdag efter Laurentii Dag, klagede »Las Brun i Præstegaard« paa Aars Herredsting over Overvold af Mads

Sørensen i Ravnkilde paa Ravnkilde Præstegaards Endelsmark. (Las Brun sidder altsaa endnu i Gaarden, uagtet en Kapellan bor der).

1583, 24 Septbr. Tingsvidne om Ravnkilde Præstegaards Bygnings Ringhed og Jordens Ubrugelighed. Las Brun endnu; Præsten: Niels Kristensen i Smørup. [»Husene meget forfaldne og Jorden i Marken ligger ubrugt«].

1592, 2den Søndag i Faste, Sognevidne [Præsten M. Niels Skøtte i Smørup], at Anders Kristensen i Ravnkilde Præstegaard hellere vilde flytte end give Forpligt.

1638, Synsvidue, at Ravnkilde Præstegaard er saa godt som øde og Husene næsten helt nedfaldne.

1679, 26 Maj. Kr. 5 sælger for 950 Rigsdaler til Verner Parsbjerg til Nørlund Jus Patronatus til Brorstrup og Ravnkilde Kirker, Herligheden over Præstegaarden og Døgnbolet. »Iligemaade haver vi afstanden til for^{ne} Verner Parsbjerg voris Jordegods i for^{ne} Ravnkilde Sogn, Her Peder Bang aarligen giver af Annexgaarden et Svin, 2 K Kopenge, to Mark 10 β 2 alb. Gjæsteri, som han (Verner Parsbjerg) og hans Arvinger til evindeligt Ejendom skal have, nyde, bruge og beholde, saa som vi hidindtil dertil berettiget været haver.« [Stiftsbogen 1690: Præstegaarden i Smørup er fri, kun 10 K Gjæsteri til Guddi Parsbjerg paa Nørlund. »Før hans Fader bekom jus pat., er for^{ne} Gjæsteri altid givet til Aalborg Hus.« Af de 3 Annexgaarde havde Præsten endnu Herligheden til Haverslev; Ravnkildes Herlighed laa til Nørlund, Brorstrups til Torstedlund.]

12.

1599, 10 Novbr. Landstingsdom om Kapitlets Forstrandsret paa Fur. (Udtog.)

Mogens Jul til Pallisbjerg, Iver Iul til Villestrup, Landdommere i Nørrejylland, og Gunde Skrifer, Landstingshører, giøre vitterligt, at Aar 1599 10 Novbr. havde Jakob Høg til Trudsholm, Hovedsmand paa Skivehus, hidstævnet Gravers Andersen i Engelst, Birkefoged paa Fur, for en 7 Septbr. s. A. afsagt Dom i en Sag mellem Jakob Høg som Lensmand paa Skivehus paa den ene og Dr. Johannes Paludanus og Dr. Peder Iversøn i Viborg paa den anden Side for en Kog, der

uden Mennesker om Bord var funden paa Strømmen ved Furland, og som Birkefogeden havde tildømt fornævnte Kanniker.

Jakob Høg beraabte sig paa, at Furland ligger under Harre Herred i Skivehus Len, og de, som bygge og bo paa Furland, skatte til kgl. Maj. under Harre Herred, samt at Kannikernes Privilegier ikke udtrykkelig lød paa Vrag.

Dr. Johannes Paludanus og Dr. Peder Iversen beraabte sig paa deres gl. Privilegier og fremlagde: 1) Kristiern 1stes Brev af 1456, hvori Kongen stadfæster Kapitlets Birkeret paa Fur, Nørholm og andetsteds.

2) En Landstingsvidisse af 1538, Løverdagen, som var vor Frue Dag purificationis, af Kong Valdemars Brev 1239 sexto Idibus Martiis, hvorved Kong Valdemar havde forundt Kapitlet »al deres Gods fri for al Besværing, Leding med Vrag i Lessø, Kværseth og al anden kgl. Rettighed«; samt paa to andre Kongebreve af 1259 og 1289, lydende ligesom Kong Valdemars Brev, at Kronen havde faaet Akker til Vederlag for fornævnte Privilegier, og at de følgende Konger havde stadfæstet disse Privilegier, en efter anden¹⁾.

3) Kristian 4's Konfirmation af 24 Decbr. 1596 paa de tidligere Kongers Privilegier m. m.

Dommen kom da til at lyde, at eftersom Kong Valdemars Brev af 1239 gav Kapitlet Frihed for Leding, med Vrag paa Læsø osv., og da Kristiern 1stes Stadfæstelsesbrev gav Kapitlet fri Birkeret paa Læsø, Fur, Nørholm og andetsteds, lige som andre Fribirke i Nørrejylland, »saa at deraf er at forstaa, forⁿ Kanniker det ene Birk saa vel som det andet fri at skulle nyde«, og efterdi Kapitlet har Hals og Haand og al kgl. Herlighed med samme Fur Birk og Birketienere, og den nuregjerende Konge har stadfæstet Kapitlets Privilegier, — saa skal Birkefogedens Dom staa ved Magt.

Papir, 3 Segl (Julernes og Bomærke). Underskrevet: Gundt Christensen.

13.

Landstingsdom af 14 Juni 1747 om Nibe Jordskyld.

Nr. 4. Sr Morten Steenholm paa egne og en Del Indvaaneres Vegne i Nibe, contra Hr. Kammerherre Levetzau til Oxholm.

¹⁾ Disse Privilegier ere trykte i Diplomatarium Vibergense.

Denne Sag er alene begyndt for at søge Restancedom over en Del Indvaanere i Nibe for deres resterende Afgift til Oxholms Ejer, som Kammerherre Levetzau paastaar aarlig at skal betales nu som tilforn, men de Nibe Bys Indvaanere har der imod, med Contra-Stævning i Sagen ved Nibe Byting, ladet paastaa, at Kammerherre Levetzau skulde bevise, hvad Ret han havde til at fordre Jordskyld og Arbejdspenge af dem, og at han skulde nævne og udvise enhvers Grund, hvor den er beliggende, hvoraf han slig Afgift søger. Da naar begge Parters Beviser efterses, befindes det, at Kammerherre Levetzau og alle hans Formænd, som Oxholms Ejere, deres Fordring er grundet paa en efter kgl. Skjøde paafolgt kgl. Anordning af Salig og Højlovlig Ihukommelse Kong Frederik III af Dato 1668, 29 Januar, som melder, at Hs. Maj. da for nogle Aar siden havde skjødt og afhændet til Rigsraad og Rigmarschalek Johan Christoffer von Korbitz en Del, som besidder Fiskelejer eller Huse i Nibe, og som de vægre sig ved at give hannem Hovning og Arbejdspenge, saa har Hs. Majestæt allernaadigst bevilget, at han forskrevne sit tilhørende Gods maa gjøre sig saa nyttigt, som han bedst véd og kan, uden Forhindring i alle Maader, saa og byder og befaler alvorligen alle og enhver, som bemeldte Nibe-Gods besidder og i Brug haver, at de bemeldte J. Kr. von Korbitz svare med Arbejde eller Arbejdspenge, samt hvis andet de med Rette pligtig er at gjøre og give, fra Hs. Majestæts hannem paa Godset givne Skiødes Dato, lige som Kongens egne Bønder og Tjenere af Gadehuse og Gaarde til Kongen i saa Maade svarer, gjør og giver, alt under Kongens Hyldest og Naade, hvilken kgl. Anordning og er fremlagt udi den Aar 1699 herom førte Sag mellem Oberst Theodosius Levetzau til Oxholm og Nibe Bys Indvaanere, og er da den i samme Sag d. 16 Decbr. 1699 afsagte Dom paa Nibe Ting grundet paa højstmeldte kgl. Anordning, og derefter er tilfunden de resterende Nibe Bys Indvaanere endnu som tilforn at svare og give aarligen til Oberst Levetzau af deres Husgrunde hver 18 β Jordskyld og 6 K Arbejdspenge, under Lovens Execution, hvilken Dom er bleven upaaanket og usvækket og uden Modsigelse er stedse efterlevet af Nibe Indvaanere, og saaledes befindes nuværende Oxholms Ejer Kammerh. Levetzau af Nibe Indvaanere søgende aarlig Afgift 7 K 2 β at være

grundet paa en efter kgl. Skjøde given kgl. Befaling og videre paa en usvækket Dom, samt ogsaa paa Nibe Borgeres egen Samtykke og udisputerede Efterlevelse i 79 Aar siden højlovlig kgl. Anordnings Publication paa Landstinget den 10 Oktr. 1668 og paa Nibe Ting den 23 Januar 1669, og i 48 Aar efter benævnde usvækkede Dom, saa at derved er bemeldte 7 \mathcal{L} 2 β bleven til en aarlig Afgift og Jordskyld af hver hel Grund eller Jord, som Oxholms Ejere ere ved kgl. Skjøde og kgl. Anordning berettiget at nyde af hver Nibe Bys Indvaanere, som samme Grunde eller Jorder i Brug eller Besiddelse haver; da og den allernaadigste Lovs 5te Bogs 10 Cap. 5 Art. udtrykkelig befaler, at Jordskylden af slige Grunde og Jorder skal være uforkrænket, saa at ingen Skjøde til Tinge derpaa maa gives, førend Jorddrotten bliver forsikret om Jordskylden, og kan saa ikke eragtes, at den af Morten Steenholm paa egne og en Del Nibe Byes Indvaaneres Vegne enten ved Contrastævning til Nibe Byting heller ved deres udtagne Landstingsstævning gjorde Paa-Anke mod Kammerherre Levetzau kan være af nogen Kraft til at paalægge Oxholms Ejere de omtvistede Grundes Udvisning; thi foruden at den i Retten fremlagde Synsforretning af 25, 26, 27 Juni 1677 forklarer, at samme Huse, Jorder og Grunde i Nibe, som havde ligget til Aalborg Slot og vare derfra solgt til daværende Oxholms Ejer Generalmajor Levetzau, ere ved de af Retten efter lovlig Stævning paa Nibe Birketing opkrævede 9 Synsmænd udviste ved Alen og Maal, saa vidt da kunde findes. Saa viser og samme Synsforretning, at de omtvistede Jorder og Grunde har ligget til Aalborg Slot, som og højstbemeldte kgl. Anordning 1668, 29 Januar melder at være solgt og skjødt fra Kronen, og ej vides nogen Tid ved Udvisning at være leverede; men som dessens (?) Oprindelse er fra ældgammel Tid, saa kan Kammerherre Levetzau ej mere paabydes saadan Udvisning end andre Jorddrotter, som ved Kirker, Skoler og Hospitaler ej kan udfinde eller udvise dessens tilhørende Jorder, men samme at bero paa dem selv, som slige Jorder og Grunde have i Brug og Besiddelse. Og angaaende at Morten Steenholm vil paastaa, at det Nibe By allernaadigst meddelte Kjøbstædsprivilegium skulde blive ham og de i denne Sag medinteresserede Nibe Indvaanere til Be-

frielse fra at svare den omtvistede Afgift 7 K 2 β af hver hel Grund eller Jord, da findes udi det Acten tilførte Nibe Bys Privilegium af Dato 19 Decbr. 1727 ikke noget, som befrier dem fra allerunderdanigst at efterleve den efter kgl. Skjøde paafulgte kgl. Befaling af 29 Januar 1668, men dermed bydes og befales enhver, som bemeldte Nibe Gods besidder, samme allerunderdanigst at efterleve under Kongens Hyldest og Naade, og kan de ikke derved i deres Negotie, Handel og Vandel ved saa liden Afgift 7 K 2 β at svare til Jorddrotten af det Jord og Grund, som de i Brug og Besiddelse haver, og uden al Disput er tilforn svaret af Arilds Tid, og bør svares lige saa vel af Nibe, som af alle andre Kjøbstæders Beboere, som slige Jorder og Grunde i Brug og Besiddelse haver og deraf maa betale til Kirker, Skoler og Hospitaler og andre Jorddrotter, da og desuden Nibe Bys Borgere uden Paa-Anke nyder og bør nyde Frihed lige med andre Kjøbstæder efter deres Kjøbstads Privilegii Tilhold. Og endelig anlangende de af Citanten Morten Steenholm og medinteresserede Nibe Bys Indvaanere fremlagte Tingsvidner og Domme, som ere Løgstør og Lundbæck vedkommende, da kan de ej bruges til Fundament i denne Sag; men som Kammerherre Levetzau Søgemaal er grundet paa formeldte kgl. Anordning af 1668, 29 Januar, og usvækket Dom af Dato 1699 d. 16 Decr., og det end ydermere befindes, at Afgiften, som samme Dom paa Fundament af den kgl. Anordning 1668, 29 Januar, har dømt aarlig af hver af de omtvistede Jorder at skal være 7 K 2 β , den findes og ligeledes udi det til Kammerherre Levetzau paa de omtvistede Husgrunde givne Skjøde af Dato 21 Juli 1729, og alt er bleven upaa-anket i 29 Aar, før bemeldte Skjødes Udgivelse, ja og i 48 Aar er efterlevet og bleven uforandret indtil nu søgte Restancedom, saa tilfindes Citanterne Morten Steenholm og medinteresserede Nibe Bys Indvaanere enhver for sig at betale deres resterende Del af den aarlig Afgift 7 K 2 Sk. af hver hel Grund og Jord til nuværende Oxholms Ejer, Kammerherre Levetzau, saa og i denne Indstævnings Omkostning samtlig at betale 12 Rlr., alt inden 4 Uger efter denne Doms lovlige Forkyndelse, og den indstævnte Dom saaledes ved Magt at stande. Saa bør og M. Steenholm

og medinteresserede at betale 4 Rlr. til Landstingsdom-
huset i Viborg uden Ophold efter kgl. allernaad. Plakat af
29 Aug. 1742.

I. N. Sehested. M. Thestrup. P. Marsvin. A. C. Dyssel.

Viborg Landstings Dombog for 1736—56 pag. 854 ff. (Nu i Konge-
rigets Arkiv i Kjøbenhavn, indtil 1882 i Viborg Landsoverrets Arkiv).

Inscriptioner paa Epitaphier og Gravstene i Budolphi Kirke i Aalborg.

Meddeelte af A. H. Nielsen, forh. Præst i Skæve.

Foruden de i Marm. Dan. 2, 235—240 omtalte forskellige Epitaphier (med Inscriptioner) i Budolphi Kirke*), findes endnu flere saadanne opsatte i Kirken før og efter 1741, i hvilket Aar ovennævnte Værk udkom. Inscriptionerne paa disse ere anførte nedenfor under A.

I Kirkens Gange ere Gulvene belagte med Gravstene, hvoraf flere ere ret smukt arbejdede med Figurer, Løvværk Symboler etc.; men Inscriptionerne ere for en stor Deel afslidte. Hvad der af disse kan læses findes under B.

-
- *) 1. Epit. over Biskop Jørgen Borringholm, ved Alteret; † 1°/₂ 1687.
 2. — — Biskop Jacob Holm, i Midt Gangen; † 2°/₅ 1609.
 3. — — Biskop Chr. Hansen Riber, ved Alteret; † 2°/₄ 1642.
 4. — — Biskop Henr. Bornemann, ved Biskoppens Stol; † 8°/₁₈ 1710 som Bisk. i Siell. St., cf. M. Dan. 1, 67.
 5. — — Biskop Frants Thestrup, ved nordre Side af Alteret; † 17°/₈ 1785.
 6. — — Sognepræst Thøger Pedersen, paa østre Pille i Midt Gangen; † 1°/₄ 1626.
 7. — — Hospitalspræst And. Madsen (Torslev), † 1698, bgr. 1°/₄.
 8. — — Negotiant Søren Sørensen Cortzen, i nordre Gang; † 1°/₄ 1707.
 9. — — Capellan Mogens Dyre, ibd.; † 2°/₄ 1715.
 10. — — Klokker Niels Dalsgaard, ibd.; † 1718, bgr. 1°/₈.
 11. — — Søren Christensen, ved Baptisteriet; † 14°/₈ 1531.
 12. — — Borgermester Jørgen Kønig, ibd.; † 18°/₈ 1569.

Der opbevares i Kirken to Protocoller, den ældste fra 1637 med Titel: »Seti Bodilds Kirkebog hvorudi findes adskillige Kongeligh och vore gudfryctige Forfædres Forordninger om Begræffuelser, Stollestade og anden Kierchens fornønde Indseende og Beschickelser«; den anden med Titel: »Sanct Budolphi Kirckes Begravelse Bog indrettet anno 1740«. I disse Protocoller anføres under fortløbende Nummere (1—76 i den ældre og 1—67 i den yngre) alle Begravelsessteder i Kirken med Angivelse af Pladsen samt tidligere og senere Leiare eller Ihændehavere af dem indtil Slutningen af forrige Aarhundrede. Til disse Nummere er henviist i nedenstaaende Afsnit B, forsaavidt det har kunnet lade sig gjøre paa Grund af de, i Tidernes Løb, foregaaede Forandringer ved Leie eller Bortfæsten af Begravelsesstederne. Det øvrige Indhold af de to nævnte Protocoller frembyder forresten Adskilligt af Interesse, men vedrører ikke directo den her omhandlede Sag.

A.

a. I midterste Gang.

1. Paa østre Pille, mod Syd (til Høire fra Alteret).

Et Epitaphium af Træ; i Midten et udskaaet Crucifix; ovenfor dette læses i en Halvbue: Gud vær mig Synder naadig, S. A. 40. Herrens Ord blifver evindelig«, nedenfor: »A^o 1683 d. 24 Septbr. døde *Arnt Snedikers* Hustrue sal. *Karine Hansdatter*. Gud gifve hende then evige Glæde.«

W. A. D.

K. H. D.

2. Paa mellemste Pille (ligeoverfor Prædikestolen).

Et smukt og kostbart Epitaphium med Billeder af Manden, Hustruer og Børn og følgende Inscription:

»Aar 1617 d. 23 Septbr døde ærlig, viis og lærd Mand velagtede *Niels Ifversen Skrifver* Borgermester i Aalborg i hans Alders 72de Aar. Hans første Hustrue ærlig, dydig og gudfryctig Qvinde *Giertrud Justdatter* døde 1602 d. 22 August i hendes Alders 46de Aar, Moder til 1 Barn. Hans anden Hustrue ærlig, dydig og gudfryctig Qvinde *Anne Jespersdatter* døde 1649 d. 10 Juli i hendes Alders 63de Aar. Moder til 5 Børn.«¹⁾

¹⁾ cf. Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg ved A. H. Nielsen pg. 96—97. Nr. 37.

3. *Paa vestre Pille*, mod Syd.

En sort Steentavle med forgyldt Inscription paa Latin:
 »Hic in sinu matris requiescit corpus honesti, spectabilis atque optimi viri, loco et parentibus Rostochii honestis oriundi *Petri von Achen*, qui inclytæ hujus reipublicæ Alburg, dum viveret, membrum erat non inglorium. Huc juvenis se contulit et, post aliquot annorum revolutiones, conjugali vinculo sibi copulavit honestam juxta ac pudicam puellam *Annam Gerhardi*, honesti et in sua arte peritissimi viri *Gerhardi Hermanni*, aurifabri et hujus urbis civis filiam, cum qua in matrimonio exegit annos XXI eaque suscepit filios V totidemque filias, de quibus una Trias Tenella vitam cum morte commutavit *Johannes von Achen* cum vix IV annos, *Christophorus* cum horum dimidium, *Anna* cum III menses peregisset. Idem naturæ debitum ipsemet prænominatus horum pater exsolvit anno a nativitate Christi MDXCVII ætatis suæ XLVIII. Post hujus obitum derelicta uxor ejus matrimonium inivit secundum cum honesto viro *Martino Papche*, eodem quo prior maritus loco oriundo, cum quo duos annos cum dimidio supervixit. Ambo autem novissimum diem suum clausere anno MDCII, ille ætatis suæ XXVIII, illa suæ XLII anno, quorum corpora hic requiescunt in spem gloriosæ resurrectionis, qua Deus illos cum omnibus suis electis impertire dignetur.

Pie de resurrectione mortuorum sentientes hoc monumentum in memoriam charissimorum parentum liberi poni curaverunt anno MDCIII.

Ego sum resurrectio et vita etc. Joh. XI. 2)

2) Her i Jordens moderlige Skjød hviler Legemet af den hæderlige, anseete og bedste Mand født af hæderlige Forældre i Rostoch *Peter von Achen*, som, medens han levede, var et ikke uhæderligt Medlem i denne berømte By Aalborg. I sin Ungdom begav han sig her til og, efter nogle Aars Uroligheder, forbandt han sig ved Ægteskabets Baand med den hæderlige og bly Pige *Anna Gerhards*, Datter af den hæderlige og i sin Konst meget kyndige Mand Gerhard Hermansen, Guldsmed og Borger i denne By, med hvem han tilbragte 21 Aar i Ægteskab og havde med hende 5 Sønner og ligesaamange Døtre, af hvilke tre i ung Alder omskiftede Livet med Døden, *Johannes von Achen*, da han havde levet neppe 4 Aar, *Christopher* omtrent halv saa længe og *Anna* i 3 Maaneder. Denne deres foranstævnte Fader betalte selv Naturen sin Gjæld Aar efter Christi Fødsel

4. *Paa samme Pille*, mod Vest.

En sort Tavle med følgende Inscription :

»Herunder hviler | hvad i Abrahams Skjød ei allerede hviler | af | *Hrr Oluf Hansen Berlin* født 29 April 1687 og død 2 Februar 1735 i Aalborg efter et paa ottende Aar velsignet Ægteskab med *Madame sal. Ide Jensdatter Wadum* født i Aalborg 1 Januar 1693 og død 20 October 1763, af

1597 i sin Alders 48de Aar. Efter hans Bortgang indgik hans efterladte Enke andet Ægteskab med den hæderlige Mand *Martin Papche*, født samme Sted som den første Mand, og levede med ham 2½ Aar. Men begge endte deres Dage i Aaret 1602, han i sin Alders 28 Aar, hun i sin Alders 42 Aar, hvis Legemer her hvile i Haabet om en herlig Opstandelse, hvilken Gud vil værdige at skjænke dem med alle hans Udvalgte.

Dette Monument lode Børnene, i Fromhed og Forvisning om de Dødes Opstandelse, sætte til Erindring om deres kjære Forældre.

Jeg er Opstandelsen og Livet etc. Joh. XI.

I Guds Legems Laugs liber vivorum, eller Fortegnelse over optagne Gildebredre, nævnes som optagne i Lauget

1567 »Gert Hermands Guldsmed«,

1570 »Peter von Achen af Rostock«,

og 1600 »Morten Popoko af Rostock«.

I den ældre Protocol nævnes 1637 som Eier af Begravelsested Nr. 67 *Peter v. Achen*, formodentlig en Søn af P. v. Achen. En Søn af Peter von Achen var *Gert von Achen*, der døde 1635 som Sognepræst i Hjørring, g. med *Mette D. af Melchior Ifversen Spr.* i Aggersborg (cf. Samlg. t. j. H. og Top. 3, 3. 257 og 5, 1. 86. Wi-berg Præstehistorie 1, 645). Af flere Børn vides kun: 1) *Hedvig v. A.*, g. m. *Mag. Niels Lauridsen Bech*, S. af Raadmand (Nr. 66) i Aalborg Laurids Jensen Suur, Provst og Spr. i Hjørring efter Svi-gerfaderen og begravet ^{9/19} 1667 (ovenn. Samlgr. 5, 1. 90) ikke 1670, efterladende 3 Sønner og 1 Datter; af S. blev ^a *Gert Nielsen Bech Spr.* i Hjørring efter Faderen 1667 † 1678 og havde med sin anden Hustrue *Elsebeth Axeldatter Biørn* af Børglum 2 Sønner *Niels* og *Henrik*, der begge blye Kjøbmænd, ^b *Hans Nielsen Bech Spr. t. Tversted, U. og B.* † 1687 og ^c *Laurits Bech* Forpagter; ^d Datteren *Margrethe Bech* var g. ¹⁾ med *Peder Bagge*, Kjøbmand i Hjørring, ²⁾ med *Knud Christensen Schytte Spr. t. Horne og A.* † 1718. 2) *Melchior Gertsen v. Achen Spr. t. Haverslev og B.* † ^{20/12} 1667. En S. af ham *Peder Melchiorson v. Achen* deponerede 1663 fra Aalborg Skole.

Enkestand sat igjen d. 19 Juni 1736 i Ægteskab med *Jens Nielsen Juul*, der levede 36 Aar og deraf 6 Aar med sin Hustrue, hvis eneste og første i første Ægteskab 1728 fødte Søn, *Jens Berlin*, var, som begge sine Fædre Negotiant i Aalborg og som sin Moder tvende Gange i Ægteskab. Hans første Hustrue Mad. sal. *Margrethe Hansdatter Winde* her til Huse fra 24 Septbr 1729 til 20 Januar 1763, sit Huses Sol henved 9 Aar, sit Huses Sorg til 16 Novemb. samme Aar, da Jomfrue *Talche Hornemann Friis* igjen blev Faders og hans tredje Børns Trøst. Han aflagde det Dødelige her at nedlægges Aar 1806 d. 18 April i sin Alders 78 Aar, hun Aar 1777 d. 11 Novbr i sin Alders 38 Aar.

Stræb Læsere at Døden bliver Dig et Liv og Livet ei en Død.³⁾

5. *Paa Pillen under Orgelet* mod Nord.

En Tavle med følgende Inscription:

»Soli Deo gloria

Dette her opreiste Æreminde | skal staae til en høifortient Ihukommelse | over den himmelsalige Matrone | *Elisabeth Himmerig* som, medens hun levede, beviste Dyd i hendes Troe. | Hun var født her i Byen 6 Decemb. 1699 | blev tidlig og vel givt 6 Decb. 1718 | kom i Enkestand 6 Marts 1746 | da hendes Ægtefælle Kjøb- og Handelsmand | *Peder Nielsen Kynde* | forlod Verden og hende, som ved ham var velsignet | med 6 Sønner og 2 Døttre, der nu alle ere bortdøde | uden at efterlade sig Afkom | har hun bortskenket disse anseelige Gaver | til denne Kierckes Prydelse med et Spiir 4000 Rdl. | til vor Frue Kierckes Forbedring 500 Rdl. | til begge Fattighusenes Forøgelse 5500 Rdl. | til Hospitalets Udvidelse 1000 Rdl. | til et Pleiehuus at indrette 3000 Rdl. | til den latinske Skole 200 Rdl. | til en staaende Fond for fattige Kjøbmænds Enker 5000 Rdl. | til den, der forestaaer Byens Fattigvæsen, 1000 Rdl. | desuden har Adskillige nydt Godt | af hendes mageløse Gavnildhed. | Denne gudfrygtige *Tabitha* døde 5 Juli 1774 | og nyder nu hos Gud de ubesmittede Belønninger | hvor hun seer sit Haab opfyldt i en salig Evighed. | I som

³⁾ Om *Jens Berlins* talrige Efterslægt findes Underretning i »Stamtavle over Familien Berlin« ved A. H. Nielsen. Aalborg 1880. cf. not. 11.

fortæres af Ønsker | og forvildes ved Omsorg alene for Lege-
met | troer dog | at det vigtigste Ønske den nødvendigste Be-
stræbelse | er ikke, at blive riig og leve i Overflødighed | men
at døe vel. | « Ps. XXXVII v. 37. | 4)

b. I søndre Gang.

1. Paa østre Pille mod Vest.

Et Epitaphium af Træ med følgende Inscription:

»Til et ligesaa varigt som værdigt Æreminde | er dette
Monument oprettet | over | en from og redelig Handelsmand |
sal. *Jacobus Himmerig* | som var fød for vor Bye | og blev
fød her i Aalborg 1 Febr. 1703 | af christelige Forældre |
hvis Ihukommelse er til Velsignelse | sal. Niels Madsen Him-
merig og sal. Maren Jacobsdatter Holm. | Han levede i eøn-
lig Stand til sin Død d. 10 Aug. 1773 | mere for at gjøre
Andre, end sig selv vel. | Han bygde sit Navn et priseligt
Eftermæle | ved sin rare og store Gavmildhed | der ophøier
hans sande Fortjeneste | i ethvert skjønssomt Hjerte | endog
hos de sildigste Efterslægter | da han til gudelig Brug og al-

-
- 4) *Niels Madsen Himmerig*, Kjøbmand i Aalborg, † $\frac{9}{3}$ 1746, var g. m. *Maren Jacobsdatter Holm*, † $\frac{29}{12}$ 1734, (D. af Jacob Nielsen Holm, Spr. t. Tem, † 1875, hvis Fader Niels Jacobsen H., Spr. t. Hassing og Villerslev, var en S. af Biskop Jacob H. i Aalborg). De havde 3 Børn: 1) *Jens Himmerig*, dbt. $\frac{28}{6}$ 1698, † $\frac{24}{6}$ 1724, ug. 2) *Jacob H.*, f. $\frac{1}{2}$ 1703, † $\frac{10}{6}$ 1773, ug., Kjøbmd. i Aalborg; (see Epitaph. A. b. 1.) og 3) *Elisabeth H.*, f. $\frac{0}{12}$ 1699, † $\frac{5}{7}$ 1774 (cf. Hofm. Fd. IV, 127. 246), ægtede $\frac{9}{12}$ 1718 *Peder Nielsen Kynde*, Kjøbmd., † *ikke*, som anført paa Epitaphiet, $\frac{9}{3}$ 1746, men $\frac{2}{10}$ 1740 ifølge Gravsteen B. a. 10, Begravelsesprotocollen og Bud. Kkbg. Deres Børn vare:
1. *Niels Kynde*, døbt $\frac{15}{4}$ 1720, † som B.
 2. *Maren K.*, d. $\frac{21}{7}$ 1721, bgr. $\frac{28}{6}$ 1754, g. $\frac{28}{6}$ 51 Christen Jensen Overvad, bg. $\frac{7}{12}$ 1769, 48 A., Kjøbmand i A.
 3. *Niels Himmerig K.*, d. $\frac{19}{6}$ 22, bg. $\frac{23}{6}$ s. A.
 4. *Niels Himmerig K.*, d. $\frac{10}{1}$ 1726, bg. $\frac{5}{4}$ 1760, ug. Stud. 1747 fra A. Skole. Cand. theol. $\frac{14}{10}$ 49, n. c.
 5. *Jens Himmerig K.*, d. $\frac{15}{6}$ 1727, bg. $\frac{4}{9}$ s. A.
 6. *Jens Himmerig K.*, d. $\frac{19}{8}$ 28, bg. $\frac{20}{6}$ 67, ug.
 7. *Hans Himmerig K.*, d. $\frac{9}{12}$ 29, † $\frac{15}{6}$ 75, ug. Stud. 1752 fra A. Skole. Cand. theol. $\frac{29}{6}$ 1755, n. c. Gav betydelige Legater til A. Byes offentlige Stiftelser (v. Hofm. Fd.).
 8. *Anna K.*, d. $\frac{8}{12}$ 1732, bg. $\frac{29}{12}$ s. A.

mindelig Nytte | har bortskjænket disse anseelige Legata | til Budolphi Kirke her i Aalborg 1000 Rdl. | til Frue Kirke i det andet Sogn 500 Rdl. | til begge Fattighuusene her i Byen 10,250 Rdl. | til Trængende af Familien, verdslige Fattige, Enker samt 5 Skoleholdere i Aalborg 10,000 Rdl. | til en staaende Fond for Hjelpeskassen 4000 Rdl. | til Raadstuens Vedligeholdelse 1000 Rdl. | Desuden har hans Gavnildhed gavnet Fleere | ja skal endog gavne de Ufødtes Slægter. | Læser | byg Dit Huus paa den faste Klippe | ær Gud i alle sine Veie | arbeid for Evigheden | saa bliver Du | den Rigeste i Gud | den Nyttigste for Verden | den Lykkeligste her | den Saligste hisset. | *Esaiæ XXXII v. 17. 18.* | «⁵⁾

2. Paa samme Pille mod Syd

øverst oppe 2 Tavler med følgende Inscriptioner:

<p>»I Fyen i Odense er <i>Mogens Dyre</i> baaren 1654 og nærhosliggende i Assens er udkaaren 1670 for 20 Aar kom hid 1680 til Aalborg hvor han nød næst Gud og jefnlig Flid sit Kald mens Gud det bød og døde 23 Apr. 1715 i hans Alders 61 Aar.«</p>	<p>»I Kjøbenhavn er født den dydige Matrone 1661 i Helsingøer og Brød fik <i>Sara mea Donna</i> det er fuldt 18 Aar 1688 hun kom i Ægtestand til 6 Børn Moder var ved sin gudgivne Mand døde 25 Mai 1740 i hendes Alders 79 Aar.«</p>
---	---

derunder: »Der Mand Et Tusind skref
oc Syv Hundred oc Sex Aar
Opreist en Tavle blev
hvis Skrift her huggen staaer.«⁶⁾

⁵⁾ see not. 4.

⁶⁾ *Mogens Dyre*, f. 9/10 1654. Fad. Knud Pedersen D. Kbmd. i Odense, Mod. Hilleborg Dorthea Ovesdatter. Blev i sin Barndom sendt til nogle Slægtninge i Kbhavn., men da disse døde kom han tilbage 1670 (muligen sigtes der hertil ved de Ord paa Epitaphiet: »og nærhos liggende i Assens er udkaaren 1670«) og blev sat i Odense Skole. Han deponerede 1675 fra Odense Gymnasium og tog 1677 theol. Attestats, hvorefter han conditionerede i Kbhavn. og paa Torpegaard i S. Næraa Sogn i Fyen. Blev ^{27/10} 1686 (1680 paa Epitaphiet er urigtigt) ordineret til pers. Cap. ved Budolphi Kirke og Froprædikenspræst, kaldet af Sognepræsterne ved Bud. og Frue Kirker. Hans

nederst en sort Marmortavle med forgyldt Inscription:

»Ligeledes hviler her
Tvende velgjørende Sødskende

<p>Hrr <i>Jens Wahre</i> og fordum Herre til Faddersbøll og Nørhaagaard i Thy, født af Rector Mag. Søren Wahre og Mad. Margrethe Elisabeth Würger i Aalborg A° 1693 d. 2 September. Som Ugivt te- stamenterede han, foruden pri- vate Gaver, disse publike: til Frue Kirke i Aalbg. 400 Rdl., til Budolphi Kirke 200 Rdl., til Latinske Skole 400 Rdl., Fattiges Huus i Skolegaden 200 Rdl., den geistlige Enke- kasse 12,000 Rdl. med Over- skuddet fra hans Boe 1175 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. og til et Reise- stipendium for en Studiosus theologiæ 1500 Rdl. Desuden til Skoleholderens Løn i Steen- berg Bye, Nørhaae Sogn 100 Rdl. og til det af ham opbygte Skolehuses Vedligeholdelse 50 Rdl., til Skoleholderens Løn i Worupøer i Hundborg Sogn 100 Rdl., Nørhaae Sogns Fat- tige og Faddersbøll Gods</p>	<p>og Mad. <i>Anne Wahre</i> født af samme Forældre i Aal- borg A° 1694 d. 25 Septbr., gibt først med Hrr Peter Lo- rentz <i>Frauen</i>, Provst over Jørs- lev Herred og Sognepræst for Dronninglund Menighed, siden med Mag. Peder <i>Hovedstrup</i>, Sognepræst for Frue Menighed i Aalborg og Annexer, som og testamenterede, foruden private Gaver, disse publike: til Frue Kirke i Aalborg 500 Rdl., til Butolphi Kirke 300 Rdl., til Latinske Skole 300 Rdl., begge Fattighuse 800 Rdl., de 4 Skole- holdere, den paa Frue Kirke- gaard, den i tyske Skole, den ved Butolphi Kirke og den i Skolegaden 800 Rdl., Sogne- præsten for Frue Menighed sin Gaard til Residence og ende- ligen til lige Deling for den geistlige Enke-Casse og en Casse for fattige Kjøbmands Enker i Aalborg Overskuddet af hæn- des Boe den Capital 8000 Rdl.</p>
---	---

Enke kaldes i Bud. Kbog. »*Sara mea Donna Rabakovsky*«, andre Steder fuldstændigere: »Sara Clara mea Donna Rabakovsky eller Rabede, Godske Jørgensdatter Ravn.« † ^{23/6} 1740. (cf. Wiberg I, pg. 28. Marm. Dan. II, 238. Hfm. Fd. IV, 13. 214. 228). Hun ægtede ^{10/3} (ikke ^{10/3}) 1717 Dyres Eftermand Mag. Peder Olufsen Hovedstrup, senere Spr. t. Frue Kke., bgr. ^{10/6} 1758 (g. ³) ^{12/3} 1741 m. Ane Margrethe Lodberg, dbt. ^{11/1} 1720, bg. ^{12/7} 48, og ⁹) ^{29/7} 50 m. Ane Ware v. not. 7.]

<p>Fattige 200 Rdl., til Hrr Can- cellieraad Langballes Begravel- ses Vedligeholdelse i Nørhaae Kirke 50 Rdl. Døde i Aal- borg A° 1767 d. 10 Novbr.</p>	<p>samt Vennebjerg, Tømmerbye og Lild Sognes Konge Korn- tiender. Døde i Aalborg A° 1773 d. 22 Decb.</p>
---	--

Hist Halleluja istømmes Her kan Navnene ei glemmes
Gud dem selv belønne vil Medens Enker ere til.«⁷⁾

3. Paa vestre Pille mod Syd.

En Tavle med følgende Inscription:

1666 d. 18 October er født paa Læssøe | og 1716 d. 28
Febr. død udi Aalborg | sal. *Niels Sørensen* | en oprigtig Han-
delsmand | en omhyggelig Huusfader | for den Dydige | nu sal.
Mad. *Anna Pedersdotter Cortsen* | i dette Ægteskab Moder til
6 Sønner og 4 Døttre | men ved andet Ægteskab d. 18 Juni
1720 Huusmoder | for sal. *Søren Bertelsen Juul* | som for sine
Faderløse en kjærlig Fader | saa for sin Hustrue en kjær
Huusfader | han her til Huuse fra 7 Mai 1682 til 26 Januar
1742 | Hun derimod fra 17 Apr. 1680 til 26 Sptb. 1759. |
Disse æreværdige Forældres værdige Dotter | Mad *Anna Niels-
dotter Juul* | med sin Mand Negotiant i Aalborg | *Oluf Chri-
stian Holt* | hun fød her 10 Juni 1710, han i Dauberg 12
Juni 1712 | prydede deres fælles Grav med denne Steen | hun
døde 1779 d. 16 Juni, han 1779 d. 22 Juli. | Opsat 1769 |
som et Æreminde om vores Døde | som et Dødsminde om
vores Død. | Læs og Lær | Du Støvets Broder | at Livet er
en Vey til Døden | og Døden Vey til Livet. |

O. C. Holt.«⁸⁾

⁷⁾ *Jens Ware* blev Student fra Aalbg. Sk. 1713. Reiste udenlands i
5 Aar og var Proprietair omtr. 15 Aar. Søsteren *Ane Ware* blev g.

¹⁾ ^{3/6} 1733 m. Provst P. L. Frauen, Spr. t. Dronninglund, f. ^{29/6} 1696,
† 1748, og ²⁾ ^{29/7} 50 m. Mag. Hovedstrup (see not. 6). Den Gaard
(paa Hjørnet af Algade og Ovesgyde med Indkiørsel fra Nygade),
som hun, ved Testamente af ^{10/12} 1773, gav til Residents for Sogne-
præsterne ved Frue Kke., blev, da den var forsemt og forfalden,
ifølge Vedkommendes Indstilling og med Cancelliets Approbation af
^{20/10} 1829 (v. Landem. Act. 1830 Nr. 8) solgt ved Auction for 650
Rdl. S. — En Præstegaard, beliggende langt ude paa Østerbro, blev
erhvervet for Kaldet 1864.

⁸⁾ cf. Hofm. Fd. IV, 219. Af Børnene døde en Søn *Søren* ugift; ved
Skiftet efter ham, holdt ^{18/5} 1729, nævnes som levende Sødskende :

B.

a. I midterste Gang (fra Øst).

1. Inscriptionen ulæselig.

2. (Nr. 57 i den ældre Protoc. og Nr. 50 i den yngre).
 »Den Steen og Begravelse tilhører | *Niels* [Madsen] *Himmerig*
 og hans Arvinger. | A° 1724 d. 24 Septb. døde hans Søn sal.
Jens Himmerig. | A° 1734 d. 23 Decemb. døde hans sal. Hu-
 strue *Maren Jacobsdatter Holm* | A° 1746 d. 9 Martii døde
 sal. *Niels Himmerig* | udi hans Alders 80 Aar, 4 Maaneder,
 3 Dage. | Deres sidste efterlevende Søn | *Jacobus Himmerig*
 døde 10 August 1773 i sit Alders 71 Aar. | Gud give den-
 nem og alle sande | troende Christne en glædelig | og ærefuld
 Opstandelse paa den | yderste Dommedag.«¹⁾

3, 4 og 5 ulæselige.

6. (Nr. 37 i den ældre Protoc. og Nr. 35 i den yngre).
 »Denne Steen og Sted | hører *Jørgen* *Hansøn* | Følt-
 bereder til Borger udi Aalborg | oc hans Arf-
 ving | 1618.

H
H H

»Denne Steen og Begravelsessted tilhører nu *Peder Jen-
 sen Biering* | som døde Aar 1709 d. 26 December i. hans |
 Alders 48 Aar med sin Hustrue *Mette Sørensdatter* | *Biering*,
 som døde 17 Marti 1734 udi hendes Alders 73 Aar. | De Ret-
 færdiges Sjæle ere i Guds Haand | og der skal ingen Pine
 røre dem. |«

»Med deris elskelige kjære Dotter *Giertrud Marie Biering* |
 fød 24 Mai 1702 efterat hun havde levet et meget kjærligt
 Ægteskab i 7 Aar | med hæderlig Kjøb- og Handelsmand
Christen Jacobsen | som døde d. 1 Juni A° 1770 og hans sal.

¹⁾ *Peder Nielsen Cortsen*, f. ²⁷/₁₁ 1701, † ¹⁸/₂ 61, Provst og Spr. t. Thisted og Tilsted, (cf. Wibg. 3, 308), hvis Slægt lever endnu.

²⁾ *Jens*, f. 1704; ³⁾ *Carl*, f. 1711; ⁴⁾ *Ane*, f. 1710 (kaldes paa Epitaphiet urigtigen *Ane Juul*).

⁵⁾ see not. 4.

Hustrue døde 1731. | Naar Basunens Røst skal lyde | naar at
Dommen holdes skal | Gud skal dennem hisset fryde. («¹⁰)

7 og 8 ulæselige.

9. (Nr. 16 og 17 i den yngre Protoc.). »Under denne
Steen hvile de jordiske Levninger | af | det i Livet samlede |
gudfryctige Ægtepar | *Niels Jensen Wadum* forðum Borger
og Kjøbmand her i Aalborg | hvor han er fød d. 15 August
1708 | sammested død 11 Martii A^o 1763 | udi hans Alders
65 Aar | tilligemed hans dyrebare og herlige Hustrue | *Mad.
Karen Jensdatter Overvad* | fød her i Aalborg 10 Juni 1710 |
død sammesteds d. 21 Juni 1771 | udi hendes Alders 62 Aar. |
Deres 20 Aars kjærlige Ægteskab | var velsignet med 6 Børn |
hvilke her tillige gjemmes | og forvente med deres salige For-
ældre | en glædelig Opstandelse | Lad vore Lemmer her til
Støv og Aske blive | de ærefulde dog paa Dommens Dag op-
staae | Naar Herren ved sin Røst vil dem igjen oplive | til
evig Herlighed, som aldrig Ende faaer. («¹¹)

10. (Nr. 46 æ. Pr. og Nr. 40 y. Pr.). »Dette Begravelse
tilhører *Peder Kynde* og hans Arvinger | [fra] A^o 1736 | som

¹⁰) *Mette Sørensd. Biering* blev ifølge Bud. Kbg. begravet ¹⁴/₄ 1734.
Datteren *G. M. Biering* blev ¹⁰/₈ 1724 viet til Kjøbmand *Chr. Ja-
cobsen Schmidt* og bgr. ³¹/₈ 1731. En D. af dem var *Susanne Chri-
stensdatter Lemmich* (muligen begravet i søndre Gang under Stenen
Nr. 4, hvorpaa kun kan læses det ene Ord: »Lemmich«), f. 1730,
bgr. ⁹/₁₂ 56, g. ¹⁰/₁₂ 49 m. *Simon Kraft*, Kbmd. i A., bgr. ²⁵/₁₀ 1799,
83 A. De havde 5 D.:

1. *Anc Marie Kraft*, dbt. ²⁶/₆ 1750, bgr. ¹⁰/₁ 1834, g. ¹⁶/₁₀ 76 m. *Michel Jeeg*, f. 1745, bgr. ⁸/₇ 1805, Kbmd. og Tobaksfabrik. i Aalbg.
2. *Maren (Massen) Kr.*, dbt. ⁸/₁ 1752, bgr. ²³/₆ 1807, g. ¹¹/₆ 71 m. *Rasm. Kioldsen Mørch*, Kbmd. i A.
3. *Giertrud Marie Kr.*, dbt. ⁹/₁ 1753, † ¹⁷/₁₂ 1810, g. ¹⁶/₄ 77 m. *Chr. Ulr. Clausen*, f. 1749, bg. ²⁴/₁ 1804, Sp. t. Dronninglund.
4. *Susanne Kr.*, dbt. ¹⁴/₁₀ 1754, bgr. ¹⁷/₈ 1757.
5. *Cathrine Marie Kr.*, dbt. ²⁰/₁₁ 1756, bgr. ²⁶/₂ 1813, g. ¹³/₁₁ 1776 m. *Søren Hvidberg*, bgr. ⁹/₆ 1824, 81 A., Kbmd. i A.

¹¹) *N. J. Wadum*, dbt. ¹⁶/₈ 1708, bgr. ¹⁶/₈ 63, var S. af Kbmd. *Jens N. Wadum* (see not. 17) og *Kar. Jensdatter Overvad*, bgr. ²⁸/₆ 71, D. af Kbmd. *Jens Christensen O.*, bgr. ²⁰/₁₂ 1745, og *Johanne Jensdatter Jüngling*, bgr. ⁷/₆ 1767.

døde 1740 d. 2 October | udi hans Alders 52 Aar | tilligemed sin kjære Hustrue | *Elisabeth Himmerig* | som døde A° 1774 d. 5 Juli | udi sin Alders 74 Aar | samt deres i Livet elskelige Sønner | af hvilke de tvende *Niels* og *Jens Himmerig* | forhen ere hensovede | den tredie og sidste efterlevende Søn *Hans Kynde* | døde A° 1775 d. 15 Juni | udi sit Alders 46 Aar. |«¹²⁾

11. (Nr. 45 æ. Pr. og Nr. 39 y. Pr.). »Herunder hviler | *Morten Christian Hiort* | Borger og Kjøbmand i Aalborg Bye | født i Sebber Sogn 1 Juli 1695 | død i Aalborg [bgr. $\frac{24}{5}$ 1791, 95 A.] tilligemed hans kjære Hustrue | Mad. *Kierstine Jensdatter Wadum* | født i Aalborg 25 Decemb. 1695 | død i Aalborg 20 Juni 1784. | Gud give dem med alle Guds Børn | en glædelig Opstandelse. |«¹³⁾

b. I søndre Gang (fra Øst).

1. (Nr. 20 i æ. og y. Pr.). »Denne Steen og Begravelsessted | tilhører velagtede og velfornemme | nu hos Gud sal. *Christen Pedersen Friis* | fornemme Borger og Handelsmand her i Aalborg | død Aar 1761 d. 17 Mai i hans Alders 72 Aar | tilligemed hans høitelskende kjære Hustrue | den i Livet dydædle og gudfrygtige Matrone | nu salige *Karen Sørensdatter* | hvis Levnet ved en salig Død endtes her i Aalborg Aar 1764. | Gud unde dennem og Alle | en ærefuld Opstandelse. |« [I Hjørnerne af denne Steen ere udhuggede Billeder af de 4 Evangelister.]^{14a)}

2. (Nr. 12 i æ. og y. Pr.). »Herunder | hviler erlig og agtbar | og velforstandig Mænd | *Giødert Schmidt* fordom kongelig Postmester og Raadmand | her i Aalborg som saligen hensov 1679 i hans Alders 49 Aar | samt hans Kjeriste den | dydædle Matrone *Sidtsel Schmidt* som og saligen | hensov 1692 i hendes Alders 55 Aar. | Gud velsignede dem i deres | Ægteskab med 2 Sønner | 5 Døttre, hvilke«^{14b)}

¹²⁾ cf. not. 4.

¹³⁾ *Kirstine Jensd. Wadum*, D. af Jens N. Wadum (see not. 17).

^{14a)} *Kar. Sørensd.*, bgr. $\frac{3}{5}$ 1764, 91 $\frac{1}{4}$ A. gl.

^{14b)} cf. »Emb. og Bestillingmænd i Aalbg.« pg. 142 Nr. 105.

3, 4 og 5 ulæselige.

6. (Nr. 7 i æ. Prot.). »Her under denne Steen | hviler erlig og velagtede | Mand sal. *Claus Mar-* | *cussen* fordem Raadmand og Forstander i Helliggeistes Kloster i Aalborg | som hedensof i Herrens Aar 1645 d. 13 Octob. | med hans kjere Hustrue erlig og gudfryctige Qvinde | den salige *Inger Poulsdatter* | som og hedensof udi | Herrens Aar 1641 d. 10 Juli. | («^{15a})

7 ulæselig.

8. »Denne Steen og Begravelsessted tilhører nu | *Peder Sørensen* døde 1715 d. 3 Octob. med hans | Hustrue *Giertrud Ridderhuus* og deres Arvinger | betalt til Kircken Aar 1704 | forhen hviler 11 Børn smaa | som skal tilligemed Forældrene paa den yderste Dag opstaae. | («^{15b})

9 ulæselig.

10. »Aar 1680 d. 22 Januar gik den sal. Guds | Mand Mag. *Christen Blymester* | Provst og Sogneprest til denne Kiercke ind i | sin Herres Glæde efterat have født denne Guds | Hjord 4 Aar, været en Gest og Fremmed i | Verden i 35 Aar og udi 8 Aars fornøielige | Ægteskab med sin kjere Hustrue | *Ane Wandall* sit Huses velsignede Fremvæxt udi 5 | efterladte Børn. Herrens vor Guds Lyst være ofver hans Sjæl evindelig. | («¹⁶)

11 og 12 ulæselige.

^{15a}) *Cl. Marcussen* var f. i Ditmarsken. Tog ¹⁵/₅ 1612 Borgerskab som Kjøbmand i Aalbg.; blev ¹/₅ 1618 Gildebroder (lib. vivor. fol. 115). G. ²) ¹⁸/₅ 1643 (ikke 42) m. *Ane Nielsd.* cf. »Emb. og Bestillingsmænd i Aalbg. « pg. 131 Nr. 82.

^{15b}) *Peder Sør. Styr*, Kbmd., g. ⁹/₅ 1696 m. *Giertrud Lydersdatter Ridderhuus*, f. 1673, bgr. ²⁸/₁₀ 1729. D. af (Kbmd. eller) Guldsmed i Aalbg. Lyder R., bgr. ¹⁴/₅ 1678, og Dorte Pedersdatter, bgr. ³/₅ 1695, 49 A., i Bud. Kke., da Enke efter Marcus Johansen Buch, Spr. t. Nautrup, S. og V., † 1686. (cf. Wibg. 1382—11.)

¹⁶) Cf. Wibg. 9—8. Conrector i Ribe ²⁷/₂ 66, indsat ⁷/₅. Den kgl. Resol. af ¹⁹/₅ 1667, hvorved han fik Løvte paa Bud. Sognekalde, blev læst paa Aalbg. Raadstue for Borgermestere og Raad ⁹/₁ 1668 og indført i Copiebogen fol. 119. I Ribe havde han Strid med Rector

c. I nordre Gang (fra Øst).

1 og 2 ulæselige.

3. (Nr. 17 i æ. og y. Pr.) »Herunder hviler | velædle nu salige *Jens Nielsen Wadum* | forðum Borger og Kjøbmand i Aalborg | fød i Wadum Sogn d. 25 Juli Aar 1652 | død i Aalborg 10 Febr. Aar 1728 | tilligemed | hans tvende elselige | nu salige Hustruer | den første | Mad. *Elsebeth Jørgensdotter* | den anden | Mad. *Elsebeth Lauritsdotter* | Gud give dem med alle Guds Børn | en gledelig Opstandelse. {¹⁷}

Fog, der, ⁴/₁₁ 1668, maatte bøde 6 Rdl. (til Disciplene). Var Spr. 1676—1680. Han var meget nidkær og ivrig i at holde Kirkedisciplin, hvorom Landemodsacterne bære Vidnesbyrd. Han døde ²²/₁ 1680 ifølge Liigstenen, men ²⁴/₁ ifølge Worm og Wibg.; blev begr. ⁴/₂ (Bud. Kbg.). Enken *Ane Wandal*, f. c. 1650, bgr. ⁹/₂ 1732. Af Børnene kjendes:

1. *Christopher Bl.*, f. i Ribe 1673, Stud. fra Aalbg. Skole 1691, Cand. theol. ²²/₉ 93 m. illum. Blev ⁷/₃ 1703 af Biskop Bircherod beskikket til Rector for Lat. Skole i Thisted med kgl. Cfm. af ²¹/₃ s. A., men nedlagde dette Embede 1711 og tog til Kbh. Blev s. A. Assistentspræst ved Frue Kke. ibd. (Pestpræst) og afgik 1714 med Pension 100 Sl. Dl. aarligen af Kirken. † 1721, ug. (cf. Hundrup Progr. f. Aalbg. Sk. 1871 pg. 52 og Lengn. pshistor. Bidr. I, 3.)
 2. *Ane Wandal Bl.*, bgr. ¹⁴/₁₀ 1681 i Aalbg.
 3. *Birgitte Bl.*, dbt. ²⁹/₉ 1677 i Aalbg., bgr. ⁴/₉ 1745 som Enke efter Knud Hansen, islandsk Kbmd i Kbh.; en S. Niels Knudsen var 1732 gift i Kbh.
 4. *Susanne Bl.*, f. 1679 i Aalbg., dbt. ¹/₁, g. ²³/₁₀ 1709 m. Chr. Berntzen, Forpagter paa Hanstedgaard ved Horsens.
- ¹⁷) *Jens Nielsen Wadum*, g. ¹) Elsebeth Jørgensd., bgr. ¹²/₉ 1699, 39 A.; g. ²) Elsebeth Larsd., bgr. ¹⁵/₁ 1745, D. af L. Hansen, Spr. t. Hauerslev og B., † 1702, og Karen Nielsd. 10 Børn af begge Ægteskaber:
- I. 1. *Ida Jensd. W.*, f. ¹/₁ 1693, † ²⁰/₁₀ 1763, g. ¹) ²⁴/₉ 1727 m. Ole Berlin (see not. 3) og ²) ¹⁹/₉ 1736 m. Kbmd. Jens Nielsen Juul, bgr. ⁹/₂ 1742.
 2. *Jørgen Jensen W.*, dbt. ¹⁹/₇ 1694, † ³⁰/₁₁ 1752, ug., Kjøbmand i Aalborg.
 3. *Kirstine Jensd. W.*, f. ²⁵/₁₂ 1695, † ²⁰/₉ 1784, g. ¹⁸/₉ 1730 m. Mort. C. Hiort (see not. 13).
 - II. 4. *Elisabeth W.*, dbt. ⁴/₇ 1701, g. ¹²/₇ 1736 m. Jacob Holm, Spr. t. Jerslev og V. Br. Hun døde i Aalbg. 1737, bisat i Bud. K. ¹⁴/₉ og siden ført til Jerslev.

4. (Nr. 18 i æ. og y. Pr.) »Velbaarne Hrr Sæcapitain *Christian Andreassen Fomsgaard* tilkjøbt sig dette Begravelsessted Aar 1764 | hvis sal. Frue *Karen Ottisdatter* | her blev begravet Aar 1764 d. 17 Aprilis. |«

(Stenen og Begravelsesstedet havde nedennævnte Joh. N. Pop kjøbt ¹⁰/₁ 1677 for sig og Arvinger.)

»Her hviler sal. *Johan Nielsen Pop* | fornemme Kjøbmand i Aalborg | var fød i Kolding 1650 d. 20 Marts | levede i Ægteskab 21 Aar 23 Uger | og avlede to Sønner og een Datter | den yngste Søn *Jens Johansen Pop* | blev her nedsat 1699 i sit Alders 14de Aar | tre Aar før Faderen som hensof 1702 d. 28 August | da han hafde levet 52 Aar, 4 Maaned. 28 Dage. | Hans Hustrue var | sal. *Maren Jensdatter* fød udi Aalborg Aar 1658 d. 24 Juli og døde | A^o 1725 d. 24 Januar udi hendes Alders 67 Aar ringere 5 Maaneder. |«

Samme Steen og Begravelsessted havde tidligere tilhørt Borgermester, Nr. 39, Jørgen Olufsen † 1645 og derefter hans nedennævnte Søn Poul Pop Jørgensen eller Poul Jørgensen Pop, om hvem der nederst paa Stenen læses:

»Døde sal. Poul Jørgensen Pop Aar 1650 d. 17 Februar og døde sal. Johanne Lauritsdatter Aar 1659 d. 19 April.« ¹⁸a)

5. *Maren Margrethe W.*, dbt. ²³/₁₁ 1702, † 1741, g. m. Peder Wanborg, Propr. t. Kabbel v. Lemvig, † 1738. Bern.

6. *Ane Margrethe W.*, dbt. ¹⁹/₇ 1704, † ²⁰/₁₀ 1733, ug., i Aalbg.

7. *Lars Jens. W.*, f. ¹⁹/₁₂ 1706, † ²⁰/₂ 55, Spr. t. Tørring og Heldum i Ribe St., g. ¹⁹/₄ 1736 m. Elisabeth Marie Elling, f. 1710, † 1792. Talrig Efterslægt; lever endnu.

8. *Niels Jens. W.*, see not. 11.

9. *Elæbe Magdalene W.*, dbt. ²/₅ 1710, bgr. ¹⁹/₁₁ 1711.

10. *Claus Jens. W.*, dbt. ¹/₁₂ 1711. Stud. fra Aalbg. Sk. 1731. Propr. til Nørgaard i Salling. † før 1752. To Børn fødte 1746 og 1747.

¹⁸a) *Joh. N. Pop's* Bern vare: ¹) *Niels*, dbt. ⁷/₁₂ 1681, † 1722, bisat i Bud. K. ¹⁹/₆, siden ført til Børglum Kirke. Kjøbmandskarl, ug.

²) *Jens*, dbt. ¹⁴/₁₂ 1686, bgr. ¹⁵/₂ 1700. ³) *Inger*, dbt. ¹⁹/₈ 1692.

P. P. Jørgensens Hustrue, *Johanne Lauritsd.*, var D. af Raadmand i A. (Nr. 66) Laur. Jensen Suur. Ifølge Sk. Prot. vare 6 Børn levende 1661, nemlig:

1. *Inger*, g. m. Jens Mortensen i Kolding.

2. *Karen*, g. 1652 m. Niels Pedersen i Aalbg. De havde, if. Bud.

5. (Nr. 5 i æ. og y. Prot.). »*Hans Andreasen Hofmeier* | og Hustrue | *Susanne Marie Møller* | tilligemed deres Arvinger | tilhører | denne Steen og Hvilested. |« 1772. ^{18b})

»Dette Begravelsessted tilhører | Kjøbmand *Lars Gaarn* | fød paa Læssøe 1737 d. 11 Novemb. | døde i Aalborg d. | givt Aar 1766 d. 29 Januar | med | Jomfrue *Ane Marie Jørgensdatter* | f. i Aalborg 1731 d. 24 Novbr. | død samme Sted 1796 d. 8 Febr. | I deres Ægteskab havde de | to Sønner og 1 Datter. | Skjønt Graven vores Bøene dækker | med Sjælen samles de igjen | naar Doms Basunen dem opvækker | til ævig Fryd i Himmelen. |« ¹⁹)

6. (Nr. 60 i æ. og 52 i y. Pr.). »Herunder hviler erlig og velagte Mand | *Jens Almstrup* fordum Borger og Handelsmand | udi Aalborg By barnefødt udi det førstedom | Slesvig døde i sin | Alders Aar og sin kjære Hustrue | erlig dyderige og | *Use Lauritsdatter* fød her i Aalborg | døde Aar 1679 d. 2 Novbr. udi hendis Alders | 40 Aar 6 Maan. 5 Dage og lefuede udi Ægteskab tilsammen i 5 Aar 4 Uger 5 Dage | og af Gud velsignet med 3 Døttre. |« ²⁰)

Kbg., 3 S. og 5 D., fødte i Aarene 1653—65. Hun blev bgr. ^{20/1} 1677 i Fr. Kke.

3. *Oluf*.

4. *Maren*, dbt. ^{12/4} 1627, g. ^{14/1} 47 m. Jens Thordsen af Frue Sogn, † 1652. 3 S.

5. *Ane*.

6. *Jens*, dbt. ^{9/11} 1631.

^{18b}) *Hans Andreasen Hofmeier*, bgr. ^{2/1} 1796. Kjøbmd. i Aalbg. G. ¹) m. *Ane*, bgr. ^{2/4} 1761, 29^{1/2} A. ²) ^{29/8} 1762 m. *Sus. M. Møller*, bgr. ^{9/10} 1773, 44 A. Børn: *Andreas*, dbt. ^{9/8} 63, bg. ^{24/8} 73. *Christiane*, bgr. ^{9/2} 65, ^{1/2} A. *Ane*, bgr. ^{11/4} 70, 2 Dage.

¹⁹) *L. Nielsen Gaarn*, † ^{26/8} 1816. B. vare: ¹) *Søren Jørgensen G.*, dbt. ^{18/8} 1766. ²) *Maren Cathrine G.*, dbt. ^{7/10} 69, bgr. ^{1/2} 73. ³) *Niels G.*, dbt. ^{10/1} 71, Skipper, g. ^{1/10} 1800 m. *Charlotte Hedevig Rann*. B. *Ane Marie G.*, dbt. ^{9/1} 1801.

²⁰) *J. Jensen Almstrup*, g. ¹) ^{30/8} 1674 m. *Use Lauritsd.*, † 1679. ²) ^{22/8} 81 *Dorthe Jacobsd.*, f. 1657, D. af Spr. v. Frue Kke. Jacob Poulsen og anden Hustrue Else Andersd. (Biskop A. A. Ringkjøbings Datter). Af første Ægteskab vare 3 B.: a) *Ingeborg*, dbt. ^{11/1} 1675, b) *Maren*,

7. (Nr. 63 i æ. og 55 i y. Pr.). »Denne Steen og Begravelsessted | tilhører *Axel Møller* | og hans Arvinger | døde med sin salige Hustrue | *Ane Thøgersdatter* død 30 Septb. 1747 | udi hendes Alders 31 Aar | 8 Maan. og 10 Dage tilligemed hans anden Hustrue | *Else Anchersdatter Anchersen* | som i hendes Alders 44 Aar | døde d. 16 Decemb. 1756. | Gud give dem med alle Guds Udvalde | en glædelig og ærefuld Opstandelse | paa den yderste Dommedag. | («²¹)

8 og 9 ulæselige.

dbt. ⁷/₁ 77, og c) *Ane Marie*, dbt. ⁹/₁₂ 78; af sidste Ægteskab 5: a) *Use*, dbt. ²⁸/₈ 1683, bgr. ³⁰/₁₀ 1761 i Aalborg, g. ²⁰/₄ 1700 i A. m. Mads Mogensen Vogelius, f. ¹⁰/₈ 1671 i Ugilt, bgr. ⁶/₈ 1709, Sognepræst til Hjardeemaal. 4 S. og 3 D. b) *Jacob*, dbt. ²⁸/₈ 1685. c) *Jess*, dbt. ⁴/₁ 88. d) *Hans*, dbt. ²⁸/₈ 89, bgr. ²⁸/₈ 1736, Kjøbmandskarl hos Borgermester Grotum. e) *Poul*, dbt. ¹⁷/₈ 1690.

²¹) *Axel Nielsen Møller*, f. c. 1699 i Salling af Bønderfolk, † 1776, bgr. ¹²/₄, 76 A. gl. Kbmd. i A., en dygtig og meget anseet Mand. Hans første Hustrue A. Lorentze T., dbt. ²⁸/₁ 1716, var D. af Kbmd. i Abg. Thøger Henrichsen og Ingeborg Juel. Den anden, som han ægtede ⁴/₈ 1748, var dbt. ⁷/₁ 1713 og D. af Kjøbmd. i A. Ancher Anchersen og Else Lassen. Han ægtede tredje Gang ¹⁰/₈ 1758 *Ane Meinichen Cortsen*, f. ¹/₁₀ 1732 i Thisted (hvor Fad. Provst P. N. Cortsen (cf. not. 8) var Spr.) † ²³/₂ 1790. Hun givtede sig ²) 1776 m. Hans Joachim Rodenburg (til hvem hun skal have kjøbt et Officierspatent), † ²⁸/₄ 1820 som General-Major og Ejer af Vorgaard i Bælum Sogn (cf. F. Hvass om Fam. Hvass 1, 110).

En Søster til Ax. Møller, Vibeke Nielsdatter, var g. m. Bertel Christensen, Bonde i Ryberg i Salling, og Moder til den i sin Tid saa anseete Grosserer i Kjøbenhavn Conferentsraad *Niels Bertelsen Ryberg*, f. ¹⁴/₈ 1725, † 1804 (cf. Lahde fortjente danske Mænd I.), der blev oplært til Handelen hos ovenn. hans Morbroder. Hans yngste Søster Maren Bertelsdatter Ryberg f. c. 1736, † ⁶/₈ 1800, blev ²¹/₈ 1771 gift i Aalborg med Laur. Nielsen Arræe, f. 1736, † ¹¹/₈ 1810. Sognepræst t. Hierke og Harre. 2 B. I Aalborg boede 4 Sædskende af Conferentsraaden, nemlig: ¹) Mads Bertelsen (Gaarn), f. c. 1705, bgr. ¹⁸/₁₂ 86, Skipper, g. m. Ingeborg Lauritsd., f. 1707, † 1780, og havde 13 B. ²) Kirsten Bertelsdatter, f. c. 1713, bgr. ²⁸/₁₂ 88, g. m. Skomager Jens Christensen Mørch, f. 1708, † 1761, 8 B. (En S. af denne i første Ægteskab med Boel Mortensd. var Christen Jensen Mørch, f. 1738, Plantageeier i Vestindien, som var Bedstefader til

10. (Nr. 73 i æ. og 64 i y. Pr.). »Denne Steen og Sted tilhører nu | *Hans Budtz* | og sin kjære Huustroe | *Mette Pop* | og deres Arvinger. |«²²⁾

11. »Under denne Steen hviler | erlig Mand *Christen Nielsen* Borger i | Aalborg som hedensof i Herrens Aar 16 . . den . . . | med sin kjere Hustrue *Johanne* | *Christensdatter* som heden | sov i Herrens Aar 1673 den | 6 November. Gud give denom | en gledelig Opstandelse. |«

»Denne Steen og Sted tilhører | *Hans Sørensen* Bogmester [?] samt hans | kjere Hustrue *Maren Nielsdatter* og Arvin | ger. M. S [?] døde Aar 1640. |«

d. I Tvergangen fra nordre til søndre Gang.

1, 2 og 3 ulæselige.

4. (Nr. 13 i æ. og y. Pr.). »Herunder hviler i Herren | den ærlige og velagtede Mand | *Madtz Truelsen* | Borger og

Borgermester (Nr. 64) i Aalborg 1837—63 Axel Møller Mørch.)
³⁾ Christen Bertelsen Ryberg, f. c. 1728, bgr. $\frac{9}{2}$ 1796, Justitsraad, Kjøbmand i Aalborg, g. $\frac{28}{4}$ 1760 m. Ane Marie Kraft, f. 1723, bgr. $\frac{30}{8}$ 90. ⁴⁾ Mette Bertelsd. Ryberg, f. c. 1734, bgr. $\frac{21}{2}$ 1804, g. $\frac{20}{8}$ 1760 m. Simon Kraft, f. c. 1716, bgr. $\frac{25}{10}$ 99, Kbmd. i Aalbg. 3 B.; en S. Christen Kr. blev Pakhuusforvalter hos Conferentsraad Ryberg og senere Grosserer i Kjøbenhavn; hans Slægt lever endnu.

- ²²⁾ *Hans Budtz*, dbt. $\frac{26}{11}$ 1655, † $\frac{10}{1}$ 1720 Kbmd. i Aalbg. S. af Johan Jørgensen B., † 1667, Kbmd. ved Østeraa, og Maren Brandt, † 1684 (see »Emb. og Bestillingsmænd i Aalbg.« pg. 133, 5). Hans Hustrue *Mette Hansd. Pop*, dbt. $\frac{28}{1}$ 1663, bgr. $\frac{8}{6}$ 1747, var D. af Kbmd. Hans Johansen Pop og Bente Thomasd., begge døde 1678. H. Budtz og H. havde 2 S. og 9 D., af hvilke 1 S. og 7 D. døde som Børn. De andre vare: ¹⁾ *Johan Hansen Budtz*, f. $\frac{30}{6}$ 1690, † 1731 som Spr. til Sal og Eising (cf. Wibg. 3 pg. 5, hvor »af Dronninglund« er urigtigt). ²⁾ *Bente Marie Budtz*, dbt. $\frac{21}{4}$ 1694, bgr. $\frac{12}{1}$ 1784, g. $\frac{9}{12}$ 1717 m. Kbmd. Anders Rasmussen Sommerfeldt, bgr. $\frac{9}{6}$ 1761, 79 A. gl. 3 S. og 3 D. ³⁾ *Dorthe Budtz*, dbt. $\frac{29}{2}$ 1699, g. $\frac{14}{10}$ 1722 m. Stephen Lauritzen Brøndlund, f. 1691, bgr. $\frac{9}{4}$ 1769, Kjøbmand i Aalborg. Af deres 7 Døttre omtales den ældste Mette Pop Br. i not. 23; den næst yngste Johanne, døbt $\frac{27}{6}$ 1735, døde $\frac{23}{10}$ 1820 i Aalborg som Enke efter Cancellieraad Jesper Østergaard, hvem hun ægtede $\frac{7}{6}$ 1758.

Negotiant i Aalborg | barnfødt ved Sebbersund Aar 1696 d. 16 Mai | og døde her i Aalborg 1755 d. 18 Januar | udi hans Alders 58 Aar | med sin første Hustrue | den erlige og gudfrygtige Matrone | sal. *Johanne Jensdatter* | som var født i Aalborg 1707 d. 12 Januar. | udi 13 Aars kjærlige Ægteskab af Herren velsignet med 8te Børn | døde her i Aalborg 1743 d. 13 Febr. | udi hendes Alders 36 Aar | og 1 Maaned. |

Hviler og herunder udi Herren hans anden Hustrue | den erlige og gudfrygtige Matrone *Mette Pop Brøndlund* | født her i Aalborg 1723 d. 17 Juni | Alle ventende en ærefuld Opstandelse paa Christi Domsdag. |«²³⁾

5. (Nr. 43 i y. Pr.). »Denne Steen og Begravelsessted tilhører | sal. *Lauritz Lund* og hans | Arvinger A^o 1741. |«²⁴⁾

e. I vestre Tvergang.

1. (Nr. 6 i æ. Pr.). »Her under denne Steen hviler | ærlig og veløgtet | Mand sal. *Hans Christensen* | fordem Borger |

²³⁾ *M. Troelsen*, g. ¹⁾ ^{23/11} 1730. Den ældste Søn af dette Ægteskab var Kjøbmand *Troels Madsen*, dbt. ^{11/7} 1733, g. ^{17/6} 1760 m. *Dorthe Margrethe Rübner*, dbt. ^{13/11} 1734, bgr. ^{26/7} 98 (D. af Apotheker Chr. Leonhard R. og Magdalene Marie Friedenreich); 6 S. og 4 D. En Datter *Johanne*, dbt. ^{4/7} 1767, † ^{19/6} 1827, ægtede 1797 *Rasmus Jørgensen*, Postmester (Nr. 11) i Aalborg, hvis Slægt (Famil. Hassing) endnu lever (cf. »Emb. og Bestillingsmænd« pag. 206). En yngre Datter *Christiane Madsen*, dbt. ^{20/2} 1773, var gift med *Johannes Dannefeldt*, Porcellainshandler i Kjøbenhavn, og havde 2 Døtre: *Dorthea D.*, gift med *Palaisforvalter Olsen* i Roeskilde, og *Lovise D.*, g. m. *Vatfabrikant Sørensen* i Kjøbenhavn. *Mads Troelsen* blev gift ²⁾ ^{16/6} 1744 med *M. P. Brøndlund*, døbt ^{17/6} 1723, † ^{16/1} 90, og havde af dette Ægteskab en Datter *Johanne*, døbt ^{16/3} 1747. Hans Enke ægtede ^{19/10} 1757 *Vilhelm Frederik Bondorph*, født ^{11/3} 1710, † ^{21/6} 74, Sognepræst til Jetmark.

²⁴⁾ *Laur. Lund*, bgr. ^{1/6} 1741, var Kjøbmand i Aalborg og gift ^{21/10} 1727 med *Johanne Balling*, født c. 1703, vistnok Søster til Mægler (Nr. 3) *Iver Balling*. Hun ægtede ²⁾ ^{28/5} 1743 Mægler (Nr. 5) *Jens Lauritsen Thagaard* († 1796) og blev bgr. ^{14/4} 1773 (cf. »Emb. og Bestillingsmænd« i Aalborg pag. 261).

og Handelsmand her udi | Aalborg, som hedensof | udi Herrens
Aar 1666 | den 23 August med sin kjære | Hustrue erlig,
dyderige og | gudfrygtige Qvinde | *Mette Christensdatter* | som
og hedensof udi | Herrens Aar 1680 | den 20 Mai. Gud give
dennem en gledelig Opstandelse. | ◀

Julefesten paa Landet i det nordlige Vendsyssel for 50 Aar siden.

Af A. Peter Gaardboe.

Vor Literatur er, som bekjendt, desværre fattig paa Skildringer af Folkelivet, ikke alene angaaende det daglige Liv, men især savner man Optegnelser om Beskaffenheden af vore Forfædres Fester og Gilder. Til Forstaaelse eller Opfattelse af det førstnævnte haves en Del Materiale i gamle Tingbøger, Skifte- og Provsteretsprotocoller og »Dansk Folkemuseum« i Kjøbenhavn, hvorimod man har meget faa historiske Efterretninger om vore Forfædres religiøse Fester eller Skildringer af deres forskjellige Gilder fra det 17de og 18de Aarhundrede. I vor Tid, i hvilken Interessen for den saakaldte indre Historie er bleven temmelig levende, vilde saadanne Optegnelser have haft megen Værdi i kulturhistorisk Henseende; men det har nu ikke kunnet blive anderledes; thi faa vare de Bønder, som kunde skrive i hin Tid, og faa vare de mere Oplyste, som kunde indse, hvilken Betydning saadanne Overleveringer kunde faae for deres Efterkommere; men ligesom man nu sætter megen Pris paa den nævnte Slags Optegnelser fra Fortiden, ligesaa vist ville vore Efterkommere, særlig i en fjærnere Fremtid, være glade ved og forstaae at vurdere Skildringer af Fortidens Folkeliv, og har Meddelelsen heraf derfor ment ikke at burde undlade efter ringe Evne at levere nærværende Skildring af Julefesten i denne fjærne Landsdel, hvor det Gamle ikke hverken saa hastig eller saa let bortskylledes af Kulturens stadige og uimodstaaelige Bølgeslag.

De første almindelige Forberedelser til Julefesten vare, at der skulde anskaffes en Del ny Klæder, og »Skrædderpigerne« — Mandfolkeskræddere gaves dengang ikke i de nordligste Sogne i Vendsyssel — vare meget optagne og maatte arbejde til langt ud paa Natten for at overkomme saa meget som muligt; men Mange maatte vente til efter Julen med »at faae syet«. Skjøndt Fortjenesten med Skrædderhaandværket dengang kunde synes ringe, f. Ex. 12 Øre for at sy en Fruentimmerkjole og lige saa meget for et Par Buxer, havde det dog meget at betyde at være Skrædderpige, og her de syede«, samledes Karlene fra Nabostederne om Aftenen. De førstnævnte sang — naar de havde denne Evne — Viser, og Karlene spillede Kort, ikke om Penge, men om Pigerne, og der sattes megen Pris paa at vinde de kjønneste. Paa de Steder, hvor Skrædderpigerne kom nærmest mod Julen, døjede man med at blive færdig med Rengjøringen, Bagningen o. s. v. De gamle, lange Stuer i de lave, smalle »Rollinger«, af hvilke de fleste nu ere afløste af større og for det meste grundmurede Huse, bestode udelukkende af Fjælløvægge, som skulde vaskes (»toes aa«) til Julen. Ogsaa Loftet skulde vaskes, hvilket besværlige Arbejde blev anset for meget nødvendigt, da det paa de fleste Steder var hel sort af Osen fra de overalt brugelige Tranlamper, som dengang endnu af enkelte gamle Folk benævnedes Kol, ligesom ogsaa det temmelig tykke Lag »Grihm«, som Lamperne afsatte paa Loftet, overalt kaldtes Kolrøg. Kola er Lampe paa oldnordisk, og at dette Ord endnu brugtes i Skagen og de nordligste Sogne i Horns Herred i Begyndelsen af dette Aarhundrede, var maaske enestaaende i hele Jylland. Ogsaa Fjælløveggene i Storstuen skulde »toes aa« til Julen, hvorimod dette sjælden skete med Loftet, da her ikke blev brændt Lampe. Man sagde aldrig Storstuen, men enten »Østerind« eller »Vesterind«, eftersom den var i vestre eller østre Ende af »Rollingen«, Stuegulvene, som i Reglen bestod af Ler eller forskellige Stykker Planker af Skibsvrag, bleve, naar de bestod af sidstnævnte Materiale, skrumpede med Sand og Vand ved Hjælp af en stiv »Rislime«.

Til Julen blev der, ogsaa hos de Fattigste, lavet to Slags Brød, »fint og grovt«, og det var meget magtpaaliggende for Husmoderen at kunne have »pæn Finbrød« om Julen. Af

»Grovbrød« blev der hos de Fleste lavet to »Beister«¹⁾, og behøvede man saa i Reglen ikke at bage igjen før hen midt paa Vinteren. Af »Bagetøv« blev der kun lavet Søsterkage, Æbleskiver og Vafler samt de ogsaa endnu overalt brugelige »Pebernødder«. Paa Solhvervsdagen blev der hverken baget eller brygget, da man troede, at Brødet denne Dag vilde vende sig i Ovnene og at »Bryggen« vilde vende sig i »Røsti« — Bryggekarret. I Ugen før Jul gik de Fattige omkring og bad om »lidt te Jyvel«, og de Fleste gave gjerne efter Evne. I de nærmeste Dage før Jul, og navnlig paa den saakaldte »lille Juledag«, var der meget travlt baade ude og inde. Paa de fleste Steder blev der lavet saa megen Halm og skaaren saa megen Hakkelse, som behøvedes i hele Juleugen. Saa meget om Forberedelserne til denne Aarets ældgamle, største Højtid, som begyndte med den for Unge og Gamle saa kjærkomne Juleaften, paa hvilken man stræbte at blive færdig lidt tidligere end sædvanlig, ogsaa i Laden, for at faa lidt Tid til at vaske og »kæmme sig« — paa nogle Steder iførte man sig ogsaa sine Søndagsklæder — før der skulde spises Mellemmad, som gjerne skete Kl. 4 à 5. Hos de Fleste dækkedes det lange Bord med en mer eller mindre hvid Dug, og der fremsattes rigelige Portioner af »fin« Smørrebrød samt Øl i de smalle, høje Kruse med Tinlaag. Det med smaa klippet og kruset Papir samt smalle røde Silkebaand smykkede Julelys var nu tændt og stod midt paa Bordet. Husfaderen, som sad til Højbords — »Overæi aa Skyven« — læste med megen Pathos en eller flere Bordbønner, under hvilken hele Familien og Tjenestefolkene, som i Flæng blandt hverandre vare placerede paa de lange Bænke omkring »Skyven«, foldede Hænderne. Hos de bedre Stillede drak man baade Brændevin og Mjød til »Melder«. »Faaer« skænkede »Bræivin« og »Muer«, som til Slutning kom med Mjøden, indledede gjerne sin Beværtning med den Bemærkning: »I skal da aasaa smag min Flask«. Naar man var færdig med »Melder«, begyndte de Unge, og undertiden de Gamle ogsaa, med Liv og Lyst at spille Kort om Pebernødder. Der blev ogsaa spillet om Pebernødder ved »at lade Svin løb te Skov«, hvilken ældgamle Leg bestaaer i, at En lukkede den højre Haand og

¹⁾ Saa meget, som kunde bages paa en Gang.

lagde en Pebernød under en af Fingrene, hvorpaa han, henvendende sig til sin Medspiller, sagde: »læd Svin løb te Skov«, hvortil svarede: »læd mit løb med«; »hvikken tre vil Du ha?« — siger den, som har Pebernødden under Fingeren —; »di tre fjeest aa beist, som i Skovi er«; »Peg Finger a paa« — siger den med Nødden under Fingeren. Den Anden peger nu paa den af Fingrene, under hvilken han troer Nødden ligger. Træffes nu første Gang den rigtige Finger, tager han Nødden; men for hver Finger, der peges fejl paa, maa der lægges en Nød. Et andet Spil om Pebernødder kaldes »Agn i Hænd« og udføres af to Personer, af hvilke den ene tager et større eller mindre Antal Nødder i den ene Haand og derpaa rækker denne mod sin Medspiller med de Ord: »Agn i Hænd«; »aal min« — svarer den Anden —, »faa Din« — siger den Første, og føjer til: »Ja, hvo maanne vil Du ha?« Gjætter den Anden nu rigtig, faaer han alle Nødderne, men gjætter han f. Ex. paa 20 og der kun er 1 i Haanden, maa han gjøre dem til 20 ved at lægge 19 til. Gjætter han paa 1 og der er 20 i Haanden, tager han den ene, men maa saa, som det hedder, »gjengjaahl« de øvrige — 19 — med et lignende Antal, det vil sige, rykke ud med 19 Nødder til den, som »agnt i Hænd«, hvormed der skiftes, da den, som »agner i Hænd«, har størst Udsigt til at vinde. Endnu brugtes et Spil om Pebernødder, som kaldtes at »effen« og bestod i, at En tog en eller to Nødder i den ene Haand og rakte denne mod en Anden, idet han sagde: »effen eller ueffen«, og skulde der saa svares enten effen eller ueffen. Effen betyder et lige Antal. Var der nu et ulige Antal Nødder i Haanden og der blev svaret effen, maatte der af den Tiltalte lægges en Nød til for at gjøre det til effen. Hvor der var flere Folk i Huset, delte de sig i flere Grupper, nogle spillede Kort, og andre, navnlig de mindre Børn, brugte de nævnte Haandspil, som endnu bruges af Børnene. Pebernødderne bleve lavede af en Dejg, bestaaende af Bygmel, Mjød eller Sirup samt lidt Peber og Allehaande. De bleve med Nøjagtighed, efterat man var færdig med at spise »Melder«, af Husmoderen uddelte i lige store Portioner til enhver især af Husfolkene, Tjenestefolkene medregnede, og det gjorde et godt Indtryk at se, med hvilken hjertelig Glæde Unge og Gamle modtog deres Pebernødder, som med Omhyggelighed gjemtes af Børnene i smaa dertil

indrettede Poser. Med Hensyn til den Hensynsløshed, hvor- med den voxne Ungdom nutildags spiller Kort om Penge, kan det have Interesse at vide, at denne for 50 Aar siden med samme Lyst og Iver om Julen spillede Kort om Pebernødder og til andre Tider af Aaret om Knapper. Medens de Unge, og i Reglen ogsaa Husfaderen, morede sig med at spille Kort og »agn i Hænd« o. s. v., var Husmoderen beskæftiget med at tilberede Aftensmaden — »Natteri« —, som i Reglen serveredes Kl. 8 à 9, og som i Almindelighed bestod af »fersk« Fisk — helst Torsk —, naar saadant kunde faaes, med Sen- nop, Grød, »opstuvede« Kaal og Flæsk med tilhørende Snapse og Mjød. Julegrøden blev i Reglen lavet af Byggryn, og kun de mere Velhavende spiste Risengrød. Som Dessert blev hos Nogle buden Vafler og Æbleskiver. Før og efter Maaltidet blev der af Husfaderen læst et Par Bønner, og efterat der var »taget af Bordet«, bleve Salmebøgerne — med Læderbind og Messing Spænder — tagne ned fra Hylderne under Loftet, og der blev nu under megen Højtidelighed af Unge og Gamle sunget flere Julesalmer, og maatte Børnene under denne hjertelige Andagt sidde ganske rolige og med foldede Hænder. Foruden Kingos Salmebog afbenyttedes paa flere Steder ogsaa andre gamle Salmebøger, i hvilke der, som de Gamle sagde, fandtes flere gode Julesalmer, og der sattes ikke saa megen Pris paa Salmer af godt Indhold, som paa at synge saadanne, der »gik« med en »pæn Tone«. Hvor man havde langt til Kirke, skulde der staaes tidligt op om Julemorgen, og blev der saa igjen sungen en eller flere Salmer ved Lys før Frokosten, som indtoges, før Creaturene bleve fodrede, hvortil ogsaa Gjerningen i Stalden indskrænkede sig denne Morgen; thi at gjøre rent — »mohg« — der Julemorgen var der ikke Tanke om. Naar man var færdig i Laden, blev der taget Bestemmelse om, hvormange af Familjen og Tjenestefolkene der kunde gaae i Kirke, hvorefter man tog fat paa at pynte sig, og det turde fortjene at bemærkes, at Konen altid maatte finde Mandens Kirkeklæder, som i Almindelighed ogsaa vare hans Brudeklæder, ligesom det ogsaa var en ufravigelig Regel, at Konen bandt Manden om Halsen med Krave og Tørklæde. Konens Pyntning — om jeg saa kan sige — medtog betyde- lig længere Tid end Mandens. Det jydsk Hovedtøj med Tilbehør var ikke saa let at faae »sat«, saaledes som det

burde, for ikke at blive ugleset af det øvrige qvindelige »Kirkefolk«, og Manden kunde faae god Tid til at indsvøbe og med sorte og hvide Traade ombinde Højtidsøfret i de af Præsten og Degnen omdelte »Offersedler«. Mærkeligt nok var det overalt Brug at binde en sort Traad om Præstens og en hvid om Degnens Offer. Ogsaa »Tavlepengene« blev ordnede og lagte i en Lomme, da det ikke var let om Højtidsdage, paa hvilke Kirken var propfuld af Mennesker, at manøvrere med en Pengepung, som dengang havdes i Form af en temmelig stor Lærreds Pose med en Snor i det ene Hjørne til at snøre den sammen med. Naar de ældre Koner havde forsynet den ene Ende af deres blanke Kridthuse med den almindelige Blanding af Smaastykker Sukker, Annis og Allehaande, gaves det gjerne til Manden med Anmodning om at lægge hendes (Konens) Tavlepenge i den anden Ende¹⁾. De, som havde Heste og Vogn, kjørte til Kirke, og i godt Vejr var der en stærk Myldren af Folk saavel i Præstegaarden som ved Kirken, og naar ikke noget særligt tyngede En paa Hjertet, blev man uvilkaarligt reven med af den almindelig glade Stemning, og det var virkelig ogsaa en sand Fornøjelse at se saamange glade Mennesker i deres bedste Skrud og som med venlige Ansigter hilsende hinanden med et velment »glædelig Fæst«. Kirken var, som bemærket, en saadan Dag overfyldt med Folk, og uagtet den store Respect, man dengang viste Præsten, hørtes dog uafbrudt, selv under Prædiken, en uhyggelig Summen, og naar man saa efter Prædiken istemte Salmen: »Al den ganske Christenhed«, som bebudede, at nu skulde Offringen begynde, opstod en forfærdelig Trængen og Skuppen af alle de Mandfolk, som med stort Besvær søgte op til Alteret med deres Offer. Ved Præstegaardens Stol, som dengang stod i Koret ikke langt fra Alteret, blev Trængselen større, da man ikke vovede at komme denne nær, naar, som paa en saadan Dag var Tilfældet, »Jomfruene« sad deri. Naar Offringen var forbi og Degnen havde gjort sin Runde med Kassen og Bjælden for at samle »Tavlepenge«, begyndte Mandfolkene at begive sig ud af Kirken for at tilse Kjøre-tøjet. Paa denne Tid — for 50 Aar siden — vare der endnu enkelte Gamle, som ved deres Hjemkomst fra Kirken første

¹⁾ Mit Bøndebryllup i I. B. af Saml. t. jydsk Hist. S. 811.

Juledag med megen Pathos hilste paa følgende mærkelige Maade i deres eget Hus: »Gudda aa (og) hjels Christ, aa gledeli Jyvl i Jer Jyvelstov!« Efterat man havde ombyttet »Kisteklæderne« med Søndagsklæderne, som bleve baarne hele Juleugen, og de førstnævnte omhyggeligt vare nedlagte i de gammeldags Klæderkister — de mere Velhavende havde ogsaa Dragkister og Skatoller —, blev Bordet dækket med Levninjerne fra Aftensmaaltidet. Julebesøg gjordes ogsaa første Juledags Aften. Anden Juledag stod man tidlig op, da der ogsaa denne Morgen blev holdt Andagt ved at læse Bønner og synge flere Salmer, og der maatte fodres og gjøres rent — »mohges« — i Stalden før Frokosten, ved hvilken der, ligesom første Juledag, serveredes fint Brød, Flæsk og anden Kjødmad samt den dejlige »St. Steffensost«, som denne Morgen maatte frem selv hos de mindre Husmænd. Det var en ægte Sødælks Ost, som blev lavet ved St. Hansdagstid, medens der endnu »va no godt i Grejst«. Hos de Fleste blev der ogsaa baade første og anden Juledag drukket Kaffe med Søsterkage, og Frokosten sluttedes med varmt Øl med Sirup. Naar der ikke var Bryllupper eller Barnedaab, kom der Faa i Kirke denne Dag, da de Fleste havde været der Dagen i Forvejen.

Til Julebesøgene bleve kun »de Gamle« — Manden og Konen — indbudne. »De Unge« — Børnene og Tjenestefolkene — gjorde Besøg uden Invitation. Angaaende Traktementet ved Julebesøg henvises til, hvad jeg herom har meddelt i min Beskrivelse af Raabjerg Sogn i III. B. af »Saml. t. jydsk Hist. og Topogr.«, hvorhos bemærkes, at der til »de Unge« i Reglen kun blev buden Smørrebrød, Øl og Brændevin. Til Afbenyttelse i Vintertiden havde de fleste Bønderfolk dengang kun een lang og smal Stue, som var forsynet med Kakkelovn. Ved Julebesøgene skulde der spilles Kort, som, imellem der indtoges Forfriskninger, fortsattes til langt ud paa Natten. Naar Kvindfolkene ikke deltog i Kortespillet, som de ellers ofte gjorde, lejrede de sig i Nærheden af den med »Isenfarve« blankede Kakkelovn, hvor de havde deres eget Lys paa et lille, lavt Bord. Der blev paa den Tid ikke discuteret om Mejerivæsenet, som nu er et staaende Thema for den kvindelige Conversation ogsaa i Juleselskaber. I hin Tid blev der hovedsagenlig kun talt om alle mulige og

ikke mulige Nyheder, som endnu i vor Tid ved saadanne Lejligheder udvexles efter en stor Maalestok. Paa Bordet stod en Tallerken med Pebernødder, hvoraf der nappedes en af og til. Mandfolkene, som toge Plads ved den øverste Ende (3: Halvdel) af det store, lange Bord, spillede »Brus« og »Styrvolt«, ikke om Penge eller Pebernødder, men om de bare Kridtstreger, og det var interessant at iagttage den barnlige Glæde, »de Gamle« fandt i Kortenspil, og de Vindende lode ofte senere de Tabende »høre« af de »store Rødkammer« — tætte Kridtstreger —, som de Sidstnævnte paadroge sig. Under Kortenspillet blev der af og til buden Smørrebrød og Snapse. Naar der ikke spilledes, blev der talt om Fiskeri, Plage og Stude samt om hvad »Forslag« der var i Fouragen o. s. v., ligesom man ogsaa i denne Egn allerede begyndte at tale om forandret Sædskifte og forbedrede Avisrødskeer. Politik eller nye religiøse Meninger kunde der jo dengang ikke være Tanke eller Tale om, og man følte sig lykkelig og tilfreds ved Overbevisningen om, at hvad Præsten og Herrødsfogden sagde, maatte være rigtigt.

Det hed sig, at Julefesten varede til Helligtrekongersdag, i hvilken Tid der ogsaa gjordes Julebesøg, og i de bedre Egne vedblev man hermed indtil Kyndelmisse. For »de Unge« blev der i Juletiden holdt »Legestuer«, hvilket skete paa de Steder, hvor man havde større Stuer. Adgangen var fri for Enhver, og der dansedes hele Natten. Musikken, som udførtes paa Violin, var meget daarlig, da de fleste spillede »vildt«, det vil sige efter Gehør. Uagtet Dansen, som Følge af, at Stuen i Reglen blev overfyldt med Folk af store og smaa, kunde synes meget besværlig paa Murstens- eller Lergulv, som da var meget almindelig hos Bønderfolk, morede man sig fortræffeligt. Da man dengang havde faa Penge, kunde der heller ikke bruges mange. En voxen Karl fik kun i det højeste 20 Kr. i aarlig Løn. Værten gav i Reglen frit Smørrebrød, og bleve de uundgaaelige Udgifter for en Karl i en Legestue i Juletiden kun omtrent 60 Øre, nemlig 16 Øre til Spillemanden, for Lys og Stue 16 Øre, og blev der vel saa ogsaa i Reglen brugt 30 Øre til Brændevin, som var den eneste Spiritus, der brugtes. Enkelte af de bedre stillede Karle købte ogsaa til sin Kjæreste en »Skaal Kaffe«, som for 8 Øre kunde faaes i Kjækkenet, hvor den ogsaa maatte

nydes, og det havde meget at betyde, at en Pige blev trakteret med Kaffe, hvortil brugtes Candis Sukker, som, i Stedet for at bruge Sukkertang, af flere Husmødre blev bidt i smaa Stykker med Tænderne.

De brugelige Danse i hin Tid vare de samme, som ere nævnte i mit Bondebryllup¹⁾). Stemningen i saadanne Legestuer var animeret, og Skænderi eller Slagsmaal vare sjeldne, da Værten ved Legestuens Begyndelse plejede at tilkjendegive Deltagerne, at i Tilfælde af saadan Uorden vilde Dansen blive sluttet. Enhver Spillemand nød i hin Tid megen Anseelse saavel i Bryllupper som Legestuer, i hvilke sidste han ogsaa flere Gange blev trakteret med Kaffe, ligesom han ogsaa skulde have »fri Bræivin«, og det var tydeligt, at han ogsaa følte den Opmærksomhed, han var Gjenstand for, især under Udøvelsen af sin Haandtering, og det var med øjensynlig Vigtighed, han traadte ind og hilste i Bryllupper og Legestuer med »Fjolen« i et Futteral eller Pose af Kalve- eller Følskind. En Violin var dengang et meget sjældent Instrument i Bønderhuse, og der blev lagt megen Vægt paa, til hvilken Pige Spillemanden betroede at »hold ved Fjolen«, medens han drak Kaffe i Kjøkkenet.

Alle Fremmede, som kom i Huset om Julen, skulde nyde lidt, i det mindste en Snaps, og hvis nogen vægrede sig derved, hed det: »Do vil da val int bær vo Jyvl ud?« Det blev, og bliver tildels endnu, anset for et slemt Varsel, nærmest vel med Hensyn til en glædelig Jul, om en Fremmed ikke blev trakteret om Julen. Ifald de Yngre, som nok hændte, glemte at hilse eller ønske glædelig Fest paa fremmed Steder, bleve de »skrøven opaa Bjælki«, det vil sige, deres Navne bleve skrevne paa en af Bjælkerne i Stuen. Kunde man ikke skrive, blev der, i Stedet for Synderens Navn, tegnet et Vrægebillede af et Menneske.

I Juletiden blev der ikke spundet eller kartet, men kun syet og strikket, og det var og er endnu en gammel Folketro, at det betød Uheld i Huset, om noget »gik rundt« om Julen, f. Ex. Rok, Garnvinde eller Haspetræ. Naar Lyset om Juleaften af Vanvare blev slukket eller taget af Bordet, ansaaes dette som Varsel for, at en eller anden af Familien skulde

¹⁾ I. B. af Saml. t. jydsk Hist. og Topogr.

dø inden næste Jul. — De saakaldte Julemærker bleve endnu brugte af enkelte gamle Folk og bestod i, at der om Julemorgen med Kridt blev skrevet 12 smaa runde Hjul paa en af Bjælkerne i Stuen, og skulde der saa lægges Mærke til, hvorledes Vejret blev de første 12 Juledage. Var det f. Ex. godt Vejr og Solskin første Juledag, skulde det første Hjul helt overmales med Kridt, og betydede saa dette, at Vejret den første Maaned i det ny Aar vilde blive godt. Naar Vejret anden Juledag kun var godt den halve Del af Dagen, blev ogsaa kun Halvdelen af det andet Hjul paa Bjælken overmalet med Kridt, og skulde Vejret saa kun blive godt den halve Del af den anden Maaned — Februar — og saa fremdeles bleve disse Iagttagelser fortsatte og noterede for de øvrige 10 Maaneder. Slutningerne efter Julemærkerne kunne vel siges at have været lige saa gode og paalidelige som Nutidens Vejrspaadomme i Almanaken.

I Begyndelsen af dette Aarhundrede droge flere fattige Folk — undertiden Mand og Kone sammen — omkring umiddelbart efter Helligtrekongersdag med en saakaldet Morgenstjerne, sammensat af brogede og lidt forgyldte Papirstrimler. Under Afsyngelsen af 2 à 3 Julesalmer blev Stjernen, som var anbragt paa et Træstativ, langsomt drejet rundt. Hos Smaafolk, som gjerne hørte og saae denne Andagt, kom disse vandrende Sangere ind i Stuen og bleve, som det hed, »skænkede og bænkede«, hvorimod de paa de større Gaarde sang ved Døren, og fik saa gjerne et Par Skilling. Om denne Forretning, der blev dreven helt til Fastelavn, var en Levning af en eller anden ældre Ceremoni, vides ikke.

Dr. Ancher Ancheren,

Provinsialmedikus i Ribe.

Af J. Kinch.

Dr. Ancher Ancheren hører uimodsigelig til de mest ansete Provinsiallæger i Danmark i. forrige Århundrede, således som også V. Ingerslev siger om ham i sit Skrift »Danm. Læger og Lægestand«, II., S. 211. Såvidt jeg ved, har man ingen anden noget udførlig, trykt Fremstilling af hans Levned end den, som gives i det Universitetsprogram, der udkom i Anledning af hans Død for at hædre hans Minde. I Ribe Skolebibliothek findes dog et Håndskrift, som giver en noget udførligere Fremstilling, og som viser sig at være forfattet af hans Brødre, hvorfor det med Hensyn til Kjendsgjæringer må anses for pålideligt. Det er vistnok affattet for at oplæses efter Datidens Skik ved hans Grav som hans såkaldte »Testamente«. Forfatterne betegne sig som tilstedeværende her i Byen, tale endogså om »vort Ribe«, skjönt de personligt ikke stode i noget Forhold til Byen. Som en upartisk Fremstilling af hans Levned såvel i dets svagere som i dets gode Sider kan det efter sin Oprindelse og Bestemmelse naturligvis ikke opfattes; men det er af ikke ringe Interesse med Hensyn til sit Indhold. Såvel i det Faktiske som i Fremstillingens Gang stemmer det så nær overens med Universitetsprogrammet, at dette måske har benyttet en Afskrift af det. Desuagtet har det sin selvstændige Betydning, da det indeholder ikke Lidet, som Programmet forbigår, hvoriblandt adskillige ikke uinteressante Træk. Desværre mangler både Begyndelsen og Slutningen af det, hvilke jeg vil supplere dels efter Programmet, dels ved, hvad jeg kan have at tilføje efter andre Kilder, hvilket dog ikke er meget.

Han var en Søn af Mag. Ancher Sørensen, som efter at have været Rektor, først i Ringkjøbing, derpå i Kolding, 1698 blev Præst i Sønder- og Nørre-Bork og senere Provst. Hans Moder var Marie Hansdatter Curtz, en Borgmesterdatter fra Kolding. Han var født d. 7de (el. 8de) Januar 1702; 1715 døde Faderen, efterladende sig en Enke med 5 Sønner og en Datter. Börnene vare:

1. Sören Anchersen, f. 1698, som 1748 blev Rektor i Odense og var en meget anset Skolemand.
2. Hans Peder A., f. 1700, blev Dr. Juris og Professor i Veltalenheden ved Kjøbenhavns Universitet.
3. Ancher A., om hvem der her tales.
4. Augustinus A., f. 1705, blev Løjtnant, men døde ung.
5. Hans Kristian A., f. 1708, blev Student, men købte derpå en Bryggergård i Kjøbenhavn.
6. Margrethe Kathrine A., f. 1709, blev gift med Hr. Povl Faber, Præst i Vor.

Enken og hendes Börn bleve dog ikke nødte til at forlade deres hidtilværende Hjem, eftersom den Første ægtede Eftermanden i Kaldet, Mag. Lauge Pedersen, med hvem hun ligeledes havde flere Börn. Her begynder Håndskriftet således:

. med Successor i Kaldet Mag. Lauge Pedersen, som sørgede for disse Börn, at da voris ældste Broder Sören Anchersen var i Stand dertil, maatte han informere denne vores Anchersen saaledes, at han fra hans Haand blev dimitteret til Kiøbenhafns Universitet¹⁾, hvor han af Rectore Magnifico Joh. Steenbuch blev immatriculeret under Decano Sören Lintrup, hvor han antog til Privat Præceptor Johannes Wandal, som er en Ære for vor Riibe, som en Descendent af vor første Evangeliske Superintendent Hans Wandal²⁾. Da han saaledes var kiændt værdig til at være uden Tugtemester, og saaledes var sat i Frihed, ansaae han samme ei som en Frihed til Ondskabs Skiul, eller at gaa impune tota saburra³⁾,

1) 1716.

2) Denne Joh. Fred. Wandal var en Sønnesøn af den sjællandske Biskop Hans Wandal. Han var født 1686, blev Professor i Metafy-sik, men døde allerede 1717.

3) »Saburra« er vistnok en Skrivfejl for »Suburra«, hvorved Meningen bliver: at løbe grassat i hele Byen.

som er at befrygte mange kand forleedes til; men brugte samme allene til at lære de frie Konster, lagde sig derfor med fiid paa Philosophiske og Philologiske Videnskaber, saaledes at han i sit 18de Aar blev creeret Baccalaureus af Decano Johannes Bircherod. Hvorefter han, som erindrede sig den store fra hans Fødested komne Ole Borch¹⁾, og lagde sig efter Medicinen, hvortil han fra Ungdommen hafde lyst, men vidste at den ikke med Grund kunde læres, naar ikke andre Videnskaber forud vare fattede, og derfor nu, da han hafde lagt saa god Grund, opofrede sig til Medicinen, og som han vidste, at den allene udfordrede all et Menniskes fiid, blev det derefter hans eneste Arbeyd, men da han, som mange Flere, manglede den Hiælp, som udfordredes til dette at fortsætte, gaves hertil god Leijlighed paa Grund af det stiftede Borchs Collegium, og som denne Borch var fra samme føde Sted, saa fant og Professorerne det billigt at denne vor Anchersen, som allerede hafde viist sig værdig til dette gode, og blev givet Stæd paa dette Collegio, hvorved ham gaves leylighed, som han ey heller forsømte, til at høre de da værende Professores Frankenau og Buchwald²⁾, saavelsom at omgaas andre Medicos i Kiøbenhafn, for at faae saa tilstrækkelig indsigt i Medicinen, at han siden kunde blive andre til Nytte, i sær omgikkes han meget med den store Practicus Doctor Laub³⁾, af hvilken han profiterede meget, og som han lod det ikke blive ved at høre og lære af andre, øvede han sig selv hiemme ikke allene i at læse andre berømmelige Mænds Skrifter, men og ved egne forsøg i Anatomiske Bothaniske og Chymiske Ting⁴⁾, at han ey skulle bygge allene paa andres Ord, men ved egen Erfarenhed være viss paa sine Ting.

¹⁾ Som bekjendt, var den berømte Ole Borch ogsaa en Præstesøn fra Sønder- og Nørre Bork, født 1626. — 1689 havde han stiftet det efter ham benævnte Kollegium.

²⁾ Georg Frederik Frank de Frankenau og Johannes de Buchwald vare på den Tid de eneste, virkelig fungerende, medicinske Professorer ved Kiøbenhavns Universitet.

³⁾ Dr. Med. Hieronymus Laub, ligesom Frankenau og Buchwald af dansk Fødsel, nedsatte sig 1711 i Kiøbenhavn, hvor han fik en meget udbredt Praxis og senere blev kongelig Livlæge.

⁴⁾ På Borchs Kollegium var indrettet et eget Laboratorium til Alumnernes Brug.

Derved distingverede han sig saaledes, at hans udgivne 5 Disputatzer paa Borchens Collegio, hvoraf de 3de handler om Medicinen ved Musiqve, de 2de om et Een öyet Monstrum i Kiöbenhavn¹⁾, viiste hvad fliid han hafde viist i at Studere Medicinen. Da han saaledes hafde forskaffet sig en god Indsigt i Medicinen, og kiændte at Indsigten uden Øvelse var ey tilstrækkelig, blev han antaget af Doctor Bing²⁾, som hafde været hans store Befordrere i det Medicinske Studio, at gaa ham til Haande ved de sygis Opvartning, hvorved han fik bedre leylighed til baade at kiænde Sygdommene og Medicamenternis Kraft, og som Doctor Bing erfarede den hos vores Anchersen værende Duelighed, recommendede han ham til Grev Laurvig³⁾, som Anno 1721 for sin Helbredds Skyld drog til det Varne Bad i Acken, at tage ham med sig, som blev en god Leylighed for ham udenlands uden Bekostning at profitere i hans Videnskab. Og da denne hans store Velyndere Doctor Bing saa den store fremgang han hafde giort, og efter hans Hiæmkomst erfarede samme ved at betiæne sig af ham i mange forekommende tilfælde hos de syge, recommendede han ham til at nyde Finkes og Fiurens Reyse Stipendium for videre at giøre sig dygtig, drog⁴⁾ derfor

1) Alumnerne på Kollegiet skulde årlig udgive en Disputats og forsvare den.

2) Jens Bing var af Fødsel en Normand. Efter at have taget Doktorgraden 1712, fik han hurtigt en stor Praxis. Han døde 1751.

3) Ferdin. Ant. Danneskjold, Greve af Laurvig, hvis Livlæge Bing var.

4) Anchersens Stambog (som vi nu kalde det) er bevaret (i Ribe Bys antikvar. Samling). Af Dateringerne i den ses, at han i Begyndelsen af 1728 har fået endel Påtegninger i den i Anledning af sin forestående Afrejse til Udlandet, deriblandt af flere af Universitetets Professorer, f. Ex. af Arne Magnussen, Gram og Holberg. Den Første citerer et Sted af Havamål, som oversat lyder: En Mand bærer ingen bedre Byrde på Vejen end megen Klogskab. — Gram, som på den Tid var Professor i Græsk, citerer et Sted af Xenophons »Hipparch« og ønsker Anchersen, at han må voxe i Apollos Kunst til Gavn for Fædrelandet. — Holberg benytter intet lærd Apparat, men anbefaler Anchersen for hans Retskaffenhed, behagelige Væsen og solide Lærdom. — Efterat Anchersen derpå har tilbragt en Månedstid hos Slægtninge og Venner i Fyn og Jylland, træffe vi ham i Maj i Hamborg, hvor den lærde J. A. Fabricius har skrevet i hans Stambog. Der er han måske dog ikke standset, men strax rejst til Halle, hvor han var endnu i Oktober samme År. Besøgene

1728 til Tyskland, og først til Halle, hvor han ved Omgang med Dr. Friderich Hofmann og Michael Alberti meget profiterede, i sær af Dr. Juncker hvis Collegia privatissima han i sær hørte, hvilke bestoed deri, at da der er fastsat en viss Tid paa hvilken Patienter haver frie Adgang til den dertil Beskikkede Medicus hver Dag, og dem ordineres Medicamenter gratis fra Apotheqvæt, i den Tid haver Medicus bag et Skiærmbret de Studiosos Medicinæ in collegio privatissimo, og een allene assisterer Doctoren, da der tales tydelig med Patienten om sygdommen, og Professoren confererer med den assisterende Studioso om curens Maade, hvilket alt de andre kand høre og annotere. Dersom der da er nogen Svaghed som skal visiteres, bliver patienten henviist til denne offentlige læse Tid er ovre, og da fremviist for heele Collegium, i hvis overværelse operationerne skeer. Og da han nogen Tid hafde her opholdt sig, drog han omkring til Leipzig, Jena og Erfurt, hvor han hørte der vare berømmelige Læger, for at profitere deraf. Da han ved dem hafde baade lært og viist sig at være lærd, drog han til Stratzburg hvor den Tid var mange berømmelige Medici, allerhelst for at lære den fine Anatomie, hvor han med megen Kiærlighed og Høyagtelse blev antaget, og der logerede hos den berømmelige Anatomicus Doctor Joh. Saltzman, af hvis Omgængelse han meget profiterede, og i sær i Anatomien og Chirurgien af Dr. Alberto Nicolai, i Physica af Dr. Johannes Jacobi Sachs, i Jordemoder Konsten af Joh. Jac. Fried, af hvilken han lærde det mange siden har takket vor Anchersen for¹⁾, i Botaniqvæn af Dr. Joh. Boeclero. Da han her hafde samlet sig saa god Grundvold, satte han sig for med sin Broder Joh. Pet. Anchersen, som han hafde efterladt i Halle, at giøre en Reyse til Frankrig for der end videre at profitere, men uformodentlig faar han Vocation 1729 sidst i Aaret af Kong Fred. 4 at være Doctor Med.²⁾ her i Riibe hvorover han maatte lade

ved andre tyske Universiteter må have været korte; thi allerede i Novbr. var han i Strasborg og opholdt sig vistnok der indtil Novbr. næste År (1629), da han blev kaldt hjem.

¹⁾ Anchersen hørte til de første Læger i Danmark, der optrådte som praktiske Fødselshjælpere (se Ingerslev: Danm. Lig. og Læger, II., S. 243. 357).

²⁾ Hans Formand var Dr. Johannes Fischer, født i Danzig, som var

sit Forsæt fare og drage tilbage til sit Fæderneland, og paa Hjemreisen besaa Giesen Marburg og andre vigtige Stæder og hjem kom til Kiøbenhavn in Januarii 1730 hvor han efter holden Disputatz¹⁾ blev af Doctor Frankenau creeret Doctor Medicinæ, og som et Rygte var bragt ud i Kiøbenhavn ved en Mand, som ventede sig besøg fra nogle i Kiøbenhavn, som han ey var for at modtage, at her i Egnen grasserede en meget farlig Smitsom Sygdom²⁾, blev han beordret ufortøvet at begive sig til Riibe, for i denne Farlighed at være ved Haanden, drog han strax fra Kiøbenhavn, men befandt Rygtet ugrundet. Imidlertid ankom han som en ønskelig Mand, der viiste strax sin Duelighed i sit Embede, sin omhyggelighed mod sine Patienter³⁾, og sin uinteresserede Hensigt i alle sine foretagende, hvorover det var ey at undre, at han snarligen blev bekjændt, hvorved han end viidere ved de mange hæande Svagheds Tilfælde han blev brugt, samlede saa stor Indsigt, at han blev hentet allevegne fra Heele Landet, ikke allene i sit eget Stift, men og i de andre, hvor ellers brave Mænd bleve brugte, men de maatte dog tilstaae, naar de confererede sammen om Sygdommen, at han bedre indsaa Sygdommen, end de, og derved lykkeligere kunde sige Raad til Helbredelse. Ja hans Nafn var saa berömt, at endog Enke Dronning Anna Sophia lod ham i en hendes Svaghed⁴⁾

død her i Byen d. 13 April 1729 i en Alder af 52 År (Kirkeb.). Jeg anfører dette, fordi Ingerslev omtaler det som usikkert, om han er død her eller flyttet fra Byen. 2 Sønner af ham, Johan Henrik Peder og Frederik Rudolf, bleve 1732 og 1734 dimitterede fra Ribe Skole, den Første til et udenlandsk Universitet.

- 1) D. 7 Febr. 1730. Hans Disputats handlede om et Punkt af Fødselsvidenskab.
- 2) Hvem den Mand var, som på denne mærkelige Måde unddrog sig for et generende Besøg, ved jeg ikke.
- 3) Den 27 Juli 1734 skriver Peder Terpager i Anchersens Stambog og bevidner ham blandt Andet sin Agtelse og Hengivenhed, fordi han ved sin utrættelige Virksomhed havde kureret ham samme År i hans 80ende Leveår for 2 Sygdomme, idet han ønsker ham, at han må leve længe til Ære og Gavn for Fædrelandet.
- 4) Enkedronning Anna Sofie, født Komtesse af Reventlov, var efter Frederik d. 4des Død bleven forvist til Klavsholm, hvor hun døde 1743. I Universitetsprogr. i Anledning af Anchersens Død omtales også, at hun rådspurgte Anchersen, men, mærkeligt nok, tillægges der hende ikke Titel af Dronning.

forskrive til Clausholm, uden at tale om, hvor mange Høye Herrer ikke allene i Danmark, men og i Slesvig og Holstein ikke allene ved Skrivelser corresponderede med ham, men og lod ham hente til sig i deres Svaghed, og ved hans Raad fant megen Lindring og Hiælp i deres Sygdom¹⁾. Naar vi allene erindrer os ham som Indvaaner hos os, har vi de allerklareste Vidnesbyrd paa hvor brav en Mand han var, hvor god en Borger, hvor villig en Læge. Den store Søgning af de Patienter, som kom til ham, da han ey kunde komme til dem, da han fra Morgen til Aften maatte sidde at høre dem og raade dem, den Taalmodighed han viiste i at tale med dem, den Betænksomhed i at udspørge Patienter, at han ey skulle vildfare i sine Raad, den Medlidenhed mod de fattige Patienter i at ikke allene raade men og hiælpe dem, den Kiærlighed og venlige Samtale med ikke allene de rige og formuende men endog med de ringeste og fattigste gjør, at hans Berømmelse bør være ævig varende. Hans Huus var aaben for enhver baade Nat og Dag, neppe skal nogen kunde komme frem at sige, at han endog midt om Natten, naar denne brave Mand heele Dagen hafde været i Arbejd²⁾

Den manglende Slutning kan efter Universitetsprogrammet og andre Kilder suppleres på følgende Måde:

Programmet fortæller, at hans Venner og Velyndere i Kjøbenhavn oftere havde tilbudt ham deres Bistand til at

¹⁾ I Universitetsprogrammet fremhæves, at selv Mange i Kjøbenhavn, både Stormænd og simplere Folk, uagtet Hovedstaden havde så mange berømte Læger, søgte Hjælp hos Anchersen, når Andre ikke kunde hjælpe dem. Dette havde blandt Andet vist sig under et Besøg, som han 1759 havde aflagt hos sine Brødre og Venner i Kjøbenhavn. — Blandt fjernere Boende i Jylland, som benyttede hans Hjælp, kan nævnes Andreas Kønig, daværende Kapellan ved Viborg Domkirke, som (før 1748) efter en langvarig Sygdom tilsidst tog sin Tilflugt til den »vidtberømte Mand« og blev helbredet af ham. Se Thjörings Ytringer herom i disse Saml., IV., S. 362.

²⁾ Sin Interesse for en forbedret Fødselshjælp viste han endnu i Slutningen af sit Liv, da han udvirkede et kong. Reskript af 2 Septbr. 1757, hvorved det bestemtes, at der skulde ansættes en Jordemoder for Ribe By samt Gjørding og Skads Herreder med en fast Løn af 20 Rdl., hvorefter han fik forskrevet en »habil« Jordemoder fra Kjøbenhavn.

opnå en Professorplads eller anden anselig Stilling i Hovedstaden, men at han altid havde afslået deres Tilbud, da han havde en god Stilling og Anseelse nok i Ribe og ikke var ærgjerrig.

Hans pekuniære Stilling var i Virkeligheden særdeles god. Foruden at hans Praxis upåtvivlelig må have været meget indbringende, havde han giftet sig Formue til. Han ægtede næmlig 1731 (el. 1732) Ingeborg Kirstine Frisch (el. Fridsch), en Datter af den afdøde Mads Pedersen Frisch, Kjøbmand i Ribe. Familien Frisch var allerede gammel i Byen, men var fornemmelig kommen til større Anseelse og Formue ved den ovennævnte Mads Pedersen Frisch, der, uagtet han døde temmelig ung 1720, efterlod sig en ret anselig Formue. Den 6te Oktbr. 1704 havde han ægtet Sofie Dorthe, en Datter af en Anders Bruun, Delefoged i Ribe, som på denne ene Dag gjorde 3 Døtres Bryllup. M. P. Frisch efterlod ved sin Død sin Enke med 3 Børn: Peder Madsen Frisch, f. 1712, som blev Borgmester i Ribe, — Ingeborg Kirstine, som blev gift med Anchersen, — og Anna Kirstine, f. 1717, som ægtede Kammerråd Nik. Heldvad til Vennergård. Enken giftede sig Året efter påny med Peder Jensen Baggesen, og da denne døde efter et Års Forløb 1722, giftede hun sig 1723 for 3die Gang med Kristian Siegfred Eenholm, Handelsmand i Ribe, Kommerceråd og Ejer af Brejninggård (se dette Tidsskr., VIII., S. 79). Denne sidste udstedte d. 12 Septbr. 1732 et »Skjøde- og Gavebrev« til sin Stifdatters Ægtefælle, »Dr. Med., Landfysikus og Provinsial-Medikus i Ribe Stift så og Medikus og Stads-Fysikus i Ribe, Ancher Anchersen«, på den nuværende Gård Nr. 21 i Sortebrødregade (Assessor Rosenstands), »tilforn kaldet afg. Borgmester Caspar Christopher Castenssöns Gård«, ubehæftet med Undtagelse af 200 Rdl., for hvilke Mogens Grave havde givet Domkirken Pant i Gården (i Anledning af den Lysearm, som han stiftede i Domkirken).

I denne betydelige Gård, hvis ældre, af Mog. Grave opførte, toetages Bindsværks-Bygning har stået indtil vor Tid, tog Anchersen sin Bolig. Der hørte rigtignok til Medikus-Æmbedet en Residens i Stenbogade (nuværende Husnummer 228, den sydlige Del af Kjøbmand Vaupells Ejendom); men den havde allerede i lang Tid ikke kunnet be-

nyttes af Medikus og var nu aldeles ubebolig. Anchersen søgte derfor kort efter sin Ansættelse og fik under 17 Novbr. 1730 kongelig Tilladelse til at sælge den ved offentlig Auktion, således at Renten af Kjøbesummen for Fremtiden skulde tilfalde Medikus som Huslejhjælp. Ved Auktionen blev der kun budt 47 Rdl.; men Anchersen synes af sin egen Kasse at have forhøjet Summen til 100 Rdl., som bleve slæde sammen med en ældre Kapital med samme Bestemmelse og af samme Størrelse. — Universitetsprogrammet udtaler, at Anchersens Ægteskab var fornøjeligt og behageligt; det var dog barnløst. — Året efter hans egen Ansættelse her i Byen kom en Fætter af ham hertil som Biskop, nemlig den lærde Matthias Anchersen, en Søn af den tidligere Biskop Ancher Anchersen i Ribe; han døde allerede 1741 under fortvivlede Formuesforhold, så at Fætteren måske har haft mere Sorg end Glæde af ham.

Dr. Anchersen havde tidligere altid haft et godt Helbred og et muntert Sind. For det første havde han tildels den Tarvelighed og Ædruelighed at takke, som han fra Ungdommen af havde vænnet sig til. Senere svækkedes dog hans Helbred meget, formentlig ved hans stadige Rejser. Navnlig blev han efter en Vinterrejse langsmed Jyllands Vestkyst angreben af en meget smertefuld og farlig »colica inflammatoria«. Efter den Tid afholdt han sig ikke blot fra Rejser i sin Praxis; men selv i Byen holdt han sig næsten altid inde, så at han i de sidste 5 År næsten aldrig kom udenfor sit Hus. Denne uvante Rolighed var ham dog heller ikke gavnlige; thi den pådrog ham en Vattersot, som nogle Gange, siges der, blev besejret, men endelig bevirkede hans Død d. 28. Februar 1760. Han blev d. 12 Marts begravet i Domkirken i en underjordisk, muret Begravelse.

I Anledning af hans Død udkom et Mindedigt, trykt på 4 Foliosider, med følgende Titel: »Guds usporlige og naadefulde Viisdom i at bortkalde de Mennesker, som efter mangen en indskrenket Forstands Meening syntes at burde leve længere til andres Nytte, forestillet til Erindring om Velædle, Velbyrdige og Høytyberømte Herr Ancher Anchersen, Doctor Medicinæ i Riibe samt Stifts- og Stads-Physicus, som blev født den 7 Jan. 1702, døde den 28 Febr. og blev begravet den 12 Martii 1760. Af Den Salig Afdødes sl. Søsters

Sønner, M. A. & A. C. Poulsen Faber. Kiøbenh. trykt hos T. Borup. — De 2, som her nævnes som Forfattere, ere den Afdødes Søstersønner Mathias Anker Poulsen Faber og Augustinus Christen Poulsen Faber, der begge døde som Præster, henholdsvis i Egeslevmagle og i Jungshoved; men da den ene af dem på denne Tid var 7, den anden kun 3 År, ses det, at Digtet må være forfattet af Andre i deres Navn efter en dengang almindelig Skik. — Selve Digtet består af 18 fireliniede alexandrinske Vers. Som Prøve kan anføres følgende Vers:

Ved Dødens sidste Bud kom vor Forstand i Knibe,
 En Mand, som tiente Gud, og Næsten tienlig var,
 Hr. Ancher Anchersen, som Doctor var i Riibe,
 Hans Livets-Traad i Hast en Dødens Løe afskar.

Under 25 August 1752 havde Anchersen og hans Hustru erholdt kongelig Tilladelse til at oprette Testamente, og d. 5 Februar 1760, altså kort før Mandens Død, benyttede de denne Ret til at stifte et Legat på 2000 Rdl. til Fordel for Ribe Bys danske Skolevæsen, som siges at være i en dårlig Forfatning. Renten skulde tilfalde en dulig, helst studeret Person, som Magistraten og Stiftsprovsten i Forening skulde udnævne. Han skulde forskaffe sig en Medhjælper og 2 Skolestuer, den ene for »fornemme«, den anden for »ordinære Folks« samt fattige Børn; 20 fattige Børn skulde han under- vise aldeles frit (for de øvrige måtte han altså tage en, rimeligvis dog fastsat, Betaling).

Anchersens Enke overlevede ham i henimod 30 År. Hun døde nemlig d. 31 Januar 1790 i Ribe og blev begravet ved sin Mands Side. Ifølge den gejstlige Skifterets Protokol efterlod hun sig en Formue af omtr. 11,000 Dr. Heraf havde hun bestemt 1000 Dr. til et Legat, hvis Rente skulde oppebæres af 2 ugifte Piger, og som endnu er i Virksomhed. — 1767 havde hun i Forening med sin Broder, Justitsråd og Borgmester Fridsch, ladet bekoste og opsætte »det malede Staketværk mellem Koret og Skibet (i S. Kathrine Kirke), som ovenpå er siret med de fire Evangelisters Billeder«¹⁾, hvorefter, såvidt jeg ved, nu ingen Levninger findes.

¹⁾ Galthen: »Beskr. over Kjøbstaden Ribe«, S. 152.

Sildefiskeriet ved Nibe.

Ved Klavs Gjerding.

Af »Dsk. Atlas« V., 13, kjendes et brev af 24. august 1601, hvori kongen befaler Manderup Parsbjerg, den tid befallingsmand på Ålborghus slot, at indfordre af Tennis Balch enborg, kgl. majts. forrige sildesalter i Nibe, adskilligt, som han var bleven skyldig i sit regnskab, og det »efterdi sildefisked ikke ganger mere til ved Nibe«¹⁾. Samme steds ses også, hvorledes der et halvt hundred år efter var et herligt sildefiskende ved Nibe. Men hvorfor sildefiskendet ophørte, og hvorledes det atter kom i gang, er neppe videre bekjendt; men der findes herom følgende efterretning i en indberetning fra sognepræsten, hr. provst Markus Alsing i Nibe, afgiven 1743²⁾; han havde været præst på stedet i tyve år.

»Ungefær for 1½ Seculo eller 150 aar siden berettes af ældgamle folk, ligesom dem er sagt af deres fædre, at der i 7 Aar var gandske ingen Sildefangst i Liimfiorden eller ved Niibe, da fiskerne, siden ingen Sild kunde faaes, var nød til at forlade Niibe og søge hen til Helsingjør og Skaane, hvor Sildene da var strømmet til, og der nedsætte, da de stæder, som Niibingerne paa dend tiid nedsatte sig, dend dag i dag skal kaldes Niboë eller Nivig; Aarsagen til denne store Vanheld tillegges en Troldqvinde, der ved sit Hexerie for at hevne sig paa Niibingerne skal have nedsat [i] ved Halsønde en Heste-Skoe, saa ingen Sild skulle kunde komme ind i fiorden, uden de der stak sig igiennem Heste-Skoens Øye; men da

¹⁾ Disse ord findes ikke i det uddrag af brevet, der er indført i Jyske tegnelser V, 155.

²⁾ I Kgl. bibl. Kalls saml. fol., nr. 61.

denne Hexes Konster og Misgjærning blev endelig aabenbaret, og hun derfor maatte lide ved Baal og Brand, blev der raadet, ved hendes egen bekiendelse, at naar samme heste-Skoe blev optaget, skulde fiskeriet blive lige saa overflødigt, som tilforn, blev denne Heste-Skoe ved en Dukkere optaget og fiskeriet igien lykkedes; Dette kand vel ansees som en Digt og Fabel, men, naar mand ikkun vil tilstaae, at Sathan ved dend Allerhøyeste Guds Tilladelse er mægtig i sine Instrumenter, og vantroens børn, samt at alle ældgamle folk af deres fædres Beretning eensstemmende vidner derom, og de fisker Stæder ved Helsingør og Skaane, kaldes Nivig og Niibingerne da dertil søgte deres Tilflugt er denne Relation ikke ganske at forkaste, hvilket jeg indstiller til andres Skjønsmhed og nøye Overveiyelse, om dette er troværdigt eller ey.«

Om der ved Helsingør eller i Skåne har været eller endnu er steder med navn Niboe eller Nivig, kan jeg ikke sige, uden at der er en å lidt sønden for Helsingør, der hedder Nivå, og dette er åbenbart et af de steder, præsten har sigtet til. Om denne å har hr. justitsråd Christensen i Hørsholm meddelt mig følgende: »Nivaa i Karlebo Sogn, tidligere skrevet Nib-aa eller Nibe-Niibe-aa, er baade en Aa og en fordums By. Beboerne vare i det sextende og syttende Aarhundrede baade Jordbrugere og Fiskere, men dog væsentlig det sidste; de svarede indtil 1720, eller saa omtrent, deres Landgilde i Torsk og Sild. At Byen skulde have sin Oprindelse fra de jyske Nibingers Udvandring Ao. 1600 er dog aldeles uantageligt; den er meget ældre. Man vil f. Ex. finde den nævnt i et Kongebrev af 1548, der, efter »Tegnelser over alle Lande«, er trykt i Danske Magazin 4. R. 2. B. S. 97, hvori »Tryherrits« Beboere tilsiges at hugge Ved og føre det til »Niibe aa«, naar Peder Godske — Høvedsmanden paa Kjøbenhavns Slot, hvortil Hørsholm dengang var henlagt som Fadeburslen — der om tilsigendes vorder.«

Dette navn kan således ikke tjene til at styrke sandheden af de ældgamle folks meddelelser; men dette omstøder jo ikke noget af sagnet, der rimeligvis har en historisk kjerne. At en kvinde for den sags skyld kan være bleven brændt for trolddom, er ikke i mindste måde usandsynligt.

Fra jydsk Præstegaarde.

Efter Archiver.

Ved Vilhelm Bang.

I.

I Wibergs Præstehistorie I., S. 237 staaer Sognepræsten for Brørup-Lindknud Menigheder Morten Pedersen Limes i 1698 indtrufne Død anført med de saa sørgeligt betegnende Bogstaver »m. p.« (o: manu propria, for egen Haand). Noget Nærmere findes om ham i Dr. O. Nielsens Beskrivelse over Malt-Herred S. 142—143, hvor det meddeles, at han fik Brørup Sognekald, hvilket Formanden Johan Jakobsen Distelberg 1677 oplod for ham, imod at han skulde ægte dennes Steddatter, men at Hr. Morten brød sit Løfte og ægtede Stineke Pedersdatter, en Kjøbmandsdatter fra Fredericia, som bragte ham mange Penge, og at han efter et ulykkeligt tyveaarigt Ægteskab ikke længere kunde holde hendes Ondskab ud, hvorfor han hængte sig. Ved Bedømmelsen af Morten Limes Brud paa det givne Ægteskabsløfte maa man dog tage Hensyn til en Omstændighed, der efter Landemodsprotokollen er mig meddelt af Hr. Overlærer Kinch i Ribe, hvem jeg skylder Tak for flere af de Oplysninger, der i det Følgende gives om nogle af de Personer, der have spillet Roller i disse lidet lystelige Dramaer.

Ved Landemodet i Varde¹⁾ d. 11 Oktober 1676 foretoges

¹⁾ I tidligere Tid holdtes Ribe Stifts Sommer-Landemode (St. Hans Landemode) altid i Ribe, Efteraars-Landemodet (St. Dionysii) derimod, for de fjerntboende Provsters Bekvemmeligheds Skyld, i Varde. Se Kinch: Ribe Bys Hist. eft. Ref. S. 491.

nemlig Sag. mellem Hr. Morten Lime, Medtjener i Brørup og Lindknud, og Hr. Johan Distelberg, Sognepræst sammesteds, i Anledning af, at den første ikke ifølge Kontrakt imellem dem vilde ægte den sidstes besovede Steddatter, som var i Præstegaarden. Hr. Morten erklærede sig villig dertil, hvis Hr. Joh. Distelberg erhvervede Kongens Tilstedelse dertil; — Hr. Morten maa altsaa alligevel ikke have været saa meget nøjeregnende med sin Bruds tidligere Forhold. Landemodets Kjendelse lød, at hvis Kongens Tilladelse ikke gaves, skulde de begge møde for Stiftsøvrigheden, eftersom dette Punkt er imod Recessen (af 1643) 1ste Bog, Art. 32, 1. (»Ingen Præstemand maa ægte nogen Kvindeperson, som af Anden tilforn besovet befindes«).

Om Morten Lime før Løftet har kjendt denne interessante, men slemme Omstændighed ved sin Fæstemø, vides ikke; i hvert Fald blev han ikke gift med hende, men med den rige Stineke. Der har ingen Velsignelse været ved de Penge, han fik med hende; og skjøndt der i hans Ægteskab kun fødtes eet Barn, en Søn, der ikke engang blev voxen, synes dog den store Formue hurtigt at være svundet bort. Rigtignok havde Hr. Distelberg forbeholdt sig selv Indtægten af Brørup Sogn for sin Livstid, saa Hr. Morten Lime maatte nøjes med Indtægten af det magrere Hedesogn Lindknud; men man skulde dog tænke, at den tillige med den private Formue maatte kunne slaa til. Efter Hr. Distelbergs Død findes Hr. Morten d. 24de Oktober 1692 indstævnet for Provsteretten, som holdtes i selve Hr. Mortens Præstegaard Præstkjær; man har maaske netop valgt det Mødested for at kunne være sikker paa hans behagelige Nærværelse. Grunden til Stævningen var, at han ikke havde villet yde Hr. Distelbergs Enke Mette Sørensdatter den Pension, han havde lovet hende i Kontrakten, som var udstedt d. 27de November 1676, saa at hun nu led Nød. Han skulde ifølge den Kontrakt aarlig levere hende 4 Ørter Rug, 4 Ørter Byg, 2 Skjæpper Boghvedegryn, i godt, rent og ustraffeligt Korn; desuden til Humle, Salt, Surt og anden Fornødenhed aarligt 10 Rdlr., samt Græs og Foder til to gode Malkekøer og ti Faar med Lam, i Baas og Sti med hans eget Kvæg; endvidere et Værelse i Præstegaardens Kvist med nødtørfig Ildebrand, og Kjørsler med de bedste Heste og bedste Vogn til Ribe og

Kolding, til Brørup Kirke og omkring i Sognet, naar hun ønskede det. At Hr. Distelberg endnu efter sin »Opladelse« af Kaldet dog betragtedes som den virkelige Sognepræst, ses af den Bestemmelse, at »hvis det behagede Gud Hr. Morten Pedersen en Ægtefælle at tilføje, og Hr. Johannes hans Død overlever, da skal Hr. Johannes forskaffe Hr. Mortens Efterleverske lige Husværelse og Afgift, som hans Hustru er lovet«. — Hr. Johannes blev nu dog den, der døde først, og, som anført, Hr. Morten vilde søge at gaa fra sine Forpligtelser; da Provsteretten nævnte Dag var samlet i Præstkjær, var hverken Præsten eller hans Kone tilstede, og skjøndt de gjentagne Gange paaraabtes, mødte ingen af dem; der fældedes da den Provsteretsdom, at Hr. Morten, da Sagen paa Grund af Enkens Trang ikke taalte Opsættelse, skulde stille hende tilfreds inden 14 Dage, ellers skulde Sagen henvises til den verdslige Ret.

Yderligere Bevis paa, hvorledes det var gaaet tilbage for Hr. Morten Lime med Hensyn til hans Pengeforhold, se vi i de Fordringer, der bleve gjorte paa ham af to Søsterbørn, for hvilke han var beskikket til Formynder efter deres Moders Død, nemlig Studiosus Johan Bendtsen Grøn og Bodil Bendtsdatter Grøn, Børn af Hr. Bendt Olufsen Grøn, Sognepræst for Føvling og Holsted, og Hustru Ide Pedersdatter Lime, en Søster til Hr. Morten. Deres Mødrenearv var bleven udbetalt til ham som deres Formynder, men han synes at have benyttet sit Formynderskab til at sætte den betroede Arv overstyr, saa han i sine sidste Leveaar oftere var for Provsteret for at gjøre Rede for sin Bestyrelse af disse betroede Midler. Søsterdatteren Bodil var i Huset hos ham i nogen Tid, og i Opgjørelsen af hans Bo ses det, at han har udlagt 6 Rdlr. for hende i »Lejermaalsbøder«. Det maa i det Hele, naar man hermed sammenholder, hvad der ovenfor er anført om hende, med hvem Morten Lime først skulde have været gift, ikke have været ved Dyd og Ærbarhed, at de unge Damer i Brørup Præstegaard i de Dage udmærkede sig.

Da Præstens Særhed efterhaanden tiltog, saa de Paagjældende mere og mere ængstedes for den dem tilkommende Arvedel, fordrede de Sikkerhed; og 5 August 1698 erklærede Provsteretten, at Hr. Morten ikke længere var »sufficient« at være Formynder, hvorfor Sognepræsten i Malt Niels Jessen

Roager udvalgte i Stedet for ham; tre Dage efter blev Boet registreret, for at de umyndige Søsterbørn kunde faa deres Tilgodehavende, og 29de samme Maaned holdtes Auktion over en Del af Boet. Man kan ikke undskylde, langt mindre forsvare den Maade, hvorpaa Præsten havde røgtet sit Hverv som Formynder; men det er ogsaa betegnende for den Maade, hvorpaa Søstersønnen Johan Grøn maa være optraadt med sine Fordringer mod sin Morbroder, at Biskoppen under 4de Juli 1698 havde set sig nødsaget til at forbyde ham at indfinde sig i Præstegaarden uden Biskoppens specielle Tilladelse. — Hr. Mortens Helbred havde længe været daarlig, især var hans Hovede svagt, hvorfor han har følt det som det Heldigste at benytte den sædvanlige Udvej, idet han oplod sit Kald til en Hører i Ribe Hans Allerup, saaledes at denne skulde have Indkomsterne af Brørup Sogn, medens Hr. Morten selv skulde nøjes med Indtægten af Lindknud; men da han stadig trængtes af sine Kreditorer, og endog havde pantsat Tienden af begge Sogne til Sr. Peder Bang i Ribe, nedlagdes der Protest mod Hans Allerups Kaldelse, og 30te Juli 1698 skjænkede Kongen Kaldet til den hidtilværende danske Præst i London Lukas Pedersen Debés¹⁾.

Om det har været Krænkelser over den Tort, der blev ham voldet, eller hans Skjørhovedethed, der har taget Overhaand, eller Stinekes Ondskab er bleven for grov, eller Næringssorg, eller vel snarest alle disse Omstændigheder tilsammen, er ikke til at afgjøre; nok er det, at Hr. Morten en Dag fandtes aflivet, uden at dog hans Dødsdag findes angivet i den gejstlige Retsprotokol; men den maa være indtruffet i August, formodentlig allerede før Auktionen d. 29de; thi et Kongebrev²⁾, dateret Fredriksborg 3 Septbr. 1698, til Biskoppen og Stiftamtmanden i Ribe Stift, giver Tilladelse til, at

¹⁾ Hr. Hans Allerup, hvis Haab om at blive Præst i Brørup saaledes ikke gik i Opfyldelse, er formodentlig den Mand af samme Navn, som 1705 blev Præst i Varde, 1721 i Ringkjøbing, hvor han døde 1744. — Lukas Debés's Fader var Guldsmed i Nykjøbing paa Falster, en vældig Slagsbroder, om hvem se Viggo Holm: »Borger- eller Kjøbmandslaget i Nykjøbing p. F.« S. 36 og 46.

²⁾ Jydske Tegnelser i Geheime-Arch. XIX., fol. 74, meddelt mig af Hr. Assistent S. Elvius.

hans Lig maa i al Stilhed, uden ordentlige Ceremonier, i christen Jord begraves. Hr. Dr. O. Nielsen skriver i sin Bog om Malt Herred anf. St., at »der i sin Tid har i Præstearchivet været en Proces i Anledning af Hr. Morten Limes Død, hvori bl. A. Konen kalder dem, der toge Syn over Mandens Lig, for Rakkere, og der var nok Mistanke om, at hun selv havde skilt ham af med Livet, men denne er ikke at finde i Stiftsarchivet, hvortil den skal være bragt«. Derimod findes i Malt Herreds Provsteretsprotokol følgende Vidnesbyrd, der noksom viser, at Mistanken for Mord snart blev rejst mod Hr. Mortens Enke:

»Ao. 1698 d. 30te September mødte her i Brørup Kirke, som efter Øvrigheds Befaling var kjærligt ombædet, og efter Memorial Varsel givet samtlige Brørups Sognemænd, som godvilligen idag deres sandfærdige Vidne erbyder at erlægge om, hvis (o: hvad) dem vitterligt er anlangende sal. Hr. Morten Pedersen Limes Enke, hendes Levneds Forhold, baade før og efter hendes sl. Mands Død; og var hun efter Indstævning til Gjensvar indkaldet tilligemed Karen Christensdatter og Maren Mortensdatter i Tuesbøl, om de Noget mod fornævnte Vidner kunde have at svare. Hvorpaa Varselsmændene Jørgen Gregersen, Degn af Veyne (o: Vejen), og Anders Madsen af Tuesbøl, som afhjemlede med deres Ed efter Loven, at de idag 8 Dage havde Varsel givet forb^{te} Hr. Morten Pedersen Limes Enke tilligemed Karen Christensdatter og Maren Mortensdatter, om de Noget imod Efterfølgende kunde have at svare. Paa forb^{te} Hr. Morten Pedersen Limes Enkes Vegne mødte Jens Christensen og Jens Jensen, begge af Sønder-Holsted, som fremlagde deres Ed, at de idag havde været i Præstkjær og talt med forb^{te} Hr. Morten Pedersens Enke, som da gjorde sin Ed for dem, at hun var saa svag, at hun ikke kunde komme af Huset eller møde idag efter Indstævning; men *de* vilde ikke gjøre deres Ed, at samme hendes Ed var sandfærdig; hvorfor Provsten syntes ikke saadan Undskyldning kunde forhindre Nogen deres sandfærdige Vidnesbyrd jo at maatte aflægge, saavidt dem vitterligt er om forb^{te} Hr. Morten Pedersen Limes Enkes Forhold. Ellers endnu fremstod forb^{te} Jens Christensen af Holsted og Jens Kjær ibidem, som uden nogen Fuldmagt protesterede paa forb^{te} Hr. Morten Pedersen Limes Enkes Vegne, at hende

ingen Lavværge var sat, og hun selv ej veed nogen at bekomme, har og heller ikke Forstand at svare til noget Stævne-
maal, ihvad de hermed vilde paasige; bad derfor, den retsin-
dige Øvrighed vilde for Guds Skyld betænke saadan hendes
Lejlighed og Tilstand og ikke tillade, hun med Retten bliver
overilet. Provsten herimod forsikkrede, at Hr. Mortens Enke
hverken skulde lide Uret eller med Retten overiles; men
dersom hun har en god Samvittighed, er Sandhed hende lige-
saa kjær til Befrielse som Øvrigheden til Oplysning. Da
fremkom efterskrevne Dannismænd af Brørup Sogn: Peder
Mogensen Silgen (?), Jeppe i Hulkjær, Ole Knudsen, Jørgen
Jensen i Tuesbøl, Niels Jensen, Jeppe Lassen af Tuesbøl,
Niels Jensen, Hans Nissen, Ole Jespersen, Knud Christensen
af Eskelund, Jens Andersen og Anders Jespersen af Hulvad,
Niels Pedersen, Jørgen Jensen i Gjerndrup, Jens Mikkelsen
ibidem, Christen Clausen af Surhave, med flere af Brørup
Sognemænd vidnede, at de noget sælsomt bleve beegnede af
forb^{te} Hr. Morten Limes Hustru den samme Dag, hendes sal.
Mand blev efter kongl. Tilladelse til Jorden bestædiget; først
at hun fremkom udi en sælsom Habit uden nogle Sørgeklæder,
som en ærbar Enke burde at anstaa, overfaldt Nogle med Hug
og Slag, nemlig Ole Jespersen i Eskelund, hvilken hun først
med hendes Knæ stødte i hans Røv, derefter slog hun ham
fem Kindheste, efterat hun tilforn havde plukket og slaget
Knud Christensen af Eskelund ikke een Gang, men tvende
Gange. Herforuden tog hun Hans Nissen i Eskelund og
rystede ham udi hans graa Skjæg, formedelst han ikke vilde
lade hende blive følgagtig en Potte, som han havde i Haanden
med Øl i; Peder Pedersen i Eskelund blev endogsaa haar-
greben. Ellers i Almindelighed skjældede hun fornemme
Godtfolk, som efter højstbemeldte Hans Majts. allern. Tilladelse
vare komne at gelejde den sal. Mands Lig til Jorden, sigende:
»I kommer at gjøre det, Rakkeren skulde gjøre¹⁾ og have
Penge for.« Saae ellers aldrig, at hun fældede en Taare eller
lod den ringeste sørgelig Mine til Syne, men bandede sin
sal. Mand, sigende: »Der ligger han den Skjælm, det Djæve-
len fare i ham, dér han ligger«; ikke heller vilde gelejde hans
Lig til Jorden, og siden den Tid ej har været her i Kirken.

¹⁾ Nemlig begrave Selvmordere.

Ellers saavidt os vitterligt er om hendes Forhold før hendes sal. Mands Død, har hun levet uskikkelig, ikke alene halsstarrig mod sin Mand, men endog forærgelig for Guds Menighed; dette som foreskrevet staaer, bekræftede forb^{te} Brørups Sognemænd med deres Ed efter Loven. — Karen Christensdatter og Maren Mortens, der de blev tilspurgt, om de vidste Noget, hvorledes det havde hændet sig med Hr. Mortens Død, svarede de, at de samme Dag, Gjerningen skete, var paa Præstkjær Mark at arbejde; om Morgenen, imedens de sad og fik Mad, saae de, at Hr. Morten kom gaaende og vendte sin Hustrus Hue (?), som hun strax selv aftog, og spurgte, om han vilde slaa hende; hvortil han svarede: »Gid Ingen slaa Dig«; vendte derimellem Hr. Bendtes Datterbarn¹⁾ imod ham paa slig skammelig Maneer, som de ikke med Ærbarhed kunde sige. Derefter gik de paa Marken til deres Arbejde, hørte Intet til Hr. Morten og hans Hustru, førend en lille Pige, navnlig Karen Christensdatter af Tuesbøl, kom paa Marken og berettede, at hun nogle Gange havde raabt til Hr. Morten, og kunde Intet høre til ham, vidste ikke heller, hvorledes det havde sig; hvorpaa en hans Tjener ved Navn Jens Hulvad og vi tillige fulgtes ned til Præstegaarden, hvor vi Intet hørte til Hr. Morten, omendskjøndt vi omgik ved Vinduerne at se derigjennem; siden med en Pind fik Døren op og saae ham i hans lidet Studerekammer i saadan ynkelig Tilstand, at han hængte udi en liden smal Strikke saaledes, at hans ene Fod stod paa Jorden, den anden med Tøffelen paa, som ogsaa rørte ved Jorden; videre er os Intet vitterligt, men vi strax derefter gik hjem. Hvilket de endogsaa med deres Ed bekræftede. Tjeneren Jens Hulvad var ikke her idag tilstede, siges dog at have været forleden Aften i Tuesbøl. Videre Underretning vidste ingen af nærværende Brørup Sognemænd. Hvilket vi Underskrevne, at saaledes vidnet og passeret er, bekræfte med vore Hænder.«

Datum Brørup Kirke ut supra.

Anders Stephansen.

Niels Jessen Roager.

Hans Terpøger Vandal.

¹⁾ Altsaa det uægte Barn, som hans Søsterdatter Bodil Bendtsdatter Grøn havde født i Brørup, og for hvilket der, som ovenfor berørt, var blevet betalt Lejermaalsbøder.

Nogen tydelig Forestilling faaer man ikke af denne Forklaring om, hvorvidt Hr. Morten Lime er død for sin egen Haand, eller om hans Hustru har besørget hans Død; den Omstændighed, at Karlen Jens Hulvad rømte bort, medens han syntes indviklet i Sagen, taler ikke til Gunst for Enken; om hende findes ingen videre Oplysning i Provsteretsprotokollen, der i den Tid tillige var gejstlig Skifteretsprotokol, ikke engang om hendes Død. Passiva i Boet overstege Aktiva i en saadan Grad, at Hr. Johan Distelbergs Enke, der endnu levede og var flyttet til sin Datter, som var gift med en Bonde Søren Hansen i Gjerndrup, kun fik 8 Rdlr. 4 Skilling i Stedet for de 27 Sl. Dlr., Hr. Morten skyldte hende. Endnu skal kun anføres som betegnende blandt Boets Passiva: 2 Rdlr. for 1 Tde. Øl til Brørup Sognemænd, »da de salig Hr. Mortens Lig gelejdede«, saa Kongebudet om, at Jordefærden skulde foregaa »i al Stilhed«, ikke blev efterfulgt, hvilket ogsaa tydeligt nok fremgaaer af de i Vidneforklaringen fremdragne Optrin paa Begravelsesdagen; — blandt Aktiva: hans Bibliothek, 55 gamle Bøger, der bleve slaaede sammen og i Alt vurderede til 4 Mark!

II.

Medens det i det foregaaende Stykke nærmest var en Præsts sørgelige Endeligt, der var Gjenstand for Betragtning, skulle vi nu vende os til en Præst, hvis Kaldelse gav grundet Anledning til Klage, og hvis Liv bagefter heller ikke viser sig som videre efterlignelseseværdigt.

I Verst og Bække var Søren Nielsen Gamst bleven Sognepræst 1669; men skjøndt han endnu var en ung Mand (han var nemlig Student fra 1660), havde han dog, tvungent eller frivilligt, allerede i 1679 faaet Anders Mikkelsen Hoe beskikkét til sin Medhjælper og eventuelle Efterfølger; denne A. M. Hoe var gift med Mette Nielsdatter Kraglund, Datter af Provsten i Andst Herred Niels Kraglund i Lejrskov; men 7 Juni 1687 kom han ynkeligt af Dage, idet han i Melancholi berøvede sig selv Livet med en Kniv. Det synes at have været et ganske velhavende Dødsbo, hvori en forholdsvis god Bogsamling; de trykte Værker ere opregnede i Skifteprotokollen, hvor der tilføjes, at hans »Manuscripta og Dispositzer« beløb sig

til henved 600, men dem havde Præsten Niels Fog i Starup taget til sig, vel sagtens for saaledes at »pløje med en fremmed Kalv«.

Hr. Søren Nielsen Gamst har formodentlig ikke kunnet undvære en Medhjælper, og en saadan fandt han da ogsaa i Elias Samuelsen Biener, en Søn af Over-Renteskriver Samuel Biener i Kjøbenhavn. Men der begyndte snart at dukke Rygter op om, at det ved denne Kaldelse ikke var gaaet saa ganske rigtigt til, som det burde. I Kirkehist. Saml. I., 476 findes et Tingsvidne, udstedt 30 September 1687 i Herslev Præstegaard af Henrik Morville, Præst sammesteds, og to Studenter, at de om Aftenen d. 16de September havde hørt i Herslev Hr. Jens Pedersen Biering (Bering)¹⁾ fortælle, hvorledes han og hans Broder Hr. Peder²⁾ vare komne ind i Verst Præstegaard for at faa Hr. Søren til at oplade sit Kald for Elias Biener, men da Hr. Søren ikke havde turdet, førend han fik talt med Biskoppen og Provsten, havde Hr. Jens Bering taget en Sum Penge og lagt dem paa Bordet, idet han sagde: »Her staaer Bispen«, og derpaa sat en Flaske Brændevin paa Bordet med de Ord: »Her staaer Provsten! lad os nu først tale med Provsten, saa skal vi nok komme overens med Bispen«, samt at de da havde drukket saa længe med Hr. Søren, til han underskrev det Dokument, hvorved han kaldede Elias Biener til sin »Adjunctus et Successor«.

Sagen er bleven forebragt Biskoppen, der selvfølgelig forlangte en Undersøgelse indledet; om denne gives os Underretning i »Protokol for den gejstlige Jurisdiktion i Andst Herred«, hvoraf man blandt Andet ser, at Scenen blev forlagt fra Verst Præstegaard til Hr. Søren's Fødested Gamst, som indtil for nogle faa Aar siden har været Præstegaarden for Andst og Gjesten Sogne. Protokollen begynder saaledes:

¹⁾ Sognepræst i Udby paa Fyn; afsat 1689; i alle Henseender en daarlign Person; 1705 blev han Kapellan i Vigerslev og døde 1718.

²⁾ Peder Pedersen Bering, Sognepræst i Verninge, † 1727; gift med en Søster til Elias Biener. At han var indviklet i denne skandaløse Sag, synes at antyde, at Gjessing (Jubellære e 3 Del, S. 246) ikke har saa ganske Ret, naar han kalder ham »nidkjær, alvorlig og exemplarisk«. Om den meget farlige Sag, i hvilken han sigtedes som Morder, se Evensen Saml. af jurid. og hist. Materier 2det Bind 2det Hefte Side 42—45 og Bloch, fynske Gejstl. II., 259.

In nomine S. S. Trinitatis.

- Causa inter nobilissimum et excellentissimum episcopum D. D. Christiernum Lodbergium et Rev. Dnum Severinum Nicolai, pastorem in Verst. Anno 1687 d. 23 September mødte for mig i Lejrskov Præstegaard i Rette i min hæderlige Nabo og Medbroders Hr. Jens Jakobsens¹⁾ Nærværelse hæderlig og vellærd Hr. Søren Nielsen, Sognepræst til Verst og Bække Sogne, at svare til den Opladelse, som han har givet en Person ved Navn Elias Biener, saavel som til den Kontrakt, som han med velbemeldte Elias Biener har oprettet.

Stævningen læst Num. 1.

Reverendus Dom. Nissenius Johannis S. S. ministerii candidatus udi Nagbøl mødte paa hans Højærværdigheds Vegne og begjærede, at den oprettede Kontrakt imellem Hr. Søren i Verst og Elias Biener in originali maatte vorde produceret, saavel som Koncepten af den overgivne Supplikats til Hs. Kgl. Majestæt. Hr. Søren i Verst fremlagde Kontrakten, bestaaende af elleve Punkter og Propositioner, underskreven af ham selv, Elias Samuelsen Biener og tvende Præster, nemlig Hr. Peder Bierring, Præst i Verninge, og Hr. Jens Bierring. Anlangende Koncepten, da undskyldte Hr. Søren sig, at han ikke havde den med sig, men lovede at indlevere den til Provsten.

Secundo proponerede Dom. Nissenius, hvorledes Hr. Søren turde understaa sig nu at oplade sit Kald anden Gang, eftersom han een Gang tilforn har afstaaet det og bekommet 200 Sldr., som sal. Hr. Anders Mikkelsen Hoe hannem har afbetalt og fornøjet, og nu igjen opladt det for hundrede og tyve Sldr., hvorpaa tyve Sldr. ere leverede. Hr. Søren svarede, at han havde gjort det for sin Svagheds Skyld, saasom han ikke selv kunde forestaa sit Embede, men behøvede at tage sig en Medtjener efter sal. Hr. Anders' dødelige Afgang.

Tertio, hvorledes Hr. Søren turde udbelge (sic!) sig en Kapellan uden Superintendentens og Provstens Raad imod Lovens 2—14—1; Hr. Søren svarede, at han vidste ikke denne Artikel i Loven.

Quarto, hvorfor Hr. Søren har oprettet Kontrakt uden

¹⁾ Jens Jakobsen Buch i Nagbølle Præstegaard (Skanderup Sogn); havde samme Aar faaet sin Søn Nissenius Jensen Buch, der fungerer som Aktor i denne Sag, beskikket til sin Kapellan.

Provstens Underskrift og Forsegling imod Lovens 2—14—3; Hr. Søren svarede, at han kunde endnu underskrive Kontrakten.

Quinto, hvorfor Hr. Søren rejste af sin Præstegaard hen til Gamst Præstegaard, hvor han oplod sit Kald og oprettede Kontrakten; Hr. Søren svarede, at han kunde ikke holde dem længer (!?).

Sexto, hvorfor Hr. Søren lod den Studiosus prædike for sin Menighed, førend han havde fremvist for Superintendenten utvivlagtigt Bevis om sit Livs og Levnedes Forhold fra Provesten og Præsten paa de Steder, hvor han havde levet og opholdt sig. Hr. Søren svarede, han var ikke saa stærk, han selv kunde prædike.

Hr. Søren blev Eden forelæst for, og berettede han, at han vidste Intet videre i Sagen at referere, end hvad allerede er indført:

Contra hæderlig Hr. Laurids Aagaard¹⁾ i Gamst.

Dom. Nissenius nomine venerabilis Domini Episcopi tilspurgte hæderlig og vellærd Hr. Laurids i Gamst, om han var i Raad og Gjerning med samme Opladelse og oprettede Kontrakt, eftersom det blev sluttet i hans Præstegaard. Hr. Laurids ved sin Saligheds Ed bekræftede, han ikke havde været i Raad eller Gjerning eller læst Kontrakten igjennem, men at Hr. Peder Bierring begjærede, han vilde overvære deres Forretning; men der Hr. Laurids negtede det, sagde Hr. Peder, at de lod ham vide det for en Æres Skyld, det var alt sluttet.

Secundo blev Hr. Laurids tilspurgt, hvad Tid Opladelsen og Kontrakten blev skreven; da svarede han, at den blev om Aftenen ved Lys Onsdagen d. 14de Septembris konciperet og om Morgenen efter renskrevet og underskrevet.

Tertio, om Hr. Søren var ædru, der han oplod sit Kald; da svarede Hr. Laurids, at han ikke kunde vide, enten han var ædru eller drukken.

¹⁾ Om Laurids Nielsen Aagaard, Præst i Andst og Gjesten, kan jeg meddele følgende Oplysninger, som ikke findes i Wibergs Præstehistorie: Han var Søn af Niels Lauridsen Aagaard, først Præst i Faxø, senere Professor i Sorø; ved sin Død 1 April 1699 var han Herredets Provst og efterlod en Enke Elisabeth Hansdatter Vedel, Præstedatter fra Nustrup, samt 3 Sønner og 5 Døtre; hun mangler i Fortegnelsen over A. S. Vedels Efterkommere i Wegeners Hist. Efterretn. om A. S. Vedel S. 264, Note 10, hvor hendes Søster og 4 Brødre nævnes.

Hæderlig Mette Nielsdatter (Hr. Anders Mikkelsen Hoe's Enke) blev tilspurgt paa Hs. Højærværdigheds Vegne, hvad hende i denne Sag var bevidst; svarede hun, at der blev ikke meget talt derom der i Huset, og at det gik saa forborgent til, at hun ikke maatte det vide eller høre, men derover beklagede sig, at hun ganske udaf Kontrakten var udelukket, og berettede, at hun bad dem bie, eftersom Provsten var forventendes; da svarede Præsterne, at om Provsten vilde komme til dem, havde han Intet dermed at bestille.

At saaledes er idag for Retten passeret, vidne vi Underskrevne.

N. Kraglund.

J. J. Buchius.

Biskoppen har dog ikke villet lade sig nøje med disse Forklaringer, der d. 23de Septbr. vare afgivne for Provstretten; d. 30te samme Maaned udstedtes det ovenfor anførte Tingsvidne af Præsten Morville i Herslev og de to Studenter om Jens Berings Yttringer; og 28de Oktober var Hr. Søren indstævnet for Landemodet. Da han her tilstod Alt og be- raabte sig paa sin »Vanvittighed«, faldt Dommen saaledes, at »eftersom der befandtes at være omgaaet ulovligt og uskikkelig med den Kontrakt, dat. 14 Septbr. 1687, burde den agtes som ugjort, og Hr. Søren tilbagebetale Studenten de 20 Sldr. samt til Straf give 20 Sldr. til fattige Præsteenker i Stiftet.«

Hr. Elias kom altsaa ikke strax i uanfægtet Besiddelse af Kaldet, men det varede ikke længe, inden han kom til at fungere; og da det maaske ikke vil være uden Interesse at erfare, hvorledes han, der havde gjort et saa besynderligt Til- løb til at springe ind i den gejstlige Virksomhed, skikkede sig deri, da han blev Præst, skal jeg gjøre den bedrøvelige Tilstaaelse, at han nyder den tvivlsomme Ære meget ofte at spille en Rolle i Andst Herreds gejstlige Justitsprotokol.

Allerede Aaret efter, nemlig 12 Juli 1688, var han ind- stævnet for Provsteret i Anledning af 19 Rdlr. 2 Mark, som han skyldte Ritmester Theodosius Lewetzau for to Heste, han havde kjøbt af ham, men ikke havde villet betale; først efterat Dommen var fældet, ifølge hvilken han tilpligtedes foruden Gjældsbeløbet at betale Sagens Omkostninger, indfandt Hr. Elias sig og lovede at betale inden 15 Dage. — Endnu samme Aar havde Anders Hoes Enke Mette Nielsdatter indstævnet

ham for Landemodet d. 24de Oktober angaaende Naadensaar og Pension. Denne Sag havde ikke været for Provsteretten først, muligvis fordi Provsten Niels Kraglund som hendes Fader ikke har kunnet være uvillig Dommer i sin Datters Sag. Landemodets Dom faldt saaledes, at saalænge Hr. Søren levede, skulde Hr. Biener give efter den af Provsten fastsatte og af Biskoppen stadfæstede Kontrakt; senere skulde han give begge Enker efter Loven

Det har været et meget daarligt Forhold, hvori Elias Biener stod til Søren Nielsen Gamst og især til dennes Hustru Karen Hansdatter; 21de Septbr. 1693 var han for Retten i Lejrskov Præstegaard som beskyldt for gjentagne Gange at have uden skjellig Grund afvist hende fra Nadveren, og fordi han havde ladet sin Tjenestekvinde Anne Albertsdatter føre Tingsvidne om, at hun havde set, hvorledes Hr. Søren Hustru havde taget Skarpretteren ind i Huset til sig, hvorved hun var kommet i ond Rygte, »ligesom hun noget Utilbørligt med hannem skulde have begaaet, hende og hendes hæderlige Familie til ikke ringe Beskæmmelse«. Sagen jævnedes dog, ialfald tilsyneladende, for denne Gang, idet Hr. Elias erklærede, at naar han havde afvist hende fra Sakramentet, var det kun, naar hun ikke i god Tid havde meldt sig til Absolution; og hvad denne Historie med Skarpretteren angik, saa lod han hele Skylden falde paa sin ovenomtalte Tjenestepige, der imidlertid var rømmet bort af sin Kondition. Men hvorledes det daglige Forhold mellem de to Familier, der boede under Tag sammen, har været efter en saadan Rivning, vil Enhver let kunne slutte sig til. Hr. Søren Gamst var selv tilstede paa sin Hustrus Vegne, medens denne i Almindelighed, og for ham i Særdeleshed, lidet opbyggelige Sag ageredes.

Her synes det dog ikke at være gaaet til Haandgribeligheder; men for en Mand af Hr. Elias's Beskaffenhed kan man nok tænke, at der kun var et lidet Skridt »a verbis ad verbera«. 1694 var det da galt fat med ham i saa Henseende; da var han i Sommerens Løb flere Gange indstævnet for Provsteret, fordi han havde overfaldet en Rytterbonde i Verst, Søren Nielsen Vestergaard, ude paa Marken, hvor han var ved sin Plov, og ikke alene udskjældt ham to Gange for en Skjælm, men slaet ham, først med bare Hænder, dernæst med en Plovstav, grebet ham i Haaret og slaet ham til Jorden,

hvorpaa Bonden havde beegnet Præsten paa samme Maade; efter Slagsmaalet havde Bonden spurgt Præsten, om det var Ret saaledes at tage ham fra Ploven og handle ilde med ham, og da havde Hr. Elias grebet en Stav ud af Bondens Haand og hugget den efter ham, idet han igjen skjældte ham ud for en Skjælm. Den ene Del af Sagen, den i Anledning af Skjældsordene, blev henvist til Landemodet, hvorimod den anden Del, »Stavshug, Nævehug, Haargreb og Jordskub«, der blev befunden at være »ganske verdslig«, henvistes til den verdslige Øvrighed. Hvad Dom denne fædede, ser jeg mig ikke i Stand til at meddele; men Ribe Landemode afgav 21 Juni 1695 følgende Kjendelse: »Enddog Hr. Elias Bieners Slagsmaal og Skjendsord ere forargelige, dog, som Sagsøgeren Søren Nielsen med ham er venligen forligt, og han, idet han i sit skriftlige Forlig har bedet Hr. E. Biener om Forladelse, ikke har undtaget sig selv ganske for Forseelse, da, som Hr. E. Biener ikke tilforn for nogen slig Forargelse har været her for Retten kaldet, skal han entholde sig fra præstelige Funktioner at forrette indtil 7de Søndag efter Trinitatis, og imidlertid ved Andre lade sit Kald forsvarligen besørge. Paa bemeldte Søndag skal han selv prædike, og Provsten efter Prædiken al herved given Forargelse ophæve.« Desuden skulde Hr. Biener betale 10 Rdlr. til fattige Præsteenker og skriftligt forpligte sig til »aldrig mere herefter i slig Forargelse at lade sig finde, af al Evne fly Uenighed og al ufornøden Tinggang, sig saa exemplair (sic!) herefter, som tilforn forargelig, i sit Levned at anstille«.

Udfaldet af denne Sag maa have været for ham en Advarsel om at tage sig i Agt for Fremtiden, og han synes virkelig ogsaa i en halv Snes Aar at have holdt sig nogenledes rolig. Men han har i Sognene havt Fjender, som vilde se at komme ham tillivs, og som, naar de ikke kunde faa Bugt med ham ad Rettens Vej, ikke toge i Betænkning at tage deres Tilflugt til Trolddomskunster. Dette fremgaaer af, at for Ribe Landemode 21 Juni 1699 vare indkaldte Hr. Elias Biener, Degnen, Kirkeværgerne og Annexbonden i Bække angaaende nogle »Sedler og Charakterer«, der afvigte 3die Paaskedag vare fundne under Alterdugen i Bække Kirke. Alle gjorde deres Ed paa, at de Intet hermed i nogen Maade havde havt at bestille, ej heller det Ringeste derom havde været bevidst,

førend det paa 3die Paaskedag af Hr. Elias blev fundet. Hvorpaa Præsten, Hr. Elias, blev anbefalet paa førstkommende St. Hansdag i begge sine Menigheder at gjøre alvorlig Bøn til Gud om Gjærningsmandens Aabenbarelse, og at formane Menigheden heraf ingen Forargelse at tage og fra alt Kogleri sig at entholde. — Et noget lignende Tilfælde af Forsøg paa Trolddomskunster mod en Præst indtraf omtrent samtidigt i Aaby og Aastrup paa Fyn, hvor Degnen Ejler Madsen havde været mistænkt for ved Trolddom at have ødelagt Præsten Jens Pedersen Rosenkilde til Sjæl og Legeme og timeligt Velfærd; da han 1690 fik en Kapellan Hieronymus Sparre, søgte Degnen ogsaa at øve sine Kunster mod denne Mand, som en Dag under Alterdugen fandt henlagt en Pakke Menneskehaar og Negle; men Hr. Sparre forstod, hvorledes han skulde tage den Sag: da han en Dag traf Degnen ene, gav han ham en forsvarlig Dragt Prygl, efter hvilken Formaning Ejler lod ham være i Fred for sine Trolddomskunster¹⁾.

Mon det ikke ogsaa har været Degnen, der her har været paa Spil mod Hr. Biener? — Da Uvejret næste Gang trak sammen over Præstens ulykkelige, men ikke skyldfri Hovede, var det ikke en enkelt Mand, men som det synes alle Verst Sognemænd, eller ialfald den største Del af dem, som, med Degnen Peder Mortensen i Spidsen, havde sammensvoret sig mod ham og hans Kone; dog kom det d. 15de Januar 1705 til et Forlig, hvis Ordlyd er følgende:

»Saasom vi underskrevne Verst Sognemænd saavelsom Degnen Peder Mortensen paa den ene Side, og hæderlige Hr. Elias Biener paa den anden Side have haft nogen Mistanke til hinanden, saasom vi ikke paa begge Sider skulde have forholdt os imod hinanden i alle Maader, som tilbørligt kunde være; saa ere vi idag, som er 15 Januar 1705, i Venlighed og Mindelighed blevne med hinanden forligte saaledes, at vi paa begge Sider offentligt udsagde, at vi vidste Intet imod hverandre andet end det, som christeligt og ærligt er; og al Mistanke, hvad Navn det have kan, skal hermed være ganske ophævet og udslettet, og vi, paa begge Sider hermed forpligtede os at skikke os imod hinanden saaledes i Ord og Gjærninger

¹⁾ Se herom S. Jørgensen: Udsigt over Trolddomssager og Hexeprocesser i Salling Herred, i Fyns Stiftstidende 1874, Nr. 82, 31 Marts.

efter kgl. Maj. Lov og Forordninger, som en hæderlig Præstemand og retsindige Sognefolk og Degn vel egner og anstaaer, og lover jeg, Hr. Elias Biener, ej alene for mig selv, men endog paa min Hustrus Vegne, at hun baade i Kirken og udenfor, i Forsamlinger og andre Steder, i Ord og Gjæringer, sig imod mit Sognefolk og Degn skal forholde, som en hæderlig Præstekone bør; derimod lover vi underskrevne Sognemænd og Degnen at skikke os imod vor hæderlige Præsts Kjæreste, som skikkelige og retsindige Sognefolk sømmer; og ifald at Ovenmeldte paa nogen af Siderne ikke holdes, da skal den Skyldige strax til den fattige Verst Kirke give 10 Rdlr. Til Stadfæstelse som og Forsikkring have vi paa begge Sider underskrevet vore Hænder.«

(Underskrifterne.)

At Ovenmeldte saaledes er passeret, vidne vi med underskrevne Hænder.

Datum Skanderup Kirke ut supra.

A. P. Horne.

P. Bering.

M. Humblet.

Saaledes endte den Krig; men endnu samme Aar maatte Hr. Elias atter for Retten, der i dette Tilfælde nærmest optræder som gejstlig Gjældskommission. Degnen Jakob Salomonsen Lund i Andst havde nemlig som Fuldmægtig for »hæderbaarne Matrone«, Enken Mette Nielsdatter af Ribe (altsaa Anders Hoes Enke) indstævnet Hr. Biener, fordi han ikke havde villet betale den hende tilkommende Pension for foregaaende Aar, nemlig 4 Rdlr. og 4 Tdr. Rug. Provsten havde tidligere mere privat i Anledning af denne Gjæld havt fat paa Hr. Biener, som havde lovet fuld og hurtig Betaling, men ikke holdt sit Løfte; og i Stævningsbrevet lader Provsten ham derfor ogsaa høre, at hans hele Forhold i denne Sag viser Foragt mod Øvrigheden. Hr. Biener svarede meget studst tilbage, at Provsten aldeles ikke behøvede at samle nogle af Herredspræsterne til Møde den berammede Dag, 2den Oktober, da han vilde kjøre til Kolding Onsdagen efter Mikkelsdag¹⁾ med Korn, og saa skulde Pengene blive betalte. Han mødte imidlertid ikke og sendte heller ikke Pengene,

¹⁾ 1705 faldt Mikkelsdag, der jo i de Tider var Helligdag, paa en Tirsdag.

hvorfor han dømtes til inden otte Dage at betale Beløbet og Mette Nielsdatters Udgifter ved Rejser osv. i denne Sag; men det viser sig, at han endnu d. 3die Maj næste Aar ikke havde efterlevet Dommen.

Den første August 1708 var han igjen for Provsteret, denne Gang indstævnet af en af sine Embedsbrødre, Præsten Augustus Richter i Gamst, fordi han ulovligt havde befattet sig med Embedssager i dennes Pastorat; men Sagen blev dog jævnet, imod at Hr. Biener betalte en Mulkt.

Den sidste Gang, han gjorde Provsteretten Ulejlighed, var 8 Juli 1709 i Anledning af, at hans Kone 17 Februar (der det Aar var 1ste Søndag i Fasten) i Verst Kirke var kommen op at skjændes med »Mandhafte Curassier« Peter Vosgrav; som en god Ægtemand havde Præsten da taget sin Hustrus Parti og ligeledes inde i Kirken udskjældt Kyrasseren. De bleve dog forligte, idet de gjensidigt tilbagekaldte Skjældsordene, og Præsten lovede at give til fattige Præstenker en Slettedaler, »om vores velædle Hr. Biskop mig ej vil forskaane, som jeg dog allerydmygst haaber for min slette Tilstands Skyld.«

At han har Ret i, at hans Tilstand var meget slet, faaer man det bedste Bevis paa efter hans Død, som indtraf 9 Maj 1716 (Wibergs Angivelse 1717 er ikke rigtig), efterladende en Enke Sidsel Christensdatter, samt 5 Sønner og 4 Døttre, af hvilke 9 Børn det yngste var ni Aar gammelt, det ældste 31 Aar, saa at han altsaa maa have været gift ialfald nogle Aar, før han kom til Verst. Det var et saa fattigt Dødsbo, at det gjør et pinligt Indtryk at læse Registreringen i Boet. Der var i hele Huset kun een Kakkelovn, der »med Tud og Laage« vurderedes til 8 Rdlr.; skjøndt Stole den Tid ikke vare saa meget i Brug som nutildags, var det dog vistnok usædvanligt smaat, naar der her i hele Huset kun fandtes syv, hvoraf de fem skildres som halvgamle og overtrukne med sort Læder, hver til en Pris af 3 Mark, de to andre Træstole med Halmsæder, à 4 Skilling. Om Bøgerne hedder det, at de vare »faa og meget slet konditionerede og bleve tilsammen vurderede for 4 Rdlr. 5 Mk. 4 Sk.« De eneste Gjenstande, som vel i dette fattige Bo kunde betegnes som Luxus, og som vel vare Minder fra lysere Dage, vare »Et stort Spejl med sort Ramme om, som staaer paa to Malmplader« (2 Rdlr.)

og »Kong Christian den Femtes samt hans Dronnings Kontrafejer« à 2 Mark Stykket¹⁾.

Enken begjærede, at Auktionen, Skifte og Deling maatte henstaa, indtil en Præst igjen kom til Kaldet, hvilket ogsaa blev indrømmet. Den, som kjender Lidt til Datidens »Konserveringssystem«, vil vide, hvad hendes Tanke dermed har været; og det gik da ogsaa, som hun havde haabet, ialfald foreløbigt. Trods det Lidet, den aldrende Enke med de mange voxne Børn kunde bringe ham, har Eftermanden Peder Hansen Friis fulgt den sædvanlige Regel og bejlet til Enken, som selvfølgelig ikke svarede Nej.

Der blev da indgivet Andragende fra Hr. Peder Hansen Friis og hans Trolovede Enken Sidsel Christensdatter om, at de maatte blive fritagne for Auktion til Gjældens Afbetaling, da dette vilde være deres yderste Ruin, hvilket ogsaa under noget Forbehold blev dem tilstaaet 18 Januar 1718; men 24 April samme Aar døde Hr. P. H. Friis, efterat Udlysning i Kirken var sket og endog Bryllupsdagen var bestemt. Enkens pekuniære Forhold vare ikke blevne forbedrede, skjøndt det ikke var saa ubetydeligt, hvad Hr. P. H. Friis havde bragt i Huset i Verst Præstegaard; thi det viser sig, at ikke engang de 30 Rdlr., som hun havde betalt for Hr. Friis's hæderlige Begravelse, kunde blive udbetalte af Boets Midler, naar alle de, der havde tidligere Krav, skulde tilfredsstilles. —

Og hermed ender Familien Bieners Historie, saavidt gejstlig Ret vedkommer; — kun maa anføres, at Kongen under 3 Juni 1720 eftergav en Gjæld paa 23 Rdlr. 5 Mk., som afdøde Elias Biener havde været i til det Offentlige, nemlig »Gjæsteripenge«; disse vare ganske vist blevne udbetalte af Boet, men de bleve tilbagebetalte af Statskassen, og det voldte et stort Bryderi at faa Kvitteringer fra Hr. Bieners forskjellige Arvinger og Arvingers Arvinger for de faa Dalere, hver enkelt kunde tilkomme; nogle ere først udstedte 1735. Hr. Bieners Enke omtales ikke yderligere; heller ikke hendes Død omtales i Skifteprotokollen.

¹⁾ Som en Modsætning hertil maa nævnes det rige Dødsbo efter Hr. Bieners Nabopræst Provsten L. N. Aagaard († 1699) i Gamst, blandt hvis Efterladenskaber der fandtes liggende alene i rede, myntet Sølv 1014 Rdlr. 1 Mk.; Sparekasser kjendtes jo ikke i de Dage!

Bettelse. Efter at Ovenstaaende var trykt, er jeg bleven opmærksom paa, at det er urigtigt, naar jeg foran (Noten S. 107) har meddelt, at L. N. Aagaards Hustru var en Præstedatter fra Nustrup; hun var nemlig en Datter af Aagaards Formand, Hans Laugesen Vedel i Andst. Til den tidligere udtalte Mening lededes jeg derved, at Provst Claus Vedel i Munkebo, der var en Præstesøn fra Nustrup, altid i Skifteprotokollen kaldes hendes »Broder»; men Ordet »Broder« maa efter Datidens Sprogbrug være taget i en videre Betydning, og betegner her »Fætter«. At hun var Datter af Formanden, viser sig af en Indberetning, L. N. Aagaard 1690 gav om Kaldets Indtægter; han anfører deri: »Pension til Enken. Min Hustrus Moder har jeg givet Pension paa 16de Aar.«

V. B.

Personalhistoriske Optegnelser.

Af Charles Sørensen.

De efterfølgende Blade, der selvfølgelig ere af størst Interesse for Slægtninge af de Personer, der berøres, turde dog maaske ogsaa have lidt Interesse udenfor Familiens snævrere Kreds, idet de af og til give — eller skulde give — et og andet lille Bidrag til Tidens Historie. Hvad der især har foranlediget, at disse Optegnelser komme for Offentligheden, er for at give Andre et Exempel paa, hvad der kan opnaaes ved at samle genealogiske Bidrag til Familiehistorier. Det efterfølgende er, paa faa Undtagelser nær, uddraget af Familiepapirer og andre utrykte Kilder.

Det er en Selvfølge, at disse Optegnelser, som her aftrykkes, kun ere en lille Part af Originalmanuskriptet; at meddele Alt vilde blive for vidtløftigt og kun tjene til at trætte Læseren.

Laurids Sørensen blev født i Taastrup By, Harlev Sogn, mellem Aarhus og Skanderborg, og hans Daab findes i Kirkebogen anført den 4 Marts 1736. Hans Fader var Søfren Olufsen af Mesting, hans Moder Voldborg Lauridsdatter af Taastrup. Laurids Sørensen skal først have ejet en Gaard i Taastrup, men senere besad han Hevring Mølle, Rougsø Herred, Randers Amt, og forpagtede circa 1776 Hørregaarden Hevringholm. Da denne Gaard tilligemed underliggende Bønder-

gods i Aaret 1783 blev stillet til Auction, købte han denne, som han besad indtil 1796, da han afhændede Gaard og Gods til Kammerherre, Amtmand i Randers P. S. Fønss til Løvenholm. Hevringmølle beholdt han imidlertid, indtil han d. 16 November 1812 ved Auction afhændede den til Captain Ammitzbøll for 43,000 Rbd.

Laurids Sørensen blev 1 Oktober 1763 gift med den 17-aarige Maren Jensdatter Wad, som døde i Hevringmølle 11 Juli 1812. Hendes Fader var Jens Madsen til Vadgaard i Harlev, hvis Descendenter antog Navnet Wad, og af hvilke kan nævnes Pastor Mathias Wad i Korsør og Personalhistorikeren Cand. polit. G. L. Wad.

Efter sin Hustrus Død skiftede Laurids Sørensen med sine Børn. Det var ingen lille Formue, han lod komme til Deling, om den end ved Statsbankerotten var bleven betydelig reduceret. Skiftets hele Kostende var 2648 Rd. Navneværdi, og deraf var et Beløb af 738 Rd. allene til Stempler, men saa varede Skiftehandlingen til Gengæld ogsaa i 4 Aar.

Efter Møllens Salg tog han Ophold i sin Svigersøn Amtsprøvt Christen Gøtsches Præstegaard i Ørsted¹⁾. Sidstnævnte var nemlig gift med hans Datter Voldborg Kirstine Sørensen.

Laurids Sørensen havde mindst 12 Børn, af hvilke 8 overlevede ham. Den ældste var:

Anders Sørensen, som i Slutningen af forrige Aarhundrede ejede Herregaarden Øland med Bøndergods i Thy. Denne Gaard mageskiftede han 1798 med Irup og Gods, som hans Svigerfader Anders Stigaard siden 1782 havde ejet. Anders Sørensens Broder, Søren Sørensen, var tillige Interessent i Irup, men dette Interessentskab blev hævet 1804. Bøndergodset afhændede Brødrene til de respektive Fæstere. Irup besiddes endnu af Anders Sørensens Afkom²⁾.

Søren Sørensen, født i Harlev i Marts 1768. Død i Aarhus 1845. Først Fuldmægtig ved Thisted Amtskontor, Amtsforvalter sammesteds fra 1806—1813, dernæst i Skander-

¹⁾ Christen Gøtsche født 1749, død 21 Februar 1821. Hans Enke, der da kun var 35 Aar, giftede sig senere med Pastor C. S. Kielbye.

²⁾ Om Iruks Historie, sé min Artikel i Thisted Amts Avis for 6 September 1882.

borg. Udnævnt til Justitsraad. Gift 1814 med sin Kousine Ingeborg Wad (født $18/9$ 1787, † $24/3$ 1852).

Jens Sørensen, født i Januar 1771, ejede Gammelgaard i Storring Sogn fra 1796—1807, blev derefter Købmand og Skibsrheder i Aarhus, hvor han døde 1811. Var gift med Anna Møller. Hans Søn, Søren Møller Sørensen, født $16/3$ 1799, døde 1867 som Præst til Esbønderup—Nøddebo i Sjælland, og en af hans Sønner igen er den nulevende dygtige Naturforsker Cand. mag. William Sørensen.

Ole Sørensen, født $12/5$ 1775. Præst paa Fuur fra 1807—26, senere til Vrensted og Tise, og sidst til Hunstrup, Østerild og Hjardemaal, hvor han døde 31 Januar 1853. Han var gift første Gang med Inger Dorthea Stigaard fra Irup, med hvem han havde 2 Sønner og 5 Døttre, anden Gang med Ida Helvig Segelcke, Enke efter Købmand Hansen i Drammen og Datter af hans Formand i Vrensted, Pastor Axel Rosenkrantz Segelcke; med hende havde han 1 Søn og 1 Datter¹⁾.

Peder Sørensen, født paa Høvringholm i Maj 1780. Blev Student fra Aarhus 1799, Candidat 1802, Sognepræst til Norderøerne paa Færøerne 1807, til Branderup 1814, til Guldager 1821. Entlediget 1844. Død 28 Oktober 1876 som den levende Gejstlighedens Ældste.

Medens han var Præst paa Færøerne, opkom der Uenighed mellem ham og Menigheden angaaende Ydelsen af Gavesøjden, som ikke blev præsteret. Han skal, formodentlig for denne Sags Skyld, ikke have været videre afholdt af Menigheden. Aaret før hans Forflyttelse blev Uenigheden imidlertid bilagt og Skilsmissen var venskabelig. Han har vistnok været en stræng Bodsprædikant. Efter hvad man har kunnet erfare, skal han, i en Langfredags Prædiken i Viderø Kirke, i Sysselmandens Nærværelse, temmelig haandgribelig have paatalt saavel hans som en anden Embedsmands Forhold, i Henseende til Overholdelsen af de kongelige Love og Anordninger, betræffende Beregningerne af Tiender og andre Indtægter. Sagen blev vel refereret for Vedkommende, men ikke videre paatalt, hvilket vel heller ikke lod sig gøre. Efter hvad der paastaaes,

¹⁾ At anføre, hvad der i »jydske Samlinger« 1ste Bind 1866 pag. 416 yderligere har været meddelt om ham, ansér jeg for unødvendig.

skal Sysselmanden selv have yttret: »Den Mand (Pastor Sørensen) véd nok at forsvare, hvad han har sagt!«

Hans Husholderske hed Maren Rosenberg eller »Maren Jydske«, som de paa Færøerne kaldte hende. Hun havde — maaské ikke uden Grund — gjort sig Haab om Præstens Haand, men han var af en anden Mening. En Dag gav han hende et Brev at besørge, til hvem det var vides ikke; men Maren fattede Mistanke dertil, hun aabnede Brevet og sér, at det indeholder Tillysningseddél for Præsten og en Pige, som ikke var hende. Hun er imidlertid ikke raadvild, men skraber Navnet ud og sætter sit eget istedet — og næste Søndag blev der, til stor Forbavselse for Præsten, lyst for ham og hans tro Husholderske —; han fandt sig i sin Skæbne, og saa blev Maren Præstekone.

Hans Peter Severin Sørensen, den yngste af Laurids Sørensens Sønner, blev født i Januar 1788. Han bestemtes til Handelen og kom i ung Alder til København, hvor han udenaltvivl har været paa von Hemmerts store Handelscontoir. I den Tid, han var i Hovedstaden, fandt Byens Belejring af Englænderne Sted (1807). Han meldte sig øjeblikkelig til Kongens Livjægerkorps, dengang, som senere, et Korps af første Rang, og deltog med Mod og Iver i de forskellige Udfald, og som en af den grønne Skares fortrinligste Skytter blev der lagt særlig Mærke til ham, og han skal endog have havt den Ære, at blive fremstillet for Kong Frederik den Sjette.

1809 tog han sin Afsked fra Livjægerkorpset, og den 30 April s. A. se vi ham atter i hans Fødestavn Jylland. Nævnte Dag er han nemlig ved Thorup Strand, for at modtage Magasin-korn paa sin Broder Amtsforvalterens Vegne. En engelsk Fregat »The Wrangle«, armeret med nogle og fyrgetyve Kanoner, nærmer sig paa samme Tid, som han er ved Stedet, til Thorup Rhed, for at sætte sig i Besiddelse af nogle norske Fartøjer, der laa for Anker der. Der udspandt sig derefter en hidsig Fægtning, om hvilken den officielle Rapport meddeler Følgende:

Den 30te sidst afvigte, om Eftermiddagen Kl. 5, fik jeg Bud fra den ved Thorup Strand commanderende Officeer Hr. Lieutenant Suhr, at et svært fjendtligt Skib forfulgte et norsk Fartøj, som satte ind mod Landet. Jeg lod strax ringe med

Klokkerne i Kliim og Thorup, og disse Sognes Kystmilice afmarscherede ufortøvet til Stranden; jeg sendte og strax ridende Expres til 6 af de øvrige Sogne, med Ordre: at Mandskabet af disse skulde strax samle sig paa deres Allarm Pladse og marschere derfra til Thorup Strand, ifald Kommunikations Signalet paa Thorup Kløv blev antændt; tillige afsendte jeg en Vogn med Geværer og Ammunition. Derpaa gik jeg op paa en ved Kliim beliggende Høye-bakke, for ved Hjælp af god Kikkert at observere Fjenden og derefter at kunne foranstalte det videre fornødne. Saasnart jeg mærkede, at det vilde blive Alvor, sendte jeg en Expresse til Vagten ved Thorup Kløv, med Befaling at antænde Signalet, som og strax skeete. Jeg sendte atter meere Ammunition, da det tydelig kunde skønnes, at Angrebet vilde blive hæftig, og Udfaldet viste, at uden denne Forsigtighed vilde der blevet Mangel paa skarpe Patroner, da endog den militaire Kommando bortskød deres Forraad, førend Angrebene vare overstaaede. Saasnart alt var foranstaltet, begav jeg mig selv til Stranden. Jeg erfarede, at Hr. Lieutenant v. Suhr allerede i Begyndelsen af Angrebet var haardt saaret i den højre Skulder af en Flintekugle fra Fjendernes Barkasser, og havde overdraget Kommandoen til Hr. Hans Peter Severin Sørensen, som har staaet ved Hans Majestæt Kongens Livjæger-Korps paa samme Tid som Hr. Lieutenant Suhr. At bemeldte Hr. Sørensen udviste og ved denne Lejlighed saa ægte Mod, Sindighed og Overlæg, at han derfor ikke kan tillægges for megen Roes; han ikke allene ordnede Forsvaret og opmuntrede Mandskabet, men stred endog selv som simpel Soldat overalt og som fortrinlig god Skytte, hvor Faren var størst. Saameget mere har Hr. Sørensen gjort sig udmærket fortjent, som han gjorde alt uden egentlig at være pligtig til at deltage i Affairen, han hører nemlig hjemme i Thisted, og var kun tilfældigvis ved Thorup Strand, for at modtage Magasinkorn paa sin Broders Vegne, der er Amtsforvalter i Thisted. Hr. Lieutenant Suhr blev strax kørt til Thisted, som det nærmeste Sted, hvor der haves Læge — derhen lod jeg og føre en af Kystbevogterne, som havde faaet en Flintekugle i det ene Laar, paa den indvendige Side og øverst oppe, hvor det er tykkest. Paa Rheden laa 7 norske Fartøjer, og deriblandt en Kaper Slup paa 4 Kanoner og 2 Svingbasser, ført af Ugland fra Arendal, des-

uden var endnu paa Stranden den under Affairen den 25 sidst-
 afdigtede landsatte Kaperslup fra Arendal, ført af Tønsberg.
 Det fjendtlige Skib var en Slup of war eller Fregat paa
 nogle og fyrgetyve Kanoner, for det meste 18 Pundingen.
 De norske Skibe blev bragt Landet saa nær muligt. Først
 satte Fjenden 3 Barkasser ud; da de vare omtrent midtvejs
 imellem Skibet og Landet, blev der skudt efter dem fra Ug-
 lands Kaper Skib, og de vendte derpaa, efter Signal fra Fre-
 gatten, tilbage. Fregatten gav derpaa det glatte Lag, og lagde
 sig nærmere ind til Landet for 2 Ankere. Strax efter sendte
 Fjenden 4 Barkasser, besatte med omtrent 150 Mand, mod
 Landet. Kaperfører Ugland tog nu 2 af sine 4 Pd.'s Kanoner
 tilligemed Ammunition i Land, og disse, saavel som 3 af Kaper-
 fører Tønsbergs Kanoner, bleve saa godt muligt placerede mod
 Fjenden. Kaperfører Ugland lod og hugge Hul i sin Slup
 og kappede Sejlene fra Fartøjet. Barkasserne satte mod Lan-
 det, omtrent 600 Skridt vesten for de norske Fartøjer, og
 roede langs Landet, paa Flinteskuds Distance, mod vore Skibe.
 Saavel Jægerne som de af Kystmilitsen og begge Kapernes
 Mandskab, der vare forsynede med Bøsser, fulgte Fjendens
 Bevægelse, under idelig Skyden af Haandgevæernerne fra begge
 Sider. Vore Kanoner kunde ved denne uforudsete Bevægelse
 af Fjenden ikke bruges, da vore egne Skibe laa i Vejen, og
 Kanonerne ikke hastig nok kunde flyttes fra det Sted, de stod
 paa. Fjenden kom Uglands Kaper, der kun var circa 30
 Skridt fra Landet, paa Siden, og entrede den; under Hurra
 Raab svingede Fjenderne med deres Sabler og Hatte, men vore
 Flinteskud nødte dem til igen at forlade Kaperen saa hurtig,
 at de efterlode sig 2 Sabler. Derpaa roede de fjendtlige Bar-
 kasser atter til Fregatten, og denne gav nu Skud paa Skud,
 omtrent 1 Times Tid. Hvorefter Fregatten igen udsatte 4
 Barkasser, og den ene af disse bevæbnet med 1 Kanon og
 Svingbasser, hvoraf idelig blev skudt med Kugler og Skraa,
 imedens de nærmede sig Landet, som denne Gang skete østen
 for de norske Fartøjer; de kom tæt paa Siden af tvende Korn-
 skibe, men bleve atter tilbagedrevne, og da Barkasserne igen
 var kommen tilbage til Fregatten, gav denne atter Lag paa
 Lag, hvorpaa den endelig Kl. 10 eller noget over, satte Sejl
 til og gik os snart afsyne. Kl. 12 fik Kystbevogterne af
 Kliim og Thorup Sogne Tilladelse at gaa hjem; men Mand-

skabet af de øvrige Sogne, som ikke var tilstede under Angrebene, forblev paa Stranden til Dag. Fjendens Ild var frygtelig og vedholdende i 4 Timer; en stor Mængde af hans 18pundige og mindre Kugler bestrøg Stranden, og næsten alle hans Skud rækkede; men da Fregatten ikke skød, medens dens Barkasser vare i Attaque med vore Folk, saa fik disse Tid til, ved at vige til en af Siderne, især noget mere østlig, og ved at kaste sig ned, naar de saa Ild fra Fregatten, saa meget muligt at sikre sig for Skuddene, og ikke en Eneste af vort Mandskab blev truffen eller beskadiget af Kanon Kuglerne, der dog gik saa lavt, at de pløjede dybe Furer i Stranden; 5 Kugler gik op igennem et Hus og splittede en Kiste, 2 gik igennem Taget paa et Magasin Hus, 1 igennem Stevnen paa et norsk Fartøj, og Uglands Kaper har nok faaet et Skud ved Kølen. Gevær Ilden og Skraaet fra Barkasserne i det sidste Angreb var farligst, da der blev skudt paa saa kort Distance, men desuagtet havde vi det Held, at ingen blev truffen uden, som forhen meldt, Hr. Lieutenant Suhr og en af Kystbevogterne. Derimod kunde det tydelig ses, at adskillige af Fjenderne faldt, og i det sidste Angreb traf et af vore Kanon Skud med Skraasække den ene fjendtlige Barkasse saa vel, at der blev temmelig ryddeligt paa den. De norske Kaper Kanoner vare i det Hele til megen Nytte, hvor de kunde bruges, og satte Skræk i Fjenden. Kaperførererne og deres Mandskab viste og megen Kækhed. Jæger Detaschementet, skøndt deres Officeer var saaret og bortbragt, gjorde Alt, hvad der ventes af ærekære og kække Krigere. En særdeles kær Pligt er det mig og at kunde, med fortjent Berømmelse, omtale Kyst Militsens Forhold, forsaavidt angaaer det, nemlig Mandskabet af Kliim og Thorup Sogne, der kunde forsynes med Skyde Geværer, ligesom og den Del af samme der — skøndt kun bevæbnede med Spyd — stode færdig til at tage deres Geværer, som mulig maatte falde. Disse Brave vare tilstede fra Begyndelsen til Enden af de fjendtlige Angreb; de toge lige Del med de Militaire i Forsvaret, de viste uforfærdet Mod og en Raskhed, der endog overgik min Forventning — ja de Fleste vadede endog ud i Havet, for at komme Fjenden nærmere paa Skud. Jeg skylder disse Mænd, der stred saa vel, at opgive deres Navne, og de ere: Peder Holm og Søren Thornbye af Terp By. Jens Risling, Niels

Lassen, Christen Kolbeck, Christen Nielsen, Jens Ravn, Jacob Madsen, Jørgen Søndergaard, Jens Abrahamsen, alle af Kliim By. Christen Overgaard, Christen Smed, Peder Smed, Jens Korsbek, Christen Thomsen, Niels Christian Møller, alle af Ullerup By; Christen Røge, Jens Pind, Jens Smed, Jens Knudsen, Christen Krag, Christoffer Nielsen og Svenning Sørensen, alle af Thorup By. Ialt 23 Mand. Lige Roes for Mod og ufortræden Lyst fortjener Hans Kræmmer, Poul Bedsted, Niels Høegh, Jens Christensen Møller, af Kliim, Lars Westergaard, Niels Nielsen Skrædder og Christen Svendsen af Thorup, der i Farens Øjeblikke stode færdige til at afløse de af Bøsse Skytterne, som kunde komme til Skade; og disse Mænds Anfører var den kække Underbefalingsmand Peder Svendsen Thorup, der i Særdeleshed og i enhver Henseende udmærkede sig, saa at han vandt Enhvers Agtelse og sit Mandskabs Tillid, der gjorde, at de villig lydede ham; han godtgjorde ved denne Lejlighed paa det Fuldkomneste de fordelagtige Begreber, jeg stedse har havt om ham, og som bestemte mig til at anholde om at faa ham ansat som Underbefalingsmand; han viste nu, at jeg sikkert kan betro ham den farligste Post og stole paa hans Uforsagthed og gode Conduite, han er og den Første, jeg afsender, saasnart noget fjendtligt kan formodes; ja han er en af hine stedse mindede Fædrelandsforsvarere, der saa tappert strede paa Prøvestenen den 2den April, og han stod den Gang ved 1ste jydsk Infanteri-Regiment. Jeg kan ikke noksom anbefale ham, og han har efter min fuldeste Overbevisning vist sig værdig til endog offentlig Udmærkelse; han er Tømmermand af Profession; men siden Krigen udbrød, har jeg stedse havt ham hos mig, for at holde Geværerne i Stand, støbe Kugler, forfærdige Patroner og Spyd Geværer, samt udføre, hvad jeg fandt tjenlig til Kystmilitsens Bevæbning. Underbefalingsmand Lars Jensen Beistrup, der tjener mig, var, da Angrebet begyndte, for mig i et Sogn, der ligger 1 Mil her fra, og kunde derfor ikke fra Begyndelsen af tage Del i Forsvaret, men han fortjener Agtelse for den Hurtighed, hvormed han ilte hjem og til Stranden, saasnart han hørte Allarm, og da han kom til at tage Del i Affairen under det sidste farligste Angreb, viste han sig som en rask og modig Anfører.

Da Kystmilitsen af de øvrige Sogne kom, vare Fjendt-

lighederne forbi. Endnu bør jeg anføre det fulde Antal af Mandskab, som blev brugt mod Fjenden, da dette, sammenholdt med Fjendens Styrke og Affairens lykkelige Udfald, bedst kan tjene til Oplysning om, hvor rask og virksom Forsvaret var. Vor Styrke var nemlig: 1) Hr. Lieutenant v. Suhrs Kommando, bestaaende af en Corporal og 19 Jægere. 2) 12 af Kaper Mandskabet, og 3) 23 Mand af Kystmilitzen, i alt foruden Anførerne 54 Mand, som brugte Skyde Geværer; desuden brugtes de øvrige 12 af Kapermandskabet ved Kapernes i Land bragte Kanoner.

De af Kystmilitzen, som kun vare forsynede med Spyd, kunde ikke bruges og kan derfor ikke regnes til Forsvars Styrken. — Endelig maa jeg nævne en Mand, der viste, at han ikke først maa kaldes, naar det gælder om at stride mod en endog langt overlegen Fjende; denne Mand var Korporal Villads Poulsen Elssø, som af Hr. Captain v. Langeland var fra Detaschementet i Vixø kommanderet med Krigsfanger til Aalborg. Paa sin Tilbagevej fra Aalborg var han med Landevejen, som gaar hen ved en halv Mil længere vester end Thorup Strand ligger, men da han hørte Fjendens Skud, vendte han om med de under sin Kommando havende 2de Jægere og ilede til Kamppladsen, hvor han og Mandskab hæderlig tog Del i at afværge Fjendens sidste Angreb.

Førend jeg slutter denne min underdanige Rapport, maa jeg bemærke: At da jeg fra Kamppladsen meldte Hr. Captain von Langeland, at Hr. Lieutenant Suhr var saaret, skrev jeg tillige, at det fjendtlige Skib var paa nogle og tyve Kanoner, men dette var kun Tallet paa den Side af Skibet, som vendte mod Land og blev brugt, saa at det rigtige er, at Fregatten førte nogle og fyrgetyve Kanoner. Jeg skrev og, at Fjenden brugte 24 Pundinger, men ved siden at veje de opsamlede Kugler, befandtes, at de største kun var 18 Pundinger. Samme Misregning finder Sted i en kort Beretning, jeg afgav til Hr. Major og Bataillons Kommandør v. Westerholdt. Jeg har opholdt min Rapport for at kunde afgive den saa udførlig, som Affairen fortjener.

Underdanigst

Hauern.

Af de i denne Affaire nævnte blev Skipper Kettel Ugland og Villads Poulsen Elssø udnævnte til Dannebrogsmænd 28. Juni 1809. Samtidig udnævntes Hans Peter Severin

Sørensen til Danebrogsmand, han var da i en Alder af kun 21 Aar. Denne Udmærkelse sendte den stolte Yngling imidlertid tilbage til Ordenscapitlet i København, ledsaget af følgende Skrivelse:

»Det mig under 28 Juni af Hans Majestæt allernaadigst forundte Dannebrogsmændenes Sølvkors maa jeg allerunderdanigst bede mig fritaget for at bære, hvilket jeg ikke kan med den Glæde, som jeg burde, da jeg for den under 30 April sidstledne havde Affaire ved Thorupstrand sér mig klassificeret med en Underofficeer¹⁾, der aldeles ingen Døl tog i Affairen, eftersom han først kom til Stranden, efterat de fjendtlige Barkasser sidste Gang vare tilbagedrevne, og ikke som fra Hr. Captain v. Langeland er bleven indberettet: tog hæderlig Døl i at afslaa Fjendens sidste og heftigste Angreb, — med en Tømmermand²⁾ for at hugge Hul i det Skib, hvormed han var forhyret, og med Fartøjer, der bidroge til deres eget Skibs Frelse og som tildels ej bivaanede Affairen, samt hvorfor at min Fortjeneste for 4 Timers Attaque, i Officeers Sted, skal ansees mindre end Lieutenant Suhrs, for nogle Øjeblikke at slaæes som Pligtig, da det er her overalt — udenfor de offentlig bekendtgjorte Militair Rapporter, noksom bekendt: at Lieutenanten segnede for en af de første Kugler fra de fjendtlige Barkasser, hvorpaa jeg (som var nærværende for med min Bøsse at bidrage mit til Fjendens Afslag) efter Lieutenantens Anmodning overtog Kommandoen over det militaire og Kystmilicien, og afslog hvergang de fjendtlige Barkasser med saamegen Held, som jeg vel troer at nogen Officeer kunde have gjort. Skal det altsaa ikke anses som en Forbrydelse, at jeg som Civil overtog Kommandoen over Forsvaret, men derimod være en Fortjeneste af mig, som frivillig Krieger, saa havde jeg allerunderdanigst ventet, at mit Forhold kvalificerede sig til, om ikke mere, saa dog samme Udmærkelse, som om det var udført af en Officeer, som dertil var pligtig. Jeg stred af Patriotisme og ikke for at erholde nogen Belønning. I Handlingen selv finder jeg min største Hæder og er fuldkommen bleven belønnet, fordi jeg atter derved, —

¹⁾ Maa vel være Villads Poulsen Elså her menes.

²⁾ Denne Skrivelse er afskrevet efter Kladden, hvorfor den ikke er saa klar; her maa menes, at han blev »klassificeret med en Tømmermand«.

som 7de Gang vovede Liv og Blod for Fædrelandet — ved at have erholdt det under mig stridende Mandskabs Hengivenhed og Tillid, samt ualmindelig Agtelse hos mine Medborgere, der bedre kender Sagens Beskaffenhed end de, der allene har Kundskab derom efter de i den Anledning indsendte Militair Rapporter, der ikke saa ganske stemme overens med den mig affordrede og til Vedkommende afgivne originale Rapport over den hele Affaire. Jeg haaber og beder allerunderdanigst, at Hans Majestæt efter vil undskylde, at jeg har gjort mig dette allerunderdanigste Ønske, og fritage mig for at bære en Orden, som ifølge de anførte Grunde aldeles ingen Glæde eller Opmuntring kan være for mig, ligesaa lidet som det er nogen Ære for Vedkommende Militaire, at have efterladt at gøre deres Rapporter om det ved Thorupstrand forefaldne saa fuldstændige og sandfærdige som har været dem muligt.

Thisted 19 July 1809.

H. P. S. Sørensen.

Hans Ønske blev selvfølgelig efterkommet, og Korset modtoges tilbage af Ordenskapitlet.

Han slog sig derefter til Ro og begyndte i de sørgelige Krigens Aar paa Købmandsforretning. En dygtig og virksom Mand maa han have været; thi allerede 1811 som 23aarig har han flere Skibe i Søen. Et af disse gik det imidlertid nævnte Aar uheldig med. Han havde nemlig ladet det gaa til England for at modtage en Ladning Manufakturvarer. Dette var imidlertid stridende mod Skibets Papirer, idet Søpasset lød paa Fart i indenrigske Havne. Skibet, hvis Navn var »Inger Elisabeth«, blev derfor attraperet af to norske Kaperførere, Skipperne Ole Tiomsaas og Jørgen Vogt, og Priseretten i Christianssand dømte Skib og Ladning til Konfiskation, til Fordél for Kaperførerne. Sagen blev af Sørensen appelleret for Overadmiralitetensretten i København, men det nyttede ikke, at Købmand Sørensen til Undskyldning urgerede: at denne Handel skulle være nødtvungen og allene sigtende til at redde dansk Ejendom, som var i Fjendens Hænder; Sagen gik ham imod, og Skib og Ladning tilkendtes Kaperførerne ved Overadmiralitetensrettens Dom af 10 December 1811.

Den 19 Februar 1812 blev han i Randers, hvor hans

Handelshus da var, viet til Helene Brock-Juul, »Randers Skønhed«, som hun kaldtes, en Datter af Købmand Jens Juul. Byen fejrede det unge Pars Forening med Illumination, efter de Tidets Skik.

Købmand Sørensen skal i det Hele have havt 11 Skibe i Søen, der dels vare hans Ejendom fuldstændig, dels Part. Imidlertid skal han i de ulykkelige Krigsaar have lidt det ene Tab efter det andet, navnlig paa Skibe med Ladning, saa at den energiske unge Mand i 1816 maatte afhænde sin udmærkede store Købmandsgaard Nr. 29 paa Randers store Torv.

Han boede da nogle Aar i København, derfra rejste han til Holstebro, hvor han købte den for sin smukke Beliggenhed bekendte Lægaard Vandmølle.

Medens han boede her, modtog han et Brev fra en Kaptajn, hvad det indeholdt kendes ikke nu; men allene det, at Afsenderen havde tilladt sig at adressere Brevet til »Gaardmand Sørensen« og at benævne ham »I«, var nok til at bringe Modtageren i Affekt. Sørensens Svar til Kaptainen lød da saaledes:

Deres Brev af 27 Maj har jeg modtaget; jeg tog i Betænkning at besvare det, da Deres Brev i dets hele Indhold røber Lavhed og en lav Tænkemaade om mig, — saa simpel en Stil kan ikke noget Menneske af den mindste Opdragelse skrive, mindst havde jeg ventet, at en af Hans Majestæts Kaptainer kunde føre saadan en Stil. Jeg maa sige Dem: jeg er Videnskabsmand og er indviet i mange Videnskaber — jeg har været Soldat med Liv og Sjæl, jeg har 8te Gange voget Liv og Blod, maaské De som Kaptain aldrig har hørt en Kugle for Ørerne. Med 17 Mand Bønderkarle modtog jeg en engelsk Fregat med 4 Barkasser. Spørg Hans Majestæt, Admiral Risbrigh eller Kammerherre Holstein¹⁾ om jeg er en Bogfinke, De bør skrive et saadant Brev til. Dersom vi mødes eller De vil gøre en Rejse til mig, da skal jeg give Dem Revanche om De vil, enten paa Sabel eller Pistol, — jeg frygter ikke en dansk Officeer, som sjelden har hørt en Kugl.

H. P. S. Sørensen.

¹⁾ Frederik Conrad Holstein, den almenagtede Chef for Kongens Livjægercorps.

Dette Brev kunde vel synes lidt overmodigt, navnlig Ytringen »jeg er Videnskabsmand«. Men trods at han ikke var studeret i egenlig Forstand, var han dog videnskabelig dannet. Hans boglige Interesse gik i Retning af Zoologie. Han skrev saaledes et meget voluminøst Værk om Fugle, vel de danske Arter, som det var hans Agt at lade komme frem for Offentligheden. Det skulde da formodenlig have været ledsaget af store kolorerede Afbildninger — et pragtfuldt hollandsk Billedværk, som han bl. a. naturhistoriske Værker ejede, skulde formodenlig have tjent Kobberstikkeren som Mønster —, men de uheldige Conjunkturer i og efter Krigsaarene umuliggjorde, at dette Værk kom for Lyset.

Af gamle Folk i Maaberg Sogn, hvor Lægaard Mølle ligger, mindes Sørensen endnu. Der fortælles da, at han var kendt og skattet af alle Bønderne i Omegnen, — de søgte nemlig for det meste til ham, naar de skulde have afgjort vanskelige Sager, f. Ex. juridiske Spørgsmaal og desl. Med det udmærkede praktiske Blik paa Tingene, som han besad, vejlede han Mange, og Bønderne kaldte ham da til Gengæld for den klogeste Mand i Maaberg. Karakteristisk var det at se ham, naar han vandrede paa Jagt, hvortil han var lidenskabelig hengiven, han var da forsynet med et stort Drikkehorn, rigt besat med Sølv, som hængte i en Rem over hans Skulder.

Hans Peter Severin Sørensen døde 31 Januar 1827, altsaa kun 39 Aar gammel, og ligger begravet paa Maaberg Kirkegaard.

Beskrivelse over Sal og Gullev Sogne.

Ved J. Christensen.

Allervestligst i Houbjerg Herred, der, hvor Gudenaå gjør en Bøining mod Vest og Nord for derefter at tage en østlig Retning mod sit Udløb i Randers Fjord, ligge Sognene Sal og Gullev, og ere disse saaledes paa de 3 Sider omgivne af denne Jyllands største Aa. Disse Sognes Beliggenhed falder tillige omtrent paa det midterste Punkt i Jylland og lige paa den nordvestligste Spidse af Aabsyssel, hvor dette støder sammen med Skjællet imellem Løversyssel og Omersyssel lidt nord for Tange Aas Udløb i Gudenaå. Paa dette Punkt er Grændseskjællet mellem 3 Herreder og 3 Sogne.

Ligesom den vestlige Egn fra Jyllands Høideryg har Heldning ned mod Gudenaadalen, saaledes har Houbjerg Herred ogsaa en svag Heldning mod Vest. Byen Houbjerg ligger paa det høieste Punkt i Herredet, Kirkens Grund 290 Fod o. H., og 2 Høie lidt Vest for Byen, paa 325 Fod, medens det høieste Punkt i Gullev Sogn, begge Lundhøie tæt øst for Byen, er 228 Fod, Kirkens Grund 200 Fod, og det høieste Punkt i Sal Sogn noget sydvest for Byen ved Gaarden Ravnholt derimod kun 174 Fod.

Sal og Gullev Sogne have en Længde fra Øst til Vest af lidt over 1 Miil og fra Gudenaå mod Syd til samme Aa mod Nord $\frac{3}{4}$ Miil, altsaa udgjør de omtr. $\frac{3}{4}$ □ Miil. Sal Sogn udgjør i Flademaal 4289 Tdr. Land med $155\frac{1}{4}$ Tdr. Hartkorn og $2\frac{1}{8}$ Tdr. Skovskyl, deraf tiendeydende Hartk.

119 Tdr.; Gullev Sogn har 2692 Tdr. Land med $123\frac{3}{4}$ Tdr. Hartkorn, det Hele tiendeydende med 136 Tdr. gl. Hartkorn.

Folkemængdens Størrelse i disse to Sogne i ældre Tid kan kun tilnærmelsesviis angives efter Familiernes Antal. Saaledes var i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, 1701, i Sal Sogn 12 Heelgaardsmænd, 11 Halvgaardsmænd, 1 Møller, 4 Gadehuusmænd, 5 Indsiddere, 2 Skovfogder, 1 Færgemand, 1 Smed og 2 Hyrder, samt Friisholt Hovedgaard, endvidere Præst og Degn, ialt 40 Familier. Da over Halvdelen af Gaardene ere større Gaarde og Hoveriet krævede større Folkehold, kan vel hver Familie regnes for mindst 6 Personer, saa Folketallet 1701 efter denne Beregning bliver 240 Personer. Hundrede Aar derefter, 1801, er Folketallet, baade formedelst Heelgaardenes Adskillelse til Halvgaarde og fordi Gadehusenes Antal er forøget, steget til 276 Personer, 1834 til 346, 1870 til 656 og 1880 gaaet ned til 626 Personer, deraf Mandkjøn 317 og Kvindekjøn 309. I Gullev Sogn var der 1701 12 Heelgaardsmænd, deraf 7 ikke hoverigjørende, 8 Halvgaardsmænd, deraf 2 ikke hoverigjørende, 4 Gadehuusmænd, 5 Indsiddere, 2 Smede og 6 Hyrder, ialt 37 Familier, hver paa 5 Personer, udgjør 185 Mennesker. 1801 var Folketallet steget til 216 Mennesker, 1834 til 290, 1870 til 520 og 1880 til 596, deraf Mandkjøn 322 og Kvindekjøn 274.

Til Samfærdsel med Beboerne paa den modsatte Side af Gudenaa og til Viborg Kjøbstad var lige Vest for Sal en Færge, som kunde overføre et Par Heste og en Vogn, naar Aaen ikke i Vintertiden var tillagt med Iis. Denne Færge blev af Færgemanden ved en over Aaen spændt Line med stort Besvær trukken over til den modsatte Bred; den tilhørte Friisholt Eier, og Færgemanden boede i et Huus lige over for Byen Tange i Heibjerg Sogn, og blev derfor Overfartstedet kaldet Tange Færge. Denne Færgefart blev nedlagt 1869 og en Færge istedetfor anskaffet til Overfart nedenfor Ans til Samfærdsel for Sal og de østen for liggende Sogne til Forbindelse med Landeveiene til Viborg og over Kjellerup efter Ringkjøbing, samt for Vesteregnens Beboere til Bjerringbro Station og Randers. Ved en ny Landveis Anlæg fra Ans over Sal og Gullev efter Randers og til Bjerringbro Station er denne private Færgefart over Aaen 1877 bleven

afløst, idet der da af Amtet blev lagt en fast Bro, hvorved Samfærdselen blev meget lettet.

I Aaret 1838 lod daværende Eier af Bjerring Mølle for Møllenæringens Skyld slaae en Bro over Aaen til Gullev Sogn, hvilken Bro, efterat Jernveisstation var anlagt ved Møllen, er afløst og ombygget af Amtet og en Stationsvei anlagt til Bøgeskov. Foruden disse Overfartsteder var der tillige forhen Fart over Aaen ved Ans, Skibelund og Bjerring Mølle med en lille Baad til at overføre enkelte Personer.

Fortidsminder.

Foruden to ved Sal Kirke fundne Runeligstene, hvorom siden ved Kirkernes Beskrivelse skal blive talt, maa Gravhøiene nævnes som vore ældste og mærkeligste Fortidsminder. Af disse gives der en ikke ringe Deel i Sal og Gullev Sogne, hvilke bære Vidne om, at denne Egn, gjennemstrømmet af den fiskerige Gudenaas og bevoxet med store Skove, tidlig har været beboet. Disse Høie forefindes saavel paa det forhen skovrige Høiland som paa Hederne i Gudenaadalen, med den Forskjel, at Høiene der ere af mindre Størrelse end paa Høilandet, hvor de ere store og anselige. Ved dette Aarhundredes Begyndelse, medens Udskiftningen af Bymarkerne ikke endnu var tilendbragt, Bønderne Fæstere og Agerdyrkingen saare lidt fremskreden, stod alle Gravhøiene urørte i deres oprindelige Form, forsaavidt de ikke tidligere vare udplyndrede og ødelagte af Høibrydere. Dog er det kun enkelte Høie, denne Skjæbne havde ramt. Nu er allerede en stor Deel af Høiene gaaet til Grunde ved at udgraves til Kartoffelkuler, ved at bortkjøres til Fyldning af lave Steder i Marken og derefter overpløies, saa de med hvert Aar blive mere og mere ukjendelige.

Af de Høie, som i dette Aarhundrede ere bortførte og udjevnedes, vil jeg nævne to store Høie paa Friisholt Mark i Nærheden af den nuværende Parcelgaard Bredholt. Den ene var meget høitliggende og benyttedes endnu 1807 som Bavnehøi. Bielumshøi, nordvest for Sal — betegnet paa Generalstabens Kort som Bylumshøi —, Munkehøi, nord for Bielumshøi, og to store Høie paa Vinkelholms Mark. Af Hyhøi, nord for Sal, og en stor Langdysse paa Præstegaardens Mark

ere kun Rester tilbage, foruden en stor Deel mindre Høie, der ere overpløiede og ukjendelige. Paa Sal og Skibelunds Marker findes i Gudenaadalen 14 kjendelige Gravhøie, hvoraf Færgenhøie ere de største, og paa de høiere liggende Marker til Sal By og Gaarden Vinkelholm findes endnu 12 større Høie, hvoraf ingen har noget særskilt Navn. I Gullev Sogn findes kun 3 Høie i Dalstrøget. Af Høiene paa den høiere liggende Mark ere 6 store sløifede og overpløiede foruden en Deel af mindre Størrelse. 7 Høie ere næsten ødelagte, kun 6 urørte eller i nogenlunde god Stand tilbage. Den i D. Atlas IV S. 426 omtalte Høi sønden for Bøgeskov og paa Generalstabens Kort betegnet som Kløftehøi ligger lidt sydvest for Anebjerggaard og har rigtig havt et hvælvet Gravkammer, men var i ældre Tid blevet udgravet af Høibrydere og Overliggeren bortført, saa Høien fik en kløftet Figur. Høien blev for en 30 Aar siden atter udgravet, saa de rundt omkring det indvendige af Gravkammeret reiste flade Steen kom tilsynne. Gravkammeret var rundt og havde omtr. $4\frac{1}{2}$ Alens Tvermaal. Det havde som sædvanlig en steensat Indgang mod Sydøst. Der var intet at finde paa Bunden af Kammeret, alt var bortskaffet. I Høiens Udsider fandtes Urner af sædvanligt Slags, hvoraf een velbevaret i urørt Stand med sit Indhold oversendtes til Museet for nord. Oldsager i Kjøbenhavn. Nu er Høien overpløiet og snart ukjendelig. I en lille Jordforhøining paa Anebjerggaards Mark, i Nærheden af 3 andre Høie, fandtes i Begyndelsen af Aarhundredet i en steensat Grav Levninger af et ubrændt Lig og et itubrudt Broncesværd, som en Uhrmager anvendte som Støbegods. En Høi nordvest for Gullev blev af Ritmester Halling omtr. 1830 gjennem søgt efter Kampesteen, og fandtes da inde i Midten af Høien Levninger af et Skib; men disse bleve desværre ikke bevarede. Ved Gullev Mølle er en udjevnet Høi, kaldet Karmhøi¹⁾.

Af Steenredskaber er der især langs omkring i Gudena-

¹⁾ En Høi tæt vesten for Gullev kaldes »Møllehøi«, fordi Veien gik der forbi, naar man i ældre Tid drog til Bøgeskov Mølle. En udgravet Høi paa Bøgeskov Bakker, kaldet »Kittenhøi« (paa Genst. Kort urigtig betegnet som »Kjættinghøi«), skal ved en anden Leilighed blive omtalt.

dalen funden en ikke ubetydelig Deel, ogsaa paa selve Aabunden. Paa Sal Hede er siden dens Opdyrkning funden flere smukke, hjerteformede Piilspidsar, hvoraf nogle ere sendte til det oldn. Museum i Kjøbenhavn, og nogle bevares i en privat Samling i Viborg, foruden andre mere eller mindre almindelige Redskaber, som Hamre, Øxer og desl.; blandt andre ogsaa en Steen, noget kugleformet paa den ene og kileformet paa den anden Ende, ved hvis fortyndede Spidse var boret et Hul, og havde den sandsynlig derved med en Rem været heftet til en Stang og benyttet som Stridspleil. Stenen bevares paa det oldn. Museum. En smuk Slibesteen af en saare sjelden Steenart blev for omtr. 20 Aar siden af en Iisflage løftet op fra Bunden af Gudenaas og henlagt paa Engen, hvor den fandtes, og gaves til Oldsamlingen i Viborg, hvor den opbevares.

Tørvemoserne ere det bedste Gjemmested for Oldsager af Træ. I en lille Mose tæt nord for Anebjerggaard fandtes for noget over 20 Aar siden 2 Redskaber af Egetræ, hvoraf det ene formedelst Ukyndighed gik tabt, hvorimod det andet lignende blev indsendt til Museet i Kjøbenhavn, hvor det forhen var ubekjendt. Det var et til begge Sider som en Aare udtyndet Blad paa omtr. 4 Tom. Brede og 16 Tom. Længde, indtappet i et Tverstykke som Haandfang. Senere er et aldeles lignende Redskab fundet i en Mose vestenfor Viborg og opbevares i Viborg Oldsagssamling. Til hvad Brug disse Redskaber have været anvendte, er endnu ikke udfundet. I Mosen imellem Nødelund og Borre Marker fandtes ved Tørveskæring i Sommeren 1876 to Skibsaarer af Egetræ af noget forskjellig Længde med Aareblade paa begge Ender og Haandtag til begge Hænder paa Midten. De ere omtalte i Beretningen om Veierslev og Aigt Sogne i Saml. 6te Bind, S. 302. Noget senere er en lignende Aare funden i Flaskemose mellem Gullev og Nøddelund Marker, og alle disse Aarer indsendte til Oldsagssamlingen i Viborg. Det fremgaaer af disse Fund, at Moserne i ældre Tid have været seilbare Søer med Dyndbund, da den ene Aare stod skraat opreist i Tørvemassen. Baadene have været meget smalle — maaskee udhulede Træstammer —, da Aarerne maatte bruges til begge Sider.

I Aaret 1848 fandtes paa en Agermark i Sal Hede en

Guldfingerring, hvori var indfattet en rød Steen, og rundt om Ringen Ophøinger, i hvilke var indslaaet eller udgraveret Bogstaver, der udgjorde den Indskrift: »veni sancte spiritus«, der er Begyndelsen af den Hymne, som synges af Ordinator ved Bispevielser. Af Bogstavernes Form, især Bogstavet c (en Halvcirkel med en fra Midten udgaaende Tværstreg) synes det at fremgaae, at Indskriften og Ringen er fra det 12te Aarhundrede, da Munkeskriften siden den Tid blev mere snirklet og kunstlet. Da det baade er meest sandsynligt og stemmer med de nyere historiske Beretninger, at Kong Valdemar med sin Hær i Oktober Maaned 1157 drog fra Randers paa den sydlige Side af Gudenaas og foretog sin Overgang over Aaen saavel nedenfor Sal Hede som ved Braarup og Kongensbro, hvor der paa denne Aarstid er lav Vandstand i Aaen, er det saare sandsynligt, at en Biskop eller anden Prælat ved denne Løilighed har tabt sin Ring paa Sal Hede. Denne mærkelige Ring blev af Forfatteren oversendt til det oldnordiske Museum i Kjøbenhavn, hvor den forefindes.

For et Par Aar siden er ved Tørveskæring i Horns Mose ved Sal funden en Spiral Arming af Bronce; forøvrigt er der ikke fundet Broncesager af Betydning, naar undtages et Par Broncesværd, fundne ved Gullev, som siden skal omtales.

Skove.

Hele Houlbjerg Herred har i ældre Tid været stærkt bevoxet med Skov, hvoraf en stor Deel er omhugget, ryddet og opdyrket som frugtbart Agerland, medens Resten i Reglen er indhegnet som Fredskov. Med Undtagelse af Gudenaadalen, der ingensinde har været bevoxet med Skov, har Sal og Gullev Sogne, især langs omkring Gudenaadalens Bakkestrøg og længere ind paa det flade Land, i forrige og næstforrige Aarhundrede været tæt Skov, meest bestaaende af Bøg og Eeg. Fra Borre Vesterskov strakte Skoven paa Friisholt Mark sig endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede langs det sydlige Bakkestrøg og langt ind paa Marken, hvor Parcelgaarden Bredholt nu staaer, og den vidtstrakte, nu opdyrkede Mark, der ligger sønden for Friisholt, var indtil Midten af forrige Aarhundrede en tæt sammenhængende Bøgeskov. Ved

en stærk Storm omtrent 1754 omblæste en saadan Mængde Bøgetræer, saa der ikke kunde færdes i Skoven med Heste og Vogn. Samtlige Godsets Bønder bleve da tilsagte at møde for at save Rod og Top af Vindfælderne, hvorefter Stammerne med meget Besvær bleve førte et langt Stykke til Randen af Brømsbakken sydvest for Gaarden, og derfra rullede Stammerne selv ned i Søen, paa hvis Bund de endnu ligge godt bevarede. I Skovødelæggelsens Tid, i første Fjerdedeel af dette Aarhundrede, lod Friisholts Eier Ritmester v. Halling hele den store Skov omhugge og rydde, endog Elleskovene i Tverdalene bleve omhugne, saa kun en lille Rest ved Borre Skjel, samt et Stykke paa den sydvestlige Bakkeskraaning af omtr. 40 Tdr. Lands Størrelse blev i en fortyndet Tilstand tilbage. Dette sidste Stykke er senere optagen og indhegnet som Fredskov og tilligemed et tillagt Stykke Sandjord mod Vest beplantet med Naaetræer.

Ved Bøndergodsets Salg 1803—1805 var der en betydelig Skov paa Sal Bys sydvestre Mark, meest bestaaende af store Bøgetræer i god Bestand. Denne Skov blev da deelt imellem Byens Gaardmænd, og enhver Mand bestræbte sig for snarest muligt at faae disse Skovskifter omhuggede og Træet solgt som Favnebrænde til Randers, for ved Udbyttet heraf at dække en Deel af Gaardenes Kjøbesum, saa der 1810 ikke var et eneste Træ tilbage af Skoven. Hvorvidt denne Sal Skov i ældre Tid har strakt sig omkring langs de vestlige Bakker og Skraaninger, kan nu ikke afgjøres med Vished; dog synes det, at Skoven har strakt sig mod Nord indtil et Dalstrøg lige Vest for Sal By, idet Jorderne langs Bakkestrøget har Navnet Ravnholt. Derimod have vi skriftlige Vidnesbyrd om, at den nordre Deel af Sal Mark, heelt fra, hvor den vestligste af de fra Sal By mod Nord udflyttede Gaarde nu ligger, og derfra langs Møllebækkens Sydside og paa de mod denne Bæk nedfaldende Marker, i Middelalderen har været tæt bevoxet med Storskov. Det var i denne Skov, Allingkloster 1354 ved Mageskifte med Ridder Laurits Hvas den ældre af Vormstrup havde erhvervet sig 3 Skovskifter, hvoraf det ene, Munkhave, ved Munkhøi og de to andre ved Langvad lidt nedenfor Bøgeskov Mølle midtveis imellem Bøgeskov og Sal. (Æld. Ark. Regst. II. S. 69 og 186—87. —

Meddel. om Pers. og Fam. af Navnet Hvas 3 D. S. 78—79 og Saml. for jydsk Hist. og Top. VI. B. S. 63).

Paa den nordlige Side af bemeldte Møllebæk, paa et sandigt Høidedrag, der mod Vest skyder sig ud imellem denne Bæks Dalstrøg og selve Gudenaadalen mod Nord, hvilket Høidedrag paa Skibelunds og Bøgeskov Marker endnu bærer Navnet Bjørnskov, var endnu i Midten af det 17de Aarhundrede tætsluttet Skov, hvoraf for faa Aar siden en lille Løvning ved det sydvestlige Bakkehjørne var tilbage og bar Navnet Dværgege, og langs de sydlige Bakker staae endnu en heel Deel Egepurl, og en snever Dalkløft, hvor det faldende Løv kunde finde Læ, kaldes Løvhulen. Denne Bjørnskov forlængedes mod Øst omkring og forbi Byen Bøgeskov, hvis søndre Mark kaldes Skovagre, og et vandrigt Dalføre nord for Byen kaldes Ellekjæret og en Bakkeskrænt Tømmerbakken.

En Dal øst for Byen, hvor Stationsveien nu gaaer, hedder Marskovsig. Et Sagn beretter, at Skoven fra Bøgeskov østerpaa til Hesselbjerg i Gjærning Sogn var saa tæt, at et Menneske kunde klattré i Grenene den hele over $\frac{1}{4}$ Miil lange Vei uden at komme til Jorden. Den nordvestligste Deel af Gullev Mark ud mod Bakkerne bestaaer af en jevn, sandig Flade kaldet Ballen (af Balle, en høitliggende Flade, bevoxet med Skov). Dette Jordsmon var ind i det 17de Aarhundrede ikke alene bevoxet med Storskov; men min Bedstemoder har fortalt, at hendes Morbroder kunde i denne Skov hugge store Hesler til Baandstager. Den østlige Ende af denne forlængst forsvundne Skov er en lille langstrakt Skov nord for Gullev By, kaldet Gullev Krat, som endnu er i god Væxt.

Skovene paa Nøddelund Bys Mark vare dog af langt større Omfang og Betydning end paa Bøgeskov og Gullev Byers sandige Marker. Den sidste Levning af Nøddelund Skov, kaldet Nøddelund Buske, var en længere Række af store Bøge- og Egetræer med en Deel Underskov, som stod endnu en Deel Aar ind i dette Aarhundrede, medens Navne som Sønderskov, Egeholt og desl. bære Vidne om de store Skove, der i ældre Tid have omgivet Byen.

Paa Friisholt omtalte Fredskov og Gullev Krat, samt det lille Stykke Skov paa Bredholt Mark nær, er der nu i begge Sogne ikke mindste Skov tilbage. Skovene i Gullev Sogn langs omkring Gudenaadalens Bakker have uidentviyl

lidt en Deel ved usparsom Nedhugst til Kulbrænding som fornøden Brændsel til Udsmeltning af Myremalm, hvilket senere skal blive omtalt.

Vi have Beretning om et foretaget Syn over Skovenes Mishandling efter Svenskernes Indfald og Ophold her i Jylland i Aarene 1644—45. Dette Syn ommelder, at der i Nøddelund Skov blev hugget 220 Bøge og 24 Ege, i Ormstrup Skov 290 Bøge og 350 Ege, i Sal Skov 150 Bøge og 250 Ege, i Bjørnskov 90 Bøge og 11 Ege og i Gullev Krat 36 smaa Egestængler og 25 eenløbende Bøge. Det er ogsaa meget sandsynligt, at Skovene have lidt betydelig under de Svenskes, Polakkers og Brandenborgers Ophold her i de paafølgende Krigsaar 1657—59. Disse Udluftninger af Skovene kan ikke andet end have aabnet Adgang for de her saa fremherskende Stormvinde i de ubeskyttede Skove og bidraget til deres Ødelæggelse.

Sal Sogn.

Henimod Halvdelen af de til Sal By hørende Jorder ligger i den noget over $\frac{1}{4}$ Miil brede Gudenaadal. Disse Jorder ere lavtliggende og kun hævede 60 Fod o. H. og med en Middelhøide af 30 Fod over Gudenaas Vandspeil. Saalænge Fællesskabet fandt Sted, henlaa denne vidtstrakte Mark som uopdyrket Hedejord og benyttedes som Overdrev for Byens Fæ og Faarehjørde, idet disse ikke kunde streife ind paa andre Naboers Eiendomme, hvorfra Sal Hede tilstrækkelig var adskilt ved den brede Gudenaal. Efter Markernes Udskiftning i Aarene 1785 og 86, da hver Mand i Byen fik sine særskilte Lodder i Heden, blev en Deel Jord nærmest op mod Byen indtagen til Dyrkning og Resten benyttet til Tørveskær og Lyngslet. For 50 Aar siden var denne Hede ganske ubeboet; men efter den Tid er Hedelodderne udparcellerede og frasolgte Gaardene til Bebyggelse og beboes nu af 42 Familier, og Størstedelen af Hede- og Mosejorden opdyrket. Jordbunden bestaaer ligesom overalt i Gudenaas Dalbund af lette sandige Jorder med et Underlag af graat Sand i en Dybde af 14 à 16 Alen, og derunder et Lag Brunkul af saadan Fasthed, at det ved Brøndgravning ikke har været til at gjennembryde, og da man 1877 slog Bro over Gudenaal

paa Landeveien mellem Sal og Ans, var Brunkullaget under Aaløbet saa fast, at Pælene ikke, skjøndt de vare forsynede med Jernspidser og flere Ringe foroven af Stangjern, kunde rammes derigjennem, men splintredes og maatte afskæres foroven. Hvor dybt dette Brunkullag er, vides ikke, da ingen Brønd i Gudenaadalen, hverken i Sal eller i Gullev Sogn, er ført derigjennem¹⁾. At disse Brunkul findes i saa mægtige Lag i Gudenaasens Dalbund, synes begribeligt; men at de ogsaa findes paa Høidedraget²⁾, synes mere mærkeligt. Saaledes traf man ved at grave en Brønd ved Hyhøigaarden nord for Sal By — 166 Fod o. H. — paa et Brunkullag af saadan Fasthed, at det ikke var til at gjennembryde. Lige saa lidt lykkedes det at gjennembryde et Brunkullag, man traf paa ved at grave en Brønd ved et Parcelsted paa Vinkelholms Mark. Stedet ligger paa en Bakkekam paa en Høide af 120 Fod o. H., og i en Dybde af 25 Alen under Overfladen naaedes Brunkullaget. Foroven vare Brunkullene et mørkbrunt, dyndagtigt Lag, som efterhaanden i større Dybde bleve haarde og glindsende som almindelige Steenkul. Hvor dybt dette Brunkullag strakte sig, vides ikke. Paa Gullev Hede i Gudenaadalen ligger Brunkullaget i en Dybde fra 6 til 10 Alen under Overfladen; men Lagets Mægtighed kjendes ikke³⁾.

- 1) Ved Brøndgravning i Roe, østlig i Grønbæk Sogn, traf man i 20 Alens Dybde paa et Brunkullag, som ikke kunde gjennembrydes.
- 2) Paa Høidedraget i de Sal omgivende Sogne, Bjerring, Høibjerg og Grønbæk, der ligge henholdsvis paa 159, 176 og 206 Fod o. H., vides ikke nogetsteds at være truffet paa Brunkullag. Ved Brøndgravning i Iller By i sidstnævnte Sogn til en Dybde af 50 Alen befandtes Jordlagene i den midterste af disse saaledes: $\frac{1}{2}$ Al. Muldjord, $10\frac{1}{2}$ Al. guult Leer, 3 Al. rødagtig Sand, 3 Al. større og mindre Steen, 32 Al. lys Havsand og 1 Al. grovere og mørkere Sand. Sandlagene vare sammenskyllede fra Øst mod Vest, og det grovere, vandferende Sandlag havde Heldning fra Vest mod Øst. De to andre Brøndes Jordlag var omtrent af samme Beskaffenhed, kun med den Forskjel, at der under Leret fandtes 1—2 Alen graa Mergel.
- 3) I et Dalstrøg paa Gaardmand J. Hansens Mark i Hvorslev er der i en Dybde af 16 Alen truffet paa et Lag Brunkul, hvori er boret over 70 Alen, uden at man kom igjennem Laget.

Den høiere liggende Deel af Sognet gennemskæres af en fra sydøst mod nordvest gaaende Tværdal, i hvis Bund løber en Bæk, der begynder ved Nøddelund og gaaer forbi Vinkelholm, og efter at have optaget en lille Bæk, kaldet Tyrbæk (paa Generalst. Kort er den større Bæk feilagtig benævnt Tyrbæk), som gjør Skjæl imellem Vinkelholms og Gullev Marker, gjør denne saakaldte Møllebæk paa et kort Stykke Skjæl imellem Sal og Gullev Sogne, og efter at have drevet Skibelunds Mølle falder den lidt nedenfor i Gudena. Denne Deel af Sognets Marker bestaaer for den største Deel af god og frugtbar Muldjord med Leerunderlag, hvorunder der i Almindelighed findes et graat Mergellag i forskjellig Dybde. Derimod er den sydvestlige Deel og især det nord for Dalstrøget liggende Stykke af Skibelunds Mark — Bjørnskov —, hvilket alt har været Skovbund, meget sandige og lette sandmuldede Jorder, dog jævnlig med gult Leer som Underlag i meget forskjellig Dybde.

Sal By,

den eneste i Sognet, ligger paa en svag Heldning mod Sydvest omtrent midt i Sognet. Fra de ældste Tider har Byen, foruden Præstegaarden ved det nordøstlige Hjørne af Kirkegaarden, bestaaet af 12 større Heelgaarde, som siden i Tidens Løb ved at den nedenfor anførte Torp, Simonstrup, er nedlagt og flyttet tilbage til Byen, er forøget til idetmindste 15 Heelgaarde, dog maaskee af forskjellig Størrelse, og ere senere efterhaanden deelte i Halvgaarde. Fra Kirken i den nordlige Ende af Byen laae Gaardene i to Rækker langs den mod Syd gaaende Vei, der igjen omtrent midt i Byen blev krydset af en Tværvei fra Øst mod Vest, saa Byen var og er endnu en regelmæssig Adelby. Paa en lille Leerbanke midt i Byen, som endnu kaldes Videknolden, samledes Bymændene til Gade-stævne, efterat Bytrommen havde sammenkaldt enhver Mand til at møde for at drøfte og afgjøre Byens fælles Anliggender. Byens Gadehuse laae sydvestligst i Byen ved Veien, der fører til Borre. Ved Bymarkens Udskiftning og Fællesskabets Op-hævelse i Aaret 1785 fik 11 Huse i Byen tildeelt Jordlodder, og var da allerede en Deel Halvgaarde nedlagte, saa Antallet kun var 21 og deraf ikkun 4 udflyttede paa Marken nord for

Byen. Da denne Udskiftning blev foretaget efter det saakaldte Kamsystem ¹⁾ og derfor var uheldig, blev atter i Aaret 1803 af Bøndergodsets daværende Eier, Ritmester Halling, foretaget en ny Udskiftning, hvorved atter to Gaarde bleve udflyttede paa Marken sydvest for Byen og tre Huse opførte paa Marken med tilhørende Jordlodder. De øvrige Huse bleve alle liggende i Byen, men ere senere flyttede paa deres Jordlodder. Byens Gaarde ere nu næsten alle udparcellerede og deelte imellem flere Eiere, og flere Gaarde udflyttede paa Marken.

Oprindelsen til Navnet Sal, af Almuen udtalt med slæbende Tonefald, er ikke let at udfinde. I Valdemars Jordebog af 1231 findes Navnet ikke. Navnet skrives i Midten af det 14de Aarhundrede som Salæ, senere som Sael, Saael, ogsaa blot Sal, udtalt langt, til Forskjel fra Sal, sydostlig i Herredet, der udtales kort og derfor i Almindelighed skrives som Sall, med en klar Udtale af a. Det er bekjendt nok, at Vokalen i visse Ord af Almuen udtales som aa, hvorfor Sal stedse lyder som Saal og skreves ogsaa mestendeels saaledes indtil Slutningen af forrige Aarhundrede, da der for at tilkjendegive Forlængelsen af Udtalen indskødes Bogstavet h og skreves Sahl.

Ormstrup, nu Friisholt.

Fra Sal By er i den ældre Tid udgaaet to Torper, Ormstrup mod Syd og Simenstrup vest for Byen, som for denne sin vestlige Beliggenhed ogsaa blev kaldet Vestrup, og den Lavning eller Sig, i hvis Nærhed den har ligget, kaldes endnu Vestrupsig. Denne Torp nævnes 1371 i et Skjøddebrev, hvorved »Palle Nielszen (Kirt) bekender sig att haffue skøt frue Kirsten, her Lauritz Huaszis efftherleffuerske II gaarde vdi Simenstrup vdi Sal sogen mett to toffte vdi Sal«, — samt 1404 i »et koning Erickis dombreff, att hand tildømmer her Lauritz Huas nogett godzs som er II gaarde vdi Simmelstrop j Sael sogen och II toffter j Sal mett theris tilliggelsæ«. (Æld.

¹⁾ Ved Markudskiftning efter Kamsystem fik Gaardene i Byen hver sin Marklod tværs for Byen, den ene udenfor den anden, med Enden mod en fra Byen udgaaende Vei ligesom Tænderne paa en Kam.

Ark. Regist. II. B. S. 70 R. 15 og 73 R. 42). Denne Torp er forlænget nedlagt, maaskee ifølge Jydske Lov, 1ste Bog 48 Cap., fordi den har ligget i Vang og ikke havt egen Forte og Fægang og derfor er kaldt tilbage til Adelbyen. Der er foruden Navnet ikke et Sagn eller bevaret noget Minde om denne Torp. Ormstrup fik en skjønnere og heldigere Beliggenhed ved den østlige Ende af den lille Sø i en Lavning imellem Marken og Skoven. Denne Torp skal efter et gammelt Sagn have bestaaet af 4 Bøndergaarde, og er den formedelst sin heldige Beliggenhed for Jagt og Fiskeri tidligere end flere andre Herregaarde, der ere oprettede af nedlagte Torper, bleven valgt til Herresæde for den gamle Adelsfamilie Hvas. Paa en ved Sal Kirke funden Runeligsteen læses tydelig Navnet »Hvas«, hvorimod af Fornavnet kun Endelsen »vald« er læselig; at denne ældre, forevrigt ukjendte »Hvas« har været Ridder, fremgaaer af to Figurer som Riddere tilhest, afbildede paa den nederste Ende af Stenen. Denne Runesteen er sandsynlig af den ældre Ridder Laurits Hvas til Ormstrup, der levede 1348—1371, lagt som Ligsteen over hans Fader eller Bedstefaders Gravsted paa Sal Kirkegaard. Ridderen Laurits Hvas den ældre har vidst efterhaanden at forøge sine Besiddelser og erhverve sig mere Bøndergods, for at Ormstrup kunde blive en selvstændig Herregaard. Laurits Hvas var en rig, mægtig og anseet Mand; han var som saadan Deeltager i Adels Opstand mod Valdemar Atterdag i Aaret 1357 og var paa den jyske Adels Vegne med ved det 1360 i Kallundborg afholdte Forlig mellem Kongen og den jyske Adel. (Hvitf. S. 553 Kvart). Han er født omtrent i Aaret 1300, blev Ridder 1355 og er død forinden 1371, da Fru Kirsten dette Aar nævnes som hans Efterleverske.

Der er Sandsynlighed for, at Ormstrups efterfølgende Eier, Hr. Laurits Hvas den yngre, er en Søn af den ældre Laurits Hvas og Fru Kirsten. Han nævnes første Gang 1400 i Anledning af en Arvesag (Æld. Ark. Reg. II. 74). Han var først gift med en Datter af den rige og mægtige Ridder Eluf Elufsen, der eiede en stor Deel Jordegods i Jylland; men hvor han havde sit Herresæde, eller hvad denne hans Datter hed, vides ikke. Hun tilbragte ham som Medgift Dyrnæs, nogle Gaarde i Laven og mere Gods i Linaa Sogn

og Omegn. Omtrent 1410 afgik hun ved Døden og efterlod sig 1 Søn og 3 Døttre.

Hr. Laurits Hvas blev anden Gang gift 1411 eller 12 med Thore Eriksdatter Mus, der tilbragte ham Silkeborg, som hendes Fader Erik Mus havde bygt og eiede, tilligemed en betydelig Deel dertil hørende Gods i Linaa og flere Sogne. Denne unge Fru Thore havde kun i 2 Aar været gift med Hr. Laurits Hvas, førend hun, stærkt paavirket af Provsten i det nærliggende Tvilum Kloster med Kanniker og Præster, blev, idet de benyttede et gunstigt Øieblik, overtalt til at give det Løfte, at skjænke alt det Gods, hun havde arvet efter sine Forældre: Slottet og Fæstet Silkeborg med alt tilliggende Gods i Linaa og flere Sogne til St. Clemens d. e. Domkirken i Aarhus, eller rettere til Bispestolen. Geistligheden fik hende til at give Biskop Bo et Gavebrev, udstedt 25 Januar 1414, paa dette Gods, der, da hendes Mand og Værge Laurits Hvas satte sig mod Overdragelsen, blev henlagt hos Biskoppen til en beleiligere Tid — naar den alderstegne Laurits Hvas ved Døden afgik. Hans Død indtraf i Aaret 1430, og da gjenoptog den følgende Biskop Ulrik Stygge Fordringen paa det af Fru Thore skjænkede Gods til Bispestolen. Hun havde i sit Ægteskab med Laurits Hvas 3 Sønner og 2 Døttre, hvoraf den ældste Søn Erik — opkaldt efter Morfaderen — erholdt Ormstrup efter Faderens Død. I 3 Aar opholdt Fru Thore sig som Enke paa Ormstrup og bestyrede Gaarden i Fællesskab med sine Børn. I den Tid, 1433, mageskiftede hun den sidste Rest, hun af sin Fædrearv havde tilbage i Linaa Sogn: Byerne Haarup, Halved med lidt mere Gods, med Biskoppen i Aarhus mod Gods i Gullev, Nøddelund og Bøgeskov, der laae bekvemt for Ormstrup. Samme Aar giftede Fru Thore sig 2den Gang med Ove Ovesen Daa af Leerbæk, almindelig kaldet Lange Ove, og tog han da Ophold paa Silkeborg som Biskoppens Befalingsmand. Han forflyttedes siden derfra og blev Befalingsmand paa Biskoppens Gaard Stærkjær i Gjærning Sogn.

Erik Hvas besad nu Ormstrup i Sameie med sine Scskende og blev, deels ved sin Broders Død og deels ved at udkjøbe Søstrenes Sameie, først 1463 Eneeier af Ormstrup Gaard og Gods, hvilket han, ligesom hans Forsædre, forøgede. Foruden andre Erhvervelser sees det, at han 1441 kjøbte af

to Selveierbønder i Bøgeskov deres Andeel i to Engstykker ved Gudena, kaldede Karteeng og Skideneng. Efter sin Moders Exempel bortskjænkede Erik Hvas en betydelig Deel Gods til Kirker og Klostre. 30 Sept. 1479 afhændede han en Gaard i Gullev til Kirken, d. e. til Bispestolen. Han var gift med Kirsten Jensdatter med Mursnit i Vaabenet, Søster til Thomas Jensen paa Kaas (Murkaasernes Stamfader). Erik døde omtrent 1487; hans Enke, Fru Kirsten, nævnes endnu 1499, hvilket tyder paa, at hun opnaaede en høi Alder.

Erik Hvas og Fru Kirsten havde en Søn, Jens, kaldet Lønge Jens Hvas, der fik Gaarden efter sin Fader, og en Datter, Thore, der blev gift med Erik Eriksen Løvenbalk af Aunbjerg. Naar denne Søn Jens er født, sees ikke; han nævnes første Gang 1492 og siden gjentagne Gange i Anledning af Forhandlinger imellem ham og Alling Kloster om de forhen omtalte 3 Skovskifter i Sal nordre Skov, hvilke Forhandlinger endelig bleve afgjorte 1494 ved, at Klosteret erholdt som Vederlag for de 3 Skovskifter en Gaard i Bjerring, efterat de havde vedvaret i over 73 Aar. (Æld. Ark. Reg. II. S. 186—87, og Jydske Saml. 6 B. S. 63.) Lang Jens var gift med Johanne Hansdatter, en Datter af Hans Mathiasen af Vindum, efterat han 1483 var bleven Eier af Ormstrup. Han døde 1503 eller kort før, i en ung Alder. Fru Johanne sad efter sin Mands Død som Enke med deres tvende Børn, Erik og Anne, som ved Faderens Død ikke vare myndige. Da der intet Skifte var holdt efter Jens Hvas's Fader, Erik Hvas, gjorde dennes Datter Thore, der var gift med Erik Løvenbalk til Aunbjerg, Fordring paa Arv efter Faderen. Dette i Forening med mindre god Bestyrelse af Gaard og Gods forvoldte, at det gik tilbage for Fru Johanne, saa hun saae sig nødsaget til at afhænde en Deel af Strøgodset. Saaledes sees det, at hun 1511 afhændede 2 Gaarde i Hemmestrup til Niels Clemmensen (Jydske Saml. 2det Bind S. 179) foruden andet Gods i Middelsom Herred og paa Mols, i alt 6 Gaarde og 1 Boel. Fru Johanne døde kort efter inden 1514.

Erik Jensen Hvas og hans Søster havde ved Moderens Død saaledes overtaget Gaard og Gods i meget formindsket Tilstand og med en Gjæld, der oversteg deres Kræfter. De vare begge unge, ugifte og uden Forbindelse og Hjælp. For at erholde Bistand og Hjælp til at beholde Gaarden henvendte

de sig til Biskop Erik Kaas i Viborg om en Pengehjælp, og Erik skaffede sig foreløbig Udvei ved 15 Febr. 1514 at sætte sin Andeel af en Gaard i Vels, Ørum Sogn, i Pant til Biskoppen, til hvem han tillige afhændede flere Gaarde, det sidste af hans Moders Arvegods. Derimod solgte Søsteren den 23 Aug. s. A. sin Andeel i Ormstrup til Biskoppen, saa denne nu havde fast Fod i Gaarden. Otte Dage derefter gav Erik Hvas Forskrivning med Pant i fire øde Byggesteder, hørende til Ormstrup, og i de 3 Skovskifter, som Faderen, Jens Hvas, fik af Alling Kloster, for hermed at udbetale en Kreditor, der havde gjort Indførsel i Gaard og Gods. Om sider blev Erik Hvas tvungen af Nødvendigheden til at overdrage sin Andeel i Ormstrup Gaard og Gods til Biskoppen ved Skjøde udstedt den 29 Nov. 1515; hermed gik denne gamle Eiendom ud af Hvassernes Haand. I det følgende Aar, 1516, i Slutningen af April, døde Anne Hvas paa Ormstrup; men forinden sin Død skjødde hun til Biskoppen i Viborg sin Søsterlod i Vestergaard i Vels, Ørum Sogn, og samme Tid skjænkede hun en Gaard i Gullev til Hell. Trefoldigheds Alter i Viborg Domkirke. Erik Hvas forblev paa Gaarden som Biskoppens Official eller Bestyrer indtil 1518. Fra den Tid vides ikke med Vished, hvor han tog Ophold. Ormstrup Gaard og Gods var saaledes i Viborg Biskops Eie indtil 1536.

Ved Reformationen gik Ormstrup Gaard og Gods over i Kronens Eie og forblev, paa en kort Afbrydelse nær, under samme i omtrent 120 Aar.

Gaarden bortskiftedes vel i Aaret 1570 af Kong Fred. d. Anden til Hans Johansen Lindenau mod to Gaarde i Tyrstrup Herred i Sønderjylland; men 1581 gik dette Mageskifte tilbage, og Kronen fik igjen Ormstrup og tillige Østergaard i Vellev Sogn mod herfor at afstaae Hundslund Kloster, det nuværende Dronninglund, i Vendsyssel. 1639 gav Kong Christian IV. Gaarden til sin Hoffourer, Maturin du Pont, sandsynligviis blot som Forlening. Det sees ikke, at denne du Pont nogensinde har beboet Gaarden; han nævnes siden som Toldforvalter i Ribe.

I Begyndelsen af Fred. III.'s Tid, vistnok omtrent 1649, blev Ormstrup Gaard og Gods overdraget til Rentemester Mogens Friis, en Søn af Niels Friis til Faurskov. Han forøgede Gaardens Markjorder ved at lægge Sal Byes søndre

Mark ind under Hovedgaarden mod at nedlægge 4 Gaarde i Sal By og lod derefter Hovedgaardens Marker indhegne. Omtrent ved den Tid, da han den 25 Mai 1671 blev ophøiet i Grevestanden og Frisenborg Grevskab den 6 April 1672 oprettedes, overdrog han Ormstrup Gaard, som han faa Aar i Forveien, 1666, havde givet Navnet Friisholt, med dens tiliggende Gods til sin Datter, Mette Friis, gift med Etatsraad Landsdommer Christoffer Lindenau, under den Betingelse, at saafremt disse Ægtefolk ikke efterlod sig Børn, skulde Friisholt og Gods igjen falde tilbage til Grevskabet. Christoffer Lindenau døde uden Livsarvinger ved Mikaelitider 1697, og hans Enke besad Gaarden til 1720, da hun afstod den til sin Brodersøn, Grev Christian Friis til Frisenborg (see Jydske Saml. 7 B. S. 202). Han solgte i Juni 1733 Friisholt Gaard med Bøndergods og Sal og Gullev Kirker til Høiesteretsadvokat Andreas Lawson i Kjøbenhavn, som bortforpagtede Gaarden til Hans Hansen Rosborg til Haraldslund, der ved Auktion i April 1737 kjøbte Gaard med Gods og 2 Kirker for Kjøbesum 14,010 Kroner. Han var gift med Helle Madsdatter og havde 6 Børn. Hans Rosborg besad Gaarden til 1750, da han afstod den til sin Søn Hans Thansen Rosborg og selv flyttede til sin Fødegaard Rosborggaard i Mønsted Sogn, hvor han døde 1752 (see om ham i Jydske Saml. 8 B. S. 97 ff.).

Hans Thansen Rosborg, der fik Titel af Krigsraad, var 1ste Gang gift med Else Kirstine Adler af Hinnerupbrogaard; efter hendes Død 1766 blev han 2den Gang gift med Anne Vassard af Hobro. Han var vel ikke saa stridbar som Faderen, men gjerrig og udsugede de i Forveien haardt plagede Bønder, saa de nedsank i den yderste Armod; men han holdt sit Pengevæsen og sine Strafferedskaber til hans Undergivnes jevnlige Afbenyttelse i god Stand. Han døde af en grasserende Blodsot i Efteraaret 1779 og blev nedsat i den af ham ved Sal Kirke 1753 opførte Familiegravelse. Aaret efter ægtede Enken Kammerraad Niels Førslev, der i Modsætning til sin Formand var venlig og velsindet mod Bønderne. I hans Tid bortfaldt Træhest, Gabestok og Tyvehul og saaes aldrig mere paa Gaarden. 1798, efterat han nogle Aar i Forveien var bleven Amtmand i Thisted, solgte han Gaard og Gods til Ritmester Halling, en Søn af den bekjendte Brigadeer Halling til Dronninglund. Ritmester Halling solgte 1803—5

Bøndergaardene til Fæsterne paa meget billige Vilkaar og byggede 1807 Parcelgaarden Bredholt, hvortil blev af den østligste Deel af Friisholt Mark og Skov lagt 206 Tdr. Land. Han lod ogsaa opføre flere Parcelgaarde, der alle, paa Tindgaard nær, nu ere nedlagte. Han døde den 18 Nov. 1839, 63 Aar gammel. Aaret efter blev Friisholt med Sal og Gulle Kirker ved Auktion solgt til Cand. phil. Ipsen af Kjøbenhavn for omtrent 80,000 Rdr., 1844 solgtes Gaarden til Johannes Bruns Enke fra Bruushaab, der 1845 afhændede den til G. Barner for 75,000 Rd., dog med Forbehold af Kirkerne. Gaarden solgtes derefter til en Schönheider, der igjen 1855 afhændede den til Cand. med. Sandholt for 115,000 Rd., af hvem den 1865 solgtes til nuværende Eier, Hr. Buchwald for 128,000 Rd. Den ældre Hovedbygning paa Ormstrup var paa een Etage med en Udbygning paa Midten, kaldet Taarnet, og to Sidefløie, alt af svært Egebindingsværk, opført af de ældre Hvasser. Laden er af Etatsraad Lindenau og Mette Friis opført 1672 eller 73 og senere en Deel af Staldbygningerne. Lindenaus og Frues Navne og Vaabener fandtes forhen over Ladedøren, men er nu paa Frisenborg. Paa Laden nær er nu alt ombygget.

Skibelund.

Nordvestlig for Sal By i Gudenaadalen tæt op til den saakaldte Møllebæk ligger Skibelund, forhen en eenlig Gaard paa 12 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdkr. 1 Alb. Hartkorn. Gaarden var allerede før 1354 kommen i Allingklosters Eie og blev dette Aar ved Mageskifte afstaaet til Ormstrup. Fra omtrent 1750 beboedes Gaarden af Birkedommer Søren Mogensen Møller, en yngre Broder til Ladefoged og Birkedommer Jens Mogensen Møller, indtil hans Død i Mai 1775. Ved Markens Udskiftning 1785 blev Gaarden deelt i to Halvgaarde, hvoraf den ene blev flyttet til den modsatte Side af Vandløbet paa dens Marklod.

Den nu ved Gaardene liggende Skibelunds Vandmølle havde oprindeligt sin Beliggenhed noget høiere oppe ved Vandløbet paa Bøgeskov Mark, hvor Levninger af Mølledæmningerne endnu ere meget kjendelige, og kaldtes den da Bøgeskov Mølle. Det vides ikke, naar denne Mølle er flyttet ned til

Gaarden Skibelund, hvor den nu ligger mere bekvemt for Ormstrup og Sal By, og hvor den tillige kunde have mere rigeligt Vand fra de ovenfor værende Kildevæld.

Vinkelholm.

Paa den østlige Udkant af Sal Sogn ligger Gaarden Vinkelholm, saakaldt fordi den forbiløbende Bæk paa dette Sted danner en Vinkel og Gaardens Mark ligger imellem to Bække. Denne Gaard har gode Markjorder og langs de omgivende Bække gode Enge, Tørveskær og Græsningsjord. Den har forhen været skyldsats til lidt over 8 Tdr. Hartkorn, men blev i Midten af forrige Aarhundrede deelt i to Halvgaarde, fordi een Fæster for Armodens Skyld ikke formaaede at drive hele Gaarden. Ved Bøndergodsets Salg i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev begge Gaarde igjen sammenlagte og købte som samlet Eiendom. Fra Gaarden er vel solgt en mindre Parcel; men derimod er den forøget med en Gaards Mark fra Sal og har nu som samlet Avlsgaard omtrent 11 Tdr. Hartkorn. Den har i den nyere Tid havt forskjellige Eiere.

Gullev Sogn

bestaaer af Byerne Gullev, Nøddelund og Bøgeskov og ligger øst for Hovedsognet Sal, imellem dette og Gjerning Sogn. Sognet har paa Høidedraget, der ligger noget høiere end Sal Sogn, flade, noget bølgeformige Jorder af forskjellig Beskaffenhed. Byen Nøddelund har meget gode og frugtbare Muldjorder, Gullev By noget lettere, dels muldsandede og dels mere sandede Muldjorder, hvorimod Bøgeskov By har for den største Deel meget sandige Jorder. Den lavere liggende Deel af Sognet i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Fjerdedeelmiils Længde og omtrent 2000 Alens Brede, langs ad Gudenaadalen fra Skibelunds Mark til en lille Bæk, kaldet Gullev Bæk, som danner Skjællet mod Øst imellem Gullev og Gjerning Sogn, har, i Forhold til Sal Hede, en mere moseagtig og vandrig Jordbund, fordi Bakkerne her ere høie og bratte og gjennemskaarne af dybe, vandholdige Tværdale, samt fordi det faste, uigjennemtrængelige Brunkulslag her ligge nærmere, paa 6 til 10 Alens Dybde under Overfladen, end paa Sal Hede, hvor dette

Lag ligger dybere. Denne Hedestrækning var indtil Slutningen af forrige Aarhundrede aldeles udyrket og ubeboet og Hede-Mosejorden overgroet med Lyng. Denne i Forening med det fra Bakkerne gennem Overfladen nedsivende, jernholdige Vand dannede her i de ældre Tider nede mod Engbøltet et mægtigt Lag af Myremalm. Dette er, medens Bakkestrækningen var bevoxet med Skov til Kulbrænding, af Beboerne udsmettet, saavel til eget Brug som maaskee ogsaa for dermed, ligesom paa andre Steder, at betale deres Afgifter¹⁾. Efterat Jorderne i Dalen ere blevne opdyrkede, er der paa mangfoldige Steder fundet Spor af disse Smeltehytter ved betydelige Hobe af Kul og Slagger. Nærmere op mod Bakkerne fandtes derimod Spor af Kulminer. I Begyndelsen af dette Aarhundrede blev efter Fæstegodsets Salg et Par Parcelsteder opførte i Dalen; men først i en senere Tid er baade Gullev og Bøgeskov Hede og Mosegrund bleven bebygget og paa enkelte mindre Pletter nær ganske opdyrket, saa dette Dalstrøg nu beboes af 22 Familier. Vandstanden i Gudena er her med et Middeltal kun 13 Fod o. H. og Dalbunden ligger kun 26—30 Fod o. H. og saaledes kun omtr. 14 Fod over Aaen. Bakkestrøget langs Gudenaadalen fra Skibelunds Markeskjæl gennem Bøgeskov og Gullev Sogns Marker har ligeud for Bøgeskov By en Høide af 162 Fod og stiger i jevnt Forhold igjennem Gullev Byes Mark indtil Bakkerne ved Stærkjær, hvor en Bakketop naaer en Høide af 240 og Busbjerg 292 Fod over Havet og 281 Fod over Gudenaens Vandspeil. Gullev Sogn har et Areal af 2692 Tdr. Land med tiendeydende Hartkorn 136 Tdr., efter ny Matr. nedsat til 123 Tdr. 6 Skpr.

Gullev By.

Paa et lille Høidedrag, som fra Vest mod Øst skyder sig ud imellem Gudenaens Tværdale mod Nord og en lille Eng-

¹⁾ Marenn Nielsdaatters bekjendelse breff att haffue aff Emcloster en gaardt, kallis Holm, noch ett møllestedt och aalegaardt och it boell i Frappingh — Fraxing, Frausing, Hinge Sogn — dogh at skulle giffue till Emcloster XX cloder jernn. Datteritt 1460. (Jydske Saml. I B. S. 262).

strækning paa Byens sydlige Side, ligger Kirkebyen Gullev og er saaledes den anden af de 5 Kirkebyer, der i en lige Række ligge langs med Gudenaadalens Bakkestrøg, indtil dette afbrydes ved Aabro. Byen bestod i ældre Tid af 12 saakaldte Halvgaarde af ulige Størrelse, liggende i to Rækker fra Vest til Øst i nogen Afstand fra hinanden. Den nordlige Række havde 5 Gaarde og den sydlige 6 foruden Enggaard uden for Rækken mod Sydøst. Kirken laa i det sydvestlige Hjørne af Byen, og 4 Huse i Byens vestlige Ende, foruden Smedehuus og Hyrdhuse hist og her i Byen. Ved Bymarkens Udskiftning af Fællesskab 1785 blev kun en eneste Gaard udflyttet paa Marken og 3 ny Huse opførte i Kraghede, og Husene, der forbleve i Byen, fik tildeelt Jordlodder. Denne Markens Udskiftning foretoges meget daarlig efter Kamsystemet, hvorved hver Gaard fik sine Marklodder paa 6 til 7 forskellige, langt borte liggende Steder. Formedelst Bøndergodsets Salg blev der ikke, saaledes som i Hovedsognet, foretaget en ny Udskiftning.

Gullev er en ældgammel By, der nævnes i et Skjødebrev af 1357 som Gudeleff. I en Jordforhøining inde i Byen, tæt norden for Kirkegaarden, fandtes for en Deel Aar siden en Grav med et ubrændt Lig og derved et velbevaret Broncesværd i Træskede. Byen nævnes senere i forskellige Breve; saaledes gav Hr. Svend Udsen 1415 Pantebrev til Ebbe Henniksen paa alt sit Gods i Gudeløff og hans Lod og Deel udi Nødelund Mark og hans Ret i Bøgeskov Mark.

1428 gav Ebbe Henniksen Brev, at han oplod til Biskop Ølrick Gaarde og Gods i Gudeløff, i Nødelund Mark og i Bøgeskov Mark, som han havde i Pant af Svend Udsen, og Aaret efter Skjødebrev af Hr. Anders Udsen paa samme Gods til Bispen, og flere andre Breve fra senere Tid. (Æld. Ark. Reg. II. S. 90.)

Nøddelund By.

Paa den sydlige Side af Gullev Sogn ligger Byen Nøddelund paa en svag Heldning mod Nord ned mod en Mosestrækning, kaldet Flaskekjæret, der gjør Skjæl imellem Gullev og Nøddelund Marker. Byen bestod indtil Midten af forrige Aarhundrede af 6 Heelgaarde, hvoraf de 3 nederste laae sam-

lede langs en lille Bæk, som er Udløb fra Flaskemose og falder i Vinkels Bæk, og de 3 øverste Gaarde mod Syd i en Afstand af 500 Alen, samt et Boelsted i Midten af Byen. De fire af disse Heelgaarde bleve ved Fæsteledighed deelte i Halvgaarde, saaledes at der blev to Beboere i hver Heelgaard. Af disse Halvgaarde blev ved sidste Udskiftning af Bymarken de fire af den nederste Deel af Byen udflyttede paa deres Marklodder; Boelstedet blev ligeledes udflyttet og fire Huse opførte paa Jordlodder paa Byens søndre Mark.

Nøddelund blev stærkt medtaget i Svenskekrigen 1657—59 saavel af Svenske som af Polakker, hvorom der endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede bevaredes Sagn og saaes Spor, idet en Dør flere Steder var gjennemskudt af Fjendens Kugler. Folkene maatte rømme Byen og søge Skjulested i Skovene. Kun en Karl blev tilbage hos vore Hjælpetropper Polakkerne, der her huserede værre end Fjenden, og bjergede Lam til disse Gjæster omkring i Omegnen; men han blev siden ringeagtet for denne Idræt, saalænge han levede. En Dag havde Polakkerne plyndret i Egnen, men ved at dele Byttet tabt en Sølv mønt paa Steenbroen. De beskyldte nu hinanden for Tyveri, og der opstod derved et stort Slagsmaal i Gaarden. Mange Aar derefter fandtes Sølv mønten mellem Brostenene og gjentes længe som et Minde om denne haarde og bedrøvelige Tid.

Indtil Midten af dette Aarhundrede gaves der i Byen endnu enkelte af de ældgamle Bindingsværks Bygninger af meget svært Egetømmer med udskaarne Bjælkebaand under de store saugskaarne Egebjælker, der langt nede med en bred Tunge gik gennem de alenbrede Stolper, ligesom de lave Vinduer med de smaa mangelkantede Ruder indfattede i Bly og befæstede paa udskaarne Egekarme vidnede om en høj Alder. Nu er der ikke Løvninger eller Spor af disse gamle mærkelige Bygninger. Nøddelund, der siden sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede har hørt under Grevskabet Frisenborg, har altid havt den Lykke at være paa Grund af sin fjerne Beliggenhed fritaget for Hoveri, og besad Bønderne Gaardene mod en meget ringe Landgilde, indtil Gaardene for omtrent 30 Aar siden solgtes til Selveiendom mod en billig Kjøbesum og paa meget gode Pengevilkaar. Siden har en Deel Udparcelleringer fundet Sted, og tre Gaarde ere

udflyttede paa deres Marklodder, saa der nu er ikke mindre end 30 jordeiende Familier hørende til Byen, ligesom der i Aaret 1880 er oprettet og opført ny Skole midt i Byen.

Bøgeskov

i det nordvestlige Hjørne af Sognet bestod fra ældre Tid af tre Gaarde af ulige Størrelse, samt et Huus kaldet Bakkehuset norden for Byen. Gaardene ligge paa de høie Bakketoppe, og medens Bøgeskoven var til, ved den nordre Udkant af denne, med viid og skjøn Udsigt ned over den udstrakte Gudenaadal med sine Mose- og Engbelter, gennemstrømmet af Gudena.

Den vestligste af disse Gaarde var den største og maaskee Hoved- og Stammegaarden, paa lidt over $8\frac{1}{2}$ Tde. Hartkorn. Til den hørte Bøgeskov Mølle sydvest for Byen, som er nævnt i et 1469 udstedt »Pergmetzskjøde aff Eggert Westenij att hannd haffuer sold till Alling closter en broderdeell j Bøgeschouff liggindis j Guudeløff soken j Houlberg herrit med sinn tilliggelsze och med møllested dam och damsbundet.« (Æld. Ark. Reg. II. S. 188.) Efter Beliggenheden maa der til denne Gaard have hørt store Skovstrækninger og vidtstrakte Markjorder, især i Gudenaadalen. Den østlige Gaard var noget mindre, da dens Mark var af bedre Beskaffenhed, men laae nær op til Gullev Markeskjæl og var skyldsæt for lidt over 6 Tdr. Hartkorn. Gaardens ældgamle, vidtstrakte Bygninger befandtes endnu i vor Tid i deres gamle Form. Den midterste Gaard var derimod den mindste og stod kun for lidt under 6 Tdr. Hartkorn. Dens Vaaningshuus var i ældgammel Tid opført af meget svært Egetømmer, med alenbrede Stolper og over $\frac{1}{2}$ Alen tykke Egebjælker, hvori endnu saaes Spor af Svenskernes eller Polakkernes Sabelhug. Gaarden havde den Mærkelighed, at Staldbygningerne her, ligesom i Borre, laae i Række med Stuehuset i een Længde.

Byen nævnes første Gang i et Pantebrev af 1415, hvorved Suend Udszen pantsætter Ebbe Hennickszen alt hans Gods udi Gudeløff og hans Lod og Deel udi Nødelund Mark og hans Ret i Bøgeskouff, dernæst 1428 (se S. 148), og 1429 i »et Skjødebrev af Hr. Anders Suendszen paa det Gods i

Gudeløff, Nødelund og Bøgeskouff til Bispen.« (Æld. Ark. Reg. II. S. 90.)

Det sees heraf, naar og hvorledes Bøgeskov kom under Bispestolen i Aarhus, og forblev den hørende dertil, indtil Laurits Hvas den yngres Enke Fru Thore 1433 gjorde Mageskifte med Biskop Ulrick Stygge, saa han fik Byerne Haarup og Halved i Linaa Sogn og hun fik Gods i Gullev, Nødelund og Bøgeskov som bekvemt liggende for Ormstrup. Herved kom Bøgeskov for en Tid af 82 Aar under Ormstrup, indtil denne Gaard og Gods 1515 overdroges til Biskoppen i Viborg. Efter Reformationen 1536 blev Bøgeskov henlagt til Aarhus Hospital mod dertil at svare en meget lille Landgilde. Det sees af Kong Frederik III. Brev af 1651, at Afgiften af Bøgeskov Gaarde da var ansat saaledes: »Søren Jensen (østre Gaard) 1½ Ørte Rug (1 Ørte 10 Skpr.), 1½ Ørte Malt (1 Ørte 12 Skpr.), 1 Ørte Havre (20 Skpr.), 2 Pund Smør, 1 Brændesviin og 1 Mark 5 Skill. 1 Alb. Gjæsteri. Poul Andersen (mellemste Gaard) ligesom forrige, og Christen Christensen (vestre Gaard) 2 Ørter Rug, 2 Ørter Byg, 2 Ørter Havre, 3 Pund Smør, et Brændesviin og en halv Daler Gjæsteri. Jens Christensen af et Huus een Mark. (Hoffm. Fund. II., S. 123.) I syv Aftener, førend Afgiften skulde erlægges, samlede de 3 Bøgeskov Mænd for at drøfte og overlægge, hvorledes disse Ydelser skulde blive førte til Aarhus, medens de af deres Kridtpiber smøgede hollandsk Tobak, en Luxus, der paa den Tid var kommen i Brug. Der er endvidere fortalt, at Hospitalsforstanderen fra Aarhus en Gang ved at kjøre forbi Bøgeskov lod Bud gaae ind til en af Mændene med Anmodning om at komme ud til sig; men Manden gav det Svar, at han antog, Forstanderen havde ligesaa nær ind til ham, som han ud til denne. Herover blev Hospitalsforstanderen vred og kjørte lige til Friisholt, hvor han solgte alle 3 Gaarde som Fæstegods til Friisholt. Denne Overdragelse maa være foregaaet i Begyndelsen af Etatsraad Lindenaus Tid; thi Friisholts ældste Thingbog af 1680 udviser, at Bøgeskov Gaarde i nogle Aar forud havde hørt under Friisholt. For omtrent 50 Aar siden saaes endnu i den østre Gaard en Indskrift, udhugget i et Panel for Bordenden, at Gaarden hørte til Aarhus Hospital og hvem der, da Indskriften sattes, var Hospitalsforstander. Paneløt gik ved Gaardens Ombygning tabt.

Ved Fæstegodsets Salg 1803—4 bleve Gaardene i Bøgeskov efter flere Aarhundreders Forløb atter Selveiendom og ere nu saaledes udparcellerede, at den forrige Storgaard heelt er nedlagt og den midterste Gaard heelt udflyttet paa sin Marklod.

Sal og Gullev Kirker.

Kirken i Sal er opført af tilhuggen Granit i Rundbuestil med smukt profileret Sokkel, uden Taarn, og gives ikke Spor af, at den nogensinde har havt Runddeel eller Absis mod Øst, saa Kirken synes at være opført forinden Midten af det 13de Aarhundrede. De smaa rundbuede Vinduer, der ere bevarede paa Nordsiden, ere ogsaa paa Karmstenene profilerede ligesom Sokkelen. Høikirken har en udvendig Længde af 28 Alen, Dybden $16\frac{1}{2}$ Al., Høiden fra Sokkelen, der er 20 Tom., indtil Taget er 8 Alen 16 Tom., Muurtykkelsen 1 Al. 12 Tom. Lavkirken, hvori Koret, er i Længden 11 Al. 13 Tom., Dybden 12 Al. og 20 Tom. og Høiden med Sokkelen 8 Alen og 12 Tom. — Ved det Syn, der foretoges over Kirken d. 16 April 1720 (see Jydske Saml. 7 B. S. 203), var den i en daarlig og forfalden Tilstand, og endnu ringere var den, da et senere Syn, den 19de October 1736, afholdtes, saavel i Bygning som Udstyrelse indvendig. I Aaret 1763 lod Kirkens Eier, Krigsraad Hans Thansen Rosborg, efter hans første Hustrues Paavirkning, foretage en Hovedreparation, hvorved der blev paasat Kirken et lidet Spiir af Bindingsværk, og den blev forsynet med ny Prædikestol og Kirkestole; Altertavlen og det øvrige Indvendige samt det flade Kirkeloft bleve malede. Koret har en rundbuet Hvælvning. Det ind under Koret værende Begravelse for Præsten Ole Pinds Familie blev tilkastet. Nogle Aar i Forveien, 1753, havde Rosborg ladet opføre en Familiebegravelse ved Kirkens nordre Side med Indgang fra Kirken gennem en Sprinkeldør, hvor Kirkens nordre Indgangsdør havde været. Denne Begravelse blev, da Intet var henlagt til dens Vedligeholdelse, af Kirkeeieren Ritmester Halling i Aaret 1837 udryddet og Kisterne med Ligene nedsatte i en Kule i det nordøstre Hjørne af Kirkegaarden. Begravelsen blev ikke nedbrudt, men staaer nu tom og ubenyttet. I de Ældste danske Arkiv-

registraturer II. S. 109 findes anført: »Udi ledicken udi forn^e kiste — paa Dronningborg — fandtis en liden afflang esche tegnet med †, derudi fandtis atskillige gamle breffue paa kirkejord til Saall kirke.« Dateret 9de Febr. 1558. Der hører endnu et Engskifte paa Skibelunds Mark ved Gudena, kaldet Kirkeeng, til Sal Kirke, hvoraf der aarlig svares en ubetydelig Afgift. Af »Ett pergmets sognewintne att Brørup med sin rette tilliggelsze, Grønebeckbye, thett boell undtaget Alling closter haffuer af Sale kirke — haffuer liggitt till Alling closter y rolig haffdt. Datum 1493,« sees, at i Grønbæk har et Boel hørt til Sal Kirke, men er forlængst gaæet tabt.

I Kirkens Gulv er en Ligsteen lagt »over ærlig Mand Niels Mikkelsen, som boede paa Ormstrup, og døde den 23 Jan. 1622, med sin kjære Hustru Dorethe Ibsdatter, som døde d. 10 Juli 1658 std. Det kan neppe betvivles, at denne Niels Mikkelsen har været den Kongl. Lehnsmands Foged paa Ormstrup, og i Korets Gulv er en stor Ligsteen af hvidgraa Marmor over Krigsraad Rosborgs første Frues Moder, Anne Elisabeth Niim fra Hinnerup Brogaard. Efter Indskriften var hun født den 11te October 1716, og var først gift med Krigsraad Jakob Adler og efter dennes Død med Cancelliraad Niels Hansen, kun i 8 Maaneder. Hun døde hos sin Datter paa Friisholt den 13 Mai 1758. Derefter læses en yderst rosende Indskrift, samt et Vers af lignende Indhold¹⁾.

Som Fodtrin i Kordøren var lagt en lang, smal Ligsteen med et Kors. Forfatteren heraf blev i Aaret 1836 opmærksom paa, at Stenens Indskrift var Runer, og anmodede Kirkens Eier, Ritmester Halling paa Friisholt, om at lade Stenen optage og sætte paa et passende Sted, hvortil han var meget villig. Stenen er af almindelig Granit, 45 Tom. lang og 18 — 16½ Tom. bred. Den øverste Deel har et Kors med en

¹⁾ Der er fortalt, at hun kort før sin Død paa Friisholt var ivrig beskæftiget med at sy Messehagler til begge Kirker og Alterklæde til Sal Kirke af en mørkrød Silkefløiels Klædning med rigt Selvbroderi, hvilke Messehagler og Alterklæde endnu var til for nogle Aar siden. Denne Fløielsklædning var i sin Tid af Kong Frederik den Fjerde skjænket til Dronning Anne Sophie — blev af Kronprindsen, senere Chr. VI., kaldt hendes Høredragt —. Klædningen blev efter Dronningens Død 1743 af Grev Friis kjøbt paa Auction og foræret Anne Elisabeth Niim.

forlænget Stav nedad Midten, og paa begge Sider af denne findes Indskriften med ophøiede Runer med Stave af lidt over 3 " Høide. Denne Skrift er ved mangeaarigt Slid desværre meget udslidt og utydelig; men ved at Stenen blev indsat i Kirkegaardsmuren og derved fik god Belysning, er en Deel af Indskriften ret kjendelig, især sidste Stavelse af Navnet kan tydelig læses som vald, og Navnet Huas ret tydelig, da det heldigviis falder paa et haardt Sted i Stenen. Foroven sees to Fugle afbildede og forneden to Ryttere tilhest mod hinanden, og Stenen er omgivet af en ligesom flettet Kant. At Indskriften er fra den christelige Tid og dens Indhold blandet med Latin, er ikke vanskeligt at see. Denne Steen, hvis Ornamenter har en paafaldende Lighed med Munke- ligstenene paa Veierslev Kirkegaard og den gamle Munke- ligsteen i Skorup, maa efter al Sandsynlighed være fra det 14de Aarhundrede og udhuggen af Klostermunke fra Tvilum eller Veierslev. Stenen er nu ført fra Sal, maaskee til Museumsbygningen i Aarhus. Den anden Runeligsteen ved Sal Kirke findes indmuret i den vestre Side af det ved Kirken opførte Begravelseskapel. Den er af mindre Størrelse og har som sædvanlig et Kors med forlænget Stav og ved Hoved- enden Navnet Ingarth med fordybede Runer. Naar man veed, at Væbneren Svend Bondes Enke Inger 1357 overdrager til Hr. Laurits Hvas sit Gods i Gullev, ligger det temmelig nær at antage, at Svend Bondes Enke — maaskee en Slægtning — er død paa Ormstrup, og at Hr. Laurits Hvas har ladet denne Steen lægge paa hendes Grav paa Sal Kirkegaard, og at den derfra er taget og af Rosborg anvendt som Bygningsmateriale, som i Fortiden ikke var noget sjeldent. Svend Bonde levede i Erik Menveds Tid og var Medunderskriver 1307, da Kong Erik forlenede sin Broder Christoffer med Halland (Hvitfeldt S. 90 Kvart). Han levede endnu 1355; men 1357 kaldes Fru Inger hans Efterlevørske. Runestenen er ligesom den forrige af Forfatteren opdaget 1839.

Gullev Kirke ligger paa en jevn Flade paa Kanten af Skraaningen sydvest i Byen paa et bekvemt Sted for Beboerne af Nøddelund, temmelig høit (200 Fod o. H.). Den synes at være ældre end Kirken i Sal, idet dens Bygningsform er noget simple og Sökkelen blot en Skraakant. Kirken er opført i

Rundbuestiil af tilhuggen Granit, uden Taarn, men med Kor-runding mod Øst. Høikirkens Længde er 26 Alen, Dybden 14 Al., fra Sokkelen til Taget 8 Alen. Lavkirkens Længde er 9 Al. 5 Tom., Dybde 10 Al. 12 Tom.; den nordre Dør og Vinduerne paa Nordsiden ere tilmurede. Overliggeren over den søndre Dør har Afbildninger, der forestille Christus paa Korset med en Dyrskikkelse paa hver sin Side; Dyret tilhøre bortgaaende med tilbagevendt Hoved og det tilvenstre siddende ligeledes med Hovedet tilbagevendt mod Krucifixet; det hele omgivet af noget Løvværk. Nu er Billedet næsten skjult af Vaabenhusets Loft. Paa Kirkens ældre Dør, der nu er erstattet af en ny, stod Aarstallet som et Monogram udskaaet; men om det skal angive 1329 eller 1392 er noget uvist. Kirkebygningen er sandsynligviis opført i Slutningen af det 12te eller i første Halvdeel af det 13de Aarhundrede og altsaa ikke samtidig med den forøvrigt af brede Egeplanker og med Jern stærkt beslaaede Dør, der maaskee efter det første Aarstal er bekostet af Svend Bonde eller den ældre Ridder Hr. Laurits Hvas. Saavel Høikirken som Koret har fladt Bjælkeloft. Ved Kirkesynet 1720 var Kirkens Tilstand ringe; men 1736 var den langt uslere: Prædikestolen var sammen-slaaet af umalede Fjælstumper, hvilende paa en raadden Ud-lægger fra Kirkemuren, saa Præsten idelig stod Fare for at styrte ned. Bag Mandsstolene vare nogle Rafter som Rygstød, men Fruentimmerstolene havde kun en smal Fjæl som Sæde og ingen Rygstød, saa gamle Koner, skrives der, kunde let ved at falde i Søvn styrte bagover paa de bagved siddende. Som Gulv i Stolene var kun løse Kampesteen og Muursteens-tumper, saa Kvinderne førte et Knippe Halm med ind i Stolene at sætte deres Fødder i. Taget var saa utæt, at man intetsteds kunde sidde tør i Regn- og Sneveir. Krigsraad Hans Thansen Rosborg lod endelig, efter sin anden Hustru, Anne Vasards, Overtalelse, foretage en Hovedreparation i Aaret 1769, ligesom der 6 Aar i Forveien var skeet ved Kir-ken i Sal. Gullev Kirke blev da ogsaa forsynet med et lidet Spir, hvori Klokken hænger; forhen hang den i noget Træ-værk paa Kirkegaarden. Hele det indvendige i Kirken blev forfærdiget af nyt, Altertavlen og Prædikestolen af en Billed-hugger, hvis Navn staaer udskaaet indvendig i Prædikestolen saaledes: »Mathias Uldrichsen Sartz Bilet Huger Anno 1769.«

Saa vel denne Altertavle som Prædikestol og det øvrige ny Træarbeide blev den Gang ret smukt malet af en Maler Balthasar fra Hald ved Viborg, Altertavlen med den Korsfæstede i det midterste Felt og Moses og Johannes den Døber i Sidelifterne, og paa Prædikestolen de fire Evangelister, alt ligesom i Sal Kirke. I Aaret 1880 er det Hele atter malet, og har nu Midtfeltet paa Altertavlen Christus, som velsigner Brødet og Kalken, ret godt malet, og paa Prædikestolen er i Felterne malet Loven og dens Tavler, samt Tro, Haab og Kjærlighed ret smukt. Paa Døbefonten, der er af Granit, ere ophævede Afbildninger af Dyreskikkelser vendte mod hinanden med fælles Hoved og med lange Haler. Døbefadet er af sædvanligt hollandsk Arbeide. Midtpartiet forestiller Marie Bebudelse, og rundt omkring læses 5 Gange med de i den seneste Middelalder brugelige Munkebogstaver »Maria virgo casta a-v-e«, ligesom paa flere Døbefade af samme Slags (see Ant. Annaler 3 B. S. 161). Paa et gammelt, meget smukt forarbejdet Alterbæger af Sølv indvendig forgyldt er følgende Indskrift indgraveret: »1599 Lod Las Jensen Let gjøre denne Kalck til Gullev Kirke med sin Hustru Elle Jensdatter.«

Denne Las Jensen Leth var Ridefoged i Dronningborg Lehn og Herredsfoged i Houlbjerg Herred og boede paa Ensløvgaard i Velle Sogn, død 1600. Saa vidt vides var hans Hustru Elle Jensdatter født i Bøgeskov og har paa Grund heraf givet Bægeret til Gullev Kirke forinden sin Død.

I Kirkens Gulv findes to Ligstene over Kirkeværgen Christen Christensen, født i Danstrup, boede og døde i Bøgeskov 16 . . , og over dennes Søn, ogsaa Kirkevæрге, Christen Christensen af Bøgeskov vestre Gaard. Hans Dødsaar er, ligesom Faderens, ikke udført.

Til Gullev Kirke var i ældre Tid skjænket et Stykke Skov, beliggende imellem Byerne Tind og Boritø i Gjærning Sogn, kaldet Tislund, som endnu kaldes Kirkeskoven og var ansat til 7 Sviins Olden, ligesom ogsaa et Stykke Græsningsjord paa Tinds Mark hørte til Kirken. En lille Gaard i Gullev, liggende lige østen for Kirken, kaldet Korporalstedet, og som 1735 beboedes af Jens Thomasens Enke, hørte ogsaa til Kirken og skyldte aarlig 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg og 1 Ørte Havre samt Eng og Arbeidspenge 1 Rdr. 1 Mk. 14 Sk. I Løbet af de følgende Aar faldt Skov og Jordstykket ved

Tind til Grøvskebet og Gaarden i Gullev til Friisholt, saa alt dette Gods forlængst er tabt for Kirken.

Naar der i Kong Christian den Tredies Brev af 1553, hvoraf haves en Afskrift i Sal Præstegaards Kaldsbog, nævnes en »Præstegaard i Gullev«, maa herved vel forstaaes den der-værende Annexgaard, tæt norden for Kirken, hvoraf det fremdeles forundes Præsten i Sal at nyde Indkomsterne ligesom forhen.

Sognepræster til Sal og Gullev efter Reformationen (til Dels efter Wiberg).

1. *Thomas Nielsen*, kaldet 1527, død 1549. 2. *Jens Poulsen*, kaldet 1549, død 1584. 3. *Poul Jensen*, formodentlig Formandens Søn, kaldet 1584, død 1602. 4. *Knud Andersen Schomstrup*, kaldet 1602, død 1615. 5. *Morten Lauritzen Schive*, kaldet 1615, død 1629. 6. *Morten Nielsen Givskud*, kaldet 1629, død 1646. 7. *Søren Mortensen Skjelskjør*, kaldet 1646, Stud. fra Skjelskjør 1630, død 1666.

8. *Oluf Jensen Pind*, var en Tid Hjælpepræst hos Formanden, ordin. den 29 Juni 1666, Søn af Præsten Jens Olesen Pind i Hobro, maaskee Student fra Aarhus, blev Provst 1684, Præst i 40 Aar, fratraadte Embedet 1706, død den 26 Febr. 1708. Han var 1ste Gang gift med Formandens Datter, Maren Sørensdatter, død 20 December 1691; med hende havde han 5 Sønner og 4 Døttre. 2den Gang g. d. 14 Juni 1692 m. Else Rasmusd. Mosegaard, Kammerpige paa Friisholt, død 26 Mai 1698; var Moder til 2 Sønner og 2 Døttre. 3die Gang g. m. Elisabeth Hansd. Harding, Datter af Raadmd., Postmester og Kjøbmand Hans Bendixen i Aarhus, havde i dette Ægteskab 2 Sønner og 1 Datter. Oluf Pind var en efter den Tid meget velhavende Mand, som kan skjønnes af, at han ved sin Død efterlod sig 162 Lod forarbejdet Sølvs, vurderet til 81 Rd. Han efterlod sig 27 Bøger, vurderet til 12 Rd. 1 Mk. 7 Sk.

9. *Jørgen Olufsen Pind*, en Søn af Formanden, født omtr. 1677, Stud. fra Aarhus 94, kaldet 11 Januar 1706, ord. 8 Octob. 1707, gift 28 Nov. 1708 m. Kirstine Jacobsdatter Graae, havde 2 Sønner, hvoraf Jacob Jørgensen Graae blev Præst i Grundfør. Jørgen Pind døde d. 1 April 1712.

10. *Henrik Jensen Schov*, født i Viborg Stift 1684, Stud. fra Aalborg 1707, Cand. 16 Aug. 1709, n., gift 15 Juli 1713 m. Formandens Enke, død 1742, havde 2 Sønner og 3 Døttre. En af Sønnenne, Jens Henr. Schov, blev Præst i Kippinge, en dygtig Præst og en god Physicus. Henrik Schov døde d. 11 Octob. 1729. Han havde i sine sidste Aar Tvistighed med sin Hustru. Han var fattig, og ved hans Død var hans Bo fallit. Han havde dog 46 Bøger, ved Skiftet vurderede til 20 Rd. 5 Mk. 13 Sk.

11. *Frands Knudsen Blichfeldt*, født i Grenaa 1697, Faderen Knud Henrik Frands. B., Byfoged. Stud. fra Grenaa 1715, Cand. 18 Jan. 1718, h., kaldet 18 Nov. 1729, ord. 16 Decemb. s. A., g. 12 Mai 1730 med Mette Christensd. Vinding, en Datter af Præsten Chr. Vinding i Haasum, død i Lille Ring 1751, uden Børn. Blichfeldt døde 23 Febr. 1737. Han stiftede et Legat paa 300 Rdr. til Skolers Oprettelse i Sal og Gullev, 200 Rdr. til hans Begravelses Vedligeholdelse i Gullev Kirke¹⁾, foruden andre betydelige Legater til Enker, Kirker og Skoler (see Hoffm. Fund. II. B. S. 429). Han var en velbegavet, dygtig og hæderlig Mand, og hans Minde bevares endnu i Menigheden med Taknemmelighed.

12. *Ole P. Kleve*, født i Kjøbenhavn 1708 (Broder til den lærde Genealog Clevenfeldt). Stud. 1730, Cand. 18 Juni 1734, n., Kapell. p. pers. for Karise 23 April 1736, kaldet til Sal 19 Marts 1737, g. m. Helene Palene Rosborg af Friisholt, og havde idetmindste 1 Søn og 1 Datter. Han forflyttedes som 1ste Kapellan ved Frue Kirke i Aarhus den 6te October 1741 og blev Magister 1744. Han blev som afsindig entl. 1749 og døde paa Bornholm, men naar vides ikke.

13. *Mag. Christen Jegind*, født ved Lemvig — maaskee paa Jegindø — 1704, Stud. fra Viborg 1726, Cand. 29 April 1737, l., Magister 1742, gift i Kjøbenhavn den 20 Juli 1744 m. Sara Catrine Pedersd. Horrebov, en Datter af Professor Dr. med. Peder Horrebov og Hustru Anne Margrethe Rossing. Blev kaldet til Præst f. Sal og Gullev d. 8 Decemb.

¹⁾ Denne Begravelse blev af Rosborg ved Reparationen 1769 nedbrudt og Blichfeldts jordiske Levninger redsænkede i Jorden. Rosborgs Støv vederfores 1837 en endnu være Skjæbne.

1741, ord. 16 Febr. 42, forflyttedes til Faxe den 5 October 1753. Han døde den 30 Mai 1760.

14. *Henrik Bøtcher*, født i Ribe 1721, hvor hans Fader, Morten Lauritsen B., var Skolelærer. Stud. fra Ribe 1740, Cand. 12 Octob. 1744, h., kaldet 29 Octob. 1753, inds. 13 Jan. 54, Herredsprovst, g. m. Ingeborg Sophie Ham, født c. 1714, død 27 April 1789, havde 1 Datter. Han døde 20 Octob. 1784. Gav 200 Rdr. til Skolerne.

15. *Jens Høst Birch*, født i Hagsholm den 1 Nov. 1748, Stud. pr. 1764, Cand. 9 Marts 1768, h., kaldet til Sal og Gullev den 11 Januar 1785, gift 16 Juni 1783 m. Mette Dorthea Evens af Besser-Onsberg, f. i Aversi 1755, d. 8 Decbr. 1832, havde 2 Sønner og 1 Datter. Han forflyttedes til Hammel den 20 April 1792 og derfra til Vitten, H. H., d. 7 Marts 1797, hvor han døde den 23 Nov. 1832.

16. *Claus Svitzer*, født i Asnæs d. 17 Sept. 1763, Søn af Justitsr. Erik Clausen S. til Gislingegaard. Stud. fra Odense 1784, Cand. 9 April 1788, n., kaldet til Sal-Gullev d. 16 Mai 1792, ord. 12 Sept. s. A., gift 1796 m. Edel Helene Margrethe Dyhr af Tustrup, f. 2 Mai 62, død 10 Juni 1840. 2 Sønner og 2 Døttre. Han døde den 1ste Februar 1837.

17. *Clemens Chr. Fogh Paludan*, født i Korsør den 2 Marts 1803, Stud. fra Nyborg 1822, Cand. 12 Aug. 1833, n., først Kap. p. p. i Gjern, den 3 Octob. 1834, ord. 11 Decbr. s. A., siden i Gylling, kaldet til Sal d. 22 April 1837, g. m. Lovise Thura af Gjern d. 1 Mai 1838, f. 8 Octob. 1793, ingen Børn. Han forflyttedes d. 16 Sept. 1860 til Nørre Næraa i Fyen; naar og hvor han døde vides ikke

18. *Salomon Ochsner*, født i Helsingør d. 4 Febr. 1815, Stud. fra Helsingør 1834, Cand. d. 22 April 1841, h., g. den 5 Mai 1852 m. Julie Emilie Dorthea Wøldike af Store Heddinge, f. 22 Marts 1819, uden Børn. Først Cathec. i Assens den 4 Marts 1853, ord. 13 April s. A., kaldet til Sognepræst for Sal og Gullev d. 8 Decemb. 1860.

Sognedegne til Sal og Gullev.

Den første os bekendte Sognedegn var *Mikkel Kjeldsen*. Han nævnes som Vurderingsmand ved et Skifte i Dødsboet efter Hr. Provst O. Pinds Hustru Maren Sørensd., der afholdtes

i Sal Præstegaard den 20 Jan. 1692. Han var ligeledes Vurderingsmand ved Registr. i Dødsboet efter Provst Pinds 2den Hustru Else Rasmd. Mosgaard, d. 28 Juni 1698. Han maa være død omtrent ved samme Tid eller lidt før Provst Pind, da han ikke nævnes ved Skiftet efter denne, der afholdtes d. 27 Febr. 1708.

Peder Busk nævnes dernæst som Sogndegn til Sal og Gullev Menigheder, idet der d. 1 Juni 1721 holdtes Skifte efter hans afdøde Hustru Anne Margr. Pedersd., som efterlod sig en Datter Mette Pedersd., 4 Aar gl. Denne Degn boede i et Gadehuus i Sal By, som han havde i Fæste og hvoraf han svarede Afgift til Godseieren. Et Aarstid efter hans Hustrues Død flyttede Peder Busk, eller som han med en meget daarlig Haandskrift skrev sig P. Busch, fra Sal til Ørum, Viskum og Veirum i Sønderlyng Herred.

Ole Pind, en Søn af Præsten Jørgen Pind, blev derefter ansat til at bestyre Degneembedet, skjøndt han kun var 15 Aar gammel. Han opholdt sig og nød Kosten hos sin Stedfader Præsten Henrik Schov, indtil han i Pintsen 1727 fyldte sit 18de Aar, imod at Præsten hævede Indkomsten af Degnekaldet, ligesom denne Stedfader ogsaa fordrede Erstatning for Stedsønnens Befordring til Embedet. Da Præsten Henrik Schov levede i Uenighed med Ole Pinds Moder Kirstine Graae, flyttede han til Gullev og boede der indtil Faderens Død i Efteraaret 1729. Hvor Ole Pind siden blev af, vides ikke.

Niels Hornberg blev 1730 eller 31 kaldet til Sogndegn og boede tilleie i Friisholt Birks Thinghuus, der laae i et Hjørne af Friisholt Have. Men da Degnens Kone efter nogle Aars Forløb fik Lyst til at lægge sig nogle Høns til, opstod der Uenighed imellem hende og Godseierens Kone Mad^{me} Rosborg, hvorover Degnen foretog sig i Aaret 1737 at bygge sig en egen Bolig paa et Stykke Gadejord i søndre Side i Sal By og indrettede i denne sin Bolig, rimeligviis efter Præsten Blichfeldts Tilskyndelse, en Skolestue for heri at holde Skole for Sognets Børn, da der ingensinde forhen havde været Skole eller Skoleunderviisning enten i Sal eller Gullev. Da hverken Skolestue eller noget Skolehold kunde være Godseieren Hr. Rosborg til Behag eller vinde hans Bifald, lod han en lille Hytte opføre til Enden af Degnens Bolig

for at betage ham videre Byggeplads. Misfornøiet herover og for at komme bort fra den stridige Godseier og hans næsten ligesaa stridige Svigersøn Hr. Ole Kleve flyttede Hornberg et Par Aar efter til Vindum, hvor han atter skal have opført en ny Degnebolig med Skole. Denne Niels Hornberg var en meget begavet og i flere Henseender virksom, dygtig og hæderlig Mand, og hans sjelden smukke Haandskrift, der endnu haves saavel i Kirkebøger som i gamle Thingbøger, bærer Vidne om hans Dygtighed ogsaa i denne Retning.

Clemen Pind, vistnok en yngre Broder til Jørgen Pind, bestyrede derefter Embedet som Sogndegn for Menighederne og beboede en Leilighed hos Præsten Hr. Ole Kleve i Sal Præstegaard.

Simon Hosendal blev derefter i Aaret 1740 af Biskoppen beskikket til Degneembedet uden Godseierens Hans Rosborgs Indvilgelse, som derover blev meget forterønet og søgte paa adskillige Maader at gjøre Degnen kjed af Embedet, som ogsaa lykkedes, idet Hosendal strax efter drog den Vei, han var kommen (see Jydske Saml. 8 B. S. 101).

August Vimmelmann blev nu af Biskoppen kaldet til Sogndegn. Hvor han kom fra, vides ikke. Han var en rask, livlig og dygtig Mand til sin Gjerning, saa Rosborg maaskee ikke har fundet sig beføiet til ogsaa at faae ham fjernet. Herved maa ogsaa bemærkes, at Rosborg formedelst Alderen svækkedes og ikke længere virkede med den Kraft som forhen og ikke har vovet at angribe hverken den dygtige Præst Mag. Jegind eller den begavede Degn og saaledes lod dem begge i Ro, saalænge han var paa Friisholt. Maaskee Vimmelmann ogsaa har været noget forsigtig i sin Færd af Frygt for den gamle Krakiler Rosborg; thi saasart denne var borte, fik Degnen meget Bryderi og Uvenskab med Birke-dommeren Søren M. Møller i Skibelund, hvorover han snart maatte fraflytte Degneembedet i Sal. Hvor hen han flyttede, er ikke bekjendt.

Den ny Eier af Friisholt, Hans Thansen Rosborg, der havde faaet Titel af Krigsraad og saaledes var berettiget til at kalde Degn, beskikkede omtrent 1752 *Hans Mikkelsen* til Sogndegn og Skolelærer i Sal. Han var en Søn af Huusmand Mikkel Sørensen i Gullev og født der 1719. Han var en særdeles velbegavet og agtet Mand og virkede med Flid i

sit Embede, indtil han ved den grasserende Blodsot 1779 den 28 September afgik ved Døden tilligemed to af hans Sønner.

Hans ældste Søn *Niels Hansen*, der havde tillagt sig Navnet *Stæhr*, blev i det efterfølgende Aar 1780 af den ny Eier Kammerraad N. Førslev til Friisholt kaldet til Sogne- degne-Embedet for Sal og Gullev og Skolelærer i Sal. *Niels Hansen Stæhr* havde i sin Ungdom været bestemt til Bogen og blev af Faderen sat i Viborg Latinskoie, hvor han var nogle Aar, men blev formedelst sine svage Aandsevner igjen tagen ud af Skolen og anbragt til anden Virksomhed og arbejdede nogle Aar som Dugmager indtil Faderens Død. Som Skolemester var han ringe begavet og næsten uskikket, derimod besad han Dygtighed i sine Forretninger som Degn, idet han var en god Sanger. Han var yderst overtroisk og forstod at indbilde sine Sognefolk og andre, at han i Viborg og Kjøbenhavn havde gaaet i den sorte Skole og der studeret den sorte Kunst og kunde mane, vise igjen og helbrede forhexede Mennesker og Dyr. Ogsaa gav han sig af med at helbrede Beskadigelser og andre Sygdomme ved naturlige Midler, og han var derfor kommen i stort Ry og blev søgt i flere Sygdomstilfælde. Ved dette og ved sin venlige Omgang forstod han at vinde sine Sognefolks Agtelse og Ærbødighed. Han døde den 21 December 1813 i en Alder af 59 Aar. Hans Enke overlevede ham i 37 Aar og døde 1850, 95 Aar gammel.

Søren Thaanum, forhen Skolelærer i Løvskal, blev 1814 af Ritmester Halling til Friisholt kaldet som Sogne- degn og beskikket med den Forpligtelse at underkaste sig de Forandringer, der fremtidig maatte skee med Skolevæsenets Omordning. I Aaret 1816 blev Gullev oprettet til et Kirkesangerembede, og saaledes ophørte Embedet som Sogne- degn.

Mærkelige Mænd, fødte i Sal og Gullev.

Søren Mikkelsen, en Søn af Huusmand Mikkil Sørensen i Gullev, født 1716, havde lært Snedkerhaandværket, men lod sig ikke tilfredsstille med at forfærdige almindeligt Snedkerarbejde ligesom andre af hans Lige; han lagde sig efter og øvede sig saaledes i Tegning og Udskæring i Træ, saa han heri opnaaede stor Dygtighed og Færdighed. Den grove,

stive og barokke Stil, som var saa fremherskende i sidste Halvdeel af det 17de og noget ind i forrige Aarhundrede, tiltalte ikke den unge begavede Søren Mikkelsen; der maatte anvendes smukkere og blødere Former. Ethvert Stykke af hans Arbeider, hans Billedskæring og Arabesker vidnede stedse ved deres Skjønhed og Reenhed om dyb Tænksomhed og en stor Flid, saa de i ingen Henseende stod tilbage for Nutidens bedre Frembringelser i dette Fag. Det var især Lænestole og andre Stole, han gav en saa hensigtsmæssig og skjøn antik Form og forskønnede end mere ved smukt tegnede ophævede Blomsterslyngninger og Løvværk. Han forfærdigede en Mængde Bøsseskæfter, smukt dannede og udsirede med Løvværk, og til dette Arbeide blev han søgt baade i Egnen og i mange Miles Omkreds. I Begyndelsen af dette Aarhundrede var hans Arbeide endnu at forefinde paa adskillige Steder, især hos hans eneste Datter paa Gaarden Vinkelholm; om der nogetsteds er Levninger af hans Arbeide tilbage, vides ikke. Derimod vides med Vished, at der i Gullev Kirke findes to Arbeider af ham. Det ene er Lydhimlen med den derunder svævende Due ovenover Prædikestolen, det andet tøj Tilføininger til Siderne af Altertavlen for at forøge dens Brede. Disse Tilføininger fremstille Engle omslyngede af og tittende gennem Løvværk. Min Moder var tilstede og saae disse Arbeider bleve udførte af ham. 2 Aar derefter, 1771, endtes hans Dage ved en ulykkelig Hændelse, ved at føres over Gudenaas paa et Knubskib — en udhulet Træstamme —, der kæntrade ved Landsætningen, hvorved Søren Mikkelsen, hans Datter, en ung Pige og Færgemanden druknede.

Jens Christensen, almindelig kaldet »Smed Jens«, blev født i Gullev Smedehuus i Aaret 1761; Faderen Christen Steffensen var Bysmed og levede i meget fattige Kaar. Medens Jens i sin Ungdom arbeidede i Hjemmet hos Faderen, begyndte han paa egen Haand at øve sig i Uhrmageriet ved at lave simple Stueuhre, de saakaldte Viseværker, som dengang begyndte at komme i Brug hos den fattige Bondestand. Hans Duelighed blev snart bekjendt, og dette havde til Følge, at Godseieren, Kammerraad Ferslev paa Friisholt, bestilte et Gaarduhr hos ham, som han leverede i Aaret 1790. Da der i et af de følgende Aar blev udstedt en Indbydelse til For-

færdigelse af et nyt Taarnuhr til Budolfi Kirke i Aalborg, blev han af Kammerraad Ferslev, der da var udnævnt til Amtmand i Thisted Amt, opfordret til at give Møde ved den i denne Anledning berammede Licitation. Jens Christensen, der nu var ansat som Bysmed i Sal, undslog sig længe, idet han ikke turde vove sig til saa stort et Foretagende, og gav først sit Minde, da Amtmanden sendte ham et Kautionsbeviis. Med dette i Lommen kom han til Licitationen, hvor de Tilstedeværende med Forundring saae paa den simple Bonde- mand, der gjorde det laveste Bud. Da han fik Arbeidet tilslaaet, vakte det ikke liden Opsigt, da denne Smed »fra Landet« paa Opfordring kunde fremlægge fyldestgørende Kaution. Det store Taarnuhr, som efter Konditionerne skulde forfærdiges med Messing Hjulværk, blev færdigt fra hans Haand, saavidt erindres i Sommeren 1798. Ved Afleveringen prøvedes Uhret af flere Uhrmagere, om Staaldelene havde den fornødne Hærdning; men denne befandtes saa udmærket, at den haardeste Fiil sløvedes ved at stryges over Drevene. Uhret, som viser paa Taarnets 3 Sider, stod dengang sin Prøve og gjør, saa vidt vides, sin Tjeneste endnu.

Af Amtmanden modtog han senere Bestilling paa et 8 Dages Stueuhr, der skulde foræres til en fornem Herre i Kjøbenhavn. Her beundredes dette Uhr saavel for det smukt udførte Arbeide, som for dets kunstmæssige Indretning. Foruden den almindelige Tidsdeling viste det paa en snild Maade Datum, Maanedskifte o. desl. Han blev nu for sin Kunstflid hædret med Landhuusholdningsselskabets anden Sølvmedaille.

I Aaret 1801 flyttede han fra Sal til sin Fødeby Gullev, hvor han modtog i Fæste sin Svigerfaders Gaard, som han faa Aar efter kjøbte og beboede til sin Død.

Det næste større Arbeide, han leverede, var et Taarnuhr til St. Mortens Kirke i Randers, som, saavidt mindes, blev færdigt og opstillet 1804. Nu indløb Bestillinger fra flere større jyske Kjøbstæder paa Taarnuhre hos ham. Et Taarnuhr til Domkirken i Aarhus blev opsat 1806 og viser, ligesom Uhret i Aalborg, paa Taarnets 3 Sider. Desuden forfærdigede han en Deel mindre Taarnuhre, bl. A. til Raadhuset i Randers, Kirken i Hørning ved Randers, til Herregaarden Visborggaard, Raadhuset i Skanderborg o. fl. St. At opgive Antallet paa de mangfoldige, gode, solide Stueuhre, der udgik

fra hans Værksted, lader sig ikke gjøre, saa lidt som tilnærmelsesviis at nævne de mange andre Metalarbeider, han i sit lange Liv fra tidlig Morgenstund til sildig Aften med travl Virksomhed foretog sig.

Hans Ven og Velynder, den for sin nidkjære Virken for Frugtrædyrkning og Træplantning bekendte Konsistorialraad Ridder Bjerregaard i Hjermind, foranledigede, at han, men desværre for seent, paa Landhuusholdningsselskabets Foranstaltning foretog en Reise til Kjøbenhavn i Aaret 1828. Ved de idelige og mangeaarige Anstrængelser var hans Syn blevet saa svækket, at han under sin utrættelige Virken maatte tage Følelsen til Hjælp. Paa sine gamle Dage hædredes han atter, 1827, med Landhuusholdningsselskabets første Sølvmedaille. Han døde 71 Aar gammel i Aaret 1832.

Christen Ibsen Christensen var især den, der nød godt af ovennævnte Jens Christensens Underviisning og Veiledning. Han blev født paa Gaarden Annebjerggaard i Gullev Sogn i Februar 1794, hvilken Gaard han arvede efter sin Fader og eiede og beboede indtil sin Død. Da hans Bedstefader havde været Snedker, var der lidt Værktøi tilbage paa Gaarden efter ham. Med dette begyndte denne Dattersøn i sin tidligste Ungdom sin Virksomhed som Tømrer og Bygningssnedker og vedblev uafbrudt dermed indtil Aaret 1820. Da der indtil den Tid intetsteds havde været bosiddende Glarmestre paa Landet, men det nødvendige Glarmesterarbeide udførtes af de omreisende, saakaldte Kjeltringer — Axelsønnerne —, begyndte Christen Ibsen, efter Tilskyndelse og med Hjælp af fornødent Værktøi af Jens Christensen — Smed Jens — at forfærdige Vinduer, saaledes som da brugeligt var, med Ruderne indfattede i Bly, og var han saaledes den første bosiddende Glarmester paa Landet i Jylland, eller om man vil Vinduesfabrikant, idet han lavede Vinduerne i fuldfærdig Stand til Brug. Han vandt herved en saa stor Søgning, at hans Arbeide blev udbredt over flere Miles Omkreds, især i Vesteregnet heelt til Holstebro. Endogsaa til Kjøbstæderne forfærdigede han en Mængde Vinduer. Han var maaskee den første i Jylland, om ikke i hele Danmark, der erholdt Haandværksbevilling, idet han paa eengang fik Bevilling baade som Tømrer og Glarmester to Dage efter at Forordning herom

var udkommen. Han forfærdigede mange smukke rundbuede Kirkevinduer. Da han var Glarmester paa de Staten tilhørende Herregaarde i Jylland, forfærdigede han ogsaa de i Traps Beskrivelse omtalte »høie Vinduer« til Astrup Kirke, hørende under Villestrup imellem Hobro og Aalborg. Om sider, da enhver Snedker lærte og gav sig af med at lave Vinduer, paatog han sig, ogsaa efter Jens Smeds Raad og Veiledning, at forfærdige Blæsebølge til Smedene, og det i en saa stor Udstrækning, at han i flere Aar af sin sidste Levetid forsynede en betydelig Deel af Smedene dermed saavel paa Landet som i Kjøbstæderne, heelt fra Thy og Mors til Horsens og fra Østkysten ved Grenaa til Vesterhav. Skjøndt han eiede og besad en større Landeiendom, deeltog han aldrig i Gaardens Arbeide, men drev ved Svendes og Drenges Hjælp sin Haandværksgjerning lige indtil sin høie Alderdom. Han døde 9 November 1879, henved 86 Aar gl.

Rasmus Jensen, en Søn af Smed Jens Berthelsen i Sal, er født der i Febr. 1814. Han var først nogen Tid i Uhrmagerlære hos Jens Christensen i Gullev og siden, for at lære Behandlingen af Lommeuhre, hos en Uhrmager paa Frisenborg. Siden arbeidede han hjemme hos Faderen og drev i en Række af Aar Uhrmagerkunsten i Forening med at forfærdige fortrinligt Kleinsmedarbeide. Ved efter en Sygdom at blive saa brystsvag, at han ikke kunde taale at sidde i en forover bøiet Stilling, paatog han sig at forfærdige Brokbaand, Bandager og Maskiner til Værkbrudne, Lamme og til Helbredelse af andre Legemsfeil, og ved en duelig Læges Bistand og Underviisning tillige med egen Granskning erhvervede han sig en Kyndighed og dyb Indsigt i Faget som Bandagist og forskaffede mange lidende Mennesker Hjælp og Førlighed. Han opnaaede ved sin Tænksomhed og Flid i dette Fag en saadan Dygtighed og Færdighed, at hans Arbeide fuldkommen kunde maale sig med de fortrinligste Bandagisters her i Landet. Da hans 4 Sønner voxede til og kunde deeltage i Arbeidet, dreves Uhrmageriet samtidig med Forfærdigelsen af Bandager og kunstige Lemmer, og Arbeidet blev fordeelt, saa det gik mere fabrikmæssig. Der forarbejdedes nu en stor Deel Stueuhre af alle Slags, og Bandagistarbeidet søgtes i en viid Omkreds i Jylland, heelt til Vesterhavet. Stueuhrene,

der udgik fra dette Værksted, stod i Skjønhed og Varighed langt over de bornholmske, idet Hjulværket i disse ikke har den fornødne Hærdning. Han var Opfinder af en Maskine til at afrunde Spidserne paa Takkerne i Uhrhjulene, hvorved Arbeidet blev meget lettet og mere nøiagtigt. Ligeledes opfandt han en meget snildt indrettet Boremaskine at træde med Foden, samt en Brødkærekniv af en fortrinlig Konstruktion foruden andet mere. For hans Kunstflid blev han i Mai 1867 benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn, hvilket Enhver tilstod at være velfortjent. Han døde den 21 August 1880. Hans ældste Søn Jens Møller Rasmussen, som i flere Aar arbejdede hos Faderen som Mestersvend, fortsætter med Held Bandagistforretningen, hvorimod de 3 andre Sønner drive Uhrmagerprofessionen paa forskellige Steder i Jylland og i Amerika.

Mariesteds (Sæbys) byret af 1525 og Holstebros byret af 1552.

Af V. A. Secher.

Det har hidtil været ubekendt, at Sæby har været blandt de byer, som havde en egen byret. Pontoppidan, der i Danske atlas nævner nogle i al almindelighed holdte beskyttelses- og privilegiebreve, som de ældre oldenborgske konger have givet byen, nævner ikke, at den har haft en byret, skönt han, eller vel for det her omhandlede binds vedkommende rettere Langebek, ellers gerne giver en fortegnelse over de ældre breve, som findes i byernes arkiver. Ikke desto mindre må Sæbys byret altid have været til i byens arkiv, indtil den fornylig sammen med 18 andre stykker ældre end år 1700 blev afgivet til »Kongerigets arkiv«. Ved samme lejlighed afgaves også et par tingbøger for byen fra det 17. årh., og dette var alt, hvad der i byens arkiv var lævnet af skriftlige minder om dens fortid forud for det nævnte år.

Til Sæby byret knytter sig den særlige interesse, at man ikke blot har kilderne, af hvilke den er en bearbejdelse, fuldstændig bevaret, men endogså selve det eksemplar af kilderne, på grundlag af hvilke bearbejdelsen er foretaget.

Højheden over Sæby ejedes af biskoppen over Børglum stift; dette var grunden til, at det brev, hvorved kong Fredrik I. i året 1524 den 10. august gav Sæby samme privilegier som byen Viborg, kom til at lyde på biskop Stygge Krumpen. Dette brev er ikke blevet indført i Danske kancellis kopibøger over kongelige ekspeditioner fra den tid og findes derfor heller

ikke i udgaven af disse¹⁾. Af denne årsag og fordi det er kilden til den første § i byretten, er det meddelt neden for under nr. 1, skönt allerede Danske atlas har offentliggjort dets indhold, rigtignok kun i uddrag og oversættelse. Det findes i den ovennævnte aflevering fra byens arkiv²⁾. Dette gælder også om byrettens kilder, som nu skulde nævnes. Som naturligt var, når han efter brevet af 1524 vilde give Sæby en byret, henvendte Stygge Krumpen, eller dog borgemester og råd i byen, sig til Viborg by for at få afskrift af dennes latinske byret, udstædt af Kristoffer af Bajern 11. april 1440³⁾ med de danske tillæg, nemlig brevet af 11. juni 1442⁴⁾ og kong Hans's brev af 28. novbr. 1505⁵⁾. Der meddeltes da en vidisse af den latinske byret⁶⁾ med de to nævnte tillæg og en vidisse⁷⁾ af en oversættelse af byretten med de samme tillæg. Rosenvinge har alt trykt en oversættelse af Viborgs byret, men den er først fra 1668⁸⁾, og den har han jævnført med en vidisse af en oversættelse, som byen 1440 meddelte Kolding by. Sæby oversættelsen er altså den ældste nu kendte tekst af oversættelsen af Viborgs byret og bør derfor lægges til grund for udgivelsen, når den højlig fornødne ny udgave af

1) Kong Frederik den førstes danske registranter, udg. af K. Erslev og W. Møllerup Kbh. 1879.

2) Seglet er nu affaldet.

3) Trykt efter en slet afskrift af Rosenvinge i Gml. love 5, 264 fig., efter originalen af Ursin (Stiftsstaten Viborg s. 59 fig.) og Heise (Diplomatarium Vibergense s. 27 fig.).

4) Trykt efter originalen hos Heise a. st. s. 31. Det indeholder det samme som Viborg byret 1440 § 16.

5) Trykt efter originalen hos Heise a. st. s. 125. Indholdet er alt meddelt af Rosenvinge i Gml. love 5, XXXIX.

6) Den udgør nu 3 sammensyede pergamentsblade, oprindelig 4 blade, men det sidste ubeskrevne er blevet fraskåret. Vidissen er udateret og lyder: »Vi borgemester och radtmænd y Viborig kyendis och gjør vittherligt for allæ aath vy aaff hoffborn fyrster framfarnd konninger y Danmarck haffver slig privilegie och fryhiedt, som her efter følger.« Seglet fattes nu.

7) Den består af 7 sammenhæftede pergamentsblade, af hvilke 1. og 7. dog kun danne omslag. Vidissen er her skrevet til bagefter og lyder med hertil svarende ændringer ligesom ved den latinske byrets vidisse. Seglet fattes, men snorene af grønne og gråbrune silkestråde hænge ved.

8) Gml. love 5, XXXVIII.

vore gamle love en gang kommer til at ligge for. Skönt denne oversættelses formål sikkert kun var at danne grundlag for udarbejdelsen af hin byret, og den altså, når denne var givet, ikke havde nogen retlig betydning, må man dog i yngre tid have tillagt den en sådan, ti den har påtegninger om at være blevet læst på Sæby byting den 5. novbr. 1632 (»på Sæby byting, som da holdtes på Sæby rådhus«) og 16. febr. 1670 samt på Sæbygårds birketing den 13. juni 1611 og 7. januar 1615, medens byens egen virkelige byret ikke ses at være blevet læst ved disse tider.

På grundlag af disse kilder blev altså Sæby byret udarbejdet. Den findes skrevet på den ene side af et pergamentsblad, som er 29. 37 ctm. stort. Segl og seglrem ere affaldne. Byretten findes trykt nedenfor under no. 2.

Det var dog ikke til Sæby alene, at den viborgske ret trængte hen. I året 1552 brændte byen Holstebro¹⁾, og da den ved den lejlighed mistede sine privilegiebreve, gav kongen byen s. å. en ny byret, som er trykt ndfr. under no. 3²⁾. Det siges ikke, hvorfra man tog de enkelte bestemmelser, men en jævnføring med Viborgs byret af 1440 vil straks vise, at vi her have kilden.

Hverken Holstebro eller Sæby byret er en ligefrem oversættelse af Viborgs. De udelade hver forskellige artikler, men ingenlunde de samme, og foretage bægge hist og her ændringer ved eller gøre tilføjelser til de optagne. Medens Sæby byret lader de optagne artikler stå i samme orden som i den viborgske, ordner Holstebro dem om. Viborg byret består af 37 §§ og heraf benytter Sæby §§ 2, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33 og 35, altså 24 §§. Holstebro derimod benytter §§ 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 32, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 25, 26, 28, 29, 31 og 33, eller 21 §§. Sæby benytter 9 §§, som Holstebro lader ligge (§§ 6, 8, 12, 16, 19, 21, 23, 30, 35), medens omvendt denne benytter 6 §§, som Sæby ikke tager hensyn til (§§ 1, 3, 7, 10, 18 og 31). Det vilde blive for vidtløftigt her i hvert enkelt tilfælde at efterspore årsagerne til, at den ene byret medtager én, den anden en anden §, men det skal dog

¹⁾ Frølund: Holstebro s. 35.

²⁾ Teksten er indført i Danske kancellis registre over alle lande 5, 384-86.

fremhæves, at der gennem iagttagelsen af dette forhold ofte vil kunne vindes lys over retsreglernes udvikling. Eksempelvis skal nævnes som ejendommeligt, at Holstebro byret finder det i sin orden at optage de gammeldags fordelingsregler fra Viborg byret 1440 § 18, som fuldstændig stemme med de fynske fordelingsbestemmelser, der ophævedes ved forordng. 30. maj 1573 for at give plads for den almindelige jyske fordeling med 6 høringer. Når derfor Holstebro byret endnu midt i 16. årh. kan fastholde reglerne fra Vib. byret 1440 § 18¹⁾, må man antage, at den gamle fordelingsprocedure, efter hvilken høringerne ikke som efter den senere ret udnævntes på én gang på fjerde ting, men to ad gangen for hvert af de 3 første ting, endnu midt i 16. årh. har holdt sig lokalt i afsides egne i det vestlige Jylland såsom i Holstebro. I det derimod Sæby byret alt 1525 vrager Vib. byret 1440 § 18, må man antage, at proceduren med de 6 på én gang udnævnte høringer allerede så tidlig som i begyndelsen af 16. årh. var kommet i brug i Østjylland.

Foruden Vib. byret 1440 har Sæby byret benyttet de ovennævnte breve af 1505 og 1524 (til dens §§ 1, 26, 27, 28, se anm. ndfr.), medens Holstebro har en § (§ 22), som ikke findes i Vib. byret.

Endelig må fremhæves, at ingen af de to byretter overalt følger kilden ordret i de §§, som de optage. Om Sæby byret gælder således almindeligt, at den, hvor Vib. byret har bøden til kongen (fogden), sætter en bøde »til os« : bispem af Børglum. Iøvrigt henvises herom til de i noterne meddelte afvigelser fra Vib. byret 1440. Som prøve på betydningen af disse kan nævnes, at Sæby byret § 23 og Holstebro byret § 8 overensstemmende have ændret den oprindelige regel i Vib. 1440 § 32, hvorefter kun *borgeres* kavtion kunde fri udenbys mand fra fængsel, således, at kavtionisten ikke nødvendigvis skulde være borger i byen. I denne ændring afspejler sig et århundredes udvikling i social henseende.

Udgivelsesmåden har været denne, som vel i det hele turde være anvendelig på originale danske aktstykker fra slutningen af 15. årh. til hen imod midten af 16. årh., at

¹⁾ Dog med den vigtige modifikation, at sagsøgeren ikke længere personlig skal begive sig til sagsøgtens bolig.

store bogstaver kun er blevet anvendt i navne og efter punktum. Overalt i begyndelsen af ordene er ff ombyttet med f, sz med s; for u, v og w er u sat for selvlyden, v for medlyden. J er kun beholdt i begyndelsen af en stavelse, når en selvlyd følger på, medens der ellers er sat i; h efter g og d er blevet udeladt undtagen i navne. Skilletegn er blevet sat, efter som meningen måtte være; i Holstebros byret ere tallene derhos gengivne med arabiske tegn.

1.

1524, 10. avgust. Kong Fredrik I. under Sæby samme privilegier, som Viborg by har.

Vi Frederick etc. . . . giøre alle vittherlichtt, att vii aff vor sunderliigen gunst och nade svo och fore troskab och villigen tieniste, som oss elskelige verduge fader mett gud her Stygge Krumpen, biscop y Burglum, oss och Danmarckis riige her tiill giortt haffver och altiid beviist och hand och hanss efftherkommere biscopper y Burglum her effther troffveligen giøre, beviisze maa och skall, thaa haffve vii undt oc tiilladt och met thette vortth opne breff under och tiillader, att hanss och Burglum bispdommesz undersatte burgemester, radmendt och menige borgere uti Burglum bispdommesz kiøpstadt Sebye maa och skall her effther indtiill eviige tiidt nyde bruge och beholle frii kiøpstedtz rett och byffredt, segelatz, handtlinge och kiøpmandskab och alle andre herligheder, priveleger och friiheder ingen i noget maade undtagen ligerviissz som vore och kronenss undersaatte burgemester, radmendt och borger utii vor kiøpsted Vyborge haffver oc utii alle made nyder och bruger. Tha forbyuder vii alle ehvo the helst ere eller vere kunde serlestis vore fogder, toldenner och embedzmend forschreffne burgemester, radmend och borger i forschreffne Sæby her emod att hindre eller hindre lade, møde, platze, uforretthe eller i noget made forfang att giøre under vor kongeligen heffn och vrede. Giffvet paa vortt slott Kiøpendhaffn sancti Lavrentii martiris dag aar effther gudz byrd mdxiiii under vortt secret.

ad mandatum domini regis proprium.

2.

1525, 11 november. Biskop Stygge Krumpen udstæder en byret for Mariested, som også kaldes Sæby.

Vy Stiggo Krompen, med gudtz nade biiscopp udi Børglom, gjør alle vitterlicht, at for then villige, troffve thienniste, hyldscab, mandschab, helpp, thrøst, bistannd oc underdanighed, som vore oc Børglom biscopdoms throff thienere och undersatte borgemester rademend oc menige borgere udi Maristædh, ther och kalldis Seby, oss vor forfedre oc Børglom sticht hertill dagelig giord oc beviist haffver och heer effther oss vore efterkomere oc Børglom sticht throffveliggen giøre bevise ma och skall, tha haffver vii undt, giiffvit, fuldbord oc samtøckit och med thette vort opne breff nu under, giiffver, fuldborder og samtøcher thennom effther thet breffviis lydelsæ, som hogenborne fyrstæ Frederich med gudz nade Danemarkis, Vendis oc Gottis koninge, udvald koninge till Norge, hertug till Sleszviich, Holsthen, Stormarren oc Detmerschen, greffve i Oldenborrig och Delmenhorst, vor kiereste naduge herre, oss pan theris vegene undtt och giiffvet haffver, sliig herligheder, privilegier och frihieder, som heer effther følliger:

1.¹⁾ Først att the schulle hafve, nyde, bruge och beholde indtill eviig tiidh fri kiøbstedz rætt, byfrid, segelatz, handlinge oc kiøbmandzscab.

2.²⁾ Item hvo som heltst³⁾ noget iihjelslaer eller oc saar gjør inden theris byfrid, han scall bode till osse fyrutiuffve marc oc xl marc til byen.

3. Item hvilchen sandemand, som icke tilstede eer, nar han upkræffvidis oc scall svære noget sandemands eed, oc hans forfald bliiffver loffvelig kundgiordtt utaff tvo hans medborriger; strax han hiemkummer, scall han giøre siidt sandemandz toffv⁴⁾ och ey haffve ther med noget forbraat, at han icke tilstede var, ther the andere sandemend hans medbrøder svore och gjorde theris toff.

¹⁾ Af Fredrik I.s privileg. for Sæby af 1524.

²⁾ Efter Vib. 1440 § 2.

³⁾ Vib. 1440: quicunqve extraneus.

⁴⁾ Hertil efter Vib. 1440 § 4. — Sandemandstov er sandemandséd.

4.¹⁾ Item sandemen skulle icke svere till landztinget²⁾ om nogere andere sager end om vold, mandrab, saer oc affhugg.

5.³⁾ Item sandemend loffvelig upkravvit oc loffvelig tilfuld⁴⁾, om the svere alle eensz, tha schall the ey haffve forbraatt⁵⁾ theris boesslaad⁶⁾, uden the forvindis aff biscoppen oc nogere theris egne borger for meeneedt⁷⁾.

6.⁸⁾ Item hviilchen, som fød er udi byen, then er icke plichtiige at giuffve arffvekøb⁹⁾.

7.¹⁰⁾ Item ingen borger, som slaar eller saar gjør nogen landzmand, scall sættis udi stock eller jern, om han haffver vedderhettis borgen¹¹⁾ at sætte.

8.¹²⁾ Item om noer landzmand bliiffver besatt¹³⁾ aff fogeden eller hans svend for noer gialdz skyld¹⁴⁾, farer han aff byen i same besetteni[n]ge¹⁵⁾, tha scall han bøde thre marck till oss oc thre marck til bunden.

9.¹⁶⁾ Item ingen udvordtis kiøbmand¹⁷⁾ maa kiøbe aff anden udvordtis kiøbmand klede eller lerrut eller noer kiøbmandz-

1) Efter Vib. 1440 § 5.

2) Vib. 1440: in placito civili.

3) Efter Vib. 1440 § 6.

4) Vib. 1440: per fuylling adaucti (oversætt.: bliver sat fylling på). »Tilfølgningen« af sandemænd skete ved, at fogden opnævnte to mænd og sagde: »Opstår og følger sandemænd til at gøre ret tov«, se Dsk. mag. III., 1 s. 219.

5) Vib. 1440: convinci pro (oversætt.: lovforvindes).

6) Sål. og Vib. 1440.

7) Vib. 1440: pro præstito juramento (oversætt.: dend eed).

8) Efter Vib. 1440 § 8.

9) Arvekøb var en afgift, som fremmede, der døde i byen, måtte have erlagt for, at deres arvinger kunde få arven efter dem.

10) Efter Vib. 1440 § 12: si aliquis civis vel famulus ejus aut rurensis forefecerit verberando vel vulnerando o. s. v.

11) o: vederhæftig borgen.

12) Efter Vib. 1440 § 13.

13) Vib. 1440: arestatus; besette o: arrestere, gøre arrest på.

14) Vib. 1440: ut suum debitum solvat.

15) o: arrest.

16) Efter Vib. 1440 § 14.

17) Vib. 1440: hospes extra veniens (oversætt.: udkommendis giest). — Udvortes o: udenbys.

scab skiifte eller forvandle¹⁾ under fyrutiuffve marckis brøde til oss oc liige saa meget till byen.

10.²⁾ Item ingen udvortis kiøbmand³⁾ maa kiøbe mindre end halloff degger huder, halloff tønne smør, halloff tønne tallig⁴⁾, halloff schippund flesk, halloff hundrit skind under thre marckis brøde till ossze oc liige saa till byen.

11.⁵⁾ Item scall alle Maristeddis borgere oc theris thienere med theris handlinge oc kiøbmandzscab vere qviit oc frii for ald told, vogengield⁶⁾ oc torffførtinge⁷⁾, udoffver alld Danne-

¹⁾ Svarende til: eller noget . . . forvandle, har Viborg 1440: vel infra civitatem incidere vel alia mercimonia mutuo, nisi in nundinis generalibus festi sancti Ketilli. — Forvandle (mndt. vorvanden) = mageskifte.

²⁾ Efter Vib. 1440 § 15.

³⁾ Vib. 1440: hospes adveniens.

⁴⁾ Vib. 1440: adipis (oversætt.: ister).

⁵⁾ Efter Vib. 1440 § 16 og Vib. 1442.

⁶⁾ Også Sæby overs. og den ene oversætt. hos Rosenvinge har: *vogengialdt*, medens Rosenvinges anden oversætt. har det meningsløse: *bougiæld*. I Vib. 1440 har Rosenvinge urigtigen: *boorgiald*, medens aftrykkene hos Heise (Diplom. Viberg. s. 28) og Ursin (Stiftsstaten Viborg s. 60) læse *boongiald*. Heller ikke dette er rigtigt; det originale byrets-brev har: *voongiald* (Sæby afskriften har: *wongeldt*), der giver samme mening, som Sæby byrets form. Det første bogstav er ikke b men et v, som rigtignok meget ligner et b, men derfor er bogstavet ikke desto mindre et v. I byrettens første linje findes ordene: *bauarie* og *uniuersis*, og begyndelsesbogstaverne ligne hinanden meget, men dog er det ene et b, det andet et v, jfr. Wattenbach: *Anleitung zur latein. palæographie*, 3. Aufl. s. 53: »im xiv., xv. (jahrh. ist v) von b oft nicht oder kaum zu unterscheiden«. Herefter kan der (jfr. også den følgende anm.) ikke være tvivl om, at der jo i Ålborg byret 1342 § 1, som Rosenvinge meddeler efter et yngre håndskrift, og hvis indhold ganske svarer til Vib. 1440 § 16, i stedet for håndskriftets: *bundgiald*, *torigørtigh*, bør læses: *voongiald torigørtigh*. *Bundgæld* (*boongiald*) var nemlig ikke en afgift, som betales for adgang til byens torv, men således kaldtes afgiften *in natura*, som byfogden skulde have af hvert fad eller tønne vin eller øl, der blev udskænket i små mål, se den såkaldte Eriks alm. byret (min udgave i univers. jubl. dske. samf. bland.) §§ 64, 65.

⁷⁾ Med udtrykkene her: »ald told, vogengiald oc torffførtinge«, må jævnføres brevene af 1453 (Scr. rer. Dan. 4, 363): »al torørtug, wagtold oc all annen smaretzle«, og 1493 (a. st. 4, 342): »torggiald oc annæn told, som kallis torgørtug bade af lögævagne, fiskæbadhe oc andræ vogne eller e hvad inode, som torgæt væræ kan«. Vib. 1440 § 16 har: »torffførtigh« (Sæby oversætt.: »torffting«). Svarende her

marckis riige undtagit Schaenøer (¹oc haffnepingde for Maristaddh.

12.²) Item hvo som heltst Maristedtis borger vill tiltale for herreverck eller randt³), han scall tale thennom till oc thennom effther loggen forvinde till theriis egne byting oc ey till landzting elliger noget herridzting.

13.⁴) Item hvilchen borger, som tiltalis for nogen sag, then hannom bør at verrie seg for med syne frenderes eed⁵), han maa verrie seg med syne giildebrøder.

14.⁶) Item ingen Maristedis borger scall steffnis udaf Nørre Jutdeland for nogene sag skyld.

15.⁷) Item hvo, som noget husz haffver i bye oc thet affbrendis aff hans egne vodeild, han scall først bøde scaden igen oc saa fyritiuffve marck till byen oc xl marck till oss.

16.⁸) Item ingen borger scall giøre anden borger nogen forkiøb⁹) under thre marckis brøde till oss oc liige saa till byen.

17.¹⁰) Item ingen borger scall hyre eller liie garde eller husze syne medborreger til forkiøb¹¹) (¹²vid thre marckis brøde till oss oc liige saa till byen.

til har altså Sæby byret § 11: *torffførtinge*, og Holstebro byret 1552 § 7: *torreførtinge* (se ndfr. s. 180). Om der herved skal forstås et eget ord *torvføring* (torvetilførsel?), eller om formen kun er en afskrivemisforståelse af: *torvøtug* (ørtug bliver senere ørtig, som atter bliver ørte) er ikke klart.

¹) I stedet for dette sidste har Vib. 1440: *ex quo ad civitatem nave non declinant*.

²) Efter Vib. 1440 § 17.

³) Vib. 1440 tilf.: *literis regiis et aliis similibus*. — Randt o: ran.

⁴) Efter Vib. 1440 § 19.

⁵) Vib. 1440: *juramento consanguineorum* (oversætt.: kionseed).

⁶) Efter Vib. 1440 § 20.

⁷) Ny § med benyttelse af enkelte ord i Vib. 1440 § 21: *Item si quis alicujus domum civis conduxerit et eam proprio igne casu comburi contigerit, solvat possessori domus tres marcas et civitati tantum*.

⁸) Efter Vib. 1440 § 22.

⁹) Giøre forkiøb o: ved overbud tilvende sig den handel, en anden er i færd med at afslutte.

¹⁰) Efter Vib. 1440 § 23.

¹¹) Vib. 1440: *in præjudicium* (oversætt.: til forfang).

¹²) Vib. 1440 har kun: *solvat in penam tres marcas*.

18.¹⁾ Item haffver fogethen tiltale til noger borger²⁾ for mumme sag eller then sag, som icke oppenbarlig er³⁾, oc same borger biuder syn loff⁴⁾ oc vern ther for; vill fogethen hans loff icke annamme, tha scall han for then sag vere qviidt oc aarsage indtill saa lengii, fogethen hans loff annamme vill.

19.⁵⁾ Item ingen embitzmand⁶⁾, suder⁷⁾, schredder, kiøbmand ellder andere scall nyde torgit at kiøbe ellder sellie uden han upholder byszens tønge⁸⁾ saa tiidtt oc offte som behoff giøris.

20.⁹⁾ Item om noger giest er rede oc vill ferdis udaff byen oc noger borger er hannom giæld schyldug, tha scall fogethen med tvo borger søge hans huss trinde dage førre solen nedderganger oc fly¹⁰⁾ same giest syn giæld ellder fyllist pant therefore.

21.¹¹⁾ Item ingen giæst ellder standersvend¹²⁾, som ligger i byen om vintheren oc bruger handeling oc kiøbmandz scabb, scall vere frii for byszens tønge¹³⁾, som pan kommer thet stundt, the ther saa ligge¹⁴⁾.

22.¹⁵⁾ Item ingen udvortis kiøbmand¹⁶⁾ maa bygge kramboer ellder anderleddis¹⁷⁾ byde syn kiøbmandzscab fall i byen mere end thre dage om aarit, uthen han haffver thet udi fogethens oc borgerns loff vid syne thre marck till oss oc liige saa till byen.

¹⁾ Efter Vib. 1440 § 25.

²⁾ Vib. 1440 tilf.: vel de famulo suo.

³⁾ Vib. 1440 har kun: de causis non manifestis.

⁴⁾ Ed med mededsmænd.

⁵⁾ Efter Vib. 1440 § 26.

⁶⁾ Vib. 1440: artifex (oversætt.: haandverksmand).

⁷⁾ o: skomager.

⁸⁾ Vib. 1440: jus civile (oversætt.: borgeretten).

⁹⁾ Efter Vib. 1440 § 28.

¹⁰⁾ Ordet ikke helt tydelig på grund af et hul i pergamentet. Vib. 1440: ordinare.

¹¹⁾ Efter Vib. 1440 § 29.

¹²⁾ Vib. 1440 har kun: hospitea.

¹³⁾ Vib. 1440: jura, subsidia et alia servicia nostra.

¹⁴⁾ Vib. 1440 tilf.: nolentes aliquem hospitem predictorum ab hujusmodi solutionibus liberum esse exemptum.

¹⁵⁾ Efter Vib. 1440 § 30.

¹⁶⁾ Vib. 1440: nullus institor extraneus.

¹⁷⁾ Vib. 1440 forbig.: bygge . . . anderleddis.

23.¹⁾ Item ingen landzmand²⁾ scall gribis oc settis for smaa sager³⁾, om han kand fonge noger borngen⁴⁾, som ville loffve oc siige for hannom.

24.⁵⁾ Item om noger landzmand fester loff⁶⁾ til bytinget tha scall han then ther oc giiffve oc fulddriiffve.

25.⁷⁾ Item ingen landzmand scall forføllige rand udoffver bornger oc ey hellder bornger udoffver landzmand.

26.⁸⁾ Item hvilchen, som haffver nogit att sellie oc thet til byenn føre vill, tha scall ingen ee hoo the heldst ere, thet kiøbe uden for byen førre end thet kommer inden for bydsens port.

27.⁹⁾ Item ingen udkommen kiøbmend scall kiøbe eller sellie pan landzbyen pan fire miile ner omkring byenn.

28.¹⁰⁾ Item schulle ingen gode mendh, prester ellder bønder kiøbe eller sællie med hver andre ther omkring, byen till forprang¹¹⁾; hvo ther imod giør, tha ma borgemester diele oc forføllige thennom till theris bytting udi Maristad med høringisdiele, oc giiffve thennom advarsell till theris herridsting, the kiøbsloe udi.

Til hviss vitnisbyrdh oc ydermere forvaringe hænge vy vort secret nedden for thette vort obinde breff. Giiffvit udi Maristad sancti Marthini episcopi dag aar effther gudtz byrd mdxxqvinto.

Læst paa Sæbye byeting onsdagen den 13. aprilis 1670.

¹⁾ Efter Vib. 1440 § 32.

²⁾ Vib. 1440: rurensis.

³⁾ For: oc . . . sager, har Vib. 1440: si forefecerit in civitate (oversætt.: giør bordag i byen).

⁴⁾ Vib. 1440: civem fidejussorem.

⁵⁾ Efter Vib. 1440 § 33.

⁶⁾ Ed med mededsmænd.

⁷⁾ Efter Vib. 1440 § 35.

⁸⁾ Lig med Vib. 1505 § 2.

⁹⁾ Lig med Vib. 1505 § 3 i beg.

¹⁰⁾ Af Vib. 1505 § 3. Denne bestemmelse findes ord til anden i Hanses privileg. for Århus af 21 novb. 1505 (se Hübertz: Aktstykker vedkom. staden Århus 1, 92) og for Vejle af 4. dec. 1505 (utrykt), kun at der alle disse steder står: *thet* herrithsting, ikke som i Sæby byret urigtig: *theris*. Aftrykket hos Hübertz stemmer ikke på dette punkt med det originale brev i Århus bys arkiv.

¹¹⁾ Vib. 1505 tilf.: men bornger maa køøbe och sellige met anden bornger, som the aff arild giørt haffve.

3.

1552, 21. maj. Kristian III. udstæder en byret for Holstebro by.

Vii Christiann etc. giøre alle vitterliggt, att effther thii oss elskelige borgemestere, raadmenndt och menige borgere udi vor kiøbstedt Holstebro haffver hafft theris fuldmegtige heer huos oss och berett, hvorledis att nu theris bye er affbrenndt och theris byes privilegier och friheder, som thennom aff oss och framfarnne koninnger udi Danmark naadeligenn und och giiffvenn, ere affbrend oc aldelis frann kommne, tha haffve vii aff vor synnderlig gunsth och naade tagett, annamett oc undfangett och nu mett thette vortt obne breff tage annamme och undfanngne forskrefne vore undersotte, borgemester, raadtmenndt och mennige borgere udi forskrefne Holstebro, thennom, theris høstrue, børnn, hionn¹⁾, tiennere, gods rørenndis och urørenndis inthett undertagett e hvad thett helsth ere eller neffnis kandt udindenn vor koninnglige hegnn, vern, fredt och beskiermelse, besønnderligenn att ville forsvare, beskytte, beskiermme och fordagtinge till alle rette; sammeledis haffve vii aff samme gunsth oc naade bevilgett och sambtøgtt forskrefne vore undersotte udi Hollstebro att nyde och beholle these effterschrefne privilegier och friheder, som heer effter følger:

1.²⁾ Førsth att Holstebro borgere och indbyggere skulle udlegge theris aarlige byskatt³⁾, saa møgett som hver tillkommer, then neste tingdag effter kyndermisse, och hvilcke, som seg fortrycker och icke udlegger theris partt aff theris aarlige byschatt, skulle giiffve till byenn 3 marck danssche.

2.⁴⁾ Tesligeste hvilckenn udennbyes manndt, som nogenn ihelslaaer, saarer eller berier⁵⁾ nogenn indenn Holstebro byfredt, then skall bøde offver rette bøde⁶⁾ till oss och kronen 40 marck dansche och 40 marck till byenn.

3.⁷⁾ Framdledis nar sandemenndt haffver forbrott theris

¹⁾ Hjon o: tjenestetyende.

²⁾ Efter Vib. 1440 § 1.

³⁾ Vib. 1440 taler kun om: denarii expeditionales (oversætt.: udbudsdenarii).

⁴⁾ Efter Vib. 1440 § 2.

⁵⁾ o: slår.

⁶⁾ Vib. 1440 har kun: solvere debet.

⁷⁾ Efter Vib. 1440 § 3.

boesloedt, tha skulle the icke ther mere for udlegge endt 6 marck danske; (¹ dog skulle hver kiøbe theris upreysning aff konningenn.

4.²) Ther som nogenn sandemenndt drager nogenn stedz aff bye oc medlertiidt sandemenndt udi hans fraaverelsse ud-kreffvis att giøre theris tough³), forkynndis tha hans loughlige forfalldt mett 2 borger, tha skall then, nar hand hiemkommer, strags giøre sitt toug oc siidenn were frii, for thett hand vaar bortt dragenn.

5.⁴) Schall och sandemenndt⁵) icke sverie om nogenn sager udenn om voldt, mandslett, saarer och affhug.

6.⁶) Item ville vii icke tillstede, att nogenn Holstebro indbygger, mandt eller qvinde, skall tage seg nogenn frii manndt⁷), som bor paa landett, till synn werge.

7.⁸) Kommer nogenne aggenndis till Holstebro, thett vere segh e hvoe thett vere kandt mett theris kiobmands goeds, then skall ey vere forpligtett att betale then skyldt, som tørrefortning⁹) kaldis udenn en tiidt¹⁰) om aarett.

8.¹¹) Hvilckenn borger, borgersvenndt eller udennbyes manndt, som saarer, berier¹²) eller och giør voldt eller offverlasth udi byenn, haffver then vederhettning vissenn¹³) att sette, att then vill giør[e] fyllesth for hvis skade, hand giordt haffver, tha skall then icke settis udi nogenn hegte¹⁴).

¹) Det følgende lyder i Vib. 1440: licet aliæ villæ forenses, qvæ utuntur legibus nostris secundum privilegium nostrorum predecessorum pro suo boosloth non solvant amplius qvam qvatuor marchas denariorum.

²) Efter Vib. 1440 § 4.

³) o: ed.

⁴) Efter Vib. 1440 § 5.

⁵) Vib. 1440 tilf.: in placito civili.

⁶) Efter Vib. 1440 § 7.

⁷) Vib. 1440: aliquem militem vel potentem.

⁸) Efter Vib. 1440 § 10.

⁹) Vib. 1440: torrførtingh (Sæby oversætt.: torffkiøb) se ovfr. s. 176. Ordet i teksten har først begyndt med f, men dette er rettet til t.

¹⁰) Vib. 1440: semel.

¹¹) Efter Vib. 1440 § 32, som lyder: Item si quis rurensis forefecerit in civitate et habere potest civem fidejussorem, non debet captivari.

¹²) o: slår.

¹³) o: vederhæftig kavtion.

¹⁴) o: fængsel.

9.¹⁾ Skeer thet och saa, att nogenn udennbyes mandt bliiffver besett²⁾ och arresterett mett byesbudt for gieldtsagh³⁾ och then icke kand nøgagtig bevise segh inthett att vere skyldige och ther offver drager aff byenn och icke holler samme besettning⁴⁾, bøde ther fore 3 marck danske till then, som hannom lader besette, och liige saa møgett till koninngenn.

10.⁵⁾ Schall icke heller nogenne udennbyes menndt mue sellie eller kiøbe mett en andenn udennbyes mandt enthen meth klede, lerrett eller andenn kiøbmanddz vare udi forskrefne Holstebro⁶⁾ udenn i almyndelige marckett. Ther som nogenn udennbyes mandt findis ther emod att kiøbe eller sellie emellom hver andre, tha bøde 40 marck till koninngenn och 40 marck till byenn.

11.⁷⁾ Ingenn udennbyes mandt skall mue kiøbe udi mynndre tall eller maade aff Holstebro borgere tessze effterschrefne waare som $\frac{1}{2}$ deger huder, $\frac{1}{2}$ tønder smør, $\frac{1}{2}$ tønder tielle, $\frac{1}{2}$ skippund flesch, $\frac{1}{2}$ degger skynndt; hvilcke ther emodt giør, bøde 3 march till koninngenn och 3 march till byenn.

12.⁸⁾ Vill och nogenn tilltale nogenn borger i forskrefne Holstebro for nogenn sag mett herrevereke, rann, koningbreffve eller andre maade, tha schall hand forvinde hannom till Holstebro bytingh och icke till herretzing eller lanndztingh.

13.⁹⁾ Och nar nogenn borger vill forvinde then andenn for gieldsag¹⁰⁾, skall then steffne hannom till tinge 3 gange oc lade søge¹¹⁾ hans hus trende gangg[e] mett synne tynghørinne, och ther efter maa hand forvinde hannom till tinnge mett synne tinnghøringer.

1) Efter Vib. 1440 § 13.

2) o: arresteret.

3) Vib. 1440: ut suum debitum solvat.

4) o: arrest.

5) Efter Vib. 1440 § 14.

6) Vib. 1440 tilf.: incidere.

7) Efter Vib. 1440 § 15.

8) Efter Vib. 1440 § 17.

9) Efter Vib. 1440 § 18.

10) Vib. 1440 tilf.: vel pro aliis causis.

11) Vib. 1440 har for: skal den . . . lade søge: qvicumqve civis . . . citare debet et . . . domum suam . . . visitare.

14.¹⁾ Och skall icke Holstebro borgere steffnis udenn vortt lannd Nørrejuttlanndt for nogenn sagh, (²thersom the ville pleye rett till theris bytinnng.

15.³⁾ Icke skall heller nogenn borger giøre then anddenn forkøb⁴⁾ under theris 3 marckis sagh.

16.⁵⁾ Ther som vor byfogett klager paa nogenn borger eller borgersvenndt for then sagh, som icke er obennbar, och then, som sagis, tilbyuder synn loug⁶⁾ och fogedenn then icke annamme vill, tha were then frii, som fog[ed]enn paaklager, till saa lennge hannd vill annamme lougenn.

17.⁷⁾ Schall ingenn embitzmændt⁸⁾, sudere⁹⁾, skredere, kiøbmændt eller hvoe thett helsth vere kunde maa kiøbe eller sellie paa Holstebroe torre udenn then, som giør borgertynge och besverinnng, som thett segh bør.

18.¹⁰⁾ Item thersom nogenn gesth tillstaar nogenn giæld aff borgerne oc samme giesth drager aff byønn oc icke kand komme till synn betalinng, tha schall fogedenn vere pligtige att visse¹¹⁾ udi 3 sambfelle dage, førre solenn undergaar, 2 borger tiill then borgers hus, som giellenn tillkommer, och the skulle haffve fuldtmagtt att skicke giestenn synn betalling eller fuld vorninnng¹²⁾ i hanns godzs.

19.¹³⁾ Ingenn udennbyes manndt, kremmere eller kiøbmændt schulle maa udsette theris godz eller kiøbmanndzskaff udenn 3 gange om aarett; findis nogenne theer emodt att giøre udenn fogedenns oc borgernis forloff, bøde for hver sinde thett skeer 3 marck till koninnngenn¹⁴⁾ och liige saa møgett till byenn.

¹⁾ Efter Vib. 1440 § 20.

²⁾ Vib. 1440 forbig.: ther . . . bytinnng.

³⁾ Efter Vib. 1440 § 22.

⁴⁾ Se ovfr. s. 176 anm. 9.

⁵⁾ Efter Vib. 1440 § 25.

⁶⁾ Ed med mededsmænd.

⁷⁾ Efter Vib. 1440 § 26.

⁸⁾ Håndværksmand.

⁹⁾ o: skomager.

¹⁰⁾ Efter Vib. 1440 § 28.

¹¹⁾ Vib. 1440: debet advocatus cum duobus civibus domum ejus visitare.

¹²⁾ o: udvurdering.

¹³⁾ Efter Vib. 1440 § 29.

¹⁴⁾ Vib. 1440: advocato.

20.¹⁾ Scheer thett saa, att nogenne udlendiske eller andre fremmede menndt døer och affgaar udi Holstebro och er giæld bortt skyldige, tha schall fogedenn ingen magtt haffve att tage theris gods, medenn theris efterladenne godz tillskickers borgemester och raadtmenndt²⁾ ibidem, att the skulle haffve fuld-magtt att betale hans giældt aff samme godzs och hvis ther offver er, skall bliiffve tillstede hollett aar och dag, och ther som then døedis arffvinge icke kommer till stede indenn aar och dag, (³tha skall borgemester oc raadtmenndt tillskicke och offveranntvorde fogeden paa koninggens vegne alltt samme godzs.

21.⁴⁾ Kommer nogenn udennbyes manndt och klager nogenne till tinng for nogenn sagh, tha skall then, ther tilltaller, vere pligtige [ther] att giøre lougen fuldt.

22. Och haffve vii undt och tilladett och nu mett thette vortt obne breff unde och tillade, att forskrefne vore under-sotte, borgemester, raadtmenndt och mennige borgere udi Holstebroe mue nyde, brugge och beholle theris friihedt udenn byenn mett agger, eng, greesgann, feedreff, tørregreff och lynngslett, som the aff arildz tiidt hafftt haffve mett rette; sammeledis maa ther och holdis aarligen i theris bye 3 frii marckede paa midfaste sønddag, sancti Hans dag mittsommer oc sancti Oluffsdagh.

Cum inhibitione solita; datum Aalborghuss løffverdagen post dominicam cantate aar 1552.

Dominus rex manu propria subscripsitt.

¹⁾ Efter Vib. 1440 § 31.

²⁾ Vib. 1440: proconsulibus assignentur.

³⁾ I stedet for det følgende har Vib. 1440: ex tunc dicti proconsules assignent, cui sunt assignanda.

⁴⁾ Efter Vib. 1440 § 33.

Oldtidsminder i den vestlige D el af Rinds og Gislum Herreder.

Ved W. Dreyer, pract. Læge i Gjedsted.

Idet jeg forelægger dette Arbejde for Offentligheden, skal jeg tillade mig paa Forhaand at anmode om, at man ikke deri søger andet og mere, end det har været min Hensigt og ligget i min Magt at give, en Oversigt over de arkæologiske Forhold i en vis begrændset Egn, støttet i det Væsentlige paa egne Undersøgelser, og udarbejdet med den Grad af Sagskundskab, som man kan erhverve sig i en temmelig isoleret Stilling og i en stærkt begrændset Fritid. Videnskabeligt kan et saadant Arbejde efter Forholdene ikke blive, men det forekommer mig dog at maatte kunne have sin Interesse i hvert Fald ved at give et paalideligt og ikke ubetydeligt Materiale. Med disse indledende Ord skal jeg gaa over til det egentlige Emne.

Den Egn, hvorover mine Undersøgelser i det Væsentlige have strakt sig, er den vestlige D el af Rinds og Gislum Herreder, omfattende følgende Sogne: i Rinds Herred: Gjedsted, Fjelsø, Ulbjerg, Vesterb lle og Østerbølle; i Gislum Herred: Louns, Alstrup, Ullits og Fovlum. Muligen vil paa et enkelt Punct Forholdene i et eller andet af Nabosognene kunne blive kortelig berørt.

Mod Vest grændser denne Egn til Limfjorden, og da væsentlig til den saakaldte Louns eller Gjedsted Bredning, som mod Syd fortsætter sig i Hjarbæk og Skive Fjorde, mellem hvilke den nordlige D el af Fjends Herred skyder sig ud.

Louns og Alstrup Sogne danne en Halvø, som strækker sig ud mod Sydvest, adskilt fra Salling ved Hvalpsund. Hvad der i Nutiden giver Egnen sin Karakter, er, foruden Fjorden, det afvejlende Terrain, stærkt kuperet, om end ikke af stor absolut Højde. Store, langt ind i Landet gaaende Eng- og Kjørstrækninger dele Terrainet i flere betydelige Afsnit, medens større og mindre Vandløb gennem de lave Partier bidrage deres til at give Landskabet Afvejlning og Ynde. Mod Nord er det omhandlede Terrain begrændset af det store Kjør ved Stistrup, med sin Bæk, der kommer inde fra den nu udtørrede Fandrup Sø og fra Kjørstrækningerne øst for samme. Gaar man derfra mod Syd, passerer man det høje Land, som indtages af Størstedelen af Ullits og Fovlum Sogne, og som fortsætter sig mod Vest i Halvøen, paa hvis yderste Parti findes et ualmindelig storslaaet Bakkeparti med bratte Skrænter mod Fjorden og med dybe Kløfter, de saakaldte Skovbakker, lyngklædte med enkelte Pletter af Egepur, de sørgelige Rester af Egnens fordem mægtige Egeskove. Videre mod Syd passeres saa det store Kjør- og Engparti langs den betydelige Gjedsted Aa, derpaa højner Landet sig atter i Gjedsted Sogn, i hvis sydlige Døl Bystrup og Gjörup Kjære fra Fjorden strække sig et Stykke ind i Landet, tillige indtagende den nordligste Døl af det store Ulbjerg Sogn. Dette er i det Hele højtliggende, ligesom endöl af Gjedsted Sogn med bratte Skrænter ud mod Fjorden. Ind til Ulbjerg By strækker sig et mindre Kjør med sit lille Vandløb. Mod Syd i Sognet skilles dette kun ved det smalle Virksund fra Fjends Herred, og her findes et ualmindelig malerisk Parti med vide Udsigter. Fra disse større Kjørstrækninger udgaar der atter en Mangfoldighed af smalle, tildels dybe og lange »Eng-haler«, som navnlig i Hederne ved deres friske Grønne danne en velgjørende Modsætning til den mørke, i Længden ensformede Lyng. Flere Steder findes endvidere større og mindre Moser og Kjør inde i Landet, gamle Søer og Skovmoser, saaledes Sillekjær i den sydlige Døl af Vesterbölle Sogn. Vil man have et storartet Rundskue over hele Terrainet, bør man gaa op paa Svingelbjerg Bakker i den nordlige Døl af Vesterbölle Sogn, Egnens højeste Punct, 200', kronet af en Gruppe, tildels imponerende Kjæmpehøje. Herfra sér man ud over et Landskab, skjönt og storslaaet, ægte jydisk ved sin Afvejlning

af grønne Marker og Enge, blinkende Vandløb og brune Heder, begrændset af den herlige blaa Fjord med Salling og Fjends i Horisonten, og ikke mindst karakteriseret ved den store Mangfoldighed af større og mindre Kjæmpehøje, som lyngklædte, enkeltvis og i Gruppe krandsø hvert højt Punct i hele Synskredsen. Et savnes overalt — Skov.

Men saaledes har det ikke altid været. En Gang har denne skovløse Egn været bedækket med en sammenhængende Urskov, og det er ikke saa mange Tider siden, at de sidste betydelige Rester af den ere forsvundne. Masser af Stednavne og Sagn bevare endnu Mindet om hin, desværre svundne Tid, da Egen herskede, hvor nu Lyngen har Magten, da Kronhjorten græssede, hvor nu nogle magre Faar knap finde Føden. Langs Kysten har der i den historiske Tid strakt sig et Skovbælte rundt om hele Louns-Alstrup Sogne, hvorom endnu et Par smaa Egekrat bære Vidne i Forening med en Mængde Stednavne, saasom Ildrisøre, Ovenskov, Hessel, Skovgaard, Bregnedal, Elkjær, Lundgaard, Langrisdal. I Ulbjerg og det tilgrændsende Lynnerup Sogn fandtes langs Kysten et lignende Bælte, hvis sidste Rester findes i nogle usle Egepurrer ved Sundstrup. Ogsaa her findes Skovnavne, saasom Gaardene Store-Skov og Nørreris. Om denne Skovs Borthugning af en Ejerinde af Lynnerupgaard haves historiske Efterretninger. Mellem Lerchenfeldt i Vesterbølle Sogn og Vesteris i Testrup Sogn strakte sig langt ned i Tiden en stor Egeskov, og Christen Sørensen Testrup fortæller i sin Rinds Herreds Krønike, at han mindedes i sin Barndom at have sét de sidste Stubbe her. Men ogsaa overalt ellers paa Egnen har Højlandet og tildels Kjærene været træklædte, derom vidne noksom de mægtige Ege- og Fyrrestammer og Stubbe, som, tildels staaende paa Roden, findes i hvert lille Mosehul og i »Kjærhalerne«. Men det er ikke blot Skovens Forsvinden og Jordens Dyrkning eller Hedernes Fremkomst, som gjør Forskjel mellem Nutid og Fortid, ogsaa andre Factorer spille her en væsentlig Rolle. I Oldtiden strakte Fjorden talrige Arme langt ind i Landet, der hvor nu Studene græsse i de fede Enge. Mange Steder langt inde i Kjærene, f. Ex. i Gjedsted Kjær, træffes under Tørvens Strandsandet med Muslingskaller og Sneglehuse, og ét Sted har en lille Aa, som paa Grændsen af Vesterbølle og Gjedsted Sogne falder i Gjedsted Aa, skaaret

sig Leje gennem en mægtig Østersbanke, hvor Skal ligger paa Skal i mere end én Alens Tykkelse. Derfra og ud til Fjorden er der nu over 3000 Alen, og nu lever Østersen ikke Syd for Hvalpsund, Vandet er for fersk. Men hvorledes og til hvad Tid er da denne store Forandring i Fordelingen af Land og Vand foregaaet? Ja det er som bekjendt lettere at spørge end at svare, men enkelte Vink kan dog Forholdene give. Engang strakte altsaa Fjorden sig ind i alle disse lave Strækninger, og dengang var Landet allerede beboet. I Gjedsted Sogn, ligeovenfor den omtalte Østersbanke paa Gjedsted Nørregaards Mark, ligger ganske lavt paa en Pynt ved Kjærets Rand en lille Kjøkkenmødding med talrige Østersskaller; dertil har altsaa i hvert Fald i hin Tid Vandet strakt sig, og rimeligvis ere Østerserne hentede fra den store Banke udenfor i Kjæret. Men efterhaanden som Landet hævede sig, er Fjorden vegen tilbage, og der har indfundet sig en betydelig Opvæxt af store Træer, i hvert Fald i de højereliggende Partier, navnlig i de smalle, langt ind i Landet gaaende Haler. Mangfoldige Steder har jeg her sét mægtige Træstubbe paa Roden, dækkede af flere Alen Tørv. Men idet der saa ud imod Fjorden dannedes en Barre af Sand eller som paa mange Steder, f. Ex. ved Gjedsted Kjær, af uhyre Ophobninger af Hjertemusling og andre Bløddyrskaller, har der stillet sig Hindringer i Vejen for Vandafløbet, Laguner have dannet sig, Skoven er bleven forsumpet og Trævæxten kvalt, for siden i Tiden at afløses af Tørven. Fra denne Ferskvands-Tid findes der flere Steder Mergelophobninger med talrige Skaller af Ferskvandssnegle, saaledes i Bystrup Kjær ovenpaa Strandsandet. I det Væsentlige maa denne Forandring være foregaaet, i hvert Fald paa nogle Steder, inden Broncealderen; thi paa Barren, som afspærrer Gjørup Kjær i Ulbjerg Sogn, ligge flere Langhøje og Rundhøje, som nu ere overpløjede og ødelagte, men som i hvert Fald tildels stamme fra Broncealderen¹⁾. Forøvrigt har en saadan Lagune bevaret sig lige til vore Dage, Louns Sø, som nu rigtignok næsten er overgroet og ved at gaa over i Tørvedannelse, men som i Mands Minde

¹⁾ Det bør dog muligen noteres, at der i Gjedsted har holdt sig Sagn om, at den har været en »Kjøbstad« med Indsejling fra Fjorden, og at en Enghale lige øst for Byen kaldes »Skibbroen«.

har fyldt hele Louns Kjær. Og selve Navnet Louns er vel Loun-Næs, Næsset ved Lounen, som jo er Jydsk for Lagune. Naar man nu tager i Betragtning, at Aaløbene i hine fjerne Tider være langt større og fiskerigere end nu, at fiskerige Damme og Søer indtog de nuværende Lyng- og Hedemosers Plads, at Fjorden delte Landet i Afsnit eller Halvøer, som vare vanskelige at komme til, men lette at forsvare, at Skovene lunede og mildnede og vrimlede af Vildt, og at — for de senere Tidens Vedkommende — Limfjorden var et Smuthul for Vikinger uden Lige, saa kan man paa Forhaand tænke sig, at et rigt Liv har maattet røre sig her gjennem Oldtiden. Og saaledes var det ogsaa, som det vil fremgaa af den følgende Betragtning af de Efterladenskaber, som forefindes fra Fortidens forskjellige Afsnit.

I.

Den ældre Sténalder.

Skjøndt Spørgsmaalet om Sténalderens Deling eller Enhed vel endnu ikke kan ansés for at være endelig afgjort, saa forekommer det i hvert Fald mig, at Vægtskaalen for Tiden hælder saa stærkt over mod Delingens Side, at det maa være berettiget i en Afhandling som denne at gaa ud fra dens Rigtighed og behandle den »ældre« og den »yngre« Sténalder som tvende i Tid adskilte Afsnit af Oldtiden.

At Egnen har været beboet allerede i denne tidlige Periode, er bevist i det Foregaaende; men de Spor, som findes, ere dog, om end talrige, ikke meget betydelige. Vort væsentligste Kjendskab til hin fjerne Tid maa siges at være vunden gennem Kjøkkenmøddingerne. Hvad en Kjøkkenmødding er, véd enhver, Ordet er kjendt, det har jo endog faaet Borgerret i fremmede Sprog, og Tingen er ogsaa kjendt. Saadanne Kjøkkenmøddinger findes nu, og endog i stort Antal, ogsaa her paa Egnen, men med en enkelt Undtagelse ere de ikke betydelige. Den største, som i sin Tid skal have været meget anselig, fandtes i den sydlige Dél af Ulbjerg Sogn ved Virksund, nu er den desværre næsten sporløst forsvunden, kjørt bort som Vejmateriale. I Viborg-Samlingen findes flere interessante Ting derfra, jeg selv har kun kunnet finde nogle faa

Flækker paa Stedet. En lille Mødding i Gjedsted Sogn er alt omtalt, den er temmelig ubetydelig, men har dog ydet en ret smuk Suite Flækker og nogle marvspaltede Knogler. I det sydvestlige Hjørne af Ullits Sogns højtliggende Dæl findes en anden lille Plet ud imod en Kjærstrækning, som kaldes Vestervad. Jeg har dog ikke nærmere undersøgt den. Paa Vejen mellem Alstrup og Louns Byer, højt oppe paa en Bakke, sés i Vejgrøften Spor til en Kjøkkenmødding, der her væsentlig synes at bestaa af Blaamuslingskaller. Omkring det næsten runde Kjær, som omgiver Resterne af Louns Sø, findes paa Bakkernes Affald en hæl Krands af smaa Affaldsdynger, jeg har kunnet paavise dem paa 5 forskjellige Steder. De bestaa væsentligst af Østersskaller, Blaamuslinger og den lille almindelige Strandsnegl. Knogler findes kun meget sparsomt, Flækker, Affald fra Tilhugning, mindre raa Redskaber af de sædvanlige Former og enkelte Potteskaar ere isprængte Lagene hist og her. Tæt ved en af Pletterne, i Munden af Stagsedalen, fandt jeg et Ildsted af sammenstablede Stén med meget Trækul. Endelig findes 2 ikke undersøgte Møddinger ved Hvalpsund.

Foruden disse Kjøkkenmøddinger findes jo ogsaa de saakaldte »Kystfund« fra hin Tid. Kun ét saadant Fund her fra Egnen er mig bekjendt. Paa en Holm i Kjæret mellem Ullits og Gjedsted findes paa de laveste Partier ud mod den gamle Fjordbred en stor Masse Flækker, og imellem dem enkelte raat tilhugne Redskaber, men dog i aldeles forsvindende Antal. Det kommer her som saa ofte igjen, at det væsentligt er én bestemt Art af Redskaber, som forekomme i disse Fund. Det er ogsaa muligt, at det, der findes paa dette Sted, burde tydes som Levninger fra et Tilhuggerværksted; men det synes mig dog, at der forekommer for mange vel tildannede Flækker, medens der kun findes meget lidet, som kan kaldes Affald fra Tilhugningen. Et Tilhuggerværksted har derimod Adjunct Fæddersen fundet ved Ildrisgaard i Alstrup Sogn ud mod Kysten paa en Bakke. Viborgsamlingen har smukke Ting derfra, jeg har kun kunnet finde endél Affald paa Stedet.

Enkeltfundne Flækker og raat tilhugne Redskaber forekomme naturligvis ret hyppigt, navnlig langs Kysterne, men deres Henførelse til en bestemt Tid bliver ofte tvivlsom.

Det synes saaledes, at Levningerne fra den ældre Sténalder ikke vidne om nogen stor Befolkning eller om noget

synderlig udviklet Liv her. Naar man nu i det Følgende sér, hvilken overordentlig Mængde Gravhøje, Oldsager o. s. v. Egnen frembyder fra den yngre Sténalder, saa synes der mig herfra muligen at kunne hentes et ganske lille Vink om, at det dog maaské ikke forholder sig rigtigt med den Antagelse, at den ældre og yngre Sténalder kun ere to Sider af et samtidigt Kulturliv. Thi hvorfor er da den ældre Sténalder saa tarveligt repræsenteret, medens den anden Side, den yngre Sténalder, er saa overordentlig rigt repræsenteret? Man vil indvende, at den yngre Sténalders Grave, Oldsager o. s. v. ere mere iøjnefaldende og derfor lettere paaagtes end den ældres; men jeg kan kun hertil sige, at jeg har søgt og spurgt tidt og ivrigt efter Spor af den tidligste Tid, uden dog at have kunnet faa Kig paa mere end det nævnte, som jeg for Størstedelen er bleven bragt paa Spor efter ved Samtaler med Bønderne. Det synes mig en saare naturlig Forklaring, at Egnen i den ældre Sténalder kun var lidet beboet, muligen kun af og til besøgt af omstrefjende Stammer eller Familier, medens den i den yngre Sténalder fik en fast og temmelig betydelig Befolkning.

II.

Den yngre Sténalder.

Inden jeg gaar over til at give en Oversigt over Minderne fra denne Tid, skal jeg give en Række Udgravningsberetninger for at kunne vise tilbage til disse under Periodens videre Behandling.

Udgravningsberetning Nr. 1.

Rundhøj paa »Skroghede«, Ulbjerg Sogn. Dens ved min Ankomst stærkt forstyrrede Tilstand tillod ingen nøjagtig Maaling, dog har Diameteren været c. 45', Højden c. 9'. Den bestod af sandblandet Muld. Ingen Sténkrands om Foden. Inden min Tilstedekomst var der i den østlige Udkant fundet en meget stor, med brændte Bén fyldt Urne, som gik istykker, samt 2 ganske smaa Sténkister, af flade Fliser, omtrent 1' i Kvadrat, omgivne af en Sténhob. De indeholdt, jeg undersøgte selv den ene, kun brændte, uvadskede Bén og Aske.

C. 4' under Højens Top stod et grovt Lérkar, som ikke var omgivet med Stén, og som kun indeholdt Muld. Højde $4\frac{1}{2}$ " , Diam. foroven $6\frac{3}{4}$ " , i Bunden $4\frac{3}{4}$ " , den øverste Rand, godt $\frac{2}{3}$ " høj, er bøjet opad og indad, saa at der fremkommer en rundløbende, temmelig fremtrædende Liste paa Karrets videste Sted. Der er ingen Øren og Massen er grov. Dybere nede, umiddelbart ovenpaa Dækstenene til det nordre Kammer, fandtes en itubrukt Broncedaggert, hvis Spids mangler. Længden har været c. 15" , Bredden $1\frac{1}{4}$ " ; den er tveegget, temmelig tyk og plump, har ingen Grøbtunge, men er foroven lige afskaaren og har med 2 tykke Nagler været forbunden med Fæstet. Disse 2 Stykker laa efter Arbejdernes Sigende 2—3' fra hinanden, og der saas intet Spor til Knogler, ligesaa lidt som den var omgivet af Stén. Paa Bunden af Højen stode 2 Sténkamre i en Afstand fra hinanden af c. 3'.

a. Det nordligste Kammer var ikke dækket af nogen Sténkappe, Højens Muld laa lige op til og paa Side og Dækstén. Det var bygget op lige paa Undergrunden. Orientering SV—NØ. Brede 4' , Længde 7' , Højde 3' 6" , alt indvendig maalt. Formen var altsaa en langagtig Firkant, sat af 8 Sidestene med 2 Dækstene, som alle vendte flade Sider indad. Mellemrummene vare udfyldte med mindre Fliser. Gangen udgik fra Midten af den sydøstlige Væg i en Længde af 14' , med en Højde af 2' 6" og en Brede af 2' . Den havde Dækstene i hele sin Længde. Saavel Kammer som Gang vare hélt fyldte med løs Muld, i hvilken bemærkedes enkelte ildskjærrede Flint. I Gangen fandtes paa Bunden Spor af 2 Kranier, en Flintflække og et fladt Stykke, i Kanterne udtakket Rav. Inde i Kammeret fandtes kun yderst svage Spor af ubrændte Knogler paa Bunden. I det nordvestlige Hjørne fandtes — ligesom de øvrige Oldsager — paa Kammerets Bund et enkelt Skaar af et større, uprydet Lérkar. I det sydvestlige Hjørne sad indkilet imellem Hjørneste­nene en paa 2 Sider sleben, brugt Flintkile med Bane, Længde $7\frac{1}{4}$ " , Brede $1\frac{3}{4}$ —3" , Tykkelse $1\frac{1}{4}$ " . Ved Siden af den laa en mindre, flad Flintkile uden Bane, sleben paa Fladerne, med Spor af Brug paa Eggen. L. $5\frac{3}{4}$ " , B. $1-2\frac{1}{4}$ " , T. $\frac{1}{2}$ " . Bunden, baade i Kammer og Gang, var belagt med flade, udklavede Stén, blandede med ildskjærnet Flint. Gangen havde hverken Tærskel eller Lukke.

b. Det sydlige Kammer blev desværre udgravet og ødelagt uden mit Vidende, men det lignede i alt Væsentligt det beskrevne, hvad Form og Størrelse samt Gangens Forhold angaar. Men der var den Mærkelighed, at den ene Overligger stod paa Højkant, saa at den enten ikke har været lagt paa sin Plads eller er væltet derfra igjen. Efter Arbejdernes Sigende indeholdt det hverken Béndele eller Oldsager. Højen frembød intetsomhelst Tegn paa tidligere Forstyrrelse.

Nr. 2. »Rishøj« paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Rundhøj af lignende Størrelse som Nr. 1, men stærkt forstyrret ved tidligere Gravninger. Den har været omgivet med en Krands af middelstore, mulddækkede Stén, og bestod af sandet Muld. Ved min Ankomst vare 2 Gangbygninger afdækkede, af hvilke den nordligste havde været udgravet for flere Aar siden, hvorfor Dæk- og nogle af Sidestenenene manglede. Nu fandtes der ingen Oldsager i Kammeret, men tidligere skal der være fundet Flintsager og meget Rav. I Gangen, som var fyldt med Muld og ikke tidligere havde været undersøgt, fandtes en lille Flintspydspids. Orientering N—S. Længde 8', Brede 7', Højde 4'; Gangen udgik fra Midten af den østlige Væg, dens Længde var 10', Brede 2', Højden 3'. Dækstenene til den manglede.

Mod Syd stod i en Afstand af c. 3' et andet urørt Kammer. Det var dækket med et tykt Lag af Koltringer og var sat paa Højens Bund. Det dannedes af 8 Sidestén med 2 Overliggere, alle med flade Sider indad. Mellemmrummene vare udfyldte med flade Fliser. Orientering N. S. Det dannede en aflang Firkant, Længde 6' 6", Brede 4' 3", Højde 3', alt indvendig maalt. Gangen, som udgik fra Midten af den østre Væg, var 8' lang, 2' bred og 2' høj, dannedes af 6 Sidestén og 2 Overliggere og havde hverken Tærskel eller Lukke. Saavel Kammer som Gang vare næsten helt fyldte med sandblandet, løs Muld. Paa Kammerets Bund fandtes et Lag hvidt Strandsand, dækket af ildskjøret Flint, over disse laa et Lag af sort, fast Jord 4—6" tykt, med Rester af yderst opløste, ubrændte Knogler og imellem disse enkelte Flintflækker og et lille af en højrygget Flække tilhugget, tresidet Redskab, 4" langt, but tilspidset mod den ene Ende. I det sydvestlige Hjørne fandtes i dette Lag endvidere Skaar

af et større, sort Lérkar, som har været forsynet med Hals og Øren og ualmindelig rigt prydet, samt 3—4 Flækker. Ovenpaa hele Laget var lagt tynde, udkløvede Fliser, ovenpaa hvilke den løse, sandede Fyld begyndte. I det sydøstlige Hjørne fandtes ovenpaa Fliserne, stukket med Eggen ind mellem Hjørnestenene, en paa de 2 Sider sleben Flintkile med Bane. Den bærer Spor af Brug, er $6\frac{3}{4}$ " lang, $1\frac{1}{4}$ — $2\frac{1}{4}$ " bred, $1\frac{1}{4}$ " tyk. Endvidere fandtes mod Nord en meget lille, paa alle 4 Sider sleben Kile af sort Flint uden Bane og med Spor af Brug. Længde 3 ", Brede $\frac{3}{4}$ — $1\frac{1}{8}$ ", Tykkelse $\frac{3}{8}$ ". I Fylden fandtes en nydelig lille Flintpilespids med 2 Hager, $1\frac{1}{2}$ " lang, $\frac{1}{2}$ " bred, samt en enkelt Flække og en meget stor Mængde Ravperler og Brudstykker eller Spor af saadanne. De fandtes spredte overalt i Mulden, paa et Par Steder en halv Snes Stykker sammen, forøvrigt enkeltvis. Der opsamledes c. 50 hele Perler og Brudstykker af mindst 100 andre, men desforuden vare mangfoldige saa medtagne, at de smuldrede hen ved Berøring. Det største Antal har Hammerform, saavel den korte, tykke, som den lange, flade Form, og disse variere i Størrelse fra $3\frac{1}{4}$ " i Længden og $1\frac{3}{4}$ " i Bredden til $\frac{1}{2}$ " i L. og $\frac{1}{4}$ " i B. Et Par bestaa af store, uformede Klumper, c. $2\frac{1}{4}$ " lange, $1\frac{3}{4}$ " brede og $1\frac{1}{4}$ " tykke, hvis ene Flade er convex, den anden plan. Den ene har en Fure indgneden paa tværs over Midten, fortsættende sig bagtil som en Kanal, hvis Bagvæg paa Midten atter er gjennemboret af et Hul. Den anden har en lignende Fure, som ender med at gjennembore paa skraa Vinklerne mellem forreste og bageste Flade. Adskillige Perler ere kun raa og uformede, gjennemborede Ravstykker, enkelte bestaa af Halvdelen af en overbrækket Hammer, som atter er gjennemboret. Paa flere Steder i Fylden fandtes ubrændte Knogler. I det nordvestlige Hjørne laa en Bunke saadanne ovenpaa Fliserne, tæt sammenpakkede, tilhørende ét Individ. Hovedet laa øverst, vendende Nakkeaabningen ind mod den nordre Væg. Ovenpaa disse kom saa et Lag løs Muld paa c. 8 " Tykkelse og derpaa atter Benene af et Individ, hvis Laar og Overarmsknogler laa ordnede parallelt med hinanden og med den nordre Væg, medens andre af de lange Knogler laa ovenpaa og tværs over dem. Hovedet indtog samme Stilling som det andet. Begge Kranier optoges hele, men det lykkedes ikke at finde mindste Spor af Under-

kjæberne. Dele af et 3die Kranium fandtes længere mod Syd i Kammeret, ligesom Béndele sporedes baade ved den østlige og vestlige Væg. I Mellemrummet mellem de 2 Kamre fandtes staaende løst i Mulden et lille Hængekar af Lér, kun indeholdende Jord. Det er 3" højt, 3" bredt foroven, 1 $\frac{1}{4}$ " i Bunden. Den øverste Tomme danner en cylindrisk Overdel, prydet med en Bort af Trekanter, fyldte med lodrette Streger. Herunder findes saa en Udbugning, navnlig af 4 Hjørner, som ere gjennemborede lodret til Snorene. Her ses en Bort af lignende, men dobbelt contourerede Trekanter. I alle de fordybede Streger ses en hvid Masse.

I Gangen fandtes hverken Knogler eller Oldsager.

Nr. 3. Høj i samme Gruppe paa Skroghede i Ulbjerg Sogn. Den er noget aflang i N.—S. Længden c. 28', Bredden c. 20', Højden har neppe været over 4—5'. Dækstenene til Kammeret maa have været synlige og udækkede af Mulden. Den bestaar af Sand og har ingen Sténkrands. I Midten af Højen vare Sidestenenene til et Kammer synlige, hvis Overliggere og nordlige Endestene for længere Tid siden ere bortførte. Selve Kammerets Indre var derimod urørt. Dettets Længde udgjorde 13', Bredden foroven 4—5', forneden 6—7', saa skraat stode Sidestenenene. Højden godt 3'. Alle Maal indvendige. Orientering N.—S. Ingen Gang. Indgangen fandtes midt paa Sydveggen, den var 2' bred og forsynet med en flad, paa Kant stillet Tærskelstén. Foran laa en flad Stén, som vistnok har været brugt til Lukke, men nu var væltet fra. Over Indgangen laa en Dæks^tén, den eneste tilbageværende. Sidestenenenes indvendige Flader vare glatte, de have vistnok været tilstede i et Antal af 13. Mod Øst fandtes en 3kantet Sideniche, 2' fra Sydveggen, 2' bred og ligesaa dyb paa det dybeste Punkt. Paa flere Steder vare Sidestenenene afstivede ved Stén paa Bunden. Kammeret var hélt fyldt med rént, rødt Bakkesand, Bunden bestod af lysere Sand uden Brølægning. Højt oppe i Fylden fandtes omtrent midt i Kammeret en lille sløben Hammer med Skafthul af graa, fintkornet Granit, Længde 3 $\frac{3}{4}$ ", Brede 1 $\frac{3}{4}$ ", Højde 1 $\frac{1}{2}$ ", og ved Siden af denne et 2 $\frac{3}{4}$ " langt Brudstykke, Baneenden, af en tildéls sløben Flintkile, afhugget i Oldtiden. Endvidere fandtes 4 hele Ravperler samt nogle Brudstykker,

som laa dybere nede mod Bunden. De ere temmelig uformede, ét har 2, de andre 1 Gjennem boring. Nogle af Brudstykkerne ere af smaa, rørformede Perler. Af Knogler fandtes kun lidet, men dog nok til at konstatere, at de vare ubrændte. De laa tæt ved Bunden baade ved den østlige og vestlige Væg.

Nr. 4. »Nagelhøj« paa Hole Mark, Louns Sogn, Gislum Herred. Har været en Rundhøj af flad, hvælvet Form, c. 30' i Diameter og 8' høj. Omkring Foden en Kreds af middelstore Stén, dækkede af Muld. Midt i Højen fandtes et Gravkammer, som dækkedes af:

1. Yderst Højens Muld, almindelig sort Muldjord.
2. Et Lag paa c. 1' Tykkelse af uregelmæssige Haandstén.
3. Et enkelt Lag af flade, udkløvede Kampesténsfliser, tildéls af betydelige Dimensioner.
4. Et c. 1' tykt Lag af Østerskaller, Blaamuslinger, Hjertemuslinger og Strandsnegle, som ikke hidrørte fra nogen Kjøkkenmødding, da der hverken fandtes Flækker eller Knogler derimellem.

Kammeret var sat paa den naturlige Undergrund. Dimensionerne i Længde 7', Brede 5', Højde 3 $\frac{1}{2}$ '. Gangen var c. 2' lang, ligesaa bred og høj. Formen var mærkelig uregelmæssig. Det bestod af 6 Sidestén med 5 Overliggere, hvoraf den største, vestlige laa paa langs, støttende de 3 østlige, som laa paa tværs. Den korte Gang udgik i Flugt med Kammerets østlige Væg og dannedes af 4 Sidestén med 2 Overliggere. I Gangens Munding var en stor, udkløvet Flise nedgravet i skraa Stilling, saaledes at den ragede højere op udad og lidt udenfor Gangen, og her stod saa, lænende sig til Gangens Endestene, en lignende Flise. Alle Mellemrum mellem Stenene vare omhyggeligt tættede med Østersskaller. Kammeret var næsten hélt op til Dækstenene fyldt med løs Muld. Dets Bund var ikke brolagt, men dannedes af Undergrunden. I Mulden fandtes enkelte, ukjendelige, stærkt fortærede Trædele og ubrændte Knogler paa fire forskjellige Steder i Kammeret. Efter Knoglernes Plads i Muldlaget saa det ud, som om Ligene vare begravede i siddende Stilling, idet de vare fordelte gennem hele Laget, Kraniedelene øverst. Mod Sydost fandtes der, hvor Ligets højre Haand kunde have været, hvis Haanden har ligget ved Knæet og Ryggen været vendt

mod Sidestenenene, en smukt forarbejdet Dolk af mørk Flint. Længde 7", Brede 1 $\frac{1}{2}$ ", Haandgrebet er paa den ene Flade prydet med en fremspringende takket Liste. Dybere nede stod der et lille Lerbæger med indkneben Hals og bredere Bug, af en stærkt forvittrende Masse, men forresten godt forarbejdet. Højde c. 3", Diam. foroven 3", forneden 2". Nord derfor fandtes under lignende Forhold en mindre Dolk uden Prydelse. L. 6 $\frac{1}{4}$ ", B. 1 $\frac{1}{2}$ ". Lige Vest derfor igjen fandtes et ualmindelig smukt Spydblade af Flint med Skafttunge. Skaftet 2 $\frac{1}{2}$ ", Bladet 5", Brede af Skaftet $\frac{3}{4}$ ", af Bladet 1 $\frac{1}{2}$ ". Paa Enden af Skaftet ses Flintens naturlige Overflade. Her stod ogsaa et lille, raat forarbejdet Lerbæger, 2 $\frac{3}{4}$ " højt, knap 3" vidt foroven, 1 $\frac{3}{4}$ " i Bunden. Syd derfor fandtes endelig en særdeles smukt hugget Flintdolk. L. 8", B. af Haandfanget 1 $\frac{1}{2}$ " (som mangler et Hjørne), Bladet af samme Brede. Grebet er af firkantet Gjennemsnit, alle Kanterne smukt takkede. Endelig fandtes her et Skaar af et større, slet forarbejdet Lérkar. I Gangen fandtes kun Muld og i denne, ligesom i Kammerets, enkelte ildskjærkede Flintstumper.

Nr. 5. »Rølhøj«, Gjørup Mark, Ulbjerg Sogn. Højen er rund, fladt hvælvet. Diameter c. 41', Højden c. 9'. Omkring Foden har den havt en Kreds af middelstore, mulddækkede Stén. Dens Masse var gult Bakkesand, og midt i den stod paa Bunden et Sténkammer, som var omgivet med et tykt Lag af Koltringer. Det var sekskantet med 10 Sidestén, hvis Mølletrum vare opfyldte med Sténfiser. Dækstenene vare 4 i Tallet, 2 store, 1 mindre og 1 ganske lille, anvendt for at stoppe et Hul mellem de andre. Alle Stenene vendte flade Sider mod Kammeret. Dettes Orientering var N. lidt til Ø. — S. lidt til V., største Længde 9', største Brede 6', Højde 4', alt indvendig maalt. Gangen udgik fra Midten af den østlige Væg mod Ø. lidt til S. og endte c. 6' fra Højens Udkant. Dens Længde var 16', Bredden 2', Højden inde ved Kammeret 4', yderst ude kun 2 $\frac{1}{2}$ '. Den havde kun 2 Overliggere inderst inde ved Kammeret, den øvrige Del var, og har vistnok altid været, udækket. En temmelig rund Stén, c. 1 $\frac{1}{2}$ ' i Diameter, var anbragt i Gangen ved den yderste Overligger, hvor den altsaa dannede et Slags Lukke. Bunden saavel i Kammer som i Gang var dækket med et Lag udkløvede Kampestensfiser, og imellem disse laa ildskjærkede

Flint. Kammeret var halvt fyldt med løs, meget fugtig, sandet Muld. Her fandtes mod Syd paa 2 Steder meget tæt sammenpakkede, stærkt fortærede Béndele, og midt i det fandtes lignende, alle tætved Bunden, dog med c. 6" Jord under sig. Midt i Kammeret fandtes, lagte nøjagtigt ovenpaa hinanden i Længderetningen, 2 smukke, næsten éns Flintspydspidser. De ere øjensynligt ubrugte, tildéls *slebne*; Slibningsstriberne ere meget tydelige. Den ene er $9\frac{3}{4}$ " lang, 2" bred, den anden $9\frac{1}{2}$ " lang, $1\frac{3}{4}$ " bred. Her fandtes ogsaa Spor af forvittret Rav. C. 1' fra Kammerets Nordende laa i samme Dybde, altsaa c. 6" fra Bunden, et sjældent Stykke, nemlig et »spatelformet« Spydblade (?) af fortrinligt Arbejde, men ikke slebet. Det er $7\frac{1}{2}$ " langt og $\frac{3}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ " bredt. Ved Siden af det stod et næsten cylindrisk Lérbæger med fremspringende øvre Rand. Det er langs Overkanten prydet med indridsede, rundtløbende Linier, hvorfra der er trukket Streger lodret ned til Bunden. Indvendig Diameter 3", Højde $2\frac{1}{2}$ ". I Fylden fandtes desuden nogle ildskjærrede Flint. I Gangen, tæt ind mod Kammeret, stod paa en flad Stén et større, knust Lérkar uden Forsiringer; forøvrigt var Gangen fyldt med sandet Muld uden Spor til Knogler. Ved Siden af Gangens yderste Ende stod et stort, fladt, knust Lérkar fyldt med Muld.

Nr. 6. »Tværhøj«, Lundgaards Mark, Alstrup Sogn. Har været en betydelig, toppet Rundhøj af c. 15' Højde. Der skal for mange Aar siden være udgravet en mandslang Kiste af store Stén i Højens Top, i hvilken fandtes »mange Potteskaar«. Der har været en mulddækket Kreds af mindre Stén om Foden. Ved Gravningen viste den sig meget tydeligt at bestaa af flere Lag, dybest og inderst inde af et Lag mørk og meget fast Muld, c. 6' tykt, derover et mindre fast Lag af c. 4' Tykkelse og yderst et Lag gult Sand, c. 4', og endelig Lyngskjolden. Oveni Højen, i den Hulning, hvor Kisten skal være udgravet, fandtes flere Skaar af Lérkar, deriblandt et af et glaseret, særdeles velforarbejdet Kar, utvivlsomt fra Jernalderen. I den sydlige Udkant skal tidligere være udgravet en Urne med brændte Bén. Længere inde i Sydsiden fandtes nu en af 4 kløvede Stén sat lille Kiste, dækket med en Flise og i Orientering Ø.—V. Den var omgivet med en Sténdyng og stod c. 3' over Højens Bund, hvilende paa dennes

dybeste Lag. Længden 2' 4", Bredden 1' 5", Dybden 1' 3". I den stode tæt sammenpakkede 3 store, sorte, aldeles knuste Lérkar, indeholdende brændte Bén og respective en lille almindelig Broncekniv, en Naal med spiralsnoet Hoved og en overbrudt Naal med rundt, hvælvet Hoved (Sømform), Naalene ogsaa af Bronze. Længere inde mod Midten, men dog i Højens sydvestlige Dél, fandtes en Dynge Koltringer og under disse — efter Arbejdernes Sigende — sparsomme brændte Bén og ét i 3 Stykker brudt Broncesværd, hvis Spids ikke fandtes. Det var bredest paa Midten, havde en smal Grebtunge og en til Fæstet hørende temmelig massiv Broncering. Længden har ialt været godt 2', hvoraf Grebtungen er 3 $\frac{1}{2}$ ". Sammen med det fandtes en lille Broncekniv med Skaft og Blad støbte ud i ét. Denne Sténdynge var ogsaa sat paa Højens dybeste, let kjendelige Lag. Omtrent midt i Højen, paa dennes Bund, stod en Sténkiste omgivet af en stor Dynge Haandstén. Den var dannet af 3 Stén mod N., V. og Ø., lukket mod S. og tildéls mod Ø. ved Smaastén og uden Dækstén, kun dækket af Smaastén. Orientering N.—S. Længde 2' 7", Brede 2', Højde 2' 3". Kisten var fyldt med Muld, og ovenpaa denne laa mod Syd et Par prægtige 12" og 11" lange, tildéls *slæbne* Spyd af Flint, som desværre vare brudte i Stykker ved Stenenes Tryk. I den nordre Ende af Kisten laa tæt sammenpakkede de ubrændte Bén af et Individ, som skjønnedes at have været af endog ualmindelig velvoxen og kraftig Bygning. Kistens Bund var dækket med Fliser af Kamp, og derunder kom saa Undergrundens Sand. Uheldigvis blev denne Høj udgravet af ukyndige og uforsigtige Folk, og jeg havde kun Løjlighed til at undersøge de 2 Kister, som stode urørte ved min Ankomst. Ogsaa gik Oldsagerne tabte, de vandrede i en Opkjøber.

Nr. 7. Den næststelligste af »Sillehøjene«, Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Stor og imponerende Høj, beliggende paa et fremtrædende Punkt og i Række med 7 andre. Gjennemsnit i Øst—Vest 105', i Nord—Syd 93'. Den var smukt og regelmæssigt hvælvet og c. 16' høj. Der kastedes en 18' bred Gang ind fra SØ., og c. 4' fra Randen stødte man paa en Række af Koltringer, som syntes at fortrække sig mod Øst, men mangle mod Syd. C. 12' herindenfor stødte man atter paa Stén, og disse viste sig at danne en Hvælving, svæ-

rende til Højens med 4—5' Jord over sig. Stenene, større og mindre Koltringer, dannede et Lag af 2—3' i Tykkelse, og *over* dem bestod Højen væsentlig af sort Muld, dog med mange ganske tynde Sandlag. Efterhaanden som man trængte længere ind i Højen, tiltog Sténlaget i Tykkelse til c. 4', og paa Hvælvingens Midte var der atter opstablet en stor Dyngte større og mindre Stén, oveni hvilken var dannet en Slags uregelmæssig Kiste i Retning NV.—SØ. Den havde ingen Overligger, og Sténene ragede hélt op i Lyngskjolden; det indvendige Rum var fyldt med Muld og Smaastén uden Spor til Oldsager eller Béndele; Længdesiderne vare dannede af nogle store, udkløvede Stén, 1—3' lange og 1—2' høje, 8—10" tykke; mod NV. og SØ. var den derimod kun afukket ved opstablede Smaastén. Indvendig maalte den 5' i Længden, 3' i Bredden og 3' i Højde.

Tæt under Lyngskjolden i Højens Overdél, lidt SØ. for Kisten, fandtes en Brolægning af rund Form, c. 3' i Gjennemsnit, og ovenpaa denne laa et tyndt Lag af stærkt brændte, med Trækul blandede Bén, mellem hvilke fandtes et Skaar af et grovt, rødt Lérkar med mindst 1 Øre. C. 5' øst herfor fandtes under en lignende Brolægning et Lag Trækul med enkelte ildskjærnedede Flint, rundt, c. 3' i Gjennemsnit. Under dette Lag var nedgravet en kjedelformet Fordybning c. 1½' dyb og ligesaa bred, fyldt med sort Muld med mange brændte Knogler og nogle Skaar af et ret fint, sort Lérkar.

Under det ovenfor omtalte, hvælvede Sténlag fandtes et nyt Lag, bestaaende af gult Bakkensand, og i dette Lag, midt paa Højens Bund, stod et Sténalderkammer paa Undergrunden. Det gule Sandlag naaede op til Dækstenenes Rand, men dækkede ikke disse, idet der her fandtes et c. 2' tykt, fast Lag af sort Muld. Kammerets Orientering er NØ.—SV. Det er langt og smalt, bestaaende af 9 Sidestén, 4 paa hver Side og 1 mod N.—Ø. Indgangen fandtes mod SV., altsaa paa en af de smalle Sider; hvor lang Gangen er, vides ikke, da den ikke blev udgravet. Imidlertid staar der Sidestene foran Indgangen og en Dækstén over dem¹⁾. Aabningen ind mod Kam-

¹⁾ Ved senere Undersøgelse viste der sig egentlig ingen Gang at være, der laa kun nogle store Stén paa hver Side af Indgangen, og op til disse stode et Par meget store, tynde udkløvede Plader af Kamp, som altsaa lukkede for Aabningen.

meret lukkedes af en skraat ovenfra og udenfra, nedad og indad stillet Flise i en Afstand fra Kammeret af c. 2' foroven, 1' forneden. Indenfor denne var Gangen pakket fuld af Koltringer, som naaede i en Dynge c. 1' ind i Kammeret. Dette sidste bestaar af to Dele, nemlig først en Afdeling 2' 8" lang, 2' bred og 3' 4" høj, sat af 2 Sidestén og en Overligger. Mod SV. indtager Gangen med dens 2 Sidestén hele Bredden, og dens Overligger ligger 6" dybere end Kammerets. Sidestenenene, navnlig den nordre, støttes ved en Række store Koltringer forneden. Denne Afdeling var hélt fyldt med Jord lige op til Dækstenene overalt. Jorden indeholdt enkelte Trækulstumper og ildskjærnedé Flint, og c. 6" over Undergrunden laa et Lag udkløvede Fliser, under hvilke der atter kom Muld til Bunden, som dannedes af Undergrunden, dækket med et Lag ildskjærnet Flint og Grus. Blandt den ildskjærnedé Flint fandtes Baneenden af en sleben Smalmejsel, som havde været udsat for Ilden. Mod NØ. laa c. 2' fra Bunden en aldeles opløst Ravperle. Lige ved Grændsen mellem denne og den næste Afdeling stod et lille, cylindrisk Lérkar, 4" i Diameter foroven, 3" i Bunden, men den øverste Rand er saa fremspringende, at Siderne næsten blive lodrette; Højde 2¹/₂"; det er prydet med lodrette og rundt-løbende, prikkede Linier. Der fandtes ikke Spor til Knogler.

Mod NØ. fortsætter Kammeret sig i en anden, smallere Afdeling, idet de 2 næste Sidestén ere stillede tættere sammen, navnlig rager den paa Sydsiden c. 1' længere ind. Afstanden mellem dem er kun 1' 10"; de dækkes af en flad, ikke meget stor Overligger, som ligger 6" højere end den i den første Afdeling. Nordost herfor udvider Kammeret sig nu atter til en Brede af c. 2' 10" og dækkes af en meget stor, men ikke tyk Overligger. Slutstenen mod NØ. er meget skraat stillet, saa at Kammerets Længde i Loftet bliver 13', men i Bunden 15'. Højden i den anden Afdeling er 3' 10". Der er flere Steder, navnlig op mod Loftet, store Melletrum mellem Sidestenenene, som ere fyldte med Sténfliser, og navnlig bemærkes paa den sydøstlige Side et saa stort Melletrum, at en Mand kan krybe derigjennem. Dette Hul var lukket derved, at der udenfra var stillet flere Lag flade Fliser for det. Fylden i denne Afdeling af Kammeret laa i den sydvestlige Ende lige op til Dækstenen, men skraanede derfra ned mod NØ., hvor

der tilsidst kun var et Lag paa omtrent 1'; den laa op over første Afdelings Dækstens Kant og maa være indbragt gennem den Aabning, som nu dækkes med den midterste Dæksten. Fylden bestod af sandblandet Muld og indeholdt endel ildskjærrede Flint. I dens dybere Partier laa pletvis særdeles meget Rav, som dog var aldeles opløst til en gul, fedtet Masse; kun 3 smaa Perler, en ring-, en rørformet og en flad, kunde optages og bevares. Samtlige Perler laa ovenpaa et Lag flade Fliser, som vare anbragte c. 6" fra Bunden. Under disse laa et særdeles smukt lille Flintspyd omtrent midt i Afdelingen. Det har Skaft, er $6\frac{3}{4}$ " langt, hvoraf Bladet 4", dette er godt $1\frac{1}{2}$ ", Skaftet $\frac{7}{8}$ " bredt, dette atter lidt bredere forneden, hvor Flintens naturlige Overflade er synlig. Ved Afdelingens sydvestlige Ende stod et i Form aldeles det forrige lignende lille Lérkar af samme Dimensioner, rigt forisret i andre, tildels Skraamønstre. Af Knogledelen fandtes kun en enkelt, ubrændt lille Stump. Bunden dannedes her af et tykt Lag ildskjærnet Flint med meget Trækul og derunder en Brolægning af Koltringer.

Endnu bør bemærkes, at der paa Grændsen mellem de to Afdelinger i Bunden tværs over Kammeret fandtes en Fordybning ned i Undergrunden c. 1' bred og 6" dyb, fyldt med ildskjærnet Flint og Trækul. Udenom Kammeret var anbragt en tæt Pakning af Flintskjærver; c. 3' fra Sidestenene var der anbragt en Krands af middelstore Stén, formodentlig for at holde sammen paa Pakningen. Ovenpaa det gule Sandlag laa parallelt med Kammerets Længdeaxe og c. 1' sydost for dette i Højde med Dækstenene en stor c. 6' lang, 3' bred og 2' tyk Stén.

Endelig fandtes ved Gravning i Vestsiden af Højen, noget oppe i denne, en Urne med brændte Bén, omsat med en Sténdyng og dækket med en flad Sten; i den laa en lille Pincet, en Syl og en Kniv af Bronze.

Nr. 8. »Hødalshøj«, Gjedsted Mark. Rundhøj, som har havt et Tværmaal paa c. 30' og en Højde paa c. 10', men den var delvis overpløjet, og en af Mulden dækket Sténkrands om Foden var bortført. Forøvrigt har der aldrig været gravet i den. Den bestod hélt igjennem af sort Muld. I en Dybde af c. 2' under den nuværende Overflade og c. 5' over Undergrunden fandtes et enkelt Lag Koltringer, som syntes at

strække sig som en Hvælving over hele Højen. Imellem disse laa en c. $3\frac{1}{2}$ " lang og $\frac{3}{4}$ " bred Flintflække, hvis Kanter vare afhuggede ved Smaaslag. C. 3' under Sténlaget og 2' over Bunden fandtes et Lag Trækul, et Par Tommer tykt og 4—5' i Omfang, og heri laa tæt ved hinanden en lille Hammer med Skafthul af graa, smaa-kornet Granit. Den er sleben, godt 5" lang, $1\frac{1}{6}$ " bred over Banen, $1\frac{3}{4}$ " over Skafthullet, ved Banen $1\frac{1}{6}$ " høj, ved Eggen knap 2"; tæt ved den laa en tildels sleben Kile af lys Flint uden Bane, stærkt forhugget ud mod Eggen; den er knap 7" lang, paa Midten $1\frac{1}{3}$ " tyk og godt 2" bred ved Eggen. Under Trækullaget var der atter Muld, som hvilede paa Bunden, der syntes at bestaa af et Lag fast Lér i nogle faa Tommers Tykkelse og derunder Undergrundens gule Sand. Intetsteds i Højen eller under denne fandtes Spor til Gravsteder.

Nr. 9. Høj paa Tolstrup Mark, Ulbjerg Sogn. Den synes at have været af ret anselige Dimensioner om end lav, men den var nedpløjet, og derfor kan Maalene ikke opgives. I den sydlige Side er der i tidligere Tid opgravet en sténomsat Urne med brændte Bén og Broncesager. Fylden var sandet Muld, løs, uden Stén. Midt i Højen paa dennes Bund fandtes en Sténsætning i rektangulær Form, aaben mod Syd. Orientering N.—S. Den bestod af opstablede Koltringer og enkelte større Stén, var 20' i N.—S. og 15' i Ø.—V., $1\frac{1}{2}$ ' høj. I det indvendige Rum dannedes Bunden af et Lag hvidt Strandsand, hvorpaa der i det nordostlige Hjørne laa en stor, flad Stén. Tæt ved og sydvest for denne laa der nogle kløvede Fliser, som dannede en rund Plads paa c. 3' i Tværmaal, hvorpaa laa et Lag Trækul og enkelte ildskjærrede Flint samt c. 50 hele og nogle ufuldstændige Ravperler, af hvilke de 5—6 største laa samlede, Resten spredte. De fleste ere smaa, rør- eller ringformede. Den største er nedlagt i overbrudt Tilstand, er flad, har ialt været 3" lang og $1\frac{1}{3}$ " bred med flere Gjennemboringer. C. 2' vest for dette Sted stod et lille kopformet Lérkar af grovkornet Masse. Det er 3 Tommer over Munden, 2 i Bunden, $2\frac{1}{2}$ " højt. Det er indknæbet under den øverste Kant og har derunder en Krands af korte, raat indridsede Skraastreger. Paa dets Bund laa en fast og haard, sort Masse, forresten var det fyldt med løs, sandet Muld.

I den sydvestlige Dél af Sténsætningen laa en omtrent $1\frac{1}{4}'$ bred Flise, hvorpaa var opstillet 2 lignende Fliser, støttende sig skraat til hinanden, dannende et Slags Tag. Sténsætningen var forresten fyldt med sandet Muld med mørkebrune Striber og Pletter, hist og her et Lag gult Sand og nogle Trækul, samt Smaastumper af Lérkar, hvoraf ét med raat indridsede Firkanter. Ved senere at opbryde Stenene fandtes mod NV. en stor Mængde ganske smaa Ravperler af Ringform i en Klump, c. 170 i Antal.

Foruden disse i det Væsentlige af mig selv ledede Udgravninger har jeg skaffet mig Beretninger om nogle flere, som ere saa paalidelige, som de under disse Forhold kunne være. Kamrene har jeg selv maalt.

Nr. 10. Rundhøj paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Det har været en ret betydelig Høj, men den var stærkt forstyrret, inden jeg kom til, saa Maal kan ikke gives.

Midt i Højen stod paa Bunden et større, manglekantet Kammer. Største Længde 13', Brede 7', Højde 3' 6". Orientering N.—S. Gangen udgik fra Midten af den søndre Væg i en Længde af c. 21'. Midt i Kammeret, som var fyldt med Sand, ligesom hele Højen udelukkende bestod af Sand, fandtes en temmelig raat forarbejdet Flintspydspids, 8" lang, knap $1\frac{1}{2}$ " bred, samt nogle Flækker og 10—12 Ravperler af forskjellig Form, dels rør-, dels hammer-, dels skiveformede. Kammeret har været omgivet med en Kappe af mindre Stén.

Nord for dette stod c. 2' over Højens Bund en Sténkiste sat af 4 Sidestén med 2 Overliggere. Den maalte 3' i Ø.—V. og 5' i N.—S., Højden 3' 6", og var fyldt med Sand, hvori Masser af ubrændte Knogler, deriblandt mindst 5 Kranier. Af Oldsager fandtes kun en Flintkile med Bane, 5" lang, $1\frac{3}{4}$ " bred og 1" tyk. Den er kun sleben paa én af Fladerne, og udad mod Eggen er den stærkt forhugget. Kisten var omgivet med en Sténkappe.

I Højen har der ogsaa været Broncealderbegravelser, idet der fandtes Urner med brændte Bén, og Stumper af Broncegenstande fandtes i Fylden.

Nr. 11. »Rydhøj« paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Har været en lille og lav Rundhøj. Der fandtes et Kammer midt i Højen, hvis Dækstén neppe være mulddækkede. Orientering N.—S. Gangen — ikke udgravet — udgik fra Midten af Syd væggen, den kan kun være kort. Kammerets Længde 14', Brede 4½', Højde 4'. 11 Sidestén, 4 Overliggere. Det var næsten hélt fyldt med Muldjord. I den nordlige Ende fandtes højt oppe i Fylden 2 Spydspidser af Flint 6½ og 6" lange, 1¼" brede. I den sydlige Dél stod paa Bunden, med Mundingen nedad, et mærkeligt Lérkar, som var istykker, men lod sig sætte sammen. Diameter i Mundingen 4¼", i Bunden 4", Højde 2½"; altsaa er det meget lavt og fladt, Væggenes Tykkelse er betydelig, godt ½", ingen Prydelser, Massen grov. Bén fandtes ikke i Kammeret; dette var ikke omgivet med Stén, og Højen havde ingen Sténkrands.

Nr. 12. Stor Rundhøj paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Den har en imponerende Beliggenhed ved Strandskrænten og har været af meget ansélige Dimensioner, Omkredsen c. 150', Højde c. 14'. Paa dens Bund fandtes et tilnærmelsesvis ovalt Sténkammer, dækket af et tykt Lag Østersskaller. Det havde 7 Sidestén, 2 Overliggere. Største Gjennemsnit i SØ.—NV. 6½', mindste 4½', Højde c. 2½'. En ikke udgravet Gang udgik mod SØ., den var indad mod Kammeret lukket med en stor, skraatstillet Flise. Kammeret var fyldt med Muld og belagt i Bunden med flade Stén. Midt i det fandtes paa Bunden en Flintdolk, temmelig plump og noget usymmetrisk. Længde 7¾", deraf Haandfanget 4¼", Bladets Brede 2", »Fiskehale« Form. Ved den laa et Kranium.

Nr. 13. »Taagehøj« tæt ved Skroghede, paa Store-Torup Mark, Ulbjerg Sogn. Mindre, noget aflang Høj. Indeholdt et Gravkammer med en ganske kort Gang mod SØ. paa en af de smalle Sider. Længde 11', Brede 6' og Højde 4'; 12 Sidestén; flere Steder var der 2 Etager af saadanne, da nogle have været for smaa. Overliggerne vare 2 meget store, *udkløvede*, flade Stén, kun 8—10" tykke, af ganske andet Udseende end de almindelige Overliggere til Sténalderens Kamre. Der var mellem Overliggerne et Melletrum paa c. 2', som ikke var udfyldt. Kammeret var fyldt med Muld, ikke dækket

af nogen Sténkappe, ingen Sténkrands om Højen. Dets Bund var tildéls dækket med Trækul, og i Kammerets Nordende fandtes en stor Mængde Skaar af større, vel forarbejdede Lérkar uden Ornamentér og et Brudstykke af et lille kopformet Kar. Her laa c. 6" fra Bunden et i 3 Stykker brudt, stærkt forrustet *Jernsværd*. Det er énegget, noget krumt med convex Eg, Ryggen fortsættende sig over i den smalle Grebtunge. Fæstet sées at have været af Træ, lige afskaaret forneden, befæstet med 2 tynde Nagler, som endnu ere tilstede. Det ligner i høj Grad de i Aarb. f. n. Oldk. for 1870 Plan 1 Nr. 1 og 3 afbildede Sværd fra Bornholm. Spidsen, dog kun et lille Stykke, mangler. Længden af det resterende er 15", største Brede $1\frac{3}{4}$ ". Endvidere fandtes Brudstykker af en Skjoldbugle af Kegleform, ligesaa af Jern. Lérkarskaarene vare afgjort af Jernalderkar. Det forholder sig rigtigt med dette Fund, jeg saa selv efter i Fylden fra Kammeret og fandt mange Lérkarskaar og enkelte Jernstumper. Om der var Bén at sé, lod sig ikke oplyse, brændte have de i hvert Fald neppe været, da jeg saa nok havde sét dem i den kun tildéls udkastede Muld.

I den sydlige Ende af Kammeret stod paa Bunden et beskadiget, cylindrisk Lérkar, aldeles af samme Form som de under Nr. 3 og 7 omtalte. Det er $2\frac{3}{4}$ " højt, godt 3" i Diameter og er forsynet med talrige af de for Sténalderen karakteristiske Stregesirater.

Det bør tilføjes, at jeg Tid efter anden har faaet et Antal Ravperler og Stykker af forsirede Lérkar fra Højene paa Skroghede, saa Udgravningerne kunde uden Tvivl have givet et større Udbytte, naar de havde været ledede og gjorde med Omhu.

Jeg skal endnu kun kortelig nævne nogle Fund i Sténalderkamre i det omhandlede Terrain, som ere komne til min Kundskab, men tildéls kunde der maaské ogsaa af disse være bragt mere ud.

Mandslang Kiste i en Høj paa *Alstrup* Mark. Skelet i udstrakt Stilling, ved højre Haand en Flintdolk.

Gangbygning i en stor Høj paa *Alstrup* Mark. Udgravet af Adjunct Feddersen. 1 Kile, 1 Smalmejsel, 3 Flækker, 2 Lérkar og 1 Trækar. Kammeret 15' langt, 8' bredt. Et

firsidet Sidekammer 3' \times 4' 4". Gang mod Øst, Sidekammer mod V. Oldsagerne i oldnord. Musæum.

Alstrup Mark. Gravkammer 10—12' langt, 3' bredt, 3' højt. 1 Dolk, 5 Spydspidser, 1 tyk Flække (Musæet A 555—558).

»Tinghøj«, Alstrup Mark. Lille Gangbygning. 1 Dolk, 2 Spydspidser, 1 Krumkniv, Ravperler. Krumkniven i min Samling.

Gravkiste i Langdysse paa *Fovlum* Kirkegaard; 4 Sidestén, 1 Overligger. Ravperler (opbevares paa Skals Højskole), 1 Kranium.

Lille Gravkiste i Høj paa *Vesterbølle* Mark. 1 lille Spydspids.

Lille Gravkiste i Udkanten af en stor Langhøj paa *Fjelsø* Høde. 2 slebne Kiler.

Middelstor Sténkiste i Høj paa Aalestrup Mark, *Østerbølle* Sogn. 1 sleben Kile, Halvdelen af en tilhuggen, tildels sleben dito, 2 Spydspidser.

Mindre Gangbygning i Rundhøj i *Lynnerup* Sogn. 1 stor Flintdolk, 10 $\frac{1}{2}$ ".

Temmelig stor Kiste i en lille Høj i *Tostrup* Sogn. Indgang, men ingen Gang. Mange Skeletter, mindst 6. 1 Spydspids.

Man vil af det foregaaende sé, at Høje og Grave fra den yngre Sténalder ingenlunde ere sjældne her paa Egnen, og dog ere de nævnte jo kun et forsvindende Mindretal af den store Mængde, som dels endnu ikke ere udgravede, dels — og desværre vel for Størstedelen — ere ødelagte, uden at det er muligt at faa nærmere at vide om dem.

Naar vi nu ville sé paa de Høje, som indeslutte Sténalderens Begravelser her, saa findes der her som andetsteds 2 Hovedformer, Rundhøjen og Langhøjen, men af disse ere Rundhøjene i overvældende Majoritet. Egentlige *Runddysser* findes ikke, naar man derved forstaar Rundhøje med en synlig Krands af mægtige Stén om Foden, Jordhøje med en Rand af middelstore, af Mulden dækkede Stén eller aldeles uden en saadan ere de eneste forekommende. En saadan Høj indeslutter ofte 2, sjældnere flere — indtil 4 — Sténaldergrave. Hvad Størrelsen angaar, saa varierer denne meget betydeligt,

dog troer jeg neppe, at man fejler ved at antage, at hvor man finder et Sténkammer paa Bunden af en meget stor Høj, dér stammer denne ikke i sin Hêlhed fra Sténalderen, men er forhøjet og forstørret i senere Perioder. Exempler paa dette Forhold frembyde saaledes Nr. 7 og Nr. 6, hvoraf den sidste tydelig nok er opført i 3 Hold. Hvor man finder en Høj med et Sténkammer, som kan antages i sin Hêlhed at stamme fra Sténalderen, der har den en smukt hvælvet, ikke toppet Form. Man har jo villet hævde, at Sténalderkamrene ofte oprindelig ikke vare jorddækkede, eller at i hvert Fald Dækstenene laa frit. Dette sidste har aabenbart været Tilfældet med flere af de beskrevne Kamre, saaledes med Nr. 3, 4, 11 og 13, samt rimeligvis med Nr. 1. Men det har ingenlunde altid forholdt sig saa, og navnlig troer jeg, at overalt, hvor Kammeret er omgivet med en Kappe af Stén eller som i 2 af mine Tilfælde med Østersskaller, der har der ogsaa oprindelig været Jordfyld omkring. Exempel paa noget hélt fritstaaende Kammer kjender jeg ikke herfra Egnen, men det er ikke saa ganske sjældent at sé en eller flere Dækstene oveni en Høj, tilhørende et Sténalderkammer. Disse synes næsten altid at være byggede op lige paa Undergrunden, jeg kjender kun ét Tilfælde i Rundhøj, hvor Forholdet er anderledes, nemlig Kisten i Nr. 10, der aabenbart er senere indsat, ogsaa et Bøvis paa, at det større Kammer oprindelig har været omgivet af en Høj, da man jo ellers ligesaa let kunde have sat Kisten paa den naturlige Overflade, som almindeligt var. Et andet Exempel paa en i sin Hêlhed fra Sténalderen stammende stor Høj frembyder den af Adjunct Føddersen undersøgte Gangbygning paa Alstrup Mark, Egnens største Gravkammer. Hele denne Høj er nu desværre med samt Kammeret sløjftet; ved Sløjfningen viste det sig, at dette stod paa den mægtige Højs Bund, men at denne ikke var nogen kunstig Høj, ikke opkastet af Menneskehænder. Man har, for paa en nem Maade at skaffe sig en imponerende Gravhøj, afgravet og afrundet en iforvejen temmelig isoleret lille Bakke og saa gravet sig ind i den for at indsætte det store Kammer med sin Gang og en Kiste, af hvilken Levninger fandtes nord for den store Gangbygning. Dette var tydeligt nok at sé derved, at Højens Sand havde sin fine, naturlige Lagdeling der, hvor den ikke var bleven berørt af Gravninger. Den havde ingen Sténkrands. Det er

klart, at hele Gravkammeret her er bleven tildækket igjen, endog i meget betydelig Højde. Hvad Højenes Beliggenhed angaar, saa er denne i Almindelighed paa en Bakketop eller Kam, navnlig langs Kysterne, men ofte ligge de ogsaa paa en Slette og kun lidet iøjnefaldende. Dog er det klart, at man har bestræbt sig for selv i saa Tilfælde at lægge dem saaledes, at de vare let synlige, i hvert Fald fra en vis Side, det er saaledes paafaldende, hvor ofte man finder en Høj liggende for Enden af en af de lange smalle Kjærhaler, gennem hvilken man da har haft et frit Syn op til Højen.

Langhøjene falde i 2 Grupper, de egentlige Langdysser og Jordhøjene. Medens der ikke findes en eneste virkelig Runddysser, findes der dog enkelte, tildels endog mægtige Langdysser. Ulbjerg Sogn har 3 smaa saadanne, Fjelsø Sogn 1 stor og 1 lille, Gjedsted har haft 1 middelstor, Vesterbølle 1 lille, Østerbølle 1 middelstor, Alstrup 1 meget stor og 1 lille samt Fovlum Sogn 1 stor, ialt altsaa 11. De indeholde som Regel flere end én Begravelse.

Den store Langdysser paa Fjelsø Mark, sydvest for Byen, har haft en Længde af over 150 Alen, den har været omsat med mægtige Stene, Højden, der er størst mod NV., har her været 5—6 Alen. Der er udgravet et større, manglekantet Kammer i den nordvestlige Ende, om med Gang er tvivlsomt, og 3—4 mindre Kister i Højens Midterparti, som stode oppe i den, ikke som det større Kammer paa dens Bund. Oldsager ere ikke fundne.

Den store Langdysser i Alstrup Sogn har været lige saa stor, dens Højde var éns overalt. I den sydlige Ende er tidligere udgravet en lille Gangbygning, og nogle Alen fra den staar — eller stode — Stenene af en stor Kiste paa Højens Bund.

Paa Fovlum Kirkegaard nord for Kirken og parallel med denne ligger en stor, nu meget sløjft Langdysser, hvis Randstene formodentlig sidde i Kirkemurene. Den ovenfor omtalte Kiste i Vestenden af den er den eneste af Begravelserne i Langdysserne, i hvilken der vides at være fundet Oldsager.

Medens Langdysser jo heller ikke paa andre Egne høre til Sjældenhederne, saa findes der derimod her en Gruppe af Langhøje fra Stenalderen, som ere højst ejendommelige og vistnok andetsteds sjældent forekommende. Afdøde Professor

Engelhardt nævner i sin Afhandling »Langhøje fra Oldtiden« (Aarb. f. n. O. 1877) en Række saadanne, som dog væsentlig synes at tilhøre Broncealderen. Ogsaa saadanne findes, som senere skal ses, her paa Egnen. Men der findes et Antal, som aldeles bestemt tilhøre Sténalderen. Jeg skal nævne og beskrive dem.

1. Langhøj paa Fjelsø Hede. Den bestaar egentlig af 2 parallelt løbende, temmelig lave Volde, som have Længderetningen NØ.—SV. Imellem disse Volde er der en Sænkning, som dog ikke gaar helt ned til den naturlige Overflade. De ere højest mod NØ., skraane jævnt ned mod SV. Længden c. 550', Bredden tilsammen 82—70', Højden fra 6 à 7' til 3 à 4'. I den nordøstlige Udkant af den nordligste Vold er udgravet og bortført en lille Kiste (ovenfor omtalt), hvori fandtes 2 slebne Kiler. Omtrent midt paa Sydsiden af den sydligste Vold staa endnu 3 af Stenene i en firsidet Kiste, hvis Overligger og ene Sidestén ere bortførte.

2. Langhøj paa Klotrup Hede, Fjelsø Sogn; meget mindre, vel omtrent 100' lang. Orientering Ø.—V. Højest mod Øst, c. 4', lavere mod Vest, knap 2½'. I den østlige Ende er udgravet og bortført et Kammer eller en Kiste. Umiddelbart ved den østlige Ende ligger en betydelig Rundhøj med en Sténkrands, dækket af Muld, om Foden.

3. »Torrehøj« paa Grændsen mellem Gjedsted, Fjelsø og Ulbjerg Sogne. En lav Langhøj i Retning af omtrent Ø.—V. Mod Øst begynder den med en temmelig betydelig Rundhøj, hvorfra den øvrige Dél af Højen strækker sig som en lav Ryg mod Vest. Hele Længden c. 240', hvoraf Rundhøjen er c. 80', Bredden c. 80', Højden af Rundhøjen er c. 12—13', af Langhøjen 5—6' (denne er nu overpløjet). Rundhøjen har været omgivet med en Krands af mægtige Stén, men har ikke indeholdt noget Gravkammer. Langhøjen har derimod ikke været omsat med Stén, men langs begge Sider og i den vestlige Ende har der været en Række af mindre Kister, c. 3' høje, hvori der er fundet Ravperler. Deres Antal synes at have været omtrent 10.

4. »Rosbakken« paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. En stor og højest ejendommelig Langhøj. Højden er noget vexlende, mod Øst og Vest er den højest — 5—3' vexler den imellem. Den østlige Dél — omtrentlig Halvdelen — er

dobbelt saa bred som den vestlige; det er, som om man har villet forøge Bredden mod Nord uden at blive færdig dermed. Paa langs midt gennem det brede Parti gaar en svag Indsænkning. For nogle Aar siden ere 2 Kister udgravede; de havde store Overliggerer, og der fandtes Ravperler i dem. Andetsteds i Højen kan ved Undersøgelse med Bor ikke føles Stén. Længde 360', Brede 50—100' (omtrentlig).

5. Langhøj paa Knudstrup Hede, Vesterbølle Sogn. Længde c. 120', Brede 30—40', Højde størst mod NØ. c. 6', skraaner ned mod SV. Der er udgravet 2 Kister, én mod NØ. og én mod SV. Oldsager fandtes ikke. Lige tæt ved den nordøstlige Ende ligger en ødelagt Rundhøj.

Som man vil sé, er der flere fælles Træk ved disse mærkelige Høje, navnlig at de ere højere i den østlige Ende, noget, som allerede kjendes fra mange Langdysser, og at de ofte staa i en Slags Forbindelse med en Rundhøj, enten at denne ligger for Enden af dem eller, som ved Torrehøj, paa Enden af dem. Vi skal i ét Tilfælde sé dette Forhold igjen ved en Bronzealder-Langhøj. Endvidere, at de i Forhold til deres Længde og Brede ere meget lave. Desværre har jeg ikke havt Lejlighed til at undersøge nogen Kiste i nogen af dem. Den eneste af disse Høje, som kan siges at være nogenledes uforstyrret, er den største i Fjelsø Sogn, den er nu fredet. At de imidlertid tilhøre Sténalderen, turde være utvivlsomt, rimeligvis en sèn Periode af denne. Prof. Engelhardt ansér dem for at høre »til Sténalderens Slutning og navnlig til Bronzealderen«. De maa vel saa antages at være en senere Udviklingsform af Langdyssen, og deres Stilling som Bindeled mellem Sténalderen og Bronzealderen turde henregnes til et af de mange Beviser for en jævn og fredelig Udvikling fra den ene Periode til den anden.

Naar vi nu ville kaste et Blik paa de i disse forskjellige Former af Høje indeholdte Sténaldergrave, saa ville vi der finde hele Rækken repræsenteret, lige fra det mægtige Kammer med den lange Gang til den ganske lille, simpelt byggede Kiste. Det synes, som om de større Gangbygninger gjerne forekomme i Høje med Sténkrands, men det kan dog ogsaa være anderledes. Egnens største Gangbygning fandtes i en Høj uden nogen saadan. Kun i Langhøjene synes Gangbygninger og større Kister ikke at forekomme, ogsaa muligen et

Bevis for deres — Langhøjenes — forholdsvis sene Optræden, hvis Dr. H. Petersen har Ret i sin Hypothese om Gravformernes Udvikling, ifølge hvilken de store Gangbygninger skulde være de ældste (se Afhandlingen i Aarb. f. n. O. 1881). I denne Afhandling paaviser Dr. P. en gennemgaaende Forskjel i Gravgodset fra Gangbygningerne (Kiler) og fra Kisterne (Spyd og Dolke). Det kunde maaské være interessant at undersøge, om dette Forhold ogsaa er udtalt her paa Egnen. Jeg har ialt paalidelige Oplysninger om Fundene i 11 Gangbygninger og 8 Kister, i hvilke der overhovedet er fundet Sténsager (>Gravkammeret« i Alstrup Højen med Spyd og Kniv medregnes ikke, da jeg ikke véd, om det har været en Gangbygning). I 3 Gangbygninger fandtes Kiler alene, i 8 alene Dolke og Spyd, samt en halvmaaneformet Kniv. I 2 Kister fandtes alene Kiler, i 1 Kiler og Spyd, i 1 Hammer (og Kile), i 4 alene Spyd eller Dolke. Heraf kan der just ikke udledes nogen Bekræftelse paa Dr. P.'s Regel, men Materialet er jo kun smaat og locale Særegenheder kan have gjort sig gjældende, f. Ex. at Gangbygningerne holdt sig længere i Brug her end andetsteds.

Man vil sé, at de undersøgte Kamre just ikke ere meget store, paa mange Steder findes langt større. Formen er sædvanlig en langagtig Firkant, Gangen, naar den er lang, udgaar fra den brede Side mod Øst, naar den er kort, ofte fra den smalle Side mod Syd, en Overgang til Formen som i Nr. 3, hvor Gangen er falden bort, og kun Indgangsaaeningen med Tærskel er bleven tilbage. Det bør fremhæves, at Kamrene med Sideniche eller Kammer ere forholdsvis almindelige, 2 saadanne ere nævnte og et 3die, fredet, findes i Fjelsø Sogn. Enestaaende ved sin Orientering er Kammeret i Nr. 7, hvor Indgangen findes mod Sydvest. Dette Kammer viser flere ret interessante Forhold. Det synes mig rimeligt, at det er bygget i 2 Hold, først den sydvestlige Afdeling, senere den nordøstlige, idet man har borttaget Endestenen. Her er det ogsaa tydeligt, at Fylden i Kammeret er indbragt oven fra. Et Spørgsmaal, som ofte har givet Anledning til Overvejelser, er, i hvad Stilling Ligene i Stenalderen bleve begravede, og det synes da, som om det her har været højst forskjelligt. I Kammeret i Nr. 4 synes de 4 Lig at have været anbragte i siddende Stilling. Om et Skelet i en Gravkiste i en Høj i

Alstrup Sogn angives bestemt, at det laa udstrakt. Som bekendt har man flere Gange ogsaa her i Danmark fundet saadanne Forhold i Sténaldergrave, at Ligene absolut maa have været skeletterede inden Nedlæggelsen, man har fundet ligefremme »ossuaries«. Noget saadant har jeg ikke truffet her, jeg mener, intet af disse Kamre stopfulde af uordentlig sammenbunkede Knogler, men dog er der flere af Kamrene, hvis Forhold jeg kun kan forklare mig, naar jeg antager, at Benene ere nedlagte skeletterede. Saaledes i Kammeret i Nr. 2, hvor Knoglerne laa saaledes ordnede, at de umuligt kunde have faaet de Stillinger til hinanden, i hvad Stilling Ligene saa end have været begravede, de maa være nedlagte saaledes med Flid. Her er forøvrigt Kammeret aabenbart brugt gjennem et længere Tidsrum; først ere Ligene, hvis Levninger fandtes under Fliselaget, blevne begravede, derpaa har man dækket de formuldede Rester af dem med flade Stén og saa begravet ovenpaa igjen. Ogsaa er det aldeles umuligt andet, end at Knoglerne i den lille Kiste i Nr. 6 maa være nedlagte skeletterede, og man maa vel antage det samme om de mange Skeletter i Kisten i Nr. 10. Hvad Gravgodset angaar, saa kan dette gennemgaaende ikke siges at være rigt i Sammenligning med, hvad der kan findes paa andre Egne, men navnlig Spydene vidne dog om stor Dygtighed i Forarbejdelsen, særlig maa bemærkes de tildels sløbne Spydblade, hvoraf jeg har omtalt 4, medens endnu 1 prægtigt Stykke fra Vesterbølle Sogn er i min Besiddelse. Rav er ret almindeligt her i Gravene, sjældent er det dog at træffe et saa rigt Fund som omtalt under Nr. 2 med dets talrige og store Perler, hvoraf mange vistnok ere Amuletter mere end Smykker, navnlig de hammerformede. Hvad Lérkarrene angaar, da er her absolut fremherskende i Graven én bestemt Form, den, der er omtalt under Nr. 4, 7 og 13, aldeles som Fig. 31 i Dr. Petersens ovenfor omtalte Afhandling. Formen er ejendommelig jydsk, og Dr. P. oplyser, at intet Stykke er bekendt fra noget Fund øst for Lille-Belt eller syd for Ejderen. Jeg har herfra Egnen dels hele, dels i Brudstykker 7 Stykker, alle fra Grave. De ere alle forsirede, men intet er i Fordybningerne indlagt med den ellers i Sténalderen saa almindelige hvide Masse, jeg har kun sét denne éngang her, nemlig paa det lille, under Nr. 2 omtalte Hængekar. De øvrige forekom-

mende Karformer ere ikke særlig mærkelige og have kun vist sig enkeltvis.

Noget Overgangsfund mellem Stén- og Bronzealder er jeg ikke stødt paa; Fundet i Nr. 13 viser naturligvis kun, at man i Jernalderen af og til har benyttet en Sténaldergrav, et ogsaa andetsteds forefundet Forhold. Spor af Brand har jeg ikke sét nogetsteds i nogen af Gravene; thi de ildskjærkede Flint ere indbragte i denne Tilstand, ofte blandede med Trækul. Det bør maaské noteres, at jeg nord for Højen Nr. 10 og tæt ved den, paa Skroghede, har fundet en Plet, som under Lyngskjolden i flere Alens Omkreds dannedes af et anseligt Lag af saadanne ildskjærkede Flintstumper. Man har antaget, at de anbragtes paa Gravkamrenes Bund som et Slags Pynt, muligen har man saa i dette Øjemed tilberedt dem paa dette Sted.

Blandt de af mig udgravede Høje, som maa henføres til Sténalderen paa Grund af de forefundne Oldsager, er der 2, Nr. 8 og 9, som frembyde ganske særegne Forhold, Gravhøje er det vel neppe. Men i hvad Øjemed ere de da opkastede? Dette Spørgsmaal er vistnok ikke let at besvare, og løse Gisninger om Kenotafer, Offerhøje o. s. v. synes mig af alt for lidet Værd til at burde opstilles uden at kunne belægges med gode Grunde, jeg foretrækker at sige, det og det har jeg fundet, det og det har jeg sét, saa maa fremtidige Fund komme til, og forhaabentlig vil der da kastes mere Lys over dette som over saa mange andre Spørgsmaal. Et tror jeg dog, at man er berettiget til at slutte af disse og lignende Udgravninger, nemlig, at det ikke uden videre gaar an at antage alle »Kjæmpehøje« for virkelige »Gravhøje«.

Saavidt Fund fra denne Tid i Høje og Grave.

Af de andre Slags Fund, de samlede Mark- og Mosefund, som andetsteds ere saa hyppige, ere kun faa komne til min Kundskab her. Musæet i Kjøbenhavn ejer 2 store og smukke sløbne Kiler, som for mange Aar siden bleve fundne sammen i en Enghale i Gjedsted Sogn; selv ejer jeg 3 temmelig smaa, tykke, paa 2 Sider sløbne Kiler med Bane, af temmelig tarveligt Arbejde, som ere fundne sammen ved Grøftgravning i et Kjær i Fovlum Sogn. Enkeltvis fundne Sténsager ere overordentlig hyppige; men jeg er ikke istand til at angive Former af disse, som ere særegne for Egnen, lige saa lidt som

der synes at mangle nogen af de andetsteds forekommende almindelige Typer. En ganske ualmindelig smuk Øxehammer med Skafthul og Forsiringer findes i Viborgsamlingen fra Vesterbølle Sogn. Den er afbildet i Adjunct Feddersens Afhandling om denne Samling i Aarbøgerne for Aaret 1870. De gaadefulde, gjennemborede runde og aflange Rullestén, hvis Anvendelse er tvivlsom, synes at være almindeligere her end andetsteds; derimod har jeg ikke sét noget Exemplar af de flade gjennemborede Skiver af i Reglen brogede Sténarter (saakaldte »Hjul«) herfra. Bénsager fra denne Periode er jeg heller ikke truffet over, de ere jo i det hele sjældne.

Dermed troer jeg, at jeg har udtømt, hvad der er mig bekjendt om den yngre Sténalders Forhold paa det angivne Omraade, og jeg gaar derfor over til Behandlingen af den næste Periode.

II. Bronzealderen.

Allerede ved de i det foregaaende omtalte Udgravninger ere vi gjentagne Gange stødt paa Begravelser fra Bronzealderen, idet saadanne meget ofte i Form af Stédynger og Urner eller Smaakister med brændte Bén vare anbragte i selve Sténalderhøjens Jordfyld eller i en senere tilvejebragt Tilføjelse til en saadan. Vi skulle nu betragte en Række Udgravninger af Høje, hvis Centralbegravelse maa antages at hidrøre fra Bronzealderen, som altsaa i det Væsentlige tilhøre denne Periode, om end enkelte ere blévne forstørrede i Jernalderen.

Udgravningsberetning Nr. 14.

Lille Rundhøj paa Gjedsted Mark. Den var uforstyrret, lyngklædt, c. 20' i Gjennemsnit, neppe over 3' høj. I en Dybde af c. 2' under Overfladen laa nogle haandstore Stén, og under disse fandtes tæt ved hinanden flere Pletter af sort Muld med brændte Bén. I én af dem fandtes et Skaar af et grovt rødt Lérkar. I en anden laa et ejendommeligt Bronze-armbaand, dannet af en tynd Plade; det er ovalt, $2\frac{1}{3} \times 3\frac{1}{12}$ " i Gjennemsnit og udbuget paa Midten. Fortil aftager Bredden og der findes fra begge Sider et Par brede Hak, saa at der imellem dem er et Slags Plade. Hr. V. Boye, i hvis Medde-

lelser i Nationaltidende denne som flere Udgravninger have været refererede, ansér det for at tilhøre Bronzealderens Slutning. Pletterne vare c. 1' i Diameter, faa Tommer tykke og syntes fordelte i 2 Lag, adskilte ved enkelte flade Stén. Under dem fandtes et tyndt Lag Muld og derunder, nedgravet c. $1\frac{1}{2}$ ' i Undergrunden, fandtes atter en Brandplet, som indtog Højens Midte i en Udstrækning af c. 3' i Længde og 1' i Brede, uden Oldsager; den var dækket af 3 Stén, stillede i Række paa den smalle Ende; de vare c. 1' høje. Forøvrigt bestod Højen af sort Muld; den havde ingen Sténkrands om Foden.

Nr. 15. Rundhøj paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Tvermaal c. 20', Højde c. $3\frac{1}{2}$ '. I Randen stod en Kreds af c. 1' høje Stene. Indenfor denne, men højere oppe, stod en lignende Kreds, omhyggelig sat, c. 12' i Diameter. Rummet inden for den inderste Kreds var opfyldt med Koltringer. I Højens Midte stod omtrent $1\frac{1}{2}$ ' over Bunden og i Retningen N.—S. en lille Kiste, sat af kløvede Stén, men uden Dækstén; den var $2\frac{1}{2}$ ' lang, 1' bred og lige saa dyb og fyldt med sort Muld med brændte Bén og et Skaar af et grovt Lérkar. Ved at rydde Stenene fandtes senere en lignende Kiste og 2 Lérkar med brændte Bén samt en lille Dobbeltknop, en Syl og en lille Ring af Bronze. Højen bestod forøvrigt af sandblandet Muld.

Nr. 16. En af »Alhøjene« paa Gjedsted Mark. Højen har i mange Aar været overpløjet og ved en tidligere Gravning er der i den østlige Udkant fundet et Lérkar med brændte Bén, omsat med Stén. Den er rund, Tvermaalet 50—60', Højden nu kun 4—5'. Midt i Højen fandtes paa Bunden en rund Sténsætning, c. 9' i Diameter, til hvilken mod Syd sluttede sig en Hob Haandstén af c. 3' Højde, medens selve Sténsætningen, der var sat af opstablede større og mindre Koltringer, kun var $1\frac{1}{2}$ ' høj. I Rummet inden i den fandtes sort og fast Muld, hvori enkelte Pletter og Striber af Strand-sand og af Trækul, ellers intet. Henimod Højens vestlige Rand og parallelt med denne fandtes en Sténsætning, 12' lang, som mod Syd stødte til en trekantet Sténkiste med Basis mod Syd. Denne var ligesom de andre Kister og Sténsætninger

dannet af opstablede Koltringer, hvoraf endél vare temmelig store, nogle flakte og flade. Den var ikke brolagt i Bunden og var udvendig maalt 5' lang, 3' bred ved Basis og 1½' høj. Den indeholdt i Bunden Muld med enkelte Sandlag, forresten kun Sand. Den var dækket med et fast sammenstablet Lag Koltringer. Ud mod Højens nordlige Rand viste sig en lignende Sténsætning som den ovennævnte, dog kun c. 5' lang, som mod Øst stødte til Spidsen af en lignende Kiste med samme Indhold, 4' lang, 2½' bred ved Basis og 1½' dyb. Tæt indenfor denne Kiste med kun 10" Mellemrum var der anbragt en Hob af mindre, tildéls flade Stén, som indesluttede et stort Lérkar, udbuget, med 3 parallele, rundt-løbende Streger om Midten, med et knust Laag med Fals. Heri var oveni Muld, derunder brændte Bén med en lille Syl af Bronze med Rester af Træhaandtag samt en Broncekniv. Denne er knap 4" lang med Haandtag af en spiral drejet Bronceetraad. Den er forsiret med Linier og Spiraler. Langs Højens sydlige Udkant løb en c. 24' lang Sténsætning, som mod Øst afsluttedes med en lille, aaben, halvrund Sténsætning, medens den mod Vest endte med en Sténhob.

Nr. 17. Rundhøj paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Stor og smuk Høj, imponerende beliggende tæt ved Strandbrinken. Omkreds 160', Højde c. 12'. Ingen Sténkrands. Fylden sort Muld. I Højens Midte c. 2' over Bunden fandtes en Sténkiste, som var opført af 2 Lag Stene, det øverste bestaaende af omtrent 2' lange og 1½' brede, tynde, udkløvede Fliser, som stode paa Kant og — ligesom nogle i det nederste Lag — meget skraat, støttende hinanden, saa at de overhvælvende Rummet indenfor i næsten Halvdelen af dettes Brede. Der var ingen Overligger og Bunden var ikke brolagt. Kisten var 5' lang, 4' 4" bred og 2½' dyb; den indeholdt løst Muld med enkelte Striber og Pletter af gult Sand samt en enkelt Stump ildskjórnet Flint, ellers intet, navnlig intet Spor af Knogler. 2' syd for denne Kiste, i Højens østlige Halvdel, fandtes i samme Højde en Sténsætning af Koltringer, temmelig spids mod Syd, bredere mod Nord. Mod Nordøst var den aaben i omtrent 2½' Udstrækning. Bunden var belagt med flade Stene. Længde 6¼', Brede 3⅔—1⅔', Højde 1½'. Rummet indeni var fyldt med fast, sort Muld,

som dækkedes af et Lag tildels flade, udkløvede, mindre Stene, medens Bundstenene overalt vare dækkede med et tyndt Lag Trækul og brændte Bén. Ingen Oldsager.

I den sydøstlige Side, nærmere mod Udkanten, i samme Højde over Grunden, stod et stort, sort, knust Lérkar, omsat med en Dynge Stén. Det indeholdt brændte Bén og var dækket med Bunden af et inden Nedlæggelsen sønderlaaet Lérkar. Det indeholdt ingen Oldsager; men dets Form og Forarbejdelse viste tydeligt, at det maatte henføres til Bronzealderen. Højen bestod forøvrigt af lys, sandblandet Muld.

Nr. 18. Rundhøj paa Skroghede, Ulbjerg Sogn. Den var endnu større end foregaaende og dannede sammen med Nr. 12 og en anden, tidligere ødelagt Høj en smuk Gruppe. Omkreds 180', Højden c. 14'. Den bestod af Muld med enkelte Stene, kun paa et større Parti i dens sydøstlige Side forekom et Lag af skarp Strandgrus. Under Mulden i Højens Rand spores en Sténkrands. Midt i Højen, c. 2' over Bunden, viste sig en uordentlig sat Sténsætning i Retning NV.—SØ. Den havde Form omtrent som en Sténkiste, afrundet mod Nordvest, aaben mod Sydøst og tildels mod Sydvest. Længde 8', Brede 4', Højde 2'. Den var ikke brolagt i Bunden og havde ingen Dækstén. Fylden bestod af fast Jord, som nedad mod Bunden blev sort og yderst haard, blandet med Trækul og ildskjærpede Flint, men uden Spor af Knogler. Parallelt med den nordøstlige Væg og tæt ved denne laa med Spidsen mod Sydvest en tveægget Daggert af Bronze, 16 $\frac{1}{2}$ " lang, uden Grebtunge, men med halvrund Afslutning og 5 Nagler til Befæstelse i Hæftet, selve Klingens var omtrent 15" lang. Den har utvivlsomt været udsat for stærk Ild og er derfor meget medtaget, brudt i 3 Stykker. Den var dækket af et Stykke Træ, 4—5" bredt, og et Par Tommer tykt. Tæt ved den laa et mindre af Ilden stærkt medtaget Stykke Bronze af aldeles ubestemmelig Form.

I Højens sydøstlige Side stod c. 4' over Grunden en stor Sténhob, som omgav et af 4 flade Stene omsat Lérkar, som stod paa og var dækket af en flad Stén. Over Mundingen laa desuden en mindre, tynd Flise. Det var knust, men syntes at have været ualmindelig bredt og lavt. Det indeholdt Muld og derunder brændte Bén, samt en lille, simpel Pincette,

en lille Syl og et Knivblad af Bronze. Dette sidste er knap 2" langt og af ejendommelig Form med convex Eg og concav Ryg.

Nr. 19. Høj paa Tolstrup Mark, Ulbjerg Sogn. Den var noget aflang, uden dog at kunne kaldes en Langhøj. Gjennemsnit i N.—S. c. 30', i Ø.—V. c. 24', Højden godt 4'. Urørt. Tæt under Lyngskjolden viste sig over Højens Midte og mod Nord i stor Udstrækning en Mængde mindre Stene, fordelte i flere Lag; paa tværs af Højen fra Ø. til V., henimod den sydøstlige Side, stod paa Højens Bund en 10' lang Sténsætning af Koltringer, 1 $\frac{1}{2}$ ' høj. Tæt op til dens nordlige Side og nærved dens østlige Ende stod tildels nedgravet i Undergrunden et med Stene omsat, meget ødelagt Lérkar, c. 16" højt. Det var udbuget, lukket med Bunden af et andet ituslaaet Lérkar, som var nedsat i dets Munding. Omkring dets ene Side stod et stort Skaar af et andet Lérkar af meget betydelig Størrelse. Det indeholdt brændte Bén uden Oldsager og ovenover dem Muld. Ovenover Sténsætningen, omtrent 2' over Højens Bund og 5' inde i den, stod et andet, næsten cylindrisk, ikke saa højt Lérkar med brændte Bén og Spor af Bronzeir paa nogle af disse. Det var omsat med Stén og stod paa en flad Flise. Omtrent 4' nord for Sténsætningen i Højens midterste og nordligste Dél fandtes mange mindre og 5 store Stén, tildels helt nede i Undergrunden uden nogen egentlig Orden. En stor Stén stod saaledes rejst paa Højkant i Retning N.—S.; den var c. 4' lang og 2' høj samt c. 10" tyk. Øst for denne laa en flad c. 6' lang og 4' bred Stén, som syntes at være lagt op paa mindre Stén mod Syd og Nord, saa at der dannedes et Slags Rum under den, hvor der dog kun fandtes et tyndt Lag løs Muld med et enkelt grovt Lérkarskaar. Højen bestod forøvrigt af grusblandet Muld. Den havde ingen Sténkrands.

Nr. 20. Rundhøj paa Lerchenfeldt Mark, Vesterbølle Sogn. Lyngklædt, fladt hvælvet Høj, af hvis nordøstlige Side et Parti var bortført. Højde c. 7', Gjennemsnit omtrent 50'. Den bestod af Muld. Omkring dens Fod, men c. 6' indenfor Randen, sporedes en dobbelt Række middelstore Stén i c. 3' Afstand fra hinanden, den yderste bestaaende af de største

Stén. Tæt under Lyngskjolden i Højens Midte fandtes Skaar af 2 eller 3 sorte, vel forarbejdede Lérkar; der fandtes ikke Spor af Knogler ved dem, og de vare ikke omgivne af Stén. Paa et af Skaarene fandtes indridset et *Hagekors*. Stamme utvivlsomt fra Jernalderen. Omtrent 4' under Overfladen stod omtrent i Højens Midte og paa dennes Bund, c. 20' fra den sydlige Udkant, en temmelig nøjagtig i en Firkant opsat Stédyngge. Længden c. 7', Bredden c. 5' 6", Højden c. 3'. Retning Ø. til V. Den bestod udvendig af Stén saa store, at en Mand netop kunde løfte dem, indenfor disse af mindre Stén, overordentlig tæt sammenpakkede. Omtrent midt i Dyngen laa, spredte mellem Stenene, talrige, ikke meget stærkt brændte Knoglestumper og blandt disse en lille Kniv af Bronze med det smalle noget krumme Blad og Skaftet støbte ud i ét. Længde knap 2½", Brede knap ½", samt Brudstykker af en Fibula af den »ældste« Form, endende med 2 flade Spiraler.

Nr. 21. »Overaftenshøj« paa Lerchenfeldt Mark. Diameter c. 42', Højde c. 5', hvælvet, lyngklædt, urørt, ingen Sténkrands. Den bestod af Muld og Sand. I Højens Midte fandtes en Stédyngge af aflang Form i Retning NV.—SØ. Den var bredest i sin nordlige Ende, hvor den tillige var saa høj, at den naaede op til Højens Overflade, altsaa her c. 5' høj og ligesaa bred. Mod Syd blev den lavere og smallere, knap 3' høj og ligesaa bred, Længden 8'; den var dannet foroven af Koltringer og enkelte større Stén, tæt sammenpakkede uden Ordning; forneden, navnlig mod Sydost, var den sat af en Kreds af større Stén, 1½—2½' høje. I den øverste nordlige Del dannedes Fylden mellem Stenene af meget sort, som det syntes kulblandet Jord, og heri laa endél Oldsager spredte mellem Stenene.

1) En Halsring dannet af en tynd vreden Broncestang, endende med to smaa Spiraler, der have dannet et Lukke ved at kunne gribe over hinanden. Diameter c. 6"; var brudt i mange Stykker. Den laa i Midten af Partiet.

2) Nord for denne i samme Højde en af en glat, massiv Broncestang dannet Haandledding, brudt i 2 Stykker. Diam. 2½". Den er aaben ved den ene Side.

3) En Dolk i Træskede, hvilken sidste dog var for medtaget til

at kunne bevares. Den er $7\frac{3}{4}$ " lang, $1\frac{3}{4}$ " bred paa det bredeste. Langs Midten løber en ophøjet, halvrund Liste, langs hvilken der er et Par fordybete Linier. Den er halvrund afsluttet foroven, hvor den med 4 tynde Nagler har været fastgjort til Fæstet, som forneden har havt en halvrund, concav Afslutning. Den var brudt i 2 Stykker.

4) Nordost herfor, men lavere nede, laa under en større Stén en noget lignende, men større, hél Dolk, ogsaa i Træskede. Den er godt $8\frac{1}{2}$ " lang og $1\frac{1}{2}$ " bred, altsaa noget slankere bygget. Fæstet, hvoraf Spor ere tilbage, synes at have været af Horn eller Bén, og har med 2 Flige grebet ned over Dolken, saa at der mellem dem dannedes et Rum af rund Form. Det har været befæstet med 4 tykke Nagler, hvis Hoveder ere belagte med tynde, buede Plader af et hvidt bladstof (Bén?). Profilen er som paa den forrige.

5) Tæt op til Nr. 3 — den mindste Dolk — laa en lille Broncetutulus, c. $1\frac{1}{4}$ " i Diameter. Omkring den fremstaaende afrundede Spids er den prydet med 2 Rækker af korte Linier, adskilte ved en Cirkellinie. Under Bøjlen sad Rester af Uldtraade. Den synes at have — efter sit Leje — været anbragt paa en Rem, som har hørt til Dolken.

6—7) Mod Sydost fandtes 2 lidt større »Tutuli« af en noget anden Bygning, idet Spidsen er noget højere og bredere ved Basis samt omgivet med 4 ophøjede Cirkellinier.

8—9) Paa den Stén, som dækkede Dolken (Nr. 4), stode to itubrudte Lérkar. De have været ganske smalle i Bunden, tiltagende stærkt i Omfang opefter, prydede med raat udførte Linier, som fra Bunden strække sig opad omtrent til Midten. Bundens Diameter knap $2\frac{1}{2}$ ", Højden synes at have været c. 5".

10) Endelig laa noget mere mod Vest en itubrudt og defect Naal, mnlignvis hørende til en større Fibula.

I Bunden af Stédyngen var der dannet ligesom en lang, smal Kiste, fyldt med lyst Bakkesand med enkelte smaa Trækulbrokker, men uden — ligesaa lidt som andetsteds — mindste Spor af Bén. Dyngens Længde var omtrent 8', Kistens 6'.

Nr. 22. Høj paa Lørdalshøjs Hede. Den har været temmelig fladt hvælvet, Diameter i Ø.—V. c. 50', mindre i N.—S., uden at den dog er nogen egentlig Langhøj. Højden

godt 4'. Den bestod af Muld, uden Stén om Foden, I Retning Ø.—V. stod paa Bunden, ja delvis nedgravet i denne, en Sténhob af 1½' Højde, spidst tilløbende mod Vest, hvor den afsluttedes ved en pyramideformet, spids, paa sin Basis oprejst Stén af smuk Form og af rødlig Granit. Den var c. 3½' høj, men var stillet noget højere end Dyngen, saa at den ragede c. 2' op over denne. Sténhoben var c. 9' lang, bredest mod Øst, c. 4', og bestod af tæt pakkede Koltringer. Indeni den var Rummet brolagt og dækket med Stén samt fyldt med Muld, og i Midten af den fandtes svage Spor af ubrændte Knogler, som dog maa siges at være tvivlsomme, og ved disse laa et ubetydeligt Stykke af en ganske tynd og flad Broncegenstand (Kniv?) og en smuk lille Sværdknap eller Knap til et Dolkefæste. Den bestaar af en spidsoval, ret tyk Bronceplade, 1¼ × 1¾" i Diameter, med et aflangt, fremspringende Næb, omgivet af smukt slyngede Spiralornamenter. Bagsiden er forsynet med en afbrudt Tap og belagt med et Lag Harpixmapasse. Der fandtes ikke Spor af Sværdet eller Dolken.

Nr. 23. Høj ved Firhøje, Gjedsted Mark. Den har været af noget aflang Form, som det synes c. 90' i Ø.—V. og 10' i N.—S., men da den har været overpløjet i mange Aar, og da en mindre Dél af den østre Ende er bortgravet, saa ere Maalene kun omtrentlige. Højden udgjør nu kun 4', stort højere har den neppe været. Midt i Højen stod, nedgravet c. 1' i Undergrunden, en Kiste, sat af større og mindre Koltringer. Fra Øst til Vest var den omtrent 8' lang, mod Øst 4' bred, afsmalnende indtil 1' mod Vest. Højden 2½'. Ingen Overliggere og ingen Brolægning i Bunden. Den var fyldt med Muld af samme Slags som Højens og var dækket af et Lag mindre Stén; den indeholdt hverken Spor af Oldsager eller Bén. I Højens sydlige Side, i en Afstand af c. 20' fra Udkanten, stod et med flade Stene omgivet Lérkar; det er noget udbuget, godt 7½" højt og foroven godt 4½" i Diameter. Det var dækket med et Laag, som var fastgjort til dets Rand med en Harpixmapasse; øverst i Karret laa Muld, derunder brændte Bén og ovenpaa disse en lille Broncesyl. Der var ingen Sténkrands om Højen, men hist og her lange Randen fandtes Rækker og Smaadynger af Koltringer.

Nr. 24. Langhøj paa Hestbæk Hede, Alstrup Sogn. Højen er anlagt paa en langstrakt, smal Forhøjning, formodentlig for at tage sig anseligere ud. Den bestaar af 2 Dele, en højere og en lavere; Overgangen mellem disse er temmelig brat, men beror dog tildels paa en Hævning af Terrainet. Dens Retninger NV.—SØ. og mod NV. grændser den til det bratte Affald ned mod Stranden, idet der dog imellem den og Brinken, lige op til denne, i 15' Afstand fra Langhøjen ligger en lille, lav Rundhøj. Hele *Langhøjens* Længde er 192', hvoraf den laveste sydøstlige Dél udgjør 108', den højeste nordvestlige Dél 84', Bredden er ca. 30', Højden 3—6'. Den har været omgivet med en Rand af, efter Sigende, temmelig store, mulddækkede Stén, som dog forlængst ere bortførte. Fylden bestaar af sandblandet Muld. Den gennemgravedes délvis paa langs, og 17' fra den sydøstlige Ende stødte vi paa en i Højens Midtlinie og i dens Længderetning opført Sténhob af regelmæssig firkantet Form 7' lang, 3' bred og 1½' høj. Den stod paa Undergrunden og var dækket af c. 1' Muld; den bestod af Koltringer af smaa Brostens Størrelse, der vare tæt og omhyggeligt sammenpakkede i 3—4 Lag. Mellem de 2 nederste Lag laa i Midten i omtrent 1½' i Kvadrat et Lag brændte Bén med Aske, og i eller ovenpaa disse Stykker af en stærkt fortæret Fibula af den »ældste« Form med 2 Spiraler.

6' fra denne Dynge stod i samme Retning en lignende, som var 8' lang, 3' bred foroven, men med skraanende Sider, saa at den blev bredere i Bunden, 1½' høj. Den løb spids til mod NV. Den var bygget af betydelig større Stén end den første og lignede mere en Kiste, idet der indeni den var dannet et Rum c. 1' dybt, ligesaa bredt og omtrent 3' langt, hvis Bund var belagt med flade, udkløvede Stén, ovenpaa hvilke der laa et Lag brændte Bén og Aske og herpaa Brudstykker af en lignende, dog noget større Fibula. Forøvrigt var Rummet fyldt med rént, hvidt Strandsand, og ovenpaa dette laa et tæt pakket Lag af store Koltringer. I hele den øvrige Dél af Højen, som undersøgtes dels ved Gravninger, dels ved Boringer, lykkedes det ikke at træffe Begravelser, saa saadanne findes neppe.

Nr. 25. *Rundhøjen* var c. 30' i Diameter, kun 3' høj. Den synede imidlertid godt, navnlig sét fra Fjorden, idet den

laa paa en naturlig Knude lige ud til Brinken. Den havde ingen Sténkrands. Dens Bund fandtes brolagt med mindre Koltringer, og ovenpaa disse laa i en Udstrækning af omtrent 3—4' i Kvadrat et Lag Østers og Hjertemuslingeskaller i en Tykkelse af 3—4". Mellem disse laa nogle Flintskjærver samt et Par smaa, utvivlsomme Flækker. Forøvrigt bestod Højen af Sand og Jord med endél Smaastén; Spor af Begravelser fandtes ikke.

Nr. 26. Høj paa Hestbæk Møllens Mark, Fovlum Sogn. En ret betydelig, fladt hvælvet Rundhøj, c. 60' i Gjennemsnit, 12' høj. Den har i en Højde af 2' over Grunden været omgivet med en Sténkrands, som dog forlængst er bortført. Der har været gravet i dens sydostlige Side, men ikke ret dybt ned. En bred Gang kastedes ind fra Sydsydøst til ud over Midten, og Højen viste sig da at bestaa af i det væsentlige énsartet sort Muld; c. 2' under Overfladen fremkom en efter Højens Form hvælvet Brolægning af Koltringer, som syntes at strække sig over hele Højen. Omtrent 15' indenfor Randen fandtes c. 4' over Undergrunden en firkantet Sténsætning, bestaaende af en c. 1½' høj Mur af store Koltringer, som kun manglede i c. 1½' Udstrækning midt paa den sydostlige Væg, hvor der altsaa dannedes et Slags Indgang til det indhegnede Rum, som var 5' 6" i Kvadrat. Hjørnerne vendte solret. Rummet var fyldt med Muld og Bunden ikke brolagt; ingen Stén ovenpaa. Den nordvestlige Væg stødte op til Foden af en stor Sténhob, som strakte sig langt ind i Højen til alle Sider, og som undersøgtes i en Udstrækning til alle Sider af 10—12', uden at den syntes at aftage synderligt i Tykkelse, undtagen mod Øst, hvor dens Rand blev naaet. Højden varierede mellem 4 og 6', hvilket navnlig fremkom derved, at Stenene i Midten naaede dybere ned i Højen end ud mod Siderne, indtil 2' fra Undergrunden. Mellem de tæt sammenpakkede store og smaa Koltringer, som dannede Dyngen, laa løs Muld, og under Midtpartiet fandtes et yderst fast sammenpresset Lag, som atter uden Mellemlag hvilede paa et lysere sandet Lag. Dette sorte Lag, som paa det tykkeste Parti var c. 8" tykt, var omtrent 5' i Kvadrat, og i det fandtes en lille, massiv Broncedolk, som optoges i 3 Stykker, uden at det var muligt at afgjøre, om den var nedlagt saaledes. Den laa i en Løder-

skede, hvoraf er bevaret et stort Stykke, hvorpaa de korte Haar vende indad. Den har været afrundet foroven og med 2 Nagler fastgjort til et Træfæste, hvis Levninger endnu ses. Hele Længden er 6", hvoraf Klingen 5", Bredden $\frac{1}{8}$ ". Der fandtes ingen andre Oldsager og intet Spor af Bén i Laget eller andetsteds i Dyngen.

Nr. 27. En af »Sillehøjene«, Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Mindre, temmelig lav Rundhøj af flad hvælvet Form. Diameter c. 40', Højde c. $3\frac{1}{2}$ '. Ingen Sténkrands. C. 13' fra Randen begyndte lige under Lyngskjolden en Brolægning af Koltringer, som fortsatte sig, let hvælvet, over en cirkelformet Flade af c. 12' Gjennemsnit. To Ringe vare satte fremtrædende af større Stén i c. 2' Afstand fra hinanden, den inderste c. 8' i Diameter. Under Brolægningen indenfor den inderste Ring fandtes:

1. En Brandplet mod Syd, 2' i Gjennemsnit og 5" tyk. Den bestod af stærkt brændte, kulblandede Bénstumper med enkelte smaa, grove Lérkarskaar.

2. Mod Vest en lignende Brandplet med meget Trækul, men ingen Oldsager.

3. Omtrent midt i Rummet, noget mod Øst, laa en Brandplet, c. $1\frac{1}{2}$ ' i Gjennemsnit og 1' dyb. I den fandtes Skaar af et større, ret vel forarbejdet, sort Lérkar og et Brudstykke af en lille tynd Broncestaad, som vistnok har dannet en lille Ring.

4. Mod Nordost stod en lille Urne med brændte Bén uden Laag; den stod lige under Brolægningen, omsat med nogle faa Stén. Den er af en rød Masse, godt forarbejdet, glat, stærkt udbuget med indkneben Hals. Højde $8\frac{1}{4}$ ", Diameter i Munden $4\frac{1}{2}$ "; den har 2 smaa Øren. Den indeholdt som sagt brændte Bén i temmelig store Stykker, men ingen Oldsager, hvorimod der ved Siden af laa en let krummet, rund Broncestang, Længde $1\frac{1}{2}$ ", Tykkelse $\frac{1}{4}$ ".

Under dette Lag med Stene, Brandpletter o. s. v. fandtes et Lag rødlig, sandet Jord, c. $1\frac{1}{2}$ ' i Tykkelse, og under dette kom saa et Lag af ganske anden Farve, graaligt Sand. I dette sidste fandtes paa Højens Bund:

5. Mod Øst, c. 15' fra Højens Udkant, et sténomsat Lérkar. Det er rødbrunt, udbuget, af smuk Form og fin

Masse; det dækkedes af et Laag med Fals. Udbugningen danner en temmelig skarp, rundtløbende Liste, oven over hvilken der er indridset en Cirkelstreg. Det er $9\frac{1}{2}$ " højt, med en Diameter foroven af $5\frac{3}{4}$ ", og mangler Øren. Det var næsten aldeles fyldt med store Stumper brændte Knogler af et paafaldende spinkelt Individ. Ovenpaa disse laa:

- a) et lille Hængesmykke med Øsken. Bronze.
- b) en Syl. Bronze.
- c) en Spiralfingerring paa 4 Omgange, hvis Ender ere rullede op i smaa lodretstaaende Spiraler. Bronze. $\frac{3}{4}$ " Diameter.
- d) Mindre Spiralring paa 3 Omgange. Enderne ombøjede til Øskener. Bronze. Diameter $\frac{1}{2}$ ".
- e) Sy- eller Trækkenaal af Bén, med Øje paa Midten, defect; den har været $2\frac{1}{2}$ " lang.

6. Mod Syd i samme Afstand fra Højens Udkant stod et næsten cylindrisk, sténomsat Lérkar, som er raat forarbejdet, uden Laag eller Øren. Højde 10", Diameter $6\frac{1}{2}$ ". Det indeholdt brændte Bén og en Broncenaal med ombøjet Hoved, som har 3 flade, runde Knupper paa Siderne. Den er temmelig massiv, $2\frac{1}{2}$ " lang.

7. Længere mod Vest, men stadig i samme Afstand fra Randen, stod et meget stort, men tyndt, smukt formet, udbuget Lérkar, som dækkedes af et mindre, fladere Kar. Desværre vare begge Karrene saa medtagne, at kun Brudstykker af dem kunde bevares. Højden af det store Kar var 13", Diameter foroven $7\frac{3}{4}$ "; det har ét lille Øre med en rund, skaalformet Fordybning ved hver Side. Det mindre Kar har været c. $5\frac{1}{2}$ " højt, Diameter i Bunden $3\frac{1}{4}$ ", i Mundingen derimod 8", saa at det altsaa netop har kunnet passe ned om Halsen paa det store; det bestaar af en nederste skraa Dél og en lodret Hals, $3\frac{1}{2}$ " høj; Hanken er meget ejendommelig, idet den i sin nederste Dél er spaltet i 2 Bén, naar hélt op til, ja op over Karrets øverste Rand og bærer ovenpaa, hvor den er lige afskaaren, en skaalformet Fordybning; Hankens Højde $3\frac{1}{2}$ ". I det store Kar laa store, brændte Knoglestumper af et robust Individ og et Knivsblad af lignende Form som det under Nr. 18 omtalte.

Nr. 28. En af »Sillehøjene«, Glerup Hede. Rundhøj, hvis Dimensioner ikke ere lette at angive, da den er anlagt

paa en naturlig Forhøjning. Den er imidlertid omtrent 48' i Diameter og c. 4' høj, men synes højere; den er af fladt hvælvet Form. Indenfor Randen findes Højen rundt en Sténsætning af store Koltringer i et Par Lag, dækkede af Mulden. Denne Sténrands Diameter er 36'. Inde i Midten, c. 21' fra Randen, stod oveni Højen en oval Sténsætning i Retning V.—Ø. Dens Diameter er $8 \times 6'$ udvendig maalt. Den dannedes øverst af et Lag brosténstore Koltringer, som hvilede paa en Krands af større Stén — c. 2' lange og 1' høje, som vendte den fladeste Side indad. Den saaledes fremkomne ovale Kiste var uden Overliggere, fyldt med en sort, kulblandet, meget fast Jord, der atter, ligesom selve Sténsætningens Overflade, dækkedes af et Lag Trækul. Overalt i Kistens Muld fandtes, men dog sparsomt, stærkt brændte Béntumper og enkelte ildskjørnede Flint, samt meget Trækul. Op til den sydlige Side af Væggen stode og laa en Række Lérkar, som dog delvis vare sønderbrudte inden Nedlæggelsen.

- a) Længst mod Øst stod et middelstort og smalt Kar af Krukkeform uden Øren, som manglede en stor Dél af den ene Side. Højde c. 7".
- b) Derpaa fulgte et stort fladt Lérfad, meget vidt, med ét horisontalt Øre; knust.
- c) Lidt derfra laa Stykker af et mindre, rødt Kar, som har været istykker og mangelfuldt ved Nedlæggelsen.
- d) Et stort Skaar med vertikalt Øre, af et større Kar.
- e) Et lille, nydeligt, udmærket forarbejdet sort Kar med én lodret Hank, smukt profileret, ligesom den øverste Rand; det har en rund Fod, 2" i Diameter, fra hvilken det jævnt udvider sig til $4\frac{2}{3}$ " i Diameter foroven. Højde $3\frac{1}{4}$ ".
- f) Et itubrukt, fladere, middelstort Kar med lodret Øre.
- g) Et sort, velforarbejdet, pottiformet Kar af fin Masse med én lodret Hank. Højde 5", Diam. foroven 6", i Bunden $2\frac{7}{8}$ ".

Foruden disse Kar, hvoraf intet havde Prydelser, fandtes hist og her i Mulden Skaar saavel af grovere som af finere Kar. Karrene indeholdt kun Muld af samme Slags som Kisten. Under denne, hvis Bund ikke var brolagt, fandtes et c. 1' tykt, sort, yderst fast Muldlag, som nedad afløstes af lysere, sandblandet, løs Muld. Paa Højens Bund stod:

En i Ø.—V. stillet Kiste, som var spids mod Øst, bredt afrundet mod Vest, $5\frac{1}{2}'$ lang og $2\frac{1}{2}'$ bred paa det bredeste, samt c. $1\frac{1}{2}'$ dyb, udvendigt maalt. Den dannedes af en Sténsætning af Koltringer af betydelig Størrelse og dækkedes af lignende. Indholdet var sandblandet Muld uden Bén eller Oldsager.

Uagtet der altsaa intet fandtes i den til Bestemmelse af Tiden, saa tager jeg dog ikke i Betænkning at henregne den, og dermed den oprindelige Høj, til Broncealderen, da den i enhver Henseende ligner flere af de ovenfor omtalte, for Broncealderen karakteristiske, Kister. Derimod hidrører Højens øvrige Dél naturligvis fra Jernalderen og vil blive nærmere omtalt under denne.

Nr. 29. Høj nord for »Sillehøjene« paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Den er noget aflang, maaler c. $33'$ i N.—S., c. $39'$ i Ø.—V., $3'$ høj, fladt hvælvet; den er lavt beliggende ved et Kjær. Flere lignende Høje ligge i Nærheden. En Krands af Koltringer var anbragt c. $3'$ indenfor Randen. I Midten af Højen stod en Kiste i Retning NØ.—SV. af noget uregelmæssig Form, bredest mod NØ., afsmalende mod SV. Udvendige Maal: Længde $6'$, største Brede $4'$, Højde $2'$. Den viste sig at være dannet af flere Lag kantstillede, flade, udklavede Fliser. Indvendig maalte Kisten $3' 6''$ i Længden, $1'$ i Bredden og $1'$ i Dybden. Bunden var brolagt og derover laa et Lag brændte Bén uden Spor af Oldsager. Førøvrigt var den fyldt med Muld og tildels med Strandsand, dækket med Koltringer, Højen bestod af grusblandet Muld.

Jeg antager den efter Kistens Beskaffenhed for at hidrøre fra Broncealderen.

Nr. 30. Lille, stærkt nedpløjet Høj paa Gjedsted Mark. Hvorledes Højens Form og Dimensioner have været, er nu ikke til at opgive, da den har været overpløjet i mange Aar, dog har det vistnok været en lille Rundhøj. Der har aldrig været gravet i den. I Midten af den nuværende Forhøjning stødte man paa en rund Sténsætning, $18'$ i Gjennemsnit. Langs Randen stode Stene saa store, at en Mand netop kunde løfte dem; de vare satte paa Undergrunden. Indenfor disse strakte

en Brolægning, c. 2' over Undergrunden, sig over hele Rummet. Denne Brolægning synes at have fortsat sig over hele Højen, ogsaa udenfor Sténkrandsen. Omtrent midt i Kredsen stod i Retning N.—S. en lille Kiste, bestaaende af 10 høje, smalle Stén, som vare stillede paa Spidsen, saaledes at de stode noget ned i Undergrunden. De vare omtrent 2' høje og 6—8" brede, udkløvede, og dannede en Firkant, 16" \times 1'. Kisten dækkedes af 2 kløvede, tildéls over hinanden lagte Fliser og var godt 1' dyb. Bunden var belagt med smaa flade Stén og ovenpaa disse laa et Lag brændte Knogler uden Oldsager. Omtrent midt mellem denne Kiste og respective den østre og søndre Side af Sténranden stode 2 aldeles knuste Urner, omgivne med tæt sammenpakkede Smaastén. De indeholdt brændte Bén, men ingen Oldsager. Skjøndt der saaledes ogsaa her fattes Gjenstande til Tidsbestemmelse, saa er det dog efter Kistens og Urnernes Beskaffenhed utvivlsomt, at Højen stammer fra Broncealderen.

Nr. 31. Gravplads fra Broncealderen paa flad Mark. Tolstrup Mark, Ulbjerg Sogn. Paa en højtliggende Mark syd for Ulbjerg By, hvor der aldrig har ligget Høje, stødte Ejeren for nogle Aar siden ved Pløjning paa en halv Snes Urner, som fandtes at indeholde brændte Bén og Oldsager. Da der atter senere blev opdaget Brolægninger og en Urne ved Pløjning, undersøgte jeg Stedet nærmere. Der fandtes da følgende Begravelser:

1. I en Dybde af omtrent 1' under Overfladen fandtes en Sténhob, og i denne stod paa en flad Stén en stor, sort, udbuget Urne med Laag med Fals. Den var 10" høj, uden Øren, Laagets Tvermaal knap 6". I den laa øverst Muld, hvorunder brændte Bén, og ovenpaa og imellem disse følgende Gjenstande:

- a) En $9\frac{3}{4}$ " lang, i 3 Stykker brudt Bénaal, tynd, rund og spids i den ene Ende, forsynet med Stregeprydelser i rudede Mønstre om den anden.
- b) Brudstykke af den øverste Ende af en Lignende, stærkt calcineret.
- c og d) 2 Fingerringe af tynd spiralsnoet Broncetraad, hver paa 2 Omgange.
- e) Haarnaal af Bronze, $4\frac{1}{2}$ " lang, med rundt, hvælvet

Hoved, ca. $\frac{1}{2}$ " i Tvermaal, udstyret med Cirkelornamenter.

f) En lille Syl af Bronze.

2. I en Afstand fra denne Urne af c. 40' fremkom en cirkelrund Brolægning af smaa Koltringer, omtrent 10' i Tvermaal. Under den fandtes mod Nordvest og Nordost 2 Brandpletter, hver c. $1\frac{1}{2}$ ' i Gjennemsnit og 8—10" tyk, bestaaende af sort, fast Muld med talrige, stærkt brændte Bénstumper og et lille, grovt Lérkarskaar i den ene.

3. C. 10' øst for Urnen fandtes i en Dybde af c. $1\frac{1}{2}$ ' under Overfladen en lille Sténkiste, som havde Retningen N.—S. Den var bredest mod N., indvendigt c. $1\frac{2}{3}$ ', smalnedet af mod Syd, hvor den lukkedes med en flad Flise, som lænede sig mod Endestenene. Udenfor denne stod en lignende, og atter udenfor denne var der lagt nogle smaa runde Stene. Forøvigt var den dannet af flade, kantstillede Fliser, 1 mod Nord, 2 mod Øst og 3 mod Vest; dens Længde udgjorde 3' 4", Dybden 1' 4". Den var fyldt med løs, sandblandet Muld, som dækkedes af smaa, tildels flade Stene. Ved den vestlige Væg stod paa Kistens Bund et lille kopformet Lérkar, graat, temmelig raat forarbejdet. Det er $2\frac{1}{6}$ " højt, foroven godt $3\frac{1}{2}$ " vidt, i Bunden $2\frac{1}{6}$ ". Desuden laa i Fylden, som bestod af løs og lys, sandblandet Muld et Par Skaar af et andet lille Lérkar, prydet med 2 Rækker raat udførte, skraa Stregeprydelser. Der fandtes intet Spor af Béndele i Kisten.

I den nærmeste Omkreds fandtes flere Spor til forstyrrede Brolægninger og Brandpletter, men flere Begravelser i uskadt Stand lykkedes det ikke at finde.

Saavidt Udgravninger. Det første, som falder i Øjnene ved at betragte denne Række af Gravfund fra Broncealderen, turde være den brogede Mangfoldighed i Begravelsernes Art, navnlig sét i Sammenligning med den yngre Sténalders gjen-nemgaaende saa stereotype og énsformede Grave. Ganske vist er der ogsaa inden for denne store Forskjelligheder, men dog ogsaa store og iøjnefaldende Ligheder. Alle ¹⁾ Gravsteder forekomme her i Høje, Graven er Kammeret, Sténkammeret, oprindelig en Efterliguing af Boligen, om end modificeret og

¹⁾ Sé dog nedenfor.

simplificeret i Tidernes Løb, og Ligene ere alle begravede i ubrændt Tilstand. I Bronzealderen træffe vi derimod en tilsyneladende forvirret Blanding. Snart store, om Sténalderen mindende Gravkister med ubrændte Lig, snart spaltede og hulede Egestammer med de ubrændte Lig iførte hele Dragten og med Vaaben og Smykker. Disse Gravformer fattes rigtignok i mine Beretninger, men desflere andre forekomme jo. Der er Kisten af Mandslængde, rimeligvis med ubrændt Lig, der er den mindre Kiste med brændte Knogler, den ganske lille Kiste, Sténdyngen med Begravelsen i Bunden, de mere eller mindre regelmæssige, udækkede Sténsætninger med brændte Knogler, og der er endelig Brandpletterne. Og saa findes Gravene snart i Høje, snart paa flad Mark! Denne Skiften i Gravskikke synes mig at vidne om, at Bronzealderen har været en Udviklingens Tid og en Tid, da Paavirkninger udenfra have gjort sig gjældende i rigt Maal.

Naar vi nu ville betragte Højene fra Bronzealderen, saa maa vi først gjøre opmærksom paa, at de vistnok vanskeligt ved Synet alene lade sig skille paa den ene Side fra Sténalderens og paa den anden Side fra Jernalderens Høje. Man har villet hævde de toppede Jordhøje for dette Tidsrum. Det holder neppe Stik, jeg har i hvert Fald et Exempel paa en endogsaa i ualmindelig karakteristisk Grad toppet Høj, som viste sig at tilhøre Jernalderen. Men om denne mere siden. Naar man tager i Betragtning, at de allerfleste Høje ere opstaaede ikke paa én Gang, men gennem Forøgelse i flere Tidsrum, saa bliver man varsom med at erklære en Høj for en Sténalder-, en anden for en Bronzealder- og en tredie for en Jernalderhøj, man bliver saa grumme let narret.

Det Antal af de Høje, jeg har udgravet, som kan siges at stamme udelukkende fra Bronzealderen, er forholdsvis ikke betydeligt. Langhøjen paa Hestbæk Mark er en af dem, desværre er den enestaaende blandt mine Udgravninger. Der findes ikke saa sjældent saadanne Høje her paa Egnen; jeg skal nævne dem, der med nogen Rimelighed kan antages at stamme fra den her omhandlede Periode.

1. Paa Tolstrup Mark ligger en lille, c. 30' lang, smal, lav og overpløjet Høj, som dog adskiller sig fra andre lignende ved at løbe spidst til ved Enderne, medens de ellers ende afrundede eller lige afskaarne. Det kunde ogsaa tænkes, at

den stammer fra Jernalderen, i hvis senere Perioder saadanne mindre Langhøje andetsteds ere paaviste. Orient. Ø.—V.

Paa Gaarden »Hverrehus«'s Mark ligger paa den Barre, der skiller Fjorden fra Gjørup og store Torup Kjære, 3 nu overpløjede Langhøje, nemlig:

2. En c. 200' lang Høj, som minder om den af mig udgravede. Den er c. 30' bred. Der er tidligere udgravet en »Sténsætning« i den og ved Pløjning paa den skal der være funden et Bronze»spyd«, samt

3 og 4 meget mindre Langhøje, 30—40' lange. 1—4 Orientering N.—S.

5. Paa en Hede ved Gjedsted ligger en lignende lille Langhøj, nu ødelagt; der er fundet Urner med brændte Bén og Broncesager i den.

6. I Louns Sogn ligger en nu tildels bortført Langhøj, som har været c. 200' lang. Orientering SV.—NØ. Den har været omgivet med en Krands af middelstore mulddækkede Stén, og der er ved Gravning i den fundet en sténomsat Urne med brændte Bén. Den er anlagt paa en langstrakt Bakkekam.

7. Paa en Hede ved Ildriskrat i Alstrup Sogn ligger en lille Langhøj, den eneste urørte her paa Egnen. Den er c. 60' lang og 15' bred, har Retningen NØ.—SV. og er højest i sin nordostlige Ende, 3' omtrent, kun 1½' i den sydvestlige.

8. Paa Fovlum Mark har der ligget en lille, nu sløjfet Langhøj, som vistnok har tilhørt Bronzealderen.

9. Ved Firhøje i Gjedsted Sogn har der ligget en betydelig, vistnok c. 200' lang Høj, som nu for det meste er sløjfet. Der er i den fundet baade mindre Kister med brændte Bén og Urner med dito samt med Broncesager. Musæet i Kjøbenhavn ejer fra denne Høj Halvdelen af et sjældent og pragtfuldt Guldsmykke (Diadem?).

Med den af mig undersøgte Høj faas altsaa ialt 10 Langhøje. Endél andre Bronzealderhøje ere ganske vist noget af lange, men derfor kan de naturligvis ikke henregnes til denne Gruppe. Det er vistnok ikke muligt om de større af den Art Høje at angive, om de stamme fra Slutningen af Sténalderen eller fra Bronzealderen, saa længe der ikke foreligger Efterretninger om Fund i dem; de ere vel ogsaa at betragte som Overgangsformer fra den ene til den anden Periode. Jeg skal tillade mig at fremhæve enkelte Ligheder mellem Lang-

højene i det hele her paa Egnen, og da navnlig det, at de saa ofte ere højere i den ene, end i den anden Ende, et Træk, som kan føres tilbage endog til et Antal Langdysser. Endvidere synes det mig ret mærkeligt, at vi ogsaa her i Broncealderen finde Combinationen mellem Langhøj og Rundhøj, idet denne da ligger for Enden af hin, saaledes som ved Hestbækhøjen og vistnok ogsaa ved den største Hverrehusøj, samt ved Langhøjen i Firhøje; dog er her Forholdet ikke saa klart, idet der har ligget en Rundhøj for hver Ende. Muligen stamme disse Rund- og Langhøje slet ikke fra samme Periode, men det fortjente dog at undersøges, om de danne et sammenhørende Hele eller om Forholdet er tilfældigt. Hvis disse Langhøje maa antages at stamme fra Broncealderens tidligste Periode, saa bærer min Udgravning Vidnesbyrd om Ligbrændings tidlige Indførelse. Et andet Forhold synes mig værd at lægge Mærke til, nemlig at Gravgodsets Rigdom eller Fattigdom ikke er Bevis paa det jordfæstede Individets mere eller mindre Velhavenhed eller Magt. Det er dog klart, at de to Personer, over hvilke den mægtige Hestbækhøj er opkastet, hverken have været fattige eller lavt stillede, og dog har hver af dem kun en fattig Fibula som Gravgods. Men ogsaa dette har været fremhævet ofte. Hvad har Meningen været med den for Enden af Langhøjen liggende Rundhøj, som vel neppe er nogen Begravelseshøj? Hvad betyder den lille »Kjækkenmødding« paa dens Bund? Fra hvilken Tid kan den antages at stamme? Ja Svaret er vanskeligt, jeg tør ikke vove at forsøge en Løsning.

Hvad nu Rundhøjene angaar, saa finde vi blandt dem baade store og smaa Høje. Jeg holder mig her kun til mine Udgravninger; thi det er overordentlig vanskeligt af Befolkningens Udsagn at komme til Klarhed om, hvorledes det forholder sig med de Høje, som blive udgravede uden kyndig Assistance, forsaavidt de ikke høre til Stenalderen, hvis Kamre og Kister ere lettere iøjnefaldende. Jeg har da udgravet 3 større Høje, som synes at høre udelukkende Broncealderen til, nemlig Nr. 26, 17 og 18. Af disse var kun 18 toppet, de 2 andre vare hvælvede, 17 af ualmindelig smuk Form. De andre Høje, som udelukkende tilhørte Broncealderen, vare enten kun jævnt hen middelstore, eller endog meget smaa, ikke én af dem kunde kaldes toppet. De fleste havde Stén-

krands, ofte noget oppe i Højen, dog kunde den ogsaa mangle. En vis Snedighed har man i denne Periode anvendt for at gjøre sig Arbejdet let og dog faa en fremtrædende Høj ud af det, nemlig ved at benytte en naturlig Forhøjning, navnlig ud til en Brink, eller ved at forhøje en af de forhaanden-værende Sténalderhøje. Saadanne ere nævnte flere Gange, paa det sidste frembyde navnlig Nr. 1 og Nr. 6 Exempel. At man uden at forhøje Højene gravede Urner og Smaakister ind i Siderne paa dem, er et saa almindeligt Forhold, at man vanskeligt skal finde ret mange Sténalder- eller ældre Bronzealderhøje af nogen Størrelse, hvor sligt ikke forefindes. Traditionen har aabenbart fordret Højbegravelse; men Arbejdet ved at opkaste selvstændige Høje fandt man for stort, naar det ikke drejede sig om særligt fremragende Personer. Dog ere utvivlsomt ogsaa mange større Høje Familie- eller Ætbegravelser. Overhovedet hviler i Centralbegravelsen de mindre betydelige Medlemmer af Slægten eller muligen Tyendet, om dette Udtryk kan bruges, i Udkanterne. Men ikke blot i Høje begravede man her sine Døde. Ogsaa, dog ganske sikkert først i den seneste Periode af Bronzealderen, benyttede man fælles Gravpladser paa flad Mark. Saadanne ere i det Mindste her paa Egnen neppe sjeldne, foruden den af mig undersøgte har jeg kunnet spore flere lignende, og fra én af disse har jeg fra en Urne en aldeles lignende Haarnaal, som den under Nr. 31 e omtalte, kun noget større. Mærkelig nok har jeg sét en 3die Naal af samme Form, som ogsaa stammøde fra en Urne paa flad Mark; saa Formen synes at være karakteristisk for et vist Tidsrum. Det er heller ikke sjældent, at enkelte Urner med brændte Knogler og Broncesager udgraves i naturlige Brinker og Bakker.

Naar vi nu sé paa selve Gravstedets Form, saa mangle som sagt de højst interessante større Kister med Overligger og Egekistefundene aldeles her paa Egnen, jeg har i det mindste aldrig hørt om noget saadant. Derfor kunde de jo godt findes; de høre vel overalt til Undtagelserne; her gjøre de det da i hvert Fald.

Derimod har jeg gjentagne Gange fundet Kister eller Sténsætninger tilstrækkelig store, til at de kunde have gjemt et ubrændt Lig, men kun én Gang — i Nr. 22 — har jeg trot at finde Spor af ubrændte Knogler, medens der ofte

heller intet Spor har været af brændte. At brændte Knogler skulde kunne opløses saa sporløst, at de ikke kunne paavises ved en sagkyndig Undersøgelse, synes mig lidet troligt; men anderledes stiller det sig med ubrændte. Rigtignok holde disse sig i Reglen ret godt i Sténalderkamrene; men der ere de ogsaa forholdsvis beskyttede; i de udækkede Kister, hvorom det her drejer sig, paa Bunden af en Høj, hvor der ofte samler sig en forbavsende Fugtighed, der er jeg overbevist om, at de kunne forsvinde, og ofte forsvinde aldeles sporløst. Mig synes derfor, at man maa anvende stor Kritik, inden man taler om Kenotafier, om det end er utvivlsomt, at saadanne findes. Jeg synes, at det er langt rimeligere at antage Knoglernes Opløsning end den Mængde »Mindehøje«, man ellers fik frem. Naar jeg skulde ansé nogen af de af mig undersøgte Kister eller Sténsætninger for et Kenotafium, saa skulde det vel nærmest være Sténsætningen i Nr. 18; denne minder i høj Grad om Sténsætningen i Nr. 17, som gjemte *brændte* Knogler. Sværdet har bestemt været paa Baalet, og dog fandtes der ikke Spor af brændte Bén; kunde det ikke henlede Tanken paa, at man har brændt den Afdødes Efterladenskaber, medens man af en eller anden Grund ikke kunde faa fat paa hans Lig, og at man saa har bygget ham et Kenotaf og givet ham Resterne fra Baalet og navnlig da Sværdet med, i den Tanke, at det nok kunde komme ham tilgode i den anden Verden, da det jo var »dødt« for denne?

Uforklarlige synes mig Forholdene ved Nr. 21 at være. Det rige Gravgoods, som laa paa en mærkelig Maade oveni Højen, ikke i Kisten paa Bunden, hvor der heller ikke fandtes Spor af Knogler, Forekomsten af 2 Dolke til ét Sæt Smykker, alt dette synes mig mærkeligt. Jeg skal tillade mig at henlede Opmærksomheden paa ét, som det synes, ret gjen-nemgaaende Træk ved disse af opstablede Koltringer dannede Kister, nemlig det, at de ere trekantede eller pæreformede. Endvidere findes de mærkværdig ofte ikke blot uden Spor af Knogler, men ogsaa uden Gravgoods, tildels combinerede med Sténsætninger af forskjellig Form, saaledes navnlig i Nr. 16. I det Hele ere mange af Sténsætningerne i Broncealderens Høje endnu uforklarede, man har mént, at de kunde have spillet en Rolle ved en mulig Indvielse af Højene.

Værd at lægge Mærke til er endnu den pyramideformede

Stén ved Enden af Kisten i Nr. 22, som vistnok maa opfattes som en »Bautastén«. Hr. V. Boye ansér den for at være et Bevis paa, at ogsaa denne Høj er opkastet i flere Gange, idet det vilde være meningsløst at oprejse en saadan Mindestén blot for atter at skjule den med Jord. Saavidt jeg véd, har man dog Exempler paa lignende Forhold, hvor det maa antages, at man virkelig har oprejst saadanne Stén *inde* i Høje. En videre Udvikling af Kisterne ere muligen Sténdyngerne, navnlig da de kubiske, ofte saa regelmæssigt i Kisteform satte Dynger, som dog vise sig at indeslutte Begravelser med brændte Knogler og lidet Gravgoods, saaledes i Nr. 24 og 20. De store, ikke i Kisteform satte, men i hvælvet eller toppet Form opstablede Sténdynger forekomme ikke sjældent, jeg har selv dog kun undersøgt én, nemlig den i Nr. 26, som muligen har dækket et ubrændt, sikkert ikke noget brændt Lig. Derimod synes Dyngen i Nr. 6 at have været opført over et brændt Lig. Gaa vi videre i Betragtningen af Begravelserne, saa finde vi Kisten blivende mindre og mindre, formodentlig efterhaanden som vi rykke ned i Tiden. Vi sé, som i Nr. 17, at de brændte Bén spredes over et Rum, hvor et ubrændt Lig godt kunde hvile, Traditionen har muligen vedligeholdt Gravstedets Størrelse, skjøndt den nu var overflødig, og efterhaanden svinder det ogsaa mere og mere ind, indtil vi ende med den lille bitte Kiste, sat af 4 kløvede Stén, ofte knap 1' i Kvadrat. Heller ikke Kistens eller selve Begravelsens Størrelse afgjør i og for sig noget om Individets Betydning, vi kan finde en saadan lille Kiste som Centralbegravelse i en Høj, som ved Nr. 15 og 30, hvad man neppe fandt, hvis ikke Vedkommende havde havt en vis Stilling i Samfundet.

Saa har vi Urnebegravelsernes store Mangfoldighed. Jeg maa her bemærke, at jeg ikke har truffet nogen Høj, som kunde antages at være kastet op over en Urne som Centrum. Kun én Høj indesluttede oprindelig kun Urnebegravelser, nemlig Nr. 27; men her var der det Forhold, at der ingen Begravelse har været midt i Højen, idet de tre Urner stode i en Kreds om Centrum. Dog maa denne Høj være opført udelukkende for Urnernes Skyld, frascét senere Tilføjeelse. Urnernes Form varierer betydeligt, de kunne være udbugede eller næsten cylindriske, med eller uden Øren, forsirede eller

ikke, godt eller slet forarbejdede, store og smaa; enten har man taget et Kar, som var lige for Haanden, eller ogsaa har Skik og Brug, for ikke at sige Moden, ofte skiftet. Stenomsatte ere de altid, og som oftest ere de forsynede med et særligt Dække, enten blot en flad Flise, eller et Laag med Fals, ofte kittet fast med Harpixmapse, eller med et Skaar af et andet, ituslaaet Kær eller endelig med et mindre, omvendt Kar. Knoglerne ere mere eller mindre stærkt brændte, i Reglen — for ikke at sige altid — rensede inden Nedlægelsen, ikke som i Brandpletterne blandede med Trækul og sort Aske fra Ligbaalet.

De simpleste Begravelser udgjøre aabenbart Brandpletterne. Men tilhøre da ogsaa disse tildels Broncealderen? Ja vistnok utvivlsomt, de forekomme med Broncealdersager som Gravgoods, saaledes som i Nr. 14, hvor den lille Høj er opkastet over en Brandplet. Ogsaa paa Bornholm maa jo endél af Brandpletterne antages at tilhøre Broncealderens Slutning, i hvert Fald af nogle af de i »Røserne« forekommende, efter hvad Amtmand Vedel har oplyst i sine Undersøgelser over Bornholms Brandpletter. Det er i og for sig højst interessant, at der her er fundet et ikke ubetydeligt Antal Brandpletter saavel i Høje som paa flad Mark; thi Antallet af kjendte, virkelige saadanne er højst ringe udenfor Bornholm. Men mere herom under Jernalderen.

Hvad nu Gravgodset fra disse Grave angaar, saa maa det i det hele karakteriseres som tarveligt; og det synes at gjælde alle Formerne. De fundne Gjenstande frembyde heller ikke noget særligt mærkeligt, ikke ét eneste virkelig sjældent eller betydeligt Stykke er fremkommen ved mine Udgravninger, saa det lader sig neppe gjøre ved Oldsagernes Former at forsøge paa at opstille en Rækkefølge i Tid for Gravformerne ved disse Udgravninger. At rede ud, hvad der er Mands- og hvad der er Kvindegrave, er desværre kun sjældent muligt, dog er Sværdet et sikkert Mandsmærke. Det vilde være interessant, om man kunde komme nærmere til Bestemmelsen her paa dette Punct, navnlig synes det mig, at man maatte kunne faa Vink om Kvindens Betydning i Sanfundet derigjennem. Kjender man nogen Høj opkastet over en Kvindegrav alene som Centrum? I og for sig kunde Udstyret i Nr. 21 godt, ja maaské endog med Rimelighed,

ansés for at have tilhørt en Kvinde, et Sæt Smykker og Dolken, den sidste har man fundet gjentagne Gange ved sikkert Kvindelig. Men de to Dolke?

Gravgodset i Urnerne er i Reglen smaat bevendt her som andetsteds, og gjennemgaaende er det det samme som paa andre Egne. Kniv, Pincet og Syl findes ofte sammen, Ringe, Naale, Synaale og Hængesmykker synes ogsaa at forekomme alle eller nogle af dem samlede i mange Tilfælde. Synaalen maa vel antages at betegne Kvinden, den almindelige tynde Kniv, formodentlig Barbérkniv, Manden. Det er overordentlig interessant, at Dr. H. Petersen af Egekestfundene har kunnet paavise, at Manden i Broncealderen ikke bar Skjæg, derved synes mig baade Knivens og Pincettens saa hyppige Forekomst at forklares, den sidste har vel været brugt til at rykke Haar ud med.

Hermed troer jeg at have udtalt mig angaaende Gravfundene, og hermed kan jeg forsaavidt slutte Behandlingen af Broncealderen, da andre Arter af Fund ikke ere mig bekendte her fra Egnen. Naturligvis findes der af og til en Celt, en Paalstav eller sligt paa Marken, men egentlige Mark eller større Mosefund kjender jeg ikke fra denne Periode.

Endnu skal jeg dog nævne en Art Oldsager, som ere ejendommelige for Jylland, og som ikke ere saa sjeldne endda her, nemlig de saakaldte korsformede Bénknapper. Kun ét saadant Stykke er fundet udenfor Jylland, medens jeg herfra kjender 4 saadanne Fund, alle i Gravurner, 2 fra Ulbjerg, 1 fra Alstrup og 1 fra Østerbølle Sogn. Det sidste er i min Besiddelse og bestaar af 18 næsten hele og nogle Brudstykker af Knapper samt et Par Bronceringe af tynd Spiraltraad, alt fundet sammen i en sténomsat Urne i Udkanten af en Høj paa Østerbølle Mark.

Ligesom der kommer flere og flere Fund frem, som tale for en jævn Overgang mellem Stén- og Broncealder, saaledes ogsaa for Bronce- og Jernalderens Vedkommende; vi have sét Broncealderen ende med Ligbrand, med Urne- og Brandpletsbegravelser i Høje og paa flad Mark ogsaa for denne Egnens Vedkommende, nu ville vi gjenfinde de samme Begravelsesformer i den næste Periode, i Jernalderen, som desværre for Jyllands Vedkommende endnu langt fra har ydet noget rigt Udbytte, et Forhold, som ogsaa viser sig her paa Egnen.

III. Jernalderen.

Udgravningsberetning Nr. 32.

Høj paa Lerchenfeldt Hede, Vesterbølle Sogn. Rundhøj paa en Bakketop, 9' høj, 48' i Tvermaal, udtalt toppet. Omtrent 4' indenfor Randen stod en Kreds omtrent 2' høje Stene; indenfor disse bestod Højen egentlig kun af en stor Dynge Koltringer med Sand imellem. Ovenpaa denne store Sténhob stod i Midten en Sténkreds, c. 8' i Diameter, bestaaende af c. 3' høje Stene; disse ragede lige op i Lyngskjolden. Indenfor dem var Rummet opfyldt med sort Muld, indad mod Midten blandet med enkelte mindre Stén; ovenpaa laa et Par større Stene, som vare c. 2' lange, 1½' brede og temmelig flade. Indenfor Sténkrandsen, tæt op til den søndre Halvdél af denne vare stillede følgende Kar af Lér.

1. Et temmelig tyndt, fladt Lérkar, 2⁵/₈" højt og foroven godt 7½" vidt, i Bunden godt 4½". Det var pakket fuldt af Kvartsiter af Størrelse omtrent som Valnødder, uden Spor af Slid.

2. Et meget stort og velforarbejdet Kar af Form som et Lérfad, med ét vertikalt Øre. Det er foroven c. 15½", i Bunden c. 6" i Diameter, 6½" højt.

3. Et fladt, 2½" højt Lérkar med 1 horizontalt Øre. Foroven 6", i Bunden 3" i Diameter.

4. Et kopformet Lérkar, som laa oppe i Fylden med Munden skraat nedad, medens de andre stode paa Kistens Bund; det har ét vertikalt Øre og er lidt indknebet ved Halsen. Højde 2½", foroven 2⁷/₈", i Bunden godt 1½" vidt.

5. Et stort, ganske ualmindelig elegant formet Lérkar. Det er stærkt udbuget med indkneben Hals, øverste Rand atter udvidet stærkt og smukt facetteret. Fra Bugen og et Stykke opad er det prydet med buede, skraa Streger. Højde 9", foroven 8", under Bunden 4½" i Diameter. Ingen Øren.

6. Et Lérkar af mere lys, rødlig Farve med 2 verticale Øren, indkneben Hals og udvidet Rand. Det er prydet med raat indridsede Streger og Puncter. Højden 3½", foroven 3½", i Bunden godt 2" vidt.

7. Et meget smukt sort Lérkar, lavt og fladt.

8. Et større Lérkar, ligesom 7 næsten aldeles opløst. Det var prydet med Skraastreger.

9. Mod NØ. stod isoleret et mindre lavt og fladt Kar.

Kun Nr. 4, 5 og 6 lykkedes det at faa hele op.

Ved Karret Nr. 5 fandtes en stærkt forrustet Jerngjenstand, hvis Bestemmelse er meget problematisk, muligens en stor Naal. Midt i Kredsen laa paa Bunden en Gjenstand af Træ, hvorpaa sporedes Birkebark.

Béndelev fandtes aldeles ikke. Karrene vare jordfyldte undtagen Nr. 1.

Der fandtes ellers kun Stene med Sand imellem lige til Højens Bund.

Nr. 33. En af »Sillehøjene« paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. En lille, ganske lav Rundhøj. Diameter c. 33', Højde knap $1\frac{1}{2}'$, ingen Sténkrands. Nærmest ved den sydøstlige Udkant af Højen, c. 12' fra denne, fandtes knap 1' under Overfladen en aflang, firkantet Sténsætning i Retning Ø.—V. Væggene dannedes øverst af flere Lag smaa Koltringer, der mod Syd ragede højere op end paa de andre Sider. Disse hvilede paa tildels endogsaa meget store, ikke udklavede Stén indtil 7' lange og 2' brede, som, lagte paa langs, dannede en Kiste uden Overligger, som indvendig maalt var 7' lang, 5' bred og $2' 6''$ dyb. Altsaa var den ikke lidt nedgravet i Undergrunden. Den var fyldt med meget fast, sort Muld, af samme Beskaffenhed som selve Højens, og Bunden dannedes af Undergrunden uden nogen Brolægning. Overalt i Fylden fandtes spredte, smaa Stumper af meget stærkt brændte Knogler. Langs med den sydlige Væg stode i Række:

1. Et stort, rødligt Lérkar, udbuget, med indkneben Hals, forsiret med Streger fra Midten til Bunden. Under Halsen har det i en Krands 3 smaa Knupper. Højde $9\frac{1}{4}''$, Diameter foroven $8\frac{3}{4}''$, i Bunden godt $4\frac{1}{2}''$.

2. Øst for dette stod et meget mindre, potteformet, velforarbejdet Kar med 1 lodret Hank. Det var knust, men lod sig sammensætte. Højde $4\frac{3}{4}''$, Diameter foroven $5\frac{1}{4}''$, i Bunden $2\frac{3}{4}''$.

3. Et lille, fladere Lérkar, med en lodret Knup til Hank; den ene Side af det manglede. Højden har været $2\frac{1}{4}''$, Diameter foroven $5''$, i Bunden $2''$.

4. I det sydøstlige Hjørne stod et stort, højest ejendommeligt Kar. Højde 8", Diameter foroven 11", forneden 7 $\frac{1}{2}$ ". Det udvider sig jævnt uden Udbugning fra Bunden og opefter. Lidt nedenfor Midten findes paa den ene Side en lodret Hank, paa den anden Side en stor, vandret Knap i samme Højde; dets Yderflade er overalt prydet med tætstillede lodrette Rækker af Indtryk, der synes gjorte med en Pind i det vaade Lér, saaledes at der ved Siden af hvert Indtryk er en lille fremspringende Knap. Karret er meget tyndt, men det lykkes dog at faa det næsten ubeskadiget frem.

Samtlige Kar vare blot fyldte med Muld, hvori bemærkedes enkelte ildskjørnede Bén ligesom i Kistens øvrige Fyld.

Langs med og indenfor denne Karrække fandtes nogle større Klumper yderst forrustet Jern. Der synes at have været mindst 2 Gjenstande nedlagt her, nemlig dels:

1. En lang, flad, bred og tynd Gjenstand, muligen et Sværd.

2. En langt smallere, flad, spids Gjenstand, som øjensynligt er omgivet af en Træskede eller et Foderal, muligen en Kniv?

Nr. 34. »Store-Høj« paa Gjedsted Mark. En stor, men meget ødelagt Rundhøj, rimeligvis en Broncealderhøj, men da Udgravningen kun angaar Jernalderen, medtages den her. Der er tidligere i Udkanterne jævnligt fundet Urner med brændte Bén samt Bronze- og Bénsager.

Højens Midte har tidligere været udgravet, og den dér fundne Sténkiste var delvis ødelagt og bortført. Ved min Undersøgelse viste der sig højt oppe i Midten Levningerne af en med Haandstene omgivet Sténkiste. Af dennes Sidestene stode endnu 3 af c. 2 $\frac{1}{3}$ ' Højde, de 2 mod Vest, 1 mod Syd. Langs den sydlige Side fandtes Skaar af flere større og mindre, velforarbejdede, tildels prydede Lérkar fra Jernalderen. Tæt op til de vestlige Stene stode paa Kistens Bund:

1. Et potteformet, brunt Lérkar med et lodret Øre. Højden godt 3", Diameter foroven 5 $\frac{1}{3}$ ", i Bunden 2 $\frac{5}{6}$ ".

2. Et Lérkar af samme Masse og Farve. Det er godt 4 $\frac{1}{2}$ " højt, foroven 6 $\frac{3}{4}$ ", forneden knap 4 $\frac{1}{2}$ " i Tvermaal. Det udvider sig jævnt nedenfra opad.

De indeholdt, ligesom Kisten, kun sort, fast Muld, uden

Spor af Knogler eller Oldsager. Skjøndt denne Kiste var meget forstyrret, kan der dog neppe være Tvivl om, at den er aldeles af samme Art som de i Nr. 32 og 33 beskrevne.

Nr. 35. Den østligste af »Sillehøjene« paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Denne Høj blev i Aaret 1874 undersøgt — i alt Fald delvis — af Hr. Arkitekt Uldall fra Randers paa »Randers historiske Selskabs« Vegne. Hr. Uldall har med stor Forekommenhed tilladt mig at gjøre Brug af de Oplysninger, som han har meddelt mig angaaende Udgravningerne. De forefundne, højst interessante Oldsager opbevares i Randers-Samlingen.

Højen — den staar tildels endnu — er en meget betydelig Rundhøj, efter Opgivelserne af en Omkreds paa c. 290', en Diameter af c. 94' og en Højde af 13—14'.

Inden Arkitekt Uldalls Ankomst havde Arbejderne fundet og aabnet 3 smaa Gravkamre i Højens Yderkanter mod Syd, Øst og Vest. De havde efter Sigende en Udstrækning i Længde og Brede af c. 4', men vare dog lidt aflange. I disse fandtes flere *Lérkar*, navnlig større, sædvanlig 4—6 Stkr. i hvert, hvoraf dog kun enkelte udtoges nogenlunde hele. Blandt disse var en kopdannet Skaal med afbrudt Øre og 3 større Kar med Hals og forsynede med *Mæanderprydelser*. Hr. U. undersøgte nu væsentlig Højens Top, og her fandtes følgende:

1. Et lille, *ovalt* Lérkar, indeni hvilket var indsat
2. Et mindre, rundt Kar med et ganske lille Øre.

Begge Karrene havde indridsede Prydelser, i det yderste laa en lille Broncering og et Jernpincet. De stode i Toppen mod Sydøst.

3. Et større, rundt, sort Kar med Hank og
4. Et lille *ovalt* brunt Kar med Laag. Disse 4 Kar fandtes c. $\frac{1}{2}$ Alen under Jordsmonnet, og nogle enkelte mindre Stene fandtes ved Siderne og under Bunden af dem.

5. Mod Syd-Sydvest i Toppen, c. 3 Alen fra Midten, stod et stort Lérkar, c. 8" i Diameter paa det bredeste, med udbøjet Kant og Laag, i hvis Midte sad et Haandtag som en Knap.

6. Et lille *ovalt* Lérkar uden Laag, stod paa Laaget af
7. Et lidt større lignende, hvoraf Laaget havde simple

Prydelser, der synes indtrykkede med Neglene i det vaade Lér; umiddelbart ved dette endnu et mindre og muligén et større Lérkar, som dog ganske sønderbrødes.

8. Et lille rundt Lérkar med Hank, største Diameter 5"; det er prydet med Prikker. Det stod lige mod Øst, c. 3 Alen fra Højens Midtpunct og med sin øverste Kant c. 1/2 Alen under Jordfladen, umiddelbart ovenpaa en lille Dynge brændte Bén, der hvilede paa flere flade Stene, altsaa en *Brandplet*.

9. C. 2 Alen sydøst for 8 fandtes en ganske sønderbrudt *Urne med brændte Bén* og derved et Brudstykke af Jern.

10. En lille *Urne med brændte Bén* og Kul stod mod Øst-Nordøst. Største Diameter 7 1/2". Bladet af en Jernkniv stod lodret i Urnen.

11. Et lille, rundt Lérkar med simple Ornamentér af Prikker, samt med Laag og med et lille Øre.

12. Et *ovalt* dito med Laag. Begge stode tæt ved hinanden lige ved en større Stén og knap 9" fra Overfladen.

13 og 14. Mod Nord og Nordvest fandtes et rundt og et *ovalt* lille Kar, begge uden Laag. Det runde har en større Hank og er uden Prydelser. Begge have været anbragte paa en Stén.

Nr. 36. Den vestligste af »Sillehøjene« paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Det er en lav, aflang Forhøjning, Retning Ø.—V. Højden c. 2', Længden c. 60', Bredden c. 40'. I dens Midtlinie, c. 21' fra Vestenden, fandtes en noget uregelmæssig Brolægning, c. 12' lang og 5' bred, oval. Den laa lige under Lyngskjolden og bestod af flere Lag større og mindre Koltringer. I den sydlige Dél af den fandtes under en større Stén en *Brandplet*, c. 2' i Diameter og 6" tyk kun, foruden brændte Bén og Kul, indeholdende et Par ganske smaa Lérkarskaar. 2' længere mod Øst, men meget dybere nede, laa, nedgravet i Undergrunden under 3—4 Stén af Størrelse som Brostén, en Dynge *brændte Bén* uden Oldsager, blandede med noget Trækul. Højen bestod torøvrigt af rødligt, nederst af graaligt Sand, ingen Sténkrands.

Nr. 37. Høj paa Bystrup Hede, Gjedsted Sogn. En ganske lille, knap 1' høj Knude af rund Form, c. 18' i Gjennemsnit. Den har været omsat med en Krands af middelstore

Sten, som have været tildels nedgravede i Jorden. Midt i den fandtes under et Lag flade Sten lige paa Undergrunden en Brandplet, c. 2' lang og 1' bred og 3—4" tyk, bestaaende af brændte Bén og Kul uden Oldsager. Skjøndt der ogsaa ved disse 2 Høje — om de saa kan kaldes — mangler Oldsager til Tidsbestemmelse, saa kan der ikke tvivles om, at de henhøre til Jernalderen eller i hvert Fald komme denne meget nær i Tid.

Skjøndt de Udgravninger, som jeg kan møde med fra Jernalderen, jo kun ere faa i Tal, saa tror jeg dog, at de maa regnes for meget interessante og værdifulde, naar vi sé hen til det saare ringe Materiale, man er i Besiddelse af fra denne Periode for Jyllands Vedkommende. Medens den lille Ø Bornholm ved Amtmand Vedels Undersøgelser har ydet et saa uhyre rigt og mangesidigt Udbytte af Begravelser og Oldsager fra Jernalderen, saa har Danmarks største Provinds, Jylland, meget langt fra ydet noget, som i mindste Maade kan stilles ved Siden af det fra Bornholm. Men der kan neppe være Tvivl om, at vi ogsaa her have en stor Rigdom af Begravelser fra denne Periode, kun have vi ikke havt vor Amtmand Vedel, som havde Evne og Energi nok til at løfte Skatten. Gid han snart maatte findes!

Hvad nu mine med faa Midler og i lille Maalestok, saa at sigé mere tilfældigt udførte Udgravninger angaar, saa skal jeg tillade mig først at henlede Opmærksomheden paa Brandpletterne. Saadannes Forekomst her i Jylland blev, saavidt jeg véd, hidtil ansét for tvivlsom; de Gravpladser fra Jernalderen, som hidtil have været undersøgte, have, synes det, væsentlig indeholdt Urnebegravelser. Nu kan jeg imidlertid fremføre et Antal af 13 ægte og uomtvistelige Brandpletter, hvoraf ganske vist nogle hidrøre fra Broncealderens Slutning, men Størsteparten dog vistnok fra Jernalderens tidligste Tid, den ældre Jernalder. Størstedelen af disse Pletter ere forekomne i Høje, og da déls saaledes, at Højen maa antages at være opført over Brandpletterne og udelukkende for disses Skyld. Foruden Nr. 14, som maa antages at tilhøre Broncealderen, høre til denne Klasse Nr. 36 og 37. Saadanne Smaahøje med Brandpletter maa vel kunne stilles sammen med endél af »Røserne« paa Bornholm, der ogsaa maa antages at

tilhøre baade Jern- og Bronzealderen, selv om de ikke just kunne siges at ligne dem i Bygning.

I andre Tilfælde har man benyttet en iforvejen opført Høj, stor eller lille, saaledes Nr. 7 og 27 og rimeligvis Nr. 35, hvis dybeste Partier rigtignok endnu ikke ere undersøgte. Men ogsaa paa flad Mark findes Brandpletterne, hvorom Udgravningen Nr. 31 bærer Vidne. Muligen hidrøre rigtignok ogsaa Pletterne her fra Bronzealderen; men naar det er konstateret, at vi have Brandpletter fra denne Periode paa flad Mark, saa taler Sandsynligheden i høj Grad for, at det samme vil vise sig for den tidligste Jernalders Vedkommende. Og saaledes er det utvivlsomt ogsaa. Jeg har flere Gange hørt tale om, at man her og der i Pletter pløjede »Bén og Aske« op, og kun Mangel paa Tid og Penge har afholdt mig fra at anstille vidtløftigere Undersøgelser.

Paa hele Terrainet omkring Sillehøjene, en højtliggende Hedestrækning, spores der Brolægninger, store og smaa, aflange og runde, Smaaknuder med talrige Stén o. s. v.; her er utvivlsomt en større Begravelsesplads fra Jernalderen, og forhaabentlig vil jeg en Gang faa Lejlighed til at sé den ordentlig efter i Sømmene. Udbyttet af Oldsager fra disse Brandpletter er desværre for Jernalderens Vedkommende næsten lig Nul. Nogle ubestemmelige Lérkarskaar og det lille Lérkar Nr. 8 fra Nr. 35, som stod paa en Brandplet, og som *bestemt* hidrører fra Jernalderen, er alt.

Den næste Gruppe af Begravelser, som vi efter Fund andetsteds fra kunde vente at træffe, er Urner med brændte Bén. Vi have ogsaa sét Exempler paa dem, om end i ringe Antal. Urnen, der stod i samme Lag som Brandpletterne, i Nr. 27, viser saavel ved sin Form, som ved sin Forarbejdelse, at den tilhører Jern- og ikke Bronzealderen, hvis Gravkar den slet ikke ligner. De 2 Urner fra Nr. 35 indeholdt begge Jern, saa deres Datering er tydelig nok. Disse Urner ere nedsatte i allerede bestaaende Høje, om man har opkastet saadanne over Urnebegravelser, véd jeg ikke, jeg har ikke truffet det. Jeg er i Besiddelse af et Urnefund til fra denne Periode, bestaaende af en smuk Urne med Laag, hvori paa brændte Bén laa en hél Spydspids af Jern med Dølle. Den stod i Udkanten af en stor Høj paa Østerbølle Mark. Men ogsaa paa flad Mark findes Begravelsespladser med bénfyldte Urner

fra denne Periode her paa Egnen; jeg kjender saaledes én i Ulbjerg Sogn, som rimeligvis hører herhen, og jeg har oftere hørt om saadanne Fund.

Den tredie Gruppe af Begravelser, vi have at omtale, er de mærkelige Kister, udækkede, af forskjellig Form, med talrige Lérkar, men som det synes uden Spor af Knogler.

Paa Grund af den sidste Omstændighed kunde man jo maaské rejse Tvivl om, hvorvidt de virkelig kunne betragtes som Grave; men jeg troer, som jeg ovenfor udtalte for Broncealderens Vedkommende, at man er uberettiget til at slutte derfra, at Knogler ikke ere tilstede, til, at de ikke have været tilstede i *ubrændt* Tilstand. Men der fandtes jo brændte Knogler i de to Kister i Nr. 28 og 33? Ja ganske vist! Men disse Knoglestumper vare paa en saa ejendommelig Maade spredte i *hele* den betydelige Jordmasse, som fyldte Kisterne, at de meget snarere gjorde Indtryk af at være førte derind med denne, end af at være førte ind for sig selv. Rigtignok forekom navnlig i Nr. 28 tillige meget Trækul; men det kunde jo hidrøre fra andre Omstændigheder og behøvede vel ikke at stamme fra Ligbaal just. Kunde det ikke tænkes, at der i Nærheden fandtes ældre Brandpletter, og at Jorden var bleven blandet med Bén fra dem, inden den førtes ind i Kisterne? Ialtfald maa Spørgsmaalet om Ligbrand eller ej vel foreløbig staa hen; men jeg for min Part tvivler ikke paa, at disse Kister med deres rige Udstyr af Lérkar og ofte med Jernsager ere Begravelser. Kjender man andetsteds fra noget tilsvarende? Ja noget lignende, men ikke noget aldeles tilsvarende, ialtfald det jeg véd af. I sin Afhandling om »Klassisk Industri og Kulturs Betydning for Norden« omtaler Prof. Engelhardt nogle store Kister eller Kamre, som forekomme i Nordjylland, og som meget minde om de af mig her omhandlede. Dog synes de at adskille sig fra mine i flere Enkelt-heder, idet de dels ere underjordiske, dels ere forsynede med Dækstene og dels endelig ere større og have en Slags Indgang. Imidlertid have de samme Gravgoods, mange Lérkar af lignende Former som mine og Jernsager. De indeslutte ubrændte Lig. Ogsaa fra Bornholm kjendes noget, som minder om vort. Allerede i Brandpletstiden var det der Skik at give den Afdøde et hélt Sæt (4) Kar med i Graven, rigtignok ofte i itubruet Tilstand. I Mellemjernalderen begravedes, som

det synes, Ligene i Reglen ubrændte i de saakaldte »Kuller«, i Grave, som i meget ligner vore Kister, dog var Gravgodset langt rigere, ligesom de talrige Lérkar ikke synes at forekomme der. Ogsaa her vare i Reglen Skeletterne sporløst forsvundne, og brændte Bén forekom paa samme Vej i Kisterne, som i mine Nr. 28 og 33; men Amtmand Vedel ansér dem for indbragte fra Brandpletter. Naar det turde være tilladeligt at antage, at vore Kister have indesluttet ubrændte Lig, saa synes jeg, idet jeg antager dem for at tilhøre Mellemjernalderen, at man faar en smuk Overensstemmelse med Forholdene paa Bornholm, Brandpletter og Urnebegravelser i den ældre, Kister med ubrændte Lig i Mellemjernalderen. Og disse Kister forekomme nu ingenlunde sjældent her, jeg skal foruden de 4 omtalte samt de 3 i Nr. 35, der udentvivelig ere af samme Slags, men hvis Maal vistnok ere for smaa, nævne nogle flere. Jeg har saaledes et Fund af 2 smukke, glasserede Lérkar med Skaar af mindst ét ituslaaet fra en saadan Kiste i en af »Hvomhøjene« i Fjelsø Sogn. Fundet i Nr. 13 maa utvivlsomt ogsaa rettest tydes som et lignende, hvor man rigtignok har sparet sig Ulejlighed ved at benytte sig af en forhaandenværende, let tilgængelig Sténaldergrav. De mange Lérkar og Jernsagerne samt Manglen paa brændte Knogler synes mig at være bestemmende. Ogsaa paa flad Mark véd jeg, at saadanne Kister ere fundne, saaledes én i Alstrup Sogn og én paa Lerchenfeldt Mark, Vesterbølle Sogn. Det kan neppe betvivles, at Jorden indeslutter mangfoldige; thi det er et rént Tilfælde, naar man paa flad Mark kommer de 3—4' ned til dem. Grave, som kan antages at hidrøre fra den yngre Jernalder, kjender jeg aldeles ikke her paa Egnen, ikke heller kjender jeg nogen Gravplads, som kan antages at stamme fra den Periode, intet tilsvarende f. Ex. til Gravpladserne i Hæherøderne med de ganske smaa runde eller aflange Høje og de talrige Bautastene. De sidste synes overhovedet aldeles at mangle her paa Egnen. Gravgodset er — paa Lérkarrene nær — tarveligt. Det synes, som om dets forsættelige Ødelæggelse i visse Tidsrum kan spores ogsaa her, baade for Bronze- og Jernalderens Vedkommende, og da navnlig, hvad Sværdene angaar. Endnu vil jeg kun tillade mig at omtale et Forhold, som synes at træde op navnlig i Højen Nr. 35, nemlig det, at smaa Grupper af Jernalderkar uden andet Indhold end

Muld findes nedsatte oven i Høje uden tilsyneladende at staa i Forbindelse med Begravelser. Dette Forhold er ikke sjældent, ogsaa Nr. 20 frembyder Exempel herpaa, og jeg kjender det fra flere Høje. Men hvad der rigtignok er sjældent, det er, at Karrene frembyde saadanne Særegenheder, som de af Arkitekt Uldall fremdragne, navnlig ere de smukke, ovale Kar med Laag aldeles enestaaende herhjemme og efter et Udsagn af Prof. Engelhardt i hele Nordeuropa; jeg har heller ikke truffet lignende her, men ikke opgivet Haabet om at træffe dem. Naar jeg ikke har udtalt mig videre om Højformerne i denne Periode, saa ligger det deri, at jeg kjender saa lidet til dem. Den eneste nogenlunde anselige Høj, som i sin Høhed tilhører Jernalderen og som jeg kjender, er Nr. 32, den var toppet endogsaa i udpræget Grad. De øvrige af mig undersøgte ere meget ubetydelige, og det eneste, som kan siges med nogenlunde Sikkerhed, er det, at de ganske smaa runde Knuder i Røglen tilhøre Jernalderen.

Enkelt-fundne Sager fra dette Tidsrum ere her sjældne, jeg skal kun nævne Halvdelen af et prægtigt Bronzebidse fra Louns Sogn, som af mig er skjænket til det oldnordiske Musæum. Mosaikperler, smaa Hvæsstene o. A. fremkomme af og til, men dog sparsomt. Heller ikke de andetsteds saa betydelige Mosefund ere almindelige, men jeg kan dog her optegne ét interessant Fund fra den yngre Jernalder, som er i min Besiddelse.

Nr. 38. Mosefund af Smedeværktøj fra Jernalderen. I en Kjærhale med dyb Tørvejord paa Bystrup Ejendom i Gjedsted Sogn fandtes c. 40—50' fra Land i en Dybde af godt 4' under Mosens eller rettere Engens Overflade, men ikke paa dennes Bund, følgende Sager samlede paa et lille Rum.

1. En lille Ambolt med Næb, $6\frac{3}{4}$ " , hvoraf Tappen til Indsætning i Blokken udgjør $2\frac{1}{4}$ " . Dens Hoved er 4" langt, hvoraf Næbet $\frac{3}{4}$ " , Breden c. $1\frac{3}{4}$ " .

2. Hammerhoved med firkantet Bane. Længde $6\frac{1}{4}$ " , Brede c. 1" , Tykkelse $\frac{3}{4}$ " ; Hullet $1\frac{1}{4}$ " langt, $\frac{1}{2}$ " bredt.

3. Aldeles lignende Hammerhoved.

4. Mindre Hammerhoved, synes at have været énsdannet i begge Ender uden Bane. Længde $3\frac{3}{4}$ " , Brede $\frac{3}{4}$ " , Tykkelse $\frac{1}{2}$ " ; Hullet $\frac{3}{4}$ " langt, $\frac{1}{2}$ " bredt.

5. Tang. Den ene Branche $12\frac{1}{4}$ " , den anden c. 15" lang. Næbet 4" fra Naglehullet. Naglen mangler.

6. Et skeformet Bor til Boring i Træ, Skaftet $8\frac{1}{2}$ " , Bladet $2\frac{1}{2}$ " langt.

7. Et lignende, itubrudt og ufuldstændigt.

8. Et spidst, foroven firkantet Redskab af Jern. Længde 4" , Brede $\frac{3}{4}$ " , Tykkelse $\frac{1}{2}$ " .

9. Ubestemmeligt, firkantet, noget buet Jernstykke.

Det hele danner altsaa et Værktøjsfund, af hvilke man ogsaa andetsteds har stødt paa enkelte.

Endnu kan nævnes, at jeg fra Louns Søkjær har en Skøjte af Bén, dannet af Mellemfodsknoglen af en Hest.

Runestene ere ikke fundne her paa Eggen, dog synes der i Laastrup Sogn i Rinds Herred at have været en saadan, som skal have staaet paa en Høj, hvorfra Viborgsamlingen har et højst interessant Fund fra den yngre Jernalder, bestaaende af en Mands Udstyr, Sværd, Sporer, Bidsel o. s. v. Man vil i Laastrup vide, at Stenen skal sidde i Præstegaardens Havedige.

Jeg skal endnu kun omtale nogle faa Udgravninger af et Par Høje samt et Mosefund, hvis Henførelse til en bestemt Tidsalder vistnok for Tiden er umulig, idet jeg mener, at ogsaa saadanne kunne have deres Betydning, i hvert Fald ved at sammenholdes med lignende, som ere fremkomne, eller som maatte fremkomme i Fremtiden.

Nr. 39. Høj paa Glerup Hede, Vesterbølle Sogn. Temmelig betydelig Rundhøj, c. 160' i Omkreds og 10' høj, hvælvet. Der har tidligere, men aldeles overfladisk, været gravet i Toppen, hvor der laa en Stump brændt Knogle, saa at der muligen der har været en Begravelse (Brandplet?), som dog neppe kan være den, for hvis Skyld Højen er opført. Den viste sig at bestaa hélt igjennem af Muld med enkelte tynde Lag Sand, og nedad Bunden fandtes enkelte, knap 1" tykke Lag af Trækul uden Stén, uden Oldsager og uden Spor af Knogler. Der var ingen Sténkrands om Foden. Heller ikke *under* Højen lykkedes det at finde nogen Begravelse, ligesaalidt som noget andet Sted i Højen.

Jeg skal her nævne, at der i Alstrup Sogn findes en Høj af omtrent samme Størrelse, som efterhaanden er skreden ned

i en Sandgrav, uden at der er fremkommen det allermindste, som kunde tyde paa nogen Begravelse. Ogsaa den bestaar — eller bestod — af Muld uden Stén. Heller ikke i Grunden *under* den er der i flere Alens Dybde fremkommen nogen Begravelse.

Nr. 40. »Dragehøj«, Bystrup Hede, Gjedsted Sogn. Rundhøj. Omkreds c. 120', Højde c. 5'. Ved en af mig ledet Udgravning fandtes den at bestaa hélt igjennem af Muld uden Stén. Bunden var brolagt med Koltringer. Ingen Begravelser fandtes nogetsteds i Højen.

Hvad betyde disse Jordhøje? Atter her kommer man til at opkaste det Spørgsmaal, om de virkelig ere Gravhøje, eller hvad de da ere opkastede for. Jeg drister mig ikke til nogensomhelst Gætning.

Jeg skal endnu kun henlede Opmærksomheden paa ét Forhold. I Tørvemoserne her paa Egnen forefindes meget ofte, ja næsten i enhver Mose, en ikke ringe Mængde Lérkar nedsatte, i Reglen paa Bunden af Tørvemassen. De findes saavel i de store Kjære, og her navnlig i Landingen ofte i hele Rækker, som ogsaa i de mindre Moser, Hedemoserne, de gamle Skovmoser. At faa et saadant Kar nogenledes hélt op, er naturligvis meget vanskeligt; men Skaarene af dem har jeg ofte sét. De synes ikke at indeholde noget som helst andet end Tørvemasse. Jeg skal beskrive det eneste saadanne Kar, som jeg har faaet fat i nogenledes hél Tilstand.

Nr. 41. Fund af et Lérkar i en Tørvemose. I Gjedsted Kjær fandtes c. 200' fra Landingen c. 3' nede i Tørvén, men ikke paa Bunden, et Lérkar, som uidentivl var nedsat med Bunden nedad i hél Tilstand; det var ikke omgivet af Stén. Det var udbuget med indkneben Hals og har havt én lodret Hank. Højden c. 7". Hvad der synes mig det mærkeligste, er, at det midt i Bunden havde et rundt Hul som paa en Urtepotte, dog mindre, som aabenbart var gjort inden Brændingen eller Tørringen. Et lignende Kar, med et lignende Hul i Bunden og fundet under lignende Forhold, omtaler Adjunct Feddersen i en Afhandling »To Mosefund« i Aarbøgerne for 1881. Forøvrigt var Massen graa og stærkt kyartsblandet.

Dette Forhold med Lérkar i Moserne er vistnok temmelig ubekjendt og gaadefuldt, og hvad betyder saa Hullet i Bunden af saadanne Kar?

Idet jeg hermed slutter Omtalen af mine Udgravninger og af Egnens arkæologiske Forhold i Almindelighed og kun har tilbage en kort Redegjørelse for hvert enkelt Sogns Antal Høje o. s. v., skal jeg tilføje et Par Ord om, hvorledes jeg er kommen til at lede et forholdsvis betydeligt Antal Udgravninger, da jeg dog ikke ønsker at anses for en hensynsløs »Højødelægger«. Desværre drives Udryddelseskrigen med vore Kjæmpehøje efter en uhyggelig Maalestok baade af det offentlige — Vejvæsenet — og af private, og det være langt fra mig at forøge dette skammelige Hærværk. Nej! enhver Høj, som kan faas fredet, den bør efter min Mening fredes; thi der kan ikke være Tvivl om, at man i Fremtiden kan læse langt mere ud af Forholdene i Højene, end man kan nuomstunder, derfor bør saa mange som muligt bevares for Fremtidens Videnskab. Men naar en Høj ikke kan reddes, eller naar den allerede er halvvejs ødelagt, ja saa er det dog bedst, at en Mand kommer til, som dog har *nogen* Sagkundskab til at lede Udgravningen. Jeg for min Part graver kun Høje ud, som enten ere dødsdømte, eller som ere molesterede i Forvejen; men desværre er der selv med disse Indskrænkninger mere at gjøre, end jeg kan overkomme; thi Snese af Høje forsvinde aarlig heromkring. Dog maa jeg tilstaa, at jeg ikke er saa øm over de ganske smaa Høje og endnu mindre over Gravpladsene paa flad Mark; thi disse kan ikke fredes og ødelægges dog ved Agerbrugets fremskridende Udvikling. Gid en og anden, som læser denne Afhandling, maatte faa Øjnene op for Betydningen af vore Oldtidsminder og virke i sin Kreds for deres Bevaring eller i hvert Fald for, at der bliver tilkaldt en nogenledes Sagkyndig, naar de endelig skulle ødelægges!

Samtlige omtalte Oldsager opbevares, hvor andet ikke er anført, i min private Samling.

Idet jeg nu gaaer over til en kortfattet Oversigt over de enkelte Sogne, skal jeg begynde med

1. Ulbjerg Sogn. Areal 7116 Tdr. Land. Det omfatter Byerne: Sundstrup, Tolstrup, Ulbjerg, Store Torup, Gjørup,

Lille Torup og Skinnerup, og er endnu for en stor Dél, navnlig mod Øst, Hede. Det er i det hele højtliggende, pletvis ud mod Stranden stærkt kouperet. Det har ialt 158 Høje, større og mindre, deriblandt 3 smaa Langdysser og 4 Langhøje.

Af Højgrupper maa mærkes Gruppen paa Skroghede. Denne er en firkantet, flad Hedestrækning, højtliggende ud mod Fjorden. [Mon Skrog ikke er det samme som det nord-slesvigske »Skrög«, Egepurl?] Langs den østlige, sydlige og tildéls vestlige Side af den ligge i Smaagrupper 30 større og mindre Høje, hvoraf nu desværre et stort Antal, og da navnlig vistnok alle Sténalderhøjene, ere ødelagte. Der har været 7 Sténalderhøje, deraf én lille Langdysse samt 2 Rundhøje med 2 Kamre. Foruden samtlige disse ere endnu 6 Høje ødelagte, deriblandt de betydeligste. Altsaa er der dog endnu nogenledes uskadte 17 Høje; hvad der har reddet dem, er kun, at der ikke er Stén at spore i dem. Til denne Gruppe slutter sig lidt udenfor mod Øst de af mig undersøgte Sténalderhøje Rishøj (2 Kamre) og Taagehøj, samt endnu en ødelagt, betydelig Rundhøj, som synes at have indeholdt mindst 3, muligén 4 Sténalderkamre. Nogle enkelte overpløjede Høje ligge spredte paa de nærmeste Marker, ligesaa i Terrainet nordpaa, en øde, men storslaaet, kouperet Hedestrækning. Nord for denne komme saa Kjærene, som i Fjordsiden afspærres ved den omtalte Barre ved Hverrehus, hvor der ligger en Række Lang- og smaa Rundhøje.

Øst for Store-Torup ligger atter en Gruppe, bestaaende af 7 Høje, hvoraf navnlig de 4 ligge tæt sammen og ere ret anselige. Ingen af dem synes efter foretagne Boringer at være Sténalderhøje¹⁾. Et Par af dem ere ødelagte.

Lige ved og øst for Ulbjerg By har der ligget en Gruppe paa 3 Høje i en Trekant, kaldet »Gusthøje«, mellem dem mindst 1 Sténalderhøj. De ere nu overpløjede og tildéls sløjfede.

Øst for Byen have »Sténhøjene« ligget, en Række paa 4, nu sløjfede Høje.

Ved Vejen mellem Sundstrup og Ulbjerg ligger paa Sundstrup Mark en Gruppe Smaa høje, 7 i Antal, vistnok Jernalderhøje. De ere tildéls ødelagte.

Syd for Sundstrup ligge umiddelbart ud til Klinten de

¹⁾ Ved senere Undersøgelse ses 2 af dem at have været Sténalderhøje.

2. »Sønderhøje«, et Par prægtige, store og smukt formede, urørte Rundhøje.

I Behold ere ialt c. 55 Høje, hvoraf dog mange ere meget ubetydelige.

Sognets øvrige Høje ligge mere spredte, kun én, »Støvhøj« mod Øst i Sognet, udmærker sig ved Størrelse; den er urørt.

Af andre Højnavne, end de nævnte, kan mærkes: Stendos, Langrøgelen, Pinkhøj, Klinthøj, Fuggedalshøj, Hjorthøj, Uglbakke, Sortehøj, Kurvhøj, Ranhøj og Ormeshøj. Af Stenalderhøje er nævnt 13, ialt har jeg faaet Oplysning om 17 saadanne i Sognet; men Antallet har naturligvis været meget større.

Gravpladser paa flad Mark er der vistnok flere af, navnlig i Terrainet syd for Ulbjerg By, hvor jeg har sporet 3. En har jeg hørt om paa Lille Torup Hede, en anden paa Gjørup Mark. Paa dette sidste Sted synes der at have staaet talrige Jernalderboliger; der opløjes i hvert Fald en Masse, tildels kløvede og beskadigede »Gruttetene« med tilhørende Knusere, ligesom ogsaa Kul, Brolægninger og i Nærheden Urner med brændte Bén kunde tyde paa noget saadant. Ogsaa skal der i Kanten af en Enghale, der strækker sig ind langs Terrainet, nedenfor Skrænterne paa visse Steder under Tørven findes et hélt Lag af »Aske«, Potteskaar og Dyrebén.

En Kjøkkenmødding fandtes som nævnt ved Sundstrup.

2. Fjelsø Sogn, Areal 3830 Tdr. L. Omfatter Byerne Ettrup, Fjelsø og Klotrup, dækkes endnu for en meget stor Dél af Hede.

Højenes Antal har ialt været 102, deriblandt 2 Langdysser og 2 Langhøje. Af Grupper mærkes de saakaldte »Klotrup Høje«, 4 anselige Høje nord for Fjelsø By, hvoraf 2 — Bronzealderhøje — ere ødelagte, 2 urørte. Fra disse strækker sig mod Vest en Række Smaahøje, som fortsætter sig med »Sillehøjene«, i Vesterbølle Sogn. Nord-Vest for Byen ligge ogsaa et Par, navnløse, Smaagrupper, deriblandt 2 smukke, urørte Tvillinghøje. Syd for Byen ligge »Toruphøje«, en Række paa 5 udgravede Høje, hvoraf 1 fredet med et stort Sténkammer. Ellers ligge Højene mere spredte; dog maa endnu nævnes et Terrain nord for »Sillehøjene«, hvor der baade i Fjelsø og i Vesterbølle Sogne paa en flad, lavtliggende Strækning ligger spredte talrige Smaahøje, som vistnok tilhøre Jernalderen med Undtagelse af en lille sløjfet Langdyssø.

Af sikre Sténalderhøje kjender jeg i Sognet 11.

Af andre Højnavne end de omtalte kan mærkes Klounhøj, Stevnehøj og Fuglehøj.

Ogsaa her i Sognet ere de fleste Høje mere eller mindre ødelagte, men der er dog bevaret henved 30, hvoraf 5 eller 6 anselige.

Begravelsespladser paa flad Mark kjender jeg ikke her fra, dog er der muligen en saadan omkring »Klotrup Høje«, hvor der er opgravet enkelte smaa Sténkister.

3. Gjedsted Sogn. Areal 2659 Tdr. L. Omfatter Byerne Gjedsted og Bystrup. Det er opdyrket næsten i sin Hëlhed, kun mod Sydost findes en større Hedestrækning, ellers kun Smaapletter. For Størstedelen er det højtliggende, dog med større Kjære baade mod Syd og Nord Højenes Antal har været 63, men de ere nu saagodtsom alle sløjfede, kun 3—4 Smaahøje kan siges at være uskadede. Der har været 1 Langdysse og 1 Broncealderlanghøj, begge ødelagte. Af sikre Sténalderhøje har jeg kunnet opspore 5. Af Højnavne kan mærkes Røgelen, Kongenshøj og Svendshøj foruden de forhen nævnte.

Begravelser paa flad Mark ere fundne dels ved Firhøje, dels tæt udenfor og sydvest for Byen, men kun enkeltvis. En lille Kjækkenmødding paa Nørregaardens Mark er omtalt.

4. Vesterbølle Sogn. Areal 6759 Tdr. L. Det omfatter Byerne Glerup, Vesterbølle, Knudstrup og Svingelbjerg samt Hovedgaarden Lerchenfeldt. Terrainet er afvejlende, idet Sognet gennemstrømmes af 2 Aaer, Lerchenfeldt (Gjedsted) Aa og Lille-Aa, langs hvilke der findes store Engstrækninger, og ved hvilke det deles i 3 Hovedafsnit. Forøvrigt er Terrainet tildels meget kouperet, navnlig i den store Hedestrækning mellem Vesterbølle, Knudstrup og Lerchenfeldt Aa. Høder findes desuden i større Udstrækning baade mod Syd, Glerup Hede, og mod Nord. Syd for Glerup ligger et større Kjær, Sillekjæret, fordem en Sø; nord for Glerup ligger ligeledes et gammelt Søbassin, som gennemstrømmes af Lille-Aa, det kaldes endnu »Søen«. Højenes Antal har været 170, hvoraf Størstedelen ere ødelagte.

Af Grupper mærkes først og fremmest Højene paa Svin-

gelbjerg Bakker, dels i Vesterbølle, dels i Vognsild Sogne. I Vesterbølle Sogn ligge her 12 Høje, iblandt hvilke udmærke sig ved Størrelse navnlig »Klovenhøj«, over hvilken Skjellet gaar mellem Lerchenfeldt og Svingelbjerg, og en tæt syd for denne liggende Rundhøj. Navnlig den sidste er imponerende, særdeles smuk hvælvet og urørt. Dens Højde er vistnok 24—25'. Længere nede paa Lerchenfeldts Mark ligger en desværre ødelagt, ogsaa meget stor Høj, Rishøj. Svingelbjerg Bakker ere indtil 200' høje. I det nordvestre Hjørne af Sognet paa Svingelbjerg Hede ligger »Raanshøj«, en meget betydelig og smuk Rundhøj. I den ligger efter Sagnet Kong Rane begravet paa sin Hest med Hjelm og Sporer af Guld, medens Hesten har Guldbidsel og er guldskoet. Man har desværre af Begjærlighed søgt at grave ham ud; men man er begyndt fra en forkért Side og har opgivet Arbejdet efter at have gravet en dyb, smal Gang ind i Højen. Omkring Svingelbjerg By ligger en hél Krands af Høje; disse ere for Størstedelen ødelagte. Paa Vesterbølle Hede, nordost for Byen, ligge »Raahøje«, 5 tildels betydelige, ved deres Beliggenhed fremtrædende Rundhøje, hvoraf den største og smukkeste er urørt. Syd for Glerup møde vi endelig et Terrain, delvis aldeles bedækket med Høje, store og smaa, fra alle Tidsaldre, 42 i Tallet, hvoriblandt særlig 7—8 i Række, de oftnævnte »Sillehøje«, maa bemærkes. Desværre ere kun nogle Smaahøje endnu urørte her. Af Langdysser har Sognet havt en lille ved Svingelbjerg, af Sténalder-Langhøje 3. Nord-Vest for Vesterbølle By ligge Levningerne af en stor Rundhøj, som udmærker sig ved at have havt mindst 4 Sténalderkamre, den kaldes »Tolhøj«. Ved Knudstrup ligge mod Nord i Kanten af Heden »Klantishøje«, en Gruppe af 5 mindre Rundhøje. Den ene af disse udmærker sig ved at ligge midt paa en cirkelrund, kunstigt afgravet, flad Forhøjning, c. 130' i Diameter og 3' høj, et her enestaaende Forhold. Kun c. 50 Høje kunne endnu antages at være i Behold, men derimellem er heldigvis flere af de betydeligste. Af Navne kan mærkes: Skruzhøj, Brøndhøj og Bjørnehøj.

Af sikke Sténalderhøje kan jeg paavise 16 nu ødelagte.

Begravelser paa flad Mark ere ogsaa enkeltvis forekomne her, saaledes paa Lerchenfeldt Mark og særligt paa Glerup

Hede, hvor jeg som sagt antager, at der er en stor Begravelsesplads fra Jernalderen.

Flere Steder i Sognet, saaledes paa Knudstrup Hede, men navnlig paa Glerup Hede, forekomme Samlinger af de gaadefulde, ganske lave Jordvolde, som paa sidstnævnte Sted indtage et betydeligt Areal. De danne Firkanter, i Reglen aabne mod den ene Side og 100—200' i Kvadrat, og de indeholde ingen Stén. Hvad de betyde, vides aldeles ikke, mere eller mindre vilde Gisninger om Bopladser, Indhegninger om Gaarde (som Sagnet véd at fortælle om her, hvor en i Pestens Tid forsvunden By »Sille-Borg« skal have ligget), om at det har været Anlæg til Dyrkning af Pors og lignende, gjælde ikke; Spørgsmaalet kan kun løses, hvis det overhovedet kan løses, ad Undersøgelsernes Vej. Jeg skal kun anføre, at hvor de forekomme, er der smaa Jernalderhøje i Nærheden, jeg kan ikke væрге mig for den Tanke, at de to Ting staa i Forbindelse med hinanden.

5. Østerbølle Sogn, Areal 3899 Tdr. L. Det er i alt væsentligt højtliggende, tildels endnu med betydelig Hede. Omfatter Byerne Bygum, Østerbølle og Aalestrup. Grændser mod Nord til Lerchenfeldt, mod Sydost til Laastrup Aa. Har havt 92 Høje; men det bør bemærkes, at mine Undersøgelser i den nordostlige Dél af Sognet ikke ere afsluttede, saa Antallet maa muligen forøges noget. En Langdysse af Middelstørrelse paa Bygum Mark er ødelagt. Til denne Langdysse slutter sig i en Gruppe flere mindre, overpløjede Rundhøje, 3 i Tallet. Tæt øst for disse findes atter en lille Gruppe af én større og 3 mindre, urerte Høje, og nord for dem ligge 2 smukke, toppede og anselige, urerte Rundhøje, Krøjuhøj og Fledhøj. Ellers ligge Højene mere spredt, dog i de store Træk i Bælter syd om Bygum, nord om Østerbølle og langs Lerchenfeldt Aa. Af Højnavne kan mærkes: Tuehøje, Havrhøj, Vashøj og Bavnehøj, den sidste en smuk og stor, urørt Rundhøj i Østerbølle Hede. Af sikkre Sténalderhøje kjender jeg kun 3. Uforstyrrede ere vel omtrent 25 Høje.

Begravelser paa flad Mark har jeg ikke hørt omtale her.

6. Louns Sogn, Areal 2078 Tdr. L. Som den yderste Spidse af Halvøen er Sognet omgivet af Vand paa 3 Sider.

Det er i sin Hëlhed højt; det storslaaede Parti »Skovbakkerne« er omtalt. Det omfatter Louns og Hole Byer samt Hovedgaarden Hessel og Gaardene Skov, Torp og Lundgaard. Det har i ældre Tid, ja langt ned i Tiden, været skovrigt, og man vil vide, at Tømmeret til Lerchenfeldt, som blev bygget omtrent 1580, blev hugget her i den store Egeskov, Lienskov. Det har havt 44 Høje, nu næsten alle sløjfede. En Bronzealderlanghøj er omtalt. Ellers mærkes den fredede »Kongshøj«, en baade ved Størrelse og Beliggenhed imponerende, smukt hvælvet Rundhøj. Af sikre Sténalderhøje kjender jeg kun 3. Af Navne kan mærkes: Nagelhøj, Kvinderøgelen, Lushøj, Ramstoftehøje, Bathøje og Penkshøj. Urørte ere i det Væsentlige 5 Høje. Paa Hole Mark NØ. for Byen opløjes brændte Bén paa et enkelt Punkt.

Kjøkkenmøddingerne omkring Søkjæret ere omtalte.

7. Alstrup Sogn, Areal 2569 Tdr. L. Det er højtliggende med nogle ret betydelige Hedestrækninger mod Nord, tildels temmelig kouperede. Det omfatter Byerne Alstrup og Hestbæk, samt Gaardene Elkjær, Lundgaard, Kaldal og Ildrisgaard. Højenes Antal 82.

Mærkes maa — foruden de nævnte 2 Langdysser og 2 Bronzealderlanghøje — Gruppen paa Alstrup Mark, strax ved Affaldet mod Gjedsted Kjær. Her ligge eller have ligget 20 Rundhøje og den store Langdysser i flere Smaagrupper og Rækker, deraf dog 2 i Ullits Sogn. Af disse ere nu 4 Rundhøje, hvorimellem 2 meget store, i Alstrup og 1 i Ullits Sogn fredede. Endvidere ligger paa begge Sider af Hvalpsundvejen en Gruppe paa 8, nu for Størstedelen ødelagte, Smaahøje, og lidt Vest for disse atter en Gruppe, Toruphøje, paa 6—7, tildels betydelige, men paa én nær udgravede Rundhøje. Nord herfor ligger den store, fredede Bavnehøj paa en Bakketop, omgivet af 3 mindre Høje.

Af enkelte Høje maa mærkes den mægtige »Store-Lodhøj« paa Kaldals Mark, den er desværre gennemgravet, dog ikke nær tilbunds. Tæt ved den ligger »Tværhøj«, hvis Udgravning er omtalt.

Af sikre Sténalderhøje kjender jeg 10. Bevarede ere et Antal af c. 20 Høje, hvoraf 6 ere fredede, nemlig foruden de

nævnte en lille Høj paa Hestbæk Hede. Af Navne kan endnu mærkes Bispehøj.

Begravelser paa flad Mark vides ikke at være sporede her med Undtagelse af en stor Sténkiste fra Jernalderen paa Elkjær Mark.

Nævnte ere 2 smaa Kjøkkenmøddinger og et Værkstedsfund.

8. Ullits Sogn, Areal 2127 Tdr. L., omfatter Ullits og Søkbæk Byer. Sydlig i Sognet store Kjære, navnlig nordpaa megen Hede. Har ialt kun havt 31 Høje, hvoraf ingen meget betydelige, alle Rundhøje. Mærkes kan den fredede Rundhøj paa »Trolsdmark« tæt ved Alstrup-Skjællet og en ret betydelig Rundhøj øst for »Vestervad«. Ingen Sténalderhøje ere mig bekendte. Af Navne mærkes kun »Hummelhøj«. I Behold ere 6 Høje, deriblandt et Par ret anselige.

En lille Kjøkkenmødding og Fundet paa »Holmen« ere omtalte.

Begravelser paa flad Mark ere mig ikke bekendte.

9. Fovlum Sogn, Areal 2215 Tdr. L., omfatter Fovlum, Dollerup og Stistrup Byer; det er i den sydlige Dæl højtliggende, mod Nord er der Kjær. Endnu findes megen Hede. Højenes Antal har været 58, hvoriblandt 1 Langdysse og 1 (Broncealder) Langhøj. Af Grupper mærkes: Hvamhøje, en Række paa 4 Rundhøje, hvoraf 2 smukke ere bevarede; Bjørnhøje, 4 sløjfede Høje, hvoraf 2 fra Sténalderen, samt en Gruppe paa 5 mindre Høje paa Hestbæk Mølles Hede. Langs Stranden ligge ikke faa, dog væsentlig mindre Høje. Af Sténalderhøje kjender jeg 6. I Behold ere omtrentlig 15 Høje. Af Navne kan mærkes: Dvarrehøj, Stavshøj, Slantshøj og Pedershøj.

Begravelser paa flad Mark ere fundne 2 Steder vest for Stistrup ud imod Kysten; her fandtes sténomsatte Urner med brændte Bén.

Det undersøgte Terrain omfatter saaledes et Areal af 33,252 Tdr. L., eller 3¹/₃ Kvadratmile. Der er ialt fundet 800 Høje af alle Slags og Størrelser; men disses Antal vil utvivlsomt naa ikke saa lidet højere, idet naturligvis enkelte ganske smaa eller sløjfede Høje ville være undgaaede

min Opmærksomhed, ligesom der vel vil findes nogle flere i Østerbølle Sogn, naar jeg faar det hélt undersøgt. 25 ere Langhøje, 775 Rundhøje.

Paaviseligt have 71 været Sténalderhøje; men dette Tal er naturligvis altfor lavt. Déls skjuler mangan en Høj endnu et Kammer, déls er den Besked, som kan faas om sløjfede Høje, tidt meget ufuldstændig, og man kan være sikker paa, at det ved Sløjfning gaar først ud over Sténalderens Høje, da de indeholde flest af de forønskede Stén. Godt og vel 200 Høje kan antages at være i det Væsentlige i Behold, muligen nogle flere, altsaa godt $\frac{1}{4}$ af dem alle! Heraf ere nu 10 fredede.

Har der været mange flere Høje i tidligere Tid? Nej, jeg tror det afgjort ikke, den megen Talen om *spørløst* forsvundne Høje gjælder i hvert Fald neppe for denne Egn, hvor Agerbruget har været forsømt, saa man neppe har gjort sig den Ulejlighed at rydde Højene. Ogsaa er det forbavsende, hvor længe Sporene efter en sløjfet Høj trodse Plov og Harve.

Hermed slutter jeg, i det Haab, at jeg har ydet mit beskedne Bidrag til Arbejdet, som stræber at klare Fortidens Forhold her i Jylland.

Efterskrift.

Siden jeg udarbejdede ovenstaaende Oversigt, har jeg fortsat mine Undersøgelser, og jeg skal i al Korthed tilføje, hvad der kan være af nogen Interesse.

Den ældre Sténalder.

Løvninger af en lille Kjøkkenmødding ere paaviste paa Sydcoysten af Louns Sogn. Møddingen paa Gjedsted Nørregaards Mark er nærmere undersøgt. Den ligger paa et i Kjøret udgaende Næs, men kun paa de aller laveste Partier af dette findes Skaller og Bén, paa de højere Partier mangle

disse, men her forefindes overalt Masser af Flækker, Spaaner, Affald fra Tilhugning, Flintblokke o. s. v., saaledes at der vistnok har været et Værksted.

Den yngre Sténalder.

Medens samtlige ovenfor omtalte Begravelser fra denne Periode, som sædvanligt er, forefandtes i Høje, saa tror jeg at være kommen paa Spor efter, at saadanne ogsaa kan findes paa flad Mark. Jeg fik i Sommer et Fund, bestaaende af en tyk Flintkile med Bane, sleben paa Bredsiderne, og en ualmindelig stor Flintflække, som vare fundne sammen under en stor Dyngé Stén, som var nedgravet paa flad Mark, saaledes at Ploven lige stødte paa dem. Dyngen indeholdt flere Læs temmelig store Stén, var rund og 8—9 Alen i Diameter. Oldsagerne laa under dens Midte, og ved dem fandtes efter Finderens Udsagn ubrændte Bén, navnlig et meget stort Stykke af et Laarbén. Omtrent samtidigt fik jeg fra Ullits Sogn et Par smukke, paa 2 Sider slebne Kiler, den ene stor, med Bane, den anden lille, flad, uden Bane, som vare fundne under aldeles lignende Forhold ved at grave Lyngskjolden af til et Dige; kun bemærkedes her ikke Béndele. Som bekjendt mangle Sténalderhøje i mange Egne af det indre Jylland næsten aldeles, medens Landet dog ganske sikkert har været beboet i denne Periode. Man har ikke fundet, hvorledes man begravede sine Døde paa disse Egne; mon vi ikke skulde have et Fingerpeg i disse 2 Fund til Løsning af dette Spørgsmaal?

Broncealderen.

Udgravningsberetning Nr. 42.

Den midterste af »Raahøjene«, Vesterbølle Sogn. Mægtig Rundhøj, over 16' høj, hvælvet, mindst 60' i Diameter, men stærkt forstyrret. Der har været en Sténsætning om Foden, bestaaende af Koltringer i mange (9) Lag, og indenfor denne har der mod Syd og Øst staaet Urner med brændte Bén og Broncesager. I den østlige Side, c. 2 Alen oppe i Højen- og 3 Alen fra Sténkrandsen, stod en aflang, smal

Sténsætning af Koltringer, Længde c. 3 Al., Brede c. $\frac{3}{4}$ Al. Ovenpaa det nederste Lag Stén laa i Midten i c. 1 Al. Længde et Lag brændte Bén uden Oldsager. Orientering NO. —SV. Inde i Højen, men c. 2 Alen sydost for dennes Midte stod en firkantet Sténsætning med kun godt 2 Alen Jord over sig. Længde $3\frac{3}{4}$ Al. Brede 2 Alen. Højde $1\frac{1}{4}$ Al. Den hvilede paa et 6—8" tykt Lag faststampet, gul Lér og bestod af større og mindre Koltringer i flere Lag. Ovenpaa det nederste af disse, som bestod af flade, udkløvede Fliser, laa i Midten et Lag brændte Bén, c. 1 Al. i Kvadrat. Langs disses sydlige Udkant laa i Kistens Længderetning en Bronce-daggert med Spidsen mod Øst. Den er fuldstændig hól, af slank, elegant Form, med smal, firkantet Grebtunge. Ingen Forsiringer. Længde $12\frac{1}{4}$ ", hvoraf Grebspidsen $2\frac{1}{4}$ " Den laa i en Skede, som yderst bestod af tyndt Læder, inderst af tynde Træplader, muligen forede med Skind. Midt paa Bén-dyngen laa en Fibula af alm. Form med 2 Spiraler og 2 Dobbeltknapper af Bronce med en fordybet, femoddet Stjerne som Ornament. Forresten bestod Højen hélt igjennem af Muld med tynde Jordlag, nedad mod Bunden forekom flere Lag trækulblandet, sort Muld, tildéls 8—10" tykke. Højens Bund var ikke brolagt, og flere Begravelser fandtes ikke.

Udgravningen gav saaledes et smukt Fund, dog uden særlig Ejdømmelighed.

Jernalderen.

I Sommer lod jeg den af Arkitekt Uldall délvís undersøgte, under Nr. 35 omtalte Høj undersøge tilbunds, hvilket var et meget besværligt Arbejde. Den fandtes hélt igjennem at bestaa af Muld med fine Sandstriber og uden Stén. Saa-vidt skjønnes kunde, var den opført paa følgende Maade. Efter at Pladsen til den var afsat, har man dækket Lyng-skjolden med et nogle Tommer tykt Lag af fint, gult Bakke-sand. Kun paa ét Sted midt i Højens øst-vestlige Diameter, men lidt over mod Nord er der udgravet et Hul af ikke fuldt opklarede Dimensioner, dog neppe mere end 4 Alen langt og 2 Alen bredt, c. 1 Alen dybt ned i Undergrunden. Dette Hul er overalt bleven udforet med Koltringer, som ragede noget op over Randen som en Ramme, op til hvilken der saa

atter er dynget Stén af ret anselig Størrelse, inderst et Par, yderst et enkelt Lag, saaledes at der altsaa er dannet en Sténdyngge af lav hvælvet Form med en Kiste i Midten. Dimensionerne kan ikke opgives. I den mandslange, c. $1\frac{1}{4}$ Alen brede og 1 Alen dybe Kiste har der formodentlig været nedlagt et Lig i ugarvede Huder med paasiddende Haar, som spores overalt paa Stenene som et slimet Overtræk. Enkelte større Stykker lode sig bevare og viste sig sort- og hvidplettede med korte Haar. Der fandtes ikke Spor af Bén eller Oldsager, men Huderne dækkedes pletvis af et sort, organisk Lag, og saavel her som paa Overfladen af de nærmeste Stén i Sténdyngen fandtes Rester af Træ, saa at jeg er tilbøjelig til at tro, at Rummet har været dækket med Planker. Sténdyngen har forresten været dækket med Lyng eller Græstørv, som kan ses overalt som et sort, yderst fast Lag med organiske Levninger. Mellem Stenene fandtes aldeles ingen Jord, men store aabne Mellemrum, saa at det ogsaa derved er klart, at de maa have været godt dækkede, inden Højen blev opført over dem. Desværre blev Undersøgelsen ikke saa omhyggelig, som den burde have været, idet Højen stadig truede med at skride sammen og endelig ogsaa skred sammen, heldigvis dog uden at der skete nogen Ulykke.

Skjøndt Oldsager saaledes fattes, saa antager jeg dog, at Begravelsen tilhører Jernalderen.

Nr. 43. Rundhøj paa St. Torup Hede, Ulbjerg Sogn. Diameter 45', Højde 7', hvælvet, urørt. C. 6' fra Randen, 2' oppe i Højen findes langs Udkanten en Sténsætning Højen rundt, 3—6' bred, med flere Lag af Koltringer. Midt i Højens Overdél, lige under Lyngskjolden, fandtes en næsten rund Sténdyngge, 2—3' tyk og 4—5' i Diameter. Midt i Dyngen i omtrent en Kvadratalens Udstrækning laa under det øverste Lag Stén brændte Bén, blandede med meget Trækul og med mange større og mindre Potteskaar, men ellers uden Oldsager. I Højens sydlige Side, c. 14' fra Udkanten, c. 3' oppe over Bunden, stod en aflang, firkantet Sténsætning, 6' lang og 3' bred; Orientering Ø.—V. Den bestod nederst af en Kiste, sat af flade, kløvede Fliser med lignende til Bund og Dække. Ovenpaa var stablet et Par Lag store Koltringer. Kistens indiv. Dimensioner 5' i Længde, $1\frac{1}{2}'$ i

Brede og 10" i Højde. Den var fyldt med løs, sandblandet Muld, og henimod den vestlige Ende fandtes en Dél af et ubrændt Skinnebén af et spinkelt Individ. Der fandtes ikke Spor af Oldsager. Ingen andre Begravelser fandtes i Højen. Medens Brandpletten i Midten utvivlsomt hidrører fra Jernalderen, synes Kisten mig ikke saa sikkert dateret, muligen er den fra Broncealderen, og Begravelsen i Midten er saa senere indsat.

Nr. 44. Lille, rund Knude øst for og i Række med »Sillehøjene« paa Glerup Hede. Den er ganske lav, c. 15 Alen i Diameter. Umiddelbart under Lyngskjolden stødte vi paa store Stén, som viste sig at være Dækstenene til en stor Kiste. Man har gravet et firkantet Hul c. 3' ned i Undergrunden og opført Kisten heri med Retning ØNØ.—VSV. Den bestod af 2 Lag Side- og Endestén, de nederste de største, af betydelig Størrelse. Længde 3 Alen 6", Brede 1 Alen 12". Højde ligesaa. 4 Dækstén. Hverken Dæk- eller Sidestén sluttede sig nøjagtigt til hinanden, Mellemrummene vare udfyldte med utilhugne, større og mindre Koltringer. Kisten var fyldt med Jord lige til Dækstenene, øverst med Muld, derunder med et Lag paa 1½' af rent, lyst Bakkesand, som hvilede paa et Lag Koltringer som Bund. Her laa hist og her enkelte Skaar af Lérkar, hvoraf et er af et stort udbuget Kar med smukke Mændre, samt et ubestemmeligt med Grus sammenrustet Stykke Jern. Ikke Spor til Béndele. *Udenfor* Kisten, tæt op til dennes østlige Ende, laa henkastet en Dynge større og mindre Stén og mellem og under disse et overmaade stort Antal Skaar af knuste Lérkar, samt tre mindre saadanne, som synes at have været nedsatte nogenledes hele. Der constateredes at have været:

1. Et hélt lille kopformet Lérkar med lodret Hank.
2. Et nogenledes hélt, pottiformet Kar med lodret Hank og smukke Forsiringer.
3. Et lignende, uden Prydelser.
- 4—7. Fire, forskjelligt forsirede, større Kar, hvoraf ét med en vandret Hank.
8. Et lille smukt Kar med smal Fod, videre foroven.
9. Et meget stort og tykt, uprydet Kar med Hals og flad Krave.
10. Et stort Kar med en paafaldende stor lodret Hank.

Desuden Skaar af mindst 4 eller 5 andre Kar. Flere af Karrene ere af fortrinligt Arbejde og smuk, sort glasseret Masse. Det maa bemærkes, at langtfra alle Skaarene af Karrene vare tilstede, og at disse tildels, aabenbart med Forsæt, vare slaaede i mange smaa Stykker.

Nr. 45. Lille, rund Knude, aldeles lig den foregaaende og tæt ved denne. Under Lyngskjolden fandtes en rund Sténlægning, c. 14' i Gjennemsnit, bestaaende af flere Lag af tildels store Stén i en Tykkelse af c. 1½'. Under Stenene fandtes c. 1½' sort Muld, altsaa anbragt i et i Undergrunden udgravet c. 2' dybt Hul. I Mulden forekom kun nogle enkelte, uprydede Lérkarskaar, men hverken Béndele eller Oldsager.

Jeg undersøgte et Par lignende Forhøjninger i Nærheden, uden andet Udbytte end lign. Forhold som i Nr. 45, Muld under Sténlag med smaa Potteskaar.

Nr. 46. Rundhøj paa Glerup Møllens Mark, Vesterbølle Sogn. Lav, overpløjet lille Høj, c. 40' i Diameter, 3' høj, omgivet af en Sténkrands under Mulden. Der har aldrig været gravet i den. I Midten fandtes i Ø.—V. en Sténlægning, 8' lang, 4½' bred i den østlige Ende, løbende spidst til mod Vest. Den laa c. 1 Alen over Højens Bund og bestod af et enkelt Lag Koltringer, som altsaa indgjærdede et pæreformet Rum. Mod Sydøst stode indenfor Stenene 3 knuste Lérkar, et pottiformet med én lodret Hank, et mindre, fladere med lodret Hank og Prydelser, Indtryk gjorde med en Pind, samt endelig et stort, grovt, fladt Lérfad uden Hank. Kisten, om den saa kan kaldes, var hverken brolagt i Bunden eller dækket med Stén og indeholdt ikke Spor af Bén. Karrene vare fyldte med Muld. Højen bestod hélt igjennem af féd sort Muld uden Stén.

Af disse Udgravninger synes Nr. 44 mig interessant, idet der her foreligger en dækket Kiste som de, Prof. Engelhardt omtaler i sin ovenfor anførte Afhandling, og som øjensynligt staa i nært Forhold til de af mig omtalte udækkede Kister, af hvilke muligen Sténsætningen i Nr. 46 er en videre Udvikling. Jeg bør tilføje her, at de fleste Arkæologer mene,

at Prof. E. har henført denne Gruppe af Begravelser til en for sén Tid, idet de antages at tilhøre den ældre Jernalder. Hvad Nr. 45 angaar, saa ere Forholdene her ikke lette at forstaa, muligen foreligger der ogsaa her en Begravelse med ubrændt Lig.

Jeg skal endnu kun omtale et lille Mosefund fra Jernalderens yngste Tid, nemlig en lille Trækop af smuk Form, drejet, af udmærket Arbejde. Den stod paa Bunden af en lille Tørvemose i Østerbølle Sogn og indeholdt kun Tørvemasse. Under dens Bund er stort og tydeligt indskaaret en Rune.

Fra en Mose i Gjedsted Sogn har jeg faaet Bunden af et stort og tykt Lérkar med et stort, rundt Hul i Midten. Det synes saaledes, som om dette er et almindeligt Træk ved de i Moserne nedsatte Kar.

Ved Undersøgelsen af Østerbølle Sogn viste dette sig at have havt 133 Høje, hvoraf c. 58 ere i Behold. Mærkes maa en anselig *Langhøj* i Heden, aldeles urørt, c. 160' lang, temmelig bred og høj. For den sydvestlige Ende ligger en betydelig, ogsaa urørt Rundhøj.

Antallet af Høje er ved Fundet af enkelte overpløjede Smaahøje i de andre Sogne steget til c. 850, i Sandhed et anseligt Antal paa $3\frac{1}{3}$ Kvadratmill! Af disse ere nu 11 fredede, medens i de nærmeste Sogne endvidere 10 ere sikrede ved lovformelig Fredlysning.

Noget om Hovedgaarden Hejselt.

Af afd. Lærer Lavst Røjkjær.

I Børglum Herreds Tingbog for 1677 forekommer en vidtløftig Retssag om Hejselts Ejendom i Torslev Sogn, idet nogle af Ormholt's Tjenere i Elshave og Try By da bleve forbudte at have Fædrift og Tørvegrøft i denne Gaards tiliggende Jorder, hvad de mente, de havde Ret til og fra gammel Tid af havde brugt, hvorfor deres Husbond Korfits Trolle tog sig af deres Sag. Da de for Retten fremlagte Breve, foruden andre Oplysninger, give en Del Underretning om Gaardens Ejere, fortjene de maaske at komme for Lyset. Ligeledes medtages her et Brev, udstedt af Fru Ingeborg til Vorgaard, som ogsaa angaar Hejselt.

Efter nedenstaaende skulle Gaardens Ejere fra 1600—1677 have været følgende:

- 1) Fru Ingeborg Skeel til Vorgaard,
- 2) Mogens Andersen,
- 3) hans Enke Karen Hvas Mikkelsdatter og Søn Anders Mogensen,
- 4) Fru Margrete Rosenkrands, g. m. Hans Johansen Lindenov til Hundslund,
- 5) Laust Lindenov, g. m. ? 6) Karen Fris til Overgaard,
- 7) Fru Sofie Lindenov, g. m. Henrik Rantzau til Schøneweide,
- 8) Fru Ide Lindenov, g. m. Sten Bek til Vandaas,
- 9) Kirstine Bek til Vraa, g. m. Frederik Rodsten.

Der kunde dog gjerne være andre Ejere imellem Fru Ingeborg og Mogens Andersen. Man kunde tillige kalde de

anferte Fruers Mænd for Ejere; men det ses alligevel, at Gaarden en lang Tid har gaaet i Arv i Lindenovslægten.

Paa Jerslev Herredsting 1635 blev læst følgende Brev:

»Efterdi min Tjener Kristen Asdal i Hejselt sig beklager, at noget Kjær og Rishug er kommen fra hans Gaard Hejselt, hvortil det fra Arilds Tid haver været brugt, men nogen Aar forleden det ved vrang Undervisning er derfra kommen, da er det min alvorlige Villie og Befaling, at hvo som haver samme Vaaning udi Brug, som findes Lodskift af Rishug paa, til fornævnte Hejselt haver været brugt udi Jens Terkildsens Tide, der ibode, de da tiltænker strax at udlægge dette igjen til for^{ne} Kristen Asdal, hvad heller det findes til Eng eller anden Brug indtaget, og dersom nogen haver det indgjærdet eller indhegnet, de da strax tiltænker deres Gjærder derfra at flytte og sætte dem paa de Steder, de af Arilds Tid haver staaet; findes der nogen modvillig derudi, vil jeg det vist hos dem vide, at de min Befaling ikke agte.« Dat. Bangsbo 1600. Ingeborg Skeel.

Samme Kristen Asdal, som altsaa boede paa Hejselt 1600 og maaske noget efter, forekommer igjen senere. 1635 førtes nemlig paa Jerslev Herredsting Vidner for, at »noget før Kejserens Tid« blev fundet Liget af en myrdet Kvinde i Skoven ved Bjærgtet i Torslev. Kristen Asdals Datter blev skyldt og dømt for Mordet; men Aftenen før det skete, havde man set baade ham og Datteren i Følge der i Nabolaget, og efter de »Trapper«, der stod i Sandet omkring den myrdede, havde der været to om Gjærningen, hvorfor, da dette rygtedes, »Kristen Asdal rømte ud af Landet og lod sig ikke til Syne igjen, førend længe efter at Datteren var henrettet.«

Den førømtalte Retssag var følgende:

Hans Pedersen Foged paa Asdal havde paa sin Hosbonds Vegne (Korfits Trolle til Sandholt, som ogsaa ejede Ormholt) indstævnet »veif. og ærlige Niels Mortensen Kjærulf, residerende paa Hejselt, angaaende nogen Ejendom i Hejselt Mark, Hr. Korfits Trolle tilhørende, hvilken Niels Mortensen nu paa 3die Aar haver sig tiltaget, brugt og bjærgtet imod den gode Herres Villie og uden aarlig Afgifts Erlæggelse, som Niels Mortensen ellers i forrige Aaringer, medens han haver besiddet Hejselt, betalt haver. Nok for han 2 Gange forleden Sommer med Vold og Magt uden lovlig Adkom skal have ladet tage udaf

Hr. Korfits Trolles Ejendomme i Try deres Kvæg udi deres fri Fourte og Fællid i Kokvådshede, haver ladet samme deres Kvæg drive til Hejselt og der sat udi Fold. I ligemaade indstævnedes Fru Kirstine Bek til Vraa og hendes tvende Døtre Ide og Elisabet Rodsten, om de havde noget dertil at svare; de ejede nemlig Hejselt.

Hans Pedersen fremlagde i Retten følgende Breve, som skulde bevise Korfits Trolles Ejendomsret.

1. »Kjendes vi efterskrevne Karen Hvas¹⁾ til Søndergaard og mine Døtre Mette, Dorte og Margrete Mogensdatter og gjør for alle vitterlig, at for den Gjæld, vores salig Mand og Fader, afgangne velbyrdige Mand Mogens Andersen til Hejselt var velb. Mand Otte Skeel til Hammelmose skyldig, efter at den velb. gode Mand havde ladet vores for^{ne} Mand og Fader forfølge til Indvisning efter Rigens Ret, da blev velb. Otte Skeel efter samme Forfølgning for sin Gjæld udlagt af Hejselts Ejendom o. s. v.; dat. 1629. i Resten er enslydende med sidste Halvdæl af følgende Brev.

2. »Vi efterskrevne (4 Bønder af Torslev Sogn) kjender og gjør for alle vitterlig, at eftersom velb. Otte Skeel til Hammelmose havde ladet sal. Mogens Andersen til Hejselt med Lovmaal efter Rigens Ret forfølge til Udlæg for hans Gjæld, han ham efter hans Breve pligtig var, da eftersom vi var tagen af Tingge at være med i samme Udlæg, var vi med den gode Mands Fuldmægtig paa Hejselt Mark og for samme Gjæld blev da udlagt af Hejselt Hovedgaardens Ejendom til velb. Otte Skeel 12 store Agre, ligger tilsammen udi et Fold, kaldes Stakken-Aas, løber sønder og nær, begynder alle oppe ved det ny Kast og løber i sønder ned ad Hejselt; saa langt for^{ne} Agre strække sig i Længde og Bredder, vi mente ikke at kunne saaes med mindre en 18 Tdr. hammelt Korn.

¹⁾ Efter Samling af Meddelelser om Personer af Navnet Hvas 4de Del af F. Hvass, herte Karen Hvas til den Gren af Hvasserne, som førte en Lillie i Skjoldet, og hun var Datter af Mikkel Nielsen til Gerholm og Inger Gundesdatter. Hendes Mand Mogens Andersen, der nævnes til Stensbæk 1589 og 1601 til Hejselt (der kan efter dette næppe have været nogen anden Ejer til Hejselt imellem Fru Ingeborg og Mogens Andersen), var af Ætten Wognsen med 3 Mandhoveder i Skjoldet.

Sammeledes udlagdes i for^{ne} Gaards Enge 2¹/₂ Engeskifter, det første begynder, som den ny Kast med vester Ende løber i Aaen, næst op til paa sønder Side kaldes Brun-Eng, det andet næst derhos kaldes Bagges-Hest, det halve Engeskifte næst hos liggende paa sønder Side kaldes Heens-Eng, strækker sig alle op til Land, saa langt Engbond er og ud ad Aaen til Midtstrøm; at dette saa i Sandhed er tilgaaet, vidne vi med vores Indsegl undertrykt. « Dat. 1629.

3. Nok fremlagdes en Lodbog, som udviste, at ovennævnte udlagte Ejendom ved Skifte i Odense 1654 var tilfalden Jomfru Birgitte Rantzau, som siden blev Korfits Trolles Hustru.

4. Fremlagdes sal. Anders Pedersens, fordum boende paa Hejselt, udgivne Brev: »Eftersom velb. Fru Ide Skeel (ovennævnte Otte Skeels Datter og Moder til førnævnte Birgitte) sal. Frederik Rantzaus til Asdal mig haver forpagtet en Del Ager og Eng, som hun i Hejselt Mark skal være berettiget, saa lover jeg aarlig til hver St. Martini at give den velb. gode Frue 5 Rdlr., saa længe jeg samme Jord mægtig er. « Dat. 1656.

Endvidere vidnede 8 gamle Mænd af Torslev Sogn, »at den Ejendom i Hejselt, hvorom de i Dag oplæste Breve ud-siger, haver tilhørt Ormholt's Ejere i 30 Aar, og have de aldrig hørt nogen Tvistighed derom, førend nu Niels Mortensen til for kort Tid siden forholder Afgiften deraf og ikke vil betale til Korfits Trolle. «

Niels Mortensen, som mødte baade paa sine egen Vegne og paa Fru Kirstine Beks, fremlagde først i Retten en Lodbog, omhandlende en Søsterlod, som 1669 ved Skifte i Kjøbenhavn efter sal. Fru Sofie Lindenov tilfaldt Fru Ide Lindenov »efter derom imellem Fru Sofies Arvinger og velb. Mand Henrik Rantzau til Schøneweide oprettet Kontrakt, dat. Møgelkjær 1666, ere de (Lindenoverne) tilberettiget til at tage Arv efter hende, dog først at tiltræde og i virkelig Possession at tage, naar velbemeldte Henrik Rantzau ved Døden afgaar; efter bemeldte Kontrakts Formelding tilkommer der paa en Søsterlod 82 Tdr. 2 Fdkr. og 2 Alb. Hartkorn, derfor er til samme Lod udlagt i Vendsyssel Hejselt Gaard, Anders Pedersens Enkø paabor, skylder 12 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg, med videre samme Lod indeholder, beløber samme Hartk. sig til 81 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdkr. 1 Alb. « o. s. v.

2. Nok Fru Margrete Rosenkrandses Brev: »Jeg Margrete Rosenkrands til Hundslund gjør hermed vitterlig, at jeg for bevist flittig og tro Tjeneste haver undt og bevilget min Tjener Peder Mogensen, forrige Skriver og Gaardsfoged paa Hundslund, min Gaard Hejselt udi Torslev Sogn med Ager, Eng, Tørvegrøft og Fædrift, eftersom den nu med Grøft og Dige er omkast, og den skal nyde, bruge og beholde hans Livstid kvit og fri for Ægt og Arbejde og aarligen give mig eller mine Efterkommere til Afgift af den 16 Rdlr. og dem at yde og levere paa Hundslund hver Martini Dag. Hvis Korn og Hø, som er udi for^{ne} Gaard af sidste Aars Avling, haver jeg undt og bevilget ham for Frøgjælden, og dersom hans Hustru hannem overlever, da skal hun samme Gaard udi lige forberørte Maade beholde, al den Stund hun sidder i Enkesæde og Gaarden billigen med Bygninger ved Magt holder; men hvad det store røde Hus sig belanger, som staar paa Hejselt, skal Peder Mogensen ingen Værelse have udi eller sig dermed befatte, videre end jeg ham vil bevilge; at saa bevilget og samtykt er udi alle Maader af mig Fru Margrete Rosenkrands og af mine Arvinger holdes og efterkommes skal, som forskrevet staar, haver jeg med egen Haand underskrevet og min kjære Søn Hans Lindenov til Hundslund med mig til Vitterlighed.« Dat. Hundslund 1630.

3. Et Forbud, udstedt paa Børglum Herredsting 1668, hvorved Niels Mortensen paa sin Hosbond Henrik Rantzaus Vegne forbød Try og Elshave Mænd at indkomme i Hejselt Mark med nogen Slags Brugelighed (da boede i Try velb. Jomfruer Dorte og Margrete Mogensdatter, saa den Søndergaard, deres Moder Karen Hvas skriver sig til, vel var en af Bøndergaardene i denne By) »og eftersom nogen Tvistighed tilforn derom mellem Fru Ide Skeels Tjenere i Try og Elshave og velb. nu sal. Fru Karen Fris til Overgaard, som Hejselt den Tid tilhørte, samt Gjørtrud Klavsdatter (vel førn. Anders Pedersens Enke) der iboede, saa havde de kommen overens om og i Viborg oprettet en Kontrakt, hvorved Anne Fris og Gjørtrud Klavsdatter giver deres Minde til, at Try og Elshave Mænd udi Kokvadshede maa have Brugelighed, saalænge Gjørtrud Klavsdatter levede, men ikke længere, hvorfor Niels Mortensen, da de dem endnu samme Rettighed tilholder, herved vil have dem det forbudt.«

4. Niels Mortensen fremførte, at Hans Pedersen burde nøjagtig bevise, paa hvad Maade omtvistede Ejendom var kommen fra Hejselt; at det skulde være udlagt til Otte Skeel for Gjæld, »bør grundeligen bevises, da anderledes er at fornemme efter en Lodseddel og Ligning paa al skyldig Gjæld efter sal. Mogens Andersen, hvoraf ses, at Otte Skeels Fordring alene haver været omtrent 3 Daler, saa til disses Betaling eragtes ikke at kunne være sket Udlæg i Hejselts Ejendom.« Lodsedlen er saalydende: »Anno 1613 haver lignet og lagt alt hvis Gjæld, som fandtes efter sal. Mogens Andersen, da er hans efterladte Hustru Fru Karen Hvas Mikkelsdatter den Gjæld tilfalden, paa hendes Lod som efterfølger, til Fru Ingeborg Krabbe 850 Daler, Stygge Høg 400 Dlr., Hans Nielsen 100 Dlr., Peder Mikkelsen 185 Dlr., Otte Skeel $1\frac{1}{2}$ Rixd. 6 β ; er Anders Mogensen den efterfølgende Lod tilfalden paa hans Lod efter hans sal. Fader, til Laust Luno 150 Dlr., Jens Bjørnsen 140 Dlr., Kristoffer Basse 140 Dlr., Otte Skeel 1 Dal. 1 K 2 β . Findes endvidere Gjæld, som med Rette bør betales, da skal den skiftes og orddøles alle Mogens Andersens Arvinger imellem og hver tage sin Lod, hvad enhver bør med Rette af Hejselt« o. s. v.; underskrevet af Karen Hvas og hendes 4 Børn.

5. Nok i Retten fremlagdes Fru Kirstine Beks Indlæg: »For det første er Hejselt Hovedgaard mig efter min sal. Moder Fru Ide Lindenov arvelig berettiget og det for 24 Tdr. Hartk., saasom den hende og paa Lod efter hendes sal. Faders Søster Fru Sofie Lindenov arvelig og fuldkommen er tilfalden, ligesom sal. Fru Sofie Lindenov den og efter hendes sal. Broder Laust Lindenov arveligen er tilfalden, som han den i lige Maade efter sin salige Moder Fru Margrete Rosenkrands haver faaet i Arv, og havde hun aldrig hørt, at nogen anden havde Rettighed i Hejselt Mark inden Grøft og Kast; hvad Karen Hvases Brev angaar, da kunde det ikke have nogen lovlig Gyldighed, da det var udstedt længe efter, at hun var der fra Gaarden, og de 4 Mænds Brev kunde heller ikke gjælde, da de forlængst vare døde, og ingen af Brevene vare læste paa Tinget eller beedigede, ej heller kunde ufri Mænd gjøre Udlæg i fri Jord, medens gode Mænd var til.« o. s. v.

Endnu fremlagdes et Tingsvidne af Hundskund Birketing, udgivet 1677, lyder paa, at 8 Mænd af Torslev og Skjæve

vidnede om Hejselt og kom deres Vidnesbyrd deri overens, »at de, saalænge de havde kjendt Hejselt og Hejselt Mark, (den ældste af dem kunde mindes i 50 Aar), da havde den Fald Stakken-Aas ikke været brugt af andre end af dem, som boede i Hejselt, og er det os vitterligt, at saalænge Fru Margrete Rosenkrands ejede Hejselt, da ejede hun den alene, og ingen havde Lod eller Del deri med hende, siden Karen Hvas og hendes Børn kom derfra.«

Hele Aaret gik hen, medens der, snart af den ene Part, snart af den anden, paa Tinget fremførtes Synsvidner og andre gamle Mænd til at vidne om det omtvistede. Af disse omfangsrige Vidnesbyrd skal her kun medtages nogle korte Stykker, som tjene til Sagens yderligere Oplysning. — 8 Md. havde synet Hejselt Ejendom »og saa da først en Vej, som løber fra Try By ned imod Kokvadshede til det Kast, som nylig var opkast, og sønden for samme Kast var mange gamle og ny Veje ned over Heden. Dernæst saa de gamle og ny Fæstier løb fra Try By og sønder ned ad Kokvadshede; derefter saa de de omtalte Enge og 2 Tørvemoser i Kokvadshede, »i den ene laa omtrent en Sues Læs Knoptørv, mest i Stykker huggen, og i den anden store Mose var mangfoldige Tøvegrave, og laa mange Veje ned fra det ny Kast og Dige og ned til Mosen; saa de de Enge ved Piersholt (var en Skov) »da laa der Vej fra Engene op igjennem Piersholt, og nok saa de nogle gamle Fæstier fra Elshave Huse omkring Bakkerne for Enden af Agrene og ind ad Piersholt.« — 4 Md. vidnede som den ældste, der kunde mindes over 50 Aar, »at 1621, da han kom fra Elshave og ud til Aalborg, da havde de af Try deres Fædrift og Tøvegrøft i Kokvadshede, og de af Elshave drev med deres Kvæg over Høgheden og ind ad Piersholt, og ingen paa den Tid gav Last eller Kjære derpaa.« — 8 Md. vidnede tvært imod, nemlig, »at de havde kjendt Hejselt i over 40 Aar, og da var Gaardens Mark med Grøft og Kast omlukket, og begyndte samme Kast med den vestre Ende ved Aaen imellem Hejselt Enge og Try Enge og løb saa øster mellem Kokvadshede, som ligger inden og sønden for samme Kast, og imellem Try Fæled, som ligger norden for, og endes samme Kast med øster Ende ved den Bæk, som gaar østen omkring Hejselts Mark; ligesaa laa Piersholt inden og for Kastet, og aldrig havde de hørt, at de af Try og

Elshave havde haft nogen Brugelighed i Hejselt Mark, uden det var med deres Minde, som boede paa Gaarden.« — 16 Synsmænd, hvoraf flere vare Omegnens Herregaardsforpagtere, vidnede ogsaa, »at de havde set det Kast, som laa omkring Hejselt Mark, var det nylig færdet, men syntes dem at være gjort, hvor før havde været et gammelt Kast, og var der ikke andre Ledder derpaa end Kirkeledet, og var Kokvadshede mest Ager og furskaaden Jord og laa Hejselt nærmere end Try, saa dem syntes, at de af Try og Elshave ingen Brugelighed kunde have i denne Gaards Ejendom. Nok saa de et andet gammelt Kast om Hejselt Indmark, og begyndte samme ved Hejselt Mølle-dam og gik i Nør.« — 8 Md. vidnede ligesom den ældste, der kunde huske i over 50 Aar, »at noget før Kejserens Tid da lod Fru Margrete Rosenkrands kaste det Kast og Grøft, som er norden omkring Hejselt Mark og imellem Hejselt og Try Marker, og da er det vitterligt, at den Fold Jord, som kaldes Langdeis, som nu ligger til Try og ligger sønden og vesten for Try, laa til Hejselt, før Kastet blev gjort; men blev samme Fold Jord siden delt og skift til dem, som boede i Try; thi sal. Fru Margrete Rosenkrands ejede den Gang Hejselt, Try, Ormholt, Elshave og andet mere Gods i Torslev Sogn.« — En anden Mand vidnede, »at for 40 Aar siden lod Peder Mogensen, som da boede paa Hejselt, bygge Møllen, som nu ligger til Gaarden, og var der ingen Mølle før, ej heller havde nogensinde været Mølle andensteds til Hejselt, og det gamle Kast, som begyndte ved Mølle-dammen og gik nord om Hejselt Mark, imellem denne og Kokvadshede, gik derefter længere i Nør og skar den anden ny Kast, maatte være gjort i sin Tid for at værne om Hejselt Indmark og kunde ikke være Skjel imellem denne Gaard og Try.« Efter et af Vidnesbyrdene var Kokvadshede 500 Favne i Længden og 200 Favne bred.

Herredsfogden turde ikke afsige Dom i Sagen, men hen-skjød den til Landsdommerne, da baade de fremlagte Breve og de øvrige Vidnesbyrd vare hinanden modstridige.

Skovene i Torslev Sogn i 17de Aarhundrede.

Af afd. Lærer Lavst Røjkjær.

Torslev Sogn i Dronninglund Herred, som maa henregnes til Vensyssels Højland, da jydsk Aas strækker sine Udløbere derind, har i gammel Tid været rigt paa Skov, eftersom de efterfølgende Tingsvidner melde om, at der endnu i første Halvdel af 17de Aarhundrede var en god Del Skove tilbage, om end nogle af disse vare smaa.

Ti Synsmænd »hjemled for Tingsdom 1635, »at de havde synet de Skove, som sal. Margrete Rosenkrands's Arvinger haver i Fællig i Torslev Sogn, for at se, hvor mange Svin der det Aar kunde fødes deri; først saa de *Tyrrestrup Skov* med *Klarbækholt*, derpaa kan fødes 26 Svin, *Brouholt* til Vestergaard i Try 40 Svin, *Vang Nørrefælled* 36 Svin, *Vang Sønderfælled* til Aalbjerger, Gjersholt og Vang 36 Svin, *Øster* og *Vester Raaholt* til Try 16 Svin, *Tveden Endeltskov* 28 Svin, *Voldsted Skov* 12 Svin, *Hiegaards Skov* 1 Svin, *Piersholt* ved Hejselt 7 Svin.«

Samme Aar havde 6 Mænd »synet Birte Lindønovs Skove i Torslev Sogn, hvad de dette Aar kunde føde, først saa de (et Par Navne, kanske flere, ere borte, da Tingbogen der er opædt af Fugt; en af disse Skove kunde føde 20 Svin) *Nørre Vraa Skov* med *Stenskov* 80 Svin, *Ormholt Endelt* 40 Svin, og *Bjerre Skov* 36 Svin, *Vrængmoseholt* fra Ovstrup Skov til Ravnsholt Led¹⁾ 20 Svin, *Ravnsholt Skov* fra Led

¹⁾ Vrangmoseholt, Ravnsholt Skov og Ovstrup Skov i Jerslev Sogn have altsaa den Gang udgjort en samlet Skovstrækning.

og Øster saa langt samme Endelt strækker 30 Svin, *Grønskov* med *Ormholt Endel* østen Bækken saa og *Horshave Skov* 50 Svin, *Lunderholt* 6 Svin, *Elshaveholt* 8 Svin, *Gjærsholt Endelt* inden Lukket 2 Svin, *Gjærsholt Endelt* uden Lukket med *Aalbjerg Skov* 50 Svin, *Hammersholt Lund* 8 Svin, *Lille Endelt* vesten for *Søholt* 3 Svin.«

Foruden disse her nævnte omtales ofte i Tingbøgerne *Sønder Vraa Skov*, der 1635 tilhørte Birte Lindenov og 1643 Frederik Rantzau til Asdal. 1635 havde 3 Mænd synet »hvad Vindfælder, der var falden i Sønder Vraa Skov næst før end det sidste Fald, og hvad deraf er borttaget, da blev de forevist 7 Stkr. Vindfælder, 3 Stkr. er borte og af de andre er 3 eller 4 Læs borttaget.« — 1643 blev læst et Forbud paa Tinget »at Mændene i Smikken og Knir ikke maatte drive med deres Kvæg over Sogneskjællat ind i Torslev Sogn i Søndervraa Skov, som var fri Fællig til den gode Mands Frederik Rantzaus Gods, til Vraagaard Høngaard og Vraa By.« Samme Aar toges Syn over, hvad der ulovlig var hugget i Skoven. 4 Synsmænd »saa da, at der var hugget 4 grøn Stykker, 2 Skaj og 3 Klou saa store som Halvtønder og Fjerdinger og nogle Grene var afstukket«. Manden i Smikken blev indstævnet og skyldt for denne Skovhugst. Hans Husbond Markvard Kaas til Tidemandsholm satte i Rette, »at han vedkjendte sig som Lodsejer i Skoven, og efterdi de andre Lods-ejeres Tjenere hugger i samme Skov, og den ej er lyst udi Kværstade, da formener jeg, at ingen Lovmaal bør min Tjener overgaa, med mindre det bevises, at han har hugget mere end min Lod kan taale«. Alligevel blev det ikke bevist, at Markvard Kaas havde Rettighed i Skoven, hvorfor hans Tjener dømtes til at bøde for sin Gjærning efter Loven. — Mændene i Smikken og Knir have nok alligevel ikke ladet sig forskrække, men ere vedblevne at bruge Skoven; thi flere Gange i de følgende Aar gjentoges Forbudet, at de »ikke maatte drive deres Kvæg derind, ej heller hugge enten grønt eller visse i Skoven«.

1677 toges atter Synsvidne over nogle af Sognets Skove. 4 Synsmænd vidnede, »de havde været først i *Nørre Vang Fællid*, saa de der 45 Stubber, de halve grøn, og de halve »hallinds« (o: visnet); dernæst saa de Fællid ved *Broubækken*, deri var hugget i Sommer 3 grøn Stubber; dernæst saa de i

Nørre Vraa Skov 13 Stubber, de 11 grøn, de to hallinds; saa de i samme Skov 4 grøn Stubber, to var afbrændt, et var brændt i Kul og laa noget af paa Stedet, og de andre to laa og paa Stedet, dernæst saa de i samme Skov 17 grøn Trær, som stod paa Stedet og var brændt, og dem syntes var brændt fra Grøden. Der foruden saa de i alle *Ormholt Skove* baade Fællig og Endelt Skov intet at være hugget derudi eller gjort Skade, som dem kunde synes, siden det store Skovfald skete«. Skovfogden for *Nørre Vraa Skov*, en Mand fra *Vraa*, vidnede, at *Mauden* i *Koldbro Mølle* »havde hugget og bortført 4 Trær af Skoven og endnu 1 Træ havde han brændt i Kul, samt hans Sønner havde sat Ild paa 6 Trær, hvoraf 2 ligger paa Stedet, 2 endnu staar og er mesten fra Grøden; de andre, som er brændt, veed han ikke, hvem det har gjort«.

Nu ere alle disse Skove saa næsten forsvundne. Ifølge Meddelelse af en i Sognet boende Mand findes ved *Ormholt* en lille Skov fra gammel Tid; men der er i de senere Aar plantet store Stykker til. Af andre Skovlevninger findes én ved *Smeddegaard* paa omtr. 1 Tde. Land, og én ved *Knagholt* af samme Størrelse, samt lidt *Krat* ved *Vrængmose*; de ere sandsynlig Levninger henholdsvis af *Sønder Vraa Skov*, *Stenskrog Skov* og *Vrængmoseholt*.

Endnu kan tilføjes, at der ved *Gaardene Fuglsang* og *Tamstrup* ligeledes har været Skov, hvorom *Børglum Herreds Tingbog* for 1682 giver Underretning. *Fuglsang* blev nemlig dette Aar synet af 4 Mænd, udnævnte af Tinget, og hedder det tilsidst i deres Synsberetning: »Fandtes en liden Egeskov norden for Gaarden i Endel, hvorudi var (hugget?) 18 Eger og to Esker; i en Bøgeskov vesten for Gaarden fandtes en Bøg nylig at være afhuggen fra Roden, og stod paa Stubben *Ejler Ejlersen Holm* paa *Stensbæk* hans Stempel, saa og tvende gamle forfornede Bøger, som selv var falden fra Roden.« — *Ejler Ejlersen Holm* lod samme Aar paa Herredstinget læse et Forbud, »at ingen maatte i store og lille *Tamstrup Skov* (hvoraf han kjendte sig som Ejer til de 2 Parter) hugge enten grøn eller vissen forsken eller forfornede¹⁾ Trær eller

¹⁾ forsken er det samme som raadden, forfornet, noget raadden. Den Part af Skoven, som laa til *Lille-Tamstrup*, regnedes i *Ormholt's Jordebog* for 1670 til 80 Svins Olden.

afhugge Grene eller bortføre Fælder« o: Vindfælder; men de 2 Mænd, som boede i Tamstrup, havde ligegodt hugget i Skoven, hvorfor de indstævnedes og Synsmænd bleve udnævnte til at syne den Skovskade, de havde gjort. Disse vidnede, at der siden 1678 var hugget følgende: »først saa de i den Part, Niels Nielsen i store Tamstrup var tildelt og beordret at svare til, der fandtes hugget 1 vissen Stub, 1 grøn Træ, 1 grøn Gren og 4 raadden fosket Stubber. I den Part, som Hans Nielsen i lille Tamstrup var tildelt at svare til, fandtes hugget 7 grøn Stubber, som nu var mesten vissen, 2 grøn og hule Trær, 3 vissen Trær, og i det sidste Aar 10 al (o: hel) grøn Stubber, 2 hule og grøn Stubber, den ene af dem havde været brændt Milekul af, og Milen fandtes at være opøst om Stubben. Nok saa de 5 grøn Stubber, som var afhugget, somme 6 Alen og somme 4 Alen fra Jorden, af halv grøn og halv forfornede Stubbe saa de 8 og af raadne og forsket Stubber saa de og 8. Nok saa de en grøn Stub, som nylig var hugget, hvorudi kunde være 4 eller 5 Læs, og som dem syntes, da havde de afhugne Trær været paa Storlighed en Del som en Tønde stor, en Del som Halvtønder og en Del noget mindre.«

Videbrev for Fly Sogn.

Meddelt af J. Kinch.

I Ribe Stiftsarkiv findes blandt Sager vedkommende Estvadgård Stiftelse et Videbrev for Fly Sogn i Fjends Herred i Viborg Stift, omtr. 1 $\frac{1}{4}$ Mil syd for Skive. Anledningen til, at Brevet findes på dette Sted, er, at Fly Sogn tildels hørte ind under den nævnte Stiftelses Gods. Sammesteds¹⁾ er det også, at Vide- og Vedtægtsbrevet for Søgårde i Sevel Sogn findes, der er meddelt i 2det Bind af disse Samlinger.

Der er efterhånden i dette Tidsskrift meddelt flere Vide- og Vedtægtsbreve fra forskjellige Dele af Jylland. Når alligevel dette endnu optages, er det, fordi det formentlig udtaler sig klarere end almindeligt om flere Forhold og berører Punkter, som ellers ikke pleje at omtales.

Det må overhovedet anses for mærkeligt, at uagtet disse Videbreve have været så meget almindelige, idet vistnok de fleste Byer eller Sogne have haft deres, og uagtet de i det Hele taget behandle de samme Forhold, har der dog ikke dannet sig nogen fast Form for dem. Tvertimod ere alle de, som hidtil ere bekendtgjorte, temmelig afvigende i deres Form og i Ordningen af Indholdet, medens dette sidste dog naturligvis i det Hele taget hviler på den samme Kreds af Fore-

¹⁾ Sammesteds findes ligeledes et Vide- og Vedtægtsbrev for Øster-Dølby med Dølbygård og Ruds Mølle i Hindborg Herred i Salling, som tilsammen må have udgjort et Ejerlav. Dette Brev er dog tildels ødelagt af Fugtighed.

stillinger. De enkelte Breve få derved en mere original og selvstændig Karakter, og de kunne på en heldig Måde tjene til at udfylde og fortolke hverandre.

Den første Side af Håndskriftet er næsten fuldstændig ulæselig. Den har indeholdt en Fortale, af hvilken så Meget synes at kunne udfindes, at Videbrevet er en Omskrivning af et tidligere. Kun Slutningen, som findes på næste Side, er læselig og lyder således: Forpligte vi os derfor samtlig disse Artikler at holde og efterleve.

Art. 1.

Skal menige Grander og Bymænd årligen, 14 Dage før S. Voldborg Dag, samles med hverandre om Byens Gavn og Bedste, på det at Korn og Eng udi god Tid kan blive hegnet, og hvilken Mand som da ikke selv udi egen Person enten det første eller anden Gang møder, han skal give til Straf til Byen 1 Mark danske, med mindre han ligger på sin Sygesæng eller er af By i Kongens eller Herskabets Ærinde, og skal samtlige Grander, ingen undtagen, gå i samme Mands Gård og pante hannem for forskrevne Penge og ej bryde dermed enten Vold, Hærværk eller Andet efter Lovens 3die Bog, 13 Kap., 31 Artikel¹⁾. Findes nogen Mand herudi gjenstridig og vil ikke gå med de andre, da skal han strax pantes for Halvdelen så meget, næmli 8 β danske.

2.

På fornævnte Tid, når vi således ere forsamlede, skal vi udnævne dem, som skal være Aldermænd²⁾, 1 Mand af hver By, som det efter Orden og Omgang kan tilfalde, og dennem Videbogen og Tallierne at levere³⁾. Såfremt nogen af dennem skulde ikke af vi andre synes dygtig dertil, da antages den

¹⁾ Lovens III., 3, 28—48 handle om Forhold mellem Bymændene indbyrdes og gå ud fra, at der i hver By er visse Vedtægter, og af Flertallet kan tages Bestemmelse til fælles Bedste, som forpligte Alle.

²⁾ Skrives altid »Aldermænd«.

³⁾ Sognet indeholder kun 2 Byer, Fly og Åkjær. — Aldermændene nævnes altid i Flertallet, selv hvor der er Tale om Forhold i en enkelt By (se f. Ex. Kap. 3 og 4). Det kunde deraf synes, som om de virke i Fællesskab for hele Sognet; men dette er dog neppe Meningen.

næste, efterstående efter Omgangen, og bör Aldermændene at gå de andre Bymænd for med god Exempel i Korn og Enge at hegne, og hvilken som vægrer sig ved samme Aldermands-Bestilling at antage, når hand af Bymændene, som för er rört, er udvælget, skal han give til Byen 1 Rigsdaler eller og pantes derfor og stå det for Året om (?).

3.

Åldermændene skal menige Mænd i Byen være hørige og lydige i Alt, hvis de tale og påligger til Byens Gavn og Bedste. Befindes Nogen uskjelligen at imodstå eller med Skjelden, Banden eller Spotten at antaste og overfuse, da skal den bøde til hannem 1 Mark danske hver Gang, det sker, til Byen 8 β , og er det hans Ære angående, da hæfte han for Tiltale til ham efter Loven, og strax pantes af Bymændene for forskrevne Brøde.

4.

Dersom Aldermændene med de fleste og bedste Bymænd ligger nogen Kjær eller anden Jord i Hegne til Byens og menige Mands Nytte og Gavn, skal (det) blive urygget og må ikke af nogle Få rygges. Hvo som det driver eller drive lader med Forsæt, bøde til Byen for hver Kreatur 8 β og pantes.

5.

Skal hver Mand eller hans visse Bud møde på Grandstævne hver Søndag efter Middag, strax Hyrden driver efter Prædiken, indtil alt Kornet er indhøstet, og der lade sig opskrive for sine Kreaturer, der har været til Skade forgangne Uge i Korn, Eng og Hegne, for en Hest, Øg, Ko, Stud, Ungnød, 2 Kalve, 4 Får, 6 Lam, 1 gammel Svin, 2 Gris, 4 Gjæs en Skilling danske. Hvo ikke møder i Tide, give 1 Sk., og hvo slet Ingen kommer fra, give 2 Sk. ¹⁾.

6.

Hvo som ikke godvilligen lader sig opskrive, når hannem af, hvem det haver set, at hans Høveder har været til Skade, overbevises, men ved Sværen og Banden vil forsvare sig, han

¹⁾ Det sidste Punktum er senere tilføjet, men med samme Hånd.

bøde for hver Gang, det sker, 4 Sk. og derforuden svare Skaden efter 2 Granders Afsigelse og pantes derfor, om han ikke godvilligen vil det udlægge.

7.

Hvilken Mand eller hans Folk som med Skjændord eller ubekvem Tale overfalder den anden på Grandstævne eller griber til Våben, hoder eller truer, bøde strax til Byen 1 M. danske; men sker der Slag, Hårgreb, Jordskud eller deslige, da den, som gjør Klammeri, at bøde til Byen 2 M. danske, og er der lige Skyld på begge Sider, da give hver, som forskrevet står; men giver den Ene hverken Årsag til Klammeri eller øver nogen Gjenslag, da være han fri og have sin Tiltale til den, som ham overfaldt, efter Loven foruden det, som han ellers skal give til Byen.

8.

Ingen må enten sværge eller bande på Stævne, uden det bliver hannem af Aldermændene tilladt imod tillagt Skyld sin Uskyldighed at bekræfte. Hvo som herimod modvilligen handler, bøde, hvergang det sker, til Straf 4 Sk. Ellers sker det af Uagtsomhed, hver Gang 2 Sk., hvilke Penge skal især af Aldermændene indkræves og udpantes, og når de andre Videpenge enten deles imellem Granderne eller anvendes til Byens Nytte, da disse at uddeles til de Fattige og mest Nødtørftige i Byen efter Sognepræstens og sex af Bymændenes deres Råd og Samtykke.

9.

Hvadsomhelst nogen Mands Hustru, Börn eller Tjenestefolk, som han i sin Sted på Stævne fremskikker, forser sig imod ovenskrevne Artikler, enten med Sværen, Banden, Skjelden, Truen og Slagsmål, det skal Manden (eller) Husbonden svare til og selv pantes for så fuldkommelig, som det var sket ved ham selv, så vidt som efter Videbogen er angående; men den, som er bleven overfalden af nogens Mands Tjenestetyende på Stævne, i så Måder have sin Tiltale til Tyendet med Lov og Ret forbeholden.

10.

Skal vi årligen i hver By have en Hyrde og give hannem

hans Rettighed, desligeste en Markmand til al Byens Mark at vogte og give hannem til Vide og Løn, som hertildags brugeligt haver været, item en Svinedreng over al Byen og hannem lønne og made, som sædvanligt været haver.

11.

Skal hver Mand årlig udi rette Tid lukke for Korn og Engene, hvor lukkes skal, når Aldermændene med de Andre det pålægger, til hvad Tid og Dag de det tilsiger at skal være lukte for hver Sted. Hvo det ikke vil gjøre og er dermed forsømmelig, han bøde for hver Dag, han lader sin Lukke derefter stå ulukt, for hver Lukke 4 Sk. danske og derforuden tage på sin Tallie, hvis (d. e. hvad) Kreaturer da indgå, imedens den er ulukt.

12.

Til samme Tid skal og alle Byens Ledder (Ledde) af de Vedkommende, efter som tilforn vedtaget er, forsvarligen være hængte. Hvo som med fornævnte Ledder findes forsømmelig og ikke til bestemte Tider dem forfærdiger og ophænger, bøde for hver Dag, de ere uhængte, 6 Sk. og derforuden tage på sin egen Tallie¹⁾, hvis Høveder der kommer indenfore, så og bøde Skaden efter Dannemænds Sigelse; mens om så sker, at Nogle ere forsømmelige med deres Anpart i Leddet at tilbringe, da bør de Første at være forpligtet alt Leddet på deres Bekostning at forfærdige og hænge, og når det er sket, skal Aldermændene tage 2 Mænd med sig og vurdere samme Led, hvad den Forsømmeliges Anpart haver kostet de Andre, som det haver hængt, og skal menige Grander gå i samme Mands Gård og der tage dobbelt så Meget til Pant, som hans Anpart i Leddet blev vurderet for, og levere det til dem, som Leddet haver bekostet, hvilket de beholde, indtil det løses med så mange Penge, som deres Anpart i Leddet var vurderet for, og om de det ikke vil løse efter Advarsel og Tilbydelse, da beholde sig Pantet dem, som det haver i Hænde.

¹⁾ På Tallien synes efter dette Videbrev kun at være antegnet Bøderne for Kreaturer, som vare komne i anden Mands Korn eller Eng, men ingen andre Bøder.

13.

Når så Ledder og Lukker er af Alle forfærdigede, skal de derefter holde dem ved Hævd og god Magt. Hvo det ikke gjør, men lader dem blive brøstfældige, han skal bøde om Søndagen 4 Sk. for hver Dag, han lod sin Lukke eller Led være brøstholden, efterat han derom var påmindet, og tage på sin egen Tallie, hvad som kommer indenfore på Korn, Eng og Hegnet, imedens hans Lukke eller Led er forfalden, og dertil svare Skaden.

14.

Hvilken Mand eller hans Folk som går, rider eller kjerør igjennem Byleden og lukker den ikke, bøder til Byen 4 Sk. hver Gang og derforuden skrives på Tallien for det, som kommer indenfore, og svare Skaden.

15.

Hvilken Mand som rider, kjer (kjerør) eller far (farør) endelangs eller tværs på nogen Mands Korn og gjør hannem Skade dermed, skal først betale Skaden efter Dannemænds Sigelse, når det bliver hannem overbevist, og give til Byen 1 M. danske.

16.

Hvo som rider eller kjer anden Mands Dige eller Led ned eller og vogter sine Bæster eller Andet derved og rider (sic) det ned, skal igjen strax forfærdige det, som det tilforn var, eller og pantes derfor, om han ikke det strax igjen vil bøde, og give til Byen 8 Sk.

17.

Valborg Dag skal alle Engene være udi Hegn. Hvo som efter fornævnte Tid lader sine Bæster eller andet Kvæg komme udi Engene, pantes for 4 Sk. for hver, hver Gang det sker, og derforuden betale Skaden, med mindre Sligt af samtlige Naboer tilstedes.

18.

Skal hver Mand rydde op for sin Eng udi Lavtide under Straf 2 Sk. for hver Sted, for hver Dag, den står uryddet, efterat det er pålagt, og skal de og gjøre Vaserne færdige,

når Aldermændene det tilsige. Hvo det nægter, bøde til Granderne 1 M. for hver Dag derefter, de Andre deres er gjort, og stande dem til Rette, som lider Skade.

19.

Ved Voldborgdags Tid skal menige Grander efter Loven gjøre deres Engeskjel under en halv Rigsdalers (rettet til: 1 M. danske) Straf, når det af Aldermændene er pålagt; men dog må Ingen gjøre Skjel på Engene, med mindre Aldermændene og Granderne ere alle tilstede, og skal de tilsige Aldermændene, hvo som vil have sin Engeskjel gjort kjendelig, og de med dem da beramme Tiden, når de skal møde til det.

20.

Hvad menige Mand udligger til deres Bygsæd-Høveder, det skal være udlagt, medens Bygsæden varer, og hvor Plovhøvederne i Bygsæden således skal være, der skal menige Mands være tilsammen. Hvo som med sine Plovhøveder enten Nat eller Dag drager fra de andre enten sender eller nær, enten i Eng eller i andet Hegne til Særdrift, bøder til Straf for hver Bæst hver Gang 10 Sk. og betaler Skaden, om det er i Eng¹).

21.

Hvo som driver eller tyrer i nogen Mands Korn, Eng eller Hegned, og det bliver ham af Mærkmanden, eller hvem det haver set, overbevist, da dersom det sker om Dagen, panttes han for 1 M. danske af hver Bæst eller Nød, som han der tyret eller vogtet haver, og derforuden betale Skaden; men sker det om Natten, da panttes han for dobbelt så Meget, og da kan hans Tyren eller Vogten snart anses lige ved andet Tyveri.

22.

Men hvis Bæster eller Fæ der slipper løs om Natten eller om Dagen og gjør Skade, han bøde igjen efter Danne-mænds Sigelse til den, som fik Skaden, og bøde til Granderne efter Vide og Vedtægt²).

¹) Smlg. om Hegned til »Plovfæmon udi Bygsæd« Asferg Vide- og Vedtægtsbog, Kap. 48 (dette Tidsskrift, IX., S. 277).

²) Naturligvis efter Reglen i Kap. 5.

23.

Tyrer Nogen sine Bæster eller Kvæg ved Korn, Eng eller Hegned, og de når derudi og gjør Skade, da bøde Skaden og til Granderne 4 Sk.

24.

Hvo som haver Følhopper¹⁾, må ej tyre dem langs op ved Siden af nogen Mands, at Føllerne (sic) går derudi og gjør Skade, ej heller imellem Kornraderne i Høstens Tid, med mindre de vil opskrives for 1 Sk. på Tallien for hver Føl og derforuden betale Skaden, og skal det være Markmanden til-ladt sådanne at optage og hjemføre til den, som haver fået Skaden.

25.

Tager Nogen sine Høveder fra Markmanden, når han har taget dennem i Korn, Eng eller Hegned, eller på Vejen hindrer hannem eller tager dem fra hannem, han bøde til Granderne 2 M. og derforuden betale Skaden.

26.

Hvo som tager sine Svin fra Hjorden, efterat Svinehyrden haver dem antaget, han bøde 2 Sk. hver Dag, indtil de kommer til Hjorden igjen, med mindre de lægger Grise eller sæl-ges eller på Sti indsættes.

27.

Og skal ingen drive nogen Særhjord, efter vores Korn og Eng er lagt i Hegne, og Hjorden (sic) haver antaget Kjøerne at vogte, og skal vi lade En gå med Hyrden, som sædvanligt haver været. Hvo som tager sine Høveder fra Hyrden og driver sær dermed, pantes for 4 Sk. for hver Nød, hver Gang det sker; dog ikke hermed forment, om nogen haver et svagt Høved, som ej kan vinde og være med Hjorden, han jo må have det på sit Eget eller Byens Fælled Andre uden Skade, til det kan vinde med Hjorden igjen; men sker det længere, da gives 2 Sk. for hver Dag, han så holder det, efterat han er advaret.

¹⁾ Der står *Følhoser*; måske menes der egentlig Ordet *Følhors*.

28.

Skal Ingen begynde at så Byg, slå Hø eller at høste Rug og Havre ¹⁾, förend Åldermændene med menige Bymænd det pålægger og Tiden berammer, uden han strax vil pantes for 2 M., som herimod gör. Dog må den, som trænger, høste en Trave eller halvanden til sit Huses Fornødenhed; dog för han det gör, må han give Åldermændene det tilkjende under Straf for 4 Sk. til Byen.

30.

Når Engene slås, må Ingen føre sine Bæster med sig inden Engegrøften eller Vaserne. Hvo det gör, bøde for hver Bæst 4 Sk. og stande dem til Rette, som lider Skade derover.

31.

Haver Nogen bortlejet Eng til andre udenbys Folk eller Agerjord, da må de ej høste eller slå, förend Bymændene selv haver begyndt. Begynder de för, da bøde den derfor, som det haver bortlejet, 1 M. danske og pantes derfor. Det Samme er og at forstå, om nogen Fremmed sår Byg.

32.

Haver nogen Udenbys Eng på Fly Mark, da tillades dem ikke samme Eng at bjærge, förend Bymændene begynder at bjærge deres, og at de så skulde kjöre på Andres uslagne Eng eller Holmsteder med Heste og Vogn. Sker det, at de derpå kjører, da pantes de på Steden af Åldermændene for 12 Sk. og betale Skaden, og nedbryder de nogen Dige og gör Kjørsel over, da pantes de for 24 Sk. Ej heller må nogen af Bymændene nedbryde nogen Mands Dige og gjøre Kjørsel der, för samtlige Bymænd det samtykker, og den Mands Hø er tjenlig, som Digen skal neder for. Hvo herimod gjøre, bøder til Byen 1 M. og pantes derfor og derforuden svare Skaden.

33.

Hvilken Mand som med sine Folk går tværs eller langs

¹⁾ At det er med Forsæt, at der kun tales om Bygsæden, derimod om Rug- og Havre-Høsten, bestyrkes ved Kap. 31.

på Andres Holmsteder¹⁾ med Forsæt og trækker (skal vist være: træder) det ned, han bøder derfor 4 Sk. (senere rettet til: 1 Sk. af hver Mennisk); men hvo som kjerer over Andres Holmsteder med Heste og Vogn, han bøde derfor hver 8 Sk. og betale Skaden.

34.

Haver Nogen lejet Eng af andre Byer, da må de ej tilstedes at føre deres Bæster over Grøften eller Vaserne ud imellem Holmstederne eller Stakkene, med mindre menige Grander det samtykke. Gjør de herimod, da skal Manden svare Bymændene Brøden, som af dem er pålagt, som dem Engene haver bortlejet.

35.

Må Ingen lade sine Kloder²⁾ eller andre Bæster løbe efter Vognene, når de kjerer Hø eller Korn hjem. Sker det med Villie, da bøde for hver hvergang 4 Sk. og betale Skaden. Sker det for Vanvare, da gives 1 Sk., og den at skrives på Tallien, af hvem som det ser, og Skaden at gjælde.

36.

Må Ingen grave eller grave lade nogen skadelig Grøft i grøn Jord. Graver nogen grøn Jord der, som enten er Eng eller tilforn har været Eng, omendskjönt han selv det Jords mål sig tilregner, da pantes han uden nogen Forskænsel for en halv Rigsdaler for hver Læs. Graver Nogen grøn Jord strax ved Byen, som længe har ligget, og kan være Bymændene til Skade i deres Uddrift med deres Kvæg, da pantes han for 1 M. 8 Sk. for hver Læs. Graver Nogen grøn Jord i Fælled, hvor Græs kan voxe, da bøder han derfor, ligesom Steden er, han haver gravet på, og efter som Skaden befindes. Hvorfore når Nogen formenes at have gravet til Skade udi Fælled, skal Aldermændene altid tage 2 af Granderne med sig og

¹⁾ Efter Molbechs Glossarium bruges *Holm* om højere liggende Steder af en Eng såvel i Vendsyssel som i Sønderjylland. Måske bruges *Holmsted* i dette og næste Kap. i samme Betydning.

²⁾ Klod, ung Hest, skulde efter Molbechs Dialekt-Lexicon kun bruges på Fyn og Sjælland; bruges også andre Steder i Jylland.

bese Skaden og derhos efter Grøften og Jorden afsige, hvad han skal give til Straf, som det haver gravet, for hvilket de, såsnart de komme tilbage, skal pante hannem, dog ikke for mindre end 4 Sk. eller 2 Sk. for Læsset.

37.

Må Ingen have sine Svin uringet, når de vil vrede skadelig Vrod. Hvo som ikke ringer sine Svin, når de bliver advaret om, at de gjøre Skade, pantes strax for hver Svin 2 Sk. hver Dag, de derefter gå uringet, og derforuden bøde Skaden.

38.

Vil Husmændene have deres Kjør med Bymændenes på Agrene, da have de det udi deres Minde; mens i Heden og Fælled tillades det dem.

39.

Må ingen Husmænd eller Inderste drive med nogen Særhjord, uden de vil pantes derfor for 4 Sk. hver Gang for hvert Nød.

40.

Må Ingen give Nogen Forlov at grave Tørv eller slå Lyng i Fly Mark eller Hede at bortføre til andre Byer. (Senere tilføjet: ikke heller selv at bortføre af Heden (?) under Straf 1 M.)

41.

Må ingen Mand tage noget Tægtekvæg her til Byen, lidet eller stort, med mindre han ikke selv haver så meget Kvæg, som hannem tilkommer at må have; da må han tage ind på sit Tal af Andre for Leje. Dog hvis Nogen i Byen begjærer for Leje at få sit Kvæg og Bæster derpå, da bør han det for Fremmede at nyde. En af hver Tønde Hartkorn må have med Kohjorden, og 16 Nød i alt må have til en hel Gård.

42.

Hvo som kan tillades at tage Tægtekvæg, må svare sine Naboer og Bymændene, om de tager nogen Skade deraf, enten ved Smitte¹⁾ eller i andre Måder.

¹⁾ Det var jo i Kvægsygens værste Tid.

43.

Må Ingen tage nogen Tægtegjæs her til Byen andre Steder fra, når de selv haver 1 Flok, med mindre de vil pantes for 8 Sk. for hver Dag, indtil de kommer bort igjen, og må Husfolkene ej tilstedes at have Gjæs.

44.

Dersom det befindes, at Markmanden ser igjennem Fingre og dølger med Nogen enten Bys- eller Udenbys-Folk, da skal han give til Straf, hvergang han dermed befindes, 1 M. eller pantes derfor.

45.

Hvo som ikke i Mindelighed vil betale Hyrden og Markmanden eller Andre, som skal lønnes af Byen, bøde til Granderne 1 M. danske og derforuden pantes for deres Skyldighed.

46.

Hvo som befindes at tage enten Lyng eller Tørv fra hverandre i Heden eller andre Steder, han betale den Forurettede dobbelt så Meget, som han havde fra ham taget, og give til Straf 1 M. danske og strax pantes derfor.

47.

Ingen må bruge Fælled mere, end Fælled kan tåle, enten med Tørvegrøft, Lyngslæt eller deslige. Befindes han herimod at gjøre, bøde efter Dannemænds Sigelse til Byen så Meget, som det kan være værdt, han synes at (have) bjærget mere, end han kunde efter sin Ejendoms-Anpart tilkomme, og pantes derfor.

48.

Må Ingen drive eller drive lade nogen Slags Fæmon på Fly Sønderkjær fra Trogelsvig Grav og til Fly, enten om Foråret eller efter Høsten; men skal samme Eng være fri for al Fædrift både først og sidst om Året; hvo som herimod gjør, bøde til Byen, hver Gang det sker, for hvert Nød 4 Sk., som strax skal udpantes, om de det ikke godvilligen vil udlægge. Det Samme skal forstås om Nørkjær.

49.

Ingen må flytte sit Korn over 12 Favne fra Enden på

Ageren, når man høster, under Straf af 4 Sk., ikke heller sidelangs bortføre. Hvo herimod gjør, bøde for ethvert Sted 12 Sk. danske.

50.

Sønderkjær Fæled skal være fri Fædrift og Fæled, og må Ingen bruge derudi nogen Tørvegrøft, lidet eller mere, med mindre de vil pantes for 1 Rdl. (rettet til: 1 M. danske for hver Læs), hver Gang de gjør herimod. Det Samme er at forstå om Fly Nørkjær Fæled. (Senere tilføjet: Men graves der Hvolgrøft til Skottørv¹⁾, da bødes 3 M. for hvert Læs, og Steden igjen at opfyldes.)

51.

Må Ingen have nogen uskarne Heste, uden de holder dem i god Forvaring hver Mand uden Skade; men gjør den Skade, da bör den, der Hesten hører til, at betale den, der Skaden lider, og derforuden til Byen 1 M. og ellers at have sig at rette med deslige uskarne Heste efter Loven og Forordninger.

52.

Hvo som pløjer anden Mands Jord fra hannem eller underpløjer hans Jord eller slår hans Eng eller Korn bort, da skal det efterses af uvildige Dannemænd, som tages af Granderne. Befindes det da at være gjort af Vanvare og Uforsæt, da betale Skaden og ligge (sic) tilbage det, han haver pløjet, og til Byen give 4 Sk.; men befindes det at være gjort med Villie og Forsæt, da bødes til Byen 4 M. danske og pantes derfor; men vil han ikke ligge tilbage igjen det, som han haver pløjet eller høstet og slaget, da tiltales han efter Loven foruden overskrevne Bøde.

53.

Må ingen Mands- eller Kvindes-Person, enten af Gårdfolk, Husfolk, Inderster eller Tjenestefolk, hvem de være må, gjøre noget Arbejde enten for eller under Prædiken om Søndagen eller andre hellige Dage. Hvo herimod gjør, han bøde, hver Gang det sker, 1 M. danske eller Mere, alt som dens Formue er til, og hvilke som sig ellers, når Prædiken og

¹⁾ Skreves ellers i forrige Århundrede der i Egnen i Almindelighed Skotørv eller endogså Skoetørv, nu Skodtørv eller Skudtørv, brugt om Mosetørv. Ordets Oprindelse er tvivlsom.

Gudstjeneste er endt, med mudtvillig Arbejde forser, pantes for 8 Sk. hver Gang, og skal samme Penge gives til Byens Fattige. (Senere tilføjet: Hvo som kører af Byen, enten efter Tørv eller Lyng eller Korn eller anden Ting om Søndagen eller andre Helligdage før og under Prædiken, han bøde hver Gang 2 M. og efter Prædiken 1 M. af hver Vogn.)

54.

Skal menige Bymænd være forpligtet at færdiggjøre og ved Magt at holde alle Veje og Broer på Fly Mark, hvor Behov gjøres efter forrige Vedtægt, når de ere derom på Stævne af Aldermændene advarede. Hvo som herudi findes forsømmelig og ikke møder med Andre ved Stederne eller ikke vil tillægge det, som han til Sligt kan tilkomme, han give til Straf hver Gang og for hver Sted 8 Sk. danske og strax pantes derfor og derforuden betale det, som han til Sådant at forfærdige kan tilkomme.

55.

Må Ingen indelukke eller indpløje nogen Jord i fælles Mark eller i nogen Dræft; mens blive, som det haver været af gammel Tid, uden det sker med meste Bymænds Samtykke. Hvo herimod gjører, bøde til Byen 3 M. og have sit Arbejde forgjæves.

56.

Hvad som Oldermændene med fleste Part af Bymændene påligger til Byens Gavn og Bedste, det skal holdes og ikke af nogle få vræges¹⁾ eller omkastes under 1 M. dansk, og pantes derfor (rimeligvis senere tilføjet: eller og pantes, efter som Forseelsen er til).

57.

Hvo som ikke i Mindelighed vil udlægge sin Vide og Brøde, når han derom påmindes af Aldermændene, da må han strax derefter pantes derfor foruden Husfred, Gårdfred eller anden Lovmål at forbyde, som forhen er meldet.

58.

Skal Aldermændene strax, efterat Kornet er indhøstet, være tilforpligtet at indkræve, hvad Enhver haver forbrødt,

¹⁾ Der synes at stå *verchis*, som rimeligvis må være en unøjagtig Udtale eller en Skrivefejl for *vreges* eller *vrages*.

såfremt han ikke selv vil svare dertil og bøde for hver Søndag, efterat Kornet er inde, det længere opstår uindkrævet eller uudpantet, 2 M. dansk.

59.

Men hvo som ikke vil indgå og love at betale sin Brøde, når han er derfor falden, hannem skal de strax pante på Steden uden længere Tid; men hvo som lover at vil svare sin Brøde til rette Tid, som er den næste Søndag, efterat alt Kornet er indhøstet, ham må de opskrive til den Tid, og skal så alt Pantet forvares af Aldermændene, til de berammer Tiden noget derefter at skifte deres Vide, og da må Enhver endelig løse sin Pant, om han vil have det. Vil han da ikke løse det, da må det sælges til den Højstbydendes, og Pengene derfor at gå til Byen for hans Brøde.

60.

For al Brøde skal der altid tages dobbelt Pant af Værdi.

61.

Skal og Aldermændene være forpligtet, når nogen af alle disse Artikler ikke holdes og fyldestgjøres, at kalde Granderne tilsammen og da pante dem, som disse Artikler overtræde, efter den Brøde, som Gjerningen medfører. Dersom Aldermændene findes forsømmelige herudi, bøde han til Granderne 8 Sk. og derforuden svare selv den Andens Brøde eller pantes derfor, om det er hannem videndes.

62.

Vægrer nogen af Granderne sig ved at gå med Aldermændene og ej går med dennem, da skal Aldermændene tilligemed de andre Grander, når de få været borte at pante den Skyldige, pante den, som vilde ikke gå med de Andre, for lige så Meget, som den Andens Brøde var, han blev pantet for.

63.

Dersom Aldermændene ikke selv kan skrive, da skal han altid have en af Byen hos sig på Stævne, som kan optegne de Skyldiges Brøde og Forseelse.

64.

Aldermændene skal og altid have en Kopi af Videbogen med sig på Stævne, med mindre han vil give til Brøde, hver

Gang han ej haver den ved sig, og den kunde behøves at efterses, 2 Sk.

65.

Hvo som slipper sine Bæster på de Steder, som de lettelig kan gange til Skade fra de andre deres, og ikke heller fængsler dennem, og det befindes, bøde for hver Bæst, hver Gang det sker.

66.

Ingen må grave nogen Hængtørv¹⁾ nedenfor Gratbjerg Kjærende og lige sønderpå til Vegerbai og ikke heller nogen Hængtørv eller Brændetørv nedenfor Opmarks-Ager, med mindre det bliver jo skift. Hvo herimod gjør, han bøde 4 Sk. for hver Læs og pantes derfor, og ved Sødersiden af Langmose må ikke heller graves under Straf 4 Sk. for hver Læs.

67.

Ingen må landgrave²⁾ Møsen til Skade uden det, som bliver rigtig skift. Hvo herimod gjør, bøder 10 Sk. for hver Læs.

68.

Alle Husfolk og Inderster skal slå deres Lyng i Heden, som kaldes Stakkelsvang, som dem altid haver været tillagt, under Straf, om de andre Steder befindes at slå, straffes for 10 Sk. for hver Læs, og den, som det fører hjem, om han er af Byen, at pantes for 6 Sk. for hver Læs. Vil de også have deres Tøver (skal vist være: Tørv, d. e. Hedetørv) andre Steder end i Stakkelsvang, da må de have det udi deres Minde af Byen; ellers pantes de for 2 Sk. for hver Læs, og den, som fører det hjem, om det er af Byen, bøde også 2 Sk. for Læsset. Hvo som fører Lyng for Husfolkene til Skive at sælge, han bøde derfor 1 M. danske og pantes derfor.

69.

Hvo som lader sine Høveder gå sær over Rugsæden efter Michielis Dag og ikke efter Advarsel holder det med Hyrden,

¹⁾ Lange Tørv til at hænge over Korustakke. Molbech anfører i sit Dialekt-Lexikon Ordet som brugt på Mors og i Vendsyssel.

²⁾ Læsningen er sikker. Er Meningen måske: Grave således i Møsen inde ved Landkanten, at Adgaugen til den hindres?

da bøder han 1 Sk. for hver Nød første Dag, derefter 2 Sk. for hver Nød, hver Dag de så holder det, og pantes derfor. Fårhoveder må ikke heller holdes sær på Ruget (sic) ved denne Tid, med mindre de vil straffes, 1 Sk. for fire Får, hver Dag de så holder dem, efterat de er advaret derom.

70.

Dersom Nogen bliver pantet for sin Brøde og Forseelse og gjør Modværg mod den, som ham panter, enten med Hug, Slag, Trusel og Skjændsord overfalder Nogen af dennem og ikke i Mindelighed vil lade sig pante, han skal give til Straf 4 Rigsdaler til næste Hospital og antvordes i Øvrigheds Hænder og tiltales af de Vedkommende for Vold og Hærværk, og skal alle menige Bymænd være samdrægtige til at få den Mand afstraffet andre Gjenstridige til Exempel, og fanger han selv Hug eller Skade derved, da have sig Skaden for Hjemgjæld og alligevel være overskrevne Straf undergivne.

At vi alle samtlige Fly Bymænd have alle overskrevne Punkter og Artikler indgået og vedgår og med Guds Hjælp agter at holde og efterkomme under Vide og Straf, som hver Punkt og Artikel med sig fører i denne Videbogs-Kopi, og det tilstår vi alle til Bekræftelse med vore egne Hænder her under tegnede.

Datum Fly d. 4 Aprilis 1747.

Underskrifterne mangle dog, hvorimod Resten af samme Side og hele den følgende Side ere fulde af Optegnelser om ifaldne Bøder, indførte med forskjellige Hænder. — Derefter følger et Register, som kun tildels er læseligt, og som det også vilde være overflødigt af aftrykke.

Ved en Fejltagelse er § 29 (egentlig § 28) i det Foregående oversprungen, hvorfor den tilføjes her:

Ingen må tyre sine Heste eller vogte andet Kvæg eller føre det i Vang eller i Eng, når han selv haver høstet eller indaget, førend al Vangen er ledig. Hvo sig herimod forbryder, bøde til Granderne for hver Bæst 1 R og stande dem til Rette, som lider Skade derved.

Om Adelvejen mellem Randers og Viborg.

Ved Evald Tang Kristensen.

Som man kan se paa ethvert Jyllandskort, hvor de større Veje er afsatte, gaar den nuværende nordre Landevej imellem Randers og Viborg syd om Byen Bjerregrav og er fra Overfussing ført over Kjæret bag om Fussing Skove og saa norden for Lejsten lige paa Hammershøj, hvorfra den gaar gjennem Kvorning og Ørum til Viborg, hvorimod den søndre Landevej gaar over Taanum, Aalum og Skjern, derfra syd om Nørreaa til Vejrum og saa atter norden for Aaen til Viborg. Denne Vej skærer altsaa Nørreaa to Gange, medens den nordre Vej kun kommer over et mindre Vandløb, men alligevel er ført over et Strøg med betydelige naturlige Hindringer, nemlig foruden flere store Bakker en paa begge Sider af Vandløbet værende meget bred og lav Eng- og Kjærstrækning, der i forrige Tider maa have været aldeles ufremkommelig og meget vanskelig at lægge en Vej over. Men da Samfærdsel var nødveudig mellem de to nævnte gamle vigtige Kjøbstæder, maatte man have en Adelvej, om end dens Anlæg voldte meget Bryderi.

Fra Viborg til Lejsten kunde der ikke være synderligt i Vejen for Adelvejens Anlæg, men videre mod Øst kunde man ikke komme. Man har da til de forskjellige Tider prøvet at lægge Vejen paa forskjellige Steder. Først den nuværende Vej, der for en Del Aar siden blev anlagt af Ingenieurcorpset som Hovedlandevej — hvilket Begreb dog nu som bekjendt er bortfaldet — benyttedes som Landevej den Vej,

der gaar fra Lejsten Kirke ned ad Lejsten Hule og saa over Kjæret til Fussing Vasehus, dernæst videre frem lige nord om Fussing op ad Store- og Lille-Grovebakke og til Overfussing. Men denne Vej er øjensynlig ogsaa et yngre Anlæg, nemlig kun henimod et Par hundrede Aar gammelt. Om dette Anlæg, Fussing Vase, haves aldeles bestemte Oplysninger. Disse er lettest tilgængelige i Fogtmanns Rescriptsamling. Af de deri trykte Motiver til Rescr. 23. April 1745 ses blandt andet, at der tilforn har været en gammel Landevej, Mosbro kaldet; men at »samme er bleven ganske ubrugbar og forfalden«, hvorimod man benyttede sig af Stenbroen Grou over »Fussingø Hovedgaards Mark, hvorved vandtes $\frac{1}{3}$ Miil i Veien«. Rescr. af $\frac{23}{4}$ 1745 fastsætter derfor, at Stenbroen Grou skulde være Landevej og vedligeholdes af Herreds- og Birkebønder efter Inddeling overensstemmende med Forordn. $\frac{4}{3}$ 1690. I de før Rescriptet optagne Tingsvidner maa findes yderligere Oplysninger om Vejforholdene, hvis de endnu er til, hvilket dog maa betvivles, da Herredskontoret i sin Tid brændte, mens det var i Le, og Archivet sandsynligvis er gaaet op i Luer. Ejeren af Fussing protesterede dog mod dette Rescript, idet han ansaa Stenbroen Grou for en privat Vej, som den havde været »indtil hans Morfader for 60 Aar siden« lod opfylde Engvasen (altsaa omtr. 1685). Sagen afgjordes ved Rescr. af 22. April 1746, hvorved Vasen tillige med Stenbroen Grou fastholdtes at være »herefter bestandig rette almindelige Landevej« mod Vasepenge og Korn, hvorfor Fussingø skulde vedligeholde Vasen, medens Herredets Bønder skulde vedligeholde Stenbroen Grou. Denne Stenbro har selvfølgelig gaaet over Grovebakkerne, som ogsaa endnu er aldeles opfyldte med Sten. Det er af det foregaaende klart, at Fussing Vase er traadt i Steden for den ældre Vej Mosebro. Sidste er aflagt paa Videnskabselskabets Kort, udmundende vest for Volstrup tæt ved Stuberup og med Retning mod Skjern. Men da Motiverne til Rescr. $\frac{23}{4}$ 1745 omtaler, at der vandtes $\frac{1}{3}$ Mil i Vejen ved at færdes ad Vasen, kan den ældre Vej paa den Tid dog ikke have gaaet om ad Skjern, men maa have taget en noget nærmere Retning (maaske ad Aalum, som den søndre Landevej nu berører), idet man for at tage ad Skjern maatte gjøre en betydelig Svingning til Dels tilbage, der i det mindste maatte regnes for to Mils Tab.

At Vejen over Mosebro til Randers er kommen fra Lejsten lige saa vel som Fussing Vase, fremgaar klart af efterfølgende Afskrift. Den er tagen af Sønderlyng Herreds Tingbog for Tirsdagen d. 27. Juli 1680 og omtaler forskjellige Vejes Istandsættelse. Maaden, hvorpaa denne skete, er betegnende for Tiden. Sand, Lyng og Ris er Vejmaterialer, altsaa det samme, som endnu anvendes paa adskillige Biveje ude i Jyllands Hedeegne. Over Dalstrøg og Kjærstrækninger, hvor der den Gang ikke var ordentligt Afløb for Vandet, var en saadan Vejforbedring vel endda ikke saa gal, men nu trækker man jo rigtig nok paa Smilebaandet ved at tænke paa, at en kongelig Majestæts Adelvej skulde saaledes istandsættes.

[Ottømændene nævnes.]

Vand med Peder hansen heridtzfoget det Christen Nielsen i Mollerup Jens Christensen Peder Christensen och Søffren Andersen ibid Laus Christensen paykier i Ørumb och peder pedersen i Vorning stod her i dag for Reten hiemlit och tillstod At Nest forleden dend 2 Augustj var till Syn till Kongl Mayst Aaell Vey Muosbroff efftersomb di var lofflig till ting tagen och aff forⁿ peder hansen Foruist, først huis huiding Kand tillfaldt forⁿ Muosbroff, Christen Nielsen Mortensen i huiding till Komer effter Syns Mendens Affsigelse och Vill behøffuis till hans part at forferdige 12 Les Løng och Riis a 1 ℥ 60 Les Sand a 4 β er 6 Dr 3 ℥ Christen Nielsen och peder Christensen i huiding dieris part 12 les løng och Riis 60 les Saand er peng 6 dr 3 ℥ Chresten Nielsen och Anders schöt dieris part 4 les løng och Riis Sand 8 les Christen Brød och Mads, Løng och Ris 5 Les Sand 20 les dend fembte er Ved magt, dend Siete 8 les løng och Ris Saand 40 les er 4 $\frac{1}{2}$ dr Aldt det Andet er sat i en Sumb for 100 les lyng och Ris 1000 les Sand dise effterschreffne Byer er falden dete till Nemlig Nørbeg Reystrup Sønderbeg och Lesten, er peng 87 dr 2 ℥ huad lesten Sogne Marchis Aaell Vey sig belanger At farre fraa Muosbroff och till Lesten med Riis Løng och Sand och Jøffning Kand iche ferdiges Vnder 20 Karelspersoner med heste och Vogen Kand beløbe sig 7 dr, huilchet forskreffne Synsmend Aff hiemlit for it fuldt Syn, Endnu fremstod effter schreffne Synsmend som hiemlit At di same dag som var dend 2 Agustj Nemlig Niels Chrestensen Rodschou

i hamershøff och Anders hoffgaard ibid Chresten Nielsen och Chresten brød i huiding Synet Jorbrotffuen hamershøff Sogens part fatis 100 les Saand 2 les Ris och 2 les lyng dis brøstfeldighed med Ris long och Sand 7 dr 1 $\frac{1}{2}$ Kuorning Veyll 6 les lyng och Ris 40 les Sand er 4 Dr steffningsmend i same sag er Mads Chrestensen i schiern och Niels piersen i tindbech Som bestod ved Eed efter Rescesen At di Nest forleden dend 29 Junj steffnit i forschreffne Sogner och Byer en huer gaard Mand som till Komer At ferdige forⁿ Veye En huer till dieris boepell for dite Syn och Syns Vinde i dag her till tinget at tage beschreffuit.

Lige syd for Lejsten Kirke er et Strøg med høje, stejle Bakker og dybt indskaarne Dale. Den mest udprægede af disse, som udmunder i Kjæret, er den gammel Rajs Daael (den gamle Randers Dal), og op ad den er endnu kjendelig en stor Hulvej med to dybe Sænkninger til to Par Hjulspor. Ad denne Dal maa der øjensynlig i ældre Tid have gaaet en Randersvej. Men Spørgsmaalet bliver saa, paa hvilket Sted den har gaaet over Kjæret. Ad Mosebros Hulvejen ikke godt pege, da den ligger for langt i Øst, snarere synes den efter sin Retning at have staaet i Forbindelse med Vasehusvejen, og man maa saaledes antage, at Vejen op ad Lejsten Hule som Fortsættelse af Vejen over Vasen ikke fra først af har været til, men er meget yngre end 1685.

Mosebros findes endnu nævnet i Fortegnelsen over de ikke private Veje i Viborg Amt under Bjerregrav-Aalum Kommune, og der er altsaa den Dag i Dag offentlig Vej over dette Sted. Nord for Kjæret gaar den lige i Øst forbi en Bakke, Rossenbakke, drejer dernæst op forbi den bekjendte Sten Lejsten Ryge, hvoraf en stor Del sprængtes til den ny Landevejs Anlæg, og gaar saa op ad en anden stor Dal i lidt skraa Retning til Lejsten By. Syd for Kjæret har Mosebrovejen ikke kunnet gaa om ad Vasehuset norden om Snedkerskoven og langs Kjærets Rand, men maa aldeles bestemt have gaaet ad Volstrup og sandsynligvis syd for denne By østpaa, da der gaar gamle Veje sønden om Volstrup enten til Aalum eller Venning. Saaledes lyder en Mands Erklæring, der er nøje kjendt med de stedlige Forhold, idet han er barnefødt i Lejsten og har tjent paa Egnen i længere Tid som Karl. Han fortæller fremdeles, at han har været med til at rydde Grøft

langs med Mosebro-Vejen. Der var en Mængde Røder (Sænkninger i Jordsmonnet, hvor der samles stillestaaende Vand), og paa saadanne Steder døjede de især med at faa Grøften ryddet, da der var fuldt op af Lyng og Ris, som ikke var raadnet i Mosevandet, og som i gammel Tid maatte være ført deri.

I Afskriften nævnes tillige Jordbroen, som vist maa have været i Skjellet mellem Løjsten og Hammershøj, og Kvorning Vejle, som maa findes i Skjellet mellem Kvorning og Skjern. Der gaar endnu syd for Aarup en Vej over Vejlebækken, og Forbindelsen med Skjern maa altid have været paa det Strøg. Denne Vej, Kvorning Vejle, brugtes stadig af dem, der rejste til og fra Tinget, som holdtes paa Tinghøjene nordlig paa Aarup Mark. Baade Jordbroen og Kvorning Vejle var Kunst-anlæg af samme Art som Mosebro, og man kan heraf slutte, at *den oprindelige Adelvej*, d. v. s. den, der har gaaet, før disse tre Kunstanlæg blev udførte, og fra ældgammel Tid har gaaet fra Viborg til Randers, slet ikke har gaaet om ad Hammershøj, men fra Kvorning over Aarup og Tindbæk til Skjern. Over dette faste Punkt, der er meget ældre end Fussingø, har vist nok den ældgamle Hovedforbindelse gaaet mellem de oven nævnte Kjøbstæder. Efter ved Skjern at være ført over det Vadested, som har fremkaldt dette Navn (Skiørnæ), har den ældste Vej vist gaaet forbi Karmark, over Vester- og Østervelling, Helstrup og Stevnstrup til Fladbro, hvor man igjen maatte over Nørreaa, da der intet andet Sted kunde tænkes bedre Overfart. Fra Viborg til Kvorning var Strækningen saaledes let fremkommelig, men der begyndte de stedlige Vanskeligheder, som næppe kunde overvindes uden om Dagen, og det bliver saaledes end mere forstaaeligt, at Svend Graa, da han fra Viborg drog mod Valdemar i Randers, laa Natten over i Kvorning (jfr. nærmere Knytlinga C. 116 og Saxo P. 730—31, samt Kammerherre Rosenørns »Grev Gert og Niels Ebbesen«, S. 125, Anm. 5).

Efter Anlæggelsen af Fussingø har man søgt at drage denne Herregaard ind paa Forbindelsesvejen og har da med store Vanskeligheder maattet anlægge Mosebro. Dette Sted valgtes tydelig nok, fordi det er det højeste Punkt i hele Kjærstrækningen. Her er nemlig et Vandskjel mellem det i Vest og det i Øst løbende Vand. For Øjeblikket er dette

Vandskjel lige øst for Mosebro og nord for Volstrup. Efter Dæmningens Fuldendelse har Adelvejen vist nok en Tidlang gaaet over Skjern med Tilknytning til Fussing, men senere er den store Drejning om ad Skjern bleven forladt, og man har faaet nærmere Vej, indtil man ved at faa Vasen fra Lejsten til Fussing Vasehus er kommen omtrent saa nær i Retningen som mulig. Saa har det da været nødvendigt ogsaa at anlægge en *søndre* Landevej med Tilknytning til Skjern og Vejrumbro, hvilken Bro ogsaa var til for 200 Aar siden. En Synsforretning over denne Bro, der findes indført i foranævnte Tingbog under 29. Avgust 1682, lyder saaledes:

Kjendes vi os underskrevne Synsmænd, som Vejrum Bro haver synet efter Anvisning og lovlig Opkrævelse til Sønderlyng Herreds Ting [Navnene paa de 8 Synsvidner], at vi den 15de Avgust 1682 var ved Vejrum Broer, og dennem saaledes befandtes, som efterfølger: Den søndre Bro fattes efterskrevne Tømmer, som følger, og var ganske brøstfældig og forraadnet: Grundvolden ved begge Ender paa Broen var brøstfældig, kunde taxeres for 2 Rdr., 4 Bjælker hver 7 Alen lang, hver Bjælke taxeret for 1 Rdr., er 4 Rdr., 37 Alen Leder à 4 β er 4 Rdr. 2 Ɔ 8 β , 5 Løsholter à 4 β er 1 Ɔ 4 β , en Overrække 7 Alen lang à 4 β er 1 Ɔ 12 β , 5 Stolper à 6 β er 1 Ɔ 14 β , Arbejdsløn ungefer 10 Rdr. Derforuden var vel nogen Brøstfældighed neden under Broen, men det kunde vi ikke se for Vand, og var nu nyligen slagen nogle Nagler og en Fjæl lagt paa samme Bro. Den anden Bro, som er den norderste, var ganske øde, saa ingen derover kunde kjøre, des Brøstfældighed og Reparation er som efterfølger: Først behøves 4 Bjælker à 7 Alen, hver Bjælke 4 Ɔ , er 2 Rdr. 4 Ɔ , Rækker 24 Al. ved begge Sider à 8 β er 2 Rdr., 8 Pæle à 1 Ɔ er 1 Rdr. 2 Ɔ [her findes tilføjet paa Bogens næste Side: endnu 24 Egebol à 8 β er 2 Rdr.], des anden Reparation kan være 1 Rdr., Arbejdsløn for Broen at gjøre 18 Rdr. 2 Ɔ , og under samme Bro er ingen Løb af Vand, som der af Arilds Tider gaaet haver, eftersom Strømmen, der plejer at gaa, er eftergrod, at de Vejrum Mænd tager stor Skade paa deres Enge, men hvor meget Skade de haver taget, kan vi ikke se eller syne. At dette overskrevne er saa udi alle Maader testerer vi med egne Hænder og videre vil være gestændig

paa Sønderlyng Herreds Ting nu paa førstkommende i Dag 8 Dage. Datum ut supra. [Bomærkerne].

For at tage dette Syn beskrevet paa Tingdagen stævnedes Michel Nielsen i Bjerring, der altsaa maa have haft Forpligtelse med Hensyn til Broens Istandsættelse.

At Stednavnet »Graa-Fusing« i Valdemar den andens Jordebog er det samme som »Grou« i Fogtmanns Rescript-samling og det nuværende »Grovebakkerne«, maa være hævet over enhver Tvivl.

Endelig maa bemærkes, at der baade paa Kvorning og Mollerup Mark endnu findes Spor af dybe Hulveje, og nordvest for Kvorning Mølle er der en Hulvej, som kaldes Randers Hule, fordi den gamle Randers Landevej skal have gaaet der.

En Bøsseskytte forpligter sig til at leve ærlig, kristelig og vel.

Meddelt af D. H. Wulff.

Jegh Lodvigh Drøy, kon. Maiett.s Bøsseskiøtther kiendes och gjør alle witterligt medh thette mit obne Breff, att jegh haffuer migh wnettelighenn och wtilbørighen forsitt wdi manghe Maadher bothe y thend Dannemands Søffren Anderszens Huss, saa och wdi Niels Thøghersszens Huss, for huilcke Sagher jegh haffuer veridh fengzeligh satt och bodhe (!) well haffue littt myn tilbørlig Peen och Straff ther for; dogh haffuer thi gott Folck saa och Borgemesther och Raad sitt igiemell Fingher med mig och migh same myn groffue Forsiells tillgiffuen; dogh haffuer jegh nu paa nye wdi myn Drukenskaff mig forsitt icke allenisthe opslaghen en arme Quinde hindes Dore och hindhe wførmedh, men ocsaa offuerfaldhen Byens Thiener, huar fore jegh och nu haffuer werid fengzelig indsatt och hagde vell med myn gierningher forthient att buorde straffis paa myn Halss; dogh haffuer forskr^{ne} Borgemesther och Raad mig endnu benaadid och mig myn Forsiellisze tillgiffuen wdi saa Maade, att jegh beplichther mig paa myn christelig Tro och Ord att skall her epther skicke och handle mig erlighen, christelighen och well bodhe emod Olborg Borghere och enhuer, saa jegh icke skall ladhe mig finde eller høre noghen att offuerfalde anthen medh Ordh eller Gierning. Men huiss anderledes befindes, tha skall alle myn Brødhe och Forsiells standhe aaben ighen och were som thi aldrig var forligtt och migh vdhen all Naade att lidhe Straff

paa myn Hals vden all Forbøn y nogen Maade. Till huiss ydhermere Vittnisbyrdh haffuer jegh thette Breff vnderschreffuett medh myn eghen Haand och kierlighen tilbedt myn Staldbrøder Jacop Thøgerssen, Chresthen Niellssen, Mattz van Øllsszen, Døttmer van Soust att besegle for mig till Vittnisbyrdh som schreffuet er y Olborgh thend 22 Dagh Octobris Aar mdlxxviiij.

[Et Bomærke og fire Segl aftrykte neden under i Vox. Under Bomærket er skrevet:] Dat hauen geschreuen bekenne ick Ladewygh Droye myt mynen egen Handt.

(Aalborg Raadhusarkiv.)

Til Bd. 9, S. 111.

Anledningen til den der omtalte Skik, at *Pigerne bleve malkede* paa Raadhuset, vil findes anført i nedenstaaende kgl. Brev.

Dansk Mag: V, 253. Krag: Christ. III.'s Hist. 2,238.

Kolding, Ribe, Viborg, Aalborg, Aarhus, Vejle og Randers fik Brev, som herefter følger. 1555.

Christian etc. Vor Gunst tilforn. Vider, at vi forfare, at mange Steder udi vore Kjøbstæder findes Piger, som dennem lade beligge og blive sygelig, og en Part omkomme Børnene eller og hemmelig lægge dem for Kirkedør. Da paa det at slig ukristelig Handel maatte nedlægges, bede vi eder og ville, at I tiltænke at bestille tvende Gange om Aaret nogen Dannekvinder af eders Borgersker, at de have Tilsyn der udi Byen, som det sker andensteds her udi Riget udi Kjøbstæderne, om nogen Tjenestepiger eller andre ugifte Kvindfolk reder til Barsel, at hvor slige findes, at man dermed kan have Indseende, saa Fosteret ikke forkommes for Forsømmelses Skyld. Her vider at rette eder efter og lader det ingenlunde.

Givet paa vort Slot Kjøbenhavn Fredagen næst efter Sti. Galli Dag Aar MDLV.

Regnskab
 over
det jyske historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter
i Aaret 1883.

INDTÆGT.

1. Kassebeholdning fra forrige Aar	Kr.	83. 37.
2. Restancer		308. «.
3. Medlemsbidrag:		
301 Kvitt. à 4 Kr.....		1204. «.
2 — à 10 —		20. «.
		1224. «.
4. Renter af et Indskrivningsbevis		8. «.
5. Tilgodehavende hos M. M. Schultz		4. 37.
		i alt Kr. 1627. 74.

UDGIFT.

1. Honorar til Forfatterne	Kr.	265. 50.
2. Kinch: Ribe Bys Hist. og Beskr. 6 og 7 H. . .		306. 40.
3. Tre Træsnit		10. «.
4. Boghandler Schultz for Ex. af »Saml.« til Medl.		387. 60.
5. Bestyrelsesomkostninger:		
1) Kinchs Bog til Ribe By (for ydet Understøttelse)		1. 60.
2) Bogbinder Asmussen		7. 05.
3) Aalborg Stiftsbogtrykkeri		20. ».
4) Porto		16. 24.
5) Trykning af Kvittringer		6. 75.
		51. 64.

6. Restancer	276.	«.
7. Rabat	157.	«.
8. Saldo hos M. M. Schultz	108.	02.
	<hr/>	
	i alt Kr.	1562. 16.
	Indtægten var	— 1627. 74.
	<hr/>	
Kassebeholdning 1. Jan. 1884 Kr.	65.	58.

Aalborg den 21de Oktober 1884.

D. H. Wulff.

Foranstående Regnskab med samtlige tilhørende Bilag har jeg gennemgået og intet fundet at bemærke ved samme.

København 24 Oktb. 1884.

A. G. Juel.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg den 27 Oktb. 1884.

L. K. Kier.

Bemærkning til S. 139—143.

Læsernes Opmærksomhed henledes paa, at der om Ejerne af Ormstrup af Navnet Hvas, som findes omtalte i Lærer J. Christensens Beskrivelse over Sal og Gullev Sogne, se denne Del S. 139—43, findes udførlige Meddelelser i Skriftet »Personer og Familier af Navnet Hvas« af F. Hvass, 3 D. »Ormstruplinien«, Kbhvn. 1873, og 4 D., »Tillæg til Ormstruplinien, S. 1—26«, Kbhvn. 1880. Det nævnte Skrift, af hvilket 1 Del er trykt 1858 og 2 D. 1864, er ikke i Boghandelen, men findes i det kgl. Bibl., Universitets Bibl., Geh. Ark. og Stiftsbibliothekerne. Det er desuden i enkelte Privates Besiddelse og har navnlig ogsaa været benyttet af Hr. J. Christensen til det nævnte Afsnit i hans Afhandling.

Hertug Hans den yngre og hans Slægt.

Et Blad af Sønderjyllands Fortidshistorie *).

Af C. C. Lorenzen.

Hertug Hans eller *Johan den yngre*, Stifteren af den sønderborgske Linie, eller, som den til Forskjel fra den fyrstelig-gottorpske Linie ogsaa kaldes: den kongelige *Sidelinie*, var Christian den tredies yngste Søn og født paa Koldinghus d. 25. Marts 1545, imellem Kl. 7 og 8 om Aftenen, som det berettes. — Uagtet Faderen i mange Aar havde siddet paa Danmarks Trone og det var sandsynligt, at hans Søn og Efterkommere vilde blive Herskere over det danske Folk, synes det dog, at han ingensinde har ladet sig det være magtpaaliggende at gjøre sig fortrolig med det Folks Sprog, hvis Konge han var kaldet til at være, — noget man i hine Tider dog neppe forargedes over, dels fordi den nationale Bevidsthed i Spørgsmaalet om Dansk og Tysk endnu ikke var vaagnet, dels fordi Hoffet og Hofkredsene ligesom udgjorde en Verden for sig, som kun undtagelsesvis var tilgængelig for Folket. Intet Under derfor, at Kongebørnene fik tyske Lærere, hvilket da ogsaa var Tilfældet med Prins Hans. Hans første Lærer var nemlig den lærde tyske Magister *Lucas Bacmeister*, der

*) Hjælpekilder: *Møller*: In Isag. ad Hist. Chers. Cimbr.; *Noodt*: Beitræge; *Gude*: Bericht von der Halbinsel Sandewitt; Den danske Atlas; *Trap*: Statist. topogr. Beskrivelse af Hertugd. Slesvig; *Allen*: D. danske Sprogs Hist. i Slesvig; *A. D. Jørgensen*: Fortællinger af Fædrelandets Hist.; *F. v. Krogh*: Beitræge zur älteren Geschichte des Hauses Holstein-Sonderburg.

senere blev Professor i Theologi og Superintendent i Rostok. I tre Aar, fra 1553 til 1556, var denne, noget pedantiske, men iøvrigt gudfrygtige og hæderlige Mand Prinsens Hovmester, og det skjønnes af flere Omstændigheder, at Bacmeister har skattet baade sin Discipel og dennes Fader høit. I Aaret 1559 udgav han nemlig paa Prinsens Fødselsdag i Vittenberg et Uddrag af Philip Melanchtons Skrifter, særlig en Samling Bønner, og tilegnede disse den unge Prins Hans, ligesom det utvivlsomt var Bacmeister, der forøgede det Kjendskab til Kong Christian den tredie, som Melanchton vel maatte have fra Kongens Forhold til Reformationen. I Aaret 1706 udgav nemlig Barthol. Christ. Richard i Jena paa Latin et lille Skrift »Nogle Fyrsters Levnet i det sextende Aarhundrede af en Anonym« og formoder vistnok ikke uden Grund, at selve den anonyme Forfatter har været Melanchton. I denne lille Bog hedder det om Kong Christian den tredies Endeligt, at »Børnene kom til den døende Fader med Hulken og Taarer og kastede sig paa Knæ foran Sengen, bedende om Tilgivelse, saafremt de havde forset sig med nogen Brøde. Men Kongen lagde sin Haand paa deres Hoved og døde, efter at han havde nedbedt Frelse og Velsignelse over dem fra Gud ved Jesum Christum, fra hvem al Velsignelse stammer«¹⁾ Bacmeister afløstes dog af en dansk Lærer, nemlig *Kasper Mule*²⁾, der var Prinsens Hovmester fra 1556—1559, altsaa til Faderens Død. Ogsaa han indprentede den unge Prins gode Grundsatninger og befæstede ham navnlig i den protestantiske Lære, hvorfor han ogsaa ses at have været meget anset af Bacmeister, der i Fortalen til hint omtalte Skrift kalder ham en vir clarissimus, i hvem Prinsen havde et »lysende Exempel paa Fromhed og alle Dyder«. Det ses saaledes, at Kong Christian III., der uden Tvivl var en gudfrygtig Mand og Reformationen oprigtig hengiven, ogsaa har bestræbt sig for at om-

1) At Bacmeister har havt en væsentlig Andel i, at Christian III. nærde megen Godhed for Luthers Enke og tilstod hende en livsvarig Understøttelse, tør vel neppe betvivles.

2) Formodentlig hørte Kasper Mule til Mulernes Slægt i Odense. En Mand af Muleslægten eiede for et Par Aartier siden Gaarden Philipsborg i Sundeved, en af de Gaarde, der har tilhørt Hertug Hans' Slægt.

give sine Børn med saadanne Mænd, der baade ved Lærdom og Christentro kunde være deres Vejledere.

Christian III. døde som bekjendt paa det ham saa kjære Koldinghus Nyaarsdag 1559 og efterfulgtes paa Tronen af sin ældste Søn, Frederik II., der allerede 1536 var bleven valgt og senere hyldet som Tronfølger. — Ligesom Faderen havde troet sig forpligtet til 1544 at dele »Hertugdømmerne« mellem sig og Brødrene Hans eller Johan den ældre og Adolph, ved hvilken Deling Kongen fik Midten af Sønderjylland, nemlig Flensborg By og Amt, altsaa den nordlige Del af Angel og derfra over imod Frisland, samt Als, Ærø og Sundeved og i Holsten Segeberg og Amterne ved Elben, — Hertug Hans den ældre: Haderslev, Tørning og Tønder med Vesterhavssøerne, samt Løgumkloster og i Holsten Rendsborg Slot og Len, — Hertug Adolph, Stifteren af den gottorpske Linie: Gottorp Slot med det sydlige Slesvig til midt op i Angel, samt Aabenraa og de to tilliggende Herreder og i Holsten Kiel, — — saaledes mente ogsaa Frederik II., at han burde dele sin Part med Broderen, Hans den yngre, medens den ældre Broder, Magnus, fik 3 verdslige (altsaa nedlagte) Bispedømmer hinsides Østersøen, nemlig Øsel, Kurland og Esthland. Ved den den 27. Januar 1564 i Flensborg foretagne Deling fik Hans Øerne Ærø og Als¹⁾ med Slottene Sønderborg og Nordborg, samt Sundeved Herred paa Fastlandet og i Holsten Amtet og Slottet Pløn med Klosteret Ahrensbök. Da imidlertid en stor Del af disse Amter og Slotte vare udlagte til Enkesæder for de danske Enkedronninger Sophie, Frederik den førstes Enke, og Dorothea, Christian den tredies Enke, af hvilke den første havde Amtet og Slottet Pløn til Livgeding, den sidste Amterne og Slottene Sønderborg og Nordborg, saa modtog han 2000²⁾ Mark Lybsk i aarligt Deputat indtil deres Død, resp. 1568 og 1571, saa han først i dette sidste Aar, 26 Aar gammel, tiltraadte hele sin Arv. I Mellemtiden, altsaa fra 1564—1571, opholdt Hertug Hans sig for det

¹⁾ I geistlig Henseende hørte Als og Ærø, med Undtagelse af Sønderborg og Kegenæs Sogne, under Bispestolen i Odense, indtil 1819, da der oprettedes et eget Bispedømme Als under Kongeriget.

²⁾ v. Krogh angiver Summen til 8000 Mark Lybsk, samt 1396 Rdl. af Tolden ved Gottorp, at betale hvert Aar til »Kieler Omslag».

meste i Udlandet, særlig hos Kurfyrst August af Sachsen, der som bekjendt var gift med hans Søster, Prinsesse Anna. Som opvartende Kavalerer vare Johan von der Wisch, Diderik og Henrik Blome, Melchior von der Wisch og Breide von Ahlefeldt ham medgivne, og det syntes, som om han og disse Herrer have formaaet at gjøre et vist Indtryk ved de tyske Hoffer. Hertug Hans var saaledes tilstede 1566 ved den store Rigsdag i Augsburg, da Kurfyrst August modtog Rigslenet af Keiser Maximilian II. og det var Keiseren særlig magtpaaliggende at knytte Hertugen varig til Keiserhoffet, hvilket dog ikke skete; men af synderlig Gunst skjenkede han ham sin egen Vogn med et Spand ungarske Heste til Erinding om sin »keiserlige Naade«.

Sit saakaldte »Hertugdømme«, der som ovenfor omtalt bestod af Ærø, Als, Sundeved og nogle Amter i Holsten, fik Hertug Hans efter Farbroderens, Hans den ældres Død 1580, ved Delingen d. 23. April 1582 som Vederlag for sin Trediedel, forøget med Ry Kloster og det dertil liggende Bøndergods i det nordlige Angel og det sydlige Sundeved, særlig Broagerland, samt et Tillæg til Pløn i Holsten (— Klosteret Reinfeld —), foruden en aarlig Andel af Toldintraderne i Haderslev, Gottorp og Rendsborg. Desuden havde han opnaat at faa Forleningen »til fælles Haand«¹⁾ over Sønderjylland og Femern 1580 den 2. Maj som Medarving efter Faderen og 1582 d. 4. Juni som Medarving efter Farbroderen, og endelig 1590 d. 22. Aug. over Holsten ved keiserlig Gunst og med Hertugen af Gottorps Samtykke. At denne »Forlening til fælles Haand« ikke hjemlede Hertugen nogensomhelst Arveret til Sønderjylland eller Holsten, i alt Fald ikke saa længe de »regjerende« Slægter levede, er en Selvfølge, men den skaffede ham dog Titelen »Hertug til Slesvig-Holsten-Sønderborg«.

Der indtraadte altsaa her det forunderlige Tilfælde, at der af de to, af Kongen og Hertugen paa Gottorp »regjerede« Hertugdømmer Sønderjylland og Holsten, udskiltes et tredie, nemlig *Hertugdømmet Sønderborg*, bestaaende, som A. D.

¹⁾ Naar en Hertug efterlod sig flere Sønner, af hvilke kun een skulde tiltræde den egentlige Arv, maatte dog baade denne og alle de øvrige søge Medforlening eller som det i Leussproget hedder »Forlening til fælles Haand«.

Jørgensen siger, af »Bønder og Smaakjøbstæder uden Adel og uden politiske Indretninger«, under hines Overhøiheid.

At slig Overhøiheid imidlertid ikke havde synderligt at betyde, er bekjendt nok; thi dels ordnede disse saakaldte »afdelte« Herrer Slægtens Arvefølge efter eget Behag inden for Lenets Omraade, dels vide vi, hvor lidet nogen af Leningerne i Hertugdømmerne vare tilbøielige til at aflægge Hyltingseden til Kongen og endnu mindre til at holde den. I en lang Aarrække styrede Hertugerne deres »Hertugdømmer« aldeles paa egen Haand: indsatte Embedsmænd, gave Love, møntede Penge (— Hertug Hans møntede Dobbeltskillinger 1608 og enkelte 1621 med sit Vaaben og under eget Navn —), udskreve Skatter efter eget Tykke, og først 1580 fandt den egentlige Forlening Sted, der af A. D. Jørgensen beskrives saaledes: »Forleningen fandt Sted paa Fyn, den Del af Riget, som fordm saa ofte havde samlet Rigets Mænd fra alle Egne paa Danehof; det var ikke uden Betydning, at Kongen og Rigets Raad valgte dette Sted, medens Hertugerne havde foreslaat Kolding. Lørdagen den 30. April 1580 ankom Hertugerne med et glimrende Følge til Assens, hvor de bleve modtagne af Kongens og Raadets Udsendte. Hans den ældre af Haderslev havde et Følge af 297, Adolph af Gottorp 496, Hans den yngre, Kongens Broder, 132 Heste. Dagen efter red Kongen dem i Møde en Mils Vei udenfor Odense med 1500 Heste. Den følgende Tirsdag red Hertugerne tidlig om Morgenen ud af Staden for at hente Lensfanerne, der var opstillede paa den aabne Mark under Beskyttelse af sønderjydske Adelsmænd; Hovedfanen var rød, den Blodfane, der betegnede Landets Værdighed som Rigslen, den anden gul med de sønderjydske blaa Løver, den tredie blaa med Femerns gyldne Krone. De førtes i høitideligt Optog tilbage til Staden, hvor Kongen sad paa Torvet, paa sin Trone og omgiven af Rigets høie Embedsmænd og Raader. Fire Adelsmænd, af hvilke de tre repræsenterede Hertugerne, den fjerde Kongen som Hertug, nærmøde sig Tronen og bad knælende tre Gange om at modtage Rigets Len. Da Kongen svarede ja hertil, red Hertugerne med Blodfanen og med hele deres Følge i Slagorden tre Gange omkring Kongens Stol, steg derpaa af Hesten og stillede sig under Fanen. Derpaa gik de 4 Adelsmænd med Vaabenfanerne i Spidsen henimod Tronen og

æskede atter Lenet i deres Herrers Navn, hvorpaa de aflagde Lenseden. Kongen stod derpaa op fra sin Trone og gik hen til Lensfanen, han tog Haandslag af Hertugerne og sin egen hertugelige Repræsentant, greb derpaa Fanen og lod Hertugerne gribe om dens Stang. Dermed overdrog han som Konge dem og sig selv høitidelig Lenet som Hertuger af Slesvig og Femern. Herolderne tog derpaa alle Fanerne og kastede dem ud iblandt Tilskuerne. Hertugerne fik deres Lensbreve med det kongelige Segl i Guld udleverede af Kansleren og afgav de skriftlige Forpligtelser derimod. Storartede Gjæstebud indledede og afsluttede det hele.«

At de fornævnte saa vel som senere Lentagere kun lidet bekymrede sig om de indgaaede Forpligtelser, men tvertimod viste sig enten som den danske Konges aabenbare Fjender (— Gottorperne —) eller som lunkne Partigængere, afventende hvad der turde være mest fordelagtigt (— Sønderborgerne —), ere Kjendsgjæringer, som Historien forlængst har fældet Dom over.

Hvormeget Hertug Hans end bestræbte sig derfor, lykkedes det ham dog ingensinde selv at blive hyldet af Stænderne i Hertugdømmerne som »regjerende« Hertug¹⁾, saa han og hans Efterkommere, tiltrods for deres »fyrstelige« Værdighed og Hertugtitel, kun have været at betragte som private Jordrotter, men rigtignok over saadanne Eiendomme og i saa skjønne og frugtbare Egne, at den souveraine Høihed burde være stillet i anden Række, hvilket Ærgjerrigheden dog ikke vilde tillade.

Fik Hertug Hans, der skildres som en stille, alvorlig, lærd og gudfrygtig Mand, saaledes ikke nogensomhelst Indflydelse i politisk Henseende, ligesom han heller ikke vides

¹⁾ Ikke engang Kongens Intervention til Gunst for Hertugen førte til noget for denne gunstigt Resultat, idet Stænderne haardnakket paastode, at *Kongens Affindelse med Hertugen ikke var at betragte som en Landsdeling, men som en ligefrem Apanagering med Land og Folk*. Regjeringen skulde føres skiftevis af Hertug Adolph, Hans den ældre og Kongen, et Aar ad Gangen fra Mikkelsdag af, og saaledes skete det: Hertug Adolph hele Overstyrelsen fra Mikkelsdag 1564 til samme Tid 1565, — Hans den ældre fra 1565 til samme Tid 1566, hvorpaa Kongen fulgte, medens Hans den yngre fuldstændig blev udelukket fra Landsregjeringen i Hertugdømmerne. Om samme Sag se senere.

at have beklædt nogen Stilling i Hæren, saa forstod han paa den anden Side saa godt som nogen at fremme sine egne og sin Families Interesser og kom derved, maaske imod sin Villie, til indirecete at bane Veien for den sørgelige politiske Situation, der mere og mere førte det germaniserende Element frem i ellers rent danske Egne.

Hertug Hans' største og smukkeste Besiddelser laa nemlig paa Ærø, Als, Sundved og Angel, med det rummelige og fyrstelige Sønderborg Slot som Midtpunkt, hvor hans store Familie med den fyrstelige Pragt, som Kongesønnen gjerne, især ved festlige Leiligheder, bar til Skue, fordunklede alt og ligesom nedtrykkede al Selvstændighed hos den lavere Adel. Først henvendte han sin Opmærksomhed paa denne Adels, de saakaldte »Junkeres« Gaarde, som det lidt efter lidt lykkedes ham at komme i Besiddelse af. Kun to af disse Herremænd, nemlig Poul Magnussen til Blansgaard og Diderik Høek til Auenbølgaard, modstode hans Guld og Smigrerier. Til Indkjøb af disse Eiendomme brugte han uhyre Summer, der af Præsten Peter Bruno i Satrup angives til 1,610,437 Mark Lybsk, og til at drive og kultivere dem benyttedes i Regelen tyske Fogeder og Forpagtere, ligesom hans egen talrige Husstand med tyske Domestikker, Hoffrøkener, Junkere o. s. v. o. s. v. lod det tyske Sprog faa en utilbørlig Overvægt. At Børnenes ægteskabelige Forbindelser og andre Tilknytningspunkter udelukkende gik i samme Retning, skal nedenfor nærmere omtales.

Efter Herremændene kom Turen til Bønderne, hvis Byer og Gaarde han efter eget Tykke nedlagde eller betyngede med forøget Hoveri og Afgifter, — noget der just ikke svarer til Betegnelsen »gudfrygtig«. »Der fortælles,« siger Jørgensen¹⁾, »at han paa sine Rideture udpegede de Gaarde, der skulde bringes til at forsvinde, uden at han gjorde sig nogen Tanke om, hvad der skulde blive af Beboerne. Bønderne paa Als klagede til Kong Kristian 4. og fremhævede, at han endog udjog Selveiere af deres Gaarde; Kongen vilde nødig skride ind imod sin Farbroder, men blev omsider nødt til det. Hertugen gav da efter i et og andet, men i det hele blev alt uforandret.« Ogsaa lige over for Geistligheden og Kirken

¹⁾ Jfr. v. Krogh pag. 16.

gjorde han sig skyldig i Overgreb, men blev her, efter Klage-maal fra Biskoppen paa Fyn, af Kongen irrettesat og vist tilbage med Bestemthed. Om disse og andre Stridigheder, Jurisdictionen vedrørende, henvise vi til v. Krogh pag. 17 ff.

Men forstod Hertug Hans at indkjøbe og indvinde Eien-domme, saa var han ogsaa dygtig nok til at bringe Orden i dem og faa dem i en Drift, som var en Sjeldenhed i hine Tider. Han opdyrkede forsømte Jorder, lod rydde store Skov-strækninger, byggede Avlsgaarde, plantede Abildgaarde, lod grave Fiskedamme og anvendte særlig store Summer paa en forædlet Hesteavl og paa Indførelse af Kronvildt, der jo har holdt sig paa Als og Sundeved lige til vore Dage.

Vi skulle nu noget nærmere først omtale de vigtigste Eiendomme, som Hertug Hans tilkøbte sig i det Sundevedske, paa Als og Ærø, samt de Forandringer, der paa anden Vis foretoges.

Den 6. Januar 1590 bortbyttede Hertugen 2 Byer i Ahrens-bøk til Hans Blome imod tvende Gaarde i Borup, Varnæs Sogn, og en i Skodsbøl, Broager Sogn, samt i rede Penge 4377 Rdi. I Skodsbøl tilkøbte han sig senere tvende andre Gaarde af Enken Eva Sprengel. Ligeledes købte Hertugen 2 Bøndergaarde og 2 Kaadsteder i Dynt, en anden By i Broager Sogn, nemlig af Amtmand Gert Rantzau i Haderslev. Ogsaa i Skjelle, i Broager, tilbyttede Hertugen sig et Par Gaarde og anlagde en Færge, der dog senere er gaat ind. — Det tætved Allsund i Ullerup Sogn, Byen Blans, beliggende adelige Gods *Ballegaard* købte han 1590 af Detlef Holk; dog forblev det neppe firsindstyve Aar i hans Slægt, men blev 1669 solgt til Grev Ahlefeldt til Søgaard, efter at det ved Delingen efter Hertug Hans's Død 1622 var kommen til Nordborg. Med Ballegaard fulgte den mindre Gaard *Volmars-toft*, der 1486 eiedes af Volmar von der Herberge. I samme Sogn tilkøbte han sig, ligeledes 1590, *Igeskovgaard* i Auenbøl, af Familien v. Qualen, men bortbyttede strax Gaarden til Diderik Høek til Auenbølgaard imod en Gaard i Blans, der indlemmedes i Ballegaard. I Snogbæk, Satrup Sogn, fik han Gaarden *Snogbæklund* af Henning Meinstorff 1595, men nedbrød den allerede 5 Aar efter og benyttede Materialierne til Opførelsen af Rumohrsgaard paa Als. — Her fik han ved Kjøb *Keyenæsgaard*, som han udvidede og forbedrede meget.

Han ombyggede Gaarden som et Slot paa 2 Etager, omgivet med dybe Grave. Men heller ikke denne betydelige Eiendom forblev ret længe i Familien; ved Delingen 1622 tilfaldt den Linien Sønderborg, men maatte 1667 af Hertug Christian Adolph overlades Kongen for Gjæld. Det Samme blev Tilfældet med den store Gaard *Rønhave* i Ulkebøl Sogn, som i gamle Dage var en fast Borg og 1590 blev kjøbt af Hertug Hans af Familien Holck. Hertugen forøgede dens Tilliggende med den nedlagte By Skovhuse — en af de Byer, han paa sine Rideture udpegede som hjemfalden til Udslettelse af Landsbyernes Række. I Midten af forrige Aarhundrede kom *Rønhave* dog atter til en Sidegren af Slægten, idet den 1764 indlemmedes i Hertug Frederik Christian af Augustenborgs Besiddelser. — I Kettinge Sogn købte Hertug Hans den store Gaard *Gammelgaard* af Thomas Sturs Svigersøn, Hans Blome, for 87,500 Rdl. og ogsaa her maatte en Landsby, *Taurup*, forsvinde, for at forøge Gaardens Udstrækning. Et Stykke Eng, der fra gammel Tid tilhørte Bønderne i Gunstrup, lagde han til *Gammelgaard*, fordi »Bønderne ikke havde forsynet Hertugens Vildt med Foder.« Bygningerne udvidedes i den Grad, at Gaarden kaldtes Slot og var Enkesæde for et Par Hertuginder af Huset Sønderborg, men havde iøvrigt samme Skjæbne som det nysnævnte *Rønhave*. — Ogsaa i Asseballe Sogn købte han en Gaard, nemlig *Munkgaard*, af Jørgen Hartvigsen. Denne Gaard, der dog neppe har været ret stor, blev senere henlagt under *Gammelgaard*. — I Notmark Sogn købte Hertugen en af de største Gaarde paa Als, nemlig *Rumohrsgaard* — forhen Søbo kaldet — af Ditlev Rumohr, der var gift med Anna Breide, i hvis Slægt Gaarden havde været i en længere Aarrække. Ogsaa denne store Gaard blev udvidet paa Bøndernes Bekostning, idet nogle Bøndergaarde i Hunslev og hele Byen Kolkaad i Ketting Sogn bleve indlemmede i den. Som *Rønhave* og *Gammelgaard* tilfaldt *Rumohrsgaard* den sønderborgske Linie 1622, og som disse blev den udlagt til Kreditorerne 1667 og 1669 solgt til Hertug Ernst Günther paa Augustenborg. — I Egen eller Igen Sogn købte Hertugen Gaarden *Helvitgaard* eller *Østerholm* af den forhen nævnte Hans Blome 1583 for 51,000 Mark Lybsk. Jorderne forøgedes med den nedlagte Landsby *Bøsted*. Ved Delingen 1622 tilfaldt Gaarden, der som et Slot var omgivet

med Volde og Grave, den nordborgske Linie og blev i en Aarrække benyttet som Enkesæde for Hertugindeerne af Nordborg og nedbrudt 1735, efter at være gaat over i Kongens Hænder. — Endnu en større Gaard fik Hertug Hans til Kjøbs paa Als, nemlig *Melsgaard* i Oxbøl Sogn, der tilhørte den forhen nævnte Familie Holck og ligeledes først tilfaldt den nordborgske Linie, men senere overgik til Kongen. Som kongeligt Kammergods blev *Melsgaard* 1767 nedlagt og parcelleret.

Paa *Ærø* ville vi nævne den store Gaard *Søbygaard*, der gav Øens fjerde Len Navn, og som Hertugen købte 1590, rimeligvis af Familien Gregersen. Hertugen lod Gaarden ombygge og stærkt befæste. Ved *Delingen* tilfaldt den den plønske Linie, men gik 1730 over til Kongen.

Af andre, inden for selve Arvens Omraade af Hertug Hans hidførte Forandringer, ville vi anføre, at han 1601 oprettede Gaarden *Skjelgaard* eller *Freileben* i Broager Sogn, der atter blev parcelleret 1785. I Ullerup Sogn bortbyttede han Landsbyen *Bøgskov* og Avlsgaarden *Fiskebæk* til Gregorius v. Ahlefeldt til Graasten, som derpaa nedlagde Byen og oprettede en Avlsgaard af samme Navn. I samme Sogn oprettede Hertugen 1593 Gaarden *Lundsgaard* i Nærheden af Satrup Kirke, af Gaarden *Auenbøllund* i Satrup, der havde tilhørt Amtmanden i Sønderborg, Poul Uck, men af Hertug Hans blev inddraget, da bemeldte Uck 1591 havde ladet Junker Hans Blome til Bratborg skyde og derfor maatte gaa i Landflygtighed. Selve *Lundsgaard*, der skal have været en prægtig, slotlignende Bygning, omgiven med Grave, der endnu ses, blev nedbrudt 1633 og senere parcelleret, saa den nuværende *Stamgaard* kun udgjør en mindre Avlsgaard. Til *Lundsgaard* henlagde Hertug Hans 13 Bøndergaarde i Satrup, der skulde forrette Markarbeidet og Plovtjenesten. Efter Hertugens Død opstod der Stridigheder om disse Hovbønder, idet Hertug Alexander i Sønderborg paastod, at de hørte ind under Sandbjerg, medens Broderen, Hertug Philip til Lyksborg forlangte dem tilkjendt sig, hvilket ogsaa skete. Disse 13 Bøndergaarde i Satrup kaldes derfor endnu i daglig Tale »den lyksborgske Stavn«. — Et Par mindre Eiendomme i Ullerup Sogn, nemlig *Kallund* — det senere Philipsborg — og *Kasmus*, købte Hertugen af Hans Blomes Arvinger 1601 for den ringe Sum

af 3000 Rdl. — Ligeledes oprettede Hertug Hans i Byen Satrup, umiddelbart ved Alssund, af 4 nedlagte Bøndergaarde det noksom bekjendte Gods *Sandbjerg*, der efter hans Død gik over til den sønderborgske Linie, men 1667 som alle forhen nævnte Besiddelser blev overladt til Kongen for Gjæld. Det er bekjendt, at Godset senere blev meget udvidet og den 3. December 1681 af Grev Konrad Reventlow oprettet til et dansk Lensgrevskab. Det var Hertug Hans, der her anlagde den saakaldte Mølleledning, hvorved den Bugt af Alssund, som nu kaldes Mølleammen, med Damhale blev adskilt fra Sundet og som i en af sine Dele, *Nydam Mose*, blev Gjemmestedet for den Mængde Oldsager, som her fandtes særlig 1863, ligesom han opførte Hovedbygningen, der blev fuldført 1576.

Halvøen Kegenæs (Kainæs) paa Als forandrede helt Udseende under Hertug Hans. Hele Halvøen var nemlig bedækket med saa store Skovstrækninger, at 1600 Svin kunde blive mædskede. De fleste af disse Skovstrækninger lod Hertugen rydde 1615 og paa Stedet bygge 2 Byer, *Sønderby* og *Østerby*, hver paa 20 Huse, samt Gaardene *Hjortholm* (Hirschholm) og *Nygaard* (Nienhof), og til Beboernes aandelige Tarv opførte han *Kegenæs Kirke* samme Aar. Ogsaa disse Besiddelser afstodes til Kongen 1667.

Midtpunktet for al denne Virksomhed i de arvede Besiddelser og disses Omdannelse og Udvidelse var selvfølgelig Byen *Sønderborg*, hvor Hertugen residerede paa det gamle *Sønderborg Slot*. Dette antages i Almindelighed, men muligt med Urette, at være opført af Kong Valdemar den store imod Venderne. Af historiske Dataer, Slottet vedrørende før Hertug Hans' Tid, skulle vi her kun anføre, at Valdemar Atterdag holdt sit Bryllup paa Slottet i Juni 1340 med Hertug Valdemars Søster Helvig. I en senere Feide imellem Kongen og Hertugen, hvilken sidste oftere residerede paa Slottet, beleirede Valdemar Atterdag Slottet 1358, men lod dog Hertuginde Richtza beholde det. Ogsaa Erik af Pommern beleirede Sønderborg Slot, nemlig 1410, ved hvilken Leilighed han som bekjendt lod den svenske Ridder, Dronning Margrethes Yndling Abraham Brodersøn, hvem Beleiringen var overdragen, henrette den 28. Aug. uden for Sønderborg. 1470 pantsatte Kong Christian I. Slottet til sin Dronning Dorothea; men mest navnkundig, omend som sørgelig Ihukommelse, blev

Slottet ved Kong Christian II.'s 17 Aar lange og haarde Fængsel fra 1532—1549. Ved Delingen 1564 tilfaldt Slottet som forhen sagt Hertug Hans; men da hans Moder, Enkedronning Dorothea, havde det som Livgeding, fik Hertugen først fri Raadighed derover ved hendes Død d. 7. October 1571.

Slottet var saa rummeligt, at Hertugens store Familie, med en Børneflok paa 23 Børn, 11 Sønner og 12 Døttre, og med det tilsvarende store Hofpersonale lettelig kunde rummes inden for dets Mure, saa det ikke er bekjendt, at han har foretaget sig Udvidelser eller synderlige Forandringer, maaske med Undtagelse af Indretningen af den fyrstelige Begravelse, der findes ved det en Gang saa smukke Slotskapel, i hvilket der i Hertugens og hans nærmeste Efterfølgeres Tid holdtes Gudstjeneste af en egen Hofpræst. Selve Byens Indvaanere vare tidligere henviste til et Kapel ved Byens Sydende, ikke langt fra Slottet; men da samme var bleven brøstfældigt og heller ikke længere kunde svare til det voxende Indbyggerantal, opførte Hertug Hans i Byens nordvestlige Del, fra 1594—1600, den rummelige Kirke, *Marielkirken*, der staar som et smukt Minde om Hertugens mangesidige Virksomhed paa sine Enemærker. Et af Hertugen i Sønderborg anlagt Saltkogereri bragte ham stor Indtægt.

Foruden de omtalte Herre- og Avlsgaarde med kostbare Hovedbygninger, opførte Hertug Hans 3 større Slotte, nemlig *Lyksborg* 1583—1587, *Ahrensbo* 1593 og *Reinfeld* 1599, af hvilke det første var og blev det vigtigste, ja endog, hvad de til samme knyttede fyrstelige Familier angaar, langt overgik Hertugens Residensslot Sønderborg.

Det er forhen bemærket, at Hertug Hans ved Delingen den 23. April 1582 som Æquivalent for den ham tilkommende Del af Arven efter Farbroderen, Hertug Hans den ældre i Haderslev, fik Ry Kloster, Rus regis, hvis sidste Abbed Hildebrandt var en af de første, om ikke den første Abbed, der gik over til den lutherske Lære, — og det dertil liggende Bøndergods i det nordlige Angel og det sydlige Sundeved, Broagerland. De Klosteret eller Lyksborg Amt tilhørende Byer vare: Munkbrarup, hvis 1564 af Lynild nedbrændte Kirke Hertug Hans gjenopbyggede 1582, Rosgaarde, Oxbøl, Rubøl, Ves, Ulstrup, Rydde, Bogholm, Skovsønde, Ringberg,

Ranmark, Kragholm, Vesriis, Himmershøi, Skidenhulvei, Sandvig, Draget, Kobbelløk, Bogholmvig, Geil, Sigum, Holdnæs.

Skjøndt det vel tør forudsættes at være de fleste Læsere bekendt, skulle vi dog for en Fuldstændigheds Skyld bemærke, at Ry Kloster, der omtrent 1210 flyttedes fra Guldhalm i Langsøen, 1 Mil nord for Slesvig, til Ryde, var et Cistercienserkloster, hvis første Munke menes at være hidkaldte fra Esrom Kloster paa Sjælland af Biskop Valdemar. Iblandt Klosterets Abbeder nævnes den berygtede Arnfast, der 1259 ved Gift i den hellige Nadvere antages at have berøvet Kong Christoffer den første Livet. En ubekjendt Munk i Ry Kloster skal i Slutningen af samme Aarhundrede have skrevet den bekjendte »Kong Eriks Krønike«. Efter Reformationen lod Kong Christian III. Klostergodset bestyre af Abbeden, men henlagde det senere under Flensborg Amt. Hertug Hans lod 1583 Klosterbygningerne nedbryde, ved hvilken Leilighed man under Jorden og i Hvælvingerne fandt Hjerneskalder og andre Ben af smaa Børn, hvilket ikke vidner godt om Munkenes Opførsel; at denne heller ikke var rosværdig i anden Henseende, kan skjønnes deraf, at Biskop Jacob i Slesvig i Aaret 1283 endog lod nogle af Munkene pidske. Hertugen opførte Slottet, som han kaldte *Glücksburg*, lidt nordligere ved en Indsø, der nu omgiver det. Det bestod oprindeligt af 3 ved Siden af hverandre lagte Bygninger, der senere i Forbindelse med en fjerde udgjorde en regelmæssig Firkant og iblandt andet havde et hertugeligt Slotskapel med en fyrstelig Begravelse. Omgiven af Skov og Sø og paa en henrivende Plet syntes Slottet ogsaa at maatte tilføre dem Lykke, der fæstede Bo inden for dets Mure. Hertug Hans dvælede her ofte og gjerne, ligesom i vore Dage Kong Frederik VII. Hertugen lod Slottet opføre af Nikolaus Karies for 6000 Mark Lybsk; Porthuset, Stald og Sidebygninger kostede 1600 Mark. Over Hovedindgangen sattes Slesvigs og Holstens Vaaben med Hertugens Navn og Valgsprog G. G. M. F. ∴ Gott gebe Glück mit Frieden, samt til Høire det Brunsvig-Lyneborgske, til Venstre det kurfyrstelig-sachsiske Familievaaben.

Ogsaa denne betydelige Arvelod forstod Hertug Hans at udvide ved Kjøb af større Eiendomme, dog neppe i den Udstrækning som paa Als, Ærø og Sundeved. Vi skulle her omtale, at Hertugen 1619 købte det adelige Gods *Undevad* i

Grumtofte Sogn af Bendix v. Ahlefeldt for 21,000 Rdl. Ti Aar tidligere, altsaa 1609, erhvervede han sig *Rosgaard* i Munkbrarup Sogn, hvilken Gaard oprindeligt var en Ladegaard, opstaat af Jorderne fra den nedlagte Landsby Rubøl og skjænket af Kong Frederik II. til sin Hofjunker v. Breda, som atter overlod det til Hertug Hans. — Det adelige Gods *Nybøl* i Kværn Sogn, der i flere Aarhundreder havde tilhørt Adelsfamilien von dem Hagen, købte Hertugen 1618 for 65,500 Rdl. og lod her opføre et Slot med et Kapel, der blev nedbrudt 1755; en Del af Stenene førtes til Lyksborg, hvor de anvendtes til Udbedring af Slotsbroen. Ved Købet af Nybøl kom Hertugen rimeligvis ogsaa i Besiddelse af den ved Udløbet af Flensborg Fjord liggende By, *Nyby*, der opstod 1621 og 1622 af 32 af Hertugen opførte Huse med en Kirke, *Nykirke*; Husene ligge paa hver Side af en lige imod Stranden løbende Gade, og det er troligt nok, hvad der berettes, at Hertugen her vilde anlægge en Handelsplads, der vilde have skadet Flensborg meget, hvorfor Kongen paa Flensborgernes Forestilling fik ham til at opgive sit Forsæt; 12 af Husene henflyttedes til Lyksborg, hvor de længe efter bevarede Navnet Nyby. Ved samme Leilighed fik Hertugen *Havernæs* ud imod Østersøen og Flensborg Fjord, bestaaende oprindeligt af 13 Kaadsteder. Om Stedet fortæller Sagnet, at Hyrderne i Kværn og Stenbjerg kom i Strid med hinanden, hvorved den første, der hed »Nis«, blev dræbt. I Bøde for dette Mord maatte Stenbjergerne overlade et Stykke Jord til Kværnboerne, hvilket de skulde »have for Nis«, saa Stedet efter den Tid kaldtes »Havernis« eller »Havernæs« —, medens Hertugen altsaa gav sine Gaarde og Slotte *tyske* Navne, forbleve Angelboerne ved deres gamle *danske* Modersmaal! — I Stenbjerg Sogn købte han 1619 Gaarden *Nørregaard* for 18,000 Rdl. af Otto Petersen eller v. Deden (v. Didden), som den adlede Familie ogsaa kaldtes. Efter hans Død 1622 tilfaldt alle disse Eiendomme i Angel hans Søn Philip.

Hertug Hans forstod altsaa at udvide sine arvede Besiddelser efter en stor Maalestok — ved sin Død efterlod han sig nogle og tyve Hovedgaarde, foruden meget Bøndergods, i den nævnte Del af Sønderjylland : Ærø, Als, Sundevad og Angel, og vel neppe vare de Adelige ham Tak skyldige, skjøndt deres egen Ødselhed og Udsvævelser vare Skyld i, at

de maatte afstaa deres Godser og Gaarde til den snilde Hertug. Men endnu mindre skyldte Bønderne ham Tak, thi dem paaførte han, som alt bemærket, en hidtil ukjendt Trældom og tog deres Gaarde saa godt som efter eget Tykke.

I sit Hjem holdt Hertugen strengt over Sparsommelighed i det daglige Liv, og navnlig var han en Hader af Datidens raa Sæder og Udskeielser. Han taalte saaledes hverken Svir eller Dobbelt og var især en Fjende af al Banden og Sværgeren. Dertil var han iøvrigt særligt opfordret, idet han 1596 i Altenburg i Meissen lod sig optage i den af Hertug Frederik Vilhelm af Sachsen stiftede »Forening imod at bande«. Denne Forening, der især dannedes af fyrstelige Personer, havde som Ordenstegn en dertil særlig præget Guldmønt, der hang ved en Guldkjæde og blev baaren om Halsen. Hertugen skattede denne Forening høit og havde befalet, at Ordenstegnet skulde medgives ham i Graven, hvilket ogsaa skete. Ved sin Død var han den ældste Ordensbroder.

Hertug Hans, der ikke havde meget tilfælles med Oldenborgerne i udvortes Henseende — Ansigtsformen var rund, med temmelig Fedme — blev en af de ældste Mænd af den oldenborgske Stamme, nemlig omtrent 78 Aar gammel. Med sine Døtre, Eleonora og Eleonora Sabina, reiste han i Sommeren 1622 til sine Besiddelser i Holsten —, dem han i Forbigaaende sagt langt fra fik forøget efter den Maalestok, som forhen omtalt¹⁾ —. Efter et Ophold paa 8 Uger forlod han Ahrensbök den 16. September og kom den 18. September til Ekernförde, hvor han traf Fyrst Ludvig af Anhalt. Dagen derefter naede han til Lyksborg, hvor han blev syg. Sine Hoffolk havde han ladet drage til Holdnæs og derfra til Sønderborg, hvorhen han selv agtede sig for at deltage i Jagten paa Als. Dette opnaede han dog ikke; thi om Morgenen den 9. October 1622 døde han paa Lyksborg Slot, hvorfra det fyrstelige Lig den 4. November førtes igjennem Flensborg til Sønderborg, hvor det stededes til Hvile i Slotskapellet d. 27. November. Ved Jordefærden var Kong Christian IV. og mange andre fyrstelige Personer til Stede. Aaret i Forvejen

¹⁾ Som indkjøbte Eiendomme i Holsten nævne vi efter v. Krogh: Wulfsfelde, Guissau, Grønenberg og Rethwisch, for resp. 30,500, — 32,000, — 65,000 og 71,000 Rdl.

havde han affattet sit Testamente, der nu kom til Udførelse, uagtet det, saa vidt vides, ikke havde kongelig Stadfæstelse.

Vi have ovenfor løselig berørt, at Hertug Hans, maaske imod sin Vilje, kom til at give tysk Sprog og tyske Sæder Overvægten i sine Omgivelser, for en Del foranlediget ved sine egne og Børnenes ægteskabelige Forbindelser med tyske Fyrstehuse og ved den hele Administration af hans fyrstelige Besiddelser. I det Følgende vil dette nærmere blive omtalt, og der vil tillige blive paavist, at enkelte af hans Efterkommere ligefrem satte det som Formaal for deres Stræben, at indføre Tysk paa det Danskes Bekostning. Men naar saa Befolkningen i Sundeved og Als, tiltrods for slige indirecte og directe Bestræbelser for at hylde og fremme tysk Sprog og Dannelse, ved seig Udholdenhed i Tider, hvor den paa mange Maader var prisgivet Magthaverne, bevarede det nedarvede danske Modersmaal, saa ligger der for os deri en mægtig Løftestang for Haabet om, at de samme Egne i vore Dage, hvor Kampen imellem Dansk og Tysk er oppe med fuld national Bevidsthed, aldrig vil svigte sin Opgave: *at bevare dansk Sprog og Sindelag imod den sydfra fremvæltende Kulturstrøm.* —

Hertug Hans den yngre var gift tvende Gange, først med *Elisabeth*, Hertug Ernst af Brunsvig-Lyneborgs eneste Datter, med hvem han blev formælet paa Koldinghus den 19. Aug. 1567; hun døde paa Østerholm paa Als og blev bisat i Sønderborg Slotskapel den 15. Marts 1586; — anden Gang med *Agnes Hedevig*, en Datter af Fyrst Joachim Ernst af Anhalt, med hvem han formæledes paa Sønderborg Slot den 14. Feb. 1588; hun døde 1616 og er ligeledes bisat i den fyrstelige Begravelse i Sønderborg Slot. — I første Ægteskab fødtes 14, i andet 9 Børn, som vi her for en Fuldstændigheds Skyld ville nævne i den Orden, hvori de ere fødte:

1. *Dorothea*, født paa Koldinghus d. 16. Octb. 1569, formælet paa Sønderborg Slot den 23. November 1589 med Hertug Frederik til Liegnitz og Brieg i Slesien, hvor hun døde 1593.

2. *Christian*, født den 26. Novb. 1570, blev 17 Aar gammel

sendt paa Reiser i Tyskland, særlig for sit aandelige Helbreds Skyld, og fik senere Ærø, men døde ugift den 14. Juni 1633; han blev bisat i Igen eller Egen Kirke paa Als.

3. *Ernst*, født paa Sønderborg Slot den 18. Januar 1572, gik i keiserlig Tjeneste og deltog i Felttoget imod Tyrkerne, i hvilket han faldt i Slaget ved Erla i Ungarn den 16. Octb. 1596. Hans Lig blev ikke funden.

4. *Alexander*, født den 20. Januar 1573, Stifteren af den (indskrænkede) sønderborgske Linie, om hvilken der senere skal tales.

5. *August*, født den 21. Juli 1574, deltog med Broderen Ernst i Tyrkerkrigen, faldt samme Dag og blev, efter at Liget var funden, begravet i en Bjergstad i Øvre-Ungarn.

6. *Maria*, født den 22. Aug. 1575, blev 1611 Abbedisse i Itzehoe, hvor hun døde 1640, efter at hun 1638 havde indsat sin Broder Philip til Universalarving; hun blev bisat i Slotskapellet paa Lyksborg.

7. *Johan Adolph*, født paa Sønderborg Slot den 17. Septb. 1576. Han blev opdragen hos Morbroderen, Hertug Philip i Lyneborg, hvor han opholdt sig til 1596. Aaret derefter foretog han sig med den hamborgske Retslærde Bernhard Tegge en Reise igjennem Tyskland og Italien, fra hvilken han 1598 vendte tilbage til Sønderborg. 1601 blev han Oberst i svensk Tjeneste og Statholder i Lifland, hvilken Stilling han allerede opgav 1602. Hjemkommen til Sønderborg gik han snart efter i keiserlig Tjeneste i Wien og Presburg og blev her General, men forlod ogsaa denne Stilling og opholdt sig nogen Tid i Pommern, hvor han 1604 blev forlovet med Marie Hedevig, en Søster til Hertug Philip Julius i Stettin. Da hun døde 1606 kort før Brylluppet, begav han sig atter i svensk Tjeneste, indtil han, kjed af den megen Omflakken, tilsidst vendte tilbage til Als, hvor han døde ugift paa Nordborg Slot den 21. Febr. 1624. Han er bisat i Sønderborg.

8. *Anna*, født den 7. October 1577 og formælet 1601 paa Sønderborg Slot med Hertug Bugislav XIII. af Pommern; hun døde som Enke 1616 uden Arvinger og er bisat i Gamme-Stettin.

9. *Sophie*, født den 23. Aug. 1579 og formælet 1607 i Stettin med Hertug Philip II. af Pommern; hun døde som Enke 1658 uden Arvinger og er bisat i Treptou.

10. *Elisabeth*, født den 24. Septb. 1580 og formælet 1615 i Rygenwalde med Hertug Bugislav XIV. af Pommern; ogsaa hun døde uden Arvinger.

11. *Frederik*, født den 26. November 1581, Stifteren af den nordborgske Linie, om hvem der senere skal tales.

12. *Margarethe*, født d. 3. Marts 1583 og formælet 1603 i Rothenburg i Hessen med Grev Johan af Nassau; hun døde som Enke 1638 i Freudenburg.

13. *Philip*, født paa Sønderborg Slot den 15. Marts 1584, Stifteren af den lyksborgske Linie, til hvem vi senere komme tilbage.

14. *Albrecht*, født paa Sønderborg Slot den 16. April 1585, studerede 14 Aar gammel i Tybingen og reiste senere til Italien. Han døde 1613 under et Besøg i Dresden, hvor han blev jordfæstet i Korskirken foran Alteret. Hundrede Aar derefter aabnedes hans Grav, ved hvilken Leilighed man fandt mange Juveler og andre Kostbarheder, iblandt andet et med Krigsarmatur opreist, med Brillanter besat Guldhjerte med 6 Ordener; paa et af disse, der var forsynet med en Guldkjæde, stod: Frygt Gud og sky ingen; før dø end fornægte sin Tro; frygt Gud og ær Keiseren; tro Herrer, tro Tjenere.

15. *Eleonora*, født den 4. April 1590, levede ugift i Retwisch, døde 1669 og blev bisat i Slotskirken i Pløn.

16. *Anna Sabina*, født den 7. Marts 1593, formælet 1617 paa Sønderborg Slot med Hertug Julius Frederik af Huset Würtemberg-Oels; hun døde 1659 paa Slottet Brenz.

17. *Hans Georg*, født den 9. Octb. 1594, studerede først i Giesen, senere i Tybingen. Han var en meget lærd ung Mand, der døde 1613, 19 Aar gammel, paa det fyrstelige Kollegium i Tybingen, hvor han ligger begravet i Stiftskirken.

18. *Joachim Ernst*, født den 25. August 1595, Stifteren af den plønske Linie (s. nedenfor).

19. *Dorothea Sibylla*, født den 13. Marts 1597; døde samme Aar.

20. *Dorothea Maria*, født den 13. Juli 1599; døde Aaret efter.

21. *Bernhard*, født den 1. April 1601; døde samme Maaned.

22. *Eleonora Sabina*, født den 24. Febr. 1603 og for-

mælet 1625 med Fyrst Christian af Anhalt-Bernburg; hun døde 1675 og var Moder til 15 Børn.

23. *Agnès Hedevig*, født den 7. November 1607; døde Aaret efter.

Det her Anførte afgiver tilstrækkeligt Bevis paa, hvilken Retning de hertugelige Børn toge i deres Ægteskaber og hvor ringe Betydning det Sprog og det Folk maa have havt for dem, i hvis Midte de vare opfostrede og hvorfra Hjælpekilderne hentedes til deres Underhold, Morgengave og Livgeding. —

Det ligger ikke i vor Opgave at forfølge Hertug Hans' Afkom i Enkelthederne, — dertil er den, selv med Hertugnavn og Hertugkrone, for lidet betydende, skjøndt vi paa den anden Side ikke ganske kunne tiltræde den Dom, som A. D. Jørgensen fælder over Slægten, naar han siger: »Disse Hertugslægter har intet Spor efterladt sig i Historien, uden det, at de have levet. Deres Fædreland har ingen Tjenester modtaget af dem i Vederlag for den Arv, som blev dem til Del; deres Navne nævnes ikke iblandt de Mænd, som tog sig af den begyndende Videnskabelighed, af Kirken eller Skolen. Det var dem nok at leve, at samle Gods og atter at sprede det.« —

Ved Hertug Hans' Død den 9. Octb. 1622 deltes hans Besiddelser imellem hans Sønner, i Henhold til det af ham selv oprettede Testamente. Uden ved nogen Forlening, hverken særregen eller til fælles Haand, at erhverve Kongens Godkjendelse af Fordelingen, tiltog Arvetagerne sig uden videre Fællestitelen »Hertug til Slesvig-Holsten«, med Tilføielse af den særlige Arv, altsaa »Hertug til Slesvig-Holsten-Sønderborg«, »Hertug til Slesvig-Holsten-Nordborg« o. s. v., hvilken Tilføielse ogsaa fandt Sted ved videre Udstykninger, saa Titelen i flere Tilfælde slet ikke var knyttet til noget Landomraade.

Den ældste Søn, *Christian*, vilde vel have været den nærmeste Arving til Stamlinien Sønderborg; men da hans Aandsevner kun vare ringe, maatte han nøies med »Hertugdømmet Ærø«. Han boede stille og tilbagetrukket paa Herregaarden Graasten paa Ærø og døde her ugift 1633 og blev altsaa ikke Stifter af nogen ny Linie. Hans »Hertugdømme« blev derpaa delt imellem Brødrene. Heller ikke *Johan Adolph*

stiftede nogen ny Linie, men døde ugift paa Nordborg 1624. Da 5 af de andre Brødre var døde før Faderen, vare der alt-saa kun 4 tilbage, imellem hvilke Arven skulde deles, hvilket skete paa følgende Maade: *Alexander* fik »Hertugdømmet Sønderborg« med Sønderborg By og Slot, samt den sydlige Del af Als med 7 Hovedgaarde, omtrent fra Augustenborg Fjord til Kegenæs, og den lige over for liggende østlige Del af Sundeved, fra Snogbæk langs med Sundet til Venningbund med Sandbjerg som Hovedgaard. *Frederik* fik »Hertugdømmet Nordborg« med Nordborg Slot og By, samt den nordlige Del af Als med fem Hovedgaarde, og den lige over for liggende nord-vestlige Del af Sundeved, fra Snogbæk op imod Aabenraafjord med Ballegaard som Hovedgaard. *Philip* fik »Hertugdømmet Lyksborg« med Lyksborg Slot og samtlige Besiddelser med 4 Hovedgaarde i Angel, og den lige over for liggende syd-vestlige Del af Sundeved, fra Venningbund imod Vest, hvor hans Arvelod med Skjellegaard og Lundsgaard som Hovedgaarde stødte sammen med Hertug Frederiks og øst paa med Hertug Alexanders Arvelod¹⁾. *Joachim Ernst* fik »Hertugdømmet Pløn« med samtlige Besiddelser i Holsten.

Det ses saaledes, at Als blev todelt, Sundeved tredelt og Ærø (senere) firedelt, medens de øvrige Arvelodder foreløbigt forbleve udelte.

Om Hertug *Alexander* er der ikke synderligt at sige. Han var formælet med Dorothea af Schwarzburg, med hvem han havde en talrig Børneflokk. Ved sin Tiltrædelse af Arven 1622 var han allerede i betydelig Gjæld, nærmest som Følge af sit Giftermaal uden andre Subsistentsmidler, end hvad Faderen havde kunnet afse til ham; Gjælden forøgedes ikke lidet i hans sidste Leveaar, saa han ved sin Død den 13. Maj 1627 efterlod sig Hertugdømmet Sønderborg saa forgjældet, at Lønet først skulde gaa over til den ældste Søn, naar Gjælden under Moderens Styrelse var betalt. Dette Tidspunkt kom dog ikke, skjøndt Besiddelserne vare blevne forøgede 1633 med det smukke Gods Gudsgave paa Ærø, der tilfaldt Huset Sønderborg ved Hertug Christians Død. Enkehertug-

¹⁾ At denne Deling ikke indbefattede enhver Jordlod, men at baade Kongen og enkelte Adelige havde og fik deres Undergivne her, skal nedenfor nærmere omtales.

inden maatte tage til Takke med Gammelgaard som Enkesæde; her døde hun 1639. De efterladte 5 Sønner stiftede derpaa ny Linier, af hvilke vi først ville omtale den »sønderborg-franzhagenske«, stiftet af den ældste Søn, *Johan eller Hans Christian*. født 1607. Han residerede paa Sønderborg Slot, hvor han døde 1653, efterladende Arven endnu langt mere betyngtet af Gjæld, end hvormed han selv havde overtaget den, for en Del foranlediget ved de Byrder, den keiserlige Occupering i 30 Aars Krigen førte med sig. Hans Søn, *Christian Adolph*, saae sig nødsaget til, 1667 paa Grund af Gjæld at maatte overlade Hertugdømmet Sønderborg til Kong *Frederik III*. Christian Adolph havde nemlig hverken kunnet betale Farbrødrenes Aarpenge, ei heller Skatterne (særlig Krigsskatten), ja ikke engang Renterne af Gjælden, hvorfor han maatte finde sig i, at Landshøiheden blev ham frataget og at selve Lenet i Kongens Navn blev udlagt til Kreditorerne — med Forbehold af Kongens Indløsningsret —, hvormod de af Hertug Hans tilkjøbte Godser toges under Behandling af Hertugdømmets Fællesregjering d. v. s. af Kongen og af Hertugen paa Gottorp¹⁾ — Godvillig vilde Christian Adolph dog ikke vige, saa Statholderen, *Frederik Ahlefeldt*, maatte lade Sønderborg Slotsport opbryde med Militærmagt og Slottet og Byen besætte i Kongens Navn. Hertugen opholdt sig efter denne Tid dels paa Lyksborg, dels i Haag, hvor Generalstaterne baade nu og tidligere toge sig af hans Sag, skjøndt forgjæves. Atter senere opholdt han sig i Hamborg, under stadige Forsøg paa, atter at komme i Besiddelse af sit Hertugdømme. Imod dette Maal arbeidede han ogsaa ufortrøden, da han 1676 formælede sig med *Elonore Charlotte*, Datter af Hertugen af Sachsen-Lauenborg, og i disse Bestræbelser stod hans Gemalinde ham trofast bi; hun opholdt sig endog i dette Øiemed længere Tid i Kjøbenhavn og fortsatte senere sin Correspondance med det danske Hof, dog uden Resultat. Med denne sin Gemalinde kom Christian Adolph i Besiddelse af Godset Franzhagen i Lauenborg, hvor han fra nu af tog Sæde og hvor han af kongelig Naade fik en livsvarig Aarpenge. Han døde 1702. — Det var under Christian Adolph, at Sønderborg Slot i Svenskerkrigen 1657 og 1658 blev besat af de

¹⁾ Jfr. v. Krogh pag. 36 ff.

Svenske, men atter indtaget af de Allierede. Hertugen tog ikke Parti for Danmark! Efter Hertugens Død bortfaldt den kongelige Aarpenge, hvilket nedbøiede den i Forvejen haardt-prøvede Hertuginde end mere; hun døde 1709. Af deres Børn døde *Leopold Christian* 1707 og *Ludvig Carl* 1708. Den yngste formælede sig med Anna Dorothea v. Winterfeldt, og med deres eneste Søn, *Christian Adolph*, uddøde Linien 1709. Den ældste Søn, Leopold Christian, der var Oberst i den danske Arme, havde 3 Sønner med Anna Sophie Cantelberger af Celle, hvilke dog ikke bleve legitimerede. Hans Enke, Barbara Dorothea, maatte ved Svigermoderens Død 1709 frasisge sig Godset Franzhagen og levede siden under trykkende Forhold paa en lille Gaard i Bilwerder ved Hamborg. Ved hendes Død, 1739, gjorde en af Anna Sophie Cantelbergers Sønner Fordring paa hendes Efterladenskaber, men blev afvist. Han tjente dengang som — Kusk! — Den anden af Alexanders Sønner, *Alexander Henrik*, født 1608, der ligesom de yngre Brødre maatte forlade Hjemmet for andensteds at opnaa en Stilling, stiftede den saakaldte »schlesiske eller katholske Linie«. Alexander Henrik formælede sig 1644 med Dorothea Maria, en Datter af Hofpræsten Heeshus i Sønderborg og gik dernæst over til Katholicismen. Herved brød han med Familien og traadte i keiserlig Tjeneste, hvor han blev stationeret i Slesien og døde 1667. Af hans 3 Sønner traadte *Georg Christian*, født 1653, ligeledes i keiserlig Tjeneste, hvor han som General-Vagtmester og Oberst til Hest blev haardt saaret i Slaget ved Salankemen i Slavonien og døde 3 Dage efter, d. 19. Aug. 1691, i den keiserlige Leir ved Peterwardain. De to ældre Brødre, *Ferdinand Leopold*, født 1647, og *Alexander Rudolph*, født 1651, valgte den geistlige Stand. Med den sidste, der var Kanonikus i Olmütz, uddøde Linien 1727. —

Philip Ludvig, den yngste Søn, født 1620, stiftede den »wiesenburgske Linie«; han døde 1689 og Linien uddøde 1744. Philip Ludvig var gift 3 Gange, 1ste Gang med Catharina, en Datter af Grev Waldeck-Eisenberg, 2den Gg. med Anna Margrethe, en Datter af Grev Simon Ludvig af Lippe, og 3die Gg. med Magdalena Christina, en Datter af Grev Reuss i Plauen. Han tilkøbte sig Godset Wiesenburg i Meissen, som han senere overlod til sin ældste Søn Frederik. Philip Ludvig var selv traadt i keiserlig Tjeneste, hvor han blev Felt-

marskalklieutenant. Af hans 3 Sønner blev ogsaa den ældste, *Frederik*, Feltmarskalk i keiserlig Tjeneste; den næstældste, *Carl Ludvig*, blev General i hessisk Tjeneste, og den yngste, *Vilhelm Christian*, kursaksisk General, hvor han særlig udmærkede sig foran Ofen 1686, foran Mainz 1689 og foran Zenda 1697. Med en Søn af *Frederik*, *Leopold*, der var gaat over til Katholicismen i Wien, hvor han blev formælet med *Maria Elisabeth*, en Datter af Fyrsten af Lichtenstein, uddøde Linien 1744. *Philip Ludvigs* Intervention til Gunst for Huset Sønderborgs Restituering forblev frugtesløs. —

Større Betydning fik tvende andre Linier, nemlig den »augustenburgske«, stiftet af *Alexanders* tredje Søn, *Ernst Günther*, der var født 1609 og døde 1689, — og den »beckske«, siden 1825, den »yngre lyksborgske« kaldet, stiftet af den 4. Søn i Rækkefølgen, *August Philip*, født 1612 og død 1675. Da disse to Linier paa forskjellig Maade have grebet skjæbnesvangert ind i vort Fædrelands Anliggender, er det naturligt, at de omtales noget udførligere.

Ernst Günther, der som sagt blev Stifteren af den augustenburgske Linie, synes i meget at have lignet sin Bedstefader, Hertug Hans, særlig i sin Bestræbelse for at vinde Gods og Eie. I Modsætning til Brødrene, der, som vi have set, traadte i udenlandsk Tjeneste, stillede *Ernst Günther* sig til Kong *Christian IV.*'s Raadighed tilligemed et af ham selv hvervet Ryttercorps. Han var derfor velset ved det danske Hof, baade under *Christian IV.* og *Frederik III.*, og dette gode Forhold blev endmere bestyrket, da Hertugen formælede sig med sin Kusine, *Augusta*, en Datter af Hertug *Philip* til *Lyksborg*, hvem den jevnaldrende Dronning *Sophie Amalie* var meget bevaagen. Formælingen fandt Sted i *Kjøbenhavn* den 15. Juni 1652. Det var rimeligvis disse venskabelige Forbindelser, der lode *Ernst Günther* haabe paa et heldigt Resultat af de af ham selv og Svogeren, *Kurfyrst Frederik Vilhelm* af *Brandenburg*, med den danske Regjering knyttede Forhandlinger om Rekonstitueringen af Fyrsten- eller Hertugdømmet *Sønderborg*, hvilke Forhaabninger dog strandede paa *Frederik III.*'s bestemte Modstand. Hertugen maatte nøies med en betydelig Pension af Kongens Kasse og med den baade ære- og betydningsfulde Post som Guvernør paa *Als*. — Et Tegn paa Kongehusets Velvilje lige over for Hertugen

kan man ogsaa se deri, at hans ældste Datter, Lovise Charlotte, ved sin Formæling med Hertugen af Holsten-Beck, fik hele sit Brudeudstyr af den kongelige Kasse, — endvidere af Kongen 1200 Rdl. til en Bryllupsreise fra Flensborg til Berlin, desuden 5000 Rdl., samt 3000 Rdl. af Enkedronningen.

Af Kong Frederik III. købte Hertugen 1651 Byerne Stavensbøl og Sebelev. Disse Byer blev nedlagte, og paa det Sted, hvor Stavensbøl havde staat, byggede han et Slot, som han efter sin fornævnte Gemalinde kaldte *Augustenborg* og hvorefter han kaldte sig Hertug til Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg. Omtrent 100 Aar senere blev Slottet nedbrudt af Hertug Frederik Christian, men gjenopført af ham i Aarene 1770—1776 i sin nuværende smukke Skikkelse. Der er sagt saa meget om Augustenborgs henrivende Beliggenhed ved en Bugt af Alssund og om de til Slottet hørende Herligheder, at vi her ikke behøve at udtale os videre i saa Henseende. I Sønderborg havde Ernst Günther endvidere ladet opføre en Gaard paa 2 Etager tæt ved Torvet, der først var bestemt til Residens for ham selv, men efter at Augustenborg var fuldført, blev udset til Enkesæde for den hertugelige Familie. — Uagtet sin ikke ringe Børneflokk — 9 Børn — formaaede han dog ved Sparsommelighed og Vindskibelighed at udvide sine Besiddelser betydeligt, og vi skulle her nævne Herregaardene *Gundestrup* og *Werthemine* i Kettinge Sogn, der forhen vare Avlsgaarde under Gammelgaard, endvidere det forhen nævnte store *Rumohrsgaards Gods* i Notmark Sogn, med Avlsgaarden *Evelgunde*, samt Landsbyen *Bro*. — Det var Ernst Günthers ældste Datter, den forhen nævnte Louise Charlotte, der af den danske Enkedronning var tiltænkt den berømte Griffenfeldt til Gemalinde; men han forsmaaede Hertugdatteren, som man mener for at vinde en fransk Prinsesse. »Der fortælles,« siger Jørgensen ¹⁾, »at den Fornærmelse, han saaledes tilføiede den hertugelige Slægt, var en af Hovedgrundene til hans Fald. I Augustenborg Have vises endnu det Træ, under hvilket Hertug Hans Adolph af Pløn (Ernst Günthers Fætter), Høistkommanderende i den danske Hær, Kongens Halvbroder Ulrik Frederik Gyldenløve, Statholder i Norge, og Grev Frederik Ahlefeldt af Graasten, Statholder i Hertugdømmerne, — til-

¹⁾ Jfr. v. Krogh p. 61.

svor den fornærmede Hertug at hævne ham paa den hovmodige Storkansler. «

Af Ernst Günthers 4 Sønner gik de 2 ældste i udenlandsk Tjeneste: *Frederik*, den ældste, der var gift med en Barberdatter, *Anna Christina Berender*, fra Kiel, faldt i Slaget ved Enghien 1692, — *Philip Ernst* døde foran Stettin 1677 i brandenburgsk Tjeneste; den tredie, *Ernst August*, gik en Tid over til den katholske Lære, hvorfor den fjerde, *Frederik Vilhelm*, blev Successor ved Faderens Død 1689¹⁾. Ernst August lod sig dog ikke godvillig forbigaa eller nøie med det af Enkehertuginde for ham bestemte Deputat af 500 Rdl. aarlig. Han traadte tilbage fra keiserlig Tjeneste, gik atter over til den protestantiske Lære, fik Guvernørposten paa Als og førte, understøttet af Dronningen, en mangeaarig Proces med Broderen, der først endte med dennes Død 1714, men dog ikke lod Ernst August naa Maalet. Han boede i Sønderborg, Broderen, *Frederik Vilhelm*, paa Augustenborg; senere drog Ernst August, der var gift med *Maria Theresia*, en født Baronesse v. *Velbrüch*, til Hamborg; han døde 1731 uden Livsarvinger. *Frederik Vilhelm*, der var født 1668, blev titulær Domprovst i Hamborg og dansk Generalmajor. Han blev gift med *Grevinde Sophie Amalie Ahlefeldt*, en Datter af den danske Storkansler *Grev Frederik Ahlefeldt*, der i Brudegave skjenkede Svigersønnen det store Gods *Auenbølgaard* i Ullestrup Sogn i Sundeved, — det *Diderik Høck* som forhen sagt bestemt vægrede sig ved at afstaa til Hertug Hans, men som *Grev Ahlefeldt* havde kjøbt af *Hans Høck* 1694. — *Frederik Vilhelm* døde 1714 og efterfulgtes af Sønnen *Christian August*, født 1696 og formælet med den danske *Grevinde Frederikke Lovise Danneskjold-Samsø*. *Christian August*, der efter *Farbroderens*, *Ernst Augusts* Død, var bleven Guvernør paa Als og var Infanteri General i den danske Arme, var uden Tvivl den af de augustenburgske Hertuger, der forøgede Besiddelserne mest, navnlig ved Kjøb af Eiendomme ved de søgaardske Godsers Konkurs 1725, hvortil den store Medgift, han fik med sin Gemalinde, satte ham i Stand. I Ensted Sogn, Lundtoft Herred, købte han ved hin Leilighed Hovedgaarden *Aarup*;

¹⁾ Ernst Günther og de senere afdøde Medlemmer af den augustenburgske Slægt bleve bisatte i fædrene Kapellet paa Sønderborg Slot.

ligesaa i Felsted Sogn Hovedgaarden *Kiding*, — i Hodebøl Sogn Hovedgaarden *Kjelstrup*, samt i Adsbøl Sogn *Graasten* Slot og Hovedgaard, samt Godset *Fiskebæk*. Graasten, der blev Residens i det Sundevedske, var oprindelig en Avlsgaard under Søgaaard og brændte 1599. Selve Slottet opførtes 1616 af Gregorius v. Ahlefeldt og blev senere solgt af Hans v. Ahlefeldt til Hertug Philip af Lyksborg, der allerede 1662 solgte det til Frederik v. Ahlefeldt til Søgaaard, i hvis Familie det forblev indtil Konkursen 1725. — Under Christian August begyndte Forhandlingerne om Successionen i de plønske Lande, idet den senere hen omtalte plønske Hertug Frederik Karls Ægteskab med Grevinde Christine Armgardis Reventlow var uden mandligt Afkom, og der førtes Forhandlinger om et Ægteskab imellem Prins Frederik Christian af Augustenburg og en af Hertugen af Pløns Døttre. Et saadant Ægteskab kom ganske vist i Stand, men den attraaede Succession opnaedes ikke. Jfr. v. Krogh p. 63.

Hertug Christian August, der døde 1754, havde flere Børn, af hvilke en Søn, Emil August, blev dansk General og døde ugift 1787. En anden Søn, *Frederik Christian* (den ældre kaldet), født 1721, blev Efterfølgeren og udvidede de fyrstelige Eiendomme næsten lige saa meget paa Als, som Faderen havde gjort det i Sundeved. Han var gift med Charlotte Amalie Vilhelmine af Slesvig-Holsten-Pløn. — I Aaret 1758 opførte han det, 1757 afbrændte Graasten Slot, paa ny i Renaissancestil og indrettede i samme et Kapel efter Model af Jesuiterkirken i Antwerpen; 10 Aar senere ombyggede han Adsbøl Kirke, der hørte til de graastenske Besiddelser. — Paa Als fik han 1764, imod at give Afkald paa al Arveret til Hertugen af Lyksborgs Len, Familiens *Stamslot Sønderborg* af Kong Frederik V.; ligesaa af nævnte Grund *Kegenæsgaard* i Lysabbild Sogn, — *Maibølgaard* i Hørup Sogn, *Rønhave* og *Sønderborg Ladegaard* i Ulkebøl Sogn, ligesom han tidligere, 1756, havde erhvervet sig den store Gaard *Gammelgaard*. — Vi se altsaa, at den augustenburgske Slægt ved Midten af forrige Aarhundrede var kommen i Besiddelse af Størstedelen af Stamfaderens, Hertug Hans den yngres Eiendomme paa Als.

Frederik Christian døde 1794 og efterfulgtes af Sønnen *Frederik Christian den yngre*, født 1765, formælet med den

danske Prinsesse Louise Augusta, Datter af Kong Christian VII. og Dronning Caroline Mathilde, Søster til Kong Frederik VI., hvilket Giftermaal vel nærmest var kommen i Stand af Hensyn til Holsten, hvortil Hertugen af Augustenborg var den nærmeste Landarving. Frederik Christian var baade en dygtig Landmand og en Elsker og Beskytter af Videnskaben. Han gjorde meget for Skolevæsenets Opkomst, omend under Indflydelse af den da herskende Rationalisme. Hans Forhold til Kongehuset forandrede i en senere Tid fra Venskab til Kulde, ja til formeligt Brud, da Frederik VI. forhindrede og kulkastede Hertugens Forhaabninger om at blive Tronfølger i Sverrig og paa en Maade lod Hertugen internere paa Als¹⁾. — Bekjendt i Nordens Historie blev hans Broder, Prins *Christian August*, der som dansk General i Napoleonstiden og Anfører for Nordmændene slog Svenskerne ved Blakjer den 19. Aug. 1808. Prinsen synes at have været Deltager i en ligefrem Sammensværgelse imellem høitstaaende Nordmænd og Svenske; thi tvertimod Kong Frederik den 6tes udtrykkelige Ordre forfulgte han ikke Seiren, — indlod sig endog i Underhandlinger med Fjenden, der førte til det forbausende Resultat, at den svenske Konge, Karl den trettede, antog ham som sin Adoptivsøn, hvorved han blev Sverrigs Kronprins og ogsaa hyldet som saadan. Videre kom det dog ikke; thi nogle Maaneder senere døde han pludselig under en Mønstring ved Helsingborg den 28. Maj 1810, — som nogle mene, snigmyrdet af de Misfornøiede. En tredie Broder, Frederik Carl Emil, der ogsaa var i dansk Tjeneste og gift med en Frøken Scheel, døde 1841.

Hertug Frederik Christian døde 1814; hans Gemalinde, Louise Augusta, overlevede ham i mange Aar og døde først 1843. Deres Børn vare den af enhver Dansk saa høit skattede og elskede, for et Par Aar siden afdøde *Caroline Amalie*, Kong Christian den 8des Gemalinde, og de af enhver Dansk ligesaa meget forhadte Brødre, Hertug *Christian Carl Frederik August*, formælet med Louise Sophie, Grevinde af Danne-skjold-Samsøe, og Prins *Frederik August Emil*, sædvanlig Prinsen af Nør kaldet, formælet med Broderens Svigerinde,

¹⁾ Maaske Tanken om et »Slesvig-Holsten« ved denne Leilighed spirede frem hos Hertugen.

Henriette, Grøvinde af Danneskjold-Samsøe. — Vi skulle ikke oprulle det sørgelige Drama, der foregik for vore Øine i Oprøret 1848 og hvori de nævnte Brødre hver paa sin Vis spillede Hovedrollen; men vi maa udtale vor Forbauselse over den grænseløse Utaknemmelighed, der lod dem forglemme alle de Velgjerninger og Gaver, de og Slægten havde nydt af de danske Konger, uden hvilke de vare forblevne i deres oprindelige beskedne Stilling, og det Hensyn, de skyldte det Land og Folk, over hvilket de, ved rolig at afvente Tiden, rimeligvis vilde være blevne kaldede til at herske. I det mindste var det under Kong Christian VIII.'s Kroning paa Frederiksborg almindelig antaget, at Augustenborgerne med Tiden vilde *fortrænge Hesserne*; men da dette ikke skete, kom Omslaget i Forholdet til Kongehuset bestemt frem og mindede noget om Faderens Forbitrelse, da han maatte give Afkald paa Udsigterne til at blive Tronfølger i Sverrig. Og hvilke vare saa de Grunde, som Hertugen af Augustenborg støttede sin Sag paa og som lod ham forglemme baade Taknemmeligheden og Klogskaben, for at give en utidig Lidenskabelighed og krænket Ærgjerrighed Tøilen!

Saa utrolig det lyder, saa var det dog saa, at Augustenborgerne baserede deres Paastande om Arveret til Hertugdømmerne paa deres Stamfaders, Hertug Hans den yngres Forlening til fælles Haand 1580, 1582 og 1590, og det uagtet Hertugerne af den sønderborgske Slægt (altsaa Augustenborgerne og Lyksborgerne) i sin Tid ikke havde gjort den ringeste Indvending imod, at Kong Frederik IV. ved Patent af 22. August 1721 inddrog den hertugelige (gottorpske) Del af Slesvig under Kronen og den 4. September s. A. lod sig hylde som eneste souveræn Landsherre. Den daværende Hertug af Augustenborg, Christian August, indsendte en skriftlig Hylдинг, hvori han ligesom Stænderne, Prælaterne og Ridderskabet »lovede for sig selv og Efterkommere at være Kongen tro og huld som eneste souveræn Landsherre, som og samtlige hans kongelige Arveefterfølgere efter Kongelovens Lydende.« -- Heller ikke toge Augustenborgerne Hensyn til, at der siden 1779 ikke fandtes Lensarvinger til Sønderjylland mere!

Den danske Regjering vidste selvfølgelig meget godt, hvilke Planer der smededes imod Danmark af de augustenborgske Brødre og disses gode Venner ved Universitetet i

Kiel og i Stændersalen i Slesvig, hvorfor Kongen, Christian VIII., der havde været godmodig nok til 1842 at udnævne Svogeren, Prins Frederik af Nør, til Statholder og kommanderende General i begge Hertugdømmer, — den 8. Juli 1846 udstedte det bekjendte »aabne Brev«, *hvori han udtalte Slesvigs uadskillelige Forbindelse med den danske Krone.* — Herimod nedlagde Augustenborgerne samt Storhertugen af Oldenburg og alle Prinserne af Holsten Beck (o: de yngre Lyksborgere) *paa Prins Christian, vor nuværende Konge, nær, ufortøvet Indsigelse og fandt selvfølgelig Medhold i alle tyske Lande og hos den Befolkning i Hertugdømmerne, der igjennem Aarhundreder lidt efter lidt var bleven draget bort fra Kjærligheden til Moderlandet og nu drømte om et Utopien i »Slesvig-Holsten«.* Prins Frederik nedlagde strax sine Embeder og viste snart ligesom Broderen, hvad de længe havde ført i Skjoldet. Ved Tronskiftet i Danmark den 20. Januar 1848 skete vel ingen Forandring i Tronfølgen, da Frederik VII. tiltraadte Regjeringen efter Faderen; men det var dog dette Aar, der ikke alene gjennemrystede næsten hele Europa ved Krig og Oprør, men som skulde vise Augustenborgerne, at man ikke ustraffet kan træde Ret og Ære under Fødder. Drevne frem ved Løfter om Hjælp fra Udlandet og ved en fanatisk Ophidselse i Befolkningen, kastede Hertugen og hans Broder Masken den 24. Marts 1848 og gjorde sig derved begge skyldige i Forræderi mod Konge og Fædreland. — Straffen kom snart og ramte haardt. *Ved vore Troppers Indmarsch i Slesvig i Begyndelsen af April 1848 maatte Hertugen med Familie forlade sit skjønne Fædrenehjem og sine herlige Besiddelser paa Als og Sundeved, for aldrig at betræde dem oftere!* Senere, da den treaarige Krig var forbi og den »tapre Landsoldat« havde smykket sig med uvisnelige Laurbær og uforgængelig Hæder, udstedte Hertugen den 20. December 1852 i Frankfurt am Main en Cessions- og Renunciationsact, hvori han for sig og sine Efterkommere afstod samtlige augustenburgske Besiddelser paa Als og Slesvigs Fastland til den danske Krone¹⁾.

¹⁾ Tilføies skal det dog, at ikke hele Familien delte Brødrenes Planer; vi ville ikke tale om Søsteren, Caroline Amalie, der sikkert aldrig har svigtet sin Troskab imod sit Land, men bemærke, at navalig

Hertug Alexanders fjerde Søn var *August Philip*, født 1612 og Stifter af den *beckske Linie*, der har sit Navn af Godset Beck i Westphalen, men aldrig har havt noget »Hertugdømme« eller samlede Lande inden for Hertugdømmernes Omraade. Vi skulle nu i Korthed omtale Slægtens Forhold særlig i Udlandet: Det er forhen omtalt, at Aug. Philips Fader, Alexander, giftede sig længe før han tiltraadte Hertugdømmet Sønderborg. Af Brødrene v. Quernheim tilkjøbte han sig to Riddergodser i Stiftet Minden, hvilke han forenede og gav Navnet *Beck* og hvor han boede, indtil han tog Residents paa Sønderborg Slot. Sønnen, Johan Christian, overdrog Søsteren, Sophie Cathrine, Godset istedenfor Brudeudstyr og hun aftraadte det atter til Broderen, *Philip August*, der udvidede Besiddelserne paa forskjellig Maade og tog Navn efter samme. Han var gift 3 Gange, 1. Gg. med Grevinde Clara af Delmenhorst, 2. Gg. med Søsteren Sidonia og 3. Gg. med Grevinde Maria Sybilla af Nassau-Saarbrück, med hvilken sidste han havde 8 Børn, 5 Sønner og 3 Døtre. Af Sønnerne succederede den ældste, *August*, Faderen 1673 i Herskabet Beck. Hertug August, der var gift med en Grevinde af Schaumburg-Lippe, traadte i kurbrandenburgsk Tjeneste og blev Generalmajor; han døde under Beleiringen af Bonn 1689. Han efterlod Godset og Titelen »Hertug af Holsten-Beck« til Sønnen *Frederik Vilhelm*, der gik over til Katholicismen og blev General i keiserlig Tjeneste, som han dog ønskede at forlade for at træde i dansk Tjeneste; men forinden døde han 1723. Han efterlod sig kun Døtre, af hvilke den ældste blev Oldemoder til den berømte portugisiske Statsmand Marquis de Pameella, Greve af Souza-Holsten, som arbejdede paa et Giftermaal imellem Prinsesse Maria af Holsten-Beck og Keiseren af Brasilien, Don Pedro den første. Efter Frederik Vilhelms Død blev Farbroderen, *Ludvig Frederik*, Familiens Overhoved. Denne Hertug, der 1685 formælede sig med Lovise Charlotte, en Datter af Ernst Günther af Augustenborg (se ovenfor), gjorde glimrende Carriere i Kurbrandenburg eller Preussen.

Prinsen af Noers Gemalinde og deres for nylig afdøde Søn bevarede stærke danske Følelser til deres Dødsdag. — Heller ikke skal det glemmes, at Hertugen var meget godgjørende lige over for sine Undergivne og enhver Trængende.

22 Aar gammel blev han 1676 Oberst, 1686 Generalmajor, 1692 Infanterigeneral, 1697 Cavallerigeneral, 1701 Statholder i Preusen og Guvernør i Königsberg og 1713 General-Feltmarskalk. Han udmærkede sig i Slagene ved Oudenarde, Malplaquet, Beleiringerne af Ryssel, Mons og Dorneck. Ved den første preussiske Konges Kroning i Königsberg spillede Ludvig Frederik og Gemalinde en vigtig Rolle. Hertugen købte ogsaa betydelige Eiendomme i Preusen og opførte iblandt andet et Par Jagtslotte, som han til Ære for sin Gemalinde kaldte Louisenhof og Charlottenthal. Ludvig Frederik døde 1728. Han havde mange Børn, 7 Døttre og 4 Sønner, af hvilke sidste den ældste, *Frederik Vilhelm*, født 1687, succederede Faderen og som denne traadte i preussisk Tjeneste, hvor han som Generalmajor udmærkede sig foran Stralsund; 1732 blev han Guvernør af Spandau, 1741 Feltmarskalk, 1747 Guvernør i Berlin, hvor han byggede et Palais i Form af et latinsk H, som han gav Navnet »Holstein«. Kongen af Preusen, Frederik Vilhelm I., var ham meget bevaagen, skjenkede ham Palaet Friederichshof og Lensgodset Thierenberg. *Selv solgte han derimod Fædrenegodset Beck, der fra nu af gik over i andre Hænder.* I Slaget ved Molwitz, hvor han skulde tilføre Kongen 10,000 Mand friske Tropper, turde han ikke uden Ordre forfølge de flygtende Østerrigere, hvorover Kongen en Tid fortørnedes. Frederik Vilhelm døde pludselig 1749. Han var gift 2 Gange, 1. Gg. med Enkefyrstinde Czartoriska, 2. Gg. med en Grevinde af Dohna-Schlobitten. I sidste Ægteskab fødtes en Datter og en Søn, hvilken sidste, der ogsaa hed *Frederik Vilhelm*, ligesom Faderen og Bedstefaderen traadte i preussisk Tjeneste. Han var en Mand af usædvanlig Skjønhed, men tillige med en skarp Forstand og fast Vilje. Han bestræbte sig især for at ordne de plønske og lyksborgske Arveanliggender for sit Huses Vedkommende og gjorde ogsaa Skridt til at tilbagekøbe Stamgodset Beck, men faldt forinden i Slaget ved Prag d. 7. Maj 1757. Da han døde uden Livsarvinger, gik Hertugtitelen over paa hans ældste Farbroder, *Carl Ludvig*, født 1690; denne gik i polsk Tjeneste og gik over til den katholske Religion. Senere opholdt han sig i Königsberg, hvor han døde 1774, ligeledes uden Arvinger. Efter ham fik hans Broder, *Peter August Frederik*, født 1696, Hertugtitelen, men kun et Aar,

da han nemlig døde 1775. Ved ham kom Slægten i Forhold til det russiske Keiserhof. Han var nemlig traadt i russisk Tjeneste og blev Generalfeltmarskalk samt Guvernør af Reval og Estland; han var en personlig Ven af Keiser Peter III., der var det Holsten-Sønderborgske Hus særlig bevaagen. Han havde været formælet 2 Gange, 1. Gg. med Prinsesse Sophie af Hessen-Philipsthal og 2. Gg. med Grevinde Natalie Gollowin. Hans Søn af første Ægteskab, *Carl Anton August*, født 1727, fik Hertugtitelen og traadte, i Overensstemmelse med Familietraditionen, i preusisk Tjeneste, hvor han blev dødelig saaret i Slaget ved Kunersdorf d. 12. Aug. 1759; Maanedsdagen derefter døde han. Han var formælet med en Grevinde af Dohna-Leistenau, hvis Moder var en født Grevinde af Holsten-Beck. Den eneste Søn af dette Ægteskab var *Frederik Carl Ludvig*, som kun var 2 Aar gammel, da Faderen døde. Efter Opfordring af Keiser Peter III. til samtlige Medlemmer af det Holsten-Sønderborgske Hus om at komme til Rusland, drog Moderen 1762 til Petersborg, hvor hun fik en udmærket Modtagelse og blev forlenet med anselige Krongodser i Estland. Efter Keiserens Død blev hun imidlertid uenig med Keiserinde Catharina og drog derfor tilbage til Königsberg; de hende skenkede Krongodser bleve inddragne. Sønnen, Frederik Carl Ludvig, var tiltrods for Bedstefaderens Ønske bleven hos Bedstemoderen paa mødrene Side, og traadte, som Hertug af Holsten-Beck, i preusisk Tjeneste, hvor han først under Frederik II. og senere under Frederik Vilhelm II. steg fra den ene militære Værdighed til den anden, ligesom vigtige Hverv bleve ham betroede. I Septb. 1794 tvang han ved Narew den polske General Grabowsky til at strække Gevær og erobrede 17 Kanoner og en Mængde Munitions-vogne. Som en Følge af Datidens Levemaade vilde Indtægterne dog ikke vel slaa til, hvorfor han 1797 traadte i russisk Tjeneste som Generallieutenant. Keiseren, hos hvem han var en velset Gjæst, gav ham de estlandske Krongodser tilbage; men allerede Aaret efter tildrog han sig en Misbilligelse af Keiseren, der gjorde, at han atter, med Opgivelse af Stilling og Godser, forlod Rusland og drog til Leipzig, hvor han levede stille, beskæftiget med Studier i Physik, Mathematik og Kemi. 1800 gik han tilbage til sine Godser i Preussen, indtil han 1810 drog til Stamlandet, Danmark. Han blev

dansk General og døde 1816; han er bisat i Sønderborg, hvor ogsaa hans Ægtefælle, Frederikke Amalie v. Schlieben, fandt sit sidste Hvilested. Deres Søn var *Frederik Vilhelm Poul Leopold*, som Forfædrene titulær Hertug af Slesvig-Holsten-Beck og gift med Prinsesse Louise Caroline af Hessen-Cassel, Søster til Dronning Marie Sophie Frederikke af Danmark, Frederik VI.'s Gemalinde. Efter at den lyksborgske Linie var uddød 1779 og den sidste Hertugs Enke, Anna Caroline — gift anden Gang med dansk Generalfeltmarskalk Hertug Frederik Carl Ferdinand af Brunsvig-Bevern —, ligeledes var afgaaet ved Døden (1824), skjenkede Frederik den VI. *Lyksborg Slot til sin oven nævnte Svoger, der herved fik Titel af Hertug af Lyksborg og saaledes blev Stifter af den yngre lyksborgske Linie*. Hertugen af »Holsten-Beck«, som han jevnlig kaldtes, boede dog for det meste paa Gottorp Slot, i sammes østre Fløi, og her døde han ogsaa 1831; han er bisat i det prægtige holsten-gottorpske Gravkapel i Domkirken i Slesvig. Hans Enke, der ved Faderens, Statholder i Hertugdømmerne, Landgrev Carl af Hessen-Cassels Død 1836, arvede Godset *Louisenlund* i Kosel Sogn, boede i en længere Aarrække paa Lyksborg Slot, hvor hun ved sin store Elskværdighed og Godgjørenhed vandt almindelig Høiagtelse. I deres Ægteskab fødtes mange Børn, af hvilke nogle af Sønnerne have opnaat betydningsfulde militære Stillinger i Udlandet, særlig i Preusen og Østerrig. Den ældste Søn, Carl, var gift med Kong Frederik VI.'s Datter Vilhelmine Marie og arvede efter Faderen Titel af Hertug af Lyksborg og efter Bedstefaderen, fornævnte Landgrev Carl, de store Godser Røst, Bukhavn, Carlsberg, Grønholt, ligesom han senere kom i Besiddelse af Løitmark og Louisenlund, hvilke store Eendomme med fyrstelige Indtægter dog ogsaa lod ham, som Hertugen af Augustenborg, trægte efter mere og forglemme Pieteten imod Konge og Fædreland. — Den 4de Søn i Rækkefølgen er vor *nuværende Konge, Christian den niende*, hvis Børn indtage en saadan Stilling iblandt Europas Fyrsteslægter, som Stamfaderen, August Philip, vanskelig skulde have drømt om!

Efter i det nærmest Foregaaende at have omtalt den snevrere sønderborgske Linie og de to fra samme udgaaede Sidelinier: den augustenborgske og den beckske, skulle vi nu kortelig omtale den *nordborgske* og den *plønske* Linie, der i flere Henseender falde sammen og derfor kunne omhandles under et. — Stifteren af den første, altsaa af »Hertugdømmet Nordborg«, var som alt bemærket *Frederik*, født den 26. November 1581. Efter Faderens Bestemmelse skulde hver af de 5 Brødre (Christian, Alexander, Johan Adolph, Philip og Ernst Günther) give ham 1000 Mark lybsk i Aarpenge; men da Johan Adolph døde ugift paa Nordborg 1624, fik Frederik samme Aar Slot og Amt Nordborg med 5 Hovedgaarde og den tidligere omtalte Del af Sundeved til sin Arvelod, der igjen ved Hertug Christian til Ærøs Død 1633 blev forøget med Godset Graasten paa Ærø. Men ogsaa Frederik var lig Broderen Alexander i Sønderborg en daarlig Husholder, hvortil kom Krigsbyrderne i 30 Aarskrigen, saa han allerede 1635 maatte sælge sin Andel i Ærø til Broderen, Philip af Lyksborg, for 53,000 Rdl. Hertug Frederik døde 1658 under Svenskerkrigen og blev i al Stilhed bisat i Igen Kirke, hvorfra dog Liget senere førtes til det til Nordborg Kirke byggede fyrstelige Ligkapel. Han var gift 2 Gange, første Gang med Juliane af Sachsen-Lauenborg, anden Gang med Eleonora af Anhalt-Zerbst. Med sin første Gemalinde havde Hertug Frederik en Søn, *Johan Bugislav*, født 1629, med den anden 2 Sønner, *Christian August*, født 1639, og *Rudolph Frederik*, født 1645, samt 3 Døttre, *Elisabeth Juliane*, født 1634, formælet 1656 med Anton Ulrich, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel, *Dorothea Hedevig*, født 1636, og *Ludovica Amoena*, født 1642. Disse Søkende indgik paa egen Haand d. 19. Januar 1659 en Arveoverenskomst, der sikrede Johan Bugislav Successionen, hvorimod han skulde udrede en ikke ringe Morgengave til den gifte Søster og en lignende i Fremtiden til de 2 andre; Broderen, Christian August, skulde have 1600 Rdl. i aarligt Deputat; den yngre Broder, der var mindre-aarig, skulde have fyrsteligt Underhold, indtil han i Myndighedsalderen skulde oppebære samme Deputat som Christian August. Enkehertuginde fik Østerholm som Livgeding. At udrede disse Summer, betale resterende Renter og Skatter til et samlet Beløb af 45,239 Rdlr. var en Umulighed for den

alt andet end økonomisk anlagte Johan Bugislav. Dertil kom Hjælpetroppersnes Indkvartering og Forpleining og, hvad der særligt gav Stødet til den letsindige Hertugs Ruin: Slottet Nordborgs Brand d. 14. Marts 1665, hvorved baade Slottet og alt Hertugens bevægelige Gods blev lagt i Aske. Samme Aar gjorde andre Kreditorer deres Krav gjældende og henvendte sig, ligesom Broderen, Rudolph Frederik, til Overlensherren, Kong Frederik III. Denne Henvendelse forblev dog saa godt som frugtesløs, saa Prins Rudolph Frederik endog truede med, paa egen Haand ved Magt at gjøre sig betalt. Alt dette, i Forening med Johan Bugislavs ødsle Liv, medførte, at han 1669 maatte afstaa alle sine Besiddelser til Kong Frederik III., hvorefter han til sin Død, 1679, levede som Privatmand i Nordborg og nød en kongelig Aarpenge af 1000 Rdl. Han døde ugift. — Brødrene fik en lignende Aarpenge, men forlode tilligemed Søstrene strax Nordborg. Angaaende deres senere Skjæbne skulle vi meddele, at Dorothea Hedevig, der var bleven Abbedisse i Gandersheim og traadt over til den katholske Religion, blev formælet med Christoph Rantzau til Hohenfeld og Ludovica Amoena med Grev Frederik til Hohenlohe. Den ældste Søster, Elisabeth Juliane, blev 13 Gange Moder, 13 Gange Bedstemoder og 4 Gange Oldemoder. — Broderen, Christian August, reiste meget i Udlandet, blandt andre Steder i Palæstina; han gik senere i brittisk og hollandsk Tjeneste, hvor han udmærkede sig som Admiral. Han døde ugift 1687. Rudolph Frederik formælede sig 1680 med Bibiana, Grevinde af Promnitz, som medbragte ham store Godser i Slesien; deres Datter, Elisabeth Sophie Marie, født 1683, var gift 2 Gange, første Gang med Arveprins Adolph August af Pløn, anden Gang med August Wilhelm, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel. Rudolph Frederiks Søn, *Ernst Leopold*, født 1685, gik ligesom Farbroderen i hollandsk Tjeneste; med ham uddøde 1722 den (ældre) nordborgske Linie.

Kongen havde imidlertid kort efter 1669 overdraget Nordborg til *Joachim Ernst* af Pløn imod Afstaaelse af dennes Arveret til Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, og der opstod saaledes en *ynge nordborgsk* eller *nordborg-plønsk* Linie, stiftet 1671 af Joachim Ernsts næstældste Søn, *August*, der havde staaet i brandenborgsk Tjeneste og udmærket sig ved sin Tapperhed. Han lod 1678 et mindre Slot, det nuvæ-

rønde Nordborg Slot, opføre, samt tilføie Ligkapellet til Kirken. Ved Hertug Christian af Ærøs Død 1633 tilfaldt det store Gods Søbygaard paa Ærø Joachim Ernst af Pløn og ved dennes Død, 1671, fornævnte Hertug August til Nordborg, der tillige fik den sønderborgske Arvelod paa Ærø. Det var altsaa lykkedes Hertug August at komme i Besiddelse af den største Del af Hertug Frederiks »Hertugdømme Nordborg«, samt af de 3 Fjerdedele af Arven efter Hertug Christian paa Ærø, og mere blev der hans ældste Søn, *Joachim Frederik*, til Del, idet han ved Farbroderens, *Hans Adolph* til Pløns Død 1704 og dennes Sønnesøns, den 4aarige Hertug Leopold Augusts Død 1706 tillige arvede Pløn og saaledes blev nordborg-plønsk Hertug¹⁾. Da han døde 1722 uden mandlige

¹⁾ Om de plønske Hertuger anføre vi ganske kort følgende Bemærkninger: *Joachim Ernst*, født 1595, fik ved Faderens, Hertug Hans den yngres Død, 1622 samtlige Besiddelser i Holsten, deriblandt Hovedbesiddelsen »Hertugdømmet Pløn«; at han ogsaa kom i Besiddelse af Nordborg, er allerede omtalt. Med sin Gemalinde *Dorothea Auguste*, Datter af Hertug Hans Adolph paa Gottorp, havde han 5 Sønner og 3 Døttre. *Joachim Ernst* døde 1671 og efterfulgtes i Hertugdømmet Pløn af sin ældste Søn, *Johan Adolph*, født 1634, medens den næstældste Søn, *August*, fik Nordborg; de andre Sønner vare *Joachim Ernst*, der fik Rethwisch, og *Bernhard*, der fik Søbygaard paa Ærø. Den ældste, *Johan Adolph*, der ubetinget var Slægtens betydeligste Mand, traadte tidlig i udenlandsk Tjeneste, nemlig i spansk-nederlandsk og i keiserlig Tjeneste, i hvilken sidste han som Feltmarskalk førte Commandoen over den Arme, der stod lige over for Marskalk Turenne. Gjentagne Gange udsatte han sig for personlig Fare, og Æren for Seiren over Franskmandene ved Mosel den 11. Aug. 1675 maa tilskrives ham. Senere traadte han som Generalfeltmarskalk i dansk Tjeneste og var, som alt omtalt, vistnok Sjælen i Sammensværgelsen imod Griffenfeld. Ved Siden af styrede han sine Eiendomme med Omhu og Klogskab. *Johan Adolph* døde 1704; han var gift med *Dorothea Sophia*, Hertuginde af Brunsvig-Wolfenbüttel. Af deres 4 Sønner døde 3 i en tidlig Alder; den fjerde, *Adolph August*, døde i Nærheden af Krakau derved, at Vognen væltede med ham. Han var Oberst for de brunsvigske Tropper og gift med *Elisabeth Marie*, Datter af Prins Rudolph Frederik af Nordborg. Med deres eneste Søn, *Leopold August*, der døde 4 Aar gammel, 1706, uddøde *Johan Adolphs* Descendents. — Hvad der ellers kan siges, er tildels meddelt nedenfor i selve Afhandlingen, eller kan læses efter i v. Kroghs her benyttede Værk eller i hans tidligere udkomne Arbeide »Der Ploensche Successions-Vertrag«, Berlin 1874. —

Arvinger, opstod der Stridigheder om Arven. Hans yngre Broder, *Christian Carl*, der var preusisk General, ægtede nemlig 1702 imod Familiens Vilje Dorothea Christine v. Aichelberg, en Datter af Amtmanden i Nordborg, og maatte ved denne Leilighed fraskrive sig alle fyrstelige Rettigheder for sine tilkommende Børn, saalænge Joachim Frederiks Mandstamme levede. Christian Carl døde faa Aar derefter, den 23. Maj 1706, og faa Maaneder senere fødte hans Enke en Søn, *Frederik Carl*, der voxede op under Navnet »Hr. v. Carlstein«. Ved Farbroderens, fornævnte Joachim Frederiks Død 1722 uden mandlige Arvinger gjorde den unge v. Carlstein nu sin Arveret gjældende, der ogsaa tilkjendtes ham af Kong Frederik IV., hvad Besiddelserne paa Als og Ærø angik; derimod fik han først Pløn 1729 efter sin Faders Fætter, Hertug Johan Ernst Ferdinand af Rothwisch's Død. Frederik Carl var saaledes nu kommen i Besiddelse af Farbroderens Lande baade i Slesvig og Holsten. For dette gunstige Udfald af Arvestriden kunde han særlig takke den danske Konge, og han viste ogsaa sin Taknemmelighed imod denne derved, at han 1722 afstod Gaarden Hartspring, det gamle Melwithgaard, til Kongen, ligesom han efter sin Bedstemoder, Hertuginde Elisabeth Charlottes Død 1723 overlod den store Gaard Østerholm paa Als til samme og 1730 ligesaa Nordborg og Andelen i Ærø. Dermed blev altsaa det saakaldte »Nør-Herred« paa Als, samt de 3 Fjerdedele af Ærø kongeligt. Frederik Carl boede siden den Tid i Pløn, hvor han døde 1761 uden mandlige Arvinger, og med ham uddøde saaledes baade den yngre plønske og den yngre pløn-nordborgske Linie.

Den af Hertug Hans den yngres Sønner, der i Vindskibehed og Virkelyst mest slægtede Faderen paa, var aabenbart *Philip*, Stifteren af den *lyksborgske* Linie. Philip blev født den 15. Marts 1584 paa Sønderborg Slot og nød i sin Barn- og Ungdom en fortrinlig Opdragelse, særlig under sine Hovmestre Albrecht v. Eitzen, der senere blev Borgmester i Hamborg, og den lærde Dr. Hector Mystobius i Tybingen. I Aarene 1602 og 1603 foretog han sig en Udenlandsrejse igjennem Tyskland, Bøhmen, Østerrige og Italien. Ved Hjem-

komsten ledsagede han og 2 af Brødrene, Albrecht og Alexander, Fætteren, Kong Christian IV., da denne den 28. October 1603 holdt sit Indtog i Hamborg for at hyldes. Et Par Aar senere indlededes der Underhandlinger med Storfyrst Boris Gudenov af Rusland om et Giftermaal imellem Philip og Prinsesse Alexia, hvilket dog ikke kom i Stand. — Philip synes at have været den af Slægten, der i alt Fald en Tidlang nærmest sluttede sig til det danske Kongehus. Han tilbragte nemlig en Del Aar ved Christian IV.'s Hof, hvor han med Lyst og Iver øvede sig i Datidens Vaabenbrug. Han gjorde ogsaa Kalmarkrigen med paa dansk Side og udviste megen Tapperhed ved Indtagelsen af Elvsborg foran Gothenborg den 24. Maj 1612. Men fra den Tid af, da han efter Faderens Død 1622 overtog sin Arv, der som alt bemærket bestod i Besiddelserne i Angel omkring Lyksborg som Hovedgaard og Slot, samt i det sydvestlige Sundeved med Skjellegaard og Lundsgaard, synes han kun at have været betænkt paa Udvidelsen af disse, hvorfor vi hverken finde ham ved Christian IV.'s Side i dennes senere Krige, ei heller hos Frederik III. i Danmarks Trængselsaar 1657—1659, hvor hverken han eller hans Sønner, saalidt som nogen af den øvrige Slægt paa Als, Ærø og Sundeved rørte en Finger for at staa Moderlandet bi; ja om en af Philips Sønner vides det bestemt, at han stillede sig paa Fjendens Side.

Ved Broderens, Hertug Christians Død paa Ærø 1633 fik Philip som sin Del Ærøskjøbing og Godset Vodrup, hvilken Arv han et Par Aar senere forøgede ved af Broderen, Hertug Frederik til Nordborg, som alt berørt, at købe Godset Graasten, og skulle vi her med det samme bemærke, at disse lyksborgske Besiddelser paa Ærø 1749 af Kong Frederik V. kjøbtes af Hertug Frederik paa Lyksborg for 3—400,000 Rdl., *hvorved hele Ærø blev samlet under Kronen.*

I det Sundevedske forøgede Philip sine Besiddelser efter en større Maalestok, og skulle vi saaledes nævne *Graasten*, som han kjøbte 1648 af Hans v. Ahlefeldt til Søgaard for 90,000 Rdl., men atter solgte kort før sin Død til Frederik v. Ahlefeldt. I Broager Sogn oprettede han Gaardene *Krammark* og *Skodsbølgaard*. Den første, der parcelleredes 1785, kjøbte han af den gamle Provst Peter Fabricius, den sidste, der var oprettet af 6 i Krigstiden 1658—1659 ødelagte Bønder-

gaarde, kaldte han »Nienhof«, et Navn, der dog ikke har faat Hævd i Folkemunde; ogsaa den parcelleredes 1785. Den betydeligste, som Slot opførte Gaard paa Sundeved var dog *Philipsborg* i Ullerup Sogn. For at dette Herresæde kunde oprettes og et fyrsteligt Slot bygges, der skulde bære Hertugens Navn og være Familiens Residens i Sundeved, maatte 4 Bønder (i Kalund, Kasmus og Auenbøl) forlade deres Gaarde, ligesom Bønderne fordem i Faderens Dage. Slottet opførtes af Materialierne fra Lundsgaard og bestod af 3 sammenbyggede Fløie, med en den 28. Aug. 1636 indviet lille Kirke i den ene Fløj. Slottet var omgivet af en dyb, 10 Favne bred Grav, hvoraf Sporene endnu kjendes. Hertug Philip opholdt sig oftere paa Philipsborg, og her overraskedes den gamle Hertug i Efteraaret 1663 af den Sygdom, der faa Dage efter endte hans Liv paa Lyksborg, hvorhen han i al Skyndsomhed var bleven ført samme Dag Sygdommen udbrød. — Det var som sagt Hertug Philips Plan at knytte sit og Slægtens Navn til dette Slot, men Lykken synes ikke at ville følge med. Af os ubekjendte Grunde henstod det efter Philips Død ubebot i en længere Aarrække og forfaldt, saa det senere maatte nedbrydes; som de fornævnte Gaarde i Broager Sogn blev Godset nedlagt og parcelleret 1785. Sagnet vil vide, at der var knyttet en Forbandelse til Slottet, fordi 4 Bønder maatte forjages fra deres Gaarde, før det kunde opføres. Der fortælles derom endnu i vore Dage følgende: Paa Philipsborg boede der en Gang en Hertug, der havde 2 Sønner. Da han laa paa Sottesengen, kaldte han dem til sig og paalagde dem, ikke at dele Godset, men at besidde og bestyre det i Fællesskab. Den yngste drog senere til Kjøbenhavn for at studere, medens den ældste forblev paa Godset. I Kjøbenhavn forelskede han sig i en ung Pige og forlovede sig med hende. Da hans Broder modtog denne Efterretning, indbød han ham til med sin Brud at komme hjem til deres fædrene Slot. Gjerne fulgte den yngste denne Opfordring; begge Brødrene havde altid holdt meget af hinanden, og derfor henlevede de nu Tiden særdeles lykkelig sammen paa Slottet. Senere drog den yngre Broder bort paa en Reise, medens hans Brud blev hjemme hos Broderen. Men denne ægtede i hans Fraværelse hans Brud, og da han senere vendte tilbage, blev hun skjult og udgivet for død. Af Sorg herover forlod han atter Hjemmet

og drog til Kjøbenhavn. Her erfarede han strax Broderens Forræderi og tørstede efter Hævn. Efter nogen Tids Forløb vendte han tilbage til Slottet og viste sig særdeles venlig imod sin Broder; men paa samme Tid sikrede han sig Bøndernes Hjælp for at overfalde Broderen. Denne blev tagen til Fange, og den troløse Brud indespærret i Slotstaarnet. Det lykkedes dog snart den fangne Broder at undfly, og han samlede en lille Trop for at befri sin Gemalinde; men da han stormede Slottet, blev han skudt af sin Broder, der nu lod sin fordums Brud myrde og Slottet nedbryde. Derpaa fordelte han Slotsets Tilliggende imellem sine 5 Væbnere (og deraf opstod de omkringliggende 5 Herregaarde), drog bort og viste sig ikke mere.

Ogsaa i Angel opførte Hertug Philip flere Gaarde, af hvilke vi skulle nævne *Sophiendal*, i daglig Tale Kastrup kaldet, i Kværn Sogn; han gav Gaarden Navn efter sin Gemalinde, men det blev senere forandret til Frederiksdal af Hertug Frederik 1750. — I Grumtofte Sogn købte han 1646 det adelige Gods *Freienwillen*, som han skjenkede til sin Datter Hedeveg, efter hvis Død Broderen, Hertug Christian, kom i Besiddelse deraf og 1676 solgte det til sin Kammer-skriver. En mindre Gaard i Grumtofte Sogn, *Ellegaard*, købte han af Fru Anna Rantzau. — Mærkelig nok solgte Hertug Philip Stamgaarden til Undevad Gods 1641 og lod 1633 Godset Nørregaard parcellere og Stamgaarden sælge, uden at Aarsagen til denne Handlemaade, der synes at være i Modstrid med hans Kjøbe- og Udvidelseslyst, er os bekjendt; Pengetrang har det neppe været, da han, i Modsætning til sine Brødre, var en god Husholder.

Hertug Philip, der var af stor og kraftig Legemsbygning, blev henved 80 Aar gammel. Han døde den 27. Septb. 1663 og blev bisat den 8. Decbr. i den hertugelige Begravelse i Lyksborg Slotskapel. Han var gift med Sophie Hedeveg, en Datter af Hertug Frants II, af Sachsen-Lauenborg, der døde den 1. Febr. 1660 af Stensmerter.

Ogsaa Hertug Philips Ægteskab var ligesom Faderens ylsignet med en stor Børneflokk, nemlig 5 Sønner og 9 Døttre, af hvilke nogle døde i en meget ung Alder. Den ældste Søn *Hans*, født 1625, blev 9 Aar gammel under Forældrenes Op- hold i Kjøbenhavn antaget i Barns Sted af Kong Christian IV.

og sat i Sorø Skole; men faa Aar derefter forkjolede han sig paa en Reise til Kolding, hvor han døde, 15 Aar gammel. Den næstældste Søn, *Frants Philip*, druknede paa en Udenlandsreise i Loirefloden. Det i Angers balsamerede Lig førtes ad Søveien hjemad, men Skibet led Skibbrud underveis og kun med megen Besvær blev Kisten senere bragt frem fra Havbunden. — Den af Sønnerne, der i Svenskerkrigen gik over til Fjenden, var *Adolph*. I Juli Maaned 1657 traf han sammen med Carl Gustav i Vismar, hvorfra han blev sendt i et hemmeligt Ærinde til Kiel, hvor han snart efter døde af Børnekopper. Af Døtrene blev Marie Elisabeth gift med Markgreve Georg Albrecht af Brandenburg; hun blev Bedstemoder til Kong Christian VI.'s Dronning, Sophie Magdalene. En anden Datter, Sophie Hedevig, var gift med Kurprins Morits, senere Hertug til Sachsen-Zeiz. Om Augusta, der var gift med Ernst Günther paa Augustenburg, have vi allerede talt. — Datteren Dorothea var først formælet med Hertug Christian Ludvig af Brunsvig-Lyneborg, anden Gang med Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg; efter hende skal Dorotheakirken i Berlin og en Del af samme By: Dorotheenstadt, have faat Navn.

Efterfølgeren var Hertug *Christian*, født 1627; han færdes meget paa Udenlandsreiser i sin Ungdom. I Aaret 1679 tilbagekjøbte han Godset Undevad og lod opføre en ny Hovedbygning, som han efter sin anden Gemalinde, Agnes Hedevig af Pløn, kaldte *Hedevigshof*. Iøvrigt vides han ikke at have gjort sig bekjendt ved nogen større Virksomhed; han døde den 17. Novb. 1698. Hans første Gemalinde var Sibylle Ursula af Huset Brunsvig, bekjendt for den Familien egne Forkjærlighed for Kunst og Videnskab; hun skal have skrevet en Del geistlige Betragtninger og Bønner, baade paa Tysk, Fransk og Latin.

Af de i begge Ægteskaber fødte 11 Børn, af hvilke de fleste døde i en ung Alder, blev *Philip Ernst*, der var født 1673, Efterfølgeren. Philip Ernst synes at have været en kraftig Natur; han gjorde flere Felttog med under Christian V. Ved Operaens Brand i Kjøbenhavn 1688 vilde han rimeligvis have tilsat Livet, hvis ikke hans Hovmester, Limberg, der selv indebrændte, i Hast havde revet et Vindue op, igjennem hvilket Prinsen blev reddet; han maatte dog længe ligge syg

i Kjøbenhavn af Brandsaar. Senere deltog han i Slagene ved Stenkirchen i Nederlandene 1692, Dixmünden 1694 og Namur 1695, ligesom han 1710 som dansk Generalmajor deltog i Felittoget i Brabant. Af Kong Frederik IV. blev han hædret med Elephantordenen 1716, og han overværede det næste Aar Reformations-Jubelfesten i Kjøbenhavn. — De nedarvede Besiddelser udvidede han med 3 Herregaarde: *Blansgaard* i Sundeved, *Svendsby* og *Dansk-Lindau* i Angel. Paa Lyksborg Slot haves et særligt Minde om ham, nemlig en Bjælke, der er indlagt i Muren over den hertugelige Stol i Slotskirken. Da nemlig Hertugen med Familie den 17. Juli 1709 holdt Taffel i den nærliggende Skov Sigumlund, opstod der et saa heftigt Tordenvejr, at det Egetræ, under hvilket Familien havde siddet, ved en Hvirvelvind blev rykket op med Rode og ført 190 Skridt bort fra Stedet. Til Tak for Frelsen blev Træet tilhugget til den omtalte, i Slotskirken anbragte Bjælke. — Philip Ernst, der døde den 12. Novb. 1729, var formælet 3 Gange: første Gang med Christiane af Sachsen-Eisenberg, anden Gang med Catharine Christine v. Ahlefeldt og tredje Gang med Charlotte, en Datter af fornævnte Hertug Frederik Vilhelm af Augustenborg. I disse Ægteskaber fødtes 9 Børn, af hvilke *Carl Ernst*, født 1706, traadte ind i den danske Hær og opnaaede at blive Generalmajor. En Datter, *Louise Frederikke*, født 1709, blev den 8. Aug. 1748 indsat som Abbedisse i Vallø, ved hvilken Læilighed Dronningen, Sophie Magdalene, selv ombandt hende det røde Skjærf. — Faderens Efterfølger blev *Frederik*, født den 1. April 1707. Efter et længere Ophold i Udlandet, særlig i Italien, hvor han en Tidlang opholdt sig paa Ridderakademiet i Turin, traadte ogsaa han ved Hjemkomsten ind i den danske Hær, hvor han hurtig avancerede til Generallieutenant og General, ligesom han i en forholdsvis ung Alder blev Ridder af Elephantordenen. Han overværede den oldenborgske Stammes 300 Aars Regjeringsfest i Kjøbenhavn og opnaaede, hvad andre af Hertug Hans den yngres Slægt forgjæves havde attraaet, nemlig *1734 for sin Slægt at bevare Arveretten til Hertugdømmet Sønderjylland som dansk Kronlen efter den kongelige og den gottorpske Linies Afgang*. Ved Enevældens Indførelse 1660 var der nemlig indtraadt den Forandring i Lensforholdene, at Lenene fra nu af modtoges af selve Kongen

og ikke som tidligere af Kronen eller Riget, og det stod saaledes i Kongens Magt at nægte eller tildele en Lenshøiheid. Hertug Christian Adolph af Sønderborg begjærede gjentagne Gange Forleningen, men den blev ham nægtet. Det Samme var Tilfældet med Hertug Christian af Lyksborg og Ernst Günther af Augustenborg, hvilken sidste dog var klog nok til at lade al Strid fare og nøies med at blive udnævnt til Guvernør paa Als med Løfte om, at dette Embede skulde blive arveligt. — Naar der altsaa blev tildelt Hertug Frederik af Lyksborg en Forlening til fælles Haand paa Sønderjylland af Kong Christian VI., da maa dette anses som en særlig, personlig Gunst, der kunde have faat de betydningsfuldeste Følger for hans Slægt, hvis denne ikke var uddød 1779, *hvorved Lenet faldt til Kronen, saa der fra nu af ingen Lensarvinger fandtes til Sønderjylland mere.* De 2 andre Linier: den augustenborgske og den beckske, vare vel af Kongerne bløevne erkjendte for lovlige Arvinger til Hertugerne af Lyksborgs Len, saafremt disse skulde uddø; men da der derved kunde opstaa store Forviklinger, hvis noget Lignende indtraadte i Tidernes Løb som ved Gottorperne, der vare komne paa en fremmed Trone, og derfra idelig kunde gjøre deres Fordringer gjældende, *saa afkjøbte den danske Regjering 1764 de nævnte 2 Linier Arveretten til Lyksborg.* Hertugen af Augustenborg fik, som forhen berørt, 4 Hovedgaarde paa Als og Sønderborg Slot, og Hertugen af Holsten-Beck fik Løfte om en lignende Affindelse. — At den lyksborgske Slægt saa snart skulde uddø, kunde den Gang imidlertid ikke forudses, og den Hertug Frederik tildelte Arveret maatte ligefuldt af ham være bleven betragtet som en særlig Begunstigelse, der nok var Tak værd, — men hvorledes Takken faldt ud, skulle vi ret snart omtale.

Efter et langt Sygeleie og flere Aars Svækkelse døde Hertug Frederik den 10. November 1766. Han var formælet med Henriette Augusta, en Datter af Grev Simon Henrik Adolph af Lippe-Detmold. Af deres 6 Børn nævne vi Louise Charlotte Frederikke, født 1749, gift med Fyrst Carl Georg Lebrecht af Anhalt-Cøthen, — Juliane Vilhelmine, født 1754, gift med Grev Ludvig af Bentheim-Steinfurth, og *Frederik Henrik Vilhelm*, fornævnte Louise Charlottes Tvillingbroder og Faderens Efterfølger. Ogsaa han indtraadte i

Armeen og blev Generalmajor samt Ridder af Elephantordenen, men udmærkede sig ikke i nogen særlig Retning. Han var gift med Anna Caroline, en Datter af Fyrst Vilhelm Carl af Nassau-Saarbrück, der overlevede ham i mange Aar og blev gift anden Gang med forhen nævnte Hertug Frederik Carl Ferdinand af Brunsvig-Bevern. —

Frederik Henrik Vilhelm døde den 13. Marts 1779, og med ham uddøde som forhen omtalt det ældre lyksborgske Fyrstehus, der lidt efter lidt i Angel og Sundeved havde erhvervet sig Stamfaderens, Hertug Hans den yngres Besiddelser, ja i visse Maader udover disse. For at danne sig et Begreb om Fordelingen af Bøndergodset — Herregaardene ejedes saa godt som alle af Lyksborgerne — imellem Kongen, Hertugen af Lyksborg, Hertugen af Augustenborg (eller Graasten), Greven af Sandbjerg og enkelte Adelige i det Sundevedske, som Forholdet var under de sidste lyksborgske Hertuger, skulle vi her anføre følgende:

I *Broager* fandtes 9 Gaarde (Bøndergaarde) og 10 Kaadsteder under Lyksborg, $3\frac{1}{2}$ Bøndergaarde og 2 Kaadsteder under Augustenborg (eller Graasten); i *Mølmark* 3 Gaarde under Lyksborg, $1\frac{1}{2}$ under Graasten og 1 under Blansgaard; i *Skodsbøl* 7 Gaarde og 10 Kaadsteder under Lyksborg, $1\frac{1}{2}$ Gaard under Graasten; i *Dynt* 7 Gaarde og 12 Kaadsteder under Lyksborg og 3 Gaarde under Graasten; i *Gammelgab* 9 Gaarde og 5 Kaad under Lyksborg; i *Skjelle* 24 Gaarde under Lyksborg; i *Nybøl* 8 Gaarde og 3 Kaad under Lyksborg, 4 Gaarde under Graasten; i *Stenderup* 9 Gaarde og 3 Kaad under Lyksborg og 4 Gaarde under Kongen (de saakaldte gammel-kongelige), 2 Gaarde under Graasten; i *Satrup* 13 Gaarde under Lyksborg, $11\frac{1}{2}$ under Sandbjerg, 2 under Kongen og $\frac{1}{2}$ under Ballegaard; i *Snogbæk* $16\frac{1}{2}$ Gaarde under Sandbjerg, $2\frac{1}{2}$ under Blansgaard, 2 under Auenbølgaard og 2 under Ballegaard; i *Ullerup* 8 Gaarde og 8 Kaad under Lyksborg, 1 under Auenbølgaard; i *Blans* 3 Gaarde og 17 Kaad under Blansgaard, $9\frac{1}{2}$ Gaarde under Ballegaard og $4\frac{1}{2}$ under Bøgeskov; i *Auenbøl* $13\frac{1}{2}$ Gaarde og 9 Kaad under Lyksborg, 4 Gaarde under Auenbølgaard, 1 Gaard og 9 Kaad under Blansgaard og 1 Gaard under Bøgeskov; i *Dybbøl* 22 Gaarde og 19 Kaad under Sandbjerg, 4 under Graasten, 1

under Kongen og 1 under Auenbølgaard; i *Ragebøl* 8 Gaarde under Lyksborg.

I det egentlige Sundeved hørte altsaa 118 $\frac{1}{2}$ Bøndergaarde og 60 Kaadsteder under Lyksborg, 50 Gaarde og 19 Kaad under Sandbjerg, 19 $\frac{1}{2}$ Gaarde og 2 Kaad under Augustenborg, 12 Gaarde under Ballegaard, 8 Gaarde under Auenbølgaard, 7 $\frac{1}{2}$ Gaarde og 26 Kaad under Blansgaard, 7 Gaarde under Kongen og 5 $\frac{1}{2}$ Gaarde under Bøgeskov. Vi see saaledes, at Lyksborgerne eiede mere Bøndergods i Sundeved end alle de øvrige høie og høieste Herskaber tilsammen. Efter 1779 tilfaldt disse lyksborgske Besiddelser Kronen og gik fra den Tid af under Navnet de »ny-kongelige«. — —

Førend vi tage Afsked med Hertug Hans den yngre og hans Slægt, skulle vi endnu berøre Sprogforholdene.

Der er nemlig i det Foregaaende adskillige Gange bleven udtalt, at denne Slægt baade directe og indirecte har ladet det tyske Sprog faa en utilbørlig og uhjemlet Fremgang i de rent danske Egne, hvor Familiens Besiddelser fandtes: noget, der i visse Maader fulgte af Medlemmernes ægteskabelige Forbindelser, der, som vi tilstrækkelig have paavist, næsten udelukkende knyttedes med tyske Fyrstehuse. Omgangssproget imellem selve de hertugelige Herskaber, saavel som med deres Domestikker, Forpagtere, Embeds- og Bestillingsmænd var selvfølgelig tysk, hvorfor ogsaa deres ny- eller ombyggede Gaarde, som og flere Byer, fik tyske eller fortyskede Navne. At dette var usundt og helst burde være undgaat, er øiensynligt: Fyrstehuset bør i national Henseende ikke være anderledes stillet end den simple Mand, der fæster Bo i et fremmed Land og der ikke blot maa bøie sig under Landets Lov og Skik, men ogsaa af sig selv komme til at tale og bruge Landets Sprog. — Men værre blev det, da navnlig det lyksborgske Fyrstehus vilde føre det tyske Sprog ind i selve den danske Befolkning, og som Vidnesbyrd om slig Færd og Overgreb stode iblandt andet tyske Inskriptioner paa Kirketavler, Pulpiture og andre Steder i de lyksborgske Kirker lige indtil 1850¹⁾.

1) Augustenborgerne gjorde, mærkeligt nok, herfra en Undtagelse, maaske fordi de følte sig overbeviste om, at Tiden til deres Planers Fuldførelse var for kort til at begynde paa en Fortyskning af en Befolk-

Den Mand af Hertug Hans den yngres Slægt, der mere end nogen anden forsyndede sig imod det danske Sprog i Nordangel og i Sundeved, baade i Kirke og i Skole, var *Hertug Frederik af Lyksborg, dansk General og Ridder af Elephantordenen*. Det lyder næsten som en blodig Ironi, at denne Mand Aaret efter at han ved særlig kongelig Gunst under visse Forhold for sin Slægt havde faaet Arveret til Hertugdømmet Sønderjylland, udgav sit Sprogreskript (den 23. Juni 1735), hvori der blandt andet blev befaleet, at der i de 4 lyksborgske Kirker i Sundeved: Ullerup, Satrup, Nybøl og Broager (— Dybbøl hørte ind under Sandbjerg, Adsbøl under Graasten —) skulde prædikes Tysk hver tredie Søndag og at Børnene skulde undervises baade paa Tysk og Dansk, og det uagtet Beboerne saa godt som ikke forstode et Ord Tysk. Provsten skulde paase, at man holdt sig Befalingen efterrettelig, og hvem der ikke vilde adlyde, skulde idømmes en Bøde af 24 Rdl. og sættes i Fængsel! Vel gjordes der Indvendinger imod denne Hertugens vilkaarlige og egenraadige Fremgangsmaade, idet navnlig Hertugen paa Augustenborg — ikke af Hensyn til selve det danske Sprog, men fordi han følte sig krænkede som Besidder og Magthaver — og Greven af Sandbjerg besværede sig over dette Overgreb for deres »Undersaatters« Vedkommende; men da Christian VI., der ikke synes at have tænkt synderligt paa sine egne Undergivne i de samme Egne, henviste Sagen til Overkonsistoriet paa Gottorp og den snilde Hertug forstod at skaffe, rigtignok mere end tyvlsomme Vidnesbyrd til Veje for, at der i de lyksborgske Sogne i Sundeved fra ældgammel Tid (!) ikke blot var prædikedet ligesaavel Tysk som Dansk, men at der ogsaa var bleven undervist paa Tysk i Skolerne; — endvidere, at der navnlig paa de høie Festdage og naar adelige Personer gik til Alters, prædikedes Tysk, og han som yderligere Grunde anførte, at der i disse Menigheder fandtes Embedsmænd, Domestikker, Forpagtere o. s. v., der ikke forstode Dansk, samt at

ning, den de paa nært Hold kjendte som den noget nær mest dansk-sindede inden for hele Rigets Omraade; maaske ogsaa de paa denne Maade troede at vinde Befolkningen, thi af Kjerlighed til Dansk var det tilvisse ikke. Da Haabet om de nordiske Troner glippede, kastede de sig i Armene paa Tyskland.

Sundevedboerne kun vare gjenstridige og oprørske og lige saa godt kunde opbygges ved en tysk Prædiken som Angelboerne — altsaa fordi der var paatvungen Angelboerne tysk Prædiken, skulde nu Sundevedboerne have det samme —, saa var Kongen svag nok til i Aaret 1740 at stadfæste Hertugens Anordning. Fra den Tid af fik Tyskheden frit Spillerum i Sundeved, omend kun for en kort Tid; og som det sædvanligt sker, saaledes gik det ogsaa her: man holdt sig ikke blot ved det Befalede, men gik ud over det; thi vi vide med Vished, at der til sine Tider prædikedes Tysk hver anden Søndag i de nævnte Kirker, ligesom man bestræbte sig for, ganske at udtrænge det danske Sprog af Skolerne!

Hertug Frederik havde saa meget lettere ved at faa sin Vilje sat igjennem lige overfor Befolkningen, som han med Strengthed gjennemførte og videre udførte de alt fra tidligere Tid ilivekaldte Bestemmelser om Livegenskabet. I Aaret 1731 udgav han saaledes et Mandat, at ingen af hans Undergivne maatte forlade hans Territorium. Men da han senere erfarede, at dette alligevel skete, og at enkelte uden hans Tilladelse havde ladet sig hverve til Krigstjeneste, indskærpedes hint Mandat ved en Lov af 9. Novbr. 1736, hvori det blandt andet hedder, at den, der handlede imod denne Lov, uden Naade skulde, saafremt det var *en Mandsperson og ung, paa Livstid tjene som Soldat; var han gammel, da skulde han paa Livstid i Slaveri, og var det en Kvinde, da skulde hun sættes sex Aar i Rasphuset!*

Og dog: tiltrods for disse Voldshandlinger og de til hans Raadighed staaende Midler til sine tyske Planers Gjennemførelse, formaaede hverken Hertug Frederik eller hans Søn at bøie Sundevedboernes danske Sindelag og trofaste Vedhængen ved det danske Modersmaal. At hverken Børnene i Skolen eller Tilhørerne i Kirken gjorde Fremgang i Tysk eller havde Gavn og Udbytte af deres Kirkegang, er let fatteligt, og som oftest blev Husbonden da ogsaa hjemme og lod sin Tjenestedreng gaa i Kirke. Man har en lille Fortælling, der er ret betegnende for det her Sagte, og som stammer fra Forfatterens Hjem, Satrup i Sundeved: En Plovdreng, hedder det, blev en Dag ved Hjemkomsten fra den tyske Gudstjeneste adspurgt om Prædikens Indhold og gav til Svar: »Æ forstoj kun de siest, te e Præst soj Aamen istejfor Amen!« —

Flensborg Fjord var for bred til, at Tysken kunde springe over den og faa Fodfæste i Sundeved!

Lettere gik det i Angel, skjøndt Befolkningen ogsaa her næsten udelukkende talte Dansk. Men her havde de gottorpske Hertuger med deres Hjælpere og Hjælperhjælpere i Aarhundreder arbejdet saa ihærdig for Tyskens Fremgang, at Hertugen uden Vanskelighed fik sat igjennem, at Tysk blev baade Kirke- og Skolesprog, — en Foranstaltning, der senere har baaret sine sørgelige Følger, ikke mindst 1848, da Angelboerne saa godt som uden Undtagelse sluttede sig til Oprøret.

Om Kong Hans, Skjærup—Veile.

Ved H. E. Friis.

I Pontoppidans danske Atlas anføres under Riber Stift om Skjærup ved Veile: »I Skjerup By er en Gaard, hvør der i gamle Tider har været et Kongeligt Jagt-Huus, en Jagt-Stald og en Barfred eller Asylum. Sammesteds holdte der altid før Souverainiteten 4 Bøndervogne, kaldte Holds Vogne, som skulde kjøre i Kongelige Ærinder og i Ægt med Adelen, naar deres Vei faldt der forbi. Paa denne Gaard boede henimod 300 Aar en Familie, Fader og Søn efter hinanden indtil 10 Led, alle af Navn Hans Hansen. Saalænge Mandslinien varede, og der var en Søn kaldet Hans Hansen, var Stedet benaadet med adskillige Privilegier, hvilke ophørte, da Mandslinien gik ud.«

Naar der spørges, hvorfor dette Sted havde denne særlige Benaadning og hvorfor Begunstigelsen var netop knyttet til, at Navnet Hans Hansen bevaredes, da har Sagnet, som endnu lever der paa Egnen, vistnok Ret, naar der siges, at den første Hans Hansen var en naturlig Søn af den senere Kong Hans, der som ung Prinds havde været tilhuse i dette Barfred. Moderen var en Pige af simpel Stand, som Sagnet fortæller, at Prindsen saae ved Stedets Gadekjær keskjæftiget med Vadsketoi, og med hvem han gav sig i Samtale og fandt stor Behag i. Sagnet fortæller endvidere, at da man Aaret efter underrettede Prindsen om, at Pigen havde født en Søn, vedkjendte hans Høihed sig denne som sin, da Barnet var født med et Modermærke paa høire Arm ligesom Prindsen

selv. Barnets Navn blev slet og ret Hans Hansen efter Faderen; dengang havde man endnu ikke begyndt at danne Særnavne for uægte Kongesønner, som senere hen i Tiden. De Benaadninger, som bleve Personerne i Hans Hansens Gaard til Deel fra Led til Led, skrev sig jo nok fra, at den første Hans Hansen var født i bemeldte Barfredsgaard. Denne ligger i en Lavning i Skjærup By, nu Matrikel Nr. 13 ab, ikke langt fra Skjærup Kirke.

Ovennævnte Vandsted eller Gadekjær paapeges endnu tæt sydvest for selve Gaarden.

Skjøndt det jo vel ikke er aldeles bestemt godtgjort, at bemeldte Barfred ligger paa samme Sted eller er identisk med Kongsgaarden Skjærupgaard, hvor f. Ex. Kong Erik Emun stundom opholdt sig, og hvor Peder Syv angiver, at Kong Hans er født, saa kan det jo imidlertid godt være, at det er saa. Selv om Kong Hans var født paa samme Sted — hvorom senere —, saa synes dog den Omstændighed, at Benaadningen var knyttet til Navnet Hans Hansen, og at dette blev baaret fra Led til Led, at henpege paa den naturlige Stamfader, som Sagnet veed at udpege.

Denne Kjæde af Hans Hansen'er blev ei heller brudt i de 250 Aar, da Gaarden eller Stedet havdes inde af den Slægt. Ja selv efter Aaret 1681, da den dalevende Hans Hansens paa den Tid eneste Søn Hans Hansen døde i sit 19de Aar, maa en anden Søn Hans Hansen have kunnet tage Gaarden i Arv, da der jo udtrykkelig anføres: at i 10 Led gik Gaarden i Arv fra Fader til Søn af samme Navn Hans Hansen, til hen i Midten af det attende Aarhundrede, omkring ved Ao. 1750, da Slægten uddøde.

Da Skjærup Sogns Kirkebøger desværre ere brændte for endeel Aar siden, har man nu ikke anden Oplysning end de sparsomme Efterretninger, som et Epitaphium og flere Gravplader i bemeldte Kirke kunne give. Naar undtages en enkelt Gravsteen over en anden Familie, er Familien Hans Hansen den eneste i Sognet, der er begravet i Kirken. Det Lem af Familien, som døde i Kong Christian den 4des Tid, blev begravet »inde i Choret for Alteret«, som der staaer at læse paa Epitaphiet. En saadan Plads var paa den Tid jo ellers kun forbeholdt Adelsmænd; ja hvad mere er, han fører i sit Vaaben paa Epitaphiet en springende blaa Løve eller Leopard,

som jo Kongesønner — ægte eller uægte — altid førte; og, om det nu er forsætligt eller tilfældigt: denne springende Leopards eller Løves Stilling og Form er ligesom de gammel-dags udhuggede paa Kong Hans's Gravmonument af Sandsteen, fordum i Graabrødrekirken, nu senest i St. Knuds Kirke i Odense.

Af Gravpladerne over Mænd af Navnet Hans Hansen er den ældste, som nu forefindes, fra Aaret 1579; den er smukt udskaaret i en stor massiv Egeplanke af eet Stykke. I Hjørnerne ere de 4 Evangelisters Symboler, Ørn, Løve o. s. v., udskaarne; i Midten Frelseren paa Korset; i Randen staaer:

»Erlig oc fornomstig Maan Hans - Hans - Søn, som død 1579 i Augustus oc blef her begravet«;

(paa begge Sider af Korset):

»Heer byger vi Baarge oc stoer Fest,
men heer er vi fremmet Gest.
Vi tencker der menst derpaa,
som vi skule tel evig Tid bo.
Tien Gud oc haalt hans Bod,
Du blifver hans Baaren ivenlig.

Amen.

G: M: T

1579

(Paa Foden):

Eck - ben - al - dot

Et Vers med Udtryk som »Borge og Fæste« tyder jo ogsaa hen paa, at Vedkommende har kunnet bruge Udtryk, som ellers kun brugtes af adelige Personer.

Paa en anden Ligplanke af samme Beskaffenhed staaer:

H E R I H S

Herunder Hviler Salig Anne
Olufs Dater Salig Hans Hansens
Hæstru som død Anno 1612
hindis Sel Gud have

Paa Foden findes et Hjærte med et X igjennem, omgivet af Bogstaverne T foroven, B forneden og paa Siderne G og A.

Paa en tredie:

»Her under hviler erlig Mands s: Vellom Sørensen af Lystrup herrides foget i væster Lisbjærre herrit oc skriver i Øster Lisbjærre herrit som døde hos hans Svoger Hans Hanssøn i Skjærup Anno 1616 den 11te Augustus og er gifuen for dete Begravelsessted Hans Hansøns Gaars Ager, som kaldes Bloes Ager, og skal samme Ager høre Skjærup Kiærcke til, saalænge same Begravelsested hører Hans Hanssøns Gaard til.«
Forneden Bogstaverne S W S sammenslyngede.

Af Veile Præstekalds Liber daticus sees, at Kong Hans Anno 1491 og 1493 har stadfæstet Mensalgods til Præsten Hr. Jens Adersen i Veile; der nævnes ogsaa deri en Ager paa Skjærup Mark, hvilken dog mange Aar efter til daværende Præsts Beklagelse »er frakommet Kaldet paa Grund af manglende Dokumenter«; — om det var ovennævnte Bloes Ager, der muligen var afvunden ved Proces eller efter Reformationen erhvervet tilbage fra Veile Kirkes Mensalgods, kan ikke sees.

Paa en fjerde Egeplanke er udskaaet:

»Jeg er opstandelsen og Lifvet.

Her under liger begrafvit two erlige Ægtepersoner: Hans Hansøn fordom Delefogit i Holmands herit som døde 28 Juni Anno 1631 oc Sofie Grøns Dater som døde dend 8 December Anno 1633.

Gud gifve dennom med alle tro Kristne en gledelig Opstandelse. Amen.«

T
G A
B

Paa et Epitaphium staaer gjentaget:

»Anno 1631 — 28 Juni døde Agtbare og Velforneme Mand Hans Hansen Kongelig Mayesteds Dele Foget I Holmands Herrit.

Hviler inde i Choret for Alteret.«

Paa ovennævnte Epitaphium er det, at den springende blåa Leopard eller Løve i et Skjold med Hjælm og lukket Visir og Fjerbusk over findes anbragt.

Da Skjærup Kirke ifjor ombyggedes, og der ved den Leilighed ikke er kommen yderligere Gravsteen eller Oplysninger frem, saa kommer man ikke nærmere med at dokumentere Sagnets Berettigelse om Familien Hans Hansens Forhold til Kong Hans. Selv om denne Konges Fødested hersker der jo Tvivl; thi, skjøndt der i de fleste historiske Værker siges om Kong Hans, at han fødtes 1455 i Aalborg, saa er det dog vist mere end tvivlsomt, at det forholder sig saaledes. Den Skibyske Krønike, hvorfra man har øst sin Viisdom, blev først skrevet 79 Aar efter Kong Hans' Fødsel, og deri staaer der om den Sag: »Kong Hans døde i Aalborg, en By i Nørrejyland, hvor han ogsaa var født«; men da dette »hvor« ligesaagodt kan henføres til Nørrejyland som til Aalborg, saa kan man bedre forstaa, naar den lærde Resen skriver: »Kong Hans er født i Nørrejyland, uvist hvor.«

Det eneste Sted, der nævnes med Bestemthed, er Skjærupgaard, 1 Miil Øst for Veile, idet Historikeren og Præsten Peder Syv siger kort og godt: »Kong Hans blev født paa Skjærupgaard.« Muligen at Kong Hans' Forældre, som forud for ham havde havt 2 Sønner, Oluf og Knud, der begge vare døde som spæde i Kjøbenhavn, havde kunnet have Lyst til at unddrage sig et Sted, hvor Pest ofte optraadte, og derimod at vælge et sundere Opholdssted eller ogsaa i Røgjeringsanliggender skulde til Aalborg. Det er jo muligt, at Dronningen paa denne Reise til Aalborg er bleven overrasket af Fødselen i Nærheden af Skjærupgaard og der tyet hen. Født paa Reisen til Aalborg er saa senere omformet til: født i Aalborg. Som sagt, Historien tier derom; Peder Syv, den eneste, der nævner Skjærupgaard, staaer ligesaagodt til troende, som den usikre Angivelse andetsteds. Prof. C. Paludan-Müller siger: »Vanskeligt er det ogsaa at forstaa, hvorledes Præsten Peder Syv kunde falde paa at nævne Skjærupgaard som Kong Hans' Fødested, ifald det var et reent Fantafoster; thi at han skulde falde paa at nævne det Sted, naar der ikke var noget derom, synes neppe troligt; — saa-

ledes staaer Skjærupgaard mod Aalborg.◀ Intet andet Sted nævnes med Bestemthed; det eneste, man veed, er, at Kong Hans er født i Nørrejylland.

Kong Hans viser under sin Regjering særlig Velvillie mod Skjærup og nærmeste By og det deri liggende Kloster, saa det muligen forklares, naar man tænker, at Kongen har følt sig knyttet til disse Steder, denne Egn paa en Maade staaende i Forbindelse med det ovenstaaende udviklede.

Da Kong Hans Aar 1484 stadfæster Veile By's Privilegier, skjænker han, som det synes, uden nogen egentlig Foranledning fra Byens eller Klosterets Side dette sidste Løget Mark og Skov. Ordlyden er:

Wii Hans meth guds nade Danmarcks, Norgis, Wendes oc Gothes Koning vduald till Swerige, hertug i Sleswiig oc i Holsten Stormarn oc Ditmerschen hertug greffue i Oldenborg oc Delmenhorst

Gøre alle witherlicht, at wii aff wor sønderlige gunst oc nade haue taget oc vnfonget oc tage oc vnfonge meth thette wort obne breff wore elskelige borgemestere, raad, borgere oc menighed vdi Wedle vdi wor konglige frid, hegn, wern oc beskerming besønderlige at forsware oc fordatinge till rette oc vnne oc stadfeste wii thennem alle the nader, friiheder oc privilegie, som wor kære fader koning Christiern oc andre wore forfædre fremfarne koninger vdi Danmarck thennem nadelige vnt oc giffuit haffue frii oc uhindrede at nyde, bruge oc beholde meth alle theris ord oc article som the breff thervpaa gifne ere, ydermere inneholde oc vduise.

Item vnne wii oc tillade, at the her efter mve oc schule nyde, haffue oc beholde till theris bys nytte oc behoff wor oc kronens iord Løget mark meth skow oc all sin tilliggelse, liggendis vden for Wedle som the nw self i wære haffue, swo lenge wor nade tilsiger i swo made at the schule huert aar giffue ther aff een tønne smør oc andworde then huert aar prieren oc brødre i sworte brødre closter i Wedle, oc the therfore igen schule trolige bethe til gud fore forskreffne wor kære fader Koning Christiern, oss, wor kære husfrue oc barn¹⁾)

¹⁾ Dette Barn var den senere Kong Christiern den 2den, som fødtes paa Nyborg Slot d. 2den Juli 1481; — det næstældste Barn af Kong Hans' Ægteskab, Prindsesse Elisabeth, fødtes først i Aaret 1485.

i then guds thieneste som the therefore vppeholde schule. Thi forbiude wii alle ehwo the helst ere eller wære kunde, thennem her emod at hindre eller hindre lade, dele, platzse eller i nogre made vforrette vnder wor koningslige heffnd oc wrede. Datum in castro nostro Nesbyhouit dominica infra octavam ascensionis domini anno eiusdem m c d l x x quarto sub secreto appenso.

Ad mandatum domini regis per dominum Strangonem Nicholai militem. *N. Skaffue* canceller.

(o: Søndagen inden otte Dage efter Christi Himmelfartsdag [30 Mai 1484].)

Da der paa den Tid var vel 20 Sortebrødreklostre her i Landet, viser Kong Hans Klosteret i Veile en særlig Gunst og Tillid ved at betro Forbønnen til Sortebrødrene dersteds.

Tyve Aar senere, Aar 1504, udsteder Kong Hans et andet Dokument til Veile By, hvis Ordlyd er:

Wi Hans med guds nade, Danmarcks, Sweriges, Norgis, Wendes oc Gothes Koning, hertug o. s. w.

Gøre alle witherlicht at wii aff wor frie wilge oc beraade hu haffuer nv sold, schiødet oc afhendet oc med dette wort obne breff selge, schiøde oc afhende fra oss oc wore arfuinger oc efterkommer Koninger i Danmarck oc indtil wore kiere undersaatte borgmester, raad oc menighed vdi Wedle oc theris efterkommer Romszgaard liggend vden for Wedle med alle sine tilliggelse alle wegne til markeskiell oc schall oc mve fornæfnte Romszgaard werre oc ligge vnder oc i Wedle byfred oc byrett och schule samme wore vndersaatte oc theris efterkommer i Wedle giffue aarligen til goede rede: Fjorten marek pending aff samme gaard, om sancti Mortens dags tide, oc kiendes wi oss att haffue fanget fuld verd for fornæfnte gaard oc sin tilliggelse efter wor egen willie oc fuldnøie. Thi beplichter wi oss och wore efterkommere Koninger i Danmarck at frii, hiemle oc fuldkommeligen at till staae fornæfnte wore vndersaatte i Wedle oc deris efterkommere fornæfnte Romszgaard med alle sine rette tilliggelse til euindelige eiendomb eie. Schulendes for huer mands tiltalle fri, som der paa med rette talle kand i nogen maade.

Schede dett saa, dett Gud forbiude, at fornæfnte gaard worde them eller theris efterkommere wore vndersaatte vdi Wedle affwonden med nogen rettergangh for wor wanhiemmel

brøst schyld, da beplichter wii os oc wore efterkommere Koninger i Danmarck at wederlægge them eller theris efterkommere saa goed en gaard igjen aff rente oc Leiglihed inden sex samfelde ugger dernæst efterkommendis oc holde them oc theris efterkommere vden schade.

Giffuid udi Hundsbech Sancti Ketilli dag Aar efter Guds Biurd m. d. quarto under wort Secrete (o: 11te Juli 1504).

Samme Aar eller Aaret iforveien var Kong Hans i Veile og bevilliger, at »Raadmand Niels Jonsøn, hans kiere Huusfrue Kirstine og et deres Barn« paa Livstid maa beholde Kobbelmade Eng.

Det var forresten den samme Niels Jonsøn, hos hvem Kong Christiern den 2den boede, da han i Januar 1523 ved Mogens Munk modtog Opsigelsen fra den jyske Adel, som var forsamlet i Viborg.

Denne Raadmand Niels Jonsøn maa have været en velstaaende Mand; thi Aaret 1518 byggede han det søndre Kapel ved Veile Kirke til egen Familiebegravelse. Herom hedder det i en gammel Optegnelse:

»Nis Jonsøn Borgermester i Wedel Han boede udi det Husz nest norden Kierckestrede tuert offuer for Kilden oc bygte Han den Sønder Capelle I woris Kircke. Huor findes efterskrefne Latinske oc danske Ord med gamble muncke Bogstaffuer under Huelvingen optegnet:

Aar efter Gudz Byrd 1518 tha er denne Capelle fuldkommen, the Hillige Trefoldighed til Lof, af Hederlig mand Nis Jonsøn for sig, sin Hustru, Børn, for-Eldre oc efterkommen slegt . . . «

Kong Christian den 3die fortsætter Kong Hans' Godhed mod den Jonsøn'ske Familie; thi 1539 og 1542 »finge Niels Jonsøns Børn, nemlig Sognepræst Oluf Nielsen og Borgmester Mads Nielsen i Weile og deres Søster Karine Sveders for dem og deres Børn« paa Livstid Stadfæstelse paa samme Eng.

Af en Optegnelse, som Borgmester Clemen Søfrensen i Veile, der levede paa Christian den Fjerdes Tid, har optaget over Acter og Dokumenter, som da fandtes i Veile By's Archiv, forinden Wallensteins Soldater ved Besættelse af Byen ødelagde næsten alt, sees der, at Kong Hans har udstedt 9 forskjellige Gavebreve, Skjæder, Begunstigelser og Grændse-reguleringer, altid i Byen Veiles Faveur.

Af alle Breve og Stadfæstelser til Veile By er Gavebrevet af 1484 det mærkeligste, ligesom det var det første Brev til denne By, Kong Hans underskriver efter Thronbestigelsen.

Kan man ikke nogenlunde udtyde eller forklare sig det saaledes: stort var det Arbeide, som Kong Hans havde overtaget ved Faderens Død, at samle og holde sammen paa de tre nordiske Riger. Ungdommens Tid var forbi; den unge Konge var lykkelig gift og havde en Søn, som han haabede kunde tage Arv efter ham. Kan man ikke tænke sig, at den hele Gave, efter Datidens Opfattelse og Begreb, var en Udsoning, en Aflad for Fortidens Vildfarelser eller mild Gave til nærmeste Kloster, deels Taknemlighed mod den afdøde Faders Minde, deels Glæde over det lykkelige Ægteskab, samt Forbøn for den lille Søn, som dengang endnu var eneste Barn.

Seet i det Lys er der en nogenlunde rimelig Forklaring af Kong Hans' Gave til dette ellers ubekjendte Kloster i en uanseet By, men som laa næst Nabo til Skjærupgaard, der bestemt mere end noget andet Sted eller By er nævnt som det Sted, hvor Kong Hans første Gang saae Dagens Lys, om end hans Vugge muligt har gaaet andetsteds.

To Dokumenter vedkommende Tyreholdet i Stendrup By i det 16de Aarhundrede.

Meddelte af Cand. jur., Forpagter Thygesen paa Lykkesgaard.

Aar 1575.

(Originalerne bevares paa Stenderupgaard.)

Vi efterskrevne Magnus Jørgensen i Stubbum, Herredsfoged i Tyrstrup Herred, Iver Pedersen i Stubbum, Hans Dinsen i Gammelby, Sandemænd i forskrevne Herred, kundgjøre, at Aar efter Christi Fødsel 1575 den Tirsdag næst før St. Hansdag Midsommer, da var skikket for os og menige Herredsmænd, som den Dag Ting søgte, beskeden Dannesvend Jens Pedersen i Stendrup¹⁾ Sandemand, bedes, fik og fremledte et fuldt Tingsvinde af 8 trofaste Dannemænd, som vare Jørgen Iversen i Sigling, Peder Jepsen i Hvindrup, Jep Markvardsen, Jens Persen i Bjert, Nis Mikkelsen, Jes Nielsen i Hejls, Jep Knudsen i Vonsild og Jørgen Hansen i Simmersted, hvilke forskrevne 8 Dannemænd udginge og velberaadte igjen indkomme, vunde alle sandregtelig paa Tro, Sjel og Sandhed, at de forskrevne Dag saa og hørte, at blev vunden inden Ting, at alle Stendrup Bymænd var bleven tilens med hverandre om 3 Tyre at holde baade Vinter og Sommer, og det Stykke Eng, som haver været dertil af Arilds Tid, som kaldes Tyre-Mader, det skal blive dertil, som det haver været, item efterdi at samme Eng er ikke nok til at holde 3 Tyre

¹⁾ et af de inkorporerede slesvigske Sogne.

udaf, da haver hver Mand i Byen bevilliget, at der skal udlægges en Ager udi Trind Lykke fra Byen og ud til Loftskou Dam (?) over hver Mands Jord 8 Alen bred, saa den kan erjes (pløjes) 8 Alen bred ud fra Gaarden, og skal samme forskrevne Eng og Jord skiftes udi 3 Parter mellem de 3 Mænd, som Tyrene holder, saa at den ene kan ske saa godt Skjel som den anden; ydermere blev det ogsaa talet, at saamange Køer, som hver Mand haver flere end 4 til hver Otting, dem skulde de give 2 β lübs. af hver Ko og Inderster to Skilling lübs. af hver Ko, thi de lægger ingen Jord ud; men Præsten skal være fri uden med den Ager, som forskrevet staaer; der skal de bruge tvertover hans Jord ligesom over de andre Bymænds, som forbemeldt er. Item skal og alle 3 Tyre følge Hyrden om Sommeren, men om Vinteren maa de skifte dennom det imellem enten efter Ottingstal eller efter Køerne, som hver Mand haver til; men kunne de ikke selv enes derom, da skal 12 af de ældste Bymænd sige dem det imellem, det skal være 3 Mænd af hver Fjerdings. Item skal samme 12 Mænd sige paa, om der klages, at Tyrene ikke vare enten saa skikkelige eller saa fødte, som der sig burde; da skulle de lægge andre dertil, som dennem baade kunne og ville føde og holde, som det sig burde og ret kunde være. Item blev og saa talet, at ingen Mand skal have mere Kræ til Græs om Sommer end som han kan føde om Vinteren paa sit eget Foder, fordi at de kan ikke lægge deres Græsgang paa dette Enemærke, og paa det sidste blev det ogsaa »gluderitt«, at hvilken som ikke vilde holde alle forskrevne Punkter, thi det er hver Mands Gavn, da skal han give min naadigste Herre 1 Gulden og Lehnsmand 1 Mark og Føgden en Mark lüb. og alle Bymænd en Tønde Øl. — Datum ut supra.

1586.

Vi efterskrevne, Peder Pedersen i Strarup, Hørredsfoged i Tyrstrup Herred, Hans Dinsen i Gammelby og Jens Nielsen i Sjelund, Sandemænd i samme Herred, evindeligt med Gud kundgjøre vi, at Aar efter Christi Fødsel 1586, Tirsdag, som var den 31te Maj, da var skicket for os og menige Herredsmænd, som den Dag Ting søgte, ærlige Dannesvend Jens Pedersen i Stendrup, Sandemand i forskrevne Herred, der da

bedes, fik og fremlædte et fuldkomment Tingsvinde af 8 trofaste Dannemænd, som vare Laue Kock i Groninghoj (Grønninghoved), Jerk Persen, Jens Andersen i Sjølund, Iver Nielsen, Jerk Jespersen i Heils, Eskel Gregersen, Hans Nielsen i Vorgaard og Knud Pedersen i Bigvra (?)¹⁾, hvilke forskrevne 8 Dannemænd udginge og velberaadte igjen indkomme, vunde og sagde paa deres gode Tro, Sjæl og Sandhed, at de saa og hørte inden Tyrstrup Herreds fire Tingstokke for Dom og Ret, at Jens Persen i Stendrup lod læse en Grand-Vide inden Tinge, som Stendrup Bymænd havde alle vedtagen, som var udgivet i det Aar, som man da skrev 1575, Tirsdagen næst for St. Hans Dag Midsommer, udi hvilken Grandvide de havde vedtagen at holde 3 Tyre i Stendrup By, og var benævnt, hvad de skulde have derfor, som dennem holdt, og saa havde de vedtagen, at Ingen i Stendrup skulde have mere Kræ til Græsning om Sommeren, end som han kunde føde paa hans eget Forindh om Vinter og derpaa begjærede Jens Pedersen i Stendrup en Dom af Peder Pedersen Herredsfoged, om de burde ikke at holde samme Grandvide, som er vunden og bestanden inden Tinge og »forseldh« (forseglet). Da efter slig Bevist og efter deres egen Grandvide og Vedtægt, da fandt Peder Pedersen Herredsfoged de Stendrup Bymænd til at holde saavidt som deres eget udgivne Brev og Segl formelder og indeholder og imedens samme Breff og Segl og Grandvide stander ved sin fulde Magt, som Stendrup Grand- og Bymænd haver selv vedtagen at holde. Actum ut supra.

¹⁾ I et andet Dokument nævnes Bygvraa.

To gamle Dokumenter af 1477 og 1522 vedkommende Visborggård.

Meddelte af J. Kinch.

På den gamle, anselige Herregård Visborggård gjemmes endnu et Låsebrev af 1477 på Gårdens daværende store, samlede Ejendomme, der foruden dens nuværende udstrakte Marker og Skove omfattede Herregården Havnø, overhovedet hele Visborg Sogn og en Strækning mod Vest hen til og lidt ud over Villestrup Å. Efter Opfordring af Visborggårds nuværende Ejer, Hr. Godsejer J. Kjellerup, skal jeg her meddele en Afskrift af ovennævnte Låsebrev i det Håb, at det i flere Henseender ikke vil være uden Interesse, og forsyne det med nogle oplysende Bemærkninger.

Låsebrevet støtter sig til en Lavhævd af 1468, som kun er bevaret i en af Kammerherre Fred. v. Arenstorff til Visborggård bekræftet Kopi, som endda kun er tagen efter en ældre Kopi. Den foreliggende Text af Lavhævden kan således ikke gjøre Fordring på fuldstændig Pålidelighed; men det viser sig dog, at den i nogle Henseender er rigtigere end Texten i det originale Låsebrev, og dette er ikke så forunderligt, da Lavhævden er nedskreven på Visborggård af Mænd, som personlig kjendte de stedlige Forhold, medens Låsebrevet er affattet i Kjøbenhavn af Personer, med hvem dette ikke var Tilfældet. Vel havde de Lavhævden eller, rettere sagt, Tingsvidnerne om den fra Hindsted Herredsting og Viborg Landsting for sig til at afskrive Indholdet efter; men Ubejendtskabet med de stedlige Forhold kunde let bevirke en

og anden Unøjagtighed i Angivelserne af disse. Af sådanne Unøjagtigheder findes således virkelig enkelte i Låsebrevet, der kunne rettes efter Lavhævden, uagtet denne sidste, som sagt, kun haves i en Kopi.

Lavhævden lød efter den bevarede Kopi således:

»Alle Mænd, dette Brev ser eller høre læse, helse vi »Byrgi af Ovegaard, Las Pedersen af Balle¹⁾, Law Kielsen »af Sk²⁾, Jep Henriksen, Jesp. Povelsen, Per Povel- »sen, Væbnere, Povel Nielsen i Rostrup, Anders Sammersön (?), »Mathis Persen af Hadrup, Jon Persön i Vedum, Anders »Bondi, Mads Lam í Vive, Jens Persen i Ove, Marqvard »Troelsen, Las Troelsen, som Bønder (ere), og Anders Mor- »tensen evindeligt med Gud, og kundgjøre vi med dette vort »åbne Brev, at År efter Guds Byrd 1468, den Mandag næst »efter 12te Dag Jul da vare vi nærværende og andre gode »Mænd, som da nærværende var i Visborggård, så der og »hørte, at velbårne Mand Jens Madsen af Visborg vorde lov- »lig og skjellig med Lovhævd Visborggård med alle sine rette »Rettighed med gode fribårne Mænd og med gode Ejerebønder, »og som Folk fandt ham for Rette og Ting, og så Meget, »som han nu i Hånd og Hævd haver, med Ager og Eng osv.

Derefter fortsættes Opregningen af Ejendommene ligesom i Låsebrevet med de Afvigelser, som ville blive anførte ved dette, hvorpå der sluttes således:

»Det vi så og hørte, at han gjorde så sin Lavhævd, til »Vidnesbyrd tilhænge vi vores Indsegle nedenfor dette vort »åbne Brev. Datum anno, die et loco ut supra.

Den Mand, der således 1468 indvordede Visborg med dets Tilliggende, var Jens Madsen af Familien Munk (med Vinranken). Selv nævnes han, såvidt jeg véd, førstegang 1442; men Familien havde da allerede ejet Visborg idetmindste i 100 År og måske meget længere og ejede det fremdeles til noget hen i det 16de Århundrede, da Gården ved Giftermål gik over til Seefeld'erne. — Det er påfaldende, at Jens Madsen i dette Dokument kun nævnes som »velbårne Mand«,

¹⁾ Udentvilt af Familien Kruse til Ballegård i Falslev Sogn.

²⁾ Måske Skjellum; dog véd jeg ikke, om der nævnes Adelsmænd som boende der i Sognet.

ikke som »Herre«, uagtet han idetmindste siden 1458 havde været Ridder¹⁾.

Låsebrevet lyder, som følger:

»Wii Cristiern meth gudz nade Danmarks Sverigis Norges Vendes oc Gotes koningh hertugh j Slesuigh oc j Holsten Stormarn oc Ditmersken hertugh greffue j Oldenborgh oc Delmenhorst göre alle widerlight ath aar effter gudz byrd »mcdlxxseptimo then neste fredagh effter sti Laurenoij dagh »for oss wort elskelige raad oc gode men pa wort retthertingh »j grabrödrecloster stowe j Köpenhaffn nerwerendes oss elskeligh oc werdugh fader biscop Jens i Arus her Johan Huidkop »ridder Henrik Megenstorp wor landzdommer j Sieland Pether »Nielsen landzdommer i Skane Oleff Mortensen landzdomer i »Nörrejutland Jep Clausen borgemestere i Köpenhaffn Tyge »Jensen oc mange andre gode men, ther tha nerwerendes »were, wor skicket hederligh oc welbyrdegh mandz bud her »Jens Madsen ridders i Wesborgh oc i rette lagde for oss »breffue oc bewisinge aff Hinsteth herretstingh oc aff Wiborghlandztingh wdgifne ludendes ath hans laghøringe wore innen »fore fire stocke oc kundgiorde, ath han induorde loglige oc »skellige godz oc ejendom meth lageheffd som her effther neffnis, meth alle theris rettighet, oc wor hans log melth stadugh »oc weth sin fulle macht, forthij hun wor loglige giffuen »loghthimedags meth gode friborne men oc jordegende bönder, »som fogden oc herretsmen funde hannem fore meth rette til »sin heffd aff thinge fförst Wesborggord meth alle sine rettighet, som han nu j handh oc heffd hawer, meth ager, engh, »skow, mark kier oc moose fiskewatn oc fægangh, woth oc »thiwrt, ehvad thet helst er eller neffnis kan enktet wnnertaget »oc besynnerlige mellom Munkeskow oc Karoplund aen neder »ath midströme pa den syndre side til Wesborgh oc swo aen »östher till mölledam tager wedh²⁾, meth dam oc damsbond

¹⁾ Se Barner: Famil. Rosenkr. I., S. 149. 152. 154. 202; men mærkeligt nok synes der også efter »Ældste Archivreg.« II., S. 226 og 267 at forekomme en Jens Madsen (af Visborg) uden Titlen »Herre«. Det må dog bemærkes, at de Breve, i hvilke »Herre« ikke findes, ikke haves i Originalerne.

²⁾ Lavhævdten: Aæn ned til Øster-Möldam tager ved. Som det af det Følgende vil ses, lå der dengang højere oppe ved samme Å en anden Mølle, som kaldtes Vestermølle.

»flod oc flodstet, pa then nörre side then bek¹⁾, som löber
 »imellom Westere Karop og Østere Kaarop, pa then östre
 »side til Östre Karop, oc becken endelanght op ath midströme
 »till thet dige, som det skowskell er mellem Kitterop²⁾ og
 »Östre Kaarop oc swo diget wd till een steen, som stander
 »op synden oc östhen weth then wey, som löber mellom Sale-
 »bergh³⁾ oc mellom Kaarop mölle, swo thet skowskell wd,
 »swo lenge (o: indtil) thet skowskell kommer mellom Witthum⁴⁾
 »oc Östre Kaarop oc ther i aen, oc swo aen reent neder ath
 »midströme ath then syndre oc westre side till Wesborgh oc
 »swo till een gammell stij, kalles Kepperstij, oc swo then Kep-
 »perstij reth wd jndtill Sandwadet⁵⁾ oc swo fra then wey fra
 »Sandwadet oc swo indtill Kackewad⁶⁾, swo fra Kackewad
 »till een bek, som kalles Markeskelsbek reent ath fiorden till
 »Dypshöfddh oc alth, ther er synden oc westen fra then for⁷⁾
 »Kepperstij wey oc Markeskelsbek oc aen wd till fiordhen till
 »Wesborgh oc Lowenkier till reth friet enmerke oc serdelis tag-
 »marken⁷⁾ till friet enmerke, oc swo framdeles Dypeshöfdd op
 »ther synden om Haffnen öo till then bek, som löber östher
 »weth Hadsund meth alegordz sted oc alle andre rettighed,
 »oc swo framdeles thet samme bek op oc Lunddall⁸⁾ op oc
 »swo westhen op till godzet hweden⁹⁾ till den steen, som

1) Lavh. indskyder her det nödvendige Ord: op.

2) Byen Kitterup blev nedlagt 1570, da Herregården Vifertsholm oprettedes.

3) Salebergh er naturligvis det nuværende Soelberg.

4) Nu »Veddum«.

5) Har omtrent været ved Bræmshuset.

6) Navnet Kokkevad findes endnu på Skjellums Udskiftningskort, noget længere mod Øst.

7) Betydningen af dette Ord, som endnu findes 2 Gange i dette Låsebrev og 1 Gang i den derefter aftrykte Dom, forekommer mig noget tvivlsom. I Oldnordisk betyder et Tagmark eller Tagmerki et Grændseskjel; men da denne Betydning ikke passer her, betyder Ordet måske et Rörskjær, ligesom Tagskjær (»tageskörd«) i et Dokument af 1496 (Barner: Famil. Rosenkr. I., Diplom., S. 190).

8) Lagh.: »Koedal«; men rimeligvis menes dog her de nu såkaldte »Linddale«.

9) Ved dette Navn med dets mærkelige Skrivemåde må menes det Sted, som nu kaldes Gåsetveden.

»ligger norden weyen mellom Wesborgh oc Högord¹⁾, oc swo
 »westen Sanddall nether till et kier, som heder Harekiær, oc
 »swo framdeles j then bek, som kalles Krawelbek²⁾ oc Kra-
 »welbek reth wd till aa, som löber fra Westermölle, tesse
 »for^{ne} becke oc aer meth alle theris rette tilliggelse oc rettighet,
 »som nw er neffnd enktet wnnertaget, möllesteder meth theres
 »damme oc damsonde, flodh oc flodestede oc fiskewatn till
 »Wesborgh. — Item jnduorde han Haffne öö meth all sin
 »retteghet, som er ager engh fiskewatn fægangh enktet wnnert-
 »taget, alegordz stede een örede gord³⁾ j wedell oc serdeles
 »en tagmarke for eet friet enmerke. — Item all Wesborgh
 »by induorde han, besynnerlige then gord, som Find Jeipen
 »jbor, meth all sin rettighet oc enmerke enktet wnnertaget,
 »item then gord, som Mickell Powelsen jbor, item thet boll,
 »Jes Henriksen jbor, thet boll, Matts suder jbor, thet boll,
 »Jes Truedsen jbor, thet boll, Anders Powelsen jbor, item
 »then gord, Oleff Brwn jbor, item thet boll, Henrik dieghen
 »jbor, thet boll, Joon Holm jbor, item thet boll, Jes Lauren-
 »sen jbor, thet boll, Jes Mogensen jbor, thet boll, Jep Skegge
 »jbor, thet boll, Knwd Mwle jbor, thet boll, Oleff Holm jbor,
 »thet boll, Pether Powelsen jbor, then gord, Simon Persen
 »jbor, then gord, Nis Jansen jbor, then gord, Nis Lagesen
 »jbor, then gord, Matts Laurensen jbor, then gord Nis Pe-
 »thersen jbor, then gord, Grijs jbor, then gord, Llas Jensen
 »jbor, tesse for^{ne} gorde oc bolle meth alle theris rette tilliggelse
 »oc rettighede jnduorde han for hans rette arffuegodz efter
 »hans fader oc moder, agre, enge, skowe, marke, enmerke oc
 »tagmarke, ehvad thet er, enktet wnnertaget, swo ath ingen
 »hawer dell eller fellugh j for^{ne} gorde oc godz wden han oc
 »hans arffuinge, j hvo the helst ere eller ware kwnne unnen-

1) Ved Vejen mellem Visborg og Vive ligger et Hus, som kaldes Høj-
 gårdshus.

2) Kravelbæk må upåtvivlelig være den Bæk, som sydfra forener sig
 med Korup Mølleå noget ovenfor Møllen. Dens nuværende Navn
 er Fuglebækken. Ved Sammenløbet af disse 2 Vandløb vende vi
 således tilbage til det Punkt, hvorfra Skjellet udgik.

3) Af en sådan fandtes endnu for noget over en Menneskealder siden
 Levninger.

»taget the enge, som Aow¹⁾ kirke hawer ther ebland, som
 »kalles Bispenge, oc then engh, som Skællum²⁾ kirke hawer
 »oc ther ebland, — item unnentogh han oc lydelige lille Jes
 »Laurensens gord oc then gord, som Jes Findsen oc Anders
 »Nielsen jbor, oc thet boll, som Hans skrædder jbor meth
 »for^{no} gordes oc boles alle rette tilliggelss enktet wnnentaget³⁾,
 »— item undertogh han oc Wesborgh kirkes gord, som Swend
 »smed jbor, meth sin tilliggels. Item jnduorde han med lage-
 »heffd then gord, som Pether Alsing jbor, meth sin rettighet
 »swo made, ath Wesborgh kirke skall haffue arlige aar een
 »öre korn aff for^{no} gord. — Item worde han Glerop oc deel
 »j Borop meth alle theris retteghet alle iiij wege till marke-
 »mode enktet wnnentaget, besynnerlige fra Arffuebergh kroge,
 »som then steen staar, swo framdeles Wrathmodt neder mellem
 »Borop oc Brumenbergh⁴⁾, swo framdelis nether fra then dall,
 »som stor östhen oc norden fra Gammel watz mölle oc swo
 »twert offuer aen till then steen, som star pa westhen side
 »aaen, swo westhen fra möllen ath then dall, swo jndtill then
 »wey, som kalles Skayellerwey, swo fra Skayellerwey oc ind-
 »till een moose, som kalles Brendemoose, swo östen om then
 »engh, som her Anders Jacobsen tilhörer, oc swo jndtill den
 »bek, som kalles Swrbek, oc ænghen pa bode sider, oc swo
 »jndtill aen oc aen ath midströme neder till een bek, kaldes
 »Sadehuad⁵⁾ wnnentaget then engh, som Aasdorp⁶⁾ kirke
 »hawer ther ebland oc the xiiij stycke jord, som Marquard
 »Twesen skall wdlegge thennem till Aasdorp kirke, oc swo
 »framdeles osten op ath Sadelwath oc til en steen, som stor
 »norden oc westen wedh Wimmelkiær⁷⁾, swo framdeles fra then
 »steen lige at kerret oc til then steen, som ligger i Wimmelkier⁷⁾,

1) Ove. — Måske sammensat af a-å (da det ligger ved en Å) og det »Hov« eller »Hove«, der forekommer som Navn på flere Landsbyer.

2) Den By, hvis Navn nu skrives Skelund, men ikke blot i ældre Tider var, men endnu efter Egnens almindelige Udtale er Skjellum, hvilken Skrivemåde derfor burde optages påny.

3) Disse 2 Gårde og 1 Bol må have været det Gods i Visborg, som ifølge den herefter følgende Dom af 1522 tilhørte Kronen.

4) Brumenbergh eller, som det senere i Låsebrevet skrives, Brunensbergh må være det nuværende Brøndbjerg.

5) Lavh.: Sadelvad.

6) Nu »Astrup«.

7) Lavh.: Wirikier.

›swo lige synden till Jekebergh, swo langt som rygge reen
 ›gaar til hord jorden tager synden til Borop, fframdeles
 ›östher side fra Jekebergh, som then steen staar, som Jons
 ›Bude wor, swo framdeles fra then steen oc til en annen,
 ›som staar synden oc östen fra Greffuens höye¹⁾, oc till en
 ›steen, som star mellom höyen og mellom Ödycken becke,
 ›oc becken nether till bode grene, at midströmen synden til
 ›Borop. Item worde han Ödicken beche nether mellom Tistæt
 ›oc Glerop till thet synderste oc thet österste pa Geetzhöye²⁾,
 ›som the gamble holweye hawe löpeet til Glerop, swo norden
 ›aa till then steen, som star j hoolweyen, oc swo nörrre Win-
 ›thring kerrishoole, som then steen staar, swo fra then steen
 ›oc till then athelwey, som nw er mellom Tistet oc Glerop,
 ›oc swo athelweyen ath wd till dæmingen oc dæmingen meth
 ›dam oc damsbond, flod oc flodstet oc alth synden till Glerop,
 ›item synder op mellom Borop oc Glerop oc swo langht till
 ›then steen, som sannemend giorde tugh mellom Brunensbergh
 ›oc swo Glerop, oc swo nether lige till the gamble holweye
 ›synder weth Geetzheyde oc synder till then steen, oc swo
 ›östher wd meth Leerbecken, som sannemen giorde theris
 ›tugh mellom Glerop oc Brunebergh, westen til Borop oc
 ›östen til Glerop, item fra then steen til then högh, som sanne-
 ›mend giorde theris tugh mellom Wra oc Glerop oc mellom
 ›Wra oc Wme³⁾, pa then östre side till Glerop, oc swo östhen
 ›fra then högh till een annen högh, som star östen weth
 ›Wme³⁾ weyen, som ligger til Glerop, som then steen star
 ›östhen oc lwder norden weth höyen, oc swo östen synden
 ›om Kalbek⁴⁾ oc till thet tweekastet gryfft, oc geniste fra then
 ›gryfft thwert offuer becken, som kalles Grawelbek, swo twert-
 ›offuer then wey, som löber fra Glerop jndtill Hadsund, swo j thet
 ›kier, som kalles Halekier⁵⁾. — Item worde han han sæg-dall⁶⁾

1) Navnet måske bevaret i ›Greve Huset.

2) Nu Gjedhede Huset.

3) Lagh.: Wiwe.

4) Nu Kolbek Huse.

5) Gravelbæk og Halekjær kaldtes ovenfor Kravelbæk og Harekjær. Navnet Halkjær er endnu bevaret.

6) Lavh.: ›Segdal. Originalen må vistnok have været utydelig skrevet på dette Sted; thi der kan neppe være Tvivl om, at der egentlig skal stå ›seg del (sig Del).

»oc fellugh i all Skellumskow, som hans fader oc foreldre
 »(o: Forfædre) haffde j hand oc heffd, besynnerlige i Alnsstocke
 »Gandstocke¹⁾, wnnentagen then rette engh, som the hawe til
 »scollum²⁾ westen Kakiwath oc then engh, som ligger östher
 »wnder Lowenkier mellom the becke, som ligge till Jesper
 »Findsens gord i Skellum, oc then engh, som ligger ther nest
 »hoos, som ligger till Nörregord, som Nis Jensen jbor³⁾. —
 »Item wor for^{ne} lageheffd loglige tilbuden thry samfelle thingh
 »pa Hinstet herristingh, oc ther wor engen j nogre made⁴⁾,
 »effther thij som the breffue ydermere jnneholde oc wduise,
 »som tha j rette loge for oss, oc ther pa haffde han wort
 »stadfestelse meth fire wore dombreff, thet fierde skreffuet pa
 »perment meth hengende jncigle, item wor alminneligh steff-
 »ningh pa sex wger oc eet aar offuer alth wort rige Danmark
 »pa for^{ne} godz, ther till sex wgers steffningh offuerhörilse,
 »hulke tider på for^{ne} wore breffue alle framgangne ære log-
 »lige weth theris fulle thimer oc data oc ther emodh ære
 »enghen breff taghen aff oss j nogre made. Thy tildöme wij
 »nw for^{ne} her Jens Matsen oc hans arffuinge ffor^{ne} gorde oc
 »godz meth alle theris rette telliggelse, agre, enge, skowe,
 »marke, fiskewatn, fægangh, tagmarke, möller, möllestede meth
 »dame oc damsbonde, flodh oc flodstede, alegordzstede oc örede
 »gord, ehvad thet helst er eller neffnis kan, enkten wnnentaget,
 »at-haffue, nyde, bruge oc beholde till ewinnelige ege effter
 »hans obne breffues ludelss, wnnentaghne the gorde oc godz
 »meth alle theris telliggelss, som for^{ne} staa, fforbiwtendes nogre
 »oc alle, ehuo thet helst ere eller wære kwnne, for^{ne} her Jens
 »Matsen eller hans arffuinge pa for^{ne} gorde oc godz eller nogre
 »theris tilliggelssse här emod at-hindre eller hindre lade,
 »möyde, vmage, eller wdi nogre made effter thenne dagh
 »vforrette oc sette wij then sagh ewinnelige tigelse wppa. —
 »Datum anno die et loco supra dictis, in cuius rei evidens
 »testimonium sigillum nostrum ad causas presentibus est appen-
 »sum, teste Effrardo Grubbe de Tryggewelde justiciario nostro

¹⁾ Alnsstocke, senere Als Stokke, må have ligget på Grændsen af Als (tidligere Alnæs) Sogn. Navnet Gandstocke kan ueppe forklares.

²⁾ Lavh.: »Skellum«, som upåtvivlelig er det Rette.

³⁾ I Skellum S. findes endnu 2 Gårde, som kaldes Nørregårde.

⁴⁾ Her må jo mangle nogle Ord, f. Ex.: som talte derimod.

»dilecto in fidem et testimonium omnium et singulorum pre-
»missorum.

Som man vil have set, indvordes samtlige Ejendomme under 2 Hovedparter, det egentlige Visborggård med Tilliggende og et vestligere Komplex, som omfatter Byerne Glerup og en Del af Borup, hvortil kommer Havnø og Andel i Skjellum Skov, vistnok som Tillæg til det første Hovedparti, Visborg, som er Hovedejendommen.

Dennes Grændseskjel begynder ved Korup Mølleå, noget ovenfor Møllen, der hvor den sydfra kommende Kravelbæk forener sig med Åen. Nordenfor Åen lå Korup Lund, sydfor den den nu forsvundne Munkeskov. Tæt ovenfor Korup Mølle, som også kaldes Østermølle i Modsætning til en længere oppe ved Åen liggende, senere nedlagt Vestermølle¹⁾, går Grændsen imod Nord, idet den følger en i Mølledammen faldende Bæk, der løber mellem Vester- og Øster-Korup. Derefter følges Skovskjellene²⁾ mellem Øster-Korup og Kitterup (nu Viffertsholm), derpå mellem Øster-Korup og Veddam, ned igjen til Mølleåen, som derpå danner Grændsen, først mod Nord, derpå mod Øst, indtil omtrent lige Øst for Visborg, hvor Grændsen strækker sig først mod Øst langs Keppersti nordenfor Lauenkjær, hvis Grændse imod Nord endnu kaldes Keppersti Grøft, derpå mod Syd østenom samme Kjær ud i Fjorden ved Dypeshøfd. Tæt østenfor Hadsund forlod Skjellet igjen Fjorden og fulgte vistnok ganske den nuværende Sognegrændse indtil Kravelbæk, som derefter dannede Skjellet mod Nordvest, så at Glerup By ikke hørte til det oprindelige Visborggårds Ejendom. Dennes Grændser faldt derefter sammen med Sognets med Undtagelse af, at Øster-Korup lå udenfor Sognet, men Glerup indenfor dette.

Kun på 1 Sted kaldes Hovedgården Visborggård, ellers blot Visborg. Det er jo heller ikke den, som har fået Navn af Byen, men omvendt. Dette tyder på, at Visborg er et

¹⁾ En Grusdyng betegner måske endnu dennes Plads.

²⁾ Et Vidnesbyrd blandt mange om, at de her indvordede Ejendomme tidligere vare meget rigere på Skov end nu.

ældgammelt Høvdingsæde. Høvdingen har bygget sig en Kirke og samlet en Koloni ved Gården og på dens Grund, rimeligvis Gårdsæder, som skulde dyrke hans Marker, imod at et større eller mindre Stykke Jord overlodes dem. Derfor består Byen ligeså meget af Bol som af Gårde. Byen, Kirken og Sognet fik naturligvis deres Navn efter Gården. — Vi se derfor også, at Hovedgårdens Grændser bestemmes således, at Bønder-Gårdene og Bolene indbefattes indenfor dem. Når alligevel nogle enkelte Gårde, Bol og Engstykker danne som et Slags Enklaver, der undtages fra Indvordningen, må dette bero på særlige Dispositioner, som ere trufne med Hensyn til dem. Når således nogle Enge tilhørte Ove Kirke, en Eng Skjellum Kirke, 1 Gård og 1 Øre (= c. 4¹/₂ Td. Korn) i årlig Indtægt af en anden Gård Visborg Kirke, så forklares dette let ved gudelige Gaver af en af Hr. Jens Madsens Forfædre eller Forgjængere, så meget snarere, som man ser, at den øvrige Indtægt af den sidstnævnte Gård tilhører Visborg. Om de Enge, som tilhørte Ove Kirke, siges der, at de kaldtes »Bispenge«; de må vel altså engang i en eller anden Anledning være afståede til Biskoppen (i Viborg), som atter mod eller uden Erstatning har overladt dem til den nævnte Kirke. 2 Gårde og 1 Bol tilhørte, som vi have set, Kronen, uden at det kan oplyses, hvorledes den er kommen i Besiddelse af dem¹).

En Besiddelse, som vistnok oprindelig hørte til Visborg og synes at indbefattes under dette, når der siges, at dets Grændser gik »synden om Hafnø«, men senere dog indvordes særskilt, er det nysnævnte Havnø, en Ø i Mariager Fjord, af hvilken i Forening med en Del af Visborgs Jorder og Skove senere dannedes den nuværende, betydelige Herregård.

Til Visborg har måske også oprindelig hørt den Andel i Skjellum Skove, som Hr. Jens Madsen til Slutning indvorder.

Derimod har det Gods, som indvordes som Nr. 2 eller 3 (efter Visborg og Havnø), vistnok oprindelig udgjort er særegen Ejendom, da det indvordes for sig, og dets Grændser angives for sig, uagtet dets østlige Ende stødte umiddelbart

¹) Visborg havde også tidligere været delt; thi 1348 solgte Hr. Palne Jonssön Anders Niklessön af Visborg alt det Gods i Visborg, som Torbern Jonssön havde ejet. (Da. Atlas, V., S. 100).

op til det egentlige Visborg Gods. Det omfattede Byen Glerup, som nu udgjør den vestligste Del af Visborg Sogn, og en Del af Byen Borup, nu til Astrup Sogn, rimeligvis fortrinsvis den Del af Borup, som ligger østenfor Villestrup Å. Dog synes Grændserne tildels at overskride denne Å; men de ere rigtignok i det Hele så utydelig og tilsyneladende så forvirret angivne, at det er mig umuligt at hitte Rede i dem. Såmeget synes dog at kunne ses, at den indvordede Ejendom udgjorde en sammenhængende Strækning, hvis Grændser angives under Et, så at de enkelte Gårde og Bol slet ikke nævnes. Også her nævnes dog nogle mindre Enklaver, som tilhøre Astrup Kirke.

Låsebrevets Form er den almindelige, så at der med Hensyn til den Intet er at bemærke.

Til Fuldstændiggjørelse af de Oplysninger, som indeholdes i ovenstående Låsebrev, lader jeg herefter følge en Afskrift af et Dokument af 1522, som angår Grændsen mellem Visborggård og det nu fraskilte Havnø og tillige gjør os bekendte med Hr. Jens Madsens nærmeste Efterkommere. Til lettere Forståelse forudskikkes følgende Bemærkninger.

Da Jens Madsen blev en gammel Mand, trak han sig tilbage fra Verden og tog sin Bolig ved Mariager Kloster, hvor han ejede eller også nu først købte eller opførte sig en Gård. Sin eneste Søn, Munk Jensen eller, som hans egentlige Navn skal have været, Niels Jensen Munk, overlod han Størstedelen af Visborggård, og Svigersønnen, Hans Lykke (hvad Navn dennes Kone havde, er neppe bekendt) Havnø tilligemed den såkaldte Sundskov, der rimeligvis har ligget i Nærheden af Hadsund. Havnø synes dengang kun at have været bebygget med 3 Bol. Til disse havde der hørt nogle Engstykker i Lunekjær (el. Lauenkjær); dem tog Jens Madsen fra dem og lagde dem til Visborggård. Sig selv forbeholdt han en anden Engstrækning i Lunekjær, som han vilde bruge til sin Gård i Mariager. Sine 3 øvrige Døtre, Maren, Ellen og Margrethe, som rimeligvis allerede dengang alle vare gifte (med hvem, vides neppe) har han rimeligvis tildelt sine øvrige Besiddelser.

Hvor mange År Hr. Jens Madsen har bot ved Mariager, vides ikke; sidste Gang nævnes han 1495, da han med sin endnu levende Hustrus Samtykke skjænkede 6 Gårde og 1 øde Bol i Skringstrup i Skals Sogn (Rinds Herred) til et Kapel, som han lod opføre på Sydsiden af Klosterkirken¹⁾. Samme År skjænkede han ved et andet Brev den Gård, som han bebode, med alle dens Huse og Bygninger til Klosteret, dog således, at dette først efter hans og hans Hustrus Død skulde indtræde i Besiddelsen²⁾. Rimeligvis er han død samme År. Hans og hans Hustrus, Annas, Ligsten findes endnu nogenlunde bevaret i Mariager Kirke, men indeholder ikke meget Andet end Navnene³⁾.

Hans eneste Søn, den ovennævnte Munk Jensen, må enten være død for Faderen eller omtrent samtidigt med ham, efterladende sig en Enke, Inger Andersdatter, en Datter af Hr. Anders Jakobsen (Björn) til Vorgård, og en Søn, Jakob, som spiller en Hovedrolle i den Proces, som endes ved nedestående Dom. »Dansk Atlas« nævner en Søn Jens, som skal være død 1512 eller kort efter ugift; men det er vistnok en Forvexling med Jakob, som endnu levede 1522, men var ugift og rimeligvis døde kort efter. Da der på flere Steder, deriblandt også i Konklusionen af den efterfølgende Dom af 1522, tales om »Munk Jensens Börn«, må det dog antages, at der foruden Jakob endnu har været 1 eller flere Börn i Live, måske snarest Døtre. Moderen giftede sig påny med Jens Tygesen (Sefeld) til Dalsgård i Vive Sogn, til hvis Slægt Visborggård gik over, da hans Hustru arvede den efter sin ovennævnte Søn, Jakob Munk.

Ved Skiftet efter Hr. Jens Madsen, ved hvilket Hr. Jakob Andersen til Vorgård, Fru Ingers Broder, var sine Søsterbørns Værge, beholdt disse Visborggård, og Hans Lykke Havnø overensstemmende med den af Jens Madsen i hans levende Live trufne Bestemmelse, og med Hensyn til den Del af Lunekjær, som Sidstnævnte havde forbeholdt sig, bestemtes det, at de 2 Trediedele skulde tilfalde Visborggård, den ene Trediedel Havnø; men der opstod meget snart, som det synes,

¹⁾ Da. Mag. VI., S. 196.

²⁾ Smst., S. 115.

³⁾ Jy. Saml., VI., S. 131.

Stridigheder, dels om de Engstykker i Lunekjær, som tidligere havde hørt til de 3 Bol på Havnø, dels om Udstrækningen af den såkaldte Sundskov. Disse Stridigheder, som efter Hans Lykkes Død fortsattes af hans Søn, Peder Lykke, som skriver sig »til Demstrup« (i Gjerlev Herred), afgjordes først 1522 ved Dom af en dertil nedsat kongelig Kommission. Da Originalen til dette Dokument ikke har været tilgængelig for mig, leveres det her efter en Afskrift fra forrige Århundrede, som på et enkelt Sted nær synes at være fuldkommen pålidelig med Hensyn til Indholdet, hvorimod den ikke følger Originalens Skrivemåde, hvorfor Dokumentet her gengives med Nutidens Retskrivning:

»Vi Stygge Krompen af Børglum, Jørgen Friis af Vi-
 »borg, med Guds Nåde Biskopper, Mogens Gøe, Ridder og Dan-
 »marks Riges Marsk, Mogens Munk, Landsdommer udi Nørre-
 »jylland, Erik Eriksen (Banner), Høvedsmand på Kallø, Malte
 »Lavridsen¹⁾ til Albæk og Niels Jensen²⁾ til Refsnæs, Væb-
 »nere, gjøre Alle vitterligt, at År efter Guds Byrd 1522, Tors-
 »dagen næst efter Sancti Michaelis Dag, vare vi forsamlede
 »udi Mariager og af højbårne Fyrste, Konning Christians etc.
 »vores kjæreste, nådige Herres Befaling havde vi der for os
 »udi Rette stævnet velbyrdig Svend Jakob Munk til Visborg
 »på den ene og ærlige Mand og strenge Ridder, Hr. Peder
 »Lykke til Demstrup på den anden Side om Dele og Trætte,
 »dennem imellem var, besynderlig om en Lavhævd, som for-
 »skrevne Hr. Peder Lykkes Fader, Hans Lykke, gjort haver
 »på Langholt, Trandbækholt og Egebergholt med nogle Bols
 »Enge liggende udi Visborg Sogn og Mark i Hindsted Herred,
 »og om en Dom, som Rigens Kansler efter samme Lavhævd
 »givet haver, hvilken samme Lavhævd og Dom forskrevne
 »Jakob Munk mener skal være gjort og givet imod Loven
 »med Uret, og derpå for os lagde han først i Rette et Afkald
 »eller Skiftebrev, besøget med forskrevne Hans Lykkes Ind-
 »søgle, lydende, at samme Hans Lykke med hans Medarvinger
 »haver siddet over et venligt Skifte med deres fellige Venners
 »Råd om Gods og Arv, dennem tilfalden var efter Hr. Jens

¹⁾ Malte Lavridsen Wiffert til Albæk i Hornum Herred.

²⁾ Niels Jensen Sefeld til Refs eller Refsnæs i Nørre-Kongerslev S. i Hellum Herred.

»Madsen, og havde de udlagt og tildelt ærlig Mand og strenge
 »Ridder, Hr. Jakob Andersen til Vorgård på sine Søsterbørns
 »Vegne efter Munk Jensen for en Broderlod Visborggård med
 »al Gårdens Ejendom og Enemærkeskove undtagen Sundeskov
 »etc., item Lunekjær for et frit Endel undtagen Tredieparten
 »af den Eng, som Hr. Jens Madsen lod selv bruge til sin
 »Gård i Mariager og lejet andensteds bort¹⁾, hvilken Tredie-
 »part Hans Lykke skulde beholde med Kjær og Tagmark
 »ret op igjennem. — Sammeledes lagde han udi Rette et
 »Sandemændsbrev, hvorledes Sandemænd der af Hindsted
 »Herred havde gjort ret Markeskjel imellem Lunekjær og
 »Havnø, — sammeledes og et Tingsvidne, givet af 24 Mænd
 »til Hindsted Herredsting, og største Parten af dennem endnu
 »lever, at dennem fuldt vitterligt er i ret Guds Sandhed, at
 »de Bols-Enge, som Hans Lykke trette (3: trettede) på med
 »Fru Inger af Visborg, dennem lagde Hr. Jens Madsen selv
 »fra Havnø og til Visborg, den Tid han fik Hans Lykke
 »Havnø, også at dennem fuldt vitterligt er, det Langholt
 »haver været brugt til Fællig til Visborg, siden dennem kan
 »længst mindes, og aldrig havde Andet hørt eller spurgt. —
 »Item et Tingsvidne af Hellum Herredsting af 8 Mand, ligeså
 »lydendes. — Item et Sognevidne af Solberg Kirke af 12
 »Mænd, ligeså lydendes. — Item et Sognevidne af Bælum
 »Kirke, ligeså lydendes. — Item et Sognevidne af Vengeblæs
 »Kirke. — Item et Sognevidne af Udbyover Kirke. — Item
 »et Sognevidne af Udbyneder Kirke. — Item et Sognevidne
 »af Dalbyneder Kirke. — Item et Sognevidne af Kasteberg
 »Kirke, udi hver disse vidne 12 Mænd. — Sammeledes og af
 »Gjerlev Herredsting 24 Mænd. Alle disse for^{ne} vidne, at
 »det er dennem fuldt vitterligt, det Langholt haver været
 »brugt for Fællig til Visborg Gård og By, også at Munk
 »Jensens efterlevende Frue, Inger, havde de Bols-Enge udi
 »Værge, ulast og ukjært, indtil Hans Lykke gjorde der Kjære
 »på, med andre, flere Vidne, som langt var at skrive ud af.
 »— Item fremdeles lagde han udi Rette en Lavhævd, som
 »for^{ne} Hr. Jakob Andersen gjort haver strax efter og imod
 »forskrevne Hans Lykkes Lavhævd, og havde indvaret for^{ne}

¹⁾ Meningen må være, at Hr. Jens Madsen undertiden brugte Engen selv og undertiden lejede den bort til Fremmede.

»Bols-Enge for Endel til Visborggård efter forⁿ Skiftebrevs
 »Lydelse, og forⁿ Langholt for alle Ejeres Fællig til Visborg
 »Gård og By, sammeledes og Jens Tygesens¹⁾ Lavhævd, og
 »en Lavhævd, som han selv gjort haver. Og derudover havde
 »vi og personligen for os her udi Dag Jens Jensen, Herreds-
 »foged udi samme Hindsted Herred, som svor for os med op-
 »rakte Fingre, at udi 18 År, det han haver været Herreds-
 »foged udi samme Herred, og tilforne, da mindes hannem og
 »var hannem fuldt vitterligt, at 3 vore nådige Herrer Lens-
 »mænd, som vare Per Brokkenhus, Villum Eriksen og Ejler
 »Bruske²⁾, gjorde hver deres Lavhævd på samme Langholt og
 »indvarde Kronen at have der Fællig udi, sammeledes og, at
 »hannem fuldt vitterligt var om forⁿ Bols-Enge, som forskrevet
 »stander, med andre, flere Breve og Bevisninger, han for os
 »udi Rette lagde den Sag anrørendes.

»Derimod frembar og for os udi Rette lagde forskrevne
 »Hr. Peder Lykke først hans Faders Afkald lydendes, det
 »hannem var tilskiftet af sine Medarvinger på sin Hustrus
 »Vegne 3 Bol på Havnø, gives 3 Skilling Gjæsteri, med
 »deres Tilliggelse, item Tredieparten af den Eng og Tagmark,
 »som Hr. Jens Madsen lod bruge til sin Gård i Mariager og
 »solgte andensteds bort, at ligge under Lunekjær og det sam-
 »feld, item Sundskov for et frit Enemærke med sin Bredde
 »og Længde etc. — Item et Sognevidne af Als Kirke, at 12
 »Mænd vunde, det Hans Lykke havde de Bols-Enge udi sin
 »Værge udi 2 År, det 3die År tog Jakob Andersen og Fru
 »Inger dennem med Vold og Magt. — Item et Sognevidne
 »af samme Kirke af 12 Mænd, det de ikke haver hørt, det de
 »Bols-Enge, som ligge til de Bol på Havnø, haver været brugt
 »til Visborg. — Item Fru Maren Jensdatters Brev, at de Bols-
 »Enge lå til de Bol, der Skifte gik. — Item Vidne af fire
 »og tyve Mænd, at de vare nævnte til Syn til Sundskov, da

1) Jens Tygesen Sefeld, som havde ægtet Munk Jensens Enke, Inger Björn.

2) Eiler Bryske var efter A. H. Nielsen (Embedsmd. og Bestillingsmd. i Ålborg) Lensmand på Ålborghus 1518—25. Om Per Brokkenhus og Villum Eriksen har han Intet; men den Første er uidentivt Ped. Br. til Lerbæk, som 1487 var forlenet med Hønborg Len og senere som Landsdommer og Medlem af Rigsrådet må have haft et større Len.

» vand to Mænd for dennem, at Langholt var ret Enemærke
 » til Sundskov. — Derefter vandt samme fire og tyve Mænd,
 » det de så havde hørt og spurgt. — Item et Tingsvidne, at
 » en af Kronens Tjenere udi Visborg tilstod, at han ikke
 » havde brugt udi Langholt. — Item et Tingsvidne, at 4 Mænd
 » tilstod, at de havde Sundskov og Langholt til deres Svin af
 » Hr. Jens Madsen fra Fæbækken og til Sjørsig, og deres Fold
 » stod på Langholt. — Item en Mands Vidne, at den Tid han
 » tjente Hr. Jens Madsen, da var Langholt frit Enemærke, så
 » der Ingen havde Lod eller Del derudi, hverken Kronen eller
 » Kirken. — Item Fru Maren Jensdatter, Fru Ellen Jensdat-
 » ters og Fru Margrethe Jensdatters Breve, så de havde til-
 » skiftet Hans Lykke Sundskov med Langholt for et frit Ene-
 » mærke. — Item derudover og sin Faders Lavhævd, så han
 » havde indvardt forskrevne Langholt til Sundskov og for-
 » skrevne Bols-Enge til de Bol, liggendes på Havnø, — og
 » dertil Rigens Cancellers Dom, så hannem burde at nyde og
 » beholde samme Langholt og Bols-Enge, den Stund hans
 » Faders Lavhævd stod ved Magt.

» Da efter Tiltale og Gjensvar, Breve og Bevisninger, som
 » da for os på både Sider udi Rette lagde(s), sammeledes og
 » efter den Lejlighed, som vi selver meste Parten personligen
 » på for^{ne} Ejendom set, gransket og forfaret haver, af forskrevne
 » højbårne Fyrstes, vores kjæreste, nådige Herres Befalinge,
 » tog vi samme Dag til os og sagde dennem så for Rette,
 » anseende mest og over Alt blandt alle deres Bevisninge for-
 » skrevne deres Afkald og Skiftebreve, det første så lydendes
 » på Jakob Munks Vegne, at Munk Jensens Börn skal nyde,
 » bruge og beholde Visborggård med sin rette Tilliggelse, Skov
 » og Mark, Endel og Fællig, undtagen Sundskov, og ikke
 » besynderligen undtages samme Langholt, Tranbæksholt og
 » Egebergsholt, som samme Hans Lykke dog haver indvardt
 » med sin Lavhævd, — og findes ligevel adskillige Skove af-
 » skilt fra for^{ne} Sundskov med Rindhedes (skal udentvivel
 » være *rindendes*) Bække, Sigefald, Dale, Hede og Mose,
 » sammeledes og at for^{ne} Munk Jensens Börn skulle nyde og
 » beholde Lunekjær for et frit Endel, undtagen Tredieparten
 » af den Eng, som Hr. Jens Madsen brugte til sin Gård i
 » Mariager og solgte andensteds, at ligge under Lunekjær, som
 » Hans Lykke skulde beholde, og ikke besynderligen undtages

»fornævnte Bols-Enge, som findes og ere liggende udi Lunekjær, og ikke udaf for^{ne} Enge, som Skiftebrevet undtager, — sammeledes og efter Hans Lykkes Skiftebrev, lydendes, at »han skulde beholde Sundskoven med sin Længde og Bredde »og 3 Bol liggendes på Havnø med deres Tilliggelse, og ikke »benævnes udi samme Skiftebrev besynderlig for^{ne} Langholt »etc. heller Bols-Enge, som findes og ere liggendes udi Visborg Mark etc., sammeledes og efter for^{ne} Vidnesbyrd, som »meste Part og bedst vidne, det Langholt haver været brugt »for Fællig til Visborg Gård og By, til Kronen og til Kirken »og alle Ejere derudi, og er så indvardt med Lavhævd, som »forskrevet stander, burde for^{ne} Hans Lykkes Arvinger at »nyde og beholde Sundskov med sin Længe og Brede for et »frit Enemærke, men Langholt, Tranbækholt og Egebergholt, »som Hans Lykke haver derudover indvardt for Endel, bør »at blive Fællig til Visborggård, til Kronen og Kirken og til »alle Ejere udi Visborg By. — Sammeledes og om de Bols- »Enge, liggende udi Lunekjær, som ere Visborggårds Endel »og ikke benævnes udi Hans Lykkes Skiftebrev, dennem bør »for^{ne} Munk Jensens Børn at nyde, bruge og beholde efter »deres Skiftebrevs Lydelse, og den Lavhævd, som for^{ne} Hans »Lykke givet haver på fornævnte Langholt, Tranbækholt, »Egebergholt og Bols-Enge, bør magtesløs at være og ej nogen »Tid at komme fornævnte Munk Jensens Børn, Kronen, Kirken eller andre Ejere udi Visborg By til Skade eller Forfang efter denne Dag¹). Til Vidnesbyrd hænge vi vore Indsegle nedenfor dette Brev. Givet År, Dag og Sted, som »forskrevet stander.« — Herunder 6 Segl.

En Søn af denne Peder Lykke til Demstrup er rimeligvis den Hans Lykke til Havnø og Eskjær (i Salling), som døde 1555 og ligger begravet i Grinderslev Kirke. Se »Da. Atlas«, IV., S. 745 og 750, på hvilket sidste Sted »Gavnø« må være en Trykfejl for Havnø²). På hans Tid har Havnø altså været bebygget som Herregård; men det er langt senere,

¹) Herved ophævedes altså også Kanslerens Dom, der efter sit Lydende kun skulde gjælde så længe, som Hans Lykkes ovennævnte Lavhævd stod ved Magt.

²) Hos Trap (2den Udg.) V., S 370 står 1553.

at denne Gård har fået sin nuværende Størrelse på Visborggårds Bekostning, da begge Gårdene efter i nogen Tid påny at have været samlede, efter Oberst Andr. Arenstorffs Død (omtr. 1764) bleve adskilte for at deles mellem hans Efterladte; da bleve de næmlig først gjorte lige på Ejendom og Hartkorn.

Anmeldelser af udkomne Bøger.

Af J. Kinch.

Pool Pedersen (Bjerge): En tids- og familieskildring fra Vester-Jylland. Kolding 1883. 104 Sider. — Denne vel-skrevne Bog skildrer Forfatterens Forfædres Levned i de sidste 100 År og lidt mere, medens de levede som Bønder i Ølgod Sogn. Først giver den dog en Skildring af Livet i Almindelighed i dette vesterjydske, ikke just ufrugtbare Sogn, hvor Opdragelsen endnu er streng, og Levemåden flittig og hårdfør. Interessant er det at træffe Pastor Pertou (1782—1801) som en af de Præster, om hvilke Almuen endnu i så sen en Tid mente, at de forstode sig på den sorte Kunst og især havde en overnaturlig Evne til at opdage og straffe Tyve.

Den største Del af Bogen handler derefter om Forfatterens Forfædre såvel på fædrene som på mødrene Side og fremfører dem for Læseren som ret velstående Bønderfolk, hvis Stamfædre tildels vare indvandrede fra nordligere Egne af Jylland. Det er såvidt muligt ikke blot deres ydre, men også deres indre Liv, der skildres. Det er en Fornøjelse at læse om disse alvorlige og sindige, tildels noget indesluttede og tilbageholdne, men religiøse og højst retsindige Mennesker, som i høj Grad må vinde enhver Læsers Agtelse, såvel for deres egne Personer, som for den Del af den jydske Bondestand, til hvilken de hørte. Heraf får man et bestemt Indtryk, om det end vel må antages, at Familie-Traditionen noget kan have forskjønnet Virkeligheden. Hos en enkelt af dem var Alvoren på Nippet til at gå over til Melankoli, hvilket dog blev afværget ved en stærk religiøs Påvirkning, i hvilken Anledning man får en Del at høre om Lægprædikanters og

grundtvigianske Præsters Virksomhed i denne Egn, hvor den synes at have fundet en meget modtagelig Jordbund.

Fortegnelse over Askov Højskoles Bogsamling. Ved Povl Pedersen (Bjerge). Kolding 1885. 144 S. — Denne Fortegnelse, som velvilligt er tilsendt Selskabets Bestyrelse i Forening med det foregående Skrift, udviser, at Askov Højskole er i Besiddelse af en anselig og værdifuld Bogsamling i flere forskellige Fag. Jeg antager, at der i Tilsendelsen ligger den Betydning, at Bogsamlingen, idetmindste under visse Betingelser, også står åben for Benyttelse af Andre end Skolens Lærere og Elever, og at Skolen ønsker dette almindeligere bekjendt. — Hvis man i Gjennemsnit kan regne 20 Titler på hver Side, indeholder Fortegnelsen henimod 3000 sådanne, og omtrent ligeså stort vil vel Bindenes Antal være, da der vel er Værker, navnlig Tidsskrifter, som indeholde flere Bind, men på den anden Side Titler på de enkelte Afhandlinger i Tidsskrifterne meget hensigtsmæssigt ere optagne i de Afdelinger, hvortil de efter deres Indhold høre.

V. Berg: Smaa Bidrag til Fredericias Kultur- og ældste Historie. Fredericia 1883. 144 S. — Denne lille Bog er skreven med Omhu og med Benyttelse af skrevne Kilder og vidner på mange Steder om en Del Kundskaber og Læsning; at de Oplysninger, den indeholder, ere noget spredte og usammenhængende, må man ikke bebrejde Forfatteren, da han ikke lover noget Omfattende eller Udtømmende. Det Betydeligste, som Bogen indeholder, angår Forholdet mellem Byens Magistrat og Borgerskab i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Århundrede, dernæst Oplysningerne om den reformerte franske Kolonis Indvandring efter 1719, som har haft så stor Betydning for Byens Udvikling. Derpå gives en udførligere Fremstilling af Jakob Rosz's Levned, som var Borgmester fra 1680 til 1686, en yderst stridig og processyg Mand. Til Slutning leveres en Samling af Henvisninger til Kilsteder til Fredericias Historie i det 17de Århundrede. — Hvad der savnes hos Forf., er et tilstrækkeligt, almindeligt Kjendskab til en ældre Tids Forhold og Tænkemåde. Denne Mangel forleder ham til at betragte den Tid altfor

udelukkende fra vor Tids Standpunkt og til at se ned på den, ofte på en ubillig Måde, undertiden endogså således, at han driver ligesom Spot med den. Ganske overdrevne ere hans Meninger om Regeringens Bestikkelighed i ældre Tid. Vel kan man ikke frikjende den for Mangel på Konsekvens, der dog måske vilde vise sig at være noget mindre, hvis man kjendte Sagerne nærmere; men når Forf. mener, at Parterne kunde blive ved at overbyde hinanden i Bestikkelser og derved atter og atter opnå, hvad de ønskede, i den mest åbenlyse Modsetning til den sidst trufne Afgjørelse, så er dette aldeles uhistorisk, og der anføres i Virkeligheden intet Bevis derfor. Når det således fortælles, at J. Rosz 1684 fremlagde et Kongebrev, hvorved Magistratspersonernes Antal i Fredericia indskrænkedes, så at han blandt Andet blev den eneste Borgmester, medens der hidtil havde været to, og Forf. så spørger: »Hvor meget har mon den Afgjørelse kostet«, — så er der i Virkeligheden ingen Grund til at antage, at den har kostet Noget; thi en lignende Indskrænkning fandt omtrent samtidigt Sted i alle Byer ifølge Forordn. af 28 Jan. 1682. Næste År blev han imidlertid afskediget på Grund af uheldig Æmbetsførelse; men det var efter Forf.'s Anskuelse naturligvis kun, fordi hans Modstandere havde bestukket Regeringen. Det trak noget ud med Udnævnelsen af hans Efterfølger; herom mener så Forf., at Grunden var, at Regeringen ventede efter, at måske Rosz vilde gjøre et Overbud for at blive indsat påny i Æmbedet, og »man blev ikke skuffet«. Rosz gav endnu mere, mener Forf. Blev han da Borgmester påny? Nej! Forf. synes at mene det; men det er en Misforståelse. Han fik kun Tilladelse til at beholde sin Rang som Borgmester og Frihed for borgerlige Bestillinger; men en Anden blev udnævnt til Borgmester.

Det er ikke rigtigt på så løse og uholdbare Grunde at vanære de Afdødes Minde, og jeg har derfor ment at burde advare imod denne Side af Forfatterens Fremstilling; men ved Siden deraf vil jeg udtale det Ønske, at han vil fortsætte sine Studier af Fredericias Historie og engang, med Opgivelse af nogle forudfattede Meninger, levere os en fuldstændigere Fremstilling af samme, som vistnok på Grund af Byens ejendommelige Forhold vil kunne blive af Interesse.

Regnskab

over

det jydsk historisk-topografiske Selskabs Indtægter og Udgifter i Aaret 1884.

INDTÆGT.

1. Kassebeholdning fra forrige Aar	Kr.	65.	58.
2. Restancer		276.	«.
3. Medlemsbidrag:			
305 Kvitt. à 4 Kr.		1220.	«.
2 — à 10 —		20.	«.
		<hr/>	1240.
4. Renter af et Indskrivningsbevis		8.	«.
5. Til gode hos M. M. Schultz		108.	02.
		<hr/>	
			i alt Kr. 1697. 60.

UDGIFT.

1. Honorar til Forfatterne	Kr.	279.	«.
2. Kinch: Ribe Bys Hist. og Beskr. 8 H.		146.	63.
3. Nielsen: Rettelser og Tillæg til »Embedsmænd o. s. v.«		48.	90.
4. Boghandler Schultz for Ex. af »Saml.« til Medl.		400.	40.
5. Tab ved to Boghandlere		27.	«.
6. Bestyrelsesomkostninger:			
1) Bogbinder Asmussen		6.	80.
2) Aalborg Stiftsbogtrykkeri		20.	«.
3) Porto		9.	20.
4) Avertissement		4.	20.
5) Papir og Trykning af Breve og Cirkulærer		34.	10.
		<hr/>	74. 30.

7. Restancer	288.	«.
8. Rabat	153.	50.
9. Saldo hos M. M. Schultz	196.	62.
	<hr/>	
	i alt Kr.	1614. 35.
	Indtægten var —	1697. 60.
	<hr/>	
Kassebeholdning 1. Jan. 1885	Kr.	83. 25.

Aalborg den 23de Avgust 1885.

D. H. Wulff.

Foranstående regnskab med samtlige tilhørende bilag har jeg gennemgået og intet fundet at bemærke ved samme.

København, 2. September 1885.

A. G. Juel.

Foranstaaende Regnskab approberes.

Aalborg den 7de September 1885.

L. K. Kier.

Liste over Selskabets Medlemmer

1885

(foruden en Unævnt, der i Stedet for Kontingent har skjænket Selskabet
et Indskrivningsbevis paa 200 Kroner.)

-
- Aabye, Apotheker, Odder.
 Aagaard, J. B., Overtelegrafist, Kjøbenhavn.
 Ahlmann, Godsejer, Langholt.
 Ahnfeldt, Proprietær, Rugtved.
 Albrechtsen, N. V. B., Provst, Ellidshøj.
 Ammitzbøll, Proprietær, Postgaarden.
 Andersen, Gaardejer, Skjønngaard.
 Andersen, A., Præst, Tommerup.
 Andersen, E. T., Kjøbmand, Aalborg.
 Arenstorff, v., Godsejer, Dronninggaard.
 Arkiv, det kgl. antikvar.-topografiske, Kjøbenhavn.
 « det kgl. Gehejme-, Kjøbenhavn.
 Askov Højskole.
 Athenæum, Læseselskab, Kjøbenhavn.
 Attrup, C. G., Skolelærer, Farstrup.
 Baadsgaard, Kbmd., Nykjøbing p. M.
 Baagøe, Cand., Thestrup.
 Balslev, Biskop, Ribe.
 Bang, Justitsraad, Kasserer i Privatbanken, Kjøbenhavn.
 Bang, V., Præst, Bækboilling.
 Barfod, F., Cand. phil., Kjøbenhavn.
 Barfod, H. P., Hospitalsforstander, Aalborg.
 Barfod, J., Præst, Vaabensted.
 Bartels, R. T., Oberst, Aalborg.
 Bay, N. R., Læge, Svendborg.
 Bay, Læge, Randers.

- Bentzen, Prokurator, Aalborg.
 Bentzon, L. J. N., Distriktslæge, Ulfkjær.
 Berg, O. J., Frederikshavn.
 Bibliothek, Det kgl., Stockholm.
 Bille Brahe, P., Baron, Egeskov.
 Bjørnbak, A., Aarhus.
 Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Kristiania.
 Brandorff, P., Kjøbmand, Kolding.
 Branth, A., Etatsraad, Clarupgaard.
 Bricka, C. F., cand. mag., Ass. v. d. store kgl. Bibl., Kbhvn.
 Broberg, Carl, Grosserer, Kjøbenhavn.
 Broge, Grosserer, Aarhus.
 Bruun, Legationsraad, Kjøbenhavn.
 Bruun, Etatsraad, Asmildkloster.
 Bruun, R., Proprietær, Boelsgaard.
 Brøndum, Telegrafist, Randers.
 Brønnum, Forpagter, Gudumlund.
 Bøtcher, Provst, Sevel.
 Carøe, Proprietær, Haraldinesminde.
 Carøe, Proprietær, Skjærvad.
 Christensen, C., Kjøbmand, Holstebro.
 Christensen, Gjæstgiver, Brønderslev.
 Christensen, J., forhenvær. Skolelærer, Vejerslev.
 Christensen, Lærer, Sevel.
 Clausen, Præst, St. Brøndum.
 Colding, Provst, Kjæng.
 Cour la, N. P. G., Kaptajn, Aarhus.
 Dahl, Kammerherreinde, Mosgaard.
 Dahlerup, Præst, Øster-Ulslev.
 Dalgas, E., Oberstløjtnant, Aarhus.
 Dorph, H. P. K., Præst, Øster-Egesborg.
 Dragsted, Postmester, Frederikshavn.
 Dreyer, Læge, Gjedsted.
 Due, Løjtnant, Postexpeditør, Esbjerg.
 Düring-Rosenkrantz, Lensbaron, Sophieholm.
 Eckardt, Etatsraad, Ørumgaard.
 Elvius, S., Assistent, Kjøbenhavn.
 Engelstoft, Biskop, Odense.
 Erslev, Kr., Professor, Kjøbenhavn.
 Estrup, Godsejer, Skafføgaard.

- Eude, von, Præfekt, Kjøbenhavn.
 Faber, C. G. G., Herredsfoged, Viborg.
 Fabricius, O., Provst, Magleby.
 Fangel, H. R., Proprietær, Fredsholm.
 Feilberg, Præst, Darum.
 Flensted, M., Kjøbmand, Hjørring.
 Fløe, Palle, Kasserer, Vostrup.
 Forchhammer, J., Rektor, Herlufsholm.
 Frederiksborg lærde Skole.
 Friis, Justitsraad, Apotheker, Vejle.
 Friis, D., Herredsfuldægtig, Frederikshavn.
 Fønss, Præst, Romdrup.
 Gaardboe, A. P., Gaardejer, Hedensted.
 Gjedde, Proprietær, Kjøbenhavn.
 Glud, Proprietær, Bælumgaard.
 Godskesen, Kæmner, Aalborg.
 Gravenhorst, Boghandler, Randers.
 Grüner, G., Hofjægermester, Kjøbenhavn.
 Gullev, Chr., Murmester, Viborg.
 Günther, Murmester, Kolding.
 Hagemann, Præst, Vinding.
 Hald, G. T. V., Præst, Overlund.
 Hammer, Præst, Karlby.
 Hammershøi, Lærer, Hobro.
 Hannover, Universitetsbibliothekar, Kjøbenhavn.
 Hansen, Apotheker, Hobro.
 Hansen, Heinr., Professor, Kjøbenhavn.
 Hansen, J. P., Distriktslæge, Hjørring.
 Hansen, Proprietær, Marsvinlund.
 Hansen, E. S., Herreekviperingshandler, Kjøbenhavn.
 Hansen, M., Mørch, Præst, Vonsild.
 Harder, Fr., Kancellist i d. kgl. Civilliste, Kjøbenhavn.
 Heiberg, Læge, Aalborg.
 Heiberg, Dr. med., Viborg.
 Heilmann, L. C. D., Præst, Aaby.
 Heise, Overlærer, Dr. philos., Roskilde.
 Herbst, Justitsraad, Museumsinspektør, Kjøbenhavn.
 Herlufsholms Skolebibliothek.
 Herskind, P., Godsinspektør, Enggaarden.
 Hjorth, J. P., Kjøbmand, Aalborg.

- Holm, P. E., Professor, Kjøbenhavn.
 Holm, Tømmermester, Kolding.
 Holm, Etatsraad, Toldinspektør, Kjøbenhavn.
 Holst, Justitsraad, Ringkjøbing.
 Holt, P., Proprietær, Sandal.
 Horsens lærde Skole.
 Hou, Fuldmægtig, Hjørring.
 Hvass, Justitsraad, Frederiksdal.
 Hvass, F., Jægermester, Randrup.
 Høm, N. C., Redaktør, Aalborg.
 Høst, Fuldmægtig, Svaneke.
 Høst, Chr., Boghandler, Kjøbenhavn.
 Høyer Møller, Præst, Kjølstrup.
 Ishøy, C. F. A., Præst, Stokkemærke.
 Jacobsen, Præst, Bjergby.
 Jantzen, Præst, Gjentofte.
 Jensen, A., Præst, Dover.
 Jensen, Harald, Aalborg.
 Jensen, J., Konsul, Viborg.
 Jensen, Distriktslæge, Grindsted.
 Jermin, S., Haslevgaard's Mølle.
 Johannsen, G., Gaardejer, Oppedstrup.
 Johnsen, J. N., Handelselev, Nykjøbing p. Mors.
 Juel, A. G., Justitsraad, Kjøbenhavn.
 Jørgensen, B. S., Professor, Kjøbenhavn.
 Kampmann, C. P. G., Provst, Hjørring.
 Kathedralskolen i Aalborg.
 Kathedralskolen i Aarhus.
 Kathedralskolen i Nykjøbing paa Falster.
 Kathedralskolen i Ribe.
 Kathedralskolen i Viborg.
 Kier, Overretsprokurator, Aarhus.
 Kier, L. K., Kjøbmand, Aalborg.
 Kierkegaard, P. C., Biskop, Aalborg.
 Kinch, J., Overlærer, Ribe.
 Kirk, Landinspektør, Rindom.
 Kjellerup, J., Godsejer, Visborggaard.
 Kjer, E. E., Tobaksfabrikør, Aalborg.
 Klarup, N. P., Landbrugskandidat, Kjøbenhavn.
 Klubben Enigheden i Aalborg.

Klubben Enigheden i Varde.
Klubben i Kolding.
Klubien, Højesteretsadvokat, Kjøbenhavn.
Knudsen, J. M., Kjøbmand, Selde.
Kolding Latin- og Realskole.
Krieger, A. F., Etatsraad, Kjøbenhavn.
Kristensen, E. T., Lærer, Brandstrup.
Kristensen, H., Lærer, Føvling.
Kruuse, L. F., Birkedommer, Sallinge pr. Faaborg.
Krøyer, H. A., Præst, Taarnby.
Lassen, C. F., Kjøbenhavn.
Lassen, Læge, Randers.
Lassen, N. V., Byfoged, Nysted.
Lassen, V., Bureauchef, Kristiania.
Lassen, Proprietær, Hørbylund.
Launy, Cand, Distriktsfattigforstander, Kjøbenhavn.
Lautrup, Avditor, Kjøbenhavn.
Leth, A., Præst, Middelfart.
Levin, Distriktslæge, Farsø.
Lund, Troels, Dr. phil., Kjøbenhavn.
Lund, V., Expedient, Frederikshavn.
Lund, Frue, Bernstorff Ladegaard.
Lundsteen, D. M., Præst, Holeby.
Lunøe, C. V., Sagfører, Nykjøbing i Sjælland.
Lüttichau, C. D. v., Hofjægermester, Vingegaard.
Læseforeningen i Vium.
Læseselskabet i Viborg.
Madelung, Præst, Sjerring.
Madsen, Peder, Gaardejer, Rønnebjerg.
Malling, Dampskibsexpeditør, Aalborg.
Mansa, Premierløjtnant, Kjøbenhavn.
Meinert, A. E., Præst, Tostrup.
Mouritzen, Lærer, Nørup.
Muus, Byfoged, Sorø.
Møller, Præst, Brylle.
Møller, S., Distriktslæge, N. Sundby.
Møller, Herredsfuldmechtig, Kjellerup.
Neergaard, J. C., Læge, Gjersløv.
Neergaard, Enkefrue, Oxholm.
Nellemann, Højesteretsadvokat, Kjøbenhavn.

- Nielsen, A. H., Præst, Aalborg.
 Nielsen, Redaktør, Aarhus.
 Nielsen, Præst, Odden.
 Nielsen, O., Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Nielsen, Proprietær, Østrupgaard.
 Nutzhorn, Cand. theol., Askov.
 Nyrop, C., Cand. jur., Kjøbenhavn.
 Obel, F., Fabrikant, Aalborg.
 Olesen, T. P., Brænderibestyrelse, Hjørring.
 Otterstrøm, H., Bankbogholder, Aarhus.
 Ottesen, O. J. C., Præst, Jungshoved.
 Overgaard, Chr., Solbjerggaard.
 Pape, Proprietær, Heiselt.
 Papsø, K. S., Husejer, Vium.
 Pedersen, A., Skolelærer, Valløby.
 Petersen, Lærer, Bolle.
 Petersen, Præst, Asminderup.
 Petersen, Carl, Provisor, Frederikshavn.
 Petersen, K. T., Apotheker, Kjøbenhavn.
 Plesner, Præst, Vedersø.
 Rantzau, Greve, Rosenvold.
 Rasmussen, Etatsraad, Jettehøj.
 Rasmussen, Lærer, Vestbjerg.
 Rasmussen, Kall-, Præst, Butterup.
 Regenburg, T. A. J., Etatsraad, Skanderborg.
 Rehling, Justitsraad, Odder.
 Reiersen, C. F. K., Præst, Karlslunde.
 Reisz, Dr. med., Professor, Kjøbenhavn.
 Repsdorph, Præst, Aalborg.
 Riber, Præst, Østbirk.
 Richter, Præst, Ringgive.
 Rigsarkiv, det norske, Kristiania.
 Rigsdagens Bogsamling.
 Rist, Premierløjtnant, Helsingør.
 Rosenørn, Gehejmekonferensraad, Kjøbenhavn.
 Rosenørn, Cand. jur., Ringkjøbing.
 Roulund, Jægermester, Aagaard.
 Rybsahm, C. F. V., Herredsfoged, Odinsgaard, Slagelse.
 Rybsahm, J. D. L., Præst, Kjøbenhavn.
 Ræder, Proprietær, Dyrehavegaard.

- Rørdam, H. F., Præst, Dr. phil., Lyngby.
 Salicath, Justitsraad, Branddirektør, Aalborg.
 Scavenius, Godsejer, Vorgaard.
 Schade, A. H., Konsul, Nykjøbing p. Mors.
 Schilden, Berner-, Kammerherre, Clausholm.
 Schlegel, Gehejme-Etatsraad, Kjøbenhavn.
 Schmidt, Sagfører, Hjørring.
 Schou, C. M., Distriktslæge, Skive.
 Schou, F. C., Toldforvalter, Holstebro.
 Schou, Glarmester, Aalborg.
 Schultz, M. A., Boghandler, Aalborg.
 Schultz, M. M., Boghandler, Aalborg.
 Schwarz, G. F. S., Ritmester, Randers.
 Schwenn, Justitsraad, Overretsprokurator, Aarhus.
 Schytte, Kammerherre, Bygholm.
 Schytte, O., Cand., Aarupgaard.
 Secher, V. A., Dr. jur., Kjøbenhavn.
 Seminariet i Jølling.
 Skeel, V. S., Kammerherre, Landsoverretsassessor, Kbhvn.
 Smith, Sagfører, Holsted.
 Sommer, Læge, Kjøbenhavn.
 Sorø Akademis Bibliothek.
 Speyer, L., Kjøbmand, Aalborg.
 Spleis, Præst, Norup.
 Steenstrup, K. J. V., Assistent ved Univers. min. Museum,
 Kjøbenhavn.
 Steenstrup, M. G. G., Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Steenstrup, J., Professor, Kjøbenhavn.
 Stemann, J. A. v., Kammerjunker, St. Restrup.
 Stephens, G., Professor, Kjøbenhavn.
 Stephensen, Generalavditør, Kjøbenhavn.
 Stiftsbibliotheket i Aalborg.
 Stochholm, Provst, Borup.
 Strandgaard, Lærer, Selde, Skive.
 Strøyberg, J. J. K., Apotheker, Aalborg.
 Studenterforeningen, Kjøbenhavn.
 Svanholm, Frue, Sebberkloster.
 Svégaard, Højskoleforstander, Sorø.
 Søltoft, Forpagter, Tyrrestrup.
 Sørensen, Skolelærer, Allerup.

- Sørensen, Spritfabrikant, Hobro.
 Sørensen, M., Bogholder, Aalborg.
 Sørensen, O. Chr., Kjøbmand, Frederikshavn.
 Sørensen, V., Møller, Stounbjerg Mølle.
 Tang, C. N., Konferensraad, Viborg . . . 10 Kr. aarl. Bidrag.
 Teilmann, Forpagter, Armvanggaard.
 Termansen, C. N., Ribe.
 Thiele, Cand., Kjøbenhavn.
 Thomle, Cand. jur., Kristiania.
 Thostrup, N. C., Partikulier, Kjøbenhavn.
 Thyregod, C. A., Lærer, Kjøbenhavn.
 Tilemann, Godsforvalter, Mosager.
 Toft, Sagfører, Varde.
 Tønnenes, H. B., Præst, Saltum.
 Ulrich, H. F., Præst, Taarnby.
 Universitet, Det kgl. norske Frederiks, Kristiania.
 Vahl, J., Provst, Vedby.
 Walther, V. T., Professor, Aarhus.
 Wandall, Bertram, Kjøbmand, Aarhus.
 Vemmetofte Klosters Bibliothek.
 Wewer, J. Chr., Apotheker, Nykjøbing p. Falster.
 Wibroe, H., Kjøbmand, Aalborg.
 Vimmer, Dr. phil., Kjøbenhavn.
 Winde, V., Adjunkt, Aalborg.
 Wineken, Byfoged, Mariager.
 Winge, J., Prokurator, Aarhus.
 Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
 Winther, N. C., Prokurator, Hjørring.
 Wolters, N. T. M. G. R., Distriktslæge, Amager.
 Wørré, J. B., Justitsraad, Kjøbenhavn.
 Worsaae, J. J. A., Kammerherre, Kjøbenhavn.
 Wulff, A. H., Mægler, Kjøbenhavn.
 Wulff, D. H., Adjunkt, Aalborg.
 Wulff, H., Provst, Aalborg 10 Kr. aarl. Bidrag.
 Wulff, Garver, Kjøbenhavn.
 Zahn, Prokurator, Kolding.
 Østergaard, J. A., Kammerraad, Postmester, Hillerød.
-

Register til X. Bind.

Ved D. H. Wulff.

- Aagaard**, Laurids Nielsen, Præst i Andst, Provst 106. 114. Niels Lauridsen, Præst i Faxe, siden Professor i Sorø 106.
- Aalborg** 55 ff. 357. Budolfi Kirke 164. Byret 175. Slot 39 ff. 52.
- Aarhus** 178. Domkirke 141. 164. Hospital 151.
- Aarup** 329.
- Achen**, Gert, Præst i Hjørring 58. Hedvig, g. m. Mag. N. Lauridsen Bach, Præst i Hjørring 58. Melchior, Præst i Haverslev 58. Peder, Student 58. P. von, i Aalborg 57—8.
- Adolph**, Hertug 307. 309. 310.
- Adersen**, Jens, Præst i Veile 356.
- Ahlefeldt** 808. 312 ff.
- Ahrensbeck** 307. 312. 316.
- Alberti**, Michael, Dr., i Halle 89.
- Allerup**, Hans, Hører i Ribe, Præst i Varde og Ringkjøbing 100.
- Almstrup**, J. Jensen, Kjøbmand i Aalborg 70.
- Als** 307 ff.
- Alsing**, M., Præst i Nibe, Provst 95.
- Alstrup Sogn** 184 ff. 256—7.
- Ammitzbøll**, Kaptajn, til Høvringmølle 116.
- Ancher**, A. A., Kjøbmd. i Aalborg 71. Ancher, Provincialmedikus i Ribe 85 ff. Ancher, Biskop i Ribe 93. Augustinus, Løjtnant 85. Hans Kristian, Brygger i Kbhn. 86. Hans Peder, Professor 86. 89. Margrethe Kathrine, g. m. P. Faber 86. Mathias, Biskop i Ribe 93. Søren, Rektor i Odense 86.
- Andersen**, Gravers, Birkefoged paa Fur 49. Mogens, (Wognsen) til Hejselt 265. 267. Niels, Tolder i Aalborg 47.
- Angel** 307 ff.
- Anna**, Prinsesse 308.
- Anna Sofie**, Enkedronning 90.
- Anne Sophie**, Fred. IV.'s Dronning 153.
- Arenstorff**, Andr., Oberst 382. Fr. v., til Visborggaard 365.
- Arnfast** 317.
- Arrøe**, L. N., Præst i Hjerik 71.
- Askov Højskole** 384.
- Astrup Kirke** 165.
- Auenbølggaard**, 311. 329.
- Auenbøllund** 314.
- August**, Kurfyrste 308.
- Augustenborg** 318. 328 ff.
- Augustenborgske Linie** 327 ff: **Ernst Günther** (Frederik. Philip Ernst.

- Ernst August). Frederik Vilhelm. Christian August (Emik-August). Frederik Christian d. ældre (Christian August. Frederik Carl Emil). Frederik Christian d. yngre. Christian Carl Frederik August (Frederik August Emil af Nør).
- Bacmeister** 305.
- Bagge, P.**, Kjøbmand i Hjørring 58.
- Baggesen, P. Jensen**, i Ribe 92.
- Balckenborg, T.**, kgl. Sildesalter i Nibe 95.
- Ballegaard** 312 ff.
- Balling, Iver**, Mægler i Aalborg 73. Johanne, g. m. ¹⁾ L. Lund, ²⁾ J. L. Thagaard 73.
- Bang, Peder, Sr.**, i Ribe 100.
- Banner, Erik Eriksen**, Hovedsmand paa Valle 377.
- Basse, Kristoffer** 270.
- Bech, Gert Nielsen**, Præst i Hjørring 58. Hans Nielsen, Præst i Tversted 58. Laurits, Forpagter 58. Margrethe g. m. ¹⁾ P. Bagge, ²⁾ K. Christensen Schytte 58. N. Lauritzen, Mag., Præst i Hjørring 58. Niels og Henrik, Kjøbmænd i Hjørring 58.
- Beck, Jochim**, Rentemester 26.
- Beckske Linie** (senere d. yngre lyksborgske kaldet) 334 ff.: August Philip. August. Frederik Vilhelm. Ludvig Frederik. Frederik Vilhelm. Frederik Vilhelm. Carl Ludvig. Peder August Frederik Carl Anton August Frederik Carl Ludvig. Frederik Vilhelm Poul Leopold (Christian IX. og Brødre).
- Bek, Kirstine**, g. m. Fr. Rodsten 265. 270. Sten, til Vandaas 265.
- Bendixen, Hans**, Postmester, Raadmand i Aarhus 157.
- Bering, Peder Pedersen**, Præst i Verninge 105 ff. (se Bierring).
- Berlin, Jens**, Kjøbmand i Aalborg 59. Oluf Hansen, Kjøbmand i Aalborg 58. 68.
- Berntzen, C.**, Forpagter paa Handstedgaard 68.
- Bertelsen, Lavis**, til Vesterris 43.
- Biener, Elias Samuelsen**, Præst 105 ff. 114. Samuel, Over-Renteskriver i Kbh. 105.
- Biering, Gjertrud Marie**, g. m. C. Jacobsen 64—5. P. Jensen, i Aalborg 64.
- Bierring (Bering)**, Jens Pedersen, Præst i Udby i Fyn 105.
- Bing, Jens, Dr. med.** 88.
- Birch, Jens Høst**, Præst i Sal 159.
- Bircherod, Johannes**, Dekanus 87.
- Bjerring Bro** 130.
- Bjørn, Anders Jakobsen**, til Vorgaard 376 ff. Jakob Andersen, til Vorgaard 376.
- Blausgaard** 311. 346.
- Blichfeldt, Frands Knudsen**, Præst i Sal 158. Knud Henrik, Byfoged i Grenaa 158.
- Blick, Anders**, til Beg 27.
- Blok, Jens, Mester**, Kannik i Viborg 21. 28.
- Blome** 308. 312.
- Blymester, Birgitte**, g. m. Knud Hansen, isl. Kjøbmd. i Kbh. 68. Chr., Mr., Konrektor i Ribe, Præst i Aalborg 67—8. Christopher, Rektor i Thisted og Pestpræst i Kbh. 68. Susanne, g. m. C. Berntzen 68.
- Bo, Biskop i Aarhus** 141.
- Boeclerus, Joh., Dr.**, i Strasborg 89.
- Boldrup, Niels**, paa Frøstrupgaard 9.
- Bonde, Svend, Væbner** 154.
- Bondorph, V. F.**, Præst i Jetsmark 73.
- Borch, Ole**, Professor 87.
- Bornemann, H.**, Biskop i Aalborg 55.
- Borringholm, J.**, Biskop i Aalborg 55.
- Bradhe, Beate**, til Ovegaard 18; g. m. Jørgen Lykke 87.
- Braudt, Marcen**, g. m. J. J. Budtz 72.
- Bredholt** 145.

- Bredstrup Sogn 6.
 Broager 308. 312 ff.
 Brodersen 315.
 Brokkenhus, Per, til Lerbæk (?) 379.
 Brorstrup og Ravnkilde Sognekald 49.
 Brunkul 137.
 Bruno 311.
 Bruun, Anders, Delefoged i Ribe 92.
 Sofie Dorthe, g. m. ¹⁾ M. P. Frisch,
²⁾ P. J. Baggesen, ³⁾ K. S. Een-
 holm 92.
 Bryske, Eiler, Lensmand paa Aal-
 borghus 379.
 Brøndlund, Johanne, g. m. Kancelli-
 raad J. Østergaard 72. Mette
 Pop, g. m. M. Troelsen 72—3.
 St. L., Kjøbund i Aalborg 72.
 Buch, Jens Jakobsen, Præst i Skan-
 derup 106. M. Johansen, Præst
 i Nautrup 67. Nissenius, Præst
 106.
 Buchwald, Johannes de, Professor 87.
 Buckhave 327.
 Budtz, Bente Marie, g. m. A. R.
 Sommerfeldt 72. Dorthe, g. m.
 S. L. Brøndlund 72. Hans, Kjøb-
 mand i Aalborg 72. Johan Han-
 sen, Præst i Sal 72. Johan Jør-
 gensen, Kjøbmd. i Aalborg 72.
 Bundjæld 175.
 Busk, Peder, Sognedegn i Sal 160.
 Bøgeskov 150 ff.
 Bøgeskov 314.
 Bøtcher, Henrik, Præst i Sal, Provst
 159.
- Carlsburg** 837.
 Caroline Amalie 331.
 Castenssøn, C. C., Borgmester i
 Ribe 92.
 Christian I. 315. Chr. II. 316. Chr.
 III. 305 ff. Chr. IV. 311.
 Christensen, Bertel, Bonde i Sal-
 ling 71. Christen, Præst i Vester-
 balle 34 ff. Christen Ibsen, Smed-
 ker i Gullev 105—6. Jens (Smed
 Jens), Smed i Gullev 163—5.
- Christopher I. 317.
 Clausen, C. U., Præst i Dronning-
 lund 65. Jep, Borgmester i Kjø-
 benhavn 367.
 Clevenfeldt, Genealog 158.
 Cortsen, Ane M., g. m. ¹⁾ A. N.
 Møller, ²⁾ H. J. Rodenburg 71.
 Anna Pedersd., g. m. ¹⁾ N. Søren-
 sen, ²⁾ S. B. Juul 63. Peder Niel-
 sen, Præst i Thisted, Provst 64. 71.
 Cortzen, Søren Sørensen, Kjøbmand
 i Aalborg 55.
 Curtz, Marie Hansd., g. m. ¹⁾ A.
 Sørensen, ²⁾ L. Pedersen 86.
- Daa, Ove Ovesen, af Leerbæk** 141.
 Dalsgaard i Vive Sogn 12.
 Dalsgaard, N., Klokker i Aalborg 55.
 Dannefeldt, Dorothea, g. m. Palais-
 forvalter Olsen i Roskilde 73. Jo-
 hannes, Porcellænshandler i Kbh.
 73. Lovise, g. m. Vafabrikant
 Olsen i Kbh. 73.
 Danneskjold, F. A., Greve af Laur-
 vig 88.
 Dansk-Lindau 346.
 Debes, Lukas Pedersen, Præst i
 London, siden i Brørup 100.
 Distelberg, Johan Jakobsen, Præst
 i Brørup 97 ff.
 Dorothea, Enkedronning 307. 316.
 Dyre, Knud Pedersen, Kjøbmand i
 Odense 61. Mogens, Kapellan i
 Aalborg 55. 61.
 Delbygaard 277.
- Eenholm, K. S., Kommerceraad, til
 Brejninggaard** 92.
 Ellegaard 344.
 Elling, Elisabeth Marie, g. m. L. J.
 Wadum 69.
 Else, Villads Poulsen, Korporal 123.
 Elufsen, Eluf, Ridder 140.
 Eriksen, Villum, Lensmand 379.
 Eritse Sogn 6.
 Eveldrup Præstegaard 33.
 Evelgunde 328.

- Faber, C. P.**, Præst i Jungshoved 94.
M. A. P., Præst i Egeslevmagle 94.
 Powl, Præst i Vor 86.
- Fabricius, J. A.** 88.
- Faddersbøl** 62.
- Femern** 309. 310.
- Ferslev, Niels**, Kammerraad, til Friisholt 144; Amtmand i Thisted 164.
- Fischer, Johannes, Dr.**, Provincial-medicus i Ribe 89—90.
- Fiskebek** 330.
- Fjelsø Sogn** 184. 252—3.
- Flensborg** 307 ff.
- Fly Sogn** 277 ff.
- Fog, Rektor i Ribe** 68. **Niels, Præst i Starup** 105.
- Fomsgaard, C. A.**, Søkaptajn 69.
- Fordeling af Arven efter Hertug Hans d. yngre** 323—4.
- Forening mod at bande** 319.
- Forening til fælles Haand** 308. 309. 346.
- Fovlum Sogn** 184 ff. 257.
- Frankenau, G. F. F. de**, Professor 87. 90.
- Frauen, P. L.**, Præst i Dronninglund, Prøvt 62.
- Fredericia** 334—5.
- Frederik II.** 307. **Fr. III.** 339.
- Freienvillen** 344.
- Fridsch s. Frisch.**
- Fried, Joh. Jac.**, Læge i Strasborg 89.
- Friedenreich, Magdalene Marie**, g. m. C. L. Rübner 73.
- Friis, Christian, Greve** 144. **Chr. Mortensen**, Præst i Thorstrup 2. **Chr. Pedersen, Kjøbmand i Aalborg** 6. **Jørgen, Biskop i Viborg** 377. **Karen**, til Overgaard 265. 269. **Mette**, g. m. C. Lindenau 144. **Mogens, Rentemester** 143—4. **Niels**, til Faurskov 143. **P. Hansen**, Præst i Verst 114. **Talche Hornemann**, g. m. J. Berlin 59.
- Friisholt** 139 ff. 151.
- Frisch (eller Fridsch), Anna Kirstine**, g. m. N. Heldvald 92. **Ingeborg Kirstine**, g. m. A. Anchersen 92. **Mads Pedersen, Kjøbmand i Ribe** 92. **Peder Madsen, Borgmester i Ribe** 92. 94.
- Frisland** 307.
- Fuglsang, Niels**, til Ovegaard 14.
- Fur** 49 ff.
- Fussingø** 295.
- Fyrreskove paa Læsø** 23.
- Fønss, P. S.**, Kammerherre, Amtmand i Randers, til Løvenholm 116.
- Gaarn, L. Nielsen, Kjøbmand i Aalborg** 70. **Mads Bertelsen, Skipper i Aalborg** 71. **Niels, Skipper** 70.
- Galt, Knud Henrik**, paa Viumgaard 8.
- Gammelgaard** 313. 330.
- Gamst, Søren Nielsen, Præst i Verst** 104 ff.
- Gislum Herred** 184 ff.
- Givskud, Morten Nielsen, Præst i Sal** 157.
- Gjedsted Sogn** 184 ff. 253.
- Gjæe, Mogens**, Marsk 377.
- Glambach, Niels, Præst i Thorstrup** 1.
- Godske, Peder, Hovedsmand paa Kjøbenhavns Slot** 96.
- Gottorp** 305. 307. 308. 310 ff.
- Graae, Jacob Jørgensen, Præst i Grundfør** 157.
- Graasten** 330 ff.
- Gram, Professor** 88.
- Grave, Mogens**, i Ribe 92.
- Griis, Palle**, til Slet 43.
- Grubbe, Effrardus** 372. **Iver (Ejler?)** 29.
- Grøn, Bendt Olufsen, Præst i Føvling** 99. **Bodil Bendtsd.** 99. 103. **Johan Bendtsen, studiosus** 99.
- Grønholt** 337.
- Grønning, Anders, Mr.**, Præst i Farsø 35.
- Guldholm** 317.
- Gullev Sogn** 128. 146 ff.
- Gunde Christensen, Landstingshører i Viborg** 28. 29.
- Gundestrup** 328.

- Gyldenstjerne, Henrik, til Aagaard, Hovedsmand paa Bahus 34. M., Statholder paa Kjøbenhavns Slot 21. Peder, til Tim, Rigsmarsk 47. Gynthelberg, Jens Eskesen, Præst i Vive 11. Gøtsche, C., Amtsprovst i Ørsted 116.
- Haderslev 308.**
Halkjær 89.
Halling v., Brigader 144. » » Ritmester 134. 139. 144.
Hals, Byrom og Vestere paa Læsø sammenlagte til et Sognekald 25.
Hans, Konge 353 ff.
Hans d. yngre, Hertug 305 ff. Hans Hustruer og Børn 320 ff.
Hans d. ældre 307 ff.
Hansen, Hans, til Skjærup 353 ff. Hans, Delefoged i Holmands Herred 356. Knud, islandsk Kjøbmand i Kbh. 68. Lars, Præst i Hauerslev 68. Niels (Stæhr), Degn i Sal og Gullev 162.
Hassing, Familien (i Aalborg) 73.
Havernæs 318.
Havnø 373 ff.
Hejselt 265 ff.
Heldvad, N., til Vennergaard 92.
Henniksen, Ebbe 148. 150.
Henrichsen, Thøger, Kjøbmd. i Aalborg 71.
Himmerig, Elisabeth, g. m. P. Nielsen Kynde 59. 60. 66. Jacob, Kjøbmand i Aalborg 60. 64. Jens 64. Niels 64. Niels Madsen, Kjøbmand i Aalborg 60. 64.
Hiort, Morten Chr., Kjøbmand i Aalborg 66. 68.
Hjortholm 315.
Hoe, Anders Mikkelsen, Præst i Verst 104. 106.
Hofmann, Fr., Dr., i Halle 89.
Hofmeier, H. A., Kjøbmand i Aalborg 70.
Holberg, Ludvig 88.
Holm, Ejler Ejlersen, til Stensbæk 275. Jacob, Biskop i Aalborg 55. 60. Jacob, Præst i Jerslev 68. Jakob Jensen, Kannik i Viborg 29. Jacob Nielsen, Præst i Tem 60. Maeren, g. m. N. M. Himmerig 60. 64. Niels, Præst i Hassing 60. Holstebro 168 ff.
Holt, Oluf Christian, Kjøbmand i Aalborg 63.
Hörnberg, Niels, Sognedegn i Sal 160.
Horne Sogn, Øster Horne Herred 1 ff.
Horrebov, P., Dr. med., Professor 158. Sara Catrine, g. m. Præst C. Jegind 158.
Hosendal, Simon, Degn i Sal og Gullev 161.
Houlbjerg 128.
Hovedstrup, P. Olufsen, Præst i Aalborg 62.
Hundslund 143.
Huass, Morten 29.
Huidkop, Johan, Ridder 367.
Husby, Chr. Christensen, Præst i Thorstrup 2.
Hvas, Anna 142—3 Erik 141. Jens 142. Karen Mikkelsd., g. m. Mogens Andersen 265. 267. 269. 270. Kristoffer, paa Nørholm 9. Laurits, den ældre, til Vormstrup 134. 139. 140. 154; den yngre 140 ff. 151. Thore, g. m. E. Eriksen Løvenbalk 142.
Hvidberg, S., Kjøbmd. i Aalborg 65.
Hægh, Tyge, Major, til Dalsgaard 12.
Hæk 311.
Høg, Jakob, til Trudsholm, Hovedsmand paa Skivehus 49. Stygge 270.
Høgh, Peder Jensen, M., Kannik i Viborg 33.
Henneborg Slot 6.
Herning Kirke 164.
Ibsen, S., Præst i Eveldrup 30. 33.
Ifuersen, Kantor i Viborg Domkaptel 23 Gregers, Præst i Thorstrup 2. Melchior, Præst i Aggersborg 58.

- Igen 313.
 Igeskovgaard 312.
 Inger, Frue, g. m. Svend Bonde 154.
 Irup 116.
 Iversen, Peder, Dr., Kannik i Viborg 49.
- Jacobsen, Chr. (Schmidt), Kjøbmand i Aalborg 64—5.
 Jeeg, Michel, Kbmd. i Aalborg 65.
 Jegind, Chr., Mag., Præst i Sal 158.
 Jensen, Kristen, Præst i Sønderup 43. Malte, til Holmgaard, Landsdommer i Jylland 28. Poul, Præst i Sal 157. Rasmus, Bandagist i Sal 166—7.
 Jonsen, Niels, til Torstedlund 38 ff. 46 ff.
 Jonsson, Palne 374. Torbern 374.
 Jonsen, Niels, Raadmand i Veile 360.
 Juel, Axel, til Villestrup 34. Palle, til Strandet og Pallisbjerg, Landsdommer i Jylland 28. 29. 34.
 Juncker, Dr., i Halle 89.
 Juul, Anna Nielsd., g. m. O. C. Holt 63. Helene Brock-, g. m. H. P. S. Sørensen 126. Niels Jensen, Kjøbmand i Aalborg 68. Sophi, g. m. Mogens Krag 5. Søren Bertelsen, i Aalborg 63.
 Jüngling, Johanne Jensd., g. m. J. C. Overvad 65.
 Jørgensen, Magnus, Herredsfoged i Tyrstrup H. 362. Rasmus, Postmester i Aalborg 73.
- Kaas, Erik, Biskop i Viborg 143. Jens, Lensmand i Aalborg 22. Jørgen Iversen 8. Kirsten Jensd., g. m. Erik Hvas 141. Markvard, til Tidemandsholm 274. Thomas Jensen 142.
 Kallund 314.
 Kamsystem for Udskiftning 139. 148.
 Kasmus 314.
- Kegenæs og Kegenæsgaard 312 ff.
 Kilde, en hellig, i Oplev 16; i Thorstrup 4.
 Kirt, Palle Nielsen 139.
 Kitterup, nedlagt By 368.
 Kiølbye, C. S., Præst i Vreillev 116.
 Kjeldsen, Mikkel, Sognedegn i Sal 159.
 Kjelstrup 330.
 Kleve, Ole P., Præst i Sal 158.
 Knubholm, siden kaldet Nørholm 4.
 Koldinghus 305 ff.
 Kongsted Kirke (nedbrudt) 8.
 Kornum og Løgsted Præstekald 33 ff.
 Korsgaard, Mourids, Præst i Kornum 33.
 Krabbe, Mette, g. m. Chr. Wind 3. Ifuer, til Jordberg 4. Ingeborg 276.
 Kraft, Ane Marie, g. m. M. Jeeg 65. Cathrine Marie, g. m. S. Hvidberg 65. Christen, Grosserer i Kjøbenhavn 72. Gjertrud Marie, g. m. C. U. Clausen 65. Maren, g. m. R. Kj. Mørch 65. Simon, Kjøbmand i Aalborg 65. 72.
 Krag, Mogens, til Aggerskrog 5.
 Kraglund, Mette Nielsd., g. m. A. M. Hoe 104. Niels, Provst i Leirskov 104. 109.
 Krammark 342.
 Krumpen, Otte 27. Stygge, Biskop i Børglum 168 ff. 377.
 Kynde, Hans H., cand. th. 60. 66. Jens 66. Maren, g. m. C. J. Overvad 60. Niels H., cand. theol. 60. 66. P. Nielsen, Kjøbmand i Aalborg 50. 60. 65—6.
 Køkkenmøddinger 187 ff.
 König, Andreas, Kapellan i Viborg 91.
 Kønig, J., Borgmester i Aalborg 55.
 Kørbitz, J. C. v., Rigsmarskalk 51.
- Langballe, Kancelliraad 63.
 Lange, Erik, til Engelstholm 29.
 Laub, Hieronymus, Dr. med., kgl. Livlæge 87.

- Lauridsen, Søren, Præst i Hornum 44.
 Lawson, Andreas, Højesteretsadvokat 144.
 Leth, Las Jensen, Ridefoged paa Dronningborg 156.
 Løvetzau, Kammerherre, til Oxholm. 50 ff. Theodosius, Oberst, til Oxholm 51. Ritmester 108.
 Limberg 345.
 Lime, Ide, g. m. Præst B. O. Grøn 99. Morten Pedersen, Præst i Brørup 97 ff.
 Lindenau(-ov), Birte 273—4. Christoffer, Landsdommer 144—5. Hans Johansen 143. 265. 269. Ide, g. m. Sten Bek 265. 268. 270. Laust 265. 270. Sofie, g. m. H. Rantzau 265. 268. 270.
 Lintrup, Søren, Dekanus 86.
 Lødberg, Chr., Bisop i Ribe 106.
 Louiselund 337.
 Louns Sogn 184 ff. 255—6.
 Lund, Laur., Kjøbmd. i Aalborg 73.
 Lundsgaard 314 ff.
 Luno, Laust 270.
 Lykke, Frands til Ovegaard 14. Hans, til Havne 375 ff. Hans, til Havne og Eskjær 381. Jørgen, til Bunderup, Lensmand paa Mariager Kloster 34 ff. 37 ff. 46 ff. Peder, til Demstrup 377.
 Lyksborgernes Bøndergods 1779 348 ff.
 Lyksborgske Linie, d. ældre (d. yngre s. Beckske) 341 ff.: Philip (Hans. Frants Philip. Adolph). Christian. Philip Ernst (Carl Ernst). Frederik. Frederik Henrik Vilhelm.
 Lyksborg Slot 316 ff.
 Løse 21 ff. 50.
 Løvenbalk, Erik Eriksen, af Aunshjerg 142.
 Mads, Hr., Præst i Smorup 44.
 Madsen, Anders (Torslev), Præst i Aalborg 55. Christiane, g. m. J. Dannefeldt 73. Jens (Munk), til Visborggaard 366. Johanne, g. m. R. Jørgensen 73. Kr., Præst i Smorup 46 ff. Troels, Kjøbmand i Aalborg 73.
 Magnussen, Arne, Professor 88.
 Maibølgaard 330.
 Maltisen, Baltser, til Rebstrup 43.
 Marcussen, Claus, Hospitalsforstander og Raadmand i Aalborg 67.
 Margrethe, Dronning 315.
 Mariager Kirke og Kloster 376.
 Mariested s. Sæby.
 Marsviin, Karen, g. m. Iver Krabbe 4. Otto, til Dybek 4.
 Marthensen, Jens, Herredsfoged i Rinds H. 80.
 Maximillian II. 308.
 Megenstorp, Henrik, Landsdommer i Sjælland 367.
 Melanhton 305.
 Melsgaard 314.
 Michelsen, Christen, Præst i Thorstrup 2.
 Mikkelsen, Hans, Degn i Sal og Gullev 161. Søren, Snedker i Gullev 162—3.
 Mogensen, Anders, til Hejselt 265.
 Mortensen, Oluf, Landsdommer i Jylland 367.
 Morville, Henrik, Præst i Herslev 105.
 Mule 306.
 Munck, Christen 27. Friederik Sørensens, Toldinspektør 14. Niels, til Gjesinggaard 26.
 Munk, Iver, til Tvis 37. Jakob, til Visborggaard 376. Jens Madsen, til Visborggaard 366. Mogens, Landsdommer i Jylland 377. Niels Jensen, til Visborggaard 375 ff.
 Munkgaard 313.
 Mus, Erik, til Silkeborg 141. Thore, g. m. ¹⁾ L. Hvas d. yngre 141; ²⁾ O. Ovesen Daa 141.
 Møller, A. N., Kjøbmand i Aalborg 71. Jens Mogensen, Birkedommer 145. Søren Mogensen 145. Vi-beke, g. m. B. Christensen 71.
 Mørch, A. M., Borgmester i Aal-

- borg 72. C. Jensen, Plantageejer i Vestindien 71. Jens Christensen, Skomager i Aalborg 71. R. Kjeldsen, Kjøbmand i Aalborg 65.
- Nibe** 50 ff. 95—6.
- Nicolai, A., Dr., i Strasborg 89.
- Nielsen, Chr., Præst i Thorstrup 1. Jens, Præst i Durup, Provst 36. Laurits, Borgmester i Hobro 16. Mads, Borgmester i Veile 360. Mikkel, til Gerholm 267. Oluf, Kannik i Viborg 28. Oluf, Præst i Veile 360. Peder, Landsdommer i Skaane 367. Thomas, Præst i Sal 157.
- Niklessen, Anders, af Visborg 374. Nitvaa 98.
- Nordborgske Linie 338 ff.: Frederik. Johan Bugislaw (Christian August. Rudolph Frederik). Ernst Leopold.
- Nordborg-Plønske Linie 339 ff.: August. Joachim Frederik (Christian Carl). Frederik Carl (ogsaa v. Carlstein kaldet).
- Nordborg Slot 309. 314. 339 ff.
- Nybøl 318.
- Nydam Mose 315.
- Nygaard 315.
- Nøddelund 148 ff.
- Nørhaa 62.
- Nørlund 49.
- Nørregaard 318 ff.
- Ochsner**, Salomon, Præst i Sal 159.
- Odense 309.
- Oldsager 130 ff.
- Olufsen, Jørgen, Borgmester i Aalborg 69.
- Oplev Kirke (nedbrudt) 16.
- Ormholt 265 ff. 273 ff.
- Ormstrup se Friisholt.
- Ove Sogn 10 ff.
- Ovegaard 14.
- Overvad, Chr. Jensen, Kjøbmand i Aalborg 60. Jens Christensen, Kjøbmand i Aalborg 65. Karen Jensd., g. m. N. J. Wadum 65.
- Paludan**, Clemens Chr. Fogh, Præst i Sal 159. Johannes, Dr., Kannik i Viborg 79. V., Mr., Notarius i Kapitlet i Viborg 25.
- Papche, M., i Aalborg 57—8.
- Parsbjerg, Guddi, til Nørlund 49. Verner, til Nørlund 49.
- Pedersen, Ib, Provst i Rinds H. 30. 33. Jens, Præst i Kornum 84. Lauge, Mag., Provincialmedicus i Ribe 86. Peder, Herredsfoged i Tyrstrup H. 363. Reinholt, Kannik i Viborg 28. Thøger, Præst i Aalborg 55.
- Permoser, Ritmester, til Østergaard 9.
- Pertou, Præst 383.
- Philipsborg 343 ff.
- Pind, Clemen, Degn i Sal og Gullelev 161. Jens Olesen, Præst i Hobro 157. Jørgen Olufsen, Præst i Sal 157. Ole, Degn i Sal 160. Oluf Jensen, Præst i Sal, Provst 157. 160—1.
- Pløn 307 ff.
- Plønske Linie 340 ff.: Joachim Ernst. Johan Adolph. Adolph August. Leopold August. Frederik Carl.
- Podebusk, E., Lensmand i Aalborg 21.
- Pont, Maturin, du, Toldforvalter i Ribe 143.
- Pop, Hans Johansen, Kjøbmand i Aalborg 72. J. Nielsen, Kjøbmand i Aalborg 69. Mette Hansd., g. m. H. Budtz 72. Poul Jørgensen 69.
- Poulsen, Lambert, Præst i Thorstrup 23. Jacob, Præst i Aalborg 70. Jens, Præst i Sal 157.
- Rabakovsky**, Sara mea Donna, g. m. M. Dyre 61—2.
- Rafn, Lauge, Præst i Thorstrup 2.
- Randers Kirke 164. Raadhus 164.

- Rann, Charlotte Hedevig, g. m. N. Gaarn 70.
- Rantzau, Birgitte, g. m. Korfits Trolle 268. Frederik, til Asdal 268. 274. Henrik, til Schøne-
weide 265. 268.
- Ranzow, Henrik, Hovedsmand paa Hald 32.
- Ravnkilde Præstegaard 37 ff. 47.
- Rechitza, Hertuginde 315.
- Reinfeld 308.
- Rensborg 307 ff.
- Reventlow 315 ff.
- Riber, Chr. Hansen, Biskop i Aalborg 55.
- Richard 306.
- Richter, A., Præst i Gamst 113.
- Ridderhuus, Gjertrud Lydersd., g. m. ¹⁾ M. J. Buch, ²⁾ P. S. Styr 67. Lyder (Kbmd. eller) Guldsmed i Aalborg 67.
- Ries, Niels, Præst i Vive, Provst 11. 16.
- Rinds Herred 184 ff.
- Ringkjøbing, A. A., Biskop i Aalborg 70.
- Roager, Niels Jessen, Præst i Malt 99—100.
- Rodenburg, H. J., Generalmajor, til Nørgaard 71.
- Rodsten, Frederik, 265. Elisabet 267.
- Rosborg, H. Hansen, til Friisholt 144. H. Thansen 144. 152. 155. 158. 161. Helene Palene, g. m. Præst O. P. Kleve 158.
- Rosgaarde 318.
- Rosenkilde, Jens Pedersen, Præst i Aaby i Fyn 111.
- Rosenkrantz, Leena, g. m. Chr. Seefeldt 11. 14. Margrete, g. m. Hans Johansen Lindenov 265. 269. 270. 272. 273.
- Rossing, Anne Margrethe, g. m. Dr. med. P. Horrebov 158.
- Røstrup, Jakob, til Lergrav 37.
- Rosz, Jakob, Borgmester i Fredericia, 384—5.
- Rumøhrsgaard 313 ff.
- Runesten i Thorstrup 5.
- Ruthwiske Linie 304 ff. Joachim Ernst. Joh. Ernst Ferdinand.
- Ryberg, Chr. B., Justitsraad, Købmand i Aalborg 72. Maren, g. m. L. N. Arøe 71. Mette B., g. m. S. Kraft 72. N. B., Grosserer i Kbh., Konferensraad 71.
- Rübner, C. L., Apotheker i Aalborg 73. Dorthe Margrethe, g. m. Tr. Madsen 73.
- Rykloster 308 ff.
- Røest 337.
- Rønhave 313 ff.
- Rørdal 40.
- Sachs, Joh. Jac., Dr., i Strasborg 89. Sal Sogn 128 ff.
- Saltzman, Joh., Dr., i Strasborg 89. Sandbjerg 315.
- Sandflugt paa Læssø 25.
- Satrup 312.
- Schenckel, Helvig, g. m. Iver Wind 3.
- Schive, Morten Lauritsen, Præst i Sal 157.
- Schmidt, Chr. Jacobsen, Købmand i Aalborg 64—5. Giødert, Postmester og Raadmand i Aalborg 66.
- Schomstrup, Knud Andersen, Præst i Sal 157.
- Schov, Henrik Jensen, Præst i Sal 158. 160. Jens Henrik, Præst i Kippinge 158.
- Schytte, K., Christensen, Præst i Horne 58.
- Seefeldt, Christen 11.
- Sefeld, Jens Tygesen, til Dalsgaard 376. 379. Niels Jensen, til Refs 377.
- Segeberg 307.
- Segelcke, A. R., Præst i Vrensted 117. Ida Helvig, g. m. Præst Ole Sørensen 117.
- Silkeborg 141.
- Simensen, Niels, Præst i Kornum 33.
- Simsted Kirke 30.
- Skagen 22.

- Skanderborg Raadhus 164.
 Skeel, Ide, g. m. Fr. Rantzau 268.
 Ingeborg, til Vorgaard 265. Otte, til Hammelmose 267.
 Skibelund 145.
 Skinkel s. Schenckel.
 Skjelgaard 314.
 Skjelskjær, Søren Mortensen, Præst i Sal 157.
 Skjærup, Skjærupgaard (ved Veile) 353 ff.
 Skove, forsvundne 133 ff. 185—6. 373.
 Skodsbølgaard 342.
 Skovgaard, Hans 29.
 Skram, Anne, af Nørholm 4. Jørgen, til Tjele, Hovedsmand til Dronningborg 37. O., til Hammergaard 37.
 Skriver, N. Iversen, Borgmester i Aalborg 56.
 Skøning, J., Herredsfoged i Sønderlyng H. 26. Rasmus, Præst i Sønderbæk 26.
 Skøtte, N., Mr., Præst i Smorup 40.
 Slesiske eller katolske Linie 626: Alexander Henrik. Georg Christian. Ferdinand Leopold. Alexander Rudolph.
 Slævig-Holsten 331.
 Snogbæk 312.
 Sommerfeldt, A. Rasmussen, Kjøbmand i Aalborg 72.
 Sophie, Enkedronning 307.
 Sophiendal 344.
 Sparre, Hieronymus, Kapellan i Aaby i Fyn 111.
 Sprogforhold i Slesvig 320. 349 ff.
 Steenbuch, Joh., Professor 86.
 Stenberg i Nørhøe Sogn 62.
 Stendrup By 362.
 Stigaard, Anders, til Irup 116. Dorte, g. m. Præst Ole Sørensen 117.
 Strangesen, Claus, til Nørholm 2.
 Stygge, Ulrik, Biskop i Aarhus 141. 151.
 Styr, P. Sørensen, Kjøbmand i Aalborg 67.
 Stæhr, N. Hansen se Hansen.
- Suhr, Løjtnant 118 ff.
 Sundeved 307 ff.
 Suur, Laurids Jensen, Raadmand i Aalborg 58. 69.
 Svendsby 346.
 Svingelbjerg Præstegaard 84 ff.
 Svitzer, Claus, Præst i Sal 159.
 Erik Claussen, Justitsraad, til Gislingegaard 159.
 Sæby 168 ff.
 Søbygaard 314.
 Sønderbæk Præstegaard 26.
 Sønderborg Hertugdømme 305 ff.
 Ladegaard 330. Slot 311 ff.
 Sønderborgske Linie 324 ff.: Alexander. Hans Christian. Christian Adolph. Leopold Christian. Ludvig Carl. Christian Adolph.
 Sønderby 315.
 Sørensen, Ancher, Mag., Præst i Sønderbork, Provst 86. Anders, til Irup 116. Anders, Præst i Evedrup 33. Clemens, Borgmester i Veile 360. Hans Peter Severin, Livjæger, Kjøbmand i Randers, ejede siden Lægaard Vandmølle 118 ff. Jens, Kjøbmand i Aarhus 117. Laurids, til Hveringholm 115—6. Niels, Kannik i Viborg 28. Niels, Kjøbmand i Aalborg 63. Ole, Præst i Hundstrup 117. Peder, Præst paa Færøerne, siden i Guldager 117. Søren, Amtsforvalter i Thisted, siden i Skanderborg, Justitsraad 116—7. Søren Møller, Præst i Esbønderup 117. Vellom, Herredsfoged i V. Lisbjerg H. 356. William, cand. mag. 117.
- Tange Færge 129.
 Tawle Sogn 6.
 Torkelsen, Bertel Mathias, Herredsfoged i Skads H. 9. Ture, Præst i Hemmed 8.
 Terpager, Peder 90.
 Thaunum, Søren, Degn i Sal og Gullev 162.

- Thagaard, J. L., Mægler i Aalborg 73.
- Thestrup, Fr., Biskop i Aalborg 55.
- Thorstrup og Horne Sogne 1 ff.
- Thorup Strand; Fægtning med en engelsk Fregat 1809 118 ff.
- Tindgaard 145.
- Torffførtinge 175. 180.
- Torslev Sogn 273 ff.
- Torstedlund 49.
- Trane, Mads Hansen, Præst i Varde og siden i Thorstrup 2.
- Trindelen 21.
- Troelsen, M., Kjøbmand i Aalborg 78.
- Trolle, Korfits, til Sandholt og Ornholt 265. 268.
- Trwde, Hr., Præst i EVELDRUP 83.
- Tøgersen, P., Superintendent i Viborg 28.
- Tønder 307.
- Tønsberg, norsk Kaperkaptajn 120.
- Tørning 307.
- U**dsen, Anders 148. 150. Svend 148. 150.
- Ugland, norsk Kaperkaptajn 119 ff. 123.
- Ulbjerg Sogn 184 ff. 250—2.
- Ulfeldt, Jakob, til Kartoft 6 ff.
- Ullerup 312.
- Ullits Sogn 184 ff. 257.
- Undervad 317 ff.
- W**ad, G. L., cand. polit. 116. Ingeborg, g. m. S. Sørensen 117. Maren, g. m. L. Sørensen 116. Mathias, Præst i Korsør 116.
- Wadum, Claus Jensen, til Nørgaard i Salling 69. Elisabeth, g. m. J. Holm 68. Ide Jensd., g. m. ¹⁾Ole Berlin, ²⁾J. N. Juul 68. Jens N., Kjøbmand i Aalborg 65. 66. 68. Jørgen Jensen, Kjøbmand i Aalborg 68. Kirstine Jensd., g. m. M. C. Hiort 66. 68. Lars Jensen, Præst i Tørring 69. Maren Margrethe, g. m. P. Wanborg 69. N. Jensen, Kjøbmand i Aalborg 65. 69.
- Wahre, Anne, g. m. ¹⁾P. L. Frauen, ²⁾P. Hovedstrup 62. Jens, til Faddersbøl 62. Søren, Rektor i Aalborg 62.
- Valdemar Atterdag 315.
- Valdemar, Biskop 317.
- Valsgaard Sogn 10 ff.
- Wanborg, P., til Kappel 69.
- Wandal, Ane, g. m. C. Blymester 67—8. Hans, Biskop i Sjælland 86. Hans, Biskop i Ribe 86. Joh. Fred., Professor 86.
- Varde 97.
- Vedel, Claus, Provst i Munkebo 115. Elisabeth Hansd., g. m. Provst L. N. Aagaard 108—7. 115. Hans Laugesen, Præst i Andst 115.
- Vejle 178. 353 ff.
- Werthemine 328.
- Vesteni, Eggert 150.
- Vesterbølle Kirke 34 ff. Sogn 184 ff. 253—5.
- Viborg Byret 169 ff. Domkapitel 50. Domkirke 29. 143.
- Wiesenburgske Linie 326 ff.: Philip Ludvig. Frederik. Carl Ludvig. Vilhelm Christian. Leopold.
- Wifert, Corfits, til Næs 30. Malte Lavridsen, til Albæk 377.
- Wiffertsholm 368.
- Vilde, Tames, Præst i Smorup 48.
- Wilsberg, Matths, Baccalaureus 12.
- Wimmelman, August, Degn i Sal og Gullev 161.
- Wind, Christian, til Nørholm 3. Ifuer, til Nørholm 3.
- Winde, Margrethe Hansd., g. m. J. Berlin 59.
- Vinding, Chr., Præst i Haasum 158.
- Mette, g. m. Præst F. K. Blichfeldt 158.
- Vinkelholm 146.
- Winther, Bent, paa Stevnhoved 12.
- Visborggaard 164. 365 ff.
- Wisch, v. d. 308.

Vive, Ove og Valgaard Sogne 10 ff.	Ølgod 888 ff.
Vogelius, M. M., Præst i Hjarde- maal 71.	Ølrick, Biskop 149.
Vogengiæld 175.	Øsel 807.
Volmar Toft 312.	Østerby 315.
Vorupær 62.	Østerbølle Sogn 184 ff. 255.
Wældike, Christopher, Præst i Vive 10.	Østerdølby 277.
	Østergaard, J., Kancelliraad 72.
	Østerholm 313.
Ære 807 ff.	

